

અંક ૧ લો.

પુસ્તક ૪૬ મું.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જાન્યુઆરી ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

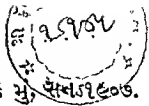
ગત વર્ષનું પુનરવલોકન	૧-૨
શિક્ષણશાસ્ત્રના વિષયો	૩
સંગીત અને બાળશીલ્પ	૪
વાગ્ગાપાર અને ગ્રેમાનન્દ	૫
પદાર્થ પાઠ	૬
નવિન વર્ષના વિષયો	૭-૮
જાપાનમાં શિક્ષણનાં નિદર્શનો	૯-૧૦
નિબંધની સંગ્રાહ્ય શૃંગો	૧૧-૧૫
પંચાંગ	૧૬-૧૭
મિત્રચિંતિ	૧૮-૨૧
વાર્ય મ્યુ. નિદાઓનાં ઇતિહાસો	૨૨-૨૩
કેળવણીખાતાની ખાતર	૨૪
પશ્ચિમ સર્વિસ પરીક્ષા વિશે	૨૫

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ:

“ યુનાઈટેડ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

(સર્વ દલ સ્થાપીત સંસ્થા ૭.)

ગુજરાત સાહિત્ય, પુસ્તક ૪૬ મુ, સપ્ટેમ્બર ૧૯૭૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય

પૃષ્ઠ

અળસી.....	૩૩૭-૩૪૩
ઉચ્છેદ પંચાંગ (અઠવાડિયું, રોગન વર્ષ) ..	૫૫-૬૧
ધનામતો મેળાવડો-(આકલાવ).....	૧૨૭-૧૨૮
ઉત્તરવિભાગ અને ગુજરાતની જૂઓળ.....	૩૦૧-૩૧૩
એક પાટા ઉપર ચાલતી આગગાડી.....	૨૬૬-૨૭૫
એડવર્ડ શિક્ષકસમાજ-ખોરસદ-નો રિપોર્ટ.....	૩૪૪-૩૪૬
કિન્ડર્ગાર્ટન.....	૪૬-૫૪, ૨૩૫-૨૩૮
કેળવણીનો ખોટો દંશ	૧૫૬-૧૫૮
કેળવણીખાતાની ખખરો—	

કાઝી શહામુદ્દીન સ્કૉલરશિપો.....	૨૫૪
કાઠિઆવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.....	૨૫૦-૨૫૧
ગુજરાતી નવી છઠ્ઠી ચોપડીની મંજુરી.....	૯૬
નવરોજી પેસ્ટનજી સ્કૉલરશિપ.....	૩૧૮
નવી સાતમી ચોપડીની મંજુરી.....	૨૮૮
પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષા વિષે.....	૩૨
પરચુરથ.....	૨૮૮, ૩૫૧-૩૫૨
પહેલો ચોપડી (એસ. એમ. કોઠની) નું નીકળી જવું...	૨૮૪
પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ ગાંધી અમદાવાદ મ્યુ.ની સ્કૉલરશિપો. ૩૧૮-૩૧૯	
પ્રે. રા. મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.....	૨૫૫-૨૫૬
પ્રે. રા. મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા.....	૨૫૫
ખાર્ટન ફીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.....	૧૯૨
મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા...	૨૮૬-૨૮૭
મિડલ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલ સ્કૉલરશિપના ધારા...	૧૧૩-૧૨૦
મિડલ સ્કૂલ સ્કૉલરશિપના નિયમમાં સુધારો...	૧૫૯
મિડલ સ્કૂલ સ્કૉલરશિપો.....	૨૫૩-૨૫૪

વિષય.

પૃષ્ઠ.

વર્નાકુલર રફ્ત ફાઇનલ પરીક્ષાને લગતી.....૧૯૧-૨૨૭

વર્નાકુલર ફાઇનલ પરીક્ષાની ઉમ્મર..... ૧૫૯

સલામ કુવાતી દળને લગતી... .. ૧૯૨

હાઈ અને સ્પેસિયલ રફ્તના દાખલ થવાના કે જિદી જ.

વાના નિયમો.....૨૮૫-૨૮૬

હાઈ અને સ્પેસિયલ રફ્તની સ્કૉલરશિપો..... ૨૪૧-૨૪૨

હાઈ અને સ્પેસિયલ રફ્ત સ્કૉલરશિપોના ધારા... ૧૨૦-૧૨૭

ચાર વેન્ડિયા થિયોનોની વાર્તા.....૨૬૩-૨૬૫

જાપાનમાં હિંદુસ્થાનના વિદ્યાર્થીઓ..... ૪-૬

ટૂનિંગ કોલેજના અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર... ૧૭૬-૧૮૦

ધર્મની આવશ્યકતા.....૨૮૫-૨૮૮

નિબંધની સામાન્ય ભૂલો..... ૬-૧૫

નિસાજોનાં ધનામપત્રક ૩૧૯-૩૨૦, ૩૮૧-૩૮૪

ન્યાયશાસ્ત્ર..... ૨૧૦-૨૧૩

પાર્વતિકુંવર સ્મારક ઓકામના પ્રદર્શનની જાહેર ખબર... ૧૨૮

પંચાંગ ૧૬-૧૭

ખાળગીત.....૩૭૩-૩૭૭

બ્રિટિશ હિંદના રાજ્યદીપ વિભાગ..... ૮૩-૮૭

બરુચ મ્યુ. નિસાજોના ધનામનો મેળાવડો..... ૩૧-૩૨

બૂગોળનું શિક્ષણ.....૨૭૬-૨૮૧

બૂગોળ શિક્ષણના માટે સ્વચ્છતા.....૨૮૮-૩૦૦

મહીપતરાગ અનાયાત્રગનો રિપોર્ટ.....૮૮-૯૫, ૧૧૦-૧૧૩

માસ—

આબોહવા વિષે પાઠ.....૩૨૪-૨૨૬

ઔરગઝેજ ખાદશાહ.....૧૬૮-૧૭૬

કુલિનન હીરો ૨૮૯-૨૯૧

ગતવર્ષનું પુનરવલોકન... ૧-૪

મંદ્રની ઉત્પત્તિ.....૨૬૪-૨૬૫

વિષય.

પૃષ્ઠ

જામૈકા	૧૦૪-૧૦૫
જર્મનીમાં શિક્ષણ	૯૭-૧૦૪
જોડણીના દોષ	૨૩૧-૨૩૪
નવીન વર્ષના વિષયો	૩-૪
નવો ધૂમકેતુ	૨૯૩-૨૯૪
નીતિનું શિક્ષણ	૩૨૭-૩૩૧
પદાયપાઠ	૩
પદ્યવિજ્ઞાનપ્રવેશિકા	૩૬૮-૩૭૩
પાઠની નોંધ	૧૯૫-૨૦૪
બહારની કેળવણી	૨૫૮-૨૫૯
મુંબઈ પ્રજાકાના કેળવણીખાતાનો રિપોર્ટ	૬૫-૭૬
લેખન	૨૫૭-૨૫૮
લ્યુસિટેનિયા નામની આગબોટ	૨૯૧-૨૯૨
વાગ્ધ્યાપાર અને પ્રેમાનંદ	૩
વાચન પાઠની નોંધ	૨૨૫-૨૩૧
બ્યાન્નરજીમાં વિવક્ષાનું જળ	૧૯૩-૧૯૫
વાગ્ધ્યાપાર વિશે પાઠ	૩૨૬-૩૨૭
વિજકિત	૩૩-૪૫
નિશિષ્ટ લક્ષણથી શિક્ષણપર ચત્રી અસર	૧૬૧-૧૬૭
વેપારથી ઇંગ્લેન્ડની અ.જાદી	૩૨૧-૩૨૪
શિક્ષક તેમજ શિષ્ય બંનેએ કેળવવા યોગ્ય ટેવો	૧૨૯-૧૪૦
શિક્ષકના આસ્થક ગુણો	૨૫૯-૨૬૩
શિક્ષકોની હાસિક રૂપરેખા	૧૯૧
શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શિક્ષણકળા	૩૫૩-૩૬૧
શિક્ષણશાસ્ત્રના વિષયો	૧-૨
સંગીત અને બાળગાત	૩

મિશ્રશાસ્ત્ર .....

મીઠું .....

૧૮-૩૧

૨૧૮-૨૨૧, ૨૩૮, ૨૪૭

વિષય.

પૃષ્ઠ.

રા. રા. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી તથા પ્રોફેસર આબાશ કાયવટેનો

સ્વર્ગવાસ. ૬૪

રા. રા. મનઃમુખરામ મુર્યરામ ત્રિપાઠીનો સ્વર્ગવાસ..... ૨૨૪

લૌરા ઝિન્ઝેન..... ૬૧-૬૪

વડોદરાની શિક્ષકમહાસભા..... ૧૬૦

વરુચિકૃત પ્રાકૃતપ્રકાશ ૧૪૦-૧૫૨, ૨૦૫-૨૧૦, ૩૩૨-૩૩૭, ૩૬૧-૩૬૬

વાચન. ૧૦૭-૧૧૦

વાચનમાળાના ખુલાસા....., ૨૨૧-૨૨૨, ૨૪૭-૨૫૦, ૨૮૧-૨૮૩,

૩૧૪-૩૧૭, ૩૫૦-૩૫૧, ૩૬૬-૩૬૭

શિક્ષકવર્ગને આપેલાં પ્રશ્નપત્રો (૧૯૦૭).....૩૭૮-૩૮૦

મુક્તતાન મુર્ઝેરશાહ...૭૬-૮૨, ૧૦૫-૧૦૭, ૧૫૨-૧૫૫, ૨૧૪-૨૧૮

સૌથી જૂની ખાતા તરફથી પ્રથમ ખાસ બનવાવેલી

સોદાગર સ્ટાન્ડર્ડ કોપી બુકો.

દરેકની કીંમત રૂ ૦-૧-૯

આ કોપી બુકો નીચલી શરતોથી મળશે.

(૧) ૨૦૦થી ઓછી એટલે ૨૫ નકલ સુધી મગાવનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન મળશે. પણ રેલવેનું તુર, પેકીંગ તથા પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને ગાયે.

(૨) સેંકડે ૩૫થી દશેક સુધી મગાવનારો મારતુરો તથા બુકસેલરો જેઓ ઓછામાં ઓછી ૫૦૦૦ સુધી તેમના બુકસેલરો પરીક કરશે તેઓને માત્ર સેંકડે ૩૫ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે.

જ્યાંબધ સામગ્રી રકમની એકી વખતે ખરીદ કરનારે કમિશન માટે પત્ર વ્યવહારથી નીચે સહી કરનારને લખી બુલાસો મેળવવો.

આ કોપી બુકો બહુજ સુદર છાપાથી તદ્દન નવી રીત મુજબ છાપવામાં આવી છે, અને તે બધા કરતા જમ સારી તેમજ સસ્તી છે મગાવી જોવાથી ખાત્રી થશે. તા. ૨૪ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૦૪.

ઉમદરામ નગીનદાસ. સોદાગર છાપખાનાના માલેક. સુરત.

વૈદ્યકુલપત્ર.

દરેક ઘરમાં અને દરેક ગામડામાં દાખલ કરવા લાયક વેદક મામિક.

મહેતાજી સાહેબોને ખાસ વિગાપના કરવાની કે છેલા બાર વર્ષ થયા વેદક ગાનનો પ્રત્નમાં પ્રસાર કરનાર અને લોકપ્રિય ધર્મ પટેલ આ માસિકદ્વારા દરેક મહેતાજીએ ગામડાના અગાન લોકોને ઉપયોગી થઈ પડવાની તક જવા દેવી નહિ જાહેર લેખકો, વિદ્વાનો અને વાચકોનો ઉત્તમ અભિપ્રાય મેળવવા ઉપરાંતના ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતાનું ખાસ ઉત્તેજન મેળવ્યું છે, અને “ મિત્રમડળ યુગ્તકાલ્ય ” જેવા લોકપ્રિય ખાતાએ સેંકડો ગામડાઓની લાયબ્રેરીઓ એ માટે મજુર કરે છે જોવાથી ૧૨ મુ પુસ્તક રૂ ૩ થશે વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૧ અગાઉથીજ નમુનો મફત મંગાવી ખાત્રી કરો.

તંત્રી વૈદ્ય, જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી-અમદાવાદ.

વાપી સિક્કા અને સિંચોને અતિ ઉપયોગી થઈ મળ્યા છે. સોંડુ રૂા
ગ ૦-૨-૦ હજાર, સાવમા અને પ્રવેશ માટે. સદરહુ પુરતકે ૬૨૭
પને કાદિ-એજન્સી ખાતે મળુર છે કિન્ડર્ગાર્ટન-સચિત્ર કિન્ડર્ગાર્ટન
ગ્રેરેટ પદ્ધતિ લા. ૧ લો. ૩૯ ૦-૮-૦ મુળઈ ઇલામના મહેરનાન
સાહેબ-૧ ૧૦૮૮૮ તા-૧૪-૨-૦૬ થીરકુલ લાયસેરી માટે મળુર કરી છે

રૂાઈગ-મેમરી રૂાઈગ-ફર્સ્ટ ગ્રેડ રૂા ૦-૪-૦ અને સેકન્ડ ગ્રેડ
૦-૬-૦, ફર્સ્ટ અને સેકન્ડ ગ્રેડના વિદ્યાર્થીઓ અને મહેતાશી મુદિ

૨૪ થી વધારે નકલ મંગાવનારને સેકન્ડે ૨૫ ટકા કમીયત આપ
વાગા આવશે

કર્તી-ઉસ્તોનાખચલ અને મહેતાશીમિહુ મોતીસાઈ, કોદિ-
વાવાડ મેલ ટ્રેનીંગ કોલેજ, રાજકોટ.

સચિત્રશુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી આ. 'જહા કિ'દાદ આનો
1 ચોપડી મુળઈ ઇલામના મે/કિરેકટર સોહિબબહાદુરે 'ટેક-
બુક તરીકે મળુર કરી છે. આ ચોપડી જુર્નલમાં 'કર્તી પાસેથી
વડતાણુ શહેરના બુકસેલર, જેયદ તપકેથી પાસેથી, જુર્નલમાં નવર
તી, નિયાળના ઇ. આ. મહેતાશી સવાન જગજીવન કામદાર તથા બુકસેલર
નાથા સવાન કામદાર પામેથી/સુરતમાં બુકસેનર કેસેનદાર્સ નારજીદાસ પોસેથી, ઈ
બાવતગરમાં બુકસેનર, જાતકલહમેનુ-જાફતજી પાસેથી, મુળઈમાં એન એ
મ. નિપાઈ અને કંપની (કાલવારેવીરોડ) પામેથી, મળશે કમીયન એકડે -
ટકા વીચ, રસ્તા ખર્ચ મિ, મળવાનું મેં સિદ્ધ છે. પિં મુળઈમાં લેવામાં આવશે
નહિ. જે બુકસેનરો મદદુ ચોપડી વેચવાની અમરજી પૂત્રથી બુક્કુવશે તે
ને બદોબસ કરીશું

મુદરજી મૂળ, શેરજી પ્રાચિન, ગાળા પૂર્વમુખર, મુ. જુનાગઢ

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ મું.

તા.ન્યુઆરી. ૧૯૦૭.

અંક ૧.

માસ.

ગત વર્ષનું પુનરવલોકન—શિક્ષણશાસ્ત્રના વિષયો—ઈ-
શ્વરકૃપાથી આ માસિક ગ્રન્થનું ૪૫ મું વર્ષ પૂરું થઈ ૪૬ મું વર્ષ બેઠું છે.
અગાઉની પેઠે એ વર્ષમાં પણ ઘણી અગત્યની બાબતો વિષે વિવેચન કર-
વામાં આવ્યું છે, તેમાં વ્યાકરણના વિષયો મુખ્ય છે. વાક્યપૃથક્કરણના
વિષયમાં ઘણા શિક્ષકોમાં અજ્ઞાન જોવામાં આવે છે, તેમજ એ વિષે પ્ર-
માણ્યભૂત પુસ્તકની પણ ખામી છે. એ વિષયને લગતાં ઘણાં અર્થાપત્રો
આવવાથી એ વિષે ગત-વર્ષના એપ્રિલ માસના અંકમાં સંપૂર્ણ વિવેચન
કર્યું છે; તેમજ કોઈએ આપી વાંચે તે પૃથક્કરણ કરી બતાવ્યું છે. ‘ ઉ-
દ્દેશ્ય ’ અને ‘ કર્તા ’ વચ્ચે તેમજ ‘ વિધેય ’ અને ‘ ક્રિયાપદ ’ વચ્ચે શો
ભેદ છે તે સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. ‘ વિધાન ’ ના કરતાં ‘ વિધેય ’ કૃત્રી રીતે
શુદ્ધ શબ્દ છે તે પણ દર્શાવ્યું છે. વળી ‘ વિધેય ’ માં ‘ ક્રિયા ’ ને ‘ પૂ-
રક ’ બોલો સમાવેશ થાય છે ને ‘ વિધેય ’ અને ‘ વિધેયપૂરક ’ એવાં બે
બુદ્ધાં બાનાં પાડવાં યુક્ત નથી એ પણ યુક્તિપુરઃસર પ્રતિપાદન કર્યું છે.
મિત્ર અને સંયુક્ત વાંચે તે પૃથક્કરણ કેમ કરવું તે પણ બતાવ્યું છે. આ-
પ્રમાણે વાક્યપૃથક્કરણના વિષય પર બન્યો તેટલો પ્રકાશ પાડવામાં આ-
વ્યો છે. સપ્ટેમ્બર માસના અંકમાં ભેદ અને પ્રયોગ વિષે શાસ્ત્રીય વિવેચન
કરવામાં આવ્યું છે. ભેદ એ ધાતુના પ્રકાર છે, ક્રિયાપદના પ્રકાર નથી. પ્રયોગ
શબ્દનો મૂળ અર્થ શો છે અને કર્તારિ, કર્મણિ અને જાવે પ્રયોગ એટલે શું સ-
મજાવું તે વિગતવાર અનેક દાખલાઓ સાથે સમજાવ્યું છે, એ વિષયમાં શિ-
ક્ષકોનું ધણું અજ્ઞાન જોવામાં આવે છે તેનું કારણ એ છે કે આસાર સુધી પ્રગટ
થયેલાં ગુજરાતી વ્યાકરણોમાં એનો શાસ્ત્રીય અને શુદ્ધ અર્થ સમજાવવાનો

પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નથી. ક્રિયાપદનાં રૂપો ઉપરથીજ તે કર્તૃવાચ્ય, કર્મ-
વાચ્ય કે ભાવનાચ્ય કેવી રીતે છે તે સમજાવું છે, 'બેદ' શબ્દ પ્રાચીન
વ્યાકરણમાં નથી અને 'એ કામ કીધું' અને 'મારાથી કામ કરાવું' એ
બંને કર્મણિ રચના છે. ધાતુ મૂળ હોય કે સાધિત હોય તોપણ તેને પ્ર-
ત્યયો કર્તારિ, કર્મણિ કે ભાવે ધાય છે, તો કર્મણિ પ્રત્યયોવાળા ધાતુને સા-
ધિત ગણી ધાતુના મૂળ અને સહ એવા ભેદ પામવા સુક્ત અને અશા-
સ્ત્રીય છે એ સામાન્ય શિક્ષક પણ સમજી શકે એવી રીતે દર્શાવું છે.
વળી ત્રીજી અને સાતમી વિભક્તિ બંનેનો સાધારણ પ્રત્યય 'એ' છે તો
'એ' પ્રત્યય તૃતીયાવાચક ક્યારે છે અને સપ્તમીસાચક ક્યારે છે તે જાણ-
લાઓ આખી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી પ્રતિપાદન કર્યું છે. વાક્યપૃથક્કરણ અને વિ-
ભક્તિ તથા પ્રયોગ વિષેનું વિવેચન શિક્ષકો ધ્યાનપૂર્વક વાંચશે તો શિક્ષ-
ણુ આપવામાં તેમને ઘણું સાહાયકારક થઈ પડશે એ નિઃસંશય છે. શિ-
ક્ષણના બીજા વિષયોમાં ઇતિહાસનું શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું એ ઇ. સ.
૧૯૦૫ના અંકમાં સંપૂર્ણ રીતે દર્શાવું હતું. પરંતુ વિષય ધણો અગત્યનો
હોવાથી ઇંગ્લેન્ડના બોર્ડ ઓફ એજ્યુકેશનની એ વિષેની સૂચના તથા તે
વિષે અન્ય વિદ્વાનોના ગત આપવામાં આવ્યા છે. ઇતિહાસના શિક્ષણ વિષે
ઇ. સ. ૧૯૦૫ના અંકમાં તેમજ ગત વર્ષના અંકમાં જે વિસ્તીર્ણ વિવે-
ચન કરવામાં આવ્યું છે તે વિષે શિક્ષકવર્ગ મનન કરશે તો હાલ બહુધા
એ વિષયનું શિક્ષણ નીરસ જોવામાં આવે છે તેમ થતું આટલી ઘણુંજ
રસિક અને આકર્ષક થયા વિના રહેશે નહિ. અંગ્રેજીતના વિષયમાં 'પ્ર-
માણ' વિષેના શિક્ષણમાં કેવો હોય જોવામાં આવે છે તે એ હોય કેમ દર
થાય તે વિષે ડીસેમ્બર માસના અંકમાં વર્ણન કર્યું છે તે પર પણ અમે શિ-
ક્ષકવર્ગનું લક્ષ ખેંચવું સુક્ત ધારીએ છીએ. શ્રુતધેયન (ડીફેન્સનના) ના
વિષય વિષે પણ ગત વર્ષમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તે શિક્ષકવર્ગને
ઉપયોગી છે. પાઠ આપવામાં કયા પાંચ ક્રમ લક્ષમાં રાખવાના છે તે મિ.
હર્બર્ટેના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે. 'કેળવણી' નાં લક્ષણ પ્રાચીન અને
અર્વાચીન પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનોએ કેવી રીતે આપ્યાં છે તથા તે વિષે તેમના કેવા
વિચારો છે તે પણ ફેબ્રુઆરીના અંકમાં આપ્યું છે. વળી કોન્સ્ટીટ્યુશનલિટી
વિષે 'મિ. એમ. વી. જોર્જીઆના વિચારો જનન્યુઆરીના અંકમાં આપ્યા
છે તે પણ મનન કરવા યોગ્ય છે.

સંગીત અને બાળગીત—દરેક કેળવાયલા પુરુષને સંગીતનું કંઈ પણ જ્ઞાન આવશ્યક છે. એ જ્ઞાન વગર પુરુષ, ભર્તૃહરિ કહે છે તેમ, પુ-
 ૨૭ અને વિદ્યાલુહીન સાક્ષાત્ પશુજ છે. સંસ્કૃતનો વિષય સુધરેલી પ્ર-
 જ્ઞાના શિક્ષણક્રમમાં દાખલ કરેલો હોય છે. આજ કારણથી સંગીતનું
 ચતુર્થિયત્વ પણ જ્ઞાન ટ્રેનિંગ કોલેજના શિષ્યોને મળે અને તેમનામાં સહ-
 દયતા પ્રેરાય એ લક્ષ્યમાં ગ્રામી સરકારે ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સંગીતશિક્ષકની
 નવી જગ્યા કાઢી છે. એમણે સંગીત વિશે જે વિચારો ગત વર્ષનાં 'શાળા-
 પત્રોમાં' દર્શાવ્યા છે તે શિક્ષકને ધણા સમજા છે. વળી 'બાળગીત'
 તરીકે પ્રાથમિક શાળામાં ગમે તે ગાયનો ગવાય તેને જાહેર ખાતાએ મંજૂર
 કરેલાં જ ગવાય એ દિલકર હોવાથી તેવાં ભીતોનો સમૂહ જીલ્લાઈ-ઓગ-
 સ્ટના ભેગા અંકમાં આપ્યો છે.

વાગ્ગય્યપાર અને પ્રેમાત્મક વિશે ગત વર્ષમાં આપેલા વિદ્યાર્થ-
 ૨૮ કેશવલાલ દર્પદરાય ધ્રુવના નિબંધો ઉત્તમ શિક્ષકોને ધણા ફાયદા કાર-
 ૬ ક થઈ પડશે.

પદાર્થપાઠના વિષયમાં ખાંદ વિષેનું વિવેચન શિક્ષકોને ઉપયોગી છે.
 ચર્યાપત્રીના જ્ઞાનમાં 'સમુદ્રની ખારાણ', 'ભરતી', અને 'અ-
 ૩૭ ઐશ્ય પંચાંગ, મુડકાષ્ટક અને ઇસ્ટરના તહેવારો' વિષેનું વિવેચન શિક્ષક-
 ૬ ગેં લક્ષ્યપૂર્વક વાંચવા લાયક છે.

આ ઉપરાંત 'કિંગ્ડોમ', 'પ્રાકૃતપ્રકાશ' ના વિષયો જારી રા-
 ૪૫ ખવામાં આવ્યા છે.

નવીનવર્ષમાં આજ શૈલીએ મિત્ર મિત્ર વિષયોનું વિવેચન કરવામાં
 આવશે. અવકાશ ન મળવાથી ગત વર્ષમાં 'કાવ્યશાસ્ત્ર', 'ન્યાયશાસ્ત્ર',
 'માનસશાસ્ત્ર' તેમજ હેમચન્દ્રના 'અપલંબપ્રકરણ' વિશે લખવામાં
 આવ્યું નથી, તે જનશે તે પ્રમાણે આ વર્ષમાં દાખલ કરવામાં આવ-
 ૫૦ શે. અમારો નત્ર વિનંતિ એટલીજ છે કે શાળાપત્રમાં જે લખાણ આવે
 તે પર શિક્ષકવર્ગે પૂરતું ધ્યાન આપવું ને જ્યાં જ્યાં સંદેહ પડે તેનું નિ-
 ૫૨ રાકરણ અમારી પાસે ચર્યાપત્રો મોકલી કરાવવું. શિક્ષણને લગતા વિષયો
 પર પરીક્ષક અધિકારીઓનું પણ લક્ષ આવશ્યક છે. જ્યાંસુધી શિક્ષકો
 અને પરીક્ષક અધિકારીઓને દખલમાંથી મળેલાં શાળાપત્રોનાં બંડો છે, ત્યાં-

નો પણ અવકાશ મળતો નથી ત્યાંમુધી એમાં લખેલું એમાં લખેલું રહે છે. તેથી વિપવની જેવી અર્થ થવી જોઈએ તેવી થતી નથી અને જેવું સં-
શોધન આવશ્યક છે તેવું થતું નથી. શિક્ષણ હમેશા પરીક્ષાનેજ અનુસરે
છે, માટે પરીક્ષક અધિકારીઓએ તેને યોગ્ય માર્ગે દોરવું એ તેમનો ધર્મ
છે. આ કારણથી મુખ્યત્વે કરીને ‘ પ્રયોગ, ’ ‘ વિભક્તિ, ’ ‘ વાચ્યપૃથ-
કરણ, ’ ‘ ઇતિહાસ, ’ ‘ શ્રુતસેખર, ’ ‘ અંગગણિત ’ જેવા શિક્ષણના
સામાન્ય વિષયો પર યાજ્ઞાપત્રમાં જે લખાણ કરવામાં આવ્યું હોય તે વિષે
પરીક્ષક અધિકારીઓના વિચાર ભિન્ન હોય તો તેમણે ચર્ચાપત્રદ્વારા દર્શા-
વવા યુક્ત છે; પણ તેમ ન હોય ને તેમની સંમતિ હોય તો તે પ્રમાણે
પરીક્ષા ચલાવવી કે તેમ કરવાથી ‘ યાજ્ઞાપત્ર ’ વાંચવાની શિક્ષકોને જરૂર
પડેજ. આશા છે કે શિક્ષણના વિષયો પર વિશેષ લક્ષ આપતા જઈ શિ-
ક્ષકો પોતાના કામમાં દિન પર દિન વિશેષ રક્ષિત અને આસક્તિ દર્શાવી
ઉછરતી પ્રજાનાં તન, મન અને હૃદયને યોગ્ય સંસ્કાર આપી દેશના ખરા
કલ્યાણકર્તા થશે. તથાસ્તુ !

જાપાનમાં હિંદુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓ— ‘ ઈન્ડિયન રીવ્યુ ’
માં એ વિષે પ્રગટ થયેલા લખાણમાંથી નીચે પ્રમાણે હકીકત માલમ
પડે છે.—

ખધા શિષ્યોમાં સામાન્ય રીતે હલોગની વૃત્તિ જોવામાં આવે છે.
આજસત્વું ચિર્જી તેમનામાં દેખાતું નથી. હિંદી વિદ્યાર્થીઓમાંના સેંકડે ૮૦
જાહેર કે ખાનગી હલરતા પર નિર્વાહ કરે છે. તેમને જે જાહેર કે ખા-
નગી શિષ્યવૃત્તિ (સ્કૉલર્શિપ) મળે છે તે ૧૭ કે ૧૮ થેનથી ૨૫ થેન
સુધી અથવા ૨૫ રૂપીઆથી તે ૩૭ રૂપીઆ સુધી પડે છે. કેટલાકને ૪૭૫
થી ૭૫૦ થેન અથવા તો ૫૦૦ થી ૧૦૦૦ રૂપીઆ સુધી વાર્ષિક રકમ
મળે છે. એકને જાપાનમાં જઈ શિક્ષણ લઈ આવવા માટે ૪ હજાર થેન
અથવા ૬ હજાર રૂપીઆ આપવામાં આવ્યા હતા. કેટલાકને જવા આવ-
વાનો ખર્ચ ગિરો કે મિત્રમંડળો કે દિક્ષસેજી ધરાવનારાઓ તરફથી આપ-
વામાં આવ્યો હતો. કલકત્તાના ઔદ્યોગિકમંડળ તરફથી ધણા બંગાળના
વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રમાણે મોકલવામાં આવ્યા છે ને તેમનો ખર્ચો કે ધ-
ણાખરો ખર્ચ તે મંડળ આપે છે.

ટાકિયોમાં હિંદી વિદ્યાર્થીઓ સાથે રહે છે અથવા સાથે જમે છે. આથી તેઓ એક ખીજને મદદગાર થઈ પડે છે ને આનંદમાં દિવસ નિર્ગમન કરે છે. ઘણાખરા પચાસ ફૂટને અન્તરેજ રહે છે તેથી વારંવાર મળે છે ને ગાઢ સંબંધમાં આવે છે. ‘ઓરિએન્ટલ સ્ટુડન્ટસ સોસાયટી’ અને ‘ઇડો જપાનીસ એસોસિએશન’ હિંદી વિદ્યાર્થીઓની ઘણી ઉપયોગી સેવા બજાવે છે. તેમજ ટાકિયોમાં વિદ્યાર્થીઓનું હિત ધ્યાનમાં ખીજ મડળો પણ છે.

હિંદી વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસને માટે જપાન જાય છે તેના કારણે નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે—જપાન પ્રાચ્ય દેશ હોવાથી પાશ્ચાત્ય દેશો કરતાં તેની સાથે હિંદુસ્તાનને કેળવણી અને શિક્ષણપદ્ધતિમાં વધારે મળતાપણું છે. વળી જપાનનાં કળાભવનો ઘણાં ઉત્તમ પ્રતિના છે અને તેમાં જેવી રુચે તેવી કેળવણી મેળવી શકાય છે પણ છેલ્લું ને ઘણું અગત્યનું કારણ ખરચને લગતું છે. પાશ્ચાત્ય દેશો કરતાં જપાનમાં ઘણો ઓછો ખર્ચ થાય છે.

પણ જેમ જપાન જવાના આટલા લાભ છે તેમ એક ઘણીજ ખારે મુશીબત જપાનીસ ભાષાના અગત્યની છે તે જૂલવું ન જોઈએ. હિંદી વિદ્યાર્થીઓને જપાનીસ ભાષા ખીલકુલ અજાણી હોય છે ને થોડા વખતમાં તેનું જ્ઞાન મેળવી શકાતું નથી. વળી ખીજ મુશીબત એ છે કે સરકારી શાળાઓ વિદ્યાર્થીઓથી ભરપૂર હોય છે ને તેમાં અન્ય વિદ્યાર્થીઓ માટે અવકાશ હોતો નથી, ઘણીખરી સરકારી શાળાઓ અને વિશ્વવિદ્યાલયોમાં જેમને જપાનીસ ભાષાનું સારૂ જ્ઞાન હોય છે તેમનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. એ જ્ઞાન મેળવવા માટે એક વરસથી વધારે વખત સારો ઉદ્યોગ કરવાની જરૂર પડે છે. એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ વિશ્વવિદ્યાલયો અને ખેતીના મહાવિદ્યાલયોની રસાયણ અને પ્રાકૃતિક શાસ્ત્રોને લગતી શાખાઓમાં દાખલ થવું સહેલું નથી. એને બદલે આનુભવિક જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાથી જો કારખાનામાં દાખલ થવાની ઇચ્છા કરે તો ત્યાં પણ ભાષાની મુશીબત નડે છે ને તે ઉપરે એ કારખાનાવાળાઓની ઈર્ષ્યા મુખ્ય વિધન કરતો થઈ પડે છે. હિંદનાં લોકોને ઔદ્યોગિક કેળવણી આપી પરદેશ સાથે વેપાર કરવામાં પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીઓ બનાવવાની તેમની મરજી નથી,

સામાન્ય રીતે જાપાનની પ્રજા હિંદી વિદ્યાર્થીઓનો સારો આવકાર કરે છે એ ખરી વાત છે. પરંતુ ટુનાબવનોની સંખ્યા બહુ ઓછી હોવાને લીધે જાપાનના વિદ્યાર્થીઓને પણ બધાને દાખલ થવાનો અવકાશ મળતો નથી, તો હિંદી વિદ્યાર્થીઓને હરકત પડે તેમાં કંઈ નવાઈ નથી, તેનીજ સાથે જાપાનીસ કાર્ગરોની ઈર્થિક્ષી પણ વિધન તેમને નડે છે.

જાપાનમાં રહેવાનો વિદ્યાર્થીને કેટલો ખર્ચ થાય છે તે વિષે સામાન્ય વિચાર આપવો મુશ્કેલ છે. જેવી રીતે હાંગી ગુજારે તે પ્રમાણે ઓછોવતો ખર્ચ થાય છે. ગરીબ લોકો માટેની વીથીમાં રહી માત્ર ૭૫ યેન કે ૧૦ રૂપીઆને માસિક ખર્ચે નિભાવ કરનાર પણ હિંદી વિદ્યાર્થીઓ જાપાનમાં છે. કેટલાક જે માળવાળાં મકાનો બાડે રાખી રહે છે તેમને ૧૫ યેન કે ૨૨ રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે. એથી વધારે સારી રીતે રહેનારને ૨૦ યેન કે ૩૦ રૂપીઆ ખર્ચ લાગે છે.

આટલા મકાનમાં રહેવાના ને ખાવાના ખર્ચ ઉપરાંત હિંદી વિદ્યાર્થીઓને કપડાં ધોતરાવવાનો, હાજમતનો, ટ્રામના ભાડાનો ને એવો પરસ્પરજી ખર્ચ ૬ યેન કે ૮ કે ૧૦ રૂપીઆ થાય છે. આશરે ૩ યેન શાળાની ફી આપવી પડે છે. પ્રયોગશાળાનો ખર્ચ ૨થી ૫ યેન સુધી થાય છે પણ પુસ્તકોનો ખર્ચ ઘણો વધારે થાય છે; કેમકે ઉદ્યોગને લગતાં પુસ્તકો ઘણાં મોઢાં હોય છે. આસરે ૭૫ યેન જેટલો વાર્ષિક ખર્ચ દરેક શિષ્યને પુસ્તકો માટે થાય છે ઘણાખરા હિંદી વિદ્યાર્થીઓ જે ત્રણ વરસ આલે એટલાં ગરમ કપડાં પોતાને દેશથીજ લઈ જાય છે જે તેમને ગરમ કપડાં ત્યાં સીવડાવવાં પડે તો હિંદુસ્તાન કરતાં લગભગ બમણાં મોઢાં પડે છે.

અનેક પ્રકારની લાલચો છતાં હિંદી શિષ્યો જાપાનમાં પવિત્ર જીવન ગાળે છે એ માટે તેમને શાખાશી ધટે છે

નિબંધની સામાન્ય ભૂલો.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

પ્રાવેશિક પરીક્ષાની બંદર ઉમેદવારોએ નિબંધમાં જેવી ભૂલો કરેલી છે, તેવી ભૂલો હવે પછીના ઉમેદવારો કરીથી કરે નહિ અને કેટલીક

સામાન્ય ભૂલોથી મહેતાછવર્ગ વાકેફ થઈ, પોતાના નિશાળીઆઓને બ-
વિષ્યમાં તેવી ભૂલો કરતાં અટકાવી શકે, તેટલા માટે કેટલીએક અગત્ય-
ની અને ઘણીજ સામાન્ય ભૂલો નીચે આપવામાં આવી છે.

૧. લખાણમાં પહેલો દોષ ચિહ્નનો છે.

અ. ઘણા વિદ્યાર્થીઓને દરેક શબ્દ પછી પૂર્ણવિરામ મૂકવાની ટેવ પડેલી
હોય છે. આ જાતની ભૂલો સહેલથી સુધારી શકાય તેવી છે, છતાં
ઘણા ઉમેદવારો આવી વિચિત્ર ભૂલો શાયી કરે છે. તે સમજાતું નથી.
વાક્ય પૂરું થતાં પૂર્ણવિરામની જરૂર છે, એ જાણત વિદ્યાર્થીઓને
વારંવાર ઠસાવવાની જરૂર છે.

ચ. ખીછ ઘણીજ સામાન્ય ભૂલ વાક્ય પૂરું થયા છતાં પૂર્ણવિરામ નહિ
મૂકવાની છે, કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ કોઈ પણ વાક્ય પૂરું થતાં પૂર્ણવિરામ
મૂકતા નથી, અને કેટલાએક કોઈ વાક્યને અંતે તેતું ચિહ્ન મૂકે છે,
અને ખીજાં વાક્યોને અંતે તેવાં ચિહ્ન મૂકતા નથી. અજાન અથવા
તો બેદરકારીને લીધે આ પ્રમાણે થવાનો સંભવ લાગે છે.

ખ. શાળાપત્રમાં ચિહ્નો મૂકવા વિષે કેટલીએક સૂચનાઓ કરવામાં આ-
વી છે, છતાં તેનો અમલ હજી સુધી થયો નથી તેમ કહેવામાં કોઈ
જાતનો વાંધો નથી, કારણ કે લગભગ જાણ ઉમેદવારોએ ‘ અને, ’
‘ તેથી, ’ ‘ કારણ કે, ’ ‘ સારે, ’ ‘ માટે, ’ ‘ તોપછી, ’ ‘ કેમકે, ’ વગેરે સંબં-
ધદર્શક શબ્દોથી, વાક્યની શરૂઆત કરેલી છે. આ શબ્દો વાક્યો
વચ્ચે અમુક અમુક જાતનો સંબંધ જતાવે છે, તેથી તે શબ્દો વડે
વાક્યની શરૂઆત કરવાથી તે સંબંધ તૂટી જાય છે, એટલુંજ નહિ
પણ તે શબ્દોથી શરૂ થતાં વાક્યોનો અર્થ પણ સમજી શકાતો નથી.

ઙ. આશ્ચર્યકારક ચિહ્નોને ઠેકાણે પૂર્ણવિરામ કે પ્રશ્નાર્થ ચિહ્નો, અ-
ને પ્રશ્નાર્થ ચિહ્નોને ઠેકાણે આશ્ચર્યકારક ચિહ્નો મૂકવાની ટેવ
ઘણે ભાગે જોવામાં આવે છે. આવી ભૂલોના યોગે દાખલાઓનો
નીચે ઉતારો કરવામાં આવ્યો છે. “ તેમને ખાવાનું કાણ લાવી
આપશે. ” આ વાક્ય પછી પ્રશ્નાર્થ ચિહ્ન મૂકવું જોઈએ, કારણ કે
‘ કાણ ’ શબ્દ મૂકી તેમને ખાવાનું લાવી આપનાર માણસ વિષે
આપણે પ્રશ્ન કરીએ છીએ, આ વાક્ય પછી પૂર્ણવિરામ મૂકી શકાય-

જ નહિ. પૂર્ણવિરામ મૂકવા તે વાક્યને કોઈ બીજી રીતે મૂકવું જોઈએ—જેમકે—તેમને ખાવાનું તે લાવી આપશે.

“આપણો દેશ કેવો તાજો હતો?” આ વાક્યને છેડે પ્રશ્નાર્થ ચિહ્ન મૂકવું છે, તે ખોટું છે, કારણ કે ‘કેવો’ શબ્દ વાપરી આપણે આશ્ચર્ય જતાવીએ છીએ, આ વાક્યમાં આપણે કોઈ વિષે કોઈને પૂછતા નથી. આ વાક્યને પ્રશ્નાર્થરૂપમાં મૂકવું હોય તો આ પ્રમાણે મૂકી શકાય. ‘આપણો દેશ તાજો હતો?’ ઉપરના વાક્યમાં પ્રશ્નાર્થને બદલે આશ્ચર્યકારક ચિહ્ન મૂકવું જોઈએ. ‘આપણો દેશ કેવો તાજો હતો!’

૨. બીજો દોષ જોડણીનો છે.

વિધાર્થિઓએ સંસ્કૃત શબ્દોની જોડણી ઘણે ભાગે ખોટી કરેલી જોવામાં આવે છે. નીચેના શબ્દોમાં હ્રસ્વ ‘ઇ’ ને બદલે દીર્ઘ ‘ઈ’ વપરાયેલી જણાય છે.

કૃતિહાસ	માટે	કૃતીહાસ
વૃત્ત	”	વૃત્તી કે વૃત્તી
ખ્યાતિ	”	ખ્યાતી
જુદ્ધિ	”	જુદ્ધી
સૃષ્ટિ	”	સૃષ્ટી
રાત્રિ	”	રાત્રી
બાધિ	”	બાધી
પતિ	”	પતી
હિત	”	હીત
ભક્તિ	”	ભક્તી
કવિ, કવિતા	”	કવ્રી, કવ્રીતા
યુક્તિ	”	યુક્તી
પંક્તિ	”	પંક્તી
ક્રિયા	”	ક્રીયા
મિત્ર	”	મીત્ર
નિયમિત	”	નિયમીત, નીયમીત.
સ્થિતિ	”	સ્થિતી, રથીતી, રથીતિ.

નીચેના શબ્દોમાં દીર્ઘ ' ઈ ' ને જદલે હ્રસ્વ ' ઇ ' વપરાયલી જોવામાં આવે છે.

શુદ્ધ		અશુદ્ધ
પરીક્ષા	ખાટે	પરિક્ષા
નીતિ	„	નિતિ.
શરીર	„	શરિર
પ્રાણી	„	પ્રાણિ
પક્ષી	„	પક્ષિ.
કોર્તિ	„	કિર્તિ
લક્ષ્મી	„	લક્ષિ.

હ્રસ્વ ' ઉ ' ને જદલે દીર્ઘ ઊ—

શુદ્ધ		અશુદ્ધ
ઉદ્યોગ	ખાટે	ઉદ્યોગ
ઉત્પન્ન	„	ઉત્પન્ન, ઉત્તપ્ન, ઉતપન
પ્રકૃષ્ણિત	„	પ્રકૃષ્ણિત, પ્રકૃષ્ણિત
ઉપસહાર	„	ઉપસહાર
ઉદ્યમ	„	ઉદ્યમ
ઉત્તેજન	„	ઉત્તેજન
દુર્ગુણ	„	દુર્ગુણ
દુર્દશા	„	દુર્દશા, દુરદશા.

દીર્ઘ ' ઊ ' ને જદલે હ્રસ્વ ઊ—

મૂળ	ખાટે	મુળ.
મૂલ્ય, અમૂલ્ય	„	મુલ્ય, અમુલ્ય
પૂર્ણ, સંપૂર્ણ	„	મુર્ણ, સમુર્ણ.
મૂર્ખ	„	મુર્ખ

'જીટોની સંધિ નહિ જાણવાથી થયેલી ભૂલો—

શુદ્ધ	માટે	અશુદ્ધ
ન્યાય+અધીશ=		
ન્યાયાધીશ		ન્યાયધિશ. ન્યાયધીશ
અધિક+અધિક=		
અધિકાધિક		અધિકા અધિક
સત+શુણ્ણ=		
સદ્શુણ્ણ		સદ્શુણ્ણ
દુઃ+શુણ્ણ=		
દુર્ગુણ્ણ		દુરશુણ્ણ કે દૂરશુણ્ણ.
નિઃઉદયમી		
નિરુદયમી		નિરુદયમી, નીરુદયમી.

અક્ષર જોડતાં નહિ આવડવાથી થયેલી ભૂલો—

પ્રુદ્ધિ	માટે	પ્રુદ્ધિ
વિદ્યાન		વિદ્યાન, વિધાન.
ઉદ્યોગ, ઉદ્યમ		ઉદ્યોગ ઉદ્યમ.

'સ' કાર ને બદલે 'શ' કાર અને 'શ' કારને બદલે 'સ' કાર લખવાથી થયેલી ભૂલો—

શુદ્ધ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	અશુદ્ધ
આળસુ	આળશુ	અભ્યાસ	અભ્યાશ.
સેવિંગ	શેવિંગ	સાધારણ	શાધારણ.
(બેંક)			
સેવક		શેવક	

શુદ્ધ	અશુદ્ધ
શુભ	સુભ
શાન્ત	સાન્ત
શોખ	સોખ
પશુ	પસુ
શરીર	સરીર

શબ્દના ખોટા ઉચ્ચાર કરવાને કીધે અથવા તો ખૂણ શબ્દના અ-
માનને કીધે થયેલી ભૂલો—

શુદ્ધ	અશુદ્ધ
ઉધતી	ઉગતી
ગેરવાજખી	ધેરવાજખી
ગેરલાભ	ધેરલાભ
વાધ	વાગ
ધસાર્ધ નર્ધ	ગસાર્ધ નર્ધ
શ્વાસોચ્છ્વાસ	શ્વાસોશ્વાસ
મધમાખી	મદમાખી
પરદેશ	પ્રદેશ
નમ્ર, નમ્રતા	નમ્, નમ્તા
પસંદ	પ્રસંદ, પ્રસન્ન
હિતમ	હિત્યમ

અશુદ્ધ ઉચ્ચાર પ્રમાણે લખવાથી થયેલી ભૂલો—‘ળ’ કારને બદલે ‘ર’ કાર—

શુદ્ધ	અશુદ્ધ
પાળ	પાર
હળવું	હરવું
સાંભળે છે	સાંભરે છે
પૈસાવાળો	પૈસાવારો
જીવનગાળો	જીવન ગારો

વિચિત્ર જોડણી કરેલા શબ્દો—

સંઘડી મૂકે છે ને બદલે	સંઘળી મૂકે છે.
	હંગરી મૂકે છે—
હદય	રહય
મનુષ્ય	મન્યુસ
તપા	તપા

ક. જે વિદ્યાર્થીઓની માતૃભાષા ગુજરાતી છે તે નીચે જણાવેલી જાતિની બૂલો ઠરે છે, તે ખરેખર આશ્ચર્યજનક અને ખેદજનક છે:—

ધણા નહારા ગુણો ને બદલે ધણાં નહારાં ગુણો.

આળસ જલ્દી રહે છે , આળસ જતી રહે છે.

તીડની વાત યાદ રાખવા " તીડની વાત યાદ રાખવા }
જેવી છે. જેવું છે.

જીયા પ્રકારનું ગાન   ,   ઉચી પ્રકારનું ગાન.

૪. બેદરકારીથી કેવી ગંભીર ભૂલો થાય છે, તે જતાવવા નીચે યોગ્ય-
ક નમુના આપવામાં આવ્યા છે—

અશુદ્ધ લાંબા લખાણ કરતાં, ટૂંકું, શુદ્ધ અને સરળ લખાણ વધારે સારું છે, તે વારંવાર કહેવાની જરૂર નથી.

વિરુદ્ધ અર્થ દર્શાવનારાં બેદરકારીથી લખેલાં વાક્યો—

અ. ને ઉદ્યોગથી આપણું સારું થાય તે
ઉદ્યોગ ન કરવો.

વ. ઉદ્યોગ કરવાથી માણસની ક્ષય ક્ષતિ રહે છે.

ખોટા શબ્દો વાપરી } અ. યુરોપ, અમેરિકા, વગેરે દેશો
જનાવેલાં વાક્યો } ....

(દેશને બદલે 'ખંડ' જોઈએ.)

વ. અંગ્રેજ, જાપાન, વગેરે લોકો,.....
(' જાપાનીઝ ' નોંધજો.)

କ. ଅଞ୍ଜେଜ, ଡ୍ରେନ, ଜର୍ମାନି ପଗେରେନା ଶୋକା
.....

(ઇચ્છાંક, ક્રાન્તિ, જર્મનિ, વગેરેના શોધકો
.....નોંધ જો.)

બેદરકાર રહેવાંથી કેવી કેવી કઠંગી બૂલો યાય છે, તે દર્શાવવા નીચે યોગ્ય એક વધારે વાક્યોનો ઉત્તારો કરવામાં આવ્યો છે—

અ. ઉદ્દોગથી કરણે કૃષ્યને અર્જુનનું મરણનું તોર મેળવ્યું હતું.

ઘ. દરેક માણસોએ ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ.

ક. જેઓ આગમુ હોય છે, તેઓને કેટલોક વખત વિલ્લા બાદ પોતાનું યુગ્મશન ચલાવવાને પોતે સક્ષિમાન હોતો નથી.

દ. નવું નવું કપડાની આપજીને ખગર પડતી જાય.

ફ. મન ઉદાસમાં રહે છે.

ખ. તીડની વાન માદ સખવા જેવું છે.

ગ. આપણે ઉદ્યોગ કરવો એ આપનો ધર્મ છે.

ઘ. ઉદ્યોગ નદિ કરવાથી માણસ આગમ, બૂણે મરતો મૂર્ખ, કે ગાળ, અને બહુ દુઃખ ભોગવે છે.

આદ. જે ઉદ્યોગ લોકોએ વાવડો કરાવવા લાગ્યા.

આજાં કંઠાં વાડો ઉપરાંત કેટલોક રમણે એકજ વાડની અંદર એકના એક વિચાર કે સખો ફરી ફરી વપરાયલા જણાય છે,—જાખવા તરીકે—

અ. ગાન સક્ષિ પ્રમાણે.

ચ. સુખ પ્રાપ્ત થાય અને સુખ મળે.

ક. જગમગ તમા સક્ષિ વાળુ.

દ. કુતુહિ તમા નાનીકુદિ.

પણે ઠેકાણે સખની અંદર મધ્યમા કે ઉડે અક્ષર પડતા મૂંઝા પ-જી નેવામાં આવે છે. આપણી બેરહાસી અપવાદ ફરીથી જોઈ જવાના અજમમાને લીધે થયેલું લાગે છે.

૫. પારસી બાપામાંથી ઉતારા કરવા હોય તો તે ઉતારા અક્ષરશઃ ખસા કરવા. અરહાતીડ કે પોપટીડ ગાન તરત પકડાઈ આવે છે. જે સુ-દ રીતે ઉતારો કરતાં આવડતો નદિ હોય તો તેનો સાર યુગ્મવાતીમાં લ-ખી જોવો વધારે લાભદાયક છે. મંદરૂત યાનના અમારે મંદરૂત ઓળના

હિતારા કરતાં કેવી હાસ્યજનક ભૂલો થાય છે, તે નીચે આપેલા એક બે દા-
ખલા ઉપરથી ગાલમ પડી આવશે.

અશુદ્ધ ઉતારો—

न हि मृतस्य सिंः यस्य मवि शन्ति मुखे मृगाः

શુદ્ધ—

न हि मृतस्य सिंहस्य मविशन्ति मुखे मृगाः ।

અશુદ્ધ—

‘उद्योगीनं पुरुष सिंह मुपैती’ लक्ष्मि.

શુદ્ધ—

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः ।

૧. કુટલાક વિદ્યાર્થીઓ ખોટા શબ્દો છેડી નાંખવા માટે તે શબ્દો નીચે આડી લીટી દોરે છે. શબ્દની નીચે આડી લીટી દોરવાથી એમ સ-
મજાય છે કે તે શબ્દ અગસનો હોવાથી તેના ઉપર વિદ્યાર્થી બાર મૂકી
પરીક્ષકનું ધ્યાન ખેંચવા માગે છે. ખોટા લખાણ ઉપર— આવી નિ-
શાની નહિ કરતાં x ચોકડી કરવી.

૭. ધણાખરા વિદ્યાર્થીઓ નિર્બંધમાં નવી બાબત શરૂ કરતી વેળા
નવા પેરેઆફ્ર પાડી લખતા નથી. નવી બાબત નવા પેરેઆફ્રથી શરૂ કર-
વી જોઈએ. અક્ષરની બાબતમાં કહેવાનું એટલું જ કે ધણા વિદ્યાર્થી શરૂ-
આતમાં ધીમેથી સારા અક્ષર લખે છે, પરંતુ જેમજેમ તેઓ આગળ
લખતા જાય છે, તેમતેમ તેઓ ઉતાવળ કરી અક્ષર બગાડે છે. આ પ્ર-
માણે થવું ન જોઈએ એ દેખીતું છે.

૮. અનુસ્વારનો ખોટો ઉપયોગ

ધણા વિદ્યાર્થીઓએ ‘બને’ ને બદલે ‘બને’ શબ્દ વાપરેલો છે.

‘બન્ને’ ની અંદર અનુનાસિક આવે છે, તેથી ‘બ’ ઉપર અનુસ્વાર ન જોઈએ. કેટલાક શિષ્યો મરજી મુજબ અનુસ્વારનો ઉપયોગ કરે છે;—જેમકે—‘દીપે દીપે’ ને બદલે ‘દીપે દીપે’, પેદા કરે છે, ને બદલે ‘પંદા કરે છે’, વગેરે. આવી રીતે યમારુચિ અનુસ્વાર મૂકવાની ટેવ ધણીજ વખોડવા લાયક છે.

૯. નવા થોડા કાઢેલા શબ્દો.

‘કૌશલ્ય’ ને બદલે ‘કૌશલ્યતા’, ‘કંઘુસાઈ’ ને બદલે ‘કંઘુસતા’, ‘હાંકતો’ ને બદલે ‘હાકતો’, ‘આગળ ઉપર’ ને બદલે ‘આગળાવે’. આ પ્રમાણે જુદા જુદા દુષ્ટ શબ્દો વપરાયલા નજરે પડે છે.

૧૦. છેલ્લો પરંતુ ધણીજ ગંભીર દોષ નિબંધને છેડે પરીક્ષકને પ્રાર્થના કરવાનો છે. “હું ગરીબ છું ગાટે મેહેરગાની કરી, મને પાસ કર-
જોશ” “મેહેરગાની કરી દયા રાખજો”, વગેરે પ્રાર્થનાનાં વાક્યો લખવાથી વિદ્યાર્થીઓને લાભ થતો નથી એટલુંજ નહિ પણ તેઓને ઉલ-
ટું નુકસાન થાય છે. આ પ્રમાણે લખવાની નિંદ પદ્ધતિ જરૂરથી ઉખેડી નાખવાની ધણીજ જરૂર છે.

धरणी सन १९०७, संवत् १९६३-६४,

म-पुआरी.		इकुआरी.		मार्ग.		जेप्रित.		मे.		शुन.	
पौस- भाह.		भाह- श्रागशु.		श्रागशु- श-यैत्र.		श-यैत्र- यैत्र.		यैत्र- वैशाख.		वैशाख- जेठ.	
तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.
१	२	३	शु.	१	शु.	३	सो.	४	शु.	५	श.
२	३	४	श.	२	श.	४	म.	५	शु.	६	२.
३	४	५	२.	३	२.	५	शु.	६	श.	७	सो.
४	५	६	सो.	४	सो.	६	शु.	७	श.	८	मं.
५	६	७	मं.	५	मं.	७	शु.	८	२.	९	शु.
६	७	८	शु.	६	शु.	८	श.	९	सो.	१०	शु.
७	८	९	मं.	७	मं.	९	२.	१०	मं.	११	शु.
८	९	१०	शु.	८	शु.	११	सो.	११	शु.	१२	श.
९	१०	११	श.	९	श.	१२	म.	१२	शु.	१३	श.
१०	११	१२	२.	१०	२.	१३	शु.	१३	श.	१४	२.
११	१२	१३	सो.	११	सो.	१४	मं.	१४	शु.	१५	सो.
१२	१३	१४	मं.	१२	मं.	१५	शु.	१५	श.	१६	मं.
१३	१४	१५	शु.	१३	शु.	१६	२.	१६	मं.	१७	शु.
१४	१५	१६	श.	१४	श.	१७	सो.	१७	शु.	१८	श.
१५	१६	१७	मं.	१५	मं.	१८	मं.	१८	शु.	१९	२.
१६	१७	१८	शु.	१६	शु.	१९	शु.	१९	श.	२०	सो.
१७	१८	१९	२.	१७	२.	२०	मं.	२०	शु.	२१	मं.
१८	१९	२०	सो.	१८	सो.	२१	शु.	२१	श.	२२	शु.
१९	२०	२१	मं.	१९	मं.	२२	२.	२२	मं.	२३	शु.
२०	२१	२२	शु.	२०	शु.	२३	सो.	२३	शु.	२४	श.
२१	२२	२३	श.	२१	श.	२४	मं.	२४	शु.	२५	२.
२२	२३	२४	सो.	२२	सो.	२५	शु.	२५	श.	२६	सो.
२३	२४	२५	मं.	२३	मं.	२६	२.	२६	मं.	२७	शु.
२४	२५	२६	शु.	२४	शु.	२७	शु.	२७	श.	२८	मं.
२५	२६	२७	२.	२५	२.	२८	सो.	२८	शु.	२९	शु.
२६	२७	२८	सो.	२६	सो.	२९	मं.	२९	शु.	३०	श.
२७	२८	२९	मं.	२७	मं.	३०	२.	३०	शु.	३१	२.
२८	२९	३०	शु.	२८	शु.						
२९	३०	३१	श.	२९	श.						
३०	३१			३०							
३१				३१							

तारीख.	जुलै.		अगस्त.		सप्टेम्बर.		ऑक्टोबर.		नवेम्बर.		डिसेम्बर.	
	दि.		दि.		दि.		दि.		दि.		दि.	
	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.
१	६	सो.	८	शु.	६	र.	६	म.	११	शु.	११	र.
२	७	मं.	९	शु.	१०	सो.	१०	जु.	१२	शु.	१२	सो.
३	८	जु.	१०	शु.	११	मं.	११	शु.	१३	र.	१३	मं.
४	९	शु.	११	र.	१२	जु.	१२	शु.	१४	सो.	१४	जु.
५	१०	शु.	१२	सो.	१३	शु.	१३	शु.	३०	मं.	३०	जु.
६	११	शु.	१३	मं.	१४	शु.	१४	र.	१	जु.	१	शु.
७	१२	र.	१३	जु.	३०	शु.	३०	सो.	२	जु.	२	शु.
८	१३	सो.	१४	शु.	१	र.	१	मं.	३	शु.	३	र.
९	१४	मं.	३०	शु.	२	मो.	२	जु.	४	शु.	४	सो.
१०	३०	जु.	१	शु.	३	मं.	३	शु.	५	र.	५	मं.
११	१	शु.	२	र.	४	जु.	४	शु.	६	सो.	७	जु.
१२	२	शु.	३	सो.	५	शु.	५	शु.	७	मं.	८	शु.
१३	३	शु.	४	मं.	६	शु.	६	र.	८	जु.	९	शु.
१४	४	र.	५	जु.	७	शु.	८	सो.	९	शु.	१०	शु.
१५	५	सो.	६	शु.	८	र.	९	मं.	१०	शु.	११	र.
१६	६	मं.	७	शु.	९	सो.	१०	जु.	१२	शु.	१२	सो.
१७	७	जु.	८	शु.	१०	मं.	११	शु.	१३	र.	१३	मं.
१८	८	शु.	९	र.	११	जु.	१२	शु.	१४	सो.	१४	जु.
१९	९	शु.	११	सो.	१२	शु.	१३	शु.	१५	मं.	१५	शु.
२०	१०	शु.	१२	मं.	१४	शु.	१४	र.	१	जु.	१	शु.
२१	११	र.	१३	जु.	१५	शु.	१५	सो.	२	शु.	२	शु.
२२	१२	सो.	१४	शु.	१	र.	१	मं.	२	शु.	३	र.
२३	१३	मं.	१५	शु.	२	सो.	२	जु.	३	शु.	४	सो.
२४	१४	जु.	१	शु.	३	मं.	३	शु.	४	र.	५	मं.
२५	१५	शु.	२	र.	४	जु.	४	शु.	५	सो.	५	जु.
२६	१	शु.	३	सो.	५	शु.	५	शु.	६	मं.	६	जु.
२७	३	शु.	४	मं.	६	शु.	६	र.	७	जु.	७	शु.
२८	४	र.	५	जु.	७	शु.	७	सो.	८	शु.	८	शु.
२९	५	सो.	६	शु.	८	र.	८	मं.	९	शु.	९	र.
३०	६	मं.	७	शु.	९	सो.	९	जु.	१०	शु.	१०	सो.
३१	७	जु.	८	शु.	१०	शु.	१०	शु.	११	शु.	११	मं.

મિશ્રરાશિ.

(રા. લક્ષ્મી ધનેશ્વર નાંદોદના—ચર્યાપત્રના જવાબમાં.)

ચર્યાપત્રમાં આપેલા પ્રશ્નમાં અને પહેલા જે સહેલાઈના અનુક્રમ માટે ઉમેરવાનું અને એ બધાનો સામયે ખુલાસો આપવાનું દુરસ્ત વિચાર્યું છે. જનવર અને તેમનો ખોજાકવાળો જગ જાહેર ત્રીજો પ્રશ્ન તેમનો પોતાનો છે, અને તેનો તેમણે ખુલાસો આપ્યો છે.

પ્રશ્નોત્તર.

(૧) પ્રશ્ન—ચોપાઈ. (દિસાળ ૫ મો.)

અટી રૂપીએ વાર જનાત,
દસ આને છે છોટ સુખત;
ચનક રૂપીઆ લેને ગયો,
શતક વાર લાવી ખુશ થયો;
કહો કેટલા વાર જનાત ?
છોટ કેટલી સુંદર જાત ?

ઉત્તર—દોહરો.

એસી છોટ ખરીદવી, વીસજ વાર જનાત,
સગળુને ગત છે નહિ એમાં મોટી વાત.

(૨) પ્રશ્ન—છપ્પા. (દિસાળ ૮ મો.)

અટી રૂપીએ નંગ, મોતી લેવાં છે મોટાં,
સવા રૂપીએ નંગ, નહિ મોટાં કે છોટાં;
નાનાં મોતી નંગ, ચાર આને ગણી લેવાં,
સો રૂપીએ સો નંગ લઈને નાણાં દેવાં;
તે કહો નંગ છે કેટલાં, કઈ કઈ રીતે માર્યાં,
જો રીત અનેક બતાવ્યાં, સુઝોને મન માર્યાં.

ઉત્તર—દોહરો.

ચાર લઈ ઉત્તમ તણી, ઉમેરવાં ચચ્ચાર,
બર્તીસ સુધી આટ એ રીત ચર્ધ નિરંધાર;
હાસઠ મધ્યમ આદિમાં, આગળ નવ નવ નંબ,
ઉત્તમનેજ અનુક્રમે મધ્યમાંક લેવાય;
ત્રીસ લેણુ લો પ્રથમમાં, અધિક પોચ પછી ચાપ,
એમ આઠમી રીતમાં, પંચપદિ પહોંચાય.

અથવા તેજ જવાબ—છરો.

ચાર આદિમાં લઈ, પછી ચચ્ચાર વધારો,
એથી ઉત્તમ તણી, આટ રીતો ઉર ધારો;
મધ્યમ હાસઠ પ્રથમ, લઈ નવ નવ દો છોડી,
અનુક્રમે રીત આઠ, દેવી ઉત્તમને જોડી;
લઈ ત્રીસ અધમનાં પ્રથમ વર્ણ, પંચ અધિક ધર પ્રીતથી,
એ ત્રિભુવનિ મોર્તી અનુક્રમે, જોડ આટ આ રીતથી.

એ આડે રીતો પ્રજ્ઞાસાધાર નીચે પ્રમાણે:—

ઉત્તમ મધ્યમ લણુ, રીત લેવાની જાગી,
અનુક્રમે ક્રુદ્ધ અંક, યશો જ્ઞાણીને રાજ;

(૧) ઉત્તમ ચારજ નંગ, ગણે હાસઠ મધ્યમનાં,
ખૂટે સોમાં તેહ, ગણી લો નંગ અધમનાં;

(૨) આઠ, સતાવન, પાંતરીસ, એ પશુ શત લેવાય છે,

(૩) વળી હાદય, અડતાળીસ ને, ચાળીસ પશુ શત ચાપ છે.

ઉત્તમ મધ્યમ તણા અંક રૂકામાં કહીએ,
શતક પૂરતાં બાર્ધો ખૂટતાં નાનાં લઈએ;

(૪) પોડય, ઉત્તયાળીસ; (૫) વીસ ને ત્રીસ પશુ લેશે,

(૬) ચોવીસ, એકવીસ, (૭) દ્વિવિનત્રીસ, હાદય કહેશે;

(૮) વર્ગી જર્તીસ ઉત્તમ મોર્તીને તણુ લો મધ્યમ પ્રીતથી,
સદ્ સુર સુજન બાદુ રીઝશે, ફડી અટ આ રીતથી.

(૩) પ્રશ્ન—છપો. (હિસાબ ૯ મો.)

એક રાત્રે ઘેર ધણા હાથી ને ઘોડા,
 ઊંટો હતાં અનેક, વળી તે સાથ સજોડ;
 અડી મણુ હાથી ખાય, દોઢ મણુ ઊંટ ભણીજે,
 પાંચ શેર કણુ અથ, ગણતિમાં એમ ગણીજે;
 સો ગણુ દારૂ નિલ પરે, શોભાવે તે સાથીઆ,
 તેા ઊંટ અથ છે કેટલા, કહો કેટલા હાથીઆ.

ઉત્તર—દોહરો.

અડતાણીસ તો અથ છે, છત્રી ઊંટ છે સાર,
 સોળજ કહીએ હાથીઆ, તે માતો નિરધાર.
 પૂતું ઊંટ પંચાવનાં, પ્રેમ હાથી પાંચ,
 ચાર્ગોસ અથો ઓપતા, રથાપ્યા માતો સાચ.
 સતર ઊંટ તો ને મણુ; હાથી સાત અને વીસ,
 સારે અથ તો છપવ છે; રહે ન કરશે રીસ.

આપેલો હિસાબ હોડતાં પહેલાં મિશ્રસચ્ચિની રીતોનું પુનરાવર્તન કરવું
 એ અમને ઇષ્ટ લાગે છે, કારણ કે ધણા મહેતાશ્રમીને તે રીતો તેમજ
 તે રીતોનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ થોડાં પરિચિત છે.

એ સ્વીકૃતિનું મિશ્રણ.

દા. ૧. ૫ રૂપીએ મણુ, અને ૪ રૂપીએ મણુ, એ બે ભાવની ખાંડ
 એકઠી કરી તો મિશ્રણ ૯ રૂપીએ પડ્યું. દરેક જાત શા પ્રમા-
 ણમાં મેળવી હશે ?

રીત:—

૧ પહેલી જાતની ખાંડમાં દરેક મણે ૩ નાના ની ખોટ
 જાય છે.

૨, બીજી જાતની ખાંડમાં દર મણે ૩ ના નો નફો મળે છે.

૩ માટે પહેલી જાતની મણુ ખાંડ સાથે બીજી જાતની ત્રણ મણુ મેળવીએ તો પહેલીમાં જતી ખોટ અને બીજીમાં મળતો નફો સરખાં થઈ રહે, અને મિત્રણુની પડત કિં. મત રૂ ૪૧ થાય.

ઉપરની રીત ઉપરથી માલમ પડ્યું હશે કે—

અ પહેલી જાતમાં મણુ ખોટ $\times$ પહેલી જાતના મણુ = બીજી જાતમાં મણુ નફો $\times$ બીજી જાતના મણુ.

અથવા $૦૧૧ \times ૧ = ૦૧ \times ૦.$

વ આ ઉપરથી તરત લાગશે કે પહેલીની ખોટ જેટલો બીજીના નફાનો ગુણુ હોય અને બીજીના નફા જેટલો ગુણુ પહેલીની ખોટનો હોય તો ગુણુકાર સરખો થઈ રહે.

કારણ કે $૦૧૧ \times$ પે. મ. = $૦૧ \times$ બી. મ.

એટલે પે. મણુ, અને બી. મ. ૦૧૧ અને ૦૧ ના વ્યસ્ત પ્રમાણમાં, અથવા $૦૧ : ૦૧૧$ ના પ્રમાણમાં છે.

ક એટો ખુલ્લું છે કે $૦૧૧ \times ૦૧ = ૦૧ \times ૦૧૧$; માટે બીજીના નફા જેટલું પહેલીનું વજન, અને પહેલીની ખોટ જેટલું બીજીનું વજન લઈએ તો ખોટ અને નફો સરખાં થઈ રહે છે.

આ ઉપરથી આપણા લોકોએ મિત્રણુનું પ્રમાણ, ઠાઠવાની નીચેની સહેલી રીત બતાવી છે.

સામાન્યભાવ,	જુદો ભાવ.	વજનનું પ્રમાણ લેવાય તે.
૪૧	૫ ૪	(૪૧-૪ =) ૦૧૧ (૫-૪ =) ૦૧ .

અર્થાત્, પહેલી જાતના અને સામાન્ય ભાવની ખાદ્યાદી જેટલું બીજીનું વજન, અને સામાન્યભાવ અને બીજી જાતના ભાવની ખાદ્યાદી જેટલું પહેલીનું વજન લેવું.

આ દિસાબમાં પહેલી અને બીજી જાતની ખાંડોનું વજન લેવાનું પ્રમાણ $૦૧૧ : ૦૧$ એટલે ૪ : ૧ નું થયું.

- દા. ૨. ૮ રૂપીએ મણુ સોપારીમાં ૬ રૂપીએ મણુનાં બેળવાને મિશ્રણ
 ૯ રૂપીએ મણુ વેચતાં સેકડે ૨૦ ટકા નફો થયો. દરેક જાતનું
 મિશ્રણ શા પ્રમાણમાં હશે ?

મિશ્રણની ૩ ૯ કિંમત નફા સાથેની છે, માટે તેની ૫૩૮ કિંમત
 $૯ \times \frac{૧૦૦}{૧૦૦-૨૦} = ૭૦$ ચર્ક.

હવે ઉપરની રીતે—

$$\begin{array}{ccc} ૭૦ & \left(\begin{array}{c} ૮ \\ ૬ \end{array} \right) & \begin{array}{c} ૧૦૦ \\ ૦૦ \end{array} \end{array} \left\{ \begin{array}{l} ૮ માં થી ૭૦ બાદ કરી નીચે } \\ \text{મૂક્યા, અને ૭૦ માંથી ૬ બાદ} \\ \text{કરી ઉપર મૂક્યા.} \end{array} \right.$$

અર્થાત્, ૫૩૮ની જાતનું વજન : ૭૦ની જાતનું વજન : : ૮ : ૧.
 (આ દેશણે યાદ રાખવું કે મિશ્રણનો ભાવ બે ભાવોની વચ્ચેજ હોવો જો-
 ઇએ, બે ભાવ ૭૦ થી વધારે કે ૭૦ થી ઓછા હોય તો મિશ્રણનો ભાવ
 ૭૦ હોઈ શકે નહિ એ સ્વતઃ સિદ્ધ છે.)

આ રીત અનેક જાતના હિસાબોને લાગુ પાડવાનો મહાવરો હોય
 તો ધણા હિસાબોની લાગતી કઠિનતા દૂર થાય.

- દા. ૩. મેં કેટલાક ૩૦ ટકામાં અને કેટલાક ૫ ટકામાં, એમ ૩-
 ૧૦૦૦ વ્યાજે મૂક્યા, અને કુલ વ્યાજ ૩ ૪૪ ઉપજ્યું. દરેક
 ભાવમાં કેટલા મૂક્યા છે ?

સામાન્ય રીતે સરાસરી મને $\frac{૩૪૪}{૩}$ એટલે ૪૬ ટકા વ્યાજ ઉપજ્યું.

માટે—

$$\begin{array}{ccc} ૪૬ & \left(\begin{array}{c} ૩૦ \\ ૫ \end{array} \right) & \begin{array}{c} ૩૦૦ \\ ૦૦ \end{array} \end{array} \left\{ \begin{array}{l} \text{ઉપર પ્રમાણે બાદબાકીઓ } \\ \text{મૂકતાં.} \end{array} \right.$$

અર્થાત્ ૩૦ ટકામાં રોકેલા : ૫ ટકામાં રોકેલા : : ૬ : ૧, અ-
 થવા ૨ : ૩.

માટે ૩ ૧૦૦૦ ના ૨ : ૩ ના પ્રમાણમાં ભાગ પાડવા; એટલે

$$\begin{array}{l} ૩૦ ટકામાં રોકેલા રૂ ૪૦૦ \\ \text{અને ૫ ટકામાં રોકેલા રૂ ૬૦૦ } \end{array} \quad \text{જવાબ.}$$

દા. ૪. મેં કેટલીક પ ટકાની ૧૦૨ ના ભાવમાં, અને ત્રણ ટકાની ૮૪ ના ભાવમાં એમ ૮૦૦૦ લોન લીધી. પહેલી ૧૧૮ ના ભાવમાં અને બીજી ૯૫ ના ભાવમાં વેચતાં મને કુલ રૂ ૧૧૮૫ નફાના રહ્યા. એ ૮૦૦૦ માં દરેક જાતની કેટલી હશે ?

મને દરેક ૧૦૦ની લોન વેચતાં સરાસરી $\frac{1154}{100} = 11.54$ નો મેંદો છે; પણ પહેલીમાં ૧૬ નો અને બીજીમાં ૧૧ નો છે.

માટે—

$$\begin{matrix} 11.54 & 16 \\ & 11 \end{matrix} \quad \left. \vphantom{\begin{matrix} 11.54 \\ & 11 \end{matrix}} \right\} \begin{matrix} 313 \\ 114 \end{matrix} \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{ઉપર પ્રમાણે બાદબાકી કરતાં.} \end{array} \right\}$$

માટે—પહેલી જાતની : બીજી જાતની :: $\frac{16}{11}$: $\frac{11.54}{1}$;
અર્થાત્ ૬૧ : ૧૯ થયું.

તે પ્રમાણે ૮૦૦૦ ના ભાગ પાડતાં—

$$\left. \begin{matrix} \text{પહેલી જાતની } 6100 \\ \text{અને બીજી જાતની } 1900 \end{matrix} \right\} \text{જવાબ.}$$

ઉપરના હિસાબો જણાવે કે ગણિતનાં પુસ્તકોમાં આ જાતના પ્રક-
રણમાં અમુકજ જાતના હિમાજ મુકાયલા છે તેમ છતાં ઘણી જાતના હિ-
સાબોને આ રીત લાગુ પાડી શકાય છે.

એક બીજું દૃષ્ટાન્ત લઈએ.

દા. ૫. ૨૫ રૂપીએ વાર જનાત, અને દસ આને વાર છીટ મળે છે. કુલ
રૂ. ૪૦ માં ૪૦ વાર કપડું લાવ્યો; તો દરેક જાતનું કેટલું ?

સામાન્ય ભાવ ૧૬ આના, જનાતનો ભાવ ૪૦ આ
અને છીટનો ભાવ ૧૦ આના છે, માટે—

$$\begin{matrix} 16 & 40 \\ & 10 \end{matrix} \quad \left. \vphantom{\begin{matrix} 16 \\ & 10 \end{matrix}} \right\} \begin{matrix} 6 \\ 24 \end{matrix} \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{બાદબાકીથી.} \end{array} \right\}$$

માટે જનાત : છીટ :: ૧ : ૪;

એ પ્રમાણમાં ૪૦ ના ભાગ પાડતાં.

$$\left. \begin{matrix} \text{જનાત } 4 \text{ વાર,} \\ \text{અને છીટ } 32 \text{ વાર.} \end{matrix} \right\} \text{જવાબ.}$$

બેથી વધારેનું મિશ્રણ.

બે સીજથી વધારેનું મિશ્રણ હોય તો જવાબ એક નહિ પણ અસંખ્ય આવે, તે નીચેના દાખલા ઉપરથી સમજાશે.

દા. ૬. ચોખ્ખાનો ભાવ રા. ૪, ધઉનો રા. ૨)૦, અને બાજરીનો રા. ૧૧ છે. અમે રા. ૭૫ માં ૩૦ મણુ અનાજ લાભ્યા. દરેક જાતનું કેટલું કેટલું હશે ?

આપણાં ધણાં પુસ્તકોમાં નીચેની રીત બતાવવામાં આવે છે. —

સામાન્યભાવ .

પૃથગ્ભાવ

પ્રમાણ.

૨ $\frac{1}{2}$

૪ $\frac{1}{2}$)
૨ $\frac{1}{2}$
૧ $\frac{1}{2}$

$\frac{3}{2} + 1 = \frac{5}{2}$
૧૧

(અ) પહેલાં ૪ અને ૨ $\frac{1}{2}$ ના (એક સામાન્ય ભાવથી વધારે અને એક ઓછા) ભાવ લઈ તેમની સામાન્ય ભાવ સાથે બાદબાકીઓ કરી ઉપર આવેલી રીત પ્રમાણે પ્રમાણ ગોઠવ્યું.

(બ) પછી ૧૧ નો ભાવ રા. ૨૧ થી ઓછા બાકી રહ્યો છે માટે એક વધારે ભાવ સાથે તેનું મિશ્રણ કર્યું, અને વધારે ભાવ માત્ર ૪ હોવાથી ૪ અને ૧૧ નું ઉપર પ્રમાણે પ્રમાણ માર્યું, એટલે ૪-ના ભાવને પ્રમાણની રકમ બે વાર આવી.

એટલે એ પ્રમાણોનો સરવાળો મૂકતાં—

ચોખ્ખા : ધઉ : બાજરી : : ૧ $\frac{1}{2}$: ૩ : ૩, એટલે

ચોખ્ખા : ધઉ : બાજરી : : ૧૧ : ૧૨ : ૧૨,

અર્થાત્, એ પ્રમાણુ દરેકનું ફેરવું; એટલે કુલ ૩૫ મણુ અનાજ લેવું હોય તો ૧૧ મણુ ચોખ્ખા, ૧૨ મણુ ધઉ, અને ૧૨ મણુ બાજરી લેવી; એ પ્રમાણે ૩૦ મણુના ભાગ પાડવાથી,

ચોખ્ખા ૫ $\frac{3}{5}$ મણુ.
ધઉ ૧૦ $\frac{2}{5}$ મણુ,
અને બાજરી ૧૦ $\frac{2}{5}$ મણુ. } જવાબ.

ઉપરનો જવાબ ધણા જવાબોમાંનો એક છે એમ નીચેની રીત ઉપરથી સમજાશે.

(અ) પહેલું ચોખા અને ધઉનું પ્રમાણ કાઢો:—

$$\text{૨૥ } \frac{૪}{૨૬}) \frac{૩}{૨૬} \left\{ \text{અર્થાત્ } ૧ : ૪ \text{ નું થયું. } \right\}$$

(વ) પછી ચોખા અને બાજરીનું પ્રમાણ ગણો:—

$$\text{૨૥ } \frac{૪}{૧૧}) \frac{૧}{૧૧} \left\{ \text{અર્થાત્ } ૨ : ૩ \text{ નું થયું. } \right\}$$

આનો અર્થ એ છે કે ચોખા અને ધઉનું વજન ગમે તેટલું ૧ : ૪ ના પ્રમાણમાં લઈએ, તો મિશ્રણનો ભાવ રૂ. ૨૬ પડવાનો; એટલે કે ૧ અને ૪ ને ગમે તે પૂર્ણાંક, કે અપૂર્ણાંક ગુણીને, તેટલું વજન ચોખા અને ધઉનું લેવાથી મિશ્રણનો ભાવ રૂ. ૨૬ થાય.

તેમજ ૨ અને ૩ ને ગમે તે રકમે ગુણીને તેટલું વજન ચોખા અને બાજરીનું લઈએ તોપણ ભાવ રૂ. ૨૬ થાય.

(૧) પહેલાં આપણે તેજ પ્રમાણે વજન અકેડીવાર લઈએ—

ચોખા   ધઉ   બાજરી.

$$(૧) \quad ૧ \quad ૪$$

$$(૨) \quad ૨ \quad ૩$$

$$\text{—} \quad \text{—} \quad \text{—}$$

$$૩ + ૪ + ૩ = \text{કુલ } ૧૦ \text{ મણ.}$$

એ પ્રમાણે ત્રીસ મણુ અનાજના ભાગ પાડતાં—

$$\left. \begin{array}{l} \text{ચોખા } ૯ \text{ મણુ,} \\ \text{ધઉ } ૧૨ \text{ મણુ,} \\ \text{બાજરી } ૯ \text{ મણુ.} \end{array} \right\} \text{જવાબ.}$$

(૨) ચોખા અને ધઉના ૧ તે ૪ ના પ્રમાણને ગમે તે રકમે ગુણો; (ધારો કે ૩). તેમજ ચોખા અને બાજરીના ૨ તે ૩ ના પ્રમાણને ગમે તે રકમે ગુણો; (ધારો કે ૧૫).

ઝોટલે—

ચોખ્ખા	ધઉં	બાજરી.
(૧×૩=)	૩	
	—	
	૪	(૪×૩=) ૩
(૨×૧૫=)	૩૦	(૩×૧૫=) ૪૫
	—	
૩૦	+ ૩	+ ૪૫
		કુલ=મથુ ૭૮

આ પણ એક નવું પ્રમાણ ઊભું થયું; તે પ્રમાણે ૩૦ મથુના ભાગ પાડતાં પણ જવાબ આવે.

આ ઉપરથી માલગ પડ્યું હશે કે જે જવાબમાં અપૂર્ણાક કે પૂર્ણાકની છૂટ હોય તો આવા હિસાબોના (અને પ્રમાણોના આંકડાને ગમે તે પૂર્ણાક કે અપૂર્ણાકે ગુણીને, અને તેના સરવાળા જેટલું નવું પ્રમાણ લઈને) અસંખ્ય જવાબો લાવી શકાય; અથવા જવાબની સંખ્યા મંકુચિત કરવાને વ્યરોપ સારતો મઝી શકાય.

દા. ૭. ઉપરના હિસાબમાં મારે ૧૬ મથુ ધઉં તો લેવા છેજ; તો બાકીનું અનાજ કેટલું કેટલું આવશે ?

(જ) પ્રમાણે ચોખ્ખા અને ધઉંનું પ્રમાણ ૧ : ૪ નું છે;

પણ ધઉં ૧૬ મથુ લેવાની શરત છે, માટે ચાર મથુ ચોખ્ખા તો આ પ્રમાણ પ્રમાણે લેવાજ પડશે. ઝોટલે કુલ અનાજ ૨૦ મથુ તો આ રીતે લેવાયું.

બીજું ૧૦ મથુ લેવાનું રહ્યું, તેમાં ચોખ્ખા અને બાજરી લેવાય; તેનું પ્રમાણ (ચ પ્રમાણે) ૨ અને ૩ નું છે માટે તે પ્રમાણે લેતાં ૪ મથુ ચોખ્ખા, અને ૬ મથુ બાજરી લીધાં.

આ પ્રમાણે કુલ:—

ચોખ્ખા	(૧-૪+૪=)	૧૮ મથુ,	}	જવાબ.
ધઉં	—	૧૬ મથુ,		
બાજરી	—	૬ મથુ.		

દા. ૮. બનાતનો ભાવ વારે રૂ. ૨૫, ચાલપાકનો રૂ. ૧૫ છે, અને છીટ રૂ. ૧ ની ૪ વાર મળે છે. હું ૧૦૦ વાર કપડું ૧૦૦ રૂપિયામાં લાવ્યો. દુકાનદાર આખા વારજ આપે છે. દરેકના કેટલા વાર લેવા ? (પ્રશ્ન બીજો.)

(અ) જનાત અને છોટનું પ્રમાણ (ઉપરની રીતે)—

$$૧ \begin{smallmatrix} ૨૧ \\ ૦૧ \end{smallmatrix}) \begin{smallmatrix} ૦૧૧ \\ ૧૧ \end{smallmatrix} \left\{ \text{એટલે } ૧ : ૨ \text{ તું. } \right\}$$

(બ) આલપાકાને છોટનું પ્રમાણ.

$$૧ \begin{smallmatrix} ૧ \\ ૦૧ \end{smallmatrix}) \begin{smallmatrix} ૦૧૧ \\ ૦૧ \end{smallmatrix} \left\{ \text{એટલે } ૩ : ૧ \text{ તું. } \right\}$$

પહેલા અને બીજા પ્રમાણના અંકોને ગમે તે પૂર્ણાંક કે અપૂર્ણાંકે ગુણીને તેના સરવાળા જેટલું ત્રણ વસ્તુઓનું પ્રમાણ સેતાં જવાબ ખરા આવે. અપૂર્ણાંકમાં જવાબ લાવવો હોય તો જવાબ અસંખ્ય આવે. પણ જવાબમાં ફરક જાતના પૂર્ણાંક ભેદીએ.

જનાતનો ૧ વાર સેતાં છોટના ૨ વાર સેવાના, માટે આ પ્રમાણ ગમે તે પૂર્ણાંક વાર સેવાથી જવાબ પૂર્ણાંક જ આવે; પણ આલપાકાનો ૧ વાર સેતાં છોટનો ૩ સેવો પડે; માટે છોટના પૂર્ણાંક રાખવા આલપાકાના ૩, ૬, ૯ ઇ. (એટલે ૩ નો કોઈ ગુણાકાર) જેટલા વાર સેવા પડશે.

(અ) આ પ્રમાણે જનાત એકજ વાર લઈને પૂર્ણાંકના જવાબો કાઢતા:—

	જનાત	આલપાકા	છોટ.	કુલ કપડું.
(૧)	૧	૩	૨+૧	૭
(૨)	૧	૬	૨+૨	૧૧
(૩)	૧	૯	૨+૩	૧૫

.....ઇ.

આ પ્રમાણે જો ૧ વાર જનાતની સાથે પૂર્ણાંક વાર બીજા કપડાના લઈએ તો જવાબમાં કુલ કપડાને માટે—

૭, ૧૧, ૧૫, ૧૯, ૨૩, ૨૭, ૩૧, ૩૫, ૩૯ એ શ્રેણી આવે.

(વ) બનાત ૨ વારે લઈએ તો,

બનાત	આલપાકો	છીટ	કુલ
૨	૩	૪+૧	૧૦
૨	૬	૪+૨	૧૪

..... ઇ.

માટે જવાબમાં કુલ કપડા માટે—

૧૦, ૧૪, ૧૮, ૨૨...ઇ. શ્રેણી આવે.

(ક) બનાત ૩ વારે લેતાં.

બનાત	આલપાકો	છીટ	કુલ
૩	૩	૬+૧	૧૩
૩	૬	૬+૨	૧૭

..... ઇ.

એટલે—

૧૩, ૧૭, ૨૧, ૨૫, ૨૯, ૩૩, ૩૭ એ શ્રેણી આવી.

(ઢ) બનાત ૪ વારે લેતાં—

૪   ૩   ૮+૧   ૧૬

એટલે ૧૬, ૨૦, ૨૪, ૨૮, ૩૨, ૩૬, ૪૦ એ શ્રેણી આવે.

(૧) હવે આગળ ગણવાની જરૂર નથી, કારણ કે ઉપરની શ્રેણીઓ તપાસતાં માલમ પડશે કે— તે ૭, ૧૦, ૧૩, ૧૬.....ઇ. થી શરૂ થાય છે;

(૨) શ્રેણીની શરૂઆત થવાનું અંતર ૩ નું અને શ્રેણીનાં પદોનું અંતર ૪ હોવાથી વધુ બનાત લેતાં આવનાર શ્રેણીઓના આંકડા ઉપરની શ્રેણીઓમાં આવી ગયલાજ હોવા બોધાશે. જુઓ—

૫ વાર બનાત લેતાં ઉપરના અનુક્રમ પ્રમાણે ૧૮, ૨૩...ઇ.

શ્રેણી થશે. તે આંકડા ૧ વારની શ્રેણીમાં આવી ગયા.

ઢ શ્રેણીમાં એટલે ૪ વાર બનાતમાં કુલ કપડાનો ૪૯ આંકડો

આવે છે; તે પ્રમાણે ૪ વારના ગુણાકારમાં પણ આવશે,

માટે ઉપરના દાખલાના નીચે પ્રમાણે જવાબો આવે:—

જવાબ.

ખનાત.	આલપાકો.	હીટ.	
* ૪	૬૬	૩૦	} કુલ ૪૫૩ વાર ૧૦૦.
૮	૫૭	૩૫	
૧૨	૪૮	૪૦	
૧૬	૩૯	૪૫	
૨૦	૩૦	૫૦	
૨૪	૨૧	૫૫	
૨૮	૧૨	૬૦	
૩૨	૩	૬૫	

હાથી આગળ શ્રેણી ન ચાલે કારણ કે આલપાકો ધટવાની હદ આવી રહી.

દા. ૯. હાથી ૨૫ મણુ ખાય, છાટ ૧૫ મણુ ખાય, અને ઘોડો ૫ શેર ખાય. ૧૦૦ મણુ ઘણા રોજ વરે એવી રીતે ૧૦૦ જનવર રાખી આપો. (પ્રશ્ન ત્રીજો)

આ હિસાબમાં (૧) જનવરોના ખોરાકનું પ્રમાણ આપ્યું છે, (૨) જવાબના આંકડા પૂર્ણાકજ લેવાના છે, અને (૩) કુલ જનવર ૧૦૦ લેવાનાં છે; માટે દા. ૮ ના જોવાજ બચાવ આ હિસાબ છે. તે પ્રમાણે છોડતાં માલમ પડશે કે—

(૧) હાથીની સંખ્યા ૫, ૧૬, ૨૭,.....શ્રેણીમાં છે;
માટે (૨) છાટની સંખ્યા ૫૫, ૩૬, ૧૭,.....શ્રેણીમાં છે,
અને (૩) ઘોડાની સંખ્યા ૪૦, ૪૮, ૫૬,.....શ્રેણીમાં છે.

આ આખી શ્રેણીઓ ત્રણ પદ સુધીજ ચાલી શકે છે, કારણ કે છાટની સંખ્યા ધટવાની પછી સવડ રહેતી નથી.

માટે,	હાથી	છાટ	ઘોડા.	
	૫	૫૫	૪૦	} કુલ જનવર. ૧૦૦. જવાબ.
	૧૬	૩૬	૪૮	
	૨૦	૧૭	૫૬	

* ૪ વાર ખનાત વધારે લેવાથી ૯ વાર આલપાકો ધટે છે અને ૫ વાર હીટ વધે છે, એ મળતરીથી જણાશે.

સગ્રા માટે અને ૭ છોકરીઓ માટે મળાને ૧૨ નિશાળો હતી તેમાં ૧૬૩૨ છોકરા અને ૭૫૪ છોકરીઓ લણતા હતાં. મુસલમાનોમાં ૨૫૪ છોકરા અને ૧૦૬ છોકરીઓ હતાં; એકંદર રીતે આ સાલ નિશાળોનું પરિણામ સાફ આગ્યું છે. છોકરાઓનું ૭૦.૭ ટકા અને છોકરીઓનું ૭૦.૨ ટકા પરિણામ છે.”

સારખાદ છોકરીઓએ ધર્મપ્રાર્થના કીધી અને વિદ્યાર્થીઓએ જી-દાજીદા સંવાદો બજવી જતાં હતા, ગરબા ગાયા હતા, અને કસરત કરી હતી. ખાદ પ્રમુખ સાહેબે ધનામે વહેંચી આપ્યાં હતાં. મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી રૂ. ૨૫૦) તથા ખાનગી ઉધરાણાથી રૂ. ૯૧) મળી રૂ. ૩૪૧) નાં ધનામ વેદચત્રામાં આપ્યાં હતાં. ધનામ વેદચી આપ્યા ખાદ પ્રમુખ સાહેબે નિશાળોનાં પરિણામ, કન્યાઓ તથા મુસલમાન ડોમના વિદ્યાર્થીઓમાં વધતી જતી હોંસ વિષે સંતોષ જાહેર કર્યો હતો. ખાદ પ્રમુખ સાહેબનો ઉપકાર ગાતી મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા, ઉત્તર વિભાગ.

તા. ૧૬ મી જુલાઈ સને ૧૯૦૭ ના મુખર્ધી સરકારી ઝંજોટના ૧-લા ભાગને પાને ૮૭૩-૮૭૪ મે પ્રસિદ્ધ કરેલા ધારાઓ મુજબ સને ૧૯૦૭ માં વર્નાક્યુલર (દેશીભાષા) માં થવાની પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા માટે નીચેનાં પુસ્તક પસંદ કરવામાં આવ્યાં છે:—

(૨) ગુજરાતી—કેળવણીખાતાની ૭ મી એપડી (વચ્ચે કાઢેલી ૧૪ મી આવૃત્તિ) અને તેજ પુસ્તકના ૧ થી ૯૧-મા પાના સુધીમાં આવેલી કવિતાની ૩૦૦ લીટી-નો મુખપાઠ તથા સમજાવતી.

ટીપ—મધ્યપ્રાંત માટે જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે તેજ થાણા મધ્યસ્થળના ઉમેદવારો માટે ફરાવવામાં આવ્યાં છે.

P. Lory,

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર વિભાગ.

જી. ૩૧.૦-૨-૦, ધો. ૩ જી. ૩૧.૦-૨-૬, ધો. ૪ યુ. ૩૧.૦-૩-૦, અને ધો. ૫ મુ. ૩૧.૦-૪-૦; મેમરી ડ્રોઇંગ ફર્ટ એક આવૃત્તિ ૩ જી. ૩૧.૦-૪-૦, સે. ૬-૩ એક ૩૧.૦-૬-૦, સાદુ ડ્રોઇંગ ધો. ૬ ફા. ૭ મા અને પ્રવેશક કલાસ માટે ૩૧.૦-૨-૦ સદરહુ પુસ્તકોના અમે મોલ એજન્ટ છીએ અને ૨૪ થી વધારે નકલ મગાવનારને ૨૫ ટકા કમિશન આપવામા આવશે મેમરી ડ્રોઇંગમાં ૨૦ ટકા.

આ ઉપરાંત સ્કૂલમા ચાલતી તમામ પ્રકારની અંગ્રેજી, ગુજરાતી અને સંસ્કૃત યુકો, ખુશાલ કૃત અને આદરજી કૃત કોપી યુકો, લોગમન્સ ડ્રોઇંગ યુકો, અમારી દેખરેખ નીચે ખનતી કિન્ડરગાર્ટનની વીસે વીસ બક્ષિસો, બારોડ અને શાહકૃત તમામ પુસ્તકો કાંચે અને શીરકવેર, સેટરકવેર તથા ડ્રો. સામાન કિંદાવત્તાવા મળશે.

નીચે પ્રમાણે તથા બીજાં હરેક પુસ્તકો રોકડેથી મળશે.
 સોલ એજન્સીનાં ખુશાલદાસ કૃત-યુ. કોપી યુકન-૧-૬૬. હિ. નાં મૂળ તત્વે. ભા. ૧-૨-૩ ૪, ચિત્રકોપી યુક નં. ૧-૨-૩-૪-૫, એક કોપી યુક નં. ૧-૨-૩-૪, રા. રા. ગુલામ કૃત વાર્તા ૩૫ યુ. નો ઇતિહાસ, વાક્ય પૃથકકૃતિ, કવિતા સાહિત્ય રા. સા. ગદ્યપત્રાંશ કૃત-ચુતપત્ર પ્રકાશ, યુ. ભા. નું વ્યાકરણ, યુ. નો સં. ઇતિહાસ લવાઈ સંમલ, ઇંગ્લાંડની ખુસાફરી, સધરાજેસિંગ, સામુવહુની લહાર, રા. રા. ગ્રે. ક. કૃત-૬. નામાની પદ્ધતિ, રા. જ. બ. કૃત. ૬. નામું રા. લ. છો. કૃત કવાયતનું પુસ્તક. ગ. બા. ભા. કૃત-અંગગણિતનાં મૂળતત્વો, રા. નાનજીઆણી કૃત. યુ. નો ઇતિવાર્તા ૩૫, નિબગાળા ભા. ૧-૨-૩, રા. બીખાભાઈ કૃત-પદાર્થપાઠ ભા. ૧-૨-૩-૪-૫, રા. કાસીરામ પ્રાગજી કૃત-ગણિત શ્રેણી ભા. ૧-૨-૩-૪, કિંગ શ્રેણી ભા. ૧-૨-૩ કિન્ડરગાર્ટનની બક્ષિમ ૧-૬ લગી. લખોટાઈન નવી જાતનાં, દેશી જનાવટના ફૂટ, ટી મેકવર, મેટસ રોકવર, તથા તમામ જાતની ટેકમ યુકો. ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની, આરટીડીયારોડ અમદાવાદ. રાજકોટ-એચર મેથજી.

સુચના.

આ પત્રસંમધી સર્વ લખાણુ એડિટર ત ૬ મોકલવું નોંધવેડ કાગળ લેનામા નહિ આવે સહી ચમરના લખાણુ ઉપર ધ્યાન-ગાપારો નહિ

છાપવા મોકલેલુ લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવુ તે અમુક માસમા છાપવા અથવા નાગરાદ પડેલુ લખાણુ પાંદ્રુ મા-કલવ. જધાતા નથી જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતને ખર્ચ નગાવી લેવુ

શાળાખાતાનાં તેમજ બીજા શૃદ્ધેસ્થો કેળવણી તથા નિ-શાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલના તો ને પણ થો-ગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ફેકાલું, અને સ્ત્રી બાબતના પસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવુ તે વિના જૂન થયાનો મબાન છે પોસ્ટ ની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આવેલો વધારે મોકલના, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામા આવતી નહિ

આ પત્રની ફિંગન આગ કચીબ વરસા એકનો ૩ ૧૬-૦-૦ ગણી છે, પોસ્ટેજ માફ છૂટક નકાતા પોસ્ટેજ સાથે જાત્રી આવતા, પદરતા ખર્ચે જેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારનામા પ્રિકામ તથા રજીવરાને ઠપાલખર્ચે સાથે ૩ ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈમા લેના ની ખુશી હોય તો તેમ રખણુ લખેલુ વિષય ખરાદ પડશે તો તેની અમલ નોર ઉપર પ્રિન્સિપલ કરી જ-અગેલ ખાને ૩ ૧ સુધી આપવામા આવશે ગચાપત્રનો એમફસમામે રક્ષે નહિ

જાહેરખણરોના લખાણાં નીચે પ્રમાણે ફેરવાર કર્યો છે તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેરખણરો છાપવાના ધાવ.

૩.	લીટી	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછી-
૧ .. ... ૨	...	ના અગી માગ મ સ લગી દર મામે
દસથી વધારે લીટીઓ માટે ૩ ૧)-	...	ફુર એ ચાર્જ પડશે છ માસ માટે
ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે	...	પહેલે મહિને પૂરો ચાર્જ, અને પછી
બાર માસ લગી લાગલાગટ દરે	...	દરેક મામે ફુ ચાર્જ લેનામે
- શ્રમણાપત્રની સાથે ફેકાલું હાલિલ વહેંચવામાં	...	આવશે નહિ.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ભાસ.....	૩૨-૪૫
વિમક્તિ	૩૩-૪૫
કિન્નરગોદૈત.....	૪૬-૫૪
ઈંગ્રેજ પચોગ (અઠવાડીક, શેમન વર્ષ).....	૫૫-૬૧
લોરા પ્રિન્સેન.....	૬૧-૬૪
રા. મ. ગોરધનરાગ ત્રિપાઠી તથા પ્રેક્ષક આખાજી કાચરેનો સ્વર્ગરામ	૬૪

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ યુનાઈટેડ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન શાખા છે)

તયાર છે.

ડૉક્ટર ભાંડારકર કૃત સંસ્કૃત સેકન્ડ બુકનું
ગુજરાતીભાષાંતર.

(ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરનાર)

રા. સા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી બી. એ.

અમદાવાદ પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનીંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ

કિંમત રૂ. ૧-૪-૦.

નિરાળના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

પ્રાણીમાત્રનું વર્ગીકરણ.

CLASSIFICATION OF ANIMALS

દરેક પ્રાણીની ટુંકી સમજૂતીની બુક નકશા સાથે.

કિંમત રૂ. ૬-૦-૦

K. V. MEHTA'S USEFUL BOOKS.

THE MITRALABHA.

(HITOPADESH).

With copious explanatory notes, profuse
translations, solutions of Compames, &c

Price Annas 6.

Aids to the Sanskrit Course, St. V.

Price Annas 6

ગુજરાતી શાસ્ત્રસિંધુ

રચના

વિકુલ રામરામ દલાલ.

કિંમત. રૂ. ૩-૦-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કાલકાંધીરોડ. મુંબાઈ.

“ પ્રજાબંધુ ” ના લવાજમમાં ઘટોડો.

“ પ્રજાબંધુ ” નું દેશાવરના આહકોનું લવાજમ જે સને ૧૯૦૬ ની આખર સુધી રૂ ૩-૮-૦ હતું તે આસતી સાલથી ઘટાડી રૂ ૩-૦-૦ રાખવામાં આવ્યું છે જેથી ૨૮ ખાનાનું દુકાનર અને સઘળી જાતની માલતીથી જરૂર આઠવાડિક પત્ર ફક્ત રૂ ૩ માં મળશે તમુનાની નકલ મગાવેથી મફત મોકલવામાં આવશે.

સ્થાનિક આહકોના લવાજમના પણ રૂ ૨-૮-૦ ના રૂ. ૨-૦-૦ કર્યા છે.

ખાડીયા } ઠાકોરલાલ પરમોદરાય ઠાકોર.
અમદાવાદ. } માલીક

ટેકનૈટબુક તરીકે સરકારે મળુ કરેલ સરળદેશીનામાની પદ્ધતિ, ૧૮ મી આવૃત્તિ, ૩૩ આના વ્યાકરણ શિક્ષણ માળા અંક ૧ લેા, (૫મી આવૃત્તિ) ૧ આનો ધો ૩ માટે, અંક બીજો (૫ મી આવૃત્તિ) ૨૩ આના ધો ૪ માટે, તથા ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ (૮મી આવૃત્તિ) ૪૩ આના ધો ૫, ૬, ૭ માટે, લાઇબ્રેરી બુક તરીકે મળુ છે પોસ્ટેજ ને વી. પી ખર્ચ લેના રને શિર કામચલા ૫-૧૦-૧૫-૨૦ તમથી અનુક્રમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, કે એ પ્રિન્ટર મુ ગાંધી.

આત્મારામ અને દલાલખાનની કંપનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બરમાં.

કેળવણી ખાતાના એ. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખમઈ ઈલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના તત લખ ગુજરાતી અક્ષરોના શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી તથા ધોરણને અનુકૂળ અક્ષરોના કદ તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં ચઢીઆતી થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકની મદદ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે રાખાના ૫૧ (કોપરપેટ) કોતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુન્દર રમતી શાલીથી છપાય છે કાચળ અને કપર ઉપર ટકાઈ વાપરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેંકડે ૩૩ ટકા કુમીશન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને ડેલિવે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ ગારન્ટનું કે ગ્રેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બાંજાં પુસ્તકો મંગાવનારને સેંકડે અથવા ટકો લકસાર્થ લઈ મોકલી આપ્યા ગોઠવણ રાખી છે. મળવાનું ઠેકાણું-આમંત્રારામ અને દલાલાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીખુકની ઓરીસ, -કાળીકાદેવી રોડ નંબર-૨૩૨ મુબઈ.

પદાર્થપાઠ, કિન્ડરગાર્ટન અને ફ્રાઈંગ.

ફ્રાઈંગ સહીત પદાર્થપાઠ-ગાળવર્ગ શ. ૦-૧-૦, ધોરણ, પહેલું, ૦-૧-૬, બીજું ૦-૨-૦, ત્રીજું ૦-૨-૬, ચોથું ૦-૩-૦ અને પાંચમું ૦-૪-૦ નવા ધોરણો અને સાળાપત્રની યોજના અનુસાર પસંદ કરેલા હોવાથી શિક્ષક અને શિષ્યોને અતિ હિપ્પોગી થઈ પડ્યા છે સાદું ફ્રાઈંગ ૦-૨-૦ છટ્ટા, સાતમા અને પ્રવેશક માટે. મદરહુ પુસ્તકો કમ્પ અને કાઠિ-એન-સી ખાતે મળુ છે. કિન્ડરગાર્ટન-સચિત્ર કિન્ડરગાર્ટન ડીડ પદ્ધતિ ભા. ૧ લો. ૩ ૦-૮-૦ મુબઈ ધનાકાના મહેરમાન સાહેબ-નં. ૧૦૮૮૮ તા. ૧૪-૨-૦૬ થી સ્કુલ ક્લાર્કેરી માટે મળુ રહી છે.

ફ્રાઈંગ-મેમ્બરી ફ્રાઈંગ ફર્સ્ટ ગ્રેડ શ. ૦-૪-૦ અને એકન્ડ ગ્રેડ શ. ૦-૬-૦ ફર્સ્ટ અને સેકન્ડ ગ્રેડના વિદ્યાર્થીઓ અને મહેતાશ્રી માટે.

૨૪ થી વધારે વક્રમ મંગાવનારને સેંકડે ૨૫ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે.

કેસી-ઉસ્માન ખચલ અને મહોબતસિહ માતીલાઈ, કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનીંગ કૉલેજ, રાજકોટ.

મચિત્રગુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી, આ. છઠી કિ. દોઢ આનો. આ ચોપડી મુબઈ ધનાકાના મે. હિરેકટર સાહેબપ્રહલાદુરે ટેક-સ્ટે બુક તરીકે મળુ રહી છે. આ ચોપડી જુનાગઢમાં કેસી પાસેથી તથા વડવાણ શહેરના બુકસેલર જેમંદ તાકશી પાસેથી, જુનાગઢ નજર રની નિશાળના ધ. આ મહેતાશ્રી ભવાન જગજીવન કામદાર તથા બુકસેલર તથા ભવાન કામદાર પાસેથી, તુરતમાં બુકસેલર કરમનદાસ નારણદાસ પાસેથી, ભાવનગરમાં બુકસેલર અમલુલહુસેન આદમજી પાસેથી, મુમ્બઈમાં એન. એમ. ત્રિપાઠી અને કંપની (કાલ્યાદેરીરોડ) પાસેથી, મળશે. કમીશન મેંકડે ટકો વીશ, રસ્તા ખર્ચ મંગાવનારને સિર છે, પેકિંગ ખર્ચ લેવામાં આવશે નહિ. જે બુકસેલરો સહુ ચોપડી વેચવાની મરજી પત્રથી જણાવશે તે તે મરજીસ્ત કરીશ.

સુંદરજી મૂળા, શેઠજી પ્રાચિન સાળા પર્વતુષકર, મું. જુનાગઢ

સૌથી જૂની ખાતા તરફથી પ્રથમ ખાસ બનવાવેલી
સોદાગર સ્ટાન્ડર્ડ કોપી બુકો.

દરેકની કીંમત રૂ. ૦-૧-૯

આ કોપી બુકો નીચલી શરતોથી મળશે.

(૧) ૨૦૦થી ઓછી એટલે ૨૫ નકલ સંપૂર્ણ મુદ્રાવનારને સેક્ટે ૩૦
ટકા કમિશન મળશે. પણ રહેવેનું નુર, પેડીંગ તથા પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વ
ખર્ચ ખરીદનારને માથે

(૨) રોકડે રૂપીએ દેશવરથી મુદ્રાવનારા માસ્તરો તથા બુકસેલર્સ
જેઓ ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદ કરશે તેઓને
માત્ર સેક્ટે ૩૫ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે

જ્યાંખંધ સામગ્રી રકમ ૫૦ એકડી વખતે ખરીદ કરનારે કમિશન માટે
પત્ર બચવારથી નીચે સહી કરનારને જાણી ખુલાસો મેળવવો

આ કોપી બુકો મદુજ મુદ્રા છાપાથી તદ્દન નવી રીત મુજબ છાપ-
વામાં આવી છે, અને તે બધા કરતા જેમ સારી તેમજ સસ્તી છે. મમાવી
જોવાથી ખાતરી થશે. તા. ૨૪ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૦૪

ઉમદરામ નગીનદાસ. સોદાગર છાપખાનાના માલિક, સુરત.

વૈધકુલપત્ર.

દરેક ઘરમાં અને દરેક ગામડામાં ફાળવેલા લાવક વૈદ
માસિક,

મહેતાજી સાહેબોને ખામ વિદ્યાપતા કરવાની કે છેતા ખાતર રાં
થયા વૈદક જ્ઞાનો પ્રભુમા પ્રમાર કરનાર અને લોકપ્રિય થઈ પડેલ આ
માસિકદાર દરેક મહેતાજીને ખામડાના અગ્રાન લોકોને ઉપયોગી થઈ
પડતાની તક જરા દોરી નહિ. નહેર લેખકો, વિદ્વાનો અને સામકોનો
ઉત્તમ અભિરામ મેળવવા ઉપરાંતના આનંદસભર મરકારા કેળવણી ખાતા-
નું ખાતર ઉનેજન મેળવ્યું છે, આ 'નિરમલક પુત્રકામ' જેણે
લોકપ્રયોગી ખતાએ સેક્ટો ખામડાઓની લાવકગીઓ એ માટે મહુર
કરેલ છે. જાનેશરીથી ૧૨ મુ પુસ્તક શરૂ થશે વાર્ષિક નવાજમ રૂ. ૧૧
અગાઉની નમુનો મદુજ મમારી ખતરી કરે.

તાંત્રી વૈધ. જદાગર સોલોમર ત્રિવેની-અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ મું.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૬.

અંક ૨.

માસ.

કયે સ્થળે કઈ વિભક્તિ લેવી તે વિષે કેટલાક શિક્ષકો તરફથી પત્રો આવવાથી અહિં તેનો સ્પષ્ટ દૃષ્ટિએ ખુલાસો કરવામાં આવે છે. વિભક્તિના મુખ્ય અર્થો નીચેના શ્લોકમાં આપ્યા છે —

નિર્દેશઃ કર્મ કરણં પ્રદાનમપર્કર્ષણમ્ ।

સ્વામ્યર્થોઽપ્યવિકરણં વિભક્ત્યર્થઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

નિર્દેશ, કર્મ, કરણ, પ્રદાન, અપર્કર્ષણ (અપાદાન), સ્વામિત્વનો અર્થ અને અધિકરણ એને અનુક્રમે સાત વિભક્તિના અર્થ કહ્યા છે. આ શ્લોકમાં એક ન્યૂનતા છે, તે એ કે તૃતીયાનો અર્થ માત્ર કરણજ દર્શાવ્યો છે. તૃતીયાના બે મુખ્ય અર્થ છે, કર્તા અને કરણ. ‘કર્તૃકરણયો-સ્તૃતીયા’ ૨।૩।૧૮ એ પાણિનિના સૂત્ર પ્રમાણે કર્તા અને કરણ એ તૃતીયાના મુખ્ય અર્થ છે. આ પ્રમાણે પ્રથમાનો મુખ્ય અર્થ નિર્દેશ, દ્વિતીયાનો કર્મ, તૃતીયાનો કર્તા અને કરણ, ચતુર્થાનો સપ્રદાન, પચમીનો અપાદાન, ષષ્ઠીનો સ્વામિત્વ અને સપ્તમીનો અધિકરણ છે. આ મુખ્ય અર્થો છે. એ સિવાય બીજા પણ અર્થો છે, પણ તે એ મુખ્ય અર્થોને આધારે છે ને એની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. હવે એ અર્થોનું સ્પષ્ટ દૃષ્ટિએ નિરૂપણ કરીએ છીએ.

પ્રથમા—પ્રથમા વિભક્તિનો અર્થ માત્ર નિર્દેશ છે. નિર્દેશ એટલે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો તે, શબ્દ કહેવો તે. અર્થાત્, પ્રથમાનો મુખ્ય અર્થ પ્રાતિપદિકનોજ છે. અંગ્રેજી ભાષામાં પ્રથમાને Nominative (Nominative case) એટલે નામ કહેનારી, નિર્દેશ કરનારી વિભક્તિ કહે છે.

‘પ્રાતિપદિકાર્થલિङ्ગપરિમાણવચનમાત્રે પ્રથમા’ ૨ । ૩ । ૪૬ એ સૂત્રમાં પાણિનિએ પ્રાતિપદિકાર્થને પ્રથમાના અર્થોમાં પ્રથમજ મૂક્યો છે. (એ સૂત્રના અર્થ માટે શાળાપત્ર પુ. ૪૫ મું અં. ૯ મો પૃ. ૨૬૩-૪ જુઓ). શબ્દનું જે મૂળરૂપ તે પ્રાતિપદિક. ધાતુ, પ્રત્યય અને પ્રત્યયાન્ત સિવાય અર્થવાળું જે શબ્દસ્વરૂપ તે પ્રાતિપદિક; વળી કૃદન્ત, તદ્ધિતાન્ત અને સમાસ પણ પ્રાતિપદિક છે. (‘અર્થવદ્ધાતુરપ્રત્યયઃપ્રાતિપદિકમ્’ ૧ । ૨ । ૪૫ અને ‘કૃત્તદ્ધિતસમાસાશ્ચ’ ૧ । ૨ । ૪૬). જે પ્રાતિપદિકનો ઉચ્ચાર કર્યાથી જે અર્થની નિયમે ઉપસ્થિતિ થાય—જે અર્થ અવશ્ય ઉપસ્થિત થાય—તે પ્રાતિપદિકાર્થ. એ ઉપરાંત પ્રથમાનો અર્થ પરિમાણ છે, તેમજ સંબોધન પણ છે. ‘સંબોધને ચ’ ૨ । ૩ । ૪૭. આ પ્રમાણે પ્રથમાના અર્થ પ્રાતિપદિકાર્થ, પરિમાણ અને સંબોધન છે.

છોકરો નિશાળે જાય છે (પ્રાતિપદિકાર્થવાચક પ્રથમા વિભક્તિ).

મેં પાણી ચોખા લીધા (પરિમાણવાચક પ્રથમા વિભક્તિ),

હે મૂર્ખ, તો આ શું કર્યું ? (સંબોધનવાચક પ્રથમા વિભક્તિ).

અત્ર પ્રશ્ન ભડે છે કે ‘છોકરો નિશાળે જાય છે’ એમાં ‘છોકરો’ ‘જાય છે’ ક્રિયાપદનો કર્તા છે તો પ્રથમા કર્તૃવાચક કેમ ન લેવી ? એનું સમાધાન એ છે કે ‘જાય છે’ એ ક્રિયાજ કર્તૃવાચક—કર્તૃરિ છે, તો કર્તાનો અર્થ કહેવા વિભક્તિની જરૂર નથી. આ વિષય વિષે પ્રયોગના વિવેચનમાં શાળાપત્ર પુ. ૪૫ અં. ૯ પૃ. ૨૬૩ માં ખુલાસો આપ્યો છે તે ત્યાં જોવો. પ્રથમા વિભક્તિનો શબ્દ કર્તા હોય છે, તોપણ તેને કર્તાનો અર્થ કહેવો જરૂરનો નથી. એ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ યુક્ત નથી; કેમકે ક્રિયાપદજ કર્તૃવાચક છે—કર્તૃરિ પ્રયુક્ત છે—તો કર્તાનોજ અર્થવિભક્તિએ શા માટે પુનરુક્ત કરવો ? આ કારણથી આવે રચને પ્રથમા વિભક્તિનું શબ્દ કર્તા હોય છે તોપણ તેને પ્રાતિપદિકાર્થવાચકજ ગણવો યુક્ત છે. ક્રિયાપદ કર્મણિ હોય છે ત્યારે કર્મ ઉક્ત થયલું હોવાથી કર્મવાચક શબ્દને દ્વિતીયા વાપરવાની જરૂર રહેતી નથી, તેથી તે પ્રથમામાંજ મુકાય છે. એવે રચને પણ પ્રથમા પ્રાતિપદિકાર્થમાંજ છે. ‘મારાથી ચોપડી લખાય છે’ એમાં ક્રિયાપદ કર્મણિ છે, કર્મ ક્રિયાપદથી અભિહિત (ઉક્ત) થયલું હોવાથી દ્વિતીયા જે કર્મવાચક છે તે વપરાતી નથી, માટે ‘ચોપડી’ કર્મ છે તો-

પણ પ્રથમામાં પ્રાતિપદિકાર્યે આવે છે. ' મેં પુસ્તક લખ્યું ' એમાં પણ ક્રિયાપદ કર્મણિ છે એટલે શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી ' પુસ્તક ' પ્રથમામાં પ્રાતિપદિકાર્યેજ છે; પરંતુ ગુજરાતીમાં એવે સ્થળે દ્વિતીયા વિભક્તિ પણ વપરાય છે (' મેં તેને માર્યો ' ઇલાદિ ઉદાહરણોમાં) તેથી એવે સ્થળે ગુજરાતીમાં ખીજી વિભક્તિ કહેવી યુક્ત છે. (જુઓ શાળાપત્ર પુ. ૪૫ મું અંક ૯ મો ૫૦ ૨૬૬-૨૬૭).

સવાર થતાં લસ્કરે ફૂચ કરી.

દિવસ જતાં તે સ્ત્રી ચૌવનવતી થઈ.

આવે સ્થળે પણ પ્રાતિપદિકાર્યમાંજ પ્રથમા લેવી. સંસ્કૃતમાં આવે સ્થળે સમ્ભવી વિભક્તિ વપરાય છે. પ્રમાતે જાતે; દિનેષુ ગચ્છત્સુ. આ ઉદાહરણોમાં અસ્થાનના વર્તમાન કૃન્ત સત્ તું સમ્ભવ્યન્ત રૂપ વપરાય છે. (જેમકે પ્રમાતે જાતે સતિ, દિનેષુ ગચ્છત્સુ સત્સુ) તેથી એ સમ્ભવી સતિસમ્ભવી કહેવાય છે. કવચિત્ ગુજરાતીમાં પણ એને મળતો પ્રયોગ થાય છે. ' દિવસ જતે હતે ' એમ પણ ' દિવસ જતાં ' ને જદાં વાપરી શકાય છે. જ્યાં એવો પ્રયોગ હોય ત્યાં સતિસમ્ભવીજ કહેવી યુક્ત છે. એમાં એક ક્રિયાથી ખીજી ક્રિયા લક્ષ્ય થાય છે. ' ચત્સ્ય ચ માચેન માચલક્ષણમ્ ' ૨ । ૩ । ૩૭ એ સત્રથી એવે સ્થળે સમ્ભવી થાય છે. ' દિવસ જતે હતે ' એમાં ' જતે ' ને ' હતે ' તો સમ્ભવ્યન્તજ છે. ' દિવસ ' ને સમ્ભવીનો પ્રસય લાગ્યો નથી. પરંતુ આવી રચના સતિ-સમ્ભવીની હોવાથી ' દિવસ ' ને પણ એવી રચનામાં સમ્ભવીજ કહેવી યુક્ત છે. પ્રસય લોપાયો છે એમ સમજવું. ' દિવસ જતે હતે ' તું આગળ જતાં ' દિવસ જતાં ' થયું. એ રચનામાં ' જતાં ' એ સમ્ભવ્યર્થમાં છે, પણ સમ્ભવીનો પ્રસય નથી, તેથી એને ' અજ્ઞય ' ગણવું યુક્ત છે; અને એને કૃન્ત અવ્યય ગણ્યું એટલે ' દિવસ ' ને પ્રાતિપદિકાર્યે પ્રથમાજ લેવી સુગમ છે. કેટલાંક ગુજરાતી વ્યાકરણોમાં ' દિવસ જતાં ' ને સંતી પ્રથમા કહી છે તે કેવલ ઉપહસનીય અને અસાધારણ છે. ગુજરાતીમાં સતિસમ્ભવીનો અર્થ જુદો જુદો રચનાથી દર્શાવાય છે, ' દિનેષુ ગચ્છત્સુ ' = દિવસો જતે હતે, દિવસો જતે, દિવસો જતાં, દિવસો જતાં જતાં, દિવસો જવા માંડ્યા એટલે.

દ્વિતીયા—‘કર્મ’ એ બીજી વિભક્તિનો મુખ્ય અર્થ છે. એ કર્મ ક્રિયાથી અતભિદિત હોય તેજ દ્વિતીયા વિભક્તિ યાય છે. કર્મ ક્રિયાથી ઉક્ત હોય તો ‘ઉક્તાર્થનામપ્રયોગઃ’ (જેનો અર્થ ઉક્ત છે તેનો પ્રયોગ ન કરવો) એ નિયમથી દ્વિતીયા વિભક્તિ વાપરવી યુક્ત નથી. તેથી ‘અનભિહિતે’ ૨।૩।૨ ॥ એ અધિકારસૂત્ર આપી પાણિનિ ‘કર્મણિ દ્વિતીયા’ ૨।૩।૨ ॥ એ સૂત્ર આપે છે. અર્થાત્, એ સૂત્રમાં પૂર્વના અધિકારસૂત્રની અનુવૃત્તિ કરવાની છે; તેથી કર્મ અનાભિહિત હોય તો કર્મવાચક પદને દ્વિતીયા વિભક્તિ યાય છે એવો અર્થ છે. આજ કારણથી કર્મણિ પ્રયોગમાં કર્મનો અર્થ ઉક્ત થઈ ગયલો હોવાથી કર્મ પ્રાતિપદિક્ષયે પ્રથમામાંજ વપરાય છે. ‘આરાથી ચોપડી લખાઈ’ એમાં ‘લખાઈ’ કર્મણિ છે; કર્મનો અર્થ ઉક્ત હોવાથી ‘ચોપડી’ જે કર્મ છે તેને વિભક્તિ લગાડી કર્મનો અર્થ દર્શાવવાની જરૂર રહી નહિ; તેથી ‘ચોપડી’ શબ્દ પ્રાતિપદિક્ષયે કે નામાર્થે પ્રથમા વિભક્તિમાં વપરાયો છે. ‘મેં તેને માયો’ એવે રથજે ક્રિયાપદ કર્મણિ છે તોપણ કર્મ શુન્દરાતીમાં બીજી વિભક્તિમાં વપરાય છે, માટે ‘મેં ચોપડી લખી’ એવે રથજે પણ ‘ચોપડી’ ને દ્વિતીયા ગણવી સુતર પડશે. આ વિવેચન પ્રયોગના વિષયમાં કર્તું છે તે લાંબું (શુભો સાળાપત્ર મુ. ૪૫ અં. ૯ પૃ. ૨૬૬-૬૭).

કર્મના બે પ્રકાર છે, પ્રધાન અને અપ્રધાન કે જોણુ. ‘મેં તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો’ એમાં ‘પ્રશ્ન’ પ્રધાન અને ‘તેને’ જોણુ કર્મ છે. કેટલાંક વ્યાકરણમાં ‘ટેલર’ વ્યાકરણને અનુસરી ‘ઉપરથ’ અને ‘અનુપરથ’ એવા કર્મના બે વિભાગ પાડ્યા છે ‘પ્રશ્ન’ એ કર્મ ‘પૂછ્યો’ ક્રિયાપદની પાસે હોવાથી ઉપરથ (ઉપ=પાસે અને રથ=રહેનાર સ્થા ધાતુ ઉપરથી) છે અને ‘તેને’ એ કર્મ તેવું ન હોવાથી અનુપરથ છે. આ સંદર્ભ પ્રધાન અને જોણુ જેવી ઘટિત નથી, માત્ર પાસે આવેલાનેજ ‘ઉપરથ’ સંદર્ભ આપીએ તો ‘મેં પ્રશ્ન તમને પૂછ્યો છે, તેને નથી પૂછ્યો,’ એવાં વાક્યોમાં ‘તમને’ અને ‘તેને’ જે જોણુ કર્મ છે તે ક્રિયાપદની પાસે હોવાથી ઉપરથ થશે. આ કારણથી ‘ઉપરથ’ અને ‘અનુપરથ’ એ સંદર્ભ ‘પ્રધાન’ અને ‘જોણુ’ એ સંદર્ભ જેવી યુક્ત નથી. વળી પ્રાચીન વ્યાકરણોમાં જે સંદર્ભ પ્રચલિત થઈ શકે થઈ હોય તેનો ત્યાગ કરી નવીન

ને તે પણ સુધટિત નહિ એવી યોજના એ સુક્ત નથી.

ગૌણ કર્મને સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં અકથિત કર્મ પણ કહ્યું છે; કેમકે ગૌણકર્મવાચક શબ્દ સંસ્કૃતમાં દ્વિતીયા વિભાગે અન્ય વિભક્તિમાં પણ આવી શકે છે ને તેમ ન થયું હોય તોજ દ્વિતીયા વિભક્તિ વપરાય છે. અન્ય વિભક્તિથી એ અર્થ કહેવાયો ન હોય તોજ દ્વિતીયા વિભક્તિ વપરાય છે, તેથી એ કર્મ અકથિત—અન્ય વિભક્તિથી ન કહેવાયલું કહેવાય છે અન્ય વિભક્તિની અવિવક્ષાએજ અહિં દ્વિતીયા વિભક્તિ વપરાય છે, માટે અકથિત કર્મ છે. ‘ગાં દોગ્ધિ પયઃ’ એમાં દુદ્ધ દ્વિકર્મક છે, ગાં અપ્રધાન કર્મ અને પયઃ પ્રધાન કર્મ છે. ‘ગાં’ ને જાહે ‘ગોઃ’ એમ પંચમી પણ વાપરી શકાય. પંચમી અવિવક્ષિત હોવાથી દ્વિતીયા વાપરી છે, માટે કર્મ અકથિત—પંચમીથી ન કહેવાયલું છે. ગુજરાતીમાં એમ દ્વિકર્મક ક્રિયાપદની રચના જે પ્રકારની જાણી શકતી નથી. ઉપરથી થાય છે—‘તે દેવદત્તને સો રૂપીઆ. જીતે છે’ અહિં ‘જીતે છે’ ક્રિયાપદ દ્વિકર્મક છે. ‘રૂપીઆ’ એનું પ્રધાન અને ‘દેવદત્તને’ એ ગૌણ કર્મ છે. એજ વાગ્ય ‘તે દેવદત્તથી સો રૂપીઆ. જીતે છે’ એમ પણ કહી શકાય. ‘શતં જયતિ દેવદત્તમ્’ કે ‘શતં જયતિ દેવદત્તાત્’. આમાં ‘દેવદત્ત’ અકથિત કર્મ છે.

કાલ અને માર્ગ વાચક શબ્દો ક્રિયાની સાથે અત્યંતસંયોગના અર્થમાં સંસ્કૃતમાં દ્વિતીયા વિભક્તિમાં વપરાય છે. ‘કાલ્લાધ્વનોરત્યન્તસંયોગે’ ૨. ૩. ૫. ૧૧ એ સ્વ પ્રમાણે માસમર્ધાતે (મહિનો અભ્યાસ કરે છે), ક્રોશં કુટિલા (કાચ વાંકી છે) ઇત્યાદિ રચને દ્વિતીયા વપરાય છે. વળી ‘કાલમાધ્વાધ્વગન્તવ્યાઃ કર્મસંજ્ઞા હ્યકર્મણામ્’ એનું વાર્તિક પણ છે. અકર્મક ધાતુને યોગે કાલવાચક, ભાવવાચક, અને જે માર્ગે જવું હોય તે માર્ગવાચક પદ ધર્મસંગ પામે છે, અર્થાત્, દ્વિતીયામાં વપરાય છે. કાલ—માસમાસ્તે (મહિનો જેસે છે), માસં સ્વપિતિ (મહિનો જાયે છે). માસ—ગોદોહમાસ્તે (ગાય દોવાય સાંસુધી જેમે છે), ગોદોહં સ્વપિતિ (ગાય દોવાય સાંસુધી જાયે છે). અધ્વગન્તવ્ય—ક્રોશમાસ્તે (કાચ જતાં સુધી જેમે છે). ક્રોશં સ્વપિતિ (કાચ જતાં સુધી જાયે છે).

ગુજરાતીમાં આવે સ્થળે પ્રસયરહિત નામ વપરાય છે. ‘રાત્રે આઠ કલાક ઊઘે છે’ ‘નદી બે કોશ વાંકી છે,’ ‘બે કલાક આશ્યો,’ ‘બે ગાઉ આશ્યો’ આવે ઠેકાણે સંસ્કૃતને અનુસરીને ગુજરાતીમાં પણ આ પ્રસયરહિત નામોને દ્વિતીયા વિભક્તિમાં કહેવાં યુક્ત છે. પરંતુ, દ્વિતીયાનો પ્રસય દેખાતો નથી, તેથી તેમજ સુગમતાની ખાતર ગુજરાતીમાં એને પ્રથમા વિભક્તિ કહે તો તેની સામા અમારે વાંધો નથી. અંગ્રેજીમાં પણ એવે સ્થળે દ્વિતીયા વિભક્તિજ આવે છે ને તેને Accusative of time or place કાલ કે સ્થલ વાચક દ્વિતીયા કહે છે. આ પ્રમાણે ભાષાનો ઇતિહાસ જોતાં દ્વિતીયા વિભક્તિ કહેવી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી યુક્ત છે. માત્ર બાળકોને સહેલું પડે તેની ખાતરજ પ્રથમા વિભક્તિ લેવામાં હરકત નથી.

તૃતીયા—કર્તા અને કરણ એ બે તૃતીયાના મુખ્ય અર્થ છે ‘કર્તૃકરણયોસ્તૃતીયા’ ૨ । ૩ । ૧૮ ॥ ‘રામે બાણે વાલીને હણ્યો’ એમાં ‘રામે’ કર્તૃવાચક તૃતીયા છે અને ‘બાણે’ એ કરણવાચક તૃતીયા છે. ‘સાધકતમં કરણમ્’ ૧ । ૪ । ૪૨ ॥ એ સૂત્રમાં કરણનો અર્થ દર્શાવ્યો છે. ક્રિયાસિદ્ધિમાં જે પ્રકૃષ્ટ ઉપકારક—ક્રિયા સાધવામાં જે ધણુંજ સહાયક તે કરણ. ક્રિયા કર્ત્તરિ હોય છે, સારે કર્તાનો અર્થ કહેવા વિભક્તિના પ્રસયની જરૂર નથી. તે વાપરીએ તો પુનરુક્તિદોષ આવે. આ કારણથી કર્ત્તરિ પ્રયોગમાં કર્તાનો અર્થ બતાવવા તૃતીયા વિભક્તિ વપરાતો નથી કર્તાનો અર્થ તો ક્રિયાપદેજ કહો, માટે જે કર્તા છે તેને તે અર્થ કહેવા તૃતીયા વિભક્તિનો પ્રસય ગ્રહણ કરવાની જરૂર રહી નહિ. આ કારણથી તે માત્ર પ્રાતિપદિકાએ પ્રથમામાંજ વપરાય છે. ‘રામ બાણે વાલીને હણે છે’ એમાં કર્તા છે તોપણ ‘રામ’ પ્રથમામાંજ આવે છે; કેમકે ક્રિયાપદ કર્ત્તરિ છે. પણ ‘રામે બાણે વાલીને હણ્યો’ એમાં ક્રિયા કર્મણિ છે, તેથી કર્તાનો અર્થ કહેવા તૃતીયા વિભક્તિની જરૂર હોવાથી ‘રામે’ તૃતીયામાં આવે છે.

તૃતીયા અને સપ્તમી બંનેનો પ્રસય ‘એ’ છે. પણ ‘એ’ પ્રસયાન્ત નામ કરણવાચક હોય તો તૃતીયા લેવી ને આધિકરણવાચક હોય તો સપ્તમી લેવી એ વિષે પૂર્ણ વિવેચન શાળાપત્ર પુ. ૪૫ અ. ૪ ૫૦

૧૧૨-૧૬ મુધીમાં કર્યું છે તે સાં જોવું. માત્ર સ્મરણ કરાવવા નીચેના દક્ષાન્તો આપ્યા છે:—

તે આ રસ્તે વડોદરે ગયો (' રસ્તે ' તૃતીયા, ' વડોદરે ' સપ્તમી).

આ રસ્તે અહિં આવો (તૃતીયા).

રસ્તે ચાલ્યો (સપ્તમી).

તે આ રસ્તે ગામ ગયો (તૃ૦).

તે જાડે ચડ્યો (સ૦).

તે આ ઠાળીએ જાડે ચડ્યો (તૃ૦ અને સ૦).

તેને માથે પાધડી છે (સ૦).

તેણે માથે પોટલી બાંધી છે (તૃ૦).

આંખે આંધળો, કાને બહેરો, પગે લૂતો (તૃ૦. આંખવડે તે આંધળો છે એવું ઘોતલ થાય છે—જણાય છે. ગમ્યમાન ઘોતલક્રિયા પણ વિભક્તિની પ્રયોજક થાય છે).

મણે અધમણ ખાંડ નંખાય છે (તૃ૦. મણે અધમણ ગાળીને, ' મા-પવું ' એ ક્રિયા ગમ્યમાન છે તેનું ' મણે ' એ કરણ છે).

દહાડે સૂઈ રહે છે (સ૦).

મહિને વિલાયત પહોંચે છે—પહોંચાતું નહોતું (તૃ૦).

ધણે દિવસે ધન મળ્યું (તૃ૦).

ગોત્રે ગાર્ગ્ય છે (તૃ૦).

સ્વભાવે સુંદર છે (તૃ૦).

હેતુવાચક નામ પણ તૃતીયામાં આવે છે. ' ગરમીએ શરીર સુકાય છે '. સંસ્કૃતમાં પણ હેતુવાચક નામ તૃતીયામાં આવે છે. ' હેતૌ ' ૨।૩। ૨૩ ॥ ' પુણ્યેન દષ્ટો હરિઃ ' પુણ્યે હરિને જોયો.

મૂલ્યવાચક ૫૬ પણ સંસ્કૃતમાં તેમજ શુન્નરાતીમાં તૃતીયા વિભક્તિમાં વપરાય છે—' મહત્તા પુણ્યપણ્યેન ક્રીતેયં ફાયતૌસ્ત્વયા ' (મહા પુણ્યશ્રી પણે આ કાવશ્રી હોડી તે ખરીદી છે). ' એ આને શેર '.

ચતુર્થી—સંપ્રદાન એ ચતુર્થીનો મુખ્ય અર્થ છે. ' ચતુર્થી સંપ્રદા-

ને' ૨। ૩। ૧૩ ॥ દાનક્રિયાના કર્મ તરીકે કર્તા જેને ઇચ્છે તે સંપ્રદાન.
'કર્મણા યમભિપ્રૈતિ સ્ત સંપ્રદાનમ્' ૧। ૪। ૩૨ ॥. 'ગુરુને દ-
ક્ષિણા આપી', 'પિતાને પત્ર મોકલ્યો'.

'ગમતું', 'ભાવતું', 'સ્વતું'. 'લાગતું', 'ને દેવાદાર હોતું',
'ને થતું', 'ને હોતું', ઇત્યાદિ જેવાં ક્રિયાપદોને યોગે જેને ગમે છે તે
અર્થવાચક શબ્દ સંપ્રદાન છે, માટે તેને ચતુર્થી વપરાય છે 'બ્રાહ્મણોને
લાડુ ભાવે છે', 'મને ને ચીજ ગમતી નથી', 'તેને એ જાજત ફીક
લાગતી નથી'. 'રૂચ્યર્થાનાં પ્રીયમાણઃ' ૧। ૪। ૩૩ ॥. 'હરયે
મક્તિઃ રોચતે' હરિને બક્તિ રુચે છે 'ધારેરુત્તમર્ણઃ' ૧। ૪। ૩૫ ॥
'હરિ ભક્તને દેાદાર છે'. 'તેને પાંચ છોકરાં છે' એમાં ચતુર્થી પછી-
ના અર્થમાં છે. સંસ્કૃતમાં એવે સ્થળે પછીજ વપરાય છે અર્થ 'સંબંધનો' છે.

માટે, સાર, કાજે, અર્થે એવા શબ્દો જે નામ માથે વપરાયા હોય
તે ખરૂં જોઈએ તો ચતુર્થીમાંજ છે એ તાદર્થ્યવાચક ચતુર્થી છે. 'તા-
દર્થ્યે ચતુર્થી વાચ્યા' એવું વાર્તિક છે. મુક્તયે હરિં મજાતિ—મુક્તિ
માટે હરિને ભજે છે. 'માટે' અને 'સાર' એ નામયોગી અવ્યયો છે.
'અર્થે' એ 'અર્થ' શબ્દનું સમ્ભવ્યન્ત રૂપ છે, 'કાજે' એ પણ 'કાજ'
(કાર્ય) નું સમ્ભવ્યન્ત રૂપ છે. આ કારણથી એ શબ્દો સાથે જોડાયેલું
નામ કે સર્વનામ પછીમાં વપરાય છે, 'મુક્તિ માટે હરિને ભજે છે.'—
આમાં 'મુક્તિ માટે' એ શબ્દસમુદાય ચતુર્થીના અર્થમાં છે. પરંતુ
'માટે' એ પ્રત્યય નહિ, પણ નામયોગી અવ્યય હોવાથી 'મુક્તિ'
(મુક્તિને) પછીમાં છે, ત્યાં 'કાજે' 'માટે' 'અર્થે', 'વાસ્તે' જેવા
શબ્દો ન હોય ને 'તાદર્થ્ય' (તેને માટે) નો અર્થ હોય ત્યાં ચતુર્થી લેવી.
'રમવાને જાય છે', 'લડવાને તૈયાર થાય છે'; પરંતુ 'રમવાને
અર્થે જાય છે', 'લડવાને માટે તૈયાર થાય છે' એ સ્થળે 'રમવાને'
અને 'લડવાને' પછીમાં છે, ને 'અર્થે' સમ્ભવિમા છે ને 'માટે' નામ-
યોગી અવ્યય છે

પંચમી—અપાદાન એ પંચમીનો મુખ્ય અર્થ છે 'અપાદાને
પજ્ઞમી' ૨। ૩। ૨૮ ॥ વિશ્લેષ (છૂટા પડવાનું) થાય ત્યારે અવધિભૂત
જે ધ્રુવ (નિશ્ચલ) કારક તે અપાદાન કહેવાય છે. 'ધ્રુવમપાયેડપાદાનમ્'

૧।૪।૨૪ ॥ ‘ગામથી નીકળે છે,’ ‘લૂક્ષથી પણ પડે છે’, ‘અગાસીથી પડે છે’, ‘ઘોડા ઉપરથી પડે છે’. એમાં ‘ઘોડા ઉપરથી’ એ અપાદાનને અર્થે પંચમીજ છે. પરંતુ ‘ઉપરથી’ એ પ્રત્યય નહિ, પણ અવ્યય હોવાથી ‘ઘોડા’ ને યજ્ઞો વિભક્તિ છે. ‘અર્થે’, ‘કળે’, ‘ભાટે’, ‘વાસ્તે’, ‘સાઝે’ ને યોગે આખો શબ્દસમુદાય ચતુર્થીમાં છે, પણ એ પ્રત્યયો નહિ, પણ શબ્દો હોવાથી એની પહેલાનું પદ જેમ પછીમાં છે, તેમ ‘પરથી’, ‘ઉપરથી’ ને યોગે આખો શબ્દસમુદાય પચમીમાં છે તોપણ એની પહેલાનો શબ્દ પછીમાં છે

‘—થી કંટાળું’, ‘—થી વિરમવું’, ‘—થી બેદરકાર રહેવું’, ‘—થી ચડીઆતા ચડું’, ‘—થી ખીલું’, ‘—થી રક્ષું’, ‘—થી ગ્જાનિ પામવી’, ‘—થી વારવું’, ‘—થી અન્તર્ધાન ચડું’, ‘—થી શીખવું’, ‘—થી જન્મવું’, ‘—થી ચવું’ એ બધા અર્થમાં પચમી થાય છે. એને ભાટે પાણિનિએ ને કાલાયને જુદા સૂત્રો ને વાર્તિક આપ્યાં છે. પરંતુ ભાષ્યકારક પતનલિએ આ બધાનું પ્રસાખ્યાન કરી એ બધે સ્થળે અપાદાનત્વજ ધટાખું છે. ‘જુગુપ્સાચિરામપ્રમાદાર્થાનામુપસંખ્યાનમ્’, (જુગુપ્સા—કંટાળો, વિરાગ અને પ્રમાદના અર્થવાળા શબ્દોનું ઉપસંખ્યાન—ગણના કરવું). અર્થાત્, એવા અર્થમાં પંચમી થાય છે ‘અધર્માજ્જુગુપ્સતે’, ‘અધર્માદ્દોમસ્તતે’, ‘ધર્માઢિરમતિ’, ‘ધર્માન્નિવર્તતે’, ‘ધર્માત્ પ્રમાદયતિ’, ‘ધર્માન્મુહયતિ’. વળી ‘इह चोपसंख्यानं कर्त्तव्यम् । सांकादयकेभ्यः पाटलिपुत्रका अभिरूपतराः इति’ (અહિ પણ ઉપસંખ્યાન કરવું. સાંકાશ્યકથી પાટલિપુત્રક વધારે સુદ છે) ‘મોત્રાર્થાનાં મયહેતુઃ’ ૧।૪।૨૫ ॥ (મો ખીલું) ને ત્રે (રક્ષણ કરવું, બચાવવું) ના અર્થના ધાતુને યોગે બયહેતુવાચક શબ્દ અપાદાન છે). ‘પરાજેરસોદઃ’ ૧।૪।૨૬ ॥ (પરાજિ—પગજય પામવો, ગ્જાનિ પામવી, એ ધાતુને યોગે અમજ અર્થવાચક પદ અપાદાન છે). ‘અધ્યયનાત્ પરાજયતે’—ગ્જાયતીત્યર્થઃ—અધ્યયનથી પરાજય પામે છે—ગ્જાનિ પામે છે. ‘વારણાર્થાનામીપ્સિતઃ’ ૧।૪।૨૭ ॥ વારવું એ અર્થના ધાતુને યોગે ઇપ્સિત—ઇષ્ટ પદાર્થ અપાદાન છે. ‘યથેભ્યો ગા વારયતિ’—જયથી ગાયને વારે છે. ‘અન્તર્ધાં યેતાદર્શનમિચ્છતિ’ ૧।૪।૨૮ ॥

‘માતુર્નિલીયતે કૃષ્ણઃ’—કૃષ્ણ માતાથી અન્તર્ધાન થાય છે, હુપાય છે.
 ‘આલ્યાતોપયોગે’ ૧।૪। ૨૯ ॥ ઉપયોગના—નિયમપૂર્વક વિદ્યા સ્વીકારવાના—અર્થમાં વર્તવાચક શબ્દ અપાદાન છે ઉપાધ્યાયાદધીતે—ઉપાધ્યાયથી શીખે છે. ‘જનિકર્તુઃ પ્રકૃતિઃ’ ૧।૪। ૩૦ ॥ જન્યમાન—ઉત્પન્ન થનારનો હેતુવાચક પદ અપાદાન છે. ‘ઘ્રહણઃ પ્રજાઃ પ્રજાયન્તે’ પ્રજાથી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ભુવઃ પ્રભવઃ’ ૧।૪। ૩૧ ॥ ભૂતે યોગે જેથી થાય છે તે હેતુવાચક પદ અપાદાન છે ‘હિમવતો ગદ્ગા પ્રમવતિ’—હિમાલયથી ગંગા પ્રભવે છે—નીકળે છે.

આ બધા સૂત્રો ને વાર્તિકોનું પતનલિએ પ્રસાપ્ત્યાન કહ્યું છે. એમનું કહેવું એવું છે કે એ બધે રચે ‘ધ્રુવમપાયેડપાદાનમ્’ ૧।૪। ૨૪ ॥ એ સૂત્રથીજ અપાદાનસંજ્ઞા ઘટે છે. જે વિચારશીલ પુરુષ છે તેનું મન એ બધે રચે તે તે વસ્તુ પામે જર્ઘ નિવૃત્ત થાય છે, માટે મૂળ સૂત્રથીજ અપાદાનસંજ્ઞા ઘટે છે કેવી રીતે નિરાકરણ કહ્યું છે તે એકજ દૃષ્ટાન્ત આપવાથી સમજાશે.

‘તત્તર્હીદં વક્તવ્યમ્ । ન વક્તવ્યમ્ । इह तावदधर्माज्जुगु-
 प्सते अधर्माद्विभत्सत इति य एष मनुष्यः प्रेक्षापूर्वकारी भवति
 स पश्यति दुःखोऽधर्मो नानेन क्लमस्तीति । स बुद्ध्या संप्रा-
 प्य निवर्त्तते । तत्र ध्रुवमपાયેડપાદાનમિત્યેવ સિદ્ધમ્ । इह च
 धर्माद्विरमति धर्मान्निवर्त्तत इति धर्मात् प्रमाद्यति धर्मान्मुह्यती-
 ति य एष मनुष्यः संभिन्नबुद्धिर्भवति स पश्यति नेदं किंचिद्ध-
 र्मो नाम नैनं करिष्यामीति । स बुद्ध्या संप्राप्य निवर्त्तते । तत्र
 ध्रुवमपાયેડપાદાનમિત્યેવ સિદ્ધમ્ । इह च सांकाश्यकेभ्यः पाट
 लिपुत्रका अभिरूपतरा इति यस्तैः साम्यं गतवान् भवति स
 एतत्प्रयुङ्क्ते ॥

સારે ‘જુગુપ્સાવિરામપ્રમાદાર્થાનામુપસંત્યાનમ્’ એ વાર્તિક કહેવું જોઈએ. ન કહેવું જોઈએ ‘અધર્માજ્જુગુપ્સતે’ અધર્મથી ડરાળે

છે, ‘અધર્માદ્વિમત્સતે’ અધર્મથી ચીતણી ચડે છે—એ ઉદાહરણોમાં જે મનુષ્ય પ્રેક્ષાપૂર્વકારી—વિચાર કરીને કામ કરનાર—હોય છે તે જુએ છે કે અધર્મ દુઃખકારક છે, એથી કંઈ ફેલ થતું નથી. તે પુરુષ જુદિએ પ્રાપ્ત થઈ નિવૃત્ત થાય છે. તે ઠેકાણે ‘ધ્રુવમપાયેડપાદાનમ્’ ૧।૪।૨૪ ॥ એ સૂત્રથીજ અપાદાનસંગ્રા સિદ્ધ થાય છે, વાર્તિકની જરૂર નથી. વળી ‘ધર્માદ્વિરમતિ’ (ધર્મથી વિરામ પામે છે), ‘ધર્માન્નિવર્તતે’ (ધર્મથી નિવૃત્ત થાય છે), ‘ધર્માત્ પ્રમાદ્યતિ’ (ધર્મથી પ્રમાદ પામે છે—એદરદાર રહે છે), ‘ધર્માન્મુહ્યતિ’ (ધર્મથી મોહ પામે છે), એ સ્થળે પણ જે મનુષ્ય નષ્ટજુદિવાળો હોય છે તે જુએ છે કે ધર્મ નામ કંઈ નથી, હું ધર્મ કરવાનો નથી. તે જુદિએ પ્રાપ્ત થઈ નિવૃત્ત થાય છે. અહિં ‘ધ્રુવમપાયેડપાદાનમ્’ એ સૂત્રથીજ અપાદાનસંગ્રા સિદ્ધ થાય છે. વળી ‘સાંકાદયકેભ્યઃ પાટલિપુત્રકા અભિરૂપતરાઃ’ (સાંકાદયથી પાટલિપુત્રક વિશેષ રમણીય છે) એના પણ જે સાંકાદય સાથે પાટલિપુત્રકને સરખાવે છે તે એ પ્રયોગ કરે છે.

આ પ્રમાણે ઉપર લખેલે બધે સ્થળે પણ (‘મીઞાર્થાનાં મય-હેતુઃ’ ઇલાદિ સ્થળે) ભિન્ન સૂત્રોની જરૂર નથી. તે તે સ્થળે પ્રેક્ષા-પૂર્વકારી મનુષ્ય જુદિએ પ્રાપ્ત થઈ નિવૃત્ત થાય છે, માટે ‘ધ્રુવમપાયેડપાદાનમ્’ એથીજ અપાદાનસંગ્રા ધરાવે છે.

અન્ય, ભિન્ન, જુદુ એવા અર્થના શબ્દોને યોગે તેમજ અન્તરવા-ચક દિશાના કે બીજા શબ્દોને યોગે પણ પંચમી થાય છે. ‘અન્યારા-દિતરત્તંદિક્શબ્દાન્ચૂત્તરપદાજાહિયુક્તે’ ૨।૩।૨૯ ॥ ‘કૃષ્ણથી ભિન્ન,’ ગામથી દૂર—પામે, પૂર્વે, ઇલાદિ.

હેતુવાચક શબ્દ પણ પંચમીમાં આવે છે. અગાઉ તૃતીયામાં આવે છે એમ દર્શાવ્યું છે. ‘વિમાપા ગુણેડલ્લિયામ્’ ૨।૩।૨૫ ॥ ગુણ-વાચક પદ હેતુવાચક હોય ને સ્ત્રીલિંગમાં ન હોય તો તેને વિદ્યે પંચમી થાય છે, અર્થાત્, તેને તૃતીયા ને પંચમી બંને થાય છે. પણ વિમાપા એટલા ભાગનો યોગવિભાગ કરી—એટલા ભાગને જુદો પાડી—ગુણવાચક શબ્દ ન હોય ને સ્ત્રીલિંગમાં હોય તોપણ ક્વચિત્ પંચમી થાય છે. અર્થાત્, હેતુવાચક પદ તૃતીયા કે પંચમીમાં આવે છે. ગુજરાતીમાં પણ એમજ

યાય છે. ‘ ટાઢે ધૂળે છે ’ કે ‘ ટાઢઘી ધૂળે છે ’, ‘ ગરમીએ સુકાય છે ’, ‘ ગરમીથી સુકાય છે ’.

મર્યાદાવાચક પદ પણ પંચમીમાં વપરાય છે. ‘ આદિથી તે વાર્તા કહે ’, ‘ મહિનાથી માંદો છે ’.

કર્તા અને કરણ એ ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે તૃતીયાના અર્થ છે તોપણ ગુજરાતીમાં બંને અર્થમાં પંચમી પણ વપરાય છે. ‘ ચપ્પુએ—ચપ્પુથી કલમ ધડે છે ’, ‘ રામે રાવણને માર્યો ’, ‘ રામથી રાવણ મરાયો ’. ચરોતરમાં પંચમીને સ્થળે તૃતીયા પણ વપરાય છે—‘ મેં કેમ કહેવાય ’ (‘ માસથી કેમ કહેવાય ’ ને બદલે)—એ વાત શુ. શા. પુ. ૪૫ અં. ૯ ૫૦ ૨૬૬ માં લખી છે.

પછી—સંબંધ એ યદીનો મુખ્ય અર્થ છે. ‘ પછી શેષે ’ ૨।૩।૫૦ ॥ શેષ, એટલે, કારક અને પ્રાતિપદિકાર્યથી ભિન્ન સ્વસ્વામિભાવાદિ સંબંધ તે. સંબંધ શબ્દ એ ઘણો વિસ્તૃત અર્થવાળો છે ને એમાં સ્વસ્વામિભાવ, સેવસેવકભાવ, અવયવાવયવિભાવ, પ્રકૃતિવિકૃતિભાવ, ઇલાદિનો સમાવેશ થાય છે.

છોકરાની ચોપડી (સ્વસ્વામિભાવસંબંધવાચક).

રાજાનો વજર (સેવ્યસેવકભાવસંબંધવાચક).

વૃક્ષની શાખા (અવયવાવયવિભાવસંબંધવાચક).

મુવર્ણની કંડી (પ્રકૃતિવિકૃતિભાવસંબંધવાચક).

સૂર્યનો પ્રકાશ (જન્યજનકભાવસંબંધવાચક).

વડતું ઝાડ (સામાનાધિકરણસંબંધવાચક).

તેલનો દસશેરો, ધીની કુપી (આધારાધેયભાવસંબંધવાચક).

તૃતીયાના અર્થમાં પણ પછી ઘણીવાર વપરાય છે—‘ રાજાનો માનીતો ’, ‘ ન્યાતનો નાગર ’, ‘ કાનનો કાચો ’ પંચમીના અર્થમાં પણ વપરાય છે—‘ સવારનો વાટ જોઉં છું ’, ‘ જન્મનો આંધળો ’.

સપ્તમીના અર્થમાં—‘ રાતના જગવું ને દિવસના જાંધવું એ કુદરતી નિયમથી વિરુદ્ધ છે ’

પછી વિભક્તિ અન્ય વિભક્તિઓ કરતાં ઘુટી છે. અન્ય વિભક્તિ.

ઓ બધી કારકવિભક્તિ છે; અર્થાત્, ક્રિયાપદ સાથે સંબંધ દર્શાવે છે. પછી વિભક્તિ કારકવિભક્તિ નથી તે ક્રિયાપદ જોડે નામને જોડતી નથી; પણ જે નામ જોડે કે નામ અને અવ્યય જોડે સંબંધ દર્શાવે છે. એ વિભક્તિમાં આવેલું નામ વિશેષણ જેવું છે. તેથી વિશેષણની પેઠે વિશેષ્યની સાથે વિકાર પામે છે. રાજાને હોકરે ઇનામ આપ્યું. આમાં 'રાજાને' એ પછી વિભક્તિ છે; પણ 'હોકરે' તૃતીયામાં હોવાથી 'તો' પ્રત્યયનો 'ને' થઈ ગયો છે. 'રાજાના હોકરાઓ' એમ પણ બોલાય છે. વિશેષણ વિશેષ્ય પ્રમાણે વિકાર પામે છે, માટે માત્ર 'રાજાને' ને પછી વિભક્તિનું કહેવી બસ છે. પછી સાથે અન્ય વિભક્તિ કહેવાની જરૂર નથી.

સમ્રાજી—અધિકરણ એ સમ્રાજીનો મુખ્ય અર્થ છે 'સમ્રાજ્યધિકરણે ચ' રાજારાજા અધિકરણ એટલે કર્તૃદ્વારા કે કર્મદ્વારા ક્રિયાનો આધાર. 'આધારોડધિકરણસ્' રાજાઓના નગરમાં વસે છે. એમાં કર્તૃદ્વારા 'નગર' વસવાની ક્રિયાનો આધાર છે, અને 'યાત્રીમાં જમે છે' એમાં કર્મદ્વારા જમવાની ક્રિયાનો 'યાત્રી' એ આધાર છે. 'નગરમાં વસે છે,' એમાં નગર અધિકરણ ઔપસ્યેષિક છે, અર્થાત્ ઉપસ્યેષ—યોગ્ય અવયવ સાથે સંબંધ દર્શાવે છે. 'સર્વમાં આત્મા છે' એમાં અધિકરણ અભિવ્યાપક છે, કેમકે તે સર્વ અવયવ સાથે સંબંધ દર્શાવે છે. 'મોક્ષમાં મન છે.' એમાં વૈષયિક—વિષયનાયક અધિકરણ છે (જુઓ શાળાપત્ર પૃ. ૪૫ અં. ૪ પૃ ૧૧૨-૧૩).

નિપુણ, નિષ્ણાત, ચતુર, પ્રવીણ. ઉત્સુક, આતુર, ઇલાદિ શબ્દોને યોગે સમ્રાજી વપરાય છે. 'કળામાં ચતુર' ઇલાદિ.

'નરોમાં શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ છે.'—આ નિર્ધારણસમ્રાજી કહેવાય છે. ભતિ, મુણ, ક્રિયા ને સંચાએ કરીને સમુદાયથી એકદેશનું પૃથક્કરણ કરવું તે નિર્ધારણ. 'ગાયોમાં કૃષ્ણા બહુ દૂધ દેનારી છે.' 'ચાલતા જનારાઓમાં દોડતો પુરુષ જલદી જાય છે.' 'જંગલમાં મૈત્ર પડુ છે.' સરકૃતમાં નિર્ધારણના અર્થમાં પછી તે સમ્રાજી જને વપરાય છે નૃણાં નૃપુ વા દ્વિજઃ શ્રેષ્ઠઃ. શુજરાતીમાં એકલી સાતમીજ વપરાય છે.

'યુદ્ધ થયે મણાં માણસો માર્યા ગયાં'—આ સતિસમ્રાજી છે.

કિન્ડર્ગાર્ટન.

(પુસ્તક ૪૫ માંના ૫૪ ૩૪૧ થી ચાલુ.)

બક્ષીસ ૧૨ મી.

પ્રસ્તાવના—બાળકોને લીટીઓથી આકૃતિઓ કાઢવાનો અભ્યાસ ૮ મી સળીઓની બક્ષીસથી શરૂ થાય છે. આઠમીમાં સીધી લીટીઓની આકૃતિઓ સળીઓથી કરવામાં આવે છે, પરંતુ તે ઘાટ ટકી શકતો નથી અને પોતાનું કામ સાચવી મૂકવાનો બાળકોનો ઉત્સાહ નષ્ટ થાય છે. ૯ મી બક્ષીસમાં કડીઓ અને કડીઓના ભાગથી થતી અનેક વેલ પુટ્ટાવાળી મનોરંજક આકૃતિઓનું પણ ઉપરનાથી સારું પરિણામ થતું નથી. રાખવાની ઇચ્છા છતાં તે રાખી શકતા નથી. એ તેમની ઇચ્છા ૧૦ મી બક્ષીસમાં કંઈક દરજ્જે સફળ થાય છે. તેમ છતાં સાતમી બક્ષીસ જેવું તેનું રંગદાર મોઢક સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થતું નથી અને ઘણી રીતે શુષ્ક પડી જાય છે. આ તેમની ઇચ્છા ૧૨ મી બક્ષીસમાં વાપરવાના રંગદાર દોરાથી ઘણે અંશે પરિપૂર્ણ થાય છે.

કયું બાળ સોયદોરો હાથમાં લઈને મોટાં માણસોનાં કૃત્યોનું અનુકરણ કરીને હરખાતું નથી ? એ વસ્તુઓ જ્યારે શિક્ષક કે વડીલ તરફથી તેમને આપવામાં આવે છે સારે પોતાના ઉપર મૂકેલા વિશ્વાસથી આનંદિત થઈ, પોતાની કંઈ પણ હથિયાર વાપરવાની યોગ્યતા સંબંધી બીજાઓનો સારો વિચાર છે એમ જાણી સ્વાભિમાનથી પ્રકૃતિલત થાય છે અને પોતાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરવાની હોંસથી પ્રસન્ન મનથી કામમાં જીવ પડે છે. સોય અને દોરો પોતે વાપરી શકે છે તેટલા જાનથીજ ખાલક રંગુષ્ઠ થાય છે. સોય, દોરો, અને સીવવાનું કાર્ડ કે તેવી બીજી વસ્તુ તેના હાથમાં આપ્યાં એટલે ગમે તેવો આકાર ઉત્પન્ન કરવા તેનું મન થાય છે, તો નિયમાનુસાર સૈદ્ધાંતપાદક આકૃતિ શિક્ષકના હાથ નીચે દોરવાથી થતા સંતોય અને આનંદનું શું કહેવું ? આજ સુધી સૈદ્ધાંતના આકાર વિષે થયેલા તેમના સંસ્કારથી અને સંસ્કારગ્રનિત સ્મૃતિથી તેમજ વારંવાર અનુભવથી વધતી જતી કલ્પનાશક્તિથી તેઓ આ બક્ષીસમાં જલદી પ્રવેશ કરે એ સ્વાભાવિક છે.

તેમના પોતાના મનથી ઉત્પન્ન કરેલા નમુનાઓ એવા સારા હોય

છે કે મોટી ઉમ્મરના માણસોને પણ તેનું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છા થાય.

પૉર્ક શાયરના વેસ્ટ રાષ્ટ્રિયમાં એક વખત એક બાગવાન પ્રસંગો-
પાત નાના બાળકોની ફિન્ડર્ગાર્ટનની શાળા જોવા જઈ ચંદયો. એક કાચના
બારણાવાળા લાકડાના ચોકઠામાં છોકરાંઓના પોતાના કામનો સંગ્રહ
જોઈને તે બહુ અકિત થયો. ડ્રૉઈંગના પાઠમાં છોકરાંઓએ પોતે જે સૌ-
દર્શના આધારો કાર્ડ બોર્ડ ઉપર પોતાની દૃષ્ટનાથી ચીતરેલા હતા તેને
પાછળથી કાણું પાડીને તથા જુદા જુદા રંગના દોરાથી સીવીને અને બ-
રીને પૂરા કરેલા નમુનાઓ તે સંગ્રહમાં હતા. બાગવાને તે નમુનાઓની
નકલ કરી લેવા દેવાની તે શાળાનાં હેડ મિસ્ટ્રેસની પરવાનગી માગી લીધી
અને પોતે તે નમુનાઓને શેત્રંજીના દેખાવવાળો બગીચાનો ભાગ બનાવવામાં
ઉપયોગમાં લીધા. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે કેટલાંક બાળ-
કોને પોતાને મોટપણમાં કરવાના ધંધામાં પણ આ બક્ષીસ સારો પ્રવેશ
કરાવે છે. બાળકોને સોય વાપરતાં આવડે એ એકસોજ પણ કંઈ થોડો
લાભ નથી. આ બક્ષીસથી ધીરજ, શાન્તિ, અને અવધોની રિઘરતા વગેરે
ચુલ્લોને પ્રુદ્ધિ મળે છે; કારણ કે કોઈ કોઈ વખત દોરામાં ગાંઠ આવે છે
અને જલદી ખેંચવાથી કાંતો દોરો તૂટી જાય કે કાર્ડ બોર્ડ ફાટી જાય
એવી દેહેસત રહે છે, માટે ન્યાંસુધી ગાંઠ છૂટે અને દોરો સાદુ થાય ત્યાં-
સુધી બાળકને ધીરજથી રાહ જોવી પડે છે, નહિ તો તેનું કામ બગડે
છે. ફિન્ડર્ગાર્ટનમાં પોતાના કામમાં સફાઈ લાવવાની બાળકને ખાસ ટેવ
પાડવી એ અગત્યનું શિક્ષણ છે, અને સ્વાભાવિક રીતે ઉતાવળીઆં બા-
ળકને ધીરજ શિખવવી તેનું આ અને આગળ આવેલી કાણું પાડવાની
બક્ષીસ મુખ્ય સાધન છે. દાળ, ગણકા વગેરેથી આકૃતિઓ બનાવવી એ
જેમ ડ્રૉઈંગની બક્ષીસની પૂરક છે, તેમ બારમી બક્ષીસ કાણું પાડવાની બ-
ક્ષીસની છે. આ એક જાતનું રંગદાર દોરણોથી તૈયાર કરવાનું ‘ ડ્રૉઈંગ ’
જ છે એમ કહીએ તો ચાલે.

સાધન—અગિઆરમી બક્ષીસમાં બાળકોની પાસે ૪ ઈંચ ચોરસ કાર્ડ-
બોર્ડો આપવામાં આવે છે તેવાં, એટલે તેમાં ૩ ઈંચ જેટલે છેટે ચોરસ
આંકેલાં અને ૧૧ મી બક્ષીસ પ્રમાણે તૈયાર કરેલાં કાર્ડ બોર્ડ છે એમ
માની લઈશું. આ ઉપરાંત તેમની પાસે સોય જોઈએ. સોયની અપી

જુદી અને નાકુ સાર દેખાય તેવું મોટું જોઈએ અને હાથ દોઢ હાથ લાખો દોરો જોઈએ. દોરો અને ત્યાંચુધી સામે વળ દીધેલો પણ બિનનો લેવડાવવો, સૂતર અને ચણના દોરાના રંગ ઝાંખા લાગે છે એટલુંજ નહિ પણ ઘણી વખતે કાગળ ફાડી નાંખે છે, અથવા પાનળા લેવાય તો કાણું પૂરાં ભરીને દાખી દેતા નથી, તેમ જડા દોય તો સકોઆઈ કાણુંમાં સમાઈ જઈ શોભા આપતા નથી.

કાગ રાત કરાવતા પહેલાં સાધન સજાધી યોડી રસિક વાતો કહેવી ખાસ જરૂરી છે. બિન મેળવવા વિષે, રંગના વિષે, વણીને દોરાના રૂપમાં લાવવા વિષે પહેલી ગદીસગા આપેલા જ્ઞાનમાં ઉમેરો કરવો, તેમજ લોટું લોઢાની બીજી વસ્તુઓ, તેની બનાવટ, અને અતે સોય જેવી ચળ-દટ્ટી નાની ચીજોની બનાવટ વિષે ચૂંચળ પણ ચોક્કસ રીતે અધિકાર પ્રમાણે બાળકોને રસિક વાતચીત આપવી. પહેલાં ત્રણ મુખ્ય રંગના બિનના દોરા વપરાવવા અને પાછળથી બીજા ગિજરો ઉમેરવા.

પાઠ—શિક્ષકે પોતાના હાથમાં બાળકોના કાર્ડબોર્ડ કરતાં ચાર પાંચ એટલે ૧૬ ઈંચ ચોરસ ગાપનું, અને તેમાં આંકેલા અઢેક ઈંચ ચોસવાળું કાર્ડબોર્ડ રાખવું. સોય પણ મોડી, લાખી અને જડી, તથા બિનનો દોરો પણ જડો, એટલાં સાધન મળવા, એટલે શિક્ષક પોતે જ કામ કરશે તે છોકરાઓ બરાબર જોઈ ચક્રો શિક્ષકે પોતાનું કાર્ડબોર્ડ એવી રીતે ઝાલીને અને હાથ એવી રીતે રાખીને કાગ કરવું કે છોકરાં-ઓને હાથ વગેરે ક્યાનું ઓહુ પડે નહિ અને બરાબર જોઈ શકે.

દોરાને છેડે એક ગાંઠ વાળતી અને છોકરાઓ પામે વળાવવી.

બાળકોને કાર્ડ અચૂકા અને અને આગગીઓથી ઝાલવા દેવા નહિ, કારણ કે તેની મદાર્થ બીલકુલ જતી ગઈ છે અને કાપા પડી જાય છે. બે ઈંચ લાખો અને એક ઈંચ પડોળો કાગળનો કડકો બેવડો વાળીને તે-મને આપવો, અને કાર્ડ તે બે પડો વચ્ચે રાખીને ઝાલવા કહેવું.

કાર્ડબોર્ડ કાપા હાથમાં જવાવડ અને સોય તેની પાછળથી નાખવા કહેવું. પ્રથમ નીચેની કોની બાજુએ નાથા ઉપર જે કાણાની દાર છે તે દારના બાજી તરફના પડેલા કાળામાયી દોરો પગાવવો અને ચોરસવાળી બાજુએ ખેંચતા લો. છેક સોય અને બધી દોરો જેની લેગે એ-

ટલે માત્ર એકલી ગાંઠ નીચે રહેશે. શિક્ષકે પોતાનું મોઢું કાઠં છાકરાંઓના સામું જમણે હાથે ઝાલીને ધરવું અને ડાબા હાથમાં દોરો પરોવેલી સોય ઝાલવી. એમ કર્યાથી બધાંને જરાબર ન દેખાય તો વળી હાથ બદલવા અને દેખાડવું; એમ કરવામાં ન આવે તો છાકરાંઓ જરાબર દેખી શકે નહિ અને તેમને ગુંચવણ પડવાની ઘણી ધારતી રહે.

હવે એ સોય ઉપરના કાણાની નીચેની સીધી લીટીમાં જે કાણું દેખાય છે તેમાં અર્ધાંક જાય તેટલી નિમિષો અને પાછળ હાથ નાંખીને સાચવીને સીધી ખેંચો. જરાબર દોરો દોરો સાંસુધી ખેંચો. જુઓ, હવે શું થયું ? તમે શું બનાવ્યું ? તમે જે બિંદુઓને જોડનારી એક નાની રંગદાર શોભીતી ઊભી લીટી બનાવી.

આ પછી જે બિંદુમાં નીચેની બાજુએ દોરો છે તેથી જમણી તરફના કાણામાં નીચેની બાજુએથીજ સોય નંખાવવી અને ઉપરની બાજુ તરફ ઢાલીને ખેંચાવવી. પછી તેને તે બિંદુની ઉપલી હારના બિંદુમાં થઈને નીચે સર્પ જવા કહેવું, અને જરાબર તંગ થાય સાંસુધી દોરો ખેંચાવવો. આથી ખીજી ઊભી લીટી પહેલીને સમાંતર ઉત્પન્ન થશે અને એ પ્રમાણે આગળ કર્યા જવાથી ઉપરની આખી હાર સમાંતર, સરખી, રંગદાર, અને ખુબસુરત લીટીઓથી બરાઈ જશે. કાઠંઓડે ઉપર કાણું જરાબર સફાઈથી અને ચોગ્ય રચણે પાડવામાં નહિ આવ્યાં હોય તો લીટીઓ સીધી સમાંતર અને સરખી દેખાશે નહિ. આ ઉપરથીજ છાકરાંઓને લાગશે કે સાઈ કામ દેખાડવું હોય તો કાણું પાડતાંજ સાચવેલી રાખવાની જરૂર છે. તેથી આગલી ૧૧મી બક્ષીમાંજ તેઓને સંભાળ અને કાળજી પૂર્વક કામ કરવાનું મન થશે. આ ઉપરથી તેમને કોઈ પણ કામ આરંભથીજ ચોકસાઈથી કરવાની જરૂર જણાશે અને જો તેવી ટેવ પડશે તો આગળ ઉપર જીંદગાનીમાં તેમને તે બહુ ખપ આવશે.

કાઠંની અવળી તરફ ખીજી બાજુએ જોઈશું તો આડી લીટીઓની હાર દેખાશે. એક લીટી પૂરી કર્યા પછી દોરો તોડવી નાંખવો નહિ, પરંતુ જમણી તરફને ખૂણેજ નીચેની ખીજી હારમાં તેને ઉતારી લાવવો, અને ખીજી ઊભી લીટીઓની હાર ઉપર પ્રમાણેજ જમણી બાજુથી તૈયાર કરતાં કરતાં ઢાળી બાજુ તરફ આવવું. એમ દોરો પૂરો થઈ રહે સાંસુધી કર્યા જવું.

છેવટે દોરો ઉઠલી ન જાય માટે ગાંઠ વળાવવી, પણ સંભાળ રાખવો કે ગાંઠ કાંડની નીચલી બાજુએજ રહે. ગાંઠ વળાય તેટલો દોરો વધેલો ન હોય તો એક બે ઉભી લીટીઓ ઉઠેલી નાંખવો, પણ કાંઈ વખતે ઉપરની બાજુએ દેખાય તેમ ગાંઠ વળાવવી નહિ.

કોઈ વખતે ધોળાંને બદલે બીજા રંગનાં કાંઠોડાં પણ વપરાવવાં, એટલે જાત અને રંગ ફેર ચલાવી પણ છોકરાઓને વધારે આનંદ લાગશે. અમુક રંગનાં કાંઠોડાંની સાથે કયા રંગનો દોરો શોભશે તે છોકરાંઓ પાસેજ શોધાવવું. દરેકને દરેક વસ્તુમાં સરખી શોભા લાગે કે ન લાગે તેથી સહજ તેમનામાં મતભેદ થવાનો સંભવ છે ખરો, પરંતુ શિક્ષકની દેખરેખ નીચે શોભાના સર્વમાન્ય, અને સામાન્ય વિચારો બાળકો શીખશે, અને શોભામાં કેમ વૃદ્ધિ થાય તેનો કંઈક તેમને સારો ખ્યાલ આવશે.

ડ્રોઈંગમાં આગળ વધવાનાં પગથીયાં પ્રગાથિજ આ બક્ષીસમાં પણ આગળ વધવું. ઊભી લીટીઓનું કાંડ (પહેલું) પૂર્ણ કરાવીને બીજું કાંડ આડી લીટીઓથી ભરાવવું અને પછી તે એના મિત્રણવાળી સહેલી આકૃતિઓથી આગળ વધી વધારે કહણ અને ગુચવણીયાં આકાર અને માત્રો તરફ ધીમે ધીમે જવું.

ફક્ત પહેલામાં આપેલા આકારમાં પહેલું ચિત્ર ઊભી લીટીઓનું, બીજું આડીનું, ત્રીજું એ બંનેના મિત્રણથી થતા ચોરસનું, અને પછીનાં ત્રણ ચિત્રો ઊભી અને આડી લીટીઓની જુદી જુદી મેળવણીથી ઉત્પન્ન થતી સુંદર માત્રો છે. વણાટ, શેતરજી, કાપડ ઉપરની છાપો, અને માતીગર સાદડીઓ, અથવા જુદાવાળી ટોપલીઓ, છાબડીઓ વગેરે વસ્તુઓ બનાવવાનો આગળ ઉપર જેને પ્રસંગ આવે તેમને માટે આ બક્ષીસમાં સારો પ્રવેશ એ જાહેર મદદગાર થઈ પડે છે.

ફક્ત બીજામાં તિરકસ લીટીઓ અને તેની મેળવણી છે પહેલી સાદી તિરકસ લીટીઓ, પછી તેવી સાદી અને ચોડી લીટીઓની મેળવણીથી થતા સાદા આકારો અને માત્રો, અને આગળ ઉપર જરા વધારે મુશ્કેલ મેળવણી છે. બધાં મળીને ૬ ચિત્રો અથવા તિરકસ લીટીઓ, અને તેની મેળવણીથી કરેલા નમુનાઓ છે.

ફલક-ત્રીજામાં ઊભી, આડી, અને તિરકસ લીટીઓના મિશ્રણથી બનાવેલા ૬ નમુનાઓ છે. કાર્ડોને પહેલેથી છોકરાઓ પાસે કાષ્ટાંની વચ્ચેના ભાગમાં રંગ પૂરીને પછી દોરા બરાવવાનું પણ સહે તેવું છે. જેવી ભાત પાડવી હોય તેને અનુસરીને કાષ્ટાં પાડ્યા પછી અદરના અમુક ભાગોમાં રંગ પુરાવીને પછી યોગ્ય રમના દોરા મર્યાદામાં બરાવવાથી આકૃતિઓની શોભા બહુજ વધી જશે.

ફલક ચોથામાં ઉપરના જેટલા એકવાળી નહિ પણ તેથી અર્ધા એકવાળી ઓછી તીરકસ લીટીઓથી આકૃતિઓ બનાવેલી છે. તેવા ૬ નમુના આપવામાં આવેલા છે. ખાસ પ્રમાણે બીજા સરળ કે અધરા નમુનાઓ શિક્ષક બાળકો પાસેજ ઉત્પન્ન કરાવી શકશે.

આ વખતે કહેવાની જરૂર છે કે સીવણનો દોરા સંધાણુમા સી રીતે લાવવો તેની રીત શિક્ષકે ધ્યાનમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે. જેટલા માટે આહિ એ ચાલતી રીતોનું દિગ્દર્શન કરાવવું ઉચિત છે.

૧. દરજ્જા સીધી લીટીમાં દોરા બારે છે તેમાં પહેલી અને મૈથી સરળ રીત જો છે કે સોયને નીચેથી ભોંકી ઉપર લાવવી, યોગ્ય અંતરે ઉપરથી ભોંકી નીચે લઈ જવી, વળી અમુક અંતરે નીચેથી ભોંકી ઉપર લાવવી અને એ પ્રમાણે દોરા તગ કરતાં કરતાં સીધી લીટીમાં ચાલ્યા જવું. આ રીત સૌથી સરળ છે. પરંતુ જેને રંગદાર દોરાની આખી સતત લીટી દેખાડની હોય તે આ રીત તેજ જગા ઉપર જોવાર વાપર્યાં સિવાય દેખાડી શકે નહિ. એકવાર ઉપર કહ્યું તેમ દોરા ભરી જાય એટલે ઉપર દોરાથી આખી આખડ લીટી ન દેખાતાં જુદા જુદા કડકાઓ દેખાય અને બાકીનો દોરાનો ભાગ નીચે રહીને નીચે પણ તેવીજ ભાગેલી લીટી દેખાય છે. એ મર્યાદા આખી જતાવવી હોય તો બીજી વાર દોરા લેવો. નીચે ગાંઠ રાખીને બીજા કાષ્ટામાં યઈને સોયને ઉપર લાવવી, અને પહેલી કૃતિ પ્રમાણેજ આગળ વધી લીટી પૂરી કરવી જે કાષ્ટામાં યઈને સોય પહેલી કૃતિમાં ઉપરથી નીચે ગઈતેજ કાષ્ટામાંથી ફરી નીચેથી ઉપર આવશે, અને બીજા કાષ્ટામાં તેથી ઉત્કૃષ્ટ થશે. ઉપર તેમજ નીચે અખંડ લીટી દૃષ્ટિએ પડશે.

આકૃતિ લાંબી સીધી લીટીઓવાળી ન હોય અને ટુંકી અને ખાંચા ખાંચાવાળી લીટીઓથી બનેલી હોય તો સીધી લીટીઓના ભાગમાં અમુક અંતરે અને ખાંચાના દરેક ખૂણા ઉપર કાણું અવશ્ય પાડવાં. કાણાતું અંતર કે ઈંચથી વધારે રાખવું ઠીક નથી; કારણ કે તેથી દોરો ખેંચાઈને મર્યાદા બહાર જવાનો, લાંબો લોચા જેવો અને શિથિલ થવાનો ભય રહે છે અને આકૃતિ ખરાબ કરે છે. ખાંચા-ખાંચામાં મળનારી લીટીઓ અમુક લખાઈની (ધારો કે કે ઈંચ) હોય તોજ વચ્ચે કાણા વિના ચાલે. તેથી લંબાઈ વિશેષ હોય તો વચમાં કાણું બોધાવે.

વક્ર, ગોળ, કે ગોળના ખંડો જેવી લીટીઓથી આકૃતિઓની મર્યાદા થતી હોય તો જેમ ટુંકે ગાળે કાણું પાડી દોરા બરાબીએ તેમ વાંક વધારે સારો દેખાય, લાંબા ગળાથી સીધી લીટીઓથી બનેલી આકૃતિઓ જેવું દેખાય.

ઉપરની પહેલી રીતે દોરો બરીને આકૃતિની મર્યાદા બનાવવી હોય તો એકજ રીત છે; તે એ કે દોરો પહોંચે લાંબુથી બાગેલી લીટી બરી જવી, અને ઉપર કહ્યું તેમ બીજી તેવીજ કૃતિ તેજ ભાગ ઉપર, અને તેજ કાણાને ઉપયોગમાં લઈ કરવી એટલે મર્યાદા અખંડ લીટીથી થશે.

૨. બીજી રીત બખીઆથી મર્યાદા કરવાની છે. પ્રથમ બીજા કાણામાં નીચેથી ઉપર સોય પરાવવી, અને દોરો ખેંચી લેવો એટલે ગાંઠ નીચે રહેશે. પછી પહેલા કાણામાંથી નીચે સોય લઈ જઈ દોરો તંગ કરવો એટલે પહેલા અને બીજા કાણા વચ્ચે લીટી થશે. નીચે રહેલી સોય અને દોરો પછી ત્રીજા કાણામાંથી ઉપર લાવી બીજા કાણામાંથી નીચે લઈ જવાં, એટલે બીજા અને ત્રીજા વચ્ચે લીટી થશે. પછી ચોથામાંથી સોય નીચેથી ઉપર લાવવી અને ત્રીજામાંથી નીચે લઈ જવી. એ પ્રમાણે બધી મર્યાદા પૂરી કરવી.

કાંડની બીજી બાજુએ દોરો બેવડો દેખાશે અને આકૃતિ ખાંચા ખાંચાવાળી હશે તો દોરો નીચે અવ્યવસ્થિત આકૃતિમાં દેખા-

શે. અથવા તેથી કોઈ પણ આકૃતિ સમજાશે નહિ. આ કૃતિમાં દો-
રા વિશેષ વાપરવો પડે છે.

૩. ત્રીજી કૃતિ ઉપરની બાજુએ બેવડો દોરો દેખાડીને સાંકળી પાડીને
સીવવાની છે; તે નીચે પ્રમાણે:—

પહેલા કાણામાંથી નીચેથી સોય ઉપર લાવવી અને ગાંઠ નીચે
રાખી દોરો બધો ઉપર ખેંચી લેવો. તેજ (પહેલાજ) કાણામાં
થઈને પાછી સોય નીચે લઈ જવી અને ધીરે ધીરે દોરો એટલે સુ-
ધી ખેંચવો કે દોરાનો બેવડો ભાગ પહેલાથી બીજા કાણા સુધી
પહોંચે તેટલો ઉપરની બાજુએ રહે. હવે નીચેથી સોય બીજા કા-
ણામાં થઈને ઉપરની બાજુએ લાવવી અને ઉપરની બાજુએ જ
ચોડા બેવડો દોરો રહેલો હતો તેની વચ્ચે થઈને સોય તથા દોરો
ધીમે ધીમે ખેંચી બધો દોરો ખેંચી લેવો. એટલે પહેલા અને બીજા
કાણાની વચ્ચે બેવડો દોરો તંગ થશે. પછી સોય બીજા કાણામાં
ઉપરથી નીચે નાંખવી અને દોરો ધીમેથી ખેંચી આગળની માફક
ત્રીજા કાણા સુધી બેવડો પહોંચે તેટલો ભાગ ઉપરની બાજુએ બા-
કી રાખવો. વળી નીચેથી સોય ત્રીજા કાણામાંથી ઉપર લાવી બીજા
કાણામાંના ઉપર રહેલા બેવડા દોરાની વચ્ચે થઈને કઢાડવી, અને
દોરો આગળ પ્રમાણે ખેંચી લેવો, એટલે બીજાથી ત્રીજા કાણા સુ-
ધી બેવડા દોરાથી ભર્યાદા બંધાશે. એ પ્રમાણે આગળ કયાં જવું.
આ કૃતિથી ઉપરની બાજુએ સફાઈદાર બેવડા દોરાથી અને નીચે
એકવડા દોરાથી ગર્યાદા થશે, અને આકૃતિ સુશોભિત દેખાશે.

દોરા પસંદ કરવામાં સંભાળ રાખવી કે ધણી વળવાળો સૂતર કે
શણનો સખ્ત દોરો આવી જાય નહિ. અને ત્યાંસુધી ઊંચ કે રેશ-
મ વાપરવું ઉત્તમ છે, પરંતુ સૂતર કે શણના દોરા વાપરીએ તો ચો-
ડા વળવાળા અને આર વગરના વાપરવા. દોરા ભર્યા પછી પણ કા-
ણાં ખુલ્લાં રહે તેવા પાતળા દોરા પણ વાપરવા નહિ, તેમ કાણાં
આગળથી કાંઈ ફાટી જાય તેવા જડા પણ વાપરવા નહિ.

આ બક્ષાસના નમુના તૈયાર કરવા માટે હવે આગળ વધવું. પાં-

અમા ફલકમાં પરિચિત સાદી વસ્તુઓ તથા જનવરના નમુના છે. પહેલા ચિત્રમાં પ્યાલો, રકાળી, અને ત્રીજામાં ચાદની વગેરે, તેમજ બીજા અને પાંચમામાં ફૂલોના નમુના અને ચોથામાં હાથીનો આકાર છે.

છઠ્ઠા ફલકમાં બે ચિત્રો જળ અને પાંદડાંનાં, બે પક્ષીઓનાં અને બીજાં બે સામાન્ય દેખાવોનાં છે.

કાઠોમાં સોયદોરાની મદદથી નકશાઓ પણ સારા તૈયાર થઈ શકે છે.

જ્યારે એક રંગના દોરાથી મર્યાદા સ્પષ્ટતામાં બાળક શીખે ત્યારે તેને માંહેથી તેજ પણ આછા કે ઘેરા રંગથી બીજી મર્યાદા દોરાવવી અને એકજ રંગ આછા અને ઘેરા અનુક્રમમાં નજીક નજીક આવવાથી કેવી શોભા થાય છે અને કેવા એક બોજની સાથે મળી બધું સામગ્રી શોભા આપે છે તે જોતા અને અનુભવતાં તે શીખશે, અને પછી પાંદડાં ફૂલ વગેરેની આકૃતિઓ અદરથી પણ યોગ્ય રંગથી ભરવાનો માવરો કરશે અને મર્યાદા ગાત્ર ભરવાથી સતોષ ન પામતાં આખો આકાર જુદાજુદા ભરતકામથી તૈયાર કરવા તેની ઇચ્છા થશે અને પ્રયત્ન કરશે.

આ બીજીસને મારે સ્પષ્ટતામાં, અને કાણું પાડવાની નિશાનીઓ કરેલી તેવાં કાઠો તૈયાર મળે છે, તેવા નેગના હાથમાં આપવાની પણ ઈચ્છા કરતું નહિ; પરંતુ બાળક પોતાની મેળે નવો નમુનો સીસાપેનથી દોરે, કાણું પણ પોતાના મનથી પાડે, દોરાના રંગ પોતેજ પસંદ કરે, અને પોતેજ ભરતકામથી આખી આકૃતિ તૈયાર કરે એ ઉત્તમ છે.

રેશમના વણેલા કે વગર વણેલા દોરાથી આકૃતિઓનો ધણોજ સુંદર દેખાવ થાય છે. ઘરમાંની નાની નાની ઉપયોગની વસ્તુઓ પણ આ બધીસથી તૈયાર કરવામાં, અને તેમ કર્યાંથી બીજાઓના વિપર ઉપકાર, સ્વાભિમાન, સ્વાર્થત્યાગ, સ્વાત્રય વગેરે ગુણોને પુષ્ટિ મળે છે.

આ બધીસ બાળકને કેટલે દરજ્જે દાવે છે અને ઉપયોગી છે એ વિષે વિશેષ વિવેચન ૧૧ મી બધીસમા કરેલું છે. આ બધીસ સ્ત્રીવિદ્યાર્થીઓને બહુ અનુકૂળ અને ઉપયોગી છે.

(આપૂર્ણ)

અઠવાડીક—ઈંગ્રેજી પંચાંગ.

મહિનાના અઠવાડીઆમાં ભાગ ક્યારે અને કોણે પાડ્યા તે કહી શકાતું નથી, પણ ઘણી ભાષામાં અને ઘણા ભોક્ષામાં અઠવાડીઆના વારનાં નામ એકજ છે. તે બતાવી આપે છે કે એક કાઈ પ્રજાની શોધ પરથી દરેક પ્રજામાં તે દાખલ થયેલા છે. કાયન કેસીયસ નામનો ઇ. સ. ૨૨૯ માં જે ઇજિપ્ટમાં સુખો હતો તે લખે છે કે અઠવાડીઆતું અને તેના વારના નામતું મૂળ ગ્રીસર દેશમાં છે. ટોલેમીના સિદ્ધાંત પ્રમાણે અહોનો ક્રમ ચંદ્ર, બુધ, શુક્ર, સૂર્ય, મંગલ, બૃહસ્પતિ અને શનિ છે અને જે છેલ્લા અહથી શરૂ કરીએ તો શનિ, બૃહસ્પતિ, મંગળ, સૂર્ય, શુક્ર, બુધ અને ચંદ્ર હોય છે. દિવસના કલાક ૨૪ છે અને દરેક કલાકનો અધિષ્ઠ દેવતા શનિથી શરૂ કરીને એકેક ગણેલા છે. એટલે કે પહેલા કલાકનો દેવતા શનિ, બીજાનો બૃહસ્પતિ, ત્રીજાનો મંગળ, ચોથાનો સૂર્ય, પાંચમાનો શુક્ર, છઠ્ઠાનો બુધ, સાતમાનો ચંદ્ર અને આઠમાનો શનિ છે. એ પ્રમાણે દિવસના પહેલા કલાકમાં જે દેવતા અધિષ્ઠ હોય તે દેવતા પરથી તે વારતું નામ પડેલું છે. મીસર દેશમાં અહનો ક્રમ આપણાથી જાણે છે અને તેથી તેઓ પહેલો વાર શનિવાર ગણતા. જે પહેલે દિવસે પહેલો કલાક શનિનો, તો આઠમો શનિનો, ૧૫ મો શનિનો, ૨૨ મો શનિનો, ૨૩ મો બૃહસ્પતિનો, ૨૪ મો મંગળનો, અને ૨૫ મો એટલે બીજા દિવસનો પહેલો કલાક સૂર્યનો છે; તેથી બીજા દિવસ સૂર્યનો એટલે રવિવાર. રવિવારે પહેલો કલાક સૂર્યનો, ૮ મો સૂર્યનો, ૧૫ મો સૂર્યનો, ૨૨ મો સૂર્યનો, ૨૩ મો શુક્રનો, ૨૪ મો બુધનો અને ૨૫ મો એટલે બીજા દિવસનો પહેલો કલાક ચંદ્રનો તેથી રવિવાર પછી સોમવાર. સોમવારે પહેલો કલાક ચંદ્રનો, ૮ મો ચંદ્રનો, ૧૫ મો ચંદ્રનો, ૨૨ મો ચંદ્રનો, ૨૩ મો શનિનો, ૨૪ મો બૃહસ્પતિનો અને ૨૫ મો એટલે બીજા દિવસનો પહેલો કલાક મંગળનો માટે સોમવાર પછી મંગળવાર. મંગળવારે પહેલો કલાક મંગળનો, આઠમો મંગળનો, ૧૫ મો મંગળનો, ૨૨ મો મંગળનો, ૨૩ મો સૂર્યનો, ૨૪ મો શુક્રનો, અને ૨૫ મો એટલે બીજા દિવસનો પહેલો કલાક બુધનો તેથી મંગળવાર પછી બુધવાર. એ પ્રમાણે બૃહસ્પતિવારને દિવસે પહેલો કલાક બૃહસ્પતિનો અને શુક્રવારે પહેલો કલાક શુક્રનો

આવે છે. શુક્રવારે પહેલો કલાક શુક્રનો, આઠમો શુક્રનો, ૧૫ મો શુક્રનો, ૨૨ મો શુક્રનો, ૨૩ મો ગુરુનો, ૨૪ મો ચંદ્રનો, અને ૨૫ મો એટલે બીજા દિવસનો પહેલો કલાક શનિનો એટલે શુક્રવાર પછી શનિવાર આવે છે; ને પાછું અઠવાડીલું શરૂ થાય છે. ચાહુદી લોકો બ્યારે મીસરમાંથી નાસી આવ્યા ત્યારે મીસર દેશના લોકોએ તેમના પર જીલમ કરેલો તેથી ચાહુદી લોકોએ શનિવાર અઠવાડીઆનો છેલ્લો દિવસ રાખ્યો. મુસલમાન લોકોએ શુક્રવારને અઠવાડીઆનો છેલ્લો દિવસ રાખેલો છે. અંગ્રજ લોકોના વારનાં નામ સેક્સન લોકોના દેવતા પરથી પડેલાં છે, અને સેક્સન લોકોએ ત્રીસ દેશના દેવતાનાં નામ હતાં તેને બદલી પોતાના દેવતાનાં નામ દાખલ કર્યાં.

પાર્લમેન્ટના કાયદાની સાથે લેટિન ભાષામાં અઠવાડીઆનાં જે નામ રાખવામાં આવેલાં છે તેજ હજી રાખવામાં આવે છે. ઇંગ્લાંડમાં ક્વેકર નામના એક વર્ગના લોક છે (ધર્મ સંબંધી પંથ છે) એ લોકો રવિવાર, સોમવાર કહેતા નથી, પણ રવિવારને પહેલો દિવસ, સોમવારને બીજો દિવસ, મંગળવારને ત્રીજો દિવસ એમ કહે છે. ફારસી ભાષામાં પણ વારનાં જુદાં જુદાં નામ નથી, પણ ચક્ર શંખેડ, દો શંખેડ, સેહ શંખેડ વગેરે છે. મુસલમાની લોકો શુક્રવારને ધર્મનો દિવસ માને છે; કારણ કે તે દિવસ કયામતનો છે. ચાહુદી લોકો શનિવારને અને ખ્રિસ્તી લોકો રવિવારને માને છે. ખ્રિસ્તી લોકોએ રવિવાર રાખ્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે એ દિવસે જસસ કાઠરટનું પુનર્જીવન થયું હતું. આપણા હિંદુ લોકોએ મહિનાના બે ભાગ કરેલા છે, અને તે દરેકની અંદર ૧૫ તિથિ છે, તિથિનાં નામ પડવો, બીજ વગેરે છે. પહેલી ૧૫ તિથિને સુદ કહે છે અને પાછલી પંદર તિથિને વદ કહે છે, અને વદની તિથિ પૂનેમથી શરૂ થાય છે. છેલ્લી તિથિ અમાવાસ્યા કહેવાય છે.

ફ્રાન્સ દેશના લોકોએ ૧૭૮૩ ના બળવા પછી મહિનાના ત્રીસ દિવસ રાખ્યા, એટલુંજ નહિ પણ તે ત્રીસ દિવસના ત્રણ દસ દસ દિવસના ભાગ કીધા, અને તેનાં નામ હિંદુ લોકોનાં પડ્યા બીજ જેવાં રાખ્યાં. અઠવાડીઆનો રીવાજ તદ્દનજ કાઢી નાંખ્યો, ને રવિવાર જે ધર્મનો દિવસ ગણાતો તેને બદલે દર ૧૦ મો દિવસ ધર્મના દિવસ તરીકે પાળવો

એવો હુકમ કીધો. એ રિવાજ પણ થોડે વર્ષે નીકળી ગયો, ને યુરોપ ખંડના ખીજા દેશોમાં જેમ આઠવાડીઉં ગણાય છે. તેમ આઠવાડીઉં ગણવા લાગ્યા અને રવિવાર ધર્મના દિવસ તરીકે પાછો પાળવા લાગ્યા.

રોમન લોકોનું વર્ષ:—અંગ્રેજ વર્ષ આવી પૂર્ણ રિથિતિએ કેવી રીતે પહોંચ્યું, તથા એ માસોનાં નામ કેવી રીતે પડ્યાં તે વિષે વિચાર કરીએ. રોમ શહેરના સ્થાપનાર રોમ્યુલસે (ઇ. સ. પૂર્વે ૭૫૩-૭૧૬) વર્ષના ૩૦૪ દિવસ નક્કી કર્યા અને તેના ૧૦ મહિનામાં ભાગ કર્યા. પણ એ વર્ષ વ્યવહારમાં ગડબડ-બરેલું લાગ્યું; તેથી રોમના ખીજા રાજા જ્યુલિયસ (ઇ. સ. પૂ. ૭૧૬-૬૭૩) પોત્તપીલીઅસના વખતમાં એ નવા મહિના ફેબ્રુઆરી અને જાન્યુઆરી ઉમેરવામાં આવ્યા. જાન્યુઆરીને વર્ષની શરૂઆતમાં, તથા ફેબ્રુઆરીને વર્ષની આખર મૂકવામાં આવ્યો. પણ પાછળથી આ ગોઠવણ ફેરવી નાંખી ફેબ્રુઆરીને જાન્યુઆરી પછી મૂકવામાં આવ્યો; તેથી સપ્ટેમ્બર, ઑક્ટોબર, નવેમ્બર, ડીસેમ્બર જે સાતમો, આઠમો, નવમો ને દસમો ગણાતા હતા, તે નવમો, દસમો, અગીઆરમો ને બારમો ગણાવા લાગ્યા. જુગાનો પહેલો વિચાર તો ૩૦૪ દિવસમાં ખીજા ૫૦ દિવસ ઉમેરવાનો હતો, પણ એકી આંકડો અશુભ ગણી એકી આંકડો થાય માટે વર્ષના ૩૫૫ દિવસ રાખ્યા અને નીચે પ્રમાણે દરેક મહિનામાં દિવસની ગોઠવણ રાખી:—

જાન્યુઆરી ૨૯	એપ્રિલ ૨૯	જુલાઈ ૩૧	ઑક્ટોબર ૩૧
ફેબ્રુઆરી ૨૮	મે ૩૧	જાન્યુઆરી ૨૯	નવેમ્બર ૨૯
માર્ચ ૩૧	જુન ૨૯	સપ્ટેમ્બર ૨૯	ડીસેમ્બર ૨૯

માસનાં નામ શા ઉપરથી પડ્યાં છે તે ગયા વર્ષના શાળાપત્રના એપ્રિલ માસમાં આપેલું છે હવે એ ૩૫૫ દિવસનું વર્ષ પણ દસ દિવસ ટુંકું નીવડ્યું, કારણ કે વર્ષ તો દિવસ ૩૬૫ ફેરવેલું છે, તેથી જુગાએ હુકમ કર્યો કે દર ખીજે વર્ષે એક અધિક માસ ઉમેરવો; તથા ચાર વર્ષમાં એક અધિક માસ ૨૨ દિવસનો, તે બીજો અધિક માસ ૨૩ દિવસનો એવી ગોઠવણ કરવી; પણ એમાં વળી એક મુશ્કેલી આવી. ચાર વર્ષના ૧૪૬૫ દિવસ થયા, એટલે એક વર્ષની સરાસરી લંબાઈ ૩૬૬ ફેરવેલું દિવસની થઈ. આથી વર્ષ એક દિવસનું લાંબું થયું.

આ રીતે ૨૪ વર્ષમા ૨૪ દિવસ વધી જાય, તેથી જુલાએ હુકમ કર્યો કે ૨૪ વર્ષમા ૧૬ વર્ષ સુધી આ ગોઠવણ રહે, ને છો'લા આઠ વર્ષમા ચાર અધિક માસ આવે, તેને જાહેર ત્રણ ગણવા. તથા તે દરેક અધિક મહિનાની લગાઈ ૨૨ દિવસની રાખવી, એટલે ૨૪ વર્ષ પરથી સરાસરી કહાડતા વર્ષના ૩૬૫½ દિવસ થશે. અધિકમાસ કાઢારે ગખવા એ સમઘી કામ ધર્મગુરુઓ કરે આથી ધર્મગુરુઓ આ સત્તાનો દુરુપયોગ કરવા લાગ્યા કાઈ મેજસ્ટ્રેટની મુદત નધારવા વચ્ચે અધિક મહિનો ઉમેરતા અને કાઈ વખતે ચુપ્પી જલદી થાય માટે અધિક મહિનો આવતો હોય તો એ ઉમેરતા નહિ આથી પંચાગમા ગડબડ વધી ગઈ આ ગડબડ એટલી તો વધી ગઈ કે જે તહેવારો શિયાળામા આવતા હતા, તે હિનાળામા આવના લાગ્યા જુલીઅસ સીઝરે સૂર્ય પરથી વર્ષની બાધણી કરાવના ઇરાદો કરી ગિસર દેશના સોસા જીનીસ નામના ખગોળશાસ્ત્રીને બોલાવ્યો એણે હુકમ કર્યો કે વર્ષના દિવસ ૩૬૫½ રાખવા, અને મહિનાના દિવસની ગોઠવણ હાલ છે તે કરતા વધારે સરળ રાખવી પહેલો ત્રીજો, પાચમો, સાતમો, નવમો ને અગીઆમો એ મહિનાના ૩૧ દિવસ, ફેબ્રુઆરી સિવાયના દરેક એકી મહિનાના ૩૦ દિવસ તથા ફેબ્રુઆરીના ૨૮ દિવસ, આનો રીતે વર્ષના ૩૬૫ દિવસ ઠગવ્યા, અને હુકમ કર્યો કે દર એથે વર્ષે ફેબ્રુઆરીના ૩૦ દિવસ ગણવા, આથી વર્ષની સત્તસરી લગાઈ ૩૬૫½ દિવસની થઈ

ઑગસ્ટસ નામના શહેનશાહે વિચાર કર્યો કે જુલીઅસ સીઝર નામ પરથી પડેલો જે જુલાઈ મહિનો તેના ૩૧ દિવસ ગખ્યા તો મારા નામ પરથી પડેલો ઑગસ્ટ મહિનો તેના ૩૧ દિવસ આ માટે નહિ તેથી તેણે ફેબ્રુઆરીમાથી એક દિવસ કમી કરી ઑગસ્ટ માસમા એક દિવસ ઉમેર્યો, પરંતુ જુલાઈ, ઑગસ્ટ સપ્ટેમર આ ત્રણ માસ ૩૧ દિવસના પાસે આવે ને સારું નહિ તથા જુલાઈ ને ઑગસ્ટ માસમા ફેરફાર થાય નહિ તેથી સપ્ટેમર ૩૦, ઑક્ટો ૩૧, નવેમર ૩૦ ને ડીસેમરના ૩૧ દિવસ રાખી વર્ષના ૩૬૫ દિવસ કરવામા આવ્યા જો જુલીઅસ સીઝરની ગોઠવણી કામગીરી રહી હોત તો હાલમા છોકરાઓને જે અગ્રેજ માસના દિવસ ગોખી રાખવા પડે છે, તેની જરૂર પડત નહિ, પણ

સારી રીતે યાદ રહેત; કારણ કે ઐકી માસના ૩૧ દિવસ, અને બેકી માસના ૩૦ દિવસ કાયમ રહેત.

હુંકામાં એણે ૩૬૫૬ દિવસનું વર્ષ ગણ્યું; પરંતુ ખરું જોતાં સૌર્ય વર્ષ ૩૬૫-૫-૪૮૬ ગિનિનું છે. તેથી દર વર્ષે ૧૧૬ ગિનિટનો તફાવત પડે છે. ઇ. સ. ૧૫૮૨ માં પોપ ગ્રેગરીના વખતમાં એ બુલ વધીને ૧૦ દિવસની થઈ, અને મેવ ગિંદુ પર સૂર્ય ૨૧ મી માએ આપવો જોઈએ તેને બદલે ૧૧ મી માએ આવ્યો; પરંતુ તહેવાર ૧૦ દિવસ પછી પાળવામાં આવતો હતો; આથી ૧૦ મા પોપ ગ્રેગરીએ હુકમ કર્યો કે સૈકાનાં વર્ષ સિવાયના જે વર્ષને ચાર વડે ભાગી શકાય, તે વર્ષમાં ફેબ્રુઆરીના ૨૯ દિવસ, તેમજ સૈકાના જે વર્ષને ૪૦૦ વડે ભાગી શકાય, તે સૈકાના વર્ષમાં પણ તેના ૨૯, તથા બીજાં વર્ષોમાં એના ૨૮ દિવસ રાખવા. અને ઇ. સ. ૧૫૮૨ ના ઓક્ટોબરની ૪ થી તારીખને બીજે દિવસે પાંચમી તારીખ નહિ ગણતાં ૧૫ મી તારીખ ગણવી. પોપની સત્તા નીચેનાં રાજ્યોએ આ સુધારો દાખલ કર્યો, પણ સત્તાની બદલાનાં રાજ્યોએ દાખલ કર્યો નહિ. ઇ.સ.માં આ સુધારો ઇ. સ. ૧૭૫૨ માં દાખલ કરવામાં આવ્યો, ગ્રેગરીના સુધારો પછી ૧૭૦ વર્ષ થઈ ગયાં હતાં, તેથી ઇંગ્લેન્ડમાં ૧૧ દિવસ કાઢી નાંખવા પડ્યા. પાર્લમેન્ટે હુકમ કરાવ્યો કે સપ્ટેમ્બર બીજી પછી સપ્ટેમ્બર ત્રીજી નહિ, પણ સપ્ટેમ્બર ૧૪ મી હોવી. વળી ગાર્યની ૨૫ મીએ વખેની શરૂઆત ગણવામાં આવતી, તે બદલી નાંખીને નવ-યુઆરીના પહેલીથી વર્ષ બદલ્યું. હજી જૂના રિવાજને માન આપી ઓશીસમાં નવું વય એપ્રિલથી ગણાય છે, જે દેશમાં પોપની સત્તા નથી, ત્યાં જૂના અને નવા રિવાજ પ્રમાણે તારીખ ગણવામાં આવે છે હાલ તે બે રિવસોમાં ૧૩ દિવસનો ફેર છે. તેથી રશિયામાં બંને તારીખો માંડવામાં આવે છે.

ઇંગ્લેન્ડમાં આ ફેરફાર દાખલ કરતી વખતે ગરીબ લોકોએ બંડો કર્યો ને પંચાંગ સુધારનાર સભાસદોને મારવાની પણ યોજાય કરી હતી. બેન્ડી નામના ખગોળશાસ્ત્રીએ ફેરફાર કરવાને સરકારને મદદ કરી હતી. તે માંદો પડ્યો તથા મરી ગયો. સારે લોકોએ કહ્યું કે ઇશ્વરેજ એના ફૂલને માટે એને સજા કરી છે.

આટલું કરતાં છતાં પણ જૂલ રહી જાય છે. ૧૦,૦૦૦ ગ્રેગરી વર્ષ-માં ૩૬,૫૨,૪૨૫ દિવસ થાય છે. એટલે ગ્રેગરી વર્ષની લંબાઈ ૩૬૫.૨૪૨૫ દિવસ થાય છે. પણ સૌર વર્ષની લંબાઈ ૩૬૫-૨૪૨૨ દિવસની છે એટલે દશહજાર વર્ષની અંદર ૨૬ દિવસની અથવા ૨ દિવસ, ૧૪ કલાક, ૨૪ મિનિટની, અથવા ૩,૮૪૬ વર્ષમાં એક દિવસની જૂલ આવે છે. અથવા એક વર્ષે ૨૨ સેકન્ડની જૂલ આવે છે. તેથી જ વર્ષને ૪,૦૦૦ વડે ભાગી શકાય તેવા વર્ષમાં ફેબ્રુઆરીના ૨૮ દિવસ રાખવાથી જ જૂલ રહે છે તે માત્ર એક લાખ ગ્રેગરી વર્ષમાં એક દિવસની આવે છે; તે વર્ષ ક્રાણુ જુએ છે, ને ક્રાણુ નહિ.

ગ્રીસ દેશના લોકોએ ચંદ્ર પરથી માસની અને વર્ષની ગોઠવણ રાખી હતી. સોલને બાર માસના ૨૯ અને ૩૦ એમ વારા ફરતી મુસલમાન લોકોની માફક દિવસ રાખ્યા હતા. સૂર્ય ને ચાંદ્રવર્ષ એક સરખું કરવાને દર બીજે વર્ષે ૩૦ દિવસનો અધિક માસ ઉમેરવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો. આથી બે વર્ષમાં ૩૫૪×૨+૩૦=૭૩૮ દિવસ થયા અને બે સૌર વર્ષમાં તો ૭૩૦ $\frac{૧}{૨}$ દિવસ થાય; આથી ૭ $\frac{૧}{૨}$ દિવસનો ફેર પડ્યો; તેથી દર આઠમે વર્ષે અધિક મહિનો ઉમેરવો એવો હુકમ કરવામાં આવ્યો. બે વર્ષે ૭ $\frac{૧}{૨}$ દિવસ એટલે આઠ વર્ષે ૨૦ દિવસની જૂલ આવે અને જો એ ૩૦ દિવસ ગણવામાં ન આવે, તો જૂલ જતી રહે, એટલે દર આઠ વર્ષની અંદર ત્રણ અધિક માસ ઉમેરવા, એવો હુકમ કર્યો. પણ આ પ્રમાણે આઠ વર્ષના ૨,૯૨૨ દિવસ થયા, અને ખરેખરા ૯૯ ચાંદ્રમાસના ૨૯૨૩-૫૨૮ દિવસ થાય છે, એટલે વળી આઠ વર્ષે ૧.૫૨૮ દિવસની જૂલ આવે છે; સોળ વર્ષે ૩ દિવસની-૧૬૦ વર્ષે ૩૦ દિવસની જૂલ આવે; તેથી એવો હુકમ કર્યો કે ૧૬૦ વર્ષે એક અધિક માસ છોડી દેવો. પણ જો બરાબર સંભાળ ન રાખવામાં આવે તો આમાં ગડબડ થવાનો સંભવ રહેલો છે ને કેટલીક વખતે જન્યું પણ તેમજ. મીટન નામના આદમીએ તેમાં સુધારો કર્યો. બરાબર ૧૯ સૌર વર્ષમાં ૨૩૫ ચાંદ્રમાસ આવે છે; તેથી એણે કહ્યું કે ૧૯ સૌર વર્ષમાં ૧૨ વર્ષ ૧૨ ચાંદ્રમાસ રાખવા, અને સાત વર્ષ ૧૩ ચાંદ્રમાસનાં રાખવાં, તથા ત્રીજું, પાંચમું, આઠમું, અગીઆરમું, તેરમું, સોળમું, ને ઝોગણીસમું વર્ષ અધિક

મહિનાનું રાખવું. આપણા હિંદુ અધિક માસની ગોઠવણ આ પ્રમાણે છે. પૂરા ચાંદ્રમાસની લંગાઈ ૨૯ ૧/૨ દિવસ કરતાં પણ વધારે છે, તેથી માસની લંગાઈ કેટલી રાખવી, તે સવાલ જિજ્ઞાસ્ય છે. એણે ૨૩૫ માસના ૩૦ દિવસ લેખે ૭,૦૫૦ દિવસ રાખ્યા; એટલે ખરા દિવસ કરતાં ૧૧૦ દિવસ વધારે રાખ્યા. એણે કહ્યું કે દરેક માસ ૪૦ દિવસનો રાખવો, પણ દર ૬૪ મે દિવસે એક તારીખ ઓછી ગણવી, એટલે તે મહિનામાં ૨૯ દિવસ ગણવા, આપણા ચાંદ્રમાસમાં કોઈ મહિનો ૨૯ દિવસનો, ને કોઈ મહિનો ૩૦ દિવસનો થાય છે. ૧૯ વર્ષનું સાધકલ શરૂ થયા પછી ૬૪ મો દિવસ જે મહિનામાં આવે, તે મહિનાના ૨૯ દિવસ રાખવા.

લૌરા પ્રિન્સેન.

અર્ચાપત્રનો જવાબ.

(રા. હીસચંદ હુંગરશી શાહ, નાગનેશ કંપોઝીટ રફૂલના શુ. નિ. ના મહેતાજીના પત્રના જવાબમાં)

લૌરા પ્રિન્સેનના જીવનવૃત્તાન્તથી જરા વિશેષ માહિતગાર થવાથી એ મૂગી, ગહેરી અને આંધળી સ્ત્રી ઉપર કુદરત અને સિક્ષણની આવી અસાધારણ અસર થવાનાં કારણોનો સહજ ખુલાસો મળે છે. તેથી હુંકમાં તેની હકીકત આપીએ છીએ.

એ જોડી ઇ. સ. ૧૮૨૯ ના ડીસેમ્બરની ૨૧ મીએ જર્મેનિના હાનોવર શહેરમાં જન્મી હતી. તે જયપણમાં કુદરતથીજ આક્રમવાળી અને ચંચળ છોકરી હતી. જે વર્ષ તેને જહુ સખ તાવ આવ્યો, અને તેથી તેણે પોતાની જોવાની અને સાંભળવાની શક્તિ ખોઈ. થોડા વખત સુધી તો તેનું શરીર સ્થિતિ ચર્ચ ગયું અને મટવાની આશાનાં હર્ષ પણ ચિર્ષ જણાયાં નહિ પરંતુ તરત તે મુઠરવા માંડી. અને ઘરમાં અને પડોશમાં રસતા ખોળીન કરતાં શીખી, એટલુંજ નહિ પરંતુ થોડું ધણું સીવતાં અને ગુંથતાં પણ શીખી. અનુકરણ કરવાની તેની વૃત્તિ અને શક્તિ અસાધારણ રીતે ખીટ્યાં.

૧૮૩૯ માં ડૉક્ટર હાઉએ મગા અને ગહેરાંની નિશાળમાં તેને રાખી. પહેલાં તો તેણે વિચાર દર્શાવવાને માટે ગમે તેમ થોડા કાઢેલી નિ-

શાનીઓ શિખવવા માંડી. આથી તે પોતાના વિચાર અને ધ્યેયો પીળને નિશાનીઓથી દર્શાવી શકતી. પછી વસ્તુઓ સાથે ઉપસેલા શબ્દો વળગાડીને વસ્તુ અને શબ્દો સાથેના સંબંધ શિખવવામાં આવ્યો. જોડણી ખરી કરે તો તેને માટે શાળાશીની પીઠ ઠોકવામાં આવતી. આટલા વખત સુધી તો તેની માત્ર અનુકરણશક્તિ અને સ્મૃતિ કેળવવામાં આવી. પરંતુ આવા અભ્યાસથી તેનું મન એકદમ ખૂલી ગયું અને તે જાણવા લાગી કે આ બધી યુક્તિઓ પોતાના મનમાં શું થાય છે તે પીળને જોને સમજાવવા માટે છે. આથી તેની આખી છાંદગી ફરી ગઈ.

પછી તે આંગળી ફેરવીને વાચે એટલા માટે લાકડાના ફક્કમાં ચોરસ ખાના પાડીને તેમાં એક બાજુએથી ઉપસેલાં ધાતુનાં પીળાં ગોઠવીને તેને આપવામાં આવ્યાં. છ માસમાં તે જુદી જુદી વસ્તુઓના શબ્દો ગોઠવવા લાગી અને જે વર્ષમાં તો તેના શરીર અને મનમાં મોટા સુધારો થયો, તે સુખી દેખાવા લાગી; પીળની માફક તેને રમતાં ગમત પડતી, અને એકલી હોય સારે પણ જાણે પીળઓની સાથે વાત કરતી હોય તેમ નિશાનીઓથી વિચાર જણાવવાનો અને પીળના કહેલા વિચારો જાણવાનો અભ્યાસ કરતી. વળી જૂના અને નવા શબ્દોની જોડણી પણ ગોઠવતી. જમણે હાથ ખરી જોડણી કરે તો ડાબે હાથે શાળાશીની ટાપી મારતી. તેની સ્પર્શદ્રિય પણ અસાધારણ રીતે ખીલી. માત્ર સ્પર્શથીજ પીળઓને જોળખવાનો તેણે અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. આ પછી એક જે વર્ષમાં તેને ભૂગોળ, ગણિત, અને ઇતિહાસના પાઠ આપવામાં આવ્યા. તેના ઉપર દુનિયાના ધણા ભાગમાંથી ઠાગળો આવતા અને તેમાં નગરોએલી રહીને હમેશાં સુખી રહેતી. આંધળાંઓનું મગજ સાધારણ રીતે પીળઓ કરતાં વિશેષ પ્રવૃત્તિમાં તો હોય છે, તોપણ આનું મગજ તો અસાધારણ રીતે પ્રવૃત્તિમાં રહેતું. નિરંતર તે પોતાના મન સાથે વાતો કરતી જણાતી એટલુંજ નહિ પરંતુ તે સ્વપ્નામાં પણ તેમજ કરતી. તેને સારા મોટા અને વંચાય તેવા અક્ષરો લખતાં અને ઝડપથી વાંચતાં શિખવવામાં આવ્યું અને દરેક જાતની પ્રવૃત્તિમાં તે ઊંડો વિ-

નંતે વગર ઉપસેલા ઠાગળ જાતેજ વાંચતી એમ સમજવાનું કંઈ સાધન નથી. તેને ઠાગળો ઉપસેલાં ટાઈપની મદદથી વંચાવવામાં આવતા, એમ અનુમાન કરવું યોગ્ય લાગે છે.

ચાર કરીને દલીલો કરતાં શીખી. આખરે તેણે બહેરાં મૂંગાંની શાળામાં એક શિક્ષક તરીકે કામ કર્યું અને આજથી બેચાર વર્ષ ઉપરજ તે મૃત્યુવશ થઈ. લોરા ધિન્ઝેનની છંદગીના ચિતારનું મનન કરતાં આ સ્ત્રીની અસાધારણ ખિલવણીનાં ત્રણ ચાર કારણો આપી શકાય.

૧. પહેલું તો એ કે તે જન્મી સારથીજ તેનામાં સ્વાભાવિક શક્તિ અસાધારણ હતી, અને તે છેવટ સુધી કાયમ રહી. તેનું મગજ આદિથી તે અંત સુધી ઝોટલું ચંચળ હતું કે કોઈ પણ વખત સુસ્ત કે નવરૂં પડેલું જણાતું નહિ. કંઈ કંઈ નવીન પ્રવૃત્તિમાં જીવ પરોવવાનીજ તેને કુદરતી પ્રેરણા થતી.
૨. બીજું અને ખાસ અમલનું એ છે કે તે બે વર્ષની થઈ ત્યાર પછી તેણે ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ ખોલ્યો. ગાનસ-શાસ્ત્રનો અભ્યાસ દરનારાઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે ખાસકરને પહેલાં બે વર્ષમાં જે ગાન મળે છે તેટલું પછી આખી છંદગી સુધી મળતું નથી. આ અસાધારણ ચંચળ મનવાળી બાળકીને, બે વર્ષ સુધી કુદરતની વસ્તુઓ જોવાનો, તેને માટે યોજેલા શબ્દો સાથે તેનું ઐક્ય સાંભળવાનો, અને રામજીવાનો, વાતોમાં વાક્યરચના સાંભળવાનો, અને હુંકામાં ઢહીએ તો મનુષ્યજાતિનાં તમામ કૃત્યોનું ગાન મળવાનો અવકાશ મળ્યો હતો. પાન ઉત્તમ, તેથી આ સંસ્કારોને આગળ ઉપર જરા પણ રોકા કે સ્થના થતાંજ-જેમ હાથમાંથી જગી હોય તેમ-તેને અગાઉ થયેલા સંસ્કારોનું સામટું દર્શન થાય અને તેથી મન એકદમ ખીલી નીકળે એ બનતું અસંભવિત નથી.
૩. ડૉક્ટર હાઉએ મૂંગાં અને બહેરાં બાલકોની કેળવણીને માટે તેવાં બાળકોના સ્વભાવ અને શક્તિના પરીક્ષક તરીકે, અને તેને અનુસરીને યોગ્ય અધિકારીને યોગ્ય શિક્ષણ આપવામાં નિપુણ તરીકે પ્રખ્યાત છે, એટલે આ છોકરીને શિક્ષણનું પણ ઉત્તમમાં ઉત્તમ સાધન હતું એમ કહીએ તો ચાલે. આ કેસમાં તો શિક્ષક અને શિષ્ય બન્નેનો પ્રયાસ એક ખીજની હરીફાઈ કરે એવો હતો એટલે ધ્રુવ ઉત્તમ થાય એ યોગ્યજ છે.
૪. અમુક ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ જવાથી બીજી ઇંદ્રિયો સતેજ થાય છે, એ વાત સામાન્ય રીતે સર્વને લાગુ પડે છે; પરંતુ આ કેસમાં શિષ્ય ચંચળ અને બુદ્ધિશાળી; વળી ઇંદ્રિયોનો મોટો

ભાગ તેનો અનુભવ કર્યો પછી જોયસો, એટલે સાધારણ મા-
ર્ગદર્શકની મદદથી પણ તેના પોતાનાજ અતિપ્રવાસથી જા-
હી રહેલી અસાધારણ રીતે ઇદ્રિયો ખીલે એ જનવા જેવું છે.
એ.

ગયા માસમાં સાક્ષરથી વિદ્વદ્ય રા. રા. ગોવર્ધનરામ માધ-
વરામ ત્રિપાઠીના દેવલોક પામ્યાની નોંધ લેતાં અમને અત્યંત ખેદ
જીવજો છે. સુપ્રસિદ્ધ 'સરસ્વતીચન્દ્ર' ના કર્તા તરીકે એમની કી-
ર્તિ ગુર્જરભૂમિમાં ઘેરે ઘેર ગવાય છે. 'લીલાવતીની જીવનકલા',
'સ્નેહસુદા', 'ગુર્જર કવિરત્નો' ઇત્યાદિ એમના રચેલા અન્યે
સર્વ ગુર્જર ભાષાના વાચકોને જાણીતા છે મનુષ્યજીવનની બિન્ન બિ-
ન્ન રિચિતિનું આબેહુજ નિરૂપણ કરવાની એમની અસૌક્રિક શક્તિ
અને જાણની પ્રાઠતા સર્વ વાચકવર્ગના મન પર મોઢક અસર કર્યા
વિના રહેતી નથી એમનું સાધુ અને પવિત્ર જીવન અને સરસ્વતી-
ની નિરંતર ઉપાસના ખરેખરા અનુકરણીય છે. ગુર્જર ભાષા અનેક
નાગર લેખકોથી ભૂષિત થઈ છે, તેમાં આ નડીઆદના નાગરનરો-
ત્તમ અને ગુર્જરસાહિત્યના શૃંગારનો લોપ થવાથી જે ખોટ ગઈ છે
તે હાલ તરત પુરાવી સુસ્કેલ છે. ઇશ્વર એમના પવિત્ર આત્માને
શાન્તિ આપો ! તથાસ્તુ.

વળી એજ માસમાં ખીજ સુપ્રસિદ્ધ નરરત્ન પ્રૌફેસર આગાજી
વિષ્ણુ કાયવટેના દેવલોક પામ્યાની પણ નોંધ લેતાં અમને એટલો-
જ ખેદ થાય છે એઓ ગુજરાત કૉલેજ, ડેકન કૉલેજ અને એ-
લ્ફિન્સ્ટન કૉલેજમાં સરકૃતના પ્રૌફેસર હતા. એઓ કોઈ ટ્રેનિંગ
કૉલેજમાં કેળવણી શિક્ષણપદ્ધતિ લાંચી ચીખ્યા નહોતા; પણ એ-
મની શિક્ષણપદ્ધતિ અમદાવાદ હાઈસ્કૂલમાં તેમજ કૉલેજોમાં ધણી-
જ અસરકારક હતી જાણીતા પરથી અગ્રણ્ય પર લઈ જવાનું શિ-
ક્ષણશાસ્ત્રનું સૂત્ર એ વિદ્વદ્ય આચાર્યના જેવું યોગજ નિયમમાં મૂ-
કી શકે છે. યુનિવર્સિટીની પરીક્ષા લેતી વખતે પણ તેઓ એજ સૂ-
ત્રને આદરોને પ્રવર્તતા. ગુજરાતના ઇતિહાસ પર પ્રકાશ પાડનારા
ફીર્તિકૌમુદી અન્યની એમની આશુત્તિ ગોવાણમ:પાંખિજોગાં સુપ્ર
સિદ્ધ છે. એમના જનથી દેવભાષાના ગ્રંથકોમાં મોટી ખોટ ગઈ
છે. ઇશ્વર એમને શાન્તિ આપો ! તથાસ્તુ. એ.

“અનુભવિ વૈદક ગ્રંથ ગ્રંથના સહ વૈદક” નામનું પુસ્તક રેવરડ જેન ગગારામના સોળ વરસના ખાસ અનુભવથી લખાયેલું છે. તેની જાહેર ખખર આખા વગર પરપ નક્કો ખપી ગયું છે અને એકે અવાજે તેની પ્રસંસા થાય છે. માટે આ ઠેકાણે તેના વખાણની કાંઈ પણ જરૂર નથી. આ પુસ્તક નિદાન, ચિકિત્સા, વનસ્પતિ વીવેચન અને ધાતુ ગારણની આખતમા તથા દેશી, સુનાની, અને અંગ્રેજી વૈદકના અનુભવથી, તેમજ ગામડીઆ અને જગલી લોકોની જડી છુટ્ટીનો શોધ કરી લખવામા આવ્યું છે. શહેર તથા ગામડાના વૈદો, મહેતાજી સાહેબો તથા વૈદકના શોખીનોને આ ખર સાધન છે. આવા ઉપયોગી પુસ્તકનો હર કોઈ લાભ લઈ શકે માટે દેશ હિતાયે તેની મૂળ કિંમત રૂ. ૧૫૦ ધરાડીને, રૂ. ૧૦ રાખી છે. વી. પી. ચી. મંગાવનારને ૦) = વધુ પડશે.

જેઠળ એસ. કંઠારીઆ, કલાર્ક, મિશન હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ.

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તરની

દસ્કત શિક્ષક કોપીખુકે.

“કુમીશનમાં વધારો” આઠ ભાગમાં “કુમીશનમાં વધારો.”

કેળવણીખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમા આવેલાન જાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્યધ તથા મુજરાતના સર્વે જાહેર છાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતા અતિ મન્તોપકારક ખાત્રીપત્રકો.

મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહે-
જખાન માજી ઇન્સ્પેક્ટ ઇર. જામલસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક
કોપીખુકેને જ સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીખુકેમા શ્રેષ્ઠ ગણી
છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીખુકજ
વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અનુભવી સદસ્યોએ પંજ સમજી કોપીયુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપી-યુકોને જ સર્વ કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તા-બાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીયુકો માટે જે જે સદસ્યો તરફથી સર્ટિફિકેટો મળેલા છે તેમના નામ અગારી દરેક કોપી વાચવાથી ખાત્રી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રાકડે રૂપીએ દેશાવધી માલ મગાવનાર મારતરો તથા બા-પોરીઓ જેઓ ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નોકલ ખરીદશે તેઓને સેકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રે-લ્વેનો ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નોકલ સૂધી મગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાયા પછી તે સ્થાનમાં જતા કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે ગાલને નુકસાન પૂરે તેના જોખમદાર માલ મગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલવો તેનો પૂરતો ખુવાસો માલ મગાવનારે લખી જણાવવો રેલ્વે સ્ટેશનથી મગાવે માલ લઈ જાતો ખર્ચ માલ મગાવનારને શિર સમજવો.

૫. હુડી મોકલાવનારે ખરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆનાડના સર્વે મારતરોને તથા જુએવુરાને વિનિતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોની સાથે અગોએ ખીજ કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી જુકો સેકડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની જોઈન્ટ કમીટી છે એક વખત કામ પાડી જોવાથી

ખ.ત્રી યશે. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાગ તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું. નોટપેટ કામગીરી લીધામાં આવશે નહિ.

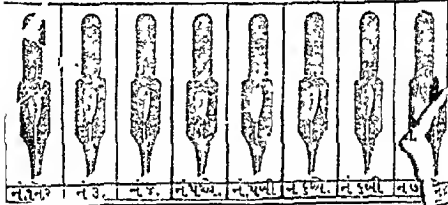
દરકત શિક્ષક કોપીખુડોના જ દરેક ગામના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ ખર્ચ ખેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇન્કાન્ડયો મોટા ખર્ચે બનાવી મગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદુ અને ફારસી લખવાને ધણો સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સના કદન-૬. કિંમત રૂ. ૦૧, ઓછામાં ઓછા ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૧૧ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ થા તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૧ ટકા મળશે. વેલ્યુએજનલ થા ૬ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના ૦૨૫ વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહીં, અને પૈસા પહેલાથી બોક્સ લેવાનારને ૧-૬ બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે.

નમુના

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી

દરકત શિક્ષક કોપી ખુડોની
સ્ટીલપેનોના.

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી. દરકત શિક્ષક કોપીખુડો તથા

સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કરતા અને કમિશન એજન્ટ. ધોળી તળાવ મુમ્બઈ.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે સખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. તોટપેડ કાગળ સેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં સખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું સખાણુ એખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ જાણુએ લખવું. તે અમુક ગાસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું સખાણુ પાછું મોકલ ન જવાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ ઈગલ શૃદ્ધસ્થો કેળવણી તથા નિ-શાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ ચો-ચ અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૃપા ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને સ્ત્રી જાણતાના પૈસા છે તે એખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂલ યવાનો સંભવ છે. પોસ્ટ-ની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય ખીજ ટિકેટો સેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે; પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના; પદરના ખર્ચે સેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા સિક્કાકો તથા રકોલરોને ટપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા સેનાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દગ હાપેલે પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. અર્ચાપનનો એમાં સમાસ થશે નહિ.

જાહેરખબરોના લાવવામાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેરખબરો છાપવાના લાવ.

૩.	લીટી	તો પ્રથમ પૂરા ચાર્જ અને તે પછી-
૧...	...	ના અગીઆર ગાસ સગી દર મામે
૨...	...	ફે ગણે ચાર્જ પડશે. છ ગાસ માટે
૩...	...	પડેલે ગદિને પૂરા ચાર્જ, અને પછી
૪...	...	દરેક મામે ફે ચાર્જ લેવાશે.

શાળાપત્રની સાથે દોઢ પણ હુદબિલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

માર્ચ ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

પ્રિય

૧૪.

માસ.....	૧૫-૭૬
મુખર્ષી ઇલાકાત કેળવણીઆતાનો રિપોર્ટ (૧૯૦૫-૦૬)	૬૫-૭૭
મુખતાન મુદ્દરસાવ.....	૭૬-૮૨
વિદિયા દિવસ રાજકીય વિભાગ	૮૩-૮૭
મહીપતરામ-અનાયાશ્રમેનો રિપોર્ટ	૮૮-૯૫
કેળવણીઆતાની ખગરો	૯૬
અજસતી નવી છઠી ચોપડી	૯૭

(કેળવણીઆતાનો હુકમથી.)

રામદાવાદ.

“ મુનાઈર ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(તરફ ૬૬ રૂપાળીન રાખા ૭)

તૈયાર છે. , , ,

ડૉક્ટર ભાંડારકર કૃત સંસ્કૃત સેકન્ડ બુકનું
ગુજરાતીભાષાંતર.

(ગુજરાતીમા ભાષાંતર કરનાર)

રા. સા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી બી. એ.

અમદાવાદ પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ્ર ટ્રેનીંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ

કિંમત રૂ. ૧-૪-૦.

નિશાળના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

પ્રાણીમાત્રનું વર્ગીકરણ.

CLASSIFICATION OF ANIMALS

દરેક પ્રાણીની હુદી સમજાવતીની બુક નક્શા સાથે.

કિંમત રૂ. ૬-૦-૦

K. V. MEHTA'S USEFUL BOOKS

THE MITRALABHA.

(HITOPADESH).

With copious explanatory notes, profuse
translations, solutions of Companies, &c

Price Annas 6

Aids to the Sanskrit Course, Sl. V

Price Annas 5

ગુજરાતી રાજદાર્યસિદ્ધિ

રચનાર

વિહુલ રાજરામ દલાલ.

કિંમત. રૂ. ૩-૦-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કાલકાદેવીરાહ. મુબાઈ.

“ પ્રજાબંધુ ” ના લવાજમમાં ઘટાડો.

“ પ્રજાબંધુ ” નું દેશાવરના આહકોનું લવાજમ જે સને ૧૯૦૬ ની આખર સુધી રૂ. ૩-૮-૦ હતું તે આનતી સાલથી ઘટાડી રૂ. ૩-૦-૦ સમજાવામાં આવ્યું છે જેથી ૨૮ પાનાનું દસદાર અને સઘળી જાતની માહતીથી બરપૂર આહવાડિક પત્ર ફક્ત રૂ. ૩ માં મળશે. નમુનાની નકલ મેળાવેથી મફત મોકલવામાં આવશે.

સ્થાનિક આહકોના લવાજમના પણ રૂ. ૨-૮-૦ ના રૂ. ૨-૦-૦ કર્યા છે.

ખાડીયા
અમદાવાદ. }

ઠાકોરલાલ પરમોદરાય ઠાકોર.
માલીક.

ટેકસ્ટબુક તરીકે સરકારે મંજૂર કરેલ સરળદેશીનામાની પદ્ધતિ, ૧૮ મી આવૃત્તિ, ટા. આના. વ્યાકરણ શિક્ષણ માળા અંક ૧ લેા, (૫મી આવૃત્તિ.) ૧ આતો. ધો. ૩ માટે; અંક બીજો (૫ મી આવૃત્તિ) ૨ા આના. ધો. ૪ માટે, નવું ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ (૮મી આવૃત્તિ) ૪ા આના. ધો. ૫, ૬, ૭ માટે, સાધારણ બુક તરીકે મંજૂર છે. પોસ્ટેજ ને વી. પી. ખર્ચ લેનારને શિર. કામચન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંગથી અનુક્રમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. ગ્રેમથ'દ કરમથ'દ શાહ, ડે એ. ઇન્સ્પેક્ટર. શુ ગોંડળ.

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બરમાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્ય ઈલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણા અનુભવી અગ્રણીઓના મત સમૂહ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ ગોષ્ઠી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના ક્રમ તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી અર્ધ કોપીબુકો કરતાં ચઢીઆતી થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકોની સફાઈ અને સુંદરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાના પત્રા (કાપરપ્લેટ) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુંદર રંગની ચાલીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં ટકાઉ વાપરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી' ખરીદનારને મેંકડે ૩૩ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેગનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાંચે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને સેકડે અર્થો' ટકા લેવામાં લઈ
મોકલી આપવા જોઈવળ સખી છે. મળવાનું ઠેકાણું-આતમારામ અને
દલાલાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીયુકની આશીસ, -કાળકાદેવી રોડ
નંબર-૨૩૨ અખર.

પદાર્થપાઠ, કિન્ડરગાર્ટન અને ફ્રાઈંગ.

ફ્રાઈંગ સહીત પદાર્થપાઠ-બાળવર્ગ ૩. ૦-૧-૦, ધોરણ પહેલું
૦-૧-૬, બીજું ૦-૨-૦, ત્રીજું ૦-૨-૬, ચોથું ૦-૩-૦ અને પાંચમું
૦-૪-૦ નવા ધોરણો અને શાળાપત્રની યોજના અનુસાર પસંદ કરેલા
હોવાથી શિક્ષક અને શિષ્યોને અતિ ઉપયોગી થઈ પડ્યા છે. સાદું ફ્રા
ઈંગ ૦-૨-૦ છઠ્ઠા, સાતમા અને પ્રવેશક માટે. સદરહુ પુસ્તકો કમ્પે
અને કાદિ-એજન્સી ખાતે મંજૂર છે. કિન્ડરગાર્ટન-સચિત્ર કિન્ડરગાર્ટન,
ડીક પદ્ધતિ ભા. ૧ ભા. ૩. ૦-૮-૦ અખર ઇલાકાના મહેરબાન
સાહેબ-નં ૧૦૮૮૮ તા-૧૪-૨-૦૬ થી સ્કુલ લાયસેન્સી માટે મંજૂર કરી છે.

ફ્રાઈંગ-મેમરી ફ્રાઈંગ ફર્સ્ટ ગ્રેડ ૩ ૦-૪-૦ અને સેકન્ડ ગ્રેડ
૩ ૦-૬-૦ ફર્સ્ટ અને સેકન્ડ ગ્રેડના વિદ્યાર્થીઓ અને મહેતાઈઓ માટે
૨૪ થી-વધારે નકલ મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા કમીશન આપ-
વામાં આવશે.

કર્તા-ઉચ્ચાત ખચલ અને મહોબતસિંહ મોતીલાલ, કાદિ-
વાવાડ મેલ ટ્રેનીંગ કોલેજ, રાજકોટ.

સચિત્રગુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી, આ. જી. કિ. દોઢાંતો.
આ ચોપડી અખર ઇલાકાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબખલાદુરે ટેક-
સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરી છે. આ ચોપડી જુનાગઢમાં કપ્તા પાસેથી
તથા વંદવાણ સહેરના બુકસેલર જેમ્સ તલવઠી પાસેથી, જુનાગઢ નંબર
૨ ની નિશાળના ઇ. આ. મહેતાઈ બવાન જગજીવન કામદાર તથા બુકસેલર
નાયા બવાન કામદાર પાસેથી, સુરતમાં બુકસેલર કરસનદાસ નારણદાસ પાસેથી,
બાવનગરમાં બુકસેલર અબ્દુલહુમેન આદમજી પાસેથી, મુંબઈમાં એન. એ.
મ. ત્રિપાઠી અને કંપની (કાલ્યાંદેવીરોડ) પાસેથી, મળશે. કમીશન સેકડે
૮૫ વીસ, રસતા ખર્ચ મંગાવનારને સિર છે, પેકિંગ ખર્ચ લેવામાં આવશે
નહિ. જે બુકસેલરો સદરહુ ચોપડી વેચવાની મરજી પત્રથી જણાવશે તે
ને બદોબસ કરીશું.

ફ્રાઈંગ મૂળ, એકજ પ્રાયમિક શાળા પર્વસુધકર, મુ. જુનાગઢ.

જાહેર જગત.

સૌથી જૂની ખાતા તરફથી, પ્રથમ ખાસ, બંનવાંદેલી

સોદાગર સ્ટાન્ડર્ડ કોપી બુકો.

દરેકની કોમ્પર્સ ૩ ૦—૧—૬

આ કોપી બુકોનીચલી શરતોથી મળશે.

(૧) ૨૦૦થી ઓછી એટલે ૨૫ નકલ સુધી મગાવનારને સેંકડે ૪૦ ટકા કમિશન મળશે. પણ રેલ્વેનું નુર, પેડીંગ તથા પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વ અર્થ ખરીદનારને ગાયે

(૨) રોકડે કોપીએ દેશાવરથી મગાવનારા માસ્તરો તથા બુકસેલરો જેઓ ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદ કરશે તેઓને માત્ર સેંકડે ૩૫ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે.

જથાબંધ સામગ્રી રકમની એકી વખતે ખરીદ કરનારે કમિશન માટે પણ બવહારથી નીચે સહી કરનારને લખી બુલાસો મેળવવો.

આ કોપી બુક મદુર મુલ્ય છાપાથી તદ્દન નવી રીત મુજબ છાપવામાં આવી છે, અને તે બધા કરવા જેમ સારી તેમજ સગી છે. ગોમાળી જોવાથી ખાત્રી થશે. તા. ૨૪ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૦૪.

ઉમેદરામ નગીનદાસ. સોદાગર છાપખાનાના માલિકે સુરત.

વૈદ્યકુલપત્ર.

દરેક ઘરમાં અને દરેક ગામડાંમાં દોષાય કરવા લાયક વૈદક મામિક.

મહેતાજી સાટેમેને ખાસ વિગાપના કરવાની કે છેલા બાર વર્ષે વર્ષો વૈદક જ્ઞાનનો પ્રગતિમાં પ્રસાર કરનાર અને લોકપ્રિય થઈ પડેલ આ મામિકદ્વારા દરેક મહેતાજીએ ગામડાંના અજ્ઞાન લોકોને ઉપયોગી થઈ પડવાની તક જવા દેવી નહિ. જાહેર લેખકો, વિદ્વાનો અને વાચકોનો ઉત્તમ અગિયાર મેળના ઉપનતતા ગાયકરાડ સરકારના દેશવણી ખાત્રી નું ખાસ ઉમેજન મેળવ્યું છે, અને “ મિત્રમંડળ પુસ્તકાલય ” જેવો લોકપ્રિય ખાત્રીએ સેવેલો ગામડાંઓની લાયકિયો એ માટે મજૂર કરેલ છે. જોનારીથી ૧૨ મુ પુસ્તક ચર થશે વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૧૧ અગાઉથીજ. નમુનો મફત મગાવી ખાત્રી કરો.

તાંત્રી વૈદ્ય. જડાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી-અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ મું.

માર્ચ, ૧૯૦૭.

અંક ૩.

માસ.

સને ૧૯૦૫-૦૬ ના મુખર્ષી ધલાકાની કેળવણીના મહેરબાન હિરે-
કર આર્થ પબ્લિક મન્ટ્રકશને કરેલા રિપોર્ટમાં જણાવા લાયક હકીકત
નીચે પ્રમાણે છે:—

સંસ્થાના વર્ગ.	સંસ્થાની સંખ્યા.		શિષ્યવર્ગની સંખ્યા.	
	૧૯૦૪-૦૫	૧૯૦૫-૦૬	૧૯૦૪-૦૫	૧૯૦૫-૦૬
સરકારી સંસ્થાઓ.				
વિશ્વવિદ્યાલય (યુનિવર્સિ- ટી) ની કેળવણી—				
મહાવિદ્યાલયો				
(આર્ટ્સ કૉલેજો).	૧૦	૧૦	૨,૩૪૨	૨,૪૩૦
કુત્રી વિદ્યાલયો				
(પ્રોફેશનલ કૉલેજો).	૫	૫	૧,૪૨૬	૧,૪૨૮
સામાન્ય શાળાની કેળવણી—				
માધ્યમિક (સેકન્ડરી)				
શાળાઓ.	૫૦૪	૫૧૪	૫૨,૮૪૩	૫૬,૮૧૭
પ્રાથમિક (પ્રાઇમરી)				
શાળાઓ.	૯,૬૧૪	૧૦,૩૪૯	૫,૩૩,૨૮૨	૫,૯૪,૯૮૮
વિશિષ્ટ શાળાની કેળવણી—				
શિક્ષકશિક્ષણાલયો (ટ્રે- નિંગ સ્કૂલો).	૧૮	૨૦	૧,૦૮૩	૧,૩૪૪
બીજી શાળાઓ.	૪૩	૪૧	૩,૨૫૫	૩,૩૧૬
કુલ સરકારી સંસ્થાઓ.	૧૦,૧૮૪	૧૦,૯૩૯	૫,૯૩,૪૩૧	૬,૬૦,૩૨૩

ખાનગી સંસ્થાઓ.	૯૪.	૯૨.	૩,૮૨૧.	૩,૭૩૫
જાયા પ્રકારની.	૨,૬૮૮	૨,૮૩૪	૬૮,૮૫૧	૭૨.૬૫૧
પ્રાથમિકાદિ.				
કુલ ખાનગી સંસ્થાઓ.	૨,૭૮૨	૨,૯૨૬	૭૨,૬૭૨	૭૫,૮૮૬
એકંદર કુલ.	૧૨,૯૭૬	૧૩,૮૬૫	૬,૬૬,૧૦૩	૭,૩૬,૨૦૯

ઉપલા કોટા ઉપરથી માલમ પડશે કે સરકારી સંસ્થાની સંખ્યામાં ૭૪૫ નો ને ખાનગી સંસ્થાની સંખ્યામાં ૨૨૪ નો વધારો થયો છે. એ વધારાનો મોટો ભાગ પ્રાથમિક શાળાઓનો છે ને તે ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલ બોર્ડ અને મ્યુનિસિપલ બોર્ડોંને. સરકાર તરફથી વિશેષ રકમ મળવાથી તેમણે પ્રાથમિક શાળાની સંખ્યા વધારવાથી થયો છે સંસ્થાના વધારા સાથે શિષ્યની સંખ્યામાં પણ ૭૦,૧૦૬ નો વધારો થયો છે. શિષ્યની સંખ્યા વસ્તીના સેકંડે ૨૬ થી વધીને ૨૮ થઈ છે. જો કે આ રીતે સદજ્ઞ વધારો થયો છે, તોપણ વસ્તીના પ્રમાણમાં હજી કેળવણી લેનારની સંખ્યા બહુજ થોડી છે.

સરકારી સંસ્થાઓમાં જાતિ પ્રમાણે શિષ્યવર્ગણી નીચેના કોટામાં આપી છે:—

	૧૯૦૪-૦૫	૧૯૦૫-૦૬
યુરોપીયનો અને યૂરેઝિયનો.	૪,૧૬૧	૪,૧૮૮
દેશી ખ્રિસ્તિઓ.	૧૭,૨૫૪	૧૭,૧૬૨
હિંદુઓ. { બ્રાહ્મણો.	૯૪,૯૦૭	૧,૦૫,૬૧૯
{ અન્ય જાતિના.	૩,૫૫,૮૦૮	૪,૦૬,૧૪૦
મુસલમાન.	૧,૦૨,૩૯૪	૧,૦૮,૧૦૭
બુદ્ધધર્મી.	૭૨૬	૮૮૬
પારસીઓ.	૧૬,૦૦૭	૧૬,૦૮૬
ખ્રીસ્તીઓ.	૨,૧૭૪	૨,૧૩૫
- કુલ.	૫,૯૩,૪૩૧	૬,૬૦,૩૨૩

આ ઉપરથી જણાશે કે ગત વર્ષમાં દેશી ખિસ્તિઓ અને પરચુ-રણુ જાતો (ખીજાઓ) સિવાય સર્વ કામની સંખ્યામાં વધારો થયો છે.

મુઝઈ ઇલાકામાં ખિટિશ પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ આશરે સવા લાખ ચો-રસ માઈલ છે, તેમાં છવીસ હજાર વસ્તીવાળાં શહેરો ને ગામો છે, વ-સ્તી આશરે એ કરોડ છે, સરકારી સંસ્થા આશરે સવા આઠ હજાર ને શિષ્યની સંખ્યા આશરે પાંચ લાખ છે. દેશી રાજ્યોમાં પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ આશરે પાંસેક હજાર ચોરસ માઈલ છે, તેમાં આશરે પદર હજાર વસ્તી-વાળાં શહેરો ને ગામો છે, વસ્તી આશરે અગણતર લાખ છે, સંસ્થા અઢી હજાર છે અને શિષ્યની સંખ્યા દોઢ લાખને આશરે છે. ખિટિશ પ્રદેશમાં વસ્તીને સેંકડે શિષ્યની સંખ્યા આશરે ૩ છે ને દેશી રાજ્યમાં સેંકડે ૨૦૬ છે.

કેળવણીખાતાનો એકદર ખર્ચ સરકારને ઇ. સ. ૧૯૦૪-૦૫ માં આશરે ૯૩ લાખ રૂપીઆ ને ઇ. સ. ૧૯૦૫-૦૬ માં આશરે ૧ કરોડ રૂપીઆ હતો.

મહાવિદ્યાલયની કેળવણી—મહાવિદ્યાલયો અને હુમરી વિદ્યા-લયોની સંખ્યા ૧૫ ને શિષ્યની સંખ્યા ૩,૮૫૮ હતી, ખર્ચ રૂ. ૭,૧૦,૬૧૬ હતો. દરેક શિષ્યે ખર્ચ રૂ. ૧૮૭ ને આશરે ને તેમાં સરકારને ફીની ઉપજ વગેરે બાદ કરતાં દરેક શિષ્યે ખર્ચ રૂ. ૬૮ હતો.

કેકન કોલેજના પ્રિન્સિપાલ મિ. એફ. જી. સેલિંગ કહે છે કે જેમ અને તેમ શિષ્ય અને શિક્ષક સાથે રહેવા જોઈએ. જેમ થાય ત્યારેજ ઉત્સાહ, વ્યવસ્થા અને નિયમિતપણાના વિષયમાં શિક્ષકોની શિષ્ય પર જેવી અસર થવી જોઈએ તેવી થાય. અનુકરણ એ મનુષ્યની પ્રકૃતિ છે અને જેમ સમાગમ વધારે નિકટ થાય તેમ શિષ્યનાં મન પર શિક્ષકોના સહ-શુભ્રાંતો સરકાર વધારે ઊંડો થાય એ ખુદ્દું છે. આજ કારણથી સરકારનો ઉદ્દેશ જેમ અને તેમ દરેક સંસ્થા સાથે બોર્ડિંગ જોડવાનો છે; અને એવી બોર્ડિંગમા જેમ વ્યવસ્થા અને નિયમિતપણા પર વિશેષ લક્ષ અ-પાય તેમ સરકારનો ઉદ્દેશ વિશેષ દૃષ્ટિભૂત થાય.

પ્રાથમિક કેળવણી—

ધ. સ. ૧૯૦૪-૦૫ માં હાઈ સ્કૂલોની સંખ્યા ૧૩૩ હતી તે ધ. સ. ૧૯૦૫-૬ માં ૧૩૫ થઈ. શિષ્યવર્ગની સંખ્યા ૩૧,૦૫૩ થી વધીને ૩૩,૮૬૦ થઈ. એમાંની ૨૨ હાઈ સ્કૂલો કન્યાઓ માટે હતી અને તેમાં ૨,૬૪૫ સ્ત્રીશિષ્યો હતી.

મિડલ સ્કૂલોની સંખ્યા ૩૭૧ થી ૩૭૯ થઈ અને શિષ્યની સંખ્યા ૨૦,૯૯૦ થી ૨૨,૯૫૭ થઈ.

પ્રાથમિક કેળવણી—

પ્રાથમિક શાળાની હકીકત વિભાગ પ્રમાણે નીચે આપી છે:—

વિભાગ	શાળાની સંખ્યા.	છોકરા.	છોકરી.	કુલ.
મધ્ય વિભાગ	૨,૭૬૫	૧,૩૯,૧૧૯	૨૨,૯૬૦	૧,૬૨,૦૭૯
ઉત્તર વિભાગ	૨,૩૦૮	૧,૨૩,૮૯૧	૨૬,૪૩૩	૧,૫૦,૩૨૪
કાઠિયાવાડ	૮૬૦	૫૭,૦૭૭	૧૦,૯૧૬	૬૭,૯૯૩
દક્ષિણ વિભાગ	૨,૭૮૮	૧,૨૫,૭૮૪	૧૯,૬૪૯	૧,૪૫,૪૩૩
મિંધ	૧,૪૯૪	૫૭,૭૮૦	૧૦,૦૨૨	૬૭,૮૦૨
એડન	૩૪	૧,૨૧૨	૧૪૫	૧,૩૫૭
કુલ	૧૦,૩૪૯	૫,૦૪,૮૬૩	૯૦,૧૨૫	૫,૯૪,૯૮૮

ઉપરના કોષ પરથી જણાશે કે ઉત્તર વિભાગ અને કાઠિયાવાડ મળીને શાળાની સંખ્યા, અર્થાત્, સુજરાતી શાળાની સંખ્યા ૩,૨૬૮ હતી. એ સંખ્યા મધ્ય વિભાગ તેમજ દક્ષિણ વિભાગથી પણ વધારે છે. એજ પ્રમાણે ઉત્તર વિભાગ અને કાઠિયાવાડ એકઠાં ગણતાં શિષ્યવર્ગની સંખ્યા પણ બીજા વિભાગો કરતાં વધારે થાય છે. એકલા ઉત્તર વિભાગમાં પણ છોકરીઓની સંખ્યા બીજા વિભાગો કરતાં ઘણી વધારે છે.

મધ્ય વિભાગમાં શાળાની સંખ્યામાં ૨૨૯ નો વધારો થયો. વધારો બધા જિલ્લામાં થયો, પણ ખાનદેશ અને અહમદનગરમાં સૌથી વધારે થયો. ખાનદેશમાં ૭૧ અને અહમદનગરમાં ૫૮ નવી સ્કૂલો ઉઘાડવામાં આવી. એ વિભાગના મન્સ્પેક્ટર સાહેબ કહે છે કે જ્યારે હિંદી સરકાર

૨ની પાંચ લાખની આપેલી ૨૮મ પૂરેપૂરી હસ્તગત થશે ત્યારે શાળાની સંખ્યામાં એથી પણ વધારો થશે; કેમકે નવી શાળા માટે માગણી ચાલતીજ છે. નવી સ્કૂલો ઉઘાડી છે તેનીજ સાથે જૂની સ્કૂલોનાં સાહિત્ય અને ઉપકરણોમાં પણ વધારો કરવામાં આવ્યો છે; પરંતુ શિક્ષિત (ટ્રેન્ડ) શિક્ષકોની જાડુ જોડ છે. કાલક્રમે શાળાની સંખ્યા નિયમિત થશે અને ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શિષ્યોને રહેવાનાં મકાનોમાં વધારો થવાથી તેમની સંખ્યા વધશે એટલે કેટલેક અંશે શિક્ષિત શિક્ષકોની જોડ ઓછી થશે.

ઉત્તર વિભાગમાં ૭૮ નવી નિશાળો ઉઘાડાઈ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ કહે છે કે મરખીને લીધે ઘણી દરકત પડી, નહિતો એથી વિશેષ વૃદ્ધિ થાત વધારો જાધા જીલ્લામાં થયો. અમદાવાદમાં ૧૦, જેડામાં ૧૬, બરુચમાં ૩, સુરતમાં ૧૯, પચમહાલમાં ૧૯ અને યાણામાં ૧૧ નવી નિશાળો જાધડી. યાણા જીલ્લામાં પણ મરખી હતી, તેમજ શિક્ષકો તરીકે યોગ્ય માણુમેા મેળવવાની જાડુ મુશ્કેલી હતી. પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટની પરીક્ષામાં પાસ થયલાને રા. ૭ ને બદલે રા. ૮ માસિક પગાર આપી લલચાવવાથી પણ શિક્ષકો મળતા નથી.

દક્ષિણ વિભાગમાં ૨૦૨ નવી સ્કૂલો ઉઘાડવામાં આવી. તેમાં રત્નાગિરિમાં ૫૧ ને બીજાપુરમાં ૫૦ નો વધારો થયો. મરખીનો ધટાડો થયો હતો; પણ ધારવાડ, ખેલગામ, બીજાપુર, કોવાળા તેમજ રત્નાગિરિ અને કનારાના કેટલાક ભાગમાં ખાણીની ઘણી તગી હતી અને વિપુલિકા (કોલેરા) નો રોગ ચાલતો હતો. કહે છે કે કેટલાંક ગામોમાં શિષ્ય અને શિક્ષકોને ૩ કે ૪ માર્ઈનથી ખાણી લાવવામાં ધણો વખત ગાળવો પડતો હતો. આ પ્રમાણે સ્થિતિ પ્રતિકૂળ હતી તે વિચારતા કેળવણીની વૃદ્ધિ ઘણી સારી થઈ કહેવાય.

સિંધમાં ૮૩ નવી શાળાઓ જાધડી. સિંધની સ્થિતિ વિચારતાં આ વધારો, જે ત્યાંના જાધા જીલ્લામાં થયો છે, તે ધણોજ સારો ગણી શકાય. ત્યાંના લોકો બીજી સ્કૂલો કરતાં કુરાનતું શિક્ષણ મળે એવી ધર્મની શાળાઓ વધારે પસંદ કરે છે, તેથી ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલ બોર્ડોને થોડાં વર્ષ અગાઉ કેળવણી પાછળ પૈસા શી રીતે વાપરવા તે સમજાતું નહોતું. પણ હવે તો સારા શિક્ષિત (ટ્રેન્ડ) શિક્ષકના હાથ નીચેની લોકલ બોર્ડ સ્કૂલ

લોકપ્રિય થતી જાય છે; અને સરકાર તરફની પાંચ લાખની પૂરી મદદ મળશે સારે શાળાની સંખ્યામાં એથી પણ વધારો થશે એમ ઇન્સ્પેક્ટર ધારે છે. હાલ પણ જે ૮૩ શાળાનો વધારો થયો છે તે ધણો સારો થયો છે. વળા જૂની શાળાનાં સાહિત્યોગાં પણ ખતતો વધારો કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રાથમિક શાળાઓ વિષે મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબ કેટલીક સામાન્ય ટીકા કરે છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

‘ ગયે વર્ષે મેં સાહિત્ય અને શિક્ષણની શક્તિમાં કેવો વધારો થયો તે દર્શાવ્યું હતું. આ વર્ષે શાળાની સંખ્યામાં કેવો વધારો થયો છે ને શિક્ષિત શિક્ષકો મેળવવાની કેવી મુશ્કેલી છે તે તરફ સામાન્ય ટીકા સ્વાભાવિક રીતે વળે છે. મધ્ય વિભાગના સંબંધમાં ઉપર દર્શાવ્યું છે કે કાલક્રમે શિક્ષિત શિક્ષકોની યોગ્ય સંખ્યા મળી શકશે. એ સંખ્યા જલદી વધતી જાય છે અને ખાતામાં તેમને આગળ જતાં સારા પગાર મળવાના સંભવથી પૂરતી સંખ્યા ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં આવવા લલચાય છે. પણ અશિક્ષિત આસિસ્ટન્ટ કે નાની ગામડાની નિશાળના હેડ માસ્તરના સંબંધમાં જુદીજ સ્થિતિ છે. અહિં જે ૭ રૂ. થી ૧૦ રૂ. સુધી પગાર મળી શકે છે તેથી ૧૦ કે ૧૫ વરસ ઉપર લોકો લલચાઈ નોકરીમાં જોડાતા હતા તેમ હવે લલચાતા નથી; અને અશિક્ષિત આસિસ્ટન્ટનો પગાર આપણે ૭ રૂ. થી ૮ રૂ. કે ૯ રૂ. પણ કરવો પડશે. આથી શિક્ષણશક્તિમાં સુધારો થયા વિના ખરચનો ઘણો વધારો થશે, અને તેને માટે ખીણ રીતે કંઈ પણ ખર્ચમાં ઘટાડો કરવો પડશે. કદાચ સારાં વરસ આવવાથી થોડો વખત સુધી પગારમાં વધારો કરવાની જરૂર નહિ પડે અને આશા છે કે ૧૯૦૬-૦૭ નું વર્ષ જેલું સુદૃઢિથી પાકમાં આવ્યાદ થયું છે તેવાંજ સાર પછીનાં વર્ષે આવશે. સસ્તો ખોરાક મળશે તો માણસો સાધારણ પગાર અને મુસાસથી સંતુષ્ટ રહેશે; પણ તંગીનો સમય આવ્યો કે રૂ. ૭ નો જે ઓછામાં ઓછો પગાર છે તેમાં વધારો કર્યા વિના ચાલશે નહિ એમ લાગે છે. ગામડાંમાં પ્રાથમિક કુળવણીના વધારાનો આધાર હમેશ લોકલ બોર્ડની સ્કૂલો ઉત્પાદવાની અને નિબાવ-

વાની શક્તિ પર રહેલો છે. બવિધ્યમાં વધારે વધારે સરકારની મદદની જરૂર પડશે અને હિંદી સરકારે જે રકમ આપી છે તેને માટે તેનો ઉપકાર માનતાં મારે કહેવું જોઈએ કે ભરૂચ સિવાય દરેક જિલ્લામાં સંખ્યાબંધ ગામોમાં જ્યાંસુધી પ્રાથમિક શાળા ઉઘાડવાનાં સાધનો નથી ત્યાંસુધી સરકારની મદદ પૂરતી થઈ છે એમ કહી શકાશે નહિ.

શિક્ષકશિક્ષણમહાલયો (ટ્રેનિંગ કૉલેજો)—

માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષકો માટે સરકારે ૧૯૦૬ ના જાન્યુઆરિમાં એક ટ્રેનિંગ કૉલેજ ઉઘાડી છે, તેમાં બી. એ. અને એમ. એ. ને દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૭ એવા નવીન ઍડ્યુએટો અને ૧૨ સરકારી હાઇસ્કૂલોના જૂના શિક્ષકોને પ્રતિવર્ષ શિક્ષણશાસ્ત્રનું શાસ્ત્રીય અને વ્યાવહારિક ગ્ન આપવામાં આવે છે.

નીચેના કોઠા ઉપરથી શિક્ષકશિક્ષણમહાલયો તેમજ પુરુષશિક્ષકો અને સ્ત્રીશિક્ષકોને લગતી લકીકત સમજાશે—

સંસ્થાનું નામ.	૩૧મી માર્ચ ૧૯૦૬ ને દિવસે શિષ્યની સંખ્યા.	કુલ ખર્ચ.	દરેક શિષ્યે પડતો ખર્ચ.	દરેક શિષ્યે સરકારને પડતો વાપક ખર્ચ.
પુરુષશિક્ષકો માટે ટ્રેનિંગ કૉલેજો.				
સરકારી.				
મુંબઈની સેકન્ડરિ ટ્રેનિંગ કૉલેજ.	૨૮	૯,૦૨૦	૩૪૬-૧૪-૯	૩૪૬-૧૪-૯
પુના ટ્રેનિંગ કૉલેજ.	૨૨૧	૩૩,૧૮૩	૧૬૧-૧૩-૧૧	૧૦૯-૧૨-૧૧
ધુળીઆ ટ્રેનિંગ કૉલેજ.	૯૭	૧૪,૬૦૬	૧૫૫-૬-૨	૭૧-૧-૪
પ્રેમચંદ રાયચંદ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ, અમદાવાદ.	૧૪૧	૨૬,૦૪૧	૨૧૫-૩-૫	૧૩૫-૪-૪
ધારવાડ ટ્રેનિંગ કૉલેજ.	૨૩૫	૨૪,૨૪૮	૧૧૮-૪-૬	૬૪-૧૨-૦
દેવરાણાદ ટ્રેનિંગ કૉલેજ.	૧૪૦	૨૧,૬૪૬	૧૫૫-૭-૪	૧૦૦-૨-૧૬

દેશી રાજ્યો.
રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજ.
આશ્રિત.
(સરકારની મદદથી ચા-
લતી).
આહમદનગરની નોર્મલ
સ્કૂલ.

૭૦

૯,૮૨૫

૧૪૬-૧૦-૩

.....

૧૮

૭,૮૭૩

૧૨૪-૧૫-૬

૩૯-૧૦-૧૧

ઑક્ટર

૧,૦૦૦

૧,૪૬,૬૪૨

૧૫૯-૧૧-૧૦

૯૬-૦-૧૦

શ્રીશિક્ષકો માટે
ટ્રેનિંગ કોલેજો.
સરકારી.
પુના શીમેલ ટ્રેનિંગ કો-
લેજ.
મહાલક્ષ્મી શીમેલ ટ્રેનિ-
ંગ કોલેજ, અમદાવાદ.
ધારવાડ શીમેલ ટ્રેનિંગ
સ્કૂલ.
લોકલ જોડ.

૮૪

૧૨,૯૨૩

૧૮૪-૧૦-૧

૧૨૪-૨-૯

૧૨૩

૧૩,૬૯૩

૧૧૯-૧-૧

૮૪-૧૪-૩

૨૬

૨,૪૦૩

૧૦૪-૭-૮

૫૩-૧૦-૫

હૈદરાબાદ ટ્રેનિંગ કોલેજ.
મ્યુનિસિપલ.
કરાંચી નોર્મલ ક્લાસ.
દેશી રાજ્યોની.
બાર્દેન શીમેલ ટ્રેનિંગ કો-
લેજ, રાજકોટ.
આશ્રિત.

૮

૫,૩૩૨

૮૯૮-૧૦-૮

.....

૧૨

૧,૫૩૭

૧૩૯-૧૧-૮

૪૬-૧૧-૮

૨૬

૭,૬૫૯

૩૩૩-૦-૦

.. ..

કોન્વેન્ટ નોર્મલ સ્કૂલ,
ભાયખાલા, મુંબઈ.
ગિરગામ નોર્મલ ક્લાસ,
મુંબઈ.
સેન્ટ મેરીઝ નોર્મલ ક્લા-
સ, પુના.
સેન્ટ હિલ્ડાઝ નોર્મલ ક્લા-
સ, પંચ હાઉડઝ
કરાંચી કોન્વેન્ટ નોર્મલ
ક્લાસ.

..

૭૦૦

.....

.....

૬

૨,૩૧૯

૧૬૩-૫૨-૧૦

૩૨૧-૦-૦

૧૨

૧,૧૬૬

૧૪૫-૧૨-૦

૫૦-૦-૦

૯

૧,૭૯૫

૨૫૩-૬-૧૦

૫૭-૨-૩

૯

૫,૩૭૯

૫૨૭-૧૪-૫

૧૭૬-૧૧-૨

અનામિત. નૌ મૈત્ર કલાસ, સિવિલ સાર્વજનિક, પુના. હૈદરાબાદ પ્રીમેલ નૌ મૈત્ર કલાસ.	૨૪	૧,૬૯૭	૧૨૧—૩-૫	.....
	૫	૨૬૦	૬૫—૦-૦	.....
કુલ.	૩૪૪	૫૬,૮૬૩	૧૮૨—૧-૮	૮૫—૬-૩

પ્રેમચંદ સાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શિષ્યની સંખ્યા ૧૪૧૦૪ આપી છે, તેમાં ફરી કેળવણી લેવા આવેલા ૫૪ શિક્ષકો ગણવામાં આવ્યા નથી. બીજી ટ્રેનિંગ કોલેજોના શિષ્યોમાં એવા શિક્ષકોની ગણતરી કરી છે, તે પ્રમાણે એમાં ૫૪૯ લેતાં શિષ્યની કુલ સંખ્યા ૧૪૪ થાય છે.

નીચેના કોષ્ટકમાં મુખ્ય ઇલાકાના દરેક વિભાગમાં લોકલ બોર્ડ, મ્યુનિસિપલ અને દેશી રાજ્યોની પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષકોની સંખ્યા તથા તેમાં કેટલા શિક્ષિત અને કેટલાક અશિક્ષિત છે તે હકીકત આપી છે.—

વિભાગ.	શિક્ષકો.	શિક્ષિત હેડ મા- સ્તરોની સંખ્યા.	અશિક્ષિત હેડ મા- સ્તરોની સંખ્યા.	શિક્ષિત માસ્તરો- ની સંખ્યા.	પબ્લિક સ- ર્વિસ પરી- ક્ષામાં પા- સ થયેલા અશિક્ષિત માસ્તરો.	પબ્લિક સર્વિસ પ- રીક્ષામાં પાસ ન થ- યેલા અ- શિક્ષિત માસ્તરો.
મધ્ય વિભાગ.	પુરુષશિ- ક્ષકો. લોકલ બોર્ડ મ્યુનિસિપલ. મુખ્ય. મ્યુનિસિપલ જીલ્લાના. દેશી રાજ્યો.	૬૮૬ ૪૨ ૧૬૧ ૯	૯૯૬ ૨૩ ૭૦ ૧૧૬	૨૮૮ ૫૫ ૨૪૪ ૭	૫૪૭ ૧૧૯ ૩૬૬ ૩૫	૫૭૧ ૬૨ ૨૦૦ ૪૦

ઉત્તર વિભાગ.	લોકલખોડ.	૭૩૨	૫૩૬	૧૨૬	૧,૦૪૦	૩૪૯
	મ્યુનિસિપલ	૧૫૮	૬૧	૨૦૦	૫૦૫	૨૨૩
	દેશીરાજ્યો.	૧૯૭	૨૯૭	૨૯	૨૦૭	૨૮૪
	એન્જિનિસ.	૧૯૫	૨૭	૩૮	...	૩૭૩
કાઠિયા- વાડ.	ખાનગી.	૧	૧૧	...	...	૧
	રેટ.	૪૧૮	૨૦૫	૧૦૦	...	૧,૩૦૦
દક્ષિણ વિભાગ.	લોકલખોડ.	૮૭૭	૫૯૬	૨૬૬	૭૫૭	૨૪૮
	મ્યુનિસિપલ.	૧૧૮	૬૦	૧૪૫	૨૨૧	૧૫૩
	દેશીરાજ્યો.	૧૩૨	૪૨૫	૬૫	૨૬૮	૩૨૦
	લોકલખોડ	૨૭૯	૨૭૫	૧૧૫	૩૦૬	૮૫
સિંધ.	મ્યુનિસિપલ.	૪૯	૩	૯૦	૧૦૬	૪૨
	દેશીરાજ્યો	૬	૫૪	૧	૩	૩૭
કુલ		૪,૦૬૦	૩૭૫૫	૧,૭૬૯	૪,૪૭૦	૪,૨૮૮
મધ્ય વિભાગ	સીશિ- ફોર્ડ.					
	લોકલખોડ	૧૦	૧	૧	...	૫
	મ્યુનિસિપલ,	૧૫	૬	૧૦	૧	૫૩
	મુખર્.					
ઉત્તર વિભાગ.	મ્યુનિસિપલ	૨૬	૭	૩	...	૪૪
	શિક્ષાના.					
	દેશીરાજ્યો	...	૨	...	...	૧
	લોકલખોડ	૫૮	૩૦	૫	૩	૧૬
કાઠિયા- વાડ.	મ્યુનિસિપલ.	૫૯	૫	૩૩	૫	૭૧
	દેશીરાજ્યો.	૨૨	૧૪	૨	૧	૪૭
	એન્જિનિસ.	૨૨		૯	..	૧૬
	ખાનગી.	...	૨	...	...	...
દક્ષિણ- વિભાગ.	રેટ.	૫૧	૧	૨૬	...	૮૮
	લોકલખોડ	૧૦	૪	...	...	૩૧
	મ્યુનિસિપલ	૧૯	૨	૩	...	૬૦
	દેશીરાજ્યો	૭	૨૦	૩	૪	૨૫
સિંધ.	લોકલખોડ	૫	૭	.	...	૬
	મ્યુનિસિપલ	૨૧	૨	૨૪	..	૧૨
	દેશીરાજ્યો.	...	૭	...	...	૧
કુલ		૩૨૫	૧૧૦	૧૧૯	૧૪	૪૭૬

ઉપરથી કોઈ ઉપરથી માલમ પડશે કે ટ્રેન્ડ હેડ માસ્તરોની સંખ્યા દક્ષિણ વિભાગમાં ૧,૧૨૭, ઉત્તર વિભાગમાં ૧,૦૮૭, મધ્ય વિભાગમાં ૮૯૮, કાઠિયાવાડમાં ૬૧૪ ને સિંધમાં ૩૩૪ છે. કાઠિયાવાડ અને ઉત્તર વિભાગ એકઠાં કરતાં ઉત્તર વિભાગમાં ટ્રેન્ડ હેડ માસ્તરોની સંખ્યા ખીજા બધા વિભાગો કરતાં વધારે છે. અન્ડ્રેન્ડ હેડ માસ્તરોની સંખ્યા મધ્ય વિભાગમાં ખીજા વિભાગો કરતાં વધારે છે ને ઉત્તર વિભાગમાં મધ્ય અને દક્ષિણ વિભાગ કરતાં ઓછી છે. કાઠિયાવાડને સાથે ગણતાં ઉત્તર વિભાગમાં દક્ષિણ વિભાગ કરતાં અન્ડ્રેન્ડ હેડ માસ્તરો વધારે છે. પંચલોક સંવિસમાં પાસ થયેલા આસિસ્ટન્ટોમાંની મોટામાં મોટી સંખ્યા ઉત્તર વિભાગમાં છે ને પાસ ન થયેલાની મોટામાં મોટી સંખ્યા કાઠિયાવાડ સ્ટેટમાં છે. શિક્ષિત માસ્તરો અને હેડ માસ્તરોની એકંદર સંખ્યા દક્ષિણ વિભાગમાં ૧,૬૦૩, મધ્ય વિભાગમાં ૧,૪૯૨, ઉત્તર વિભાગમાં ૧,૪૪૨ અને કાઠિયાવાડમાં ૭૫૨ છે. ઉત્તર વિભાગમાં ખીજા વિભાગો કરતાં શિક્ષિત શિક્ષકોની સંખ્યા ઓછી લાગે છે; પરંતુ મુંબઈની ગુજરાતી સ્કૂલોના શિક્ષકોની ગણતરી મધ્ય વિભાગમાં થાય છે, અને કાઠિયાવાડના શિક્ષકો જેઓ ત્રીજા વર્ષમાં પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શીખી ગયા તેમની ગણતરી કાઠિયાવાડમાં થાય છે એ વાત લક્ષમાં રાખવાની છે. પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી શિક્ષિત થઈ નીકળેલાની સંખ્યા ઇ. સ. ૧૯૦૫-૦૬ સુધીમાં ૧,૭૪૯+૩૭=૧,૭૮૬ છે.

જો ઉપરથી જણાશે કે એ કોલેજ બીજી કોલેજો કરતાં આસાર સુધીમાં વધારે શિક્ષકો કેળવ્યા છે. તેમજ કાઠિયાવાડ અને ઉત્તર વિભાગને એકઠાં ગણતાં ગુજરાતી ટ્રેન્ડ શિક્ષકોની સંખ્યા ૨,૧૯૪ થાય છે, તે ખીજા વિભાગના ટ્રેન્ડ શિક્ષકો, મરાઠી, કનેરીઝ અને સિંધી કરતાં ઘણી વધારે છે.

ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલ બોર્ડમાં પ્રાથમિક શાળાના ટ્રેન્ડ હેડ માસ્તરો પગાર સરાસરી આશરે રૂ. ૨૦ છે અને મ્યુનિસિપલ બોર્ડમાં રૂ. ૨૮ ને આશરે છે. મુંબઈમાં શહેરમાં વિશેષ પગાર આપવામાં આવે છે તેથી મ્યુનિસિપલ બોર્ડમાં પગારની સરાસરી રૂ. ૮ વધારે આવે છે. દેશી રાજ્યોમાં સરાસરી પગાર રૂ. ૧૯ ને આશરે છે. ટ્રેન્ડ મિટ્રેસોનો સરાસરી પગાર લોકલ બોર્ડમાં આશરે ૧૯, મ્યુનિસિપલ બોર્ડમાં ૨૩ ને દેશી

રાજ્યોમાં ૨૦ છે. અન્ડ્રેન્ડ હેઠ ભારતરોનો સરાસરી પગાર લોકલખોડમાં ૧૦, મ્યુનિસિપલ ખોડમાં ૧૩ ને દેશી રાજ્યોમાં ૧૧ છે. અન્ડ્રેન્ડ મિસ્ટ્રે-સોનો સરાસરી પગાર લોકલ ખોડમાં આશરે રૂ. ૯, મ્યુનિસિપલ ખોડમાં રૂ. ૧૮ અને દેશી રાજ્યોમાં રૂ. ૧૩ છે.

મહેરજાન ઇ. જાઇલ્સ સાહેબ ડિરેક્ટર જનરલ ઓફ એડ્યુકેશન તરીકે મિ. ઓરેન્જને ઠેકાણે અંકિટંગ નીમાવાથી આ તેમનો રિપોર્ટ છેલ્લો છે. તેમની દસ વરસની કારકીર્દિમાં કેળવણીખાતાની દરેક શાખામાં મરફી વગેરે પ્રતિફળ સ્થિતિ છતાં પણ ઘણી વૃદ્ધિ થઈ છે અને તેમણે કેળવણીખાતાનું તન્ત્ર અત્યુત્તમ રીતે ચલાવ્યું છે તેથી સરકાર મહાસંતોષ જાહેર કરે છે.

ગુજરાતની સલ્તનતનો સ્થાપનાર ઝફરખાન ઉર્ફે મુઝફ્ફરશાહ પહેલો.

સ્થાનેશ્વરના એક ગામડામાં સાધુ અને સહારન નામના બે શ્રીમંત જંગીરદાર બાઈઓ રહેતા હતા. તે ગામડામાં તેઓનો મોભો મોટો હતો એટલુંજ નહિ પણ તે ગામનો કારભાર પણ તેમનાજ હાથમાં હતો, અને હજારો ઘોડેસ્વાર અને પાવદળ એકી વખતે એકઠાં કરી શકે એવી હાલતમાં તેઓ હતા. તેઓ જાતે ઝટાંક રજપુત હતા. એ જાતે બાઈના બાપનું નામ હરચંદ હતું અને શ્રીરામચંદ્રજી તેમના મૂળ પુરુષ હતા એમ પોતાની વંશાવળીમાં તેઓ જતાવે છે.

દિલ્લીના રાજા મહમદ તખલખ (૧૩૨૫—૧૩૫૧) ના કાકાનો છોકરો દિરોઝશાહ શિકારનો ઘણો ગ્રાખીન હતો. એ એવો ખેલાડી હતો કે હાલ પણ શિકારીઓ શિકાર કરવા જતી વખતે એનું નામ દઈને નીકળે છે, અને શિકારના ઇષ્ટ દેવ તરીકે એને માને છે. એ ગાદીએ બેઠો તે અગાઉ એક દિવસ શિકાર કરવા એ ગયો ત્યારે જંગલમાં હરણની પછાડી દોડતાં સિપાઈઓ જોઈ પડી ગયો અને તેનું બાન એને રહ્યું.

* જે રજપુતો ૩૨૫ ને આટે ન્યાતજદાર કરવામાં આવ્યા હતા તેઓ ટાંક (સાગી) નામે ઓળખાતા હતા.

નહિ. સાંઝ પડતી વખતે કયે માર્ગે જવું તે એને ન સ્પષ્ટવાથી એ જંગલમાં જૂલો પડ્યો. ત્યાં તે ઘણું ભટક્યો પણ માર્ગ નહોતો નહિ અને ઉલટો સાથીઓથી દૂર અને દૂર જતો ગયો. એવામાં એણે દૂરથી દીવાલું તેજ જોઈ તે બાજુ પોતાનો ઘોડો એવી આશાથી ફેરવ્યો કે રાતની રાત ત્યાં ગમે તે ઝુંપડામાં પડી રહીશું અને સવારે કોઈ પણ આપણને ખરો માર્ગ બતાવશે.

જે ગામમાં દિરોઝશાહ ગયો તે ગામ ઉપર લખેલા સાધુ અને સહારન બે બાઈનું હતું. ત્યાં ફેટલાક ખેડુતો એકઠા મળી એક જગા પર વાતચીત કરતા બેઠા હતા. એટલામાં દિરોઝશાહ આવી ત્યાં ઘોડાપરથી ઉતર્યો અને પેલા બેઠેલા આદમીઓમાંના એકને પોતાનાં લાંબાં શિકારી બૂટ ખેંચવાનું કહ્યું. આ આદમી પેલા બે બાઈમાંના એક હતો અને તે નજીબી હતો. દિરોઝશાહના પગના તળાઆ પર પદ્મ જોઈને પોતાની જોડે બેઠેલા આદમીઓને કહ્યું “ કાં તો આ પોતે રાજા છે અથવા તો ઘોડા વખતમાં એ રાજા થશે. ”

બન્ને બાઈઓએ નમન કરી દિરોઝશાહને કહ્યું. “ મહેરબાની કરી આજે અમારે ત્યાં રહી અમારું ઘર પાવન કરો. ” દિરોઝશાહ ખાસ રહેવાને મુદ્દે આવ્યો હતો અને તેથી તરતજ તેણે એ વાત કબૂલ કરી. બન્ને બાઈઓએ પરાણાચાકરી કરવામાં કંઈ ન્યૂનતા રાખી નહિ. એના ઘરમાં સાધુની બાયડી ઘણી ચતુર અને ખજરદાર હતી. એણે કહ્યું, “ સુખમુદ્રા ઉપરથી આ અતિથિ રાજવશો હોય એમ લાગે છે, પણ એકદમ એનામાં ભરોસો મૂકવો હું વાજખી ધારતી નથી. દારૂ માણસનો પરીક્ષક છે, કારણ કે દારૂની ધુનમાં માણસ હમેશાં જે સાચુ હોય છે તેજ બોલી દે છે, અને ઊંચા ખવાસનો છે કે નીચા ખવાસનો છે તે તરત જણાઈ આવે છે; માટે એને દારૂ પીવડાવી એના સ્વભાવની પરીક્ષા કરવી.” સાધુને એક સુશીલ ખૂબસુરત અને બહુલી એન હતી, તેણે દારૂ પીવડાવવાનું કામ માથે લીધું. શાહજાદાને તેણે એક પછી એક એમ ત્રણ ચાર દારૂના પ્યાલા ભરીને આપ્યા અને તે લઈને પી ગયો. જેમ જેમ દારૂની અસર થતી ગઈ તેમ તેમ તે અતગપણું છા-હતો ગયો અને મીલનસારપણે વાતચીત કરવી તેણે શરૂ કરી. સાધુની

અતિશય તીવ્ર બુદ્ધિવાળી અને દુનિઆનાં રીત રિવાજથી વાકેફગાર હતી. તેણે પોતાના ધણીને કહ્યું, “ તમારી ઉમ્મર લગભગ પચાસ વર્ષની થઈ છે. જે કદાચ રાજ્ય મળે તો તે કેટલાં વર્ષ ભોગવશો? ગાટે મારો તો વિચાર એવો કે તમે પાછા હજરત અબ્દુમજીની પાસે જાઓ અને તેમને કહો, “ એ રાજ્ય પેઢીધરપેઢી તમારા કુટુંબમાં રહે”. આજે એ તમારા ઉપર ખુશ થઈ ગયા છે અને મારી ખાતરી છે કે આજ ને કંઈ તમે માગશો તે તમને આપ્યા વગર રહેશેજ નહિ. “ઝદ્દરખાન એક ખૂમચામાં બિટ મેવા સુવાસિત ફૂલો, જાંચી અગરજતી, અતરો અને જાંચા પાતો મૂકી હજરત અબ્દુમજી પાસે ગયો અને તેની આગળ તે ખૂમચો ધર્ચો. હજરતે ખૂમચામાંથી એક મુઠો ખારેક બરી ઝદ્દરખાનને આપી અને કહ્યું, “ આ મુઠામા જેટલી ખારેક છે તેટલા તારા વશના આદમીઓ શુજરાત પર રાજ્ય કરશે.” કેટલાક કહે છે કે તે ખારેક ખાર હતી; કેટલાક તેર કહે છે અને કેટલાક વળી અગિયાર પણ કહે છે; પણ ખરી સંખ્યા શી હતી તે કોઈ ખાતરીપૂર્વક કહી શકતું નથી.* (અડ જુઓ.)

સુલતાન મહમદ તથલખ ૧૪૫૧ માં ઠૂઠા આગળ મરી ગયો અને ખાર દિવસ પછી ફિરોઝશાહ ગાદીએ બેઠો. ફિરોઝશાહે શમશીરખાન અને ઝદ્દરખાન-કાકાબત્રીજ-ને ફુસરાળદાર (શાકી) નો હોદ્દો પોતાના દરબારમાં આપ્યો આટલા ઉપરથી આ સલ્તનતના રચાપનારાઓને કલા-

*જે ઝદ્દરખાન અને મીરાન મહમદ ફરખી (એ છોકરીના વંશનો હતો) એ બે સુલતાનોને બાદ કરીએ તો શુજરાતની ગાદી પર ઝદ્દરખાનના વંશના તેર સુલતાનો થયા છે. અહમદશાહ બીજા અને સુઝદ્દરશાહ ત્રીજાના કુળ વિષે કેટલાકને શક રહે છે, અને તે લોકો કહે છે કે શુજરાતની સલ્તનત પર ઝદ્દરખાનના વંશના ૧૧ સુલતાનો હતા. ફરિશતા તાતાર ખાન ઉર્ફ મહમદશાહ પહેલાને શુજરાતનો સુલતાન ગણતા નથી, કારણ કે તે વખતે એનો બાપ ઝદ્દરખાન જીવતો હતો તેથી ફરિશતાના હિસાબ પ્રમાણે ઝદ્દરખાનના વંશના ખાર સુલતાનોએ શુજરાત પર રાજ્ય કર્યું.

ફુઆ હોદ્દો ખરા બરોસાવાળાનેજ આપી શકાય છે, કારણ કે સુલતાનની જીંદગીનો આધાર એના પર રહેલો છે.

લાન (દારૂ બનાવનારા અને વેચનારા) કહેવું વાજબી નથી, પણ એટલું તો ખરૂં છે કે એક વર્ષ દ્રાક્ષનો પુષ્કળ પાક થયો હતો અને સુલતાનને લોકોએ ઘણી દ્રાક્ષ મોકલી હતી; તે બધી દ્રાક્ષ બગડી જતી હતી તે ઉપરથી સુલતાને આ બેને તેનો દારૂ બનાવવાનો હુકમ આપ્યો હતો. તે ઉપરથી મશ્કરાઓએ મળકમાં એનું નામ કલાલાન પાડેલું હોવું જોઈએ.

ફિરોઝશાહ ૯૦ વર્ષની ઉંમરે ઇ. સ. ૧૩૮૮ (હિ. ૭૯૦) માં મરી ગયો. એના મરણનું વર્ષ “ વફાતે-ફિરોઝ ” એ ઉપરથી નીકળે છે. એની પછી આસુદીન ખીલ્જી (૧૩૮૮ માં) ગાદીએ બેઠો, પણ તે મોજશોખમાં પડ્યો તે ઉપરથી એના ખાસ સિપાઈઓ જે “ બંદગાન ” નામે ઓળખાતા હતા તેઓએ એને મારી નાંખ્યો, અને મુગલીક રૂઢતુદીને તેનું માયું દરબારમાં લટકાવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૩૮૯ (હિ. ૭૯૧) માં એની પછી અબુલકર ફિરોઝશાહનો પૌત્ર ગાદીએ બેઠો, પણ ફિરોઝશાહના છોકરા મહમદશાહે લશ્કર પોતાના પક્ષમાં લઈ અબુલકરને પકડી બંદીખાનામાં નાંખ્યો; ત્યાં તે યોગ વખતમાં મરી ગયો, અને મહમદશાહ ના સિર-ઉદ-દીન નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો.

ફિરોઝશાહ તખલ્ખના વખતથી શુજરાતમાં નિઝામ મુઝફ્ફરખાન જે રાસ્તીખાનને નામે ઓળખાતો હતો તે સુખા તરીકે રાજ્ય કરતો હતો. ઇ. સ. ૧૩૮૮માં એની વર્તણૂકથી નારાજ થઈને ફિરોઝશાહે સિકંદર નામે એક નવો સુબો શુજરાત મોકલ્યો હતો પણ રાસ્તીખાને તેને દરાવી મારી નાંખ્યો હતો. એટલામાં ફિરોઝશાહનું મરણ થયું એટલે નવા સુલતાને એને કાયમજ રાખ્યો હતો. આસુદીન અને અબુલકર એ બંને સુલતાનના હુક અમલમાં રાસ્તીખાનને બદલવા કાંઈ મહેનત કરવામાં આવી નહોતી.

(અપૂર્ણ)

* તુર્કસ્તાનના જનેસરીને મળતા આવે છે.

મુઝમ્મદવંશના નામ છે.

ફિરિયાત એનું નામ ફરહત-ઉલ-સુલ્ક આપે છે.

૨-અંકરખાન ઉદ્દે સુઅફ્ફર શાહ પહિલો (૧૪૦૭—૧૪૧૧)

૧ તાતારખાન ઉદ્દે મહમદશાહ પહિલો (૧૪૦૩—૧૪૦૪)

સતીફ

૩ અહમદશાહ પહિલો (૧૪૧૧—૧૪૪૧)

૪ મહમદશાહ બીજો (૧૪૪૧—૧૪૫૨) ૬ દાઉદ (૧૪૫૮—૧૪૫૯)

૫ ફતુખશાહ (૧૪૫૨—૧૪૫૯)

૭ મહમુદ પહિલો (બેગરા) (૧૪૫૯—૧૫૧૩)

હસનખાન ફરખી = છાકરી

૮ સુઅફ્ફરશાહ બીજો (૧૫૧૩—૧૫૨૬)

અલીખખાન = છાકરી ૯ સીફદર (૧૫૨૬—૧૫૨૬)

૧૦ મહમુદ બીજો (૧૫૨૬—૧૫૨૬)

૧૧ બહાદુરશાહ (૧૫૨૭—૧૫૩૬)

= સતીફ

૧૨ મીરાનમહમદશાહ ત્રીજો (ફરખી) (૧૫૩૬—૧૫૩૬)

* ૧૫ સુઅફ્ફરશાહ ત્રીજો (૧૫૬૧—૧૫૭૨)

૧૩ મહમુદ ત્રીજો (૧૫૩૬—૧૫૫૪)

* ૧૪ અહમદશાહ બીજો (૧૫૫૪—૧૫૬૧)

* (સાક પડવા ફરૂખના.)

બ્રિટિશ હિંદના રાજકીય ભાગે.

(લખનાર-ભગવાનદાસ બુખણદાસ-સરભોધી.)

બ્રિટિશ હિંદના રાજકીય ભાગ એ ઉપલા ધોરણના વિધાર્થીઓના શિક્ષણનો વિષય છે. છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં એ ભાગોમાં ફરફાર થયેલો છે, માટે તે શિક્ષકોના ઉપયોગને સાર અગત્યની હકીકત સાથે અત્રે આપવામાં આવે છે. બ્રિટિશ હિંદમાં હિંદના વાઇસરોયની સત્તામાં રહેલા સમજના મુલકનો સમાવેશ થાય છે. બ્રિટિશ હિંદનો ખાલસા મુલક, તે પાળ ને ભુતાનનાં સ્વતંત્ર દેશી રાજ્યો, જેને પોર્તુગીઝનાં પ-રદેશી સંસ્થાનો, અને એ મુલક બાદ જતાં હિંદના બાકીના મુલકમાં વડી સરકારના આશ્રયમાં રહીને દેશી રાજ્યો રાજ્ય કરે છે અને, જે મુલકને હિંદનાં દેશી રાજ્યોમાં ગણવામાં આવે છે, તે સર્વ મળીને બ્રિટિશ હિંદ થાય છે.

ખાલસા મુલક.

પ્રાન્તનું નામ.	મુખ્ય શહેર,	રાજ્યવલિવદ, ચલાવનાર
		હાકેમ.
૧ મુંબઈ ઇલાકો	મુંબઈ	ગવર્નર.
૨ મદ્રાસ ઇલાકો	મદ્રાસ	"
૩ બંગાળા પ્રાન્ત	કલકત્તા	સેક્રેટરી ગવર્નર.
૪ પૂર્વ બંગાલ તથા આસ.મ	હાકા.	"
૫ આસા તથા અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતો	અલાહાબાદ	"
૬ પંજાબ પ્રાન્ત	લાહોર	"
૭ વાંચવ્ય તરફની સરહદનો પ્રાન્ત	પેશાવર	ચીફ કમિશનર.
૮ મધ્ય પ્રાન્તો	નાગપુર	ચીફ કમિશનર.
૯ અજમેર ને મેરવાડા	અજમેર	" આ હાકેમ ર- જપુતસ્થાનનો પો. એજન્ટ છે.)

૧૦ વરાહ (આ પ્રાંત વાસ્તવિક રીતે બ્રિટિશ સરકારનો ખાલસા નથી, પરંતુ હાલ ખાલસા જેવો રાજ્યવહિવટ ચાલે છે.) અકોલા ચીફ કમિશનર (એ હેદ્યાબાદના દેશી રાજનો રેસિડેન્ટ છે.)

૧૧ કૂર્ગ મર્કેસ „ (એ મહેસૂરના રાજનો એજન્ટ છે.)

વાસ્તવિક રીતે જે હિંદના પ્રાંતો નથી, પણ હિંદના વાઘસરોયની સત્તા નીચે ચૂકવાથી તેનો બ્રિટિશ હિંદમાં સમાવેશ થાય છે તેવા પ્રાંતો:—

૧૨ ખલ્લદેશ રગુન. લે. ગવર્નર.

૧૩ બ્રિટિશ બલુચિસ્તાન. ક્વેટા. ચીફ કમિશનર
(એમાં ક્વેટાના મુલક ઉપરાંત
ખેરી ખીણ ને જોખ પ્રાંત છે.)

૧૪ આન્દામાન બેટા. (એમાં પોર્ટબ્લેર. „
ચાર મુખ્ય ને બીજા નાના
બેટા આવેલા છે.)

એ સિવાય એડન, લક્ષદ્વીપ, માલદીવ, પીનાંગ વગેરે છૂટક સ્થળો છે. તેમાં એડન મુખ્ય સરકારની હકુમતમાં છે; તેમ બીજાં સ્થળ, પાસેની પ્રાન્તિક સરકારની સત્તામાં મુકાયલાં છે.

સિંહલદ્વીપ ભરતખંડની યડમાં છે, પરંતુ તેનો રાજ્યવહિવટ હિંદના વાઘસરોયની સત્તા નીચે નહિ હોવાથી, તેનો બ્રિટિશ હિંદમાં સમાવેશ થતો નથી.

ઉપરના ચૌદ ભાગ પૈકી જે સાત ભાગની હકુમત ગવર્નર અને લેઝ ગવર્નર ચલાવે છે, તે પ્રાંતોમાં ધારાસભા એટલે કાયદા બાંધનારી સભા છે; અને બાકીના સાત પ્રાંતોમાં એવી ધારાસભા નથી. ગવર્નરોને ઇંગ્લંડથી પસંદ કરી મોકલવામાં આવે છે. તેમને વડી સરકારની પેટ્રે એક રાજ્યકાર્યમાં મદદ આપનારી અને બીજી કાયદા બાંધનારી એવી બે સભા હોય છે. લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરોની પસંદગી વડી સરકાર તરફથી થાય છે, ને તેમને માત્ર એક ધારાસભા હોય છે. ચીફ કમિશનરોને ધારાસભા

હોતી નથી, એવા પ્રાંતોને માટે વડી સરકાર તરફથી કાયદા બાંધી આપવામાં આવે છે.

હિંદનાં દેશી રાજ્યો.

બ્રિટિશ હિંદના રાજ્યવિભાગ તથા તેને લગતી ટુંક હકીકત જાણવા પછી, હિંદમાં આવેલાં દેશી રાજ્યો તથા તેના સંબંધની અગત્યની હકીકત જાણવાથી, આખા હિંદ દેશના વિસ્તાર તથા રાજ્યવ્યવસ્થાનો અસરપ્રાપ્તિ આવી શકે એવા હેતુથી, હિંદનાં દેશી રાજ્યો વિષે અત્રે ટુંક હકીકત આપવામાં આવે છે.

બ્રિટિશ હિંદના પ્રાંતો, જીન્ડ યુરોપી (ફ્રેંચ પોર્તુગીઝનાં) નાનાં સંસ્થાનો, તથા નેપાળ ને ભુતાન વગેરે સ્વતંત્ર દેશી રાજ્યો એ ત્રણ જાતનો મુલક બાદ ચત્તાં હિંદદેશના બાકીના પ્રદેશમાં બ્રિટિશ સરકારના રક્ષણ હેઠળનાં દેશી રાજ્યો આવેલાં છે.

આખા હિંદ દેશનું ક્ષેત્રફળ ૧૫,૮૩,૨૭૬ ચો. મૈલ છે, તે પૈકી ૫,૮૫,૧૬૭ ચો. મૈલનો પ્રદેશ દેશી રાજ્યોની હકુમતમાં છે. એ પ્રદેશમાં નાનાં મોટાં ગણી લગભગ ૮૦૦ સુધી દેશી રાજ્યો છે. એ સઘળાં દેશી રાજ્યો કૈસરેહિંદનાં આશ્રિત છે. એમાંનાં ઘણાં નાનાં રાજ્યો તો માત્ર દરબારીય નાનાં ગામડાંનાં બનેલાં છે. મોટામાં મોટું દેશી રાજ્ય હૈદરાબાદનું છે, તેમાં ૮૨,૬,૯૮ ચો. મૈલ જૂગિ છે. કૈસરેહિંદ તરફથી ૧૫૪ દેશી રાજ્યોને સનદ આપવામાં આવેલી છે.

આ દેશી રાજ્યોના મુખ્ય બે વર્ગ થઈ શકે. પહેલા વર્ગમાં વડી સરકારની સીધી હકુમતમાં રહેલાં છે તેવાં રાજ્યો, અને જીન્ડમાં પ્રાન્તિક સરકારની મુક્ત નીચે મુકામલાં છે તેવાં રાજ્યો. ગણી, સદામ, આ ૬૦ વર્ગમાં વગી બે પ્રકારનાં રાજ્યો છે. (૧) પાસે પાસે આવેલાં દેશી રાજ્યોનો સમુદાય એટલે એન્જિનિસ; અને (૨) છટાં છટાં આવેલાં નોંખાં રાજ્યો.

વડી સરકારના તાબામાં રજપૂતાના, મધ્યહિંદ, ને બહુચિસ્તાન, એ ત્રણ એન્જિનિસઓ; તથા હૈદરાબાદ, વડેદરા, ને મહેસૂર, એ ત્રણ અગત્યનાં મોટાં સંસ્થાનો છે. એ છ માંના દરેકમાં વડી સરકાર તરફથી એજન્ટ રહે છે,

પહેલી એજન્સિમાં ૨૦ રાજ્યો છે; તેમાં ઉદેપુર, જયપુર, જોધપુર, ને બરતપુર મુખ્ય છે. અહીંના એજન્ટ આખુ ઉપર રહે છે. બીજી એજન્સિમાં જુદા જુદા દરજ્જાનાં ૭૧ રાજ્યો છે; તેમાં ગ્વાલિયર, ઇંદોર, મોપાળ, રેવા, ને રતલાગ વધારે જાણીતાં છે. પો. એજન્ટ ઇંદોરમાં રહે છે. ત્રીજી એજન્સિ હિંદદેશના પશ્ચિમ સિમાડા ઉપર સિંધુ નદીનાં મેદાનોની પેલીંગમ છે. એમાં ખિલાતના ખાનનો તથા હુમ્મયેઝાનાં જામનો મુલક આવેલો છે; તે રાજ્યો વડી સરકારના આશ્રય તળે હોવાથી તેની એક એજન્સિ બનાવી તેને અલુચિસ્તાન એજન્સિ નામ આપ્યું છે. ત્યાંનો પો. એજન્ટ કચેટામાં રહે છે. એ હિંદના વાઇસરોયની સત્તા નીચે હોવાથી એને હિંદના દેશી રાજ્યમાં ગણવામાં આવે છે.

પ્રાન્તિક સરકારની સત્તામાં મુખ્ય એજન્સિ કે સંસ્થાનો નીચે પ્રમાણે છે:—

પંજાબમાં—૩૬ દેશી રાજ્યો છે; તેમાં કાશ્મીર, બાવલપુર, પતીયાળા, ઝીડ, નબા, કપરથલા, ફરીદકોટ, કલશીયા, ને સીમલા પાસેનાં હુંગરી સંસ્થાનો મુખ્ય છે.

સંયુક્ત પ્રાંતોમાં—કાશીની જગીર, તથા રામપુર ને તેહરીનાં રાજ્યો.

મુંબઈમાં—કાઠિયાવાડ, પાલણપુર, મહીકાંઠા, વગેરે એજન્સિ તથા ચેરપુર, કચ્છ, કોલાપુર, ને સાવંતવાડીનાં રાજ્યો મુખ્ય છે.

મધ્ય પ્રાંતોમાં—૧૫ કાકોરનાં રાજ્ય છે; તેમાં ગસ્તરતું રાજ્ય મુખ્ય છે.

મદ્રાસમાં—ત્રાવણકોર, કોચીન, ને પુડુકોટા.

બંગાળમાં—સીક્રીમ, ફૂચિહાર, છોટા નાગપુર ને ઓરીસા માંહેનાં રાજ્યો.

પૂર્વબંગાળમાં—પૂર્વ તરફની સરહદે આવેલાં પહાડી રાજ્યો.

દરેક પ્રાન્તિક સરકાર તરફથી પોતાના તાખાનાં દેશી રાજ્યો ઉપર દબરેખ રાખવાને એજન્ટ ઠરાવેલા હોય છે. એજન્સિ કે સંસ્થાન નાતું હોય છે, સારે તે ઉપર પાસેના જીલ્લાના કલેક્ટરને એજન્ટ ઠરાવવામાં આવે છે; જેમ મુંબઈ ખલાકામાં રેવાકાંઠા ને પચગઢાલ, સુરત, ખાનદેશ, ને સતારા જગીર એ એજન્સિમાં અનુક્રમે પંચમહાલ, સુરત, ખાનદેશ, ને સતારા જીલ્લાનાં કલેક્ટરને એજન્ટ ઠરાવેલા છે; તેમજ ખલાત, જવાર, જંજીરા, પેંઠ, અકલકોટ, સાવનુર એ સંસ્થાનોમાં અનુક્રમે ખેડા, યાણા, કોલાખા, નાથક, સોલાપુર, ને ધારવાડના કલેક્ટર એજન્ટ છે.

હિંદના દેશી રાજ્યોની પદ્ધતી, તેમના આગમનપ્રેરણા તેમને ક્ષિ-
ત્તિ સરકાર તરફથી મળતા તોપોના માનથી સમજાય છે. એ રીતે તો-
પોનું માન ૧૦૬ દેશી રાજ્યોને મળે છે, માટે તેટલા દેશી રાજ્યો આ-
મળ પડતા મળ્યા છે. વધારેમાં વધારે ૨૧ તોપોનું માન અને ઝાઝામાં
ઝાઝું ૯ તોપોનું માન કરાવેલું છે. પહેલી તથા બીજી પાયરીના એટલે
૨૧ તથા ૧૯ તોપોના માનવાળા દેશી રાજ્યો, હિંદમાં મુખ્ય હોવાથી
તે નીચે જણાવ્યા છે.

૨૧ તોપના માનવાળા દેશી રાજ્યો—હૈદરાબાદ, વડોદરા, ને મહેસૂર એ
ત્રણ છે.

૧૯ તોપના માનવાળા—કાશ્મીર, બોપાળ, અલાહાબાદ, ઇલોર, ખેલાત,
કોલ્હાપુર, મેવાડ, ને ત્રાવણકોર એ આઠ રાજ્યો છે. સત્તર અને તેથી
ઝાઝી તોપના માનવાળા રાજ્યો વધારે હોવાથી, તે પૈકી માત્ર આપણા મુ-
ખર્ષ ઇલાકાનાં રાજ્યોની ટીપ આપીને આ વિષય બંધ કરવામાં આવે છે.

સત્તર તોપમાં કચ્છના રાવ તથા ખેરપુરના મીર છે.

પદર તોપમાં મુખર્ષ ઇલાકામાં માત્ર ઇડરના મહારાજ છે.

૧૧ તોપના માનવાળા—જુનાગઢના નવાબ, ભાવનગરના રાવળ,
નવાનગરના જામ, કાંગાધાના રાજ, ગોંડલના ઠાકોર, મોરબીના ઠાકોર,
રાજપીપળાના રાણા, ખંભાતના નવાબ, રાધણપુરના નવાબ, પાલણપુરના
દીવાન, ને પોરબંદરના રાણા છે.

૯ તોપના માનવાળા—જંજીરના નવાબ, દેવગઢ બારીયાના રાવળ,
પાલીતાણાના ઠાકોર, સાવત્રવાડીના દેસાઈ, રાજકોટના ઠાકોર, ધરમપુરના
રાણા, વઢવાણના ઠાકોર, વાંસદાના રાવળ, છોટા ઉદેપુરના રાવળ, લો-
બડીના ઠાકોર, વાંકાનેરના રાજ, લુણાવાડાના રાણા, સચીનના નવાબ,
કોલના ઠાકોર, મુંચના રાણા ને વાઝસીનોરના નવાબ છે.

* 'ખેરપુરના મીર' તથા મધ્યહિંદ એર્ન્સલેમાંના ઇતીહાસના મહારાજને
એ દરેકને ૧૫ તોપનું માન હતું, તે આજ નવા વર્ષના પ્રસંગથી બે બે
વધારીને દરેકને ૧૭ તોપનું માન કરાવ્યું છે.

મહીપતરામઅનાથાશ્રમનો રિપોર્ટ (સાર).

સ્વર્ગવાસી મહીપતરામ રૂપરાગ સી. આઇ. ઈ. ના સ્મારક તરીકે આ આશ્રમ તા. ૧૭ ડીસેમ્બર સન ૧૯૯૨ ને રોજ સ્થાપવામાં આવ્યો.

નીચે બતાવ્યા પ્રમાણેનાં મનુષ્યોને આશ્રપરિચાલન આપવું, તેમનું પાલન પોષણ કરવું, તેમને કંઈ ઉપયોગી શિક્ષણ આપવું, અને સ્વતંત્ર રીતે તથા સુનીતિથી પોતાનું શુભરાત્ર ચલાવવાને તેમને શક્તિમાન કરવાં, એ આ આશ્રમનો હેતુ છે.

(અ) નિરાધાર, બાળકો, લૂકાં અને અપંગને.

(બ) માળાપ વગરનાં નિરાધાર છોકરાંને તે ઉમ્મર લાયક ચતાં સુધી.

(ક) ફાઉન્ડેશન એટલે શુભ રીતે જન્મેલાં અને છોડી દીધેલાં બાળકોને તે ઉમ્મર લાયક થાય ત્યાં સુધી.

(ડ) વૈધવ્ય રિયતિમાં રહી નીતિપૂર્વક સદુદ્યમથી શુભરાત્ર ચલાવવાની ઇચ્છા રાખનાર અનાથ અને નિરાધાર વિધવાઓને તે સુનીતિયુક્ત સદુદ્યમથી પોતાનું શુભરાત્ર ચલાવવાને શક્તિમાન થાય ત્યાં સુધી.

વ્યવસ્થાપક કમિટીમાં રા. ચીનુભાઈ માધવલાલ, રા. ચીમનભાઈ નગીનદાસ, રા. લલુભાઈ રાયચંદ, રા. મોતીલાલ પાનાચંદ અને રા. સુનીલાલ આશારામ વગેરે સંભાવિત ગૃહસ્થો છે.

મકાન—શરૂઆતમાં રા. લલુભાઈ કરશનદાસે પોતાની ધર્મશાળાનો કંઈ ભાગ આશ્રમના કામ સારૂ વાપરવા આપ્યો હતો. તે ભાગ પૂરતો અને સગવડભરેલો ન હોવાથી આશ્રમનું પોતાનું નિરાળું મકાન બાંધવાની જરૂર કમિટીને જણાઈ. મકાન સારૂ મહેરબાન કલેક્ટર સાહેબે શરૂ કરવામાં આવ્યું. બહારની સરકારી તથા તેને લગતી મ્યુનિસિપલિટીની જગા લીધી અને જગા સોંપવાર ગળવાથી તે ઉપર નવું મકાન બાંધવાનો પાયો નાખ્યો. પ્રથમ ૧૫૦ માણસોનો સમાવેશ થાય એવી રીતે એક મોટું મકાન અને ઓરડા બાંધવામાં આવ્યા, પણ પાછળથી ઘણા સંધારો કરવામાં આવ્યો. મકાનો પાછળ એકંદરે ૩ ૧૯૯૪-૧૫-૭ ખર્ચ થયું છે.

આ અનાયાશ્રમની અનાથ વિધવાઓ માટેની શાખા જુદી પાડવાનો ઠરાવ વ્યવસ્થાપક કમિટીએ કર્યો છે. આ ઠરાવ અમલમાં લાવવા સાર જુદું મકાન બાંધવાને કેટલીક જગા સ્ત્રીઓ માટે બાંધેલા બોળાનાથ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ પાસે ખરીદ કરવામાં આવી છે. ત્યાં મહીપતરામ-વિધવા-આશ્રમ બાંધી અનાથ વિધવાઓની જુદી વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

ફંડ—સન ૧૮૯૭ ની સરખાતમાં સિલીક રૂ ૫૦૭-૧૫-૬ હતી, અને કુલ ગિલકત રૂ ૨૧૨૭૬-૭-૯ ની હતી. સન ૧૯૦૩ આખર અને ૧૯૦૫ આખરનો હિસાબ આ સાથે જોડેલા સરવૈયા ઉપરથી જોઈ લેવાશે.

લેડી નોર્થકોટ, કલકત્તા બ્રહ્મસમાજ, અને મુંબઈ તથા બીજાં સ્થળોથી આ આશ્રમને મદદ ગળી છે એટલુંજ નહિ પણ ઇંગ્લંડમાં ઇન્વેસ્ટર રીવ્યુના વ્યવસ્થાપકોએ ઊભા કરેલા ફંડમાંથી મી. દીનશા એ-લ્ફથ વામ્બા મારફત રૂ ૪૧૦૦, સ્વિત્ઝર્લંડમાં ઊભા થયેલા ફંડમાંથી મી. લેમ્બર્ટ મારફત રૂ ૨૩૦૦, અમેરિકામાં ઊભા થયેલા ફંડમાંથી રૂ ૪૦૦૦ તથા અમદાવાદ સિટી રિલીફ ફંડમાંથી મે. કલેક્ટર સાહેબ મારફત વારંવાર મદદ ગળી છે.

વળા નીચે પ્રમાણે ખાસ ફંડ આશ્રમને મળેલાં છે.

૧ સન. ૧૮૯૬ માં સ્વર્ગવાસી રા. દયપતરામ રાયજી તરફથી આશ્રમને મળેલા રૂ ૨૪૦૦.

૨ અમદાવાદ પ્રાર્થનાસમાજ તરફથી આવા આશ્રમના હેતુને માટે એકલા કરવામાં આવેલા રૂ ૧૦૦૦૦).

૩ શુભ રીતે જન્મેલાં તથા તથ દીધેલા બાળક (શિશુ-ડલિંગ) માટે મુંબઈમાં થયેલા ફંડનો અડધો હિસ્સો, રૂ ૧૧૦૦૦.

૪ સન ૧૯૦૩ માં સ્વર્ગવાસી ગોપાળરાવ હરિ દેશમુખના વારસો તરફથી જમીન તથા મકાન મળી રૂ ૨૨૦૦ ની કિંમતમાં બક્ષીસ મળી છે.

૫ ઉપરની જમીનને લગતી જમીન રા. લક્ષુભાઈ રાયચરે રૂ. ૧૦૦૦ માટે ખરીદ કરી બક્ષીસ આપી છે.

૬ સન ૧૯૦૫ માં રોક મોતીલાલ ખાનાયદ તથા મેઠ જુહાભાઈ હર-
ખચદે રૂ. ૧૦૦૦૦ ની ગ્રામીસરી નોટા આશ્રમને બક્ષીસ કરી છે.

ધી અમદાવાદ ન્યુ રિપર્નિંગના કમિશનભાવી અડધો આનો ભાગ રા.
લક્ષુભાઈ રાયચદ તરફથી આશ્રમને બક્ષીસ મળેલો તે મિલમાંનું તેમનું
કમિશન જતું રહેવાથી બધ થયો છે. તે મિલ તરફથી આશ્રમને બજ-
તળણ પુર પાડવામા આવે છે

વેપારઉત્તેજક મીલના કમીશનમાં એક આની હિસ્સો જન્યુ હમેશને
માટે આશ્રમને મળ્યો છે.

આશ્રમને લગતાં એ કૅટલ ડૅમ્પ રાખવામાં આવેલાં તેનાં દોર દુકાળ
પછી આશ્રમના ઉપયોગ પુરતા રાખી ખાદીનાં બધાં વેચી દેવામાં આવ્યા.
તેની ઉપજ સરવાયામા આ સાથે છે.

સન ૧૯૦૪ અને સન ૧૯૦૫ નું સરવાયુ આપવામાં આવ્યું છે
તે ઉપરથી જણાશે કે આશ્રમનું દેવું રૂ. ૧૧૩૪૨-૭-૦ છે, તે તથા
ફંડના નાંણાં રૂ. ૨૩૪૦૦ ગળી રૂ. ૩૪૭૪૨-૭-૦ જતા આશ્રમની
થાપણ રૂ. ૭૦૧૦૬-૩-૦ ની રહે છે.

આ આશ્રમના ઉપયોગ માટે મળેલા જુદાં જુદાં ફંડ રૂ. ૨૬૬૦૦
ના છે તે સરવાયામા જુદા બતાવવામા આવ્યા છે.

ભોજન, વસ્ત્ર, કેળવણી, દવા અને નોકરો વગેરે ખર્ચની વિગત સર-
વાયામા આપવામા આવી છે તે ઉપગત કેટલાક મુદ્દસ્થો તરફથી અત્ર,
વસ્ત્ર વગેરે વાપગવાળેગ વસ્તુઓની બક્ષીસ મળી છે.

આશ્રમમાં આશ્રય લેનાન્ની વ્યવસ્થા તથા સારવાર માટે રાખેલા
નોકરોમા મુખરિન્ડેન્ડન્ટ, કોઠારી, ૨ રમોઈઆ, ૨ છોકરાઓને બણાવનારા
માસ્તર, ૨ છોકરીઓને બણાવનાર માસ્તર, ૧ હજમ, ૧ ઘોષી, ૨ બગી
અને વગર પગારે ખાઈને કામ કરનાર ગ્યાની નોકરો ૪, એ પ્રમાણે છે.

સન ૧૯૦૫ આખરુ આ આશ્રમમા જુજરાત તથા કાઠીઆવાડના જુ-
દા જુદા ભાગોમાંથી આવેલા અપંગ તથા માખાપ મિત્રનાં છોકરાં વગેરે
મળીને કુળ ૨૦૬ આશ્રય લેતા હતા.

આશ્રય લેનારને માટે રહેવાની ગોઠવણુ આશ્રમના પોતાના મકાનમાં છે. આ આશ્રમમાં રહેનાં છોકરાં પૈકી છોડીઓ, છોકરા, અપંગ, રોગી વગેરેને રહેવાની જગા તેમજ ખાવા પીવાની વ્યવસ્થા જુદી જુદી કરવામાં આવી છે. બ્રાહ્મણ રસોઈશિા રાખવામાં આવ્યા છે અને જમવા ખાવાની વ્યવસ્થા હિંદુરિવાજ પ્રમાણે નાતજાતનો તફાવત રાખીને કરવામાં આવી છે. સાંધાદણુ રીતે વર્ષમાં બે વખત નવાં વસ્ત્ર આપવામાં આવે છે. શિઆળાને માટે જિનનાં અથવા જાડી ખાદીનાં વસ્ત્ર કરવામાં આવે છે. ઓઢવા પાથરના માટે જિનના કાગળા તથા ચાદરો આપવામાં આવે છે. માંદાઓને રહેવા સારૂ આશ્રમનો એક ભાગ જુદો રાખેલો છે. આશ્રમમાં જે માંદાં પડે છે તેમને તે ભાગમાં મખી સારવાર કરવામાં આવે છે. તેમને ઔષધ ઉપચાર કરવા સારૂ આશ્રમમાંજ એક દવાખાતું રાખેલું છે અને દવા આપવાને સારૂ વખતે વખત પગારદાર અથવા આનરરી ડૉક્ટરની યોજના કરવામાં આવે છે.

આશ્રમમાં આવેલાં લગભગ બધાં છોકરાં અબણુ હોવાથી તેમને વાંચવા લખવાનું શિક્ષણ આપવા સારૂ આશ્રમમાંજ બે શાળાઓ—એક છોકરાઓ માટે અને એક છોકરીઓ માટે—સ્થાપવામાં આવી છે. બે શાળાઓ ઑન્ટ ઇન એકતે માટે ગામડી શાળાઓ તરીકે રજિસ્ટર થયેલી છે. તેમને મળેલું ઑન્ટ સરવાયામાં જતાવવામાં આવ્યું છે. મિલમાં જનારા છોકરાઓને હાલ રાત્રે લખવા વાંચવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. હાલ આશ્રમમાં છોકરાઓની શાળામાં ૩૯ છોકરા, છોકરીઓની શાળામાં ૫૫ છોકરીઓ તથા રાતના શિક્ષણમાં ૧૮ છોકરાઓ બંધે છે.

લાંની શાળા ઉપરાંત બીજા ૪૩ છોકરા બહારની નિશાળામાં ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી ભણે છે. એક છોકરો સ્વસ્થ શાળામાં જાય છે. આશ્રમમાંથી એક છોકરો મેટ્રીક્યુલેશનમાં પાસ થઈ ધર્મે લાગેલો છે, અને બે છોકરા યર્ડેંગની પરીક્ષામાં બેઠેલા તેમાંથી એક પાસ થયો છે, અને આ સાલ બે બેસવાના છે.

સામાન્ય ધર્મ અને નીતિનુ શિક્ષણ પણ આશ્રમમાં આપવામાં આવે છે. લાયક છોકરા છોકરીઓ દર ગિવારે પ્રાર્થનાસમાજમાં પ્રાર્થના કરવા જાય છે.

ધંધા શિક્ષણને માટે નેતર કામ, સુતારી કામ, શેતરંજીઓ વણુવાનું કામ, વગેરે અનેક કારણોને લીધે નિષ્કુળ નીવડ્યાથી મિલનું કામ તથા છાપખાનાનું કામ શિખવવાનો આરંભ કર્યો. આ મત્ત સફળ નિવડ્યો છે. તા. ૧ લી જાનેવારી સન ૧૯૦૬ ને રોજ ૬૬ છોકરાઓ મિલોમાં કામ કરતા હતા. છોકરાં પાસે ખેતીનું કામ કરાવવામાં આવે છે. છોકરીઓને તે ઉપરાંત તેમને આશ્રમમાં રસોઈ કરવાનું તથા ઘરની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ શિખવવામાં આવે છે. આશ્રમમાં ગાંધાની માવજત કરવા ઉપરાંત આઠ લાયક છોકરીઓને અત્રેની સ્ત્રીઓની હોસ્પિટલમાં નર્સિંગ તથા સારવાર કરવાનું કામ પદ્ધતિસર શિખવા સાર મોકલવામાં આવી છે, અને તેમાંની બે સાર કામ શીખેલી છે, તેમને લાં શી પણ મળે છે.

છોકરાઓ મીલમાં તથા છાપખાનામાં કામ શીખ્યા પછી ઉદ્યોગે લાગે છે એટલે તેમને કંઈ રકમ મળે છે. તેમજ હોસ્પિટલમાં જતી છોકરીઓને પણ કંઈ રકમ મળે છે. આવી રીતે જેને જેટલી રકમ મળે તે તેના નામ ઉપર જુદી રાખવામાં આવે છે.

આ આશ્રમમાંથી ગયલાં છોકરાંને તેમના નામ ઉપર જમા રકમમાંથી તેમને સસાર માંડવાને આપતાં જે બાદી રહે તે વગર નામે છોકરાંની કમાઈ તરીકે રાખવામાં આવે છે. આશ્રમમાં વગર પગારે કામ કરનાર તથા છોકરીઓ જેમને જુદી કમાઈ થતી નથી તે બહાર પડે સારે તેમને આ વગર નામે જમા રહેલી રકમમાંથી મદદ કરવામાં આવે છે.

આશ્રમમાં દાખલ થયલા છોકરા અને છોકરીઓ જેમ જેમ મોટી ઉમ્મરે આવતાં જાય છે તેમ તેમ તેમના લગ્ન તેમની પસંદગી પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. સન ૧૯૦૫ ની આખર સુધીમાં કુલ ૩૦ છોકરીઓનાં તથા ૧૮ છોકરાઓનાં લગ્ન થયાં. લગ્ન થયેલી ૩૦ છોકરીઓ પૈકી ૧૮ જણે આશ્રમના છોકરાઓ સાથે લગ્ન કર્યા છે અને બાકીની છોકરીઓએ બહારના પુરુષો સાથે લગ્ન કર્યા છે.

હિંદુઓની કેટલીક જાતિઓમાં વિધવાવિવાહનો પ્રતિબંધ હોવાથી વિધવાઓ આડે મારે જઈ લોકલાજ અને જાતિની ધીકને લીધે ગર્ભ-પાત ને બાળહત્યા કરે તે અટકાવવા માટે આવાં શુભ રીતે જન્મેલાં

બાળકોનું પોપણ કરવાની વ્યવસ્થા આશ્રમમાં કરેલી છે. જે કોઈ ધાવતું બાળક આશ્રમમાં મૂકી જાય તેને વિશેષ તપાસ ન કરતાં રાખવામા આવે છે. યુક્ત રીતે જન્મ આપી બાળકને આશ્રમમાં મોકલવાનું કામ જોખમ ભરેલું સમજીને ઘણી વિધવાઓ જન્મ આપતા પહેલાં સુરક્ષિતપણાને માટે આશ્રમના આશ્રય નીચે આવીને રહે છે. આવી વિધવાઓને યિગતવાર દાખલો ન આપતા જરૂર પુરતો આશ્રય આપવામા આવે છે, અને બાળકનો જન્મ આપ્યા પછી તે બાળકને આશ્રમમાં છોડી પોતે પોતાને ઘેર જાય છે. આવી રીતે આશ્રમમાં આવેલાં છોકરાંનું પાલનપોપણ કરવું ઘણુંજ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આ રીપોર્ટની મુદતમા આશ્રમમાં ૪૮ છોકરાં અને ૫૮ છોકરીઓ મળી ૧૦૬ બાળક આવ્યાં. તેમાંથી લગભગ ૮૦ બાળકને વિધવાઓએ આશ્રમના આશ્રય નીચે રહીને જન્મ આપ્યો છે. ૧૦૬ બાળકો પૈકી ૨૪ બાળક બીજાને સોંપવામાં આવ્યાં છે, ૯ બાળક આશ્રમમાં છે અને ૭૩ બાળક શુદ્ધરી ગયાં છે.

“ જેને પુનર્વિવાહ કરવાની ઇચ્છા ન હોય તેવી અનાથ વિધવાઓને માટે પણ આ આશ્રમ તરફથી જુદી સગવડ કરવામાં આવી છે ” એ પ્રમાણે જાહેર ખચર ૧૮૯૩ માં વર્તમાનપત્રોમા છપાવી હતી પણ તે પ્રમાણે કોઈ ખાઈ આશ્રય લેવા આવી નથી અને તેથી આ બાબતમાં નિરાળી તજવીજ કરવામાં આવી નથી. આ કામને માટે જુદી ઇમારત થયા પછી આ શાખાની વૃદ્ધિને માટે ખામ ઇલાજો લેવામાં આવશે.

મહીપતરામ રૂપરામ અનાથાશ્રમનું સરવાળું.

જ

૧ સન ૧૯૦૪ ની શરૂઆતમાં મિલકત હતી તે:-	
અ. સિલક.	૧૨૩-૩-૫
વ. સ્થાવર મિલકત	૨૦૨૯૧-૧૫-૭
ક. જંગમ મિલકત	૮૨-૪-૪
દ. આશ્રમને મળેલા ફંડનું નાણું.	૧૩૪૦૦-૦-૦
ફ. આશ્રમનું કુલનાણું ર. ૮૪૬૮૧.૧૫-૩૮૯-૫૦ થી દેવુ ર. ૭૯૦૨.૬૯ તથા સંદરહુ ફંડનું નાણું ર. ૧૩૪૦૦ જતા આશ્રમનું નાણું રહ્યું તે	૬૩૩૭૯-૮-૬ ૯૭૨૭૬-૧૫-૧૦
૨ સન ૧૯૦૪ તથા ૧૯૦૫ ની આવક.	
અ. ગણિત.	૩૧૫૯-૧-૭
વ. બ્યાજ તથા ડીવીડન્ડ	૧૪૪૭૦-૩-૧૧
કે. સ્થાવર મિલકતની ઉપજ	૫૫૧-૪-૭
દ. કમીશન મીલનું	૨૮૩૪-૮-૫
ફ. નિશાળનું આટ	૧૮૯-૧૦-૦
ગ. ક્વાટલ કેમ્પ	૨૪૧-૯-૦
કુલ આવક.	૨૧૪૫૧-૫-૬
૩ નવા ખાસ ફંડ મળ્યા તે.	
મોતીલાલ પાનાંચંદ તથા જૂ-હાભાઈ હરખચંદ વચ્ચે કંડ	૧૦૦૦૦-૦-૦
૪ વટાવ ખાતે.	૨૮૫૦-૭-૯
૫ દેવુ ૧૯૦૫ આખર	
રા રામચંદ્ર મનસુખરામ મૂળજી	૭૧૪૬-૧-૬
ધો વેપાર ઉત્તેજક મીલનું નાણું ખાતે.	૧૮૧૩-૧૪-૭
છાકરાની કમાઈ ખાતે.	૨૩૮૨-૬-૧૧
કુલ દેવું.	૧૧૩૪૨-૭-૦ ૧૪૨૯૨૧-૪-૧

સન ૧૯૦૪ તથા ૧૯૦૫ ડીસેમ્બર આખરનું.

૩

૧ ખર્ચ ૧૯૦૪ તથા ૧૯૦૫માં.

અ. મોજન ૮૫૦૯—૬—૦

વ. વસ્ત્ર. ૧૨૫૨—૫—૨

ક. કેળવણી, દવા વગેરે. ૬૩૨—૧૪—૫૧

ઢ. નોકર. ૪૯૬—૬—૩

ઈ. મિલકત મરામત, ટા-
કરા વગેરે, ૩૨૯—૦—૭

કુલ ખર્ચ. ૧૧૨૨૮—૦—૫૧

૨ સન ૧૯૦૫ આખર મિલકત

સ્થાવર. ૨૬૮૪૩—૯—૧૧

જંગમ. ૮—૧૪—૧૦

— ૨૬૮૫૨—૮—૯

૩ ૧૯૦૫ આખર નાણું રા-
કલું તથા લેહેણું રહ્યું તે

* અ. વેચાણ એવા લેખમા. ૩૨૦૦૦—૦—૦

‡ વ. બાળુ લેહેણું ૭૧૦૫૧—૭—૩

ક. વગર બાળુ લેહેણું. ૭૯૫—૧૧—૫

— ૧૦૩૮૪૭—૨—૮

સિલક ૧૯૦૫ ડીસે-

૧૦૦૧—૮—૨૧

મ્બર આખરે.

૧૪૨૯૨૧—૪—૧

* પ્રોમિસરી નોટ. ૧૮૫૦૦

વેપાર ઉત્તેજક મિલના

ડિવિડન્ડ..... ૧૦૫૦૦

શર (મિલોના)..... ૩૦૦૦

૩૨૦૦૦

‡ સાણુંદ ઠાકોર

૪૩૫૮૨—૦—૩

ન્યુ સ્પિનિંગ મિલ ૨૫૩૬૯—૭—૦

પરચુરણ ૨૧૦૦—૦—૦

૭૧૦૫૧—૭—૩

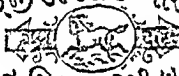

ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં ઝોઠો ખર્ચ ગાય તેમ કરીશું. કોમ્પોની ગરજ હોય તેઓએ તીચને મગનામે લખાડુ નોટપેઠ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરકત સિલક કોપીખુકોના બંદરેક ભાગના વ્યુદા વ્યુદા કદના અડદોને બંધ બેસતી ઝીપપેનો ખાસ છેડનાંકથી મટોટ ખર્ચે બનાવી નમાવી છે એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને કારપી લખવાને ઘણી સગવડ લાગેલી છે. દરેક બોક્ષમાં ઇમન-૬. કિમન ૨ ગા, ઝોઠામાં ઝોઠા ૮ બોક્ષ મગાવનારને ૬૫ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ યા તેથી વધુ બોક્ષ લેનારને ૧૦૫ ટકા મળશે. વેલ્યુપેએબલથી ૧ થી ૬ બોક્ષ મગાવનારને ખર્ચના ૦૮૦ વધારે લીગશે ભૂલી જતા નહી, અને પૈસા પહેલાથી એકલાવનારને ૧-૬ બોક્ષના ખર્ચના બે આના લાગશે.

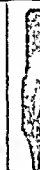

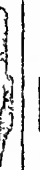

નમુના

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી

દરકત સિલક કોપી ખુકોની

સ્ટીલપેનોના

							
નં. ૧	નં. ૨	નં. ૩	નં. ૪	નં. ૫	નં. ૬	નં. ૭	નં. ૮

આદરજી કાવસજી માસ્તર, રાજન સિલક કોપીખુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રમદ કર્તા અને હમિદન એજન્ટ. પોલી તજાવ ખુબજઈ.

તૈયાર છે.

ડૉક્ટર, ભાંડારકર દ્વિત સંસ્કૃત સેકન્ડ બુકનું
ગુજરાતીભાષાંતર.

(ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરનાર)

રા. સા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી બી. એ.

અમદાવાદ પ્રેમચંદ રામચંદ ટ્રેનીંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ

કિંમત રૂ. ૧-૪-૦.

નિશાળના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

પ્રાણીમાત્રનું વર્ગીકરણ.

CLASSIFICATION OF ANIMALS

દરેક પ્રાણીની ટુંકી ગમલુતીની બુક નકશા સાથે.

કિંમત રૂ. ૬-૦-૦

K. V. MEHTA'S USEFUL BOOKS.

THE MITRALABHA.

(HITOPADESH).

With copious explanatory notes, profuse
translations, solutions of Companies, &c

Price Annas 6.

Aids to the Sanskrit Course, St. V.

Price Annas 6.

ગુજરાતી શબ્દાર્થસિંધુ

રચનાર

વિકૃલ રામરામ દલાલ.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કલકત્તા-૧૯૧૬. મુંબાઈ.

ટેકન્ટબુક તરીકે સરકારે મંજૂર કરેલ સરળદેશીનામાની પદ્ધતિ,
૧૮ મી આવૃત્તિ, ૩૩ આના વ્યાકરણ શિક્ષણ માળા અંક ૧ લો, (૫મી
આવૃત્તિ) ૧ આનો ધો. ૩ માટે; અંક બીજો (૫ મી આવૃત્તિ) ૨૩ આના ધો.
૪ માટે, નવું ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ (૮મી આવૃત્તિ) ૨૩ આના ધો.
૫, ૬, ૭ માટે, લાઇબ્રેરી બુક તરીકે મંજૂર છે, પોસ્ટેજ ને વી. પી. અર્થ લેના-
રને શિર કાગસન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નગથી અનુક્રમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫
ટકા પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ૩ એ. ઇન્ડપેક્ટર ગે ગોંડલ.

આત્મારામ અને દલાભાઈની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર માટેજે સુખેષ ઈલાકાની
ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના મહા અનુભવી અગલદારોના મત લઈ ગુજરાતી
અક્ષરોના શુદ્ધ વ્રણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના કદ
તથા લખાણ દબની મોકલણ કરીને, હાલ ચાલતી રહે કોપીબુકો
કરતાં ચટીઆતી થયાંની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકની સફાઈ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે ગ્રાખાના પત્રો
(કોપરપેટ) મેતગવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ
સુન્દર ગગની શાલીથી છપાય છે કાગળ અને કવર ઉંચાં ટકાઉ પા-
થરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને મેકડે ૩૩ ટકા
કુમીરાન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને ડેલિવે ખર્ચ પણ
આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ ખર્ચ તત્તુ કે રોકનથી આગળનું ખ-
ર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે જાન પુસ્તક મંગાવનારને મેકડે અર્ધો ટકા દકસાઈ લઈ
મોકલી આપવા મોકલણ નથી છે મળવાનું ઠેકાણું-આત્મારામ અને
દલાભાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીબુકની ઓફીસ, -કાળકાદેવી રોડ
નંબર-૨૩૨ સુખેષ.

સચિવગુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી, આ. છકી. કિ. દોઢ આનો. આ ચોપડી મુખ્ય ઈલાકાનો મે. કિરેક્ટર સાહેબખલાંદુરે. ટેક-સ્ટે બુક તરીકે મળુર કરી છે. આ ચોપડી જુનાગઢમાં કસા પાસેથી તથા વઢવાણ ચહેરના બુકસેલર જેમંદ તજકશી પાસેથી, જુનાગઢ નંબર ૨ ની નિશાળના ઇ. આ. મહેતાજી ભવાન જગજીવન કામદાર તથા બુકસેલર નાયા ભવાન કામદાર પાસેથી, સુરતમાં બુકસેલર કરસનદાસ નારણદાસ પાસેથી, ભાવનગરમાં બુકસેલર અંગદુસદુસેન આદર્શ પાસેથી, મુંબઈમાં જોનં. એ. મ. ત્રિપાઠી અને કંપની (કાલ્યાદેવીરોડ) પાસેથી, મળશે. કમીશન મેંકડે ટેકા વીથ, રસ્તા ખર્ચ ગંગાવનારને શિર છે, મેકિંગ ખર્ચ લેવામાં આવશે નહિ. જે બુકસેલરો સદહુ ચોપડી વેચવાની મંરજી પત્રથી જણાવશે તે નો બદાખસ્ત કરીશું.

સુદરજી મૂળ, ચોઠજી પ્રાથમિક શાળા પર્વમુખજર. સુ. જુનાગઢ.

વૈદ્યકુટુંબતરુ

દરેક ઘરમાં અને દરેક ગ્રામડામાં હાખલ કરવા લાયક વૈદક માસિક.

જાનમહેતાજી સાહેબને ખોસ વિચારના કરવાની કે છેલ્લા ખાર વર્ષ થયાં વૈદક જ્ઞાનનો પ્રજ્ઞમાં પ્રસાર કરનાર અને લોકપ્રિય થઈ પડેલ આ માસિકદોરા દરેક મહેતાજીએ ગામડાના આજ્ઞાને લોકોને ઉપયોગી થઈ પડવાની તક જવા દેવી નહિ. નહેર લેખકો, વિદ્વાનો અને વૈચકોનો હેતુ આ વિષયે મેળેનું ઉપસંતન પ્રયત્નકાર સરકારના કળલક્ષી ખાતા-તું ખાસ હિતે ન મેળેનું છે, અને "નિવમંજન પુરતકાલપ." જેવાં લોકપ્રયોગી ખાતાંએ મેંકડે. ગામડાઓની લાયબ્રેરીઓએ માટે મળુર કરેલ છે. જાનેવારીથી ૧૨ મું પુસ્તક શરૂ થશે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૧ આગઉથી નમુનો રાખત. મંગાવી આવી કરો.

તંત્રી વૈદ્ય, જઠારાકર લીલાધર ત્રિવેદી-અમદાવાદ.

સૌથી મૂની ખાતા તરફથી પ્રથમ ખાસ બનવાવેલી

સોદાગર સ્ટાન્ડર્ડ કોપી બુકો.

દરેકની કીંમત રૂ ૦-૧-૯

આ કોપી બુકો નીચલી શરતોથી મળશે.

(૧) ૨૦૦થી ઓછી એટલે ૨૫ નકલ સહી મંગાવનારને સેક્ટોર ૩૦ ટકા કમિશન મળશે. પણ રેલવેનું તુર, પેઈંગ તથા પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વ અર્થ ખરીદનારને માથે.

(૨) સેક્ટોર ૨૫એ નિશ્ચયથી મંગાવનારા માસ્તરો, તથા બુકસેલરો જો આ ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદ કરશે, તેઓને માત્ર સેક્ટોર ૩૫ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે.

જો પાંચ સામગ્રી રકમની ઓછી વખતે ખરીદ કરનારે કમિશન માટે પત્ર લેવહારથી નીચે સહી કરનારને સખી ખુલાસો મેળવશે.

આ કોપી બુકો બહુજ સુંદર છાપાથી તદ્દન નવી રીત મુજબ છાપવામાં આવી છે, અને તે બધા કરતાં જેમ સારી તેમજ સસ્તી છે. મંગાવી જોવાથી ખાત્રી થશે. તા. ૨૪ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૦૪.

ઉમેદરામ નાગીનદાસ. સોદાગર છાપખાનાના માલિક, સુરત.

ઓરીએન્ટલ પ્રીંગ બુક નંબર ૧-૪ (કારી)

પ્રાથમિકી સ્કુલ પ્રીંગ બુકસ નંબર ૧-૮ પીકચરવાળી.

નમુના અડધી કીંમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડીપો અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ મું.

એપ્રિલ, ૧૯૦૭.

અંક ૪.

માસ.

જર્મનિમાં શિક્ષણ—જર્મનિમાં અંગ્રેજ ભાષા કેવી રીતે શિક્ષવાય છે એ વિષે પ્રિન્સિપલ ફ્રેઝર લખેલા રિપોર્ટમાંથી જર્મનિના શિક્ષ, શિક્ષક અને શાળાઓ સંબંધી થોડીક જાણવા લાયક હકીકત અત્ર આપી છે.

જર્મન લોકોને અંગ્રેજ ભાષાનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. દુનીઆમાં રથળે રથળે તેઓ અંગ્રેજ લોકોના સંબંધમાં આવે છે. જમ વસ્તીમાં વધારો થાય છે તેમ તેઓ દૂરના પ્રદેશોમાં સંસ્થાનો સ્થાપે છે અને હાં તેમને અંગ્રેજ લોકો નેડે વ્યવહાર થાય છે. વ્યાપારને અર્થે પણ તેમને અંગ્રેજ ભાષા શીખવાની જરૂર પડે છે. વળી કેટલાક ભાષાના વિજ્ઞાન અને સંશોધનને અર્થે પણ અંગ્રેજ ભાષા શીખે છે. આ પ્રમાણે જર્મન લોકો ધણે અંશે અંગ્રેજ ભાષા વ્યવહારમાં ઉપયોગી હોવાને લીધે શીખે છે. આથી અંગ્રેજ ભાષા સારી રીતે બોલવાની શક્તિ તેમને જરૂરની છે. પણ આજથી વીસ વરસ ઉપર જર્મન શાળામાં જે પદ્ધતિએ અંગ્રેજ શિક્ષવાતું તે પદ્ધતિએ અંગ્રેજ ભાષાનું જરૂરનું જ્ઞાન તેઓ મેળવી શકતા નહોતા. જર્મન શાળાઓમાં અંગ્રેજ શીખ્યા પછી તેઓ અંગ્રેજ ભાષા સારી રીતે બોલી શકતા કે લખી શકતા નહોતા; તેમજ અંગ્રેજ ભાષાના શબ્દોના સુદ્ધ ઉચ્ચારો પણ કરી શકતા નહોતા. આ જામી દૂર કરવા જર્મન શિક્ષકોએ નવીન પદ્ધતિની યોજના કરી ને તે ધણી ફત્તેહ મેદ નીવડી છે. એ નવીન પદ્ધતિ પ્રથમ ઍડિસર વીટરે ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં શોધી કાઢી. તે હાલ માર્બર્ગ યુનિવર્સિટિમાં અધ્યાપક છે; પરંતુ ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં સિવરપૂલ યુનિવર્સિટિ કૉલેજમાં હતા. તેમણે ‘ભાષા શિક્ષણમાં ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા’ વિષે એક પુસ્તક રચ્યું તેમાં

એ નવીન પદ્ધતિ પ્રતિપાદન કરી. તેમનું મત એવું છે કે બાપા વિચાર દર્શાવવાનું સાધન છે, ને જેમ બાળક સ્વભાષા વિચાર દર્શાવવા માટે શીખે છે તેમ એજ ઉદ્દેશથી પરબાષા પણ શિખવવી જોઈએ. નામ, સર્વનામ, વગેરે પદ્ધતિઓ તેમજ વ્યાકરણના નિયમો શિખવા અને તે શીખી વાંચી રચવાં ને બાપાનું જ્ઞાન મેળવવું મનને રુચિકર થતું નથી. બાપા બોલવાને માટે શીખવી છે તો તે આરબથીજ બોલવી. પર બાપાનું જ્ઞાન શિખ્યે તે બાપા બોલવાનો આવરો કરી પ્રાપ્ત કરવું. શબ્દોનું જ્ઞાન મેળવવાથી કે બાપાનુવાદ કરવાથી, તેમાં પણ મુખ્યત્વે લિખિત બાપાનુવાદ કરવાથી પર બાપાનું જ્ઞાન મુગમ થતું નથી. આ પ્રમાણે પરબાષા બોલવાના આવરથી શીખવી-એ પદ્ધતિની પ્રોફેસર વીટરે યોજના કરી. એ પદ્ધતિને પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ (ડિરેક્ટ મેથડ) કહે છે. એના વિચારો જર્મનના વિદ્વાનોએ માન્ય કર્યા. ઇ. સ. ૧૮૮૬ પછી જર્મનિમાં એ પદ્ધતિ પ્રમાણે શિખવી શકે એવા ઘણા લાયક વિદ્વાનો થયા છે. હજી સ્ત્રીઓએ પદ્ધતિ સર્વમાન્ય થઈ નથી કે પરિપૂર્ણ અનવધ દશાએ પહોંચી નથી. ત્યાં પણ હજી જૂની પદ્ધતિવાળા એના વિરુદ્ધ છે; તેમજ એ નવીન પદ્ધતિ અમલમાં મૂકી શકે એવાં માણસો દેશમાં દરેક ભાગમાં જોવામાં આવતાં નથી. તોપણ કેટલીક શાળામાં એ પદ્ધતિ બહુ સફળ થયેલી જોવામાં આવે છે.

જર્મન શાળાઓ ત્રણ પ્રકારની છે:—

- ૧ નિમ્નેશિયમ.
- ૨ રીઅલ નિમ્નેશિયમ.
- ૩ ઓબરરીઅલ સ્કૂલ.

પ્રથમ પ્રકારની શાળામાં ગ્રીક અને લૅટિન બાપાના શિક્ષણને પ્રધાન પદ આપવામાં આવે છે. વ્યવહારોપયોગ કરતા માનસિક શક્તિની કેળવણી તરફ ને પ્રાચીન બાપા તરફ વિશેષ લક્ષ આપાય છે. ત્રીજા પ્રકારની શાળામાં જોને ઇંગ્લેન્ડમાં અર્વાચીન કેળવણી કહે છે તેવી કેળવણી આપાય છે. તેમાં ‘રીઅલીન’—ઇતિહાસ, પ્રાકૃતિકપદાર્થ વિજ્ઞાનો અને એવા વ્યવહારોપયોગી વિષયોનું શિક્ષણ મુખ્ય છે. આ પ્રમાણે વ્યવહારોપયોગિતા એ શાળાના શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, ત્યાં

દરેક ઉપયોગી વિષયનું શિષ્યને જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. બીજા પ્રકારની શાળામાં બંને પદ્ધતિને મિશ્ર કરવામાં આવે છે. સાં લૅટિન ભાષા સાથે અર્વાચીન વિષયોનું પણ જ્ઞાન અપાય છે. આ પ્રમાણે જિમ્નેશિયમમાં લૅટિન અને ગ્રીક ભાષા અને સાહિત્ય પર વિશેષ લક્ષ અપાય છે અને જોખરરીએક સ્કૂલમાં ગણિત, પ્રાકૃતિકપદાર્થવિજ્ઞાન અને અર્વાચીન ભાષાઓ પર અપાય છે. બંને પદ્ધતિ સમર્થન કરનારા વિદ્વાનો છે. પ્રાચીન ભાષાની કળવણથી શુદ્ધ બહુ સારી રીતે ખીલે છે, કારણ કે એ બાબતોમાં સાહિત્ય ઘણા ઊંચા પ્રકારનું છે, એમ પ્રથમ પક્ષવાળા કહે છે. બીજા પક્ષવાળા કહે છે કે હાલના સમયમાં એ શિક્ષણ ઉપયોગી નથી. રીઅલ જિમ્નેશિયમમાં બંને પ્રકારના શિક્ષણનું મિશ્રણ કરવામાં આવે છે ને તે એ રીતે થાય છે. એક રીત, જે જૂની છે, તે રીત પ્રમાણે લૅટિન ને ફ્રેન્ચ સર્વથી નીચલા વર્ગમાં શરૂ કરવામાં આવે છે. બીજી રીત, જે નવીન છે, તે પ્રમાણે લૅટિનનું શિક્ષણ મોડું અપાય છે. એ નવીન રીતના પ્રાયશઃ એ છે કે ૧૧ વરસની નાની ઉંમરે એ ભાષા શીખવી પ્રગતી નથી, તેમજ ૧૩ વરસની ઉંમર થયા પછી લૅટિન શીખવું કે નહિ તે છોકરો નક્કી કરી શકે છે.

જર્મન શિષ્ય—જર્મન શિષ્ય નિશાળે જાય છે સારે એપડીઓનું જોસ્તાન પીઠ પર લે છે. આપણે સાં છોકરાઓ હાથમાં લટકતું લઈ જાય છે તેથી તેઓ નીચા વળી જાય છે ને તેમના શરીરને હાનિ થાય છે તેમ સાં થતું નથી. પ્રાતઃકાળે પોણા આઠ વાગતાને મુખારે જર્મન શાળાના દારે આગળ જમા રહેવાથી જર્મન શિષ્ય વિષે માહીતી મળે છે. રમવાની જગામાં શિષ્યો એકલા યાય છે ને આઠ વાગે પોતપોતાના વર્ગમાં જાય છે. નિશાળે સાથે જોડિંગો નથી. બધા શિષ્યો ઘેર રહે છે ને લાંબી નિશાળે આવે છે. તેમને શાળામાં પાચ કલાક લાગલગત કામ કરવાનું છે ને વચ્ચે વચ્ચે દસ દસ મિનિટનો વિરામ મળે છે. દરેક છોકરો એ આરામના વખતમાં ઘેરથી ખાવાનું લાવ્યો હોય છે તે ખાય છે. એક કે એ વાગ્યા પછી તે ઘેર જાય છે અને બાકીનો વખત છૂટે છે. માત્ર ઘેર ફરવાના પાંદજ તેને જોઈ જવાના હોય છે. પાછલે પહોરે અગ્રેજી શિષ્યની પેઠે તે કાર્ષ જાતની રમત રમતો નથી. જર્મનમાં રમતોને

પ્રચાર નહિ જવો છે. એને બદલે નિશાળમાં અઠવાડીયામાં, ત્રણ કલાક કસરત કરાવવામાં આવે છે.

નિશાળમાં જર્મન શિષ્ય તરફ શિક્ષકો માયાળુપણાથી વર્તે છે. વ્યવસ્થા નિયમિત હોવાથી સખત લાગતી નથી. શિષ્યને આરંભથીજ ઉદ્યોગની ટેવ પાડવામાં આવે છે. એ માટે કંઈ લાલચ બતાવવામાં આવતી નથી; કેમકે માર્કો આપવાનો બહુ પ્રચાર નથી, તેમજ ધનામ પણ કંચિતજ આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોની વ્યવસ્થા જાળવવાની ઉત્તમ પ્રકારની શક્તિ શાળાવિજ્ઞથી નીવડવાનું કારણ છે. વળી લોકમતથી પણ શિષ્યવર્ગ પર અસર થાય છે અને એ લોકમત જર્મનિમાં કેળવણીની બહુ હિમાયતી કરનારું છે. છોકરાઓના વર્ગો મોટા હોવાને લીધે શિક્ષકનું કામ અઘરું થઈ પડે છે; તેમાં પણ પ્રત્યક્ષ રીતે પરબાધા શિખવવી એ તો ધણુંજ અઘરું પડે છે. શિક્ષકો વખતનો લગાર પણ ગેર ઉપયોગ થવા દેતા નથી; અને શિષ્યો તેમનાં કામમાં બને તેટલી મદદ કરે છે. બ્લૅક બોર્ડ સાફ કરી મૂકે છે; પ્રશ્નના ઉત્તર આપવામાં તેમજ રથાન કે રિયલિ બદલવી હોય તો તેમાં તેઓ ધણા ચાલાક છે. શિક્ષક છોકરાને બ્લૅક બોર્ડ પર કંઈ લખવાનું કહે છે ત્યારે તે બ્લૅક બોર્ડ પાસે ધીમે ધીમે ચાલતો જતો નથી, પણ અતિવ્રતાથી તે બહુજ શાન્ત પગલે જાય છે. ધણાખરા સવાલો સામાન્ય રીતે એટલે આખા વર્ગને પૂછવામાં આવે છે. સવાલ પુછાય છે કે જે શિષ્યને ઉત્તર આવડતો હોય તે હાય જાયો કરે છે. કેટલીક શાળાઓમાં જે શિષ્યને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે તેના તરફથી શિક્ષક માત્ર નજરજ કરે છે. શિક્ષકની આંખની ઇસારતથીજ શિષ્ય મમજી જાય છે કે મને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

જર્મન શિક્ષકો—બધા જર્મન શિક્ષકો જર્મન યુનિવર્સિટિના 'ગ્રેડ્યુએટ' હોય છે, એટલે જર્મન યુનિવર્સિટિનાં બાપણો તેઓએ એટલો લાંબો વખત સાંભળ્યાં હોય છે કે જર્મન કેળવણીખાતામાં દાખલ થવાની પરીક્ષામાં તેઓથી બેસી શકાય. એ પરીક્ષામાં ઉમેદવારને એક બે નક્કી કરેલા વિષયોમાં પરીક્ષા આપવી પડે છે, અને અર્વાચીન બાષાના સંબંધમાં અગ્રેજ કે ફ્રેન્ચ શિખવવાની શક્તિ તેનામાં છે એમ તેણે સિદ્ધ કરવું જોઈએ. ઉત્તીર્ણ થાય તો તેને અજમાયસ તરીકે ઉમેદવારની જગા

મળે છે. પછી તેને એક વરસ સુધી શિક્ષણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો પડે છે અને પછી કોઈક હાઈસ્કૂલમાં માસ્ટરોની દેખરેખ નીચે એક વરસ સુધી શિખવવું પડે છે. એ દરમિયાનમાં તેને કંઈ પગાર મળતો નથી; પણ એ મુદત પૂરી થયે જો હેડ માસ્ટરનું લખાણ તેને માટે સંતોષકારક હોય તો એને કેળવણીખાતામાં જગો ગણે છે. એ જગા માટે પણ ખાલી થાય ત્યાં સુધી તેને વાટ જોવી પડે છે. જગા ખાલી પડે ત્યારે તેને પ્રશિયામાં ૨,૭૦૦ ગાર્ડ (આસરે ૨,૦૨૫ રૂ.) નો વાર્ષિક પગાર મળે છે અને ત્રીસ વરસની નોકરી અને પેન્શનનો સંભવ હોય છે. મધ્ય વયે તેની સ્થિતિ પ્રતિષ્ઠાવાળી અને સાધારણ રીતે સુખકારક છે; પણ એ અદ્વી મેળવવી સહેલી નથી. જર્મન શિક્ષકો અર્વાચીન શિક્ષણશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તોનું તત્ત્વ બરોળર સમજે છે. પોતાનું કામ રસિક કરવા અને શિષ્યને ચપલ અને ઉત્સાહી બનાવવા તેઓ ધણા આતુર હોય છે. તેઓ પાઠ ઘેર કરવાના આપી શિષ્યની તેમાં પરીક્ષા લેતા નથી, પણ બોમીઆ અને મિત્ર તરીકે તેમની બુદ્ધિને દોરવે છે. આ તેમનો નિશ્ચિત ઉદ્દેશ હોય છે અને એને અનુસરી લાંબાં કે અધરાં મનોમત્તો ઘેરથી કરી લાવવા ગાટે શિષ્યને આપવામાં આવતાં નથી અને કલ્પિત આપાય છે તો તે સર્વથી ઊંચા વર્ગોમાંજ. શિક્ષણપદ્ધતિ પર ટીકા કરવી હોય તો એટલીજ કરી શકાય કે સાધારણ કે છેક છેલ્લી પંક્તિના શિષ્યો તરફ તેઓ જોઈએ તેથી પણ વિશેષ લક્ષ આપે છે. ખરેખર, એવા શિષ્યો જર્મનિમાં જન્મ્યા એ તેમનું મહાભાગ્ય સમજવું; કેમકે અન્ય દેશોમાં તેમના પર એવું લક્ષ અપાત નહિ. એ પદ્ધતિનું સાફ પરિણામ એ થાય છે કે અન્ય દેશોની પદ્ધતિમાં એવીજ યોગ્યતાવાળા શિષ્યો કરતાં એ શિષ્યો વિશેષ બહુશ્રુત અને ચપલ થાય છે. વળી જર્મન શિક્ષકો પોતાના પાઠ તૈયાર કરવામાં પરિશ્રમ લેવામાં કંઈ બાકી રાખતા નથી. સારા શિક્ષક થવા ગાટે હમેશાં અભ્યાસક હોવું જોઈએ એ તેઓ સારી પેઢે સમજે છે અને તેથી વખતે વખતે સ્વતન્ત્ર લેખ લખતા રહે છે અને તે શાળાના વાર્ષિક રિપોર્ટમાં પ્રગટ થાય છે.

જર્મનિમાં જુદી જુદી શાળાઓમાં ઉલટી પદ્ધતિ જોવામાં આવે છે. એક શાળામાં ચિત્રોનો ધણો ઉપયોગ થતો દેખાય છે, તો બીજામાં

ચિત્રો તરફ તિરસ્કાર દર્શાવાય છે; એકમાં ઉચ્ચારણશાસ્ત્ર પર આસ્થા તો ખીણમાં અનાદર ખતાવાય છે; એકમાં પર ભાષા શિખવવામાં ભાષા-નતરનો ઉપયોગ થાય છે તો અન્યમાં તેનો ખીલકુલ ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી.

પરભાષા શીખવાની પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ—શિક્ષક પોતાની તરફ નિશાન કરી છોકરાઓને પોતાને માટે શબ્દ શીખવે છે. પોતે ચોપડી જાચકી લે છે, બ્લૅક બોર્ડ તરફ જાય છે, અને એવાં કૃત્યોને માટે એટલા કરે છે, તેને માટે વાક્ય બોલે છે ને છોકરાઓ પાસે તે બોલાવે છે. તે વર્ગમાંની વસ્તુનાં નામ દે છે ને તેને વિષે સાહું વર્ણન કરે છે ને શિષ્ય પાસે તે પ્રમાણે ઠહેવડાવે છે. પોતે સાધારણ એટલા કરી તેનું વર્ણન કરી છોકરાઓ પાસે વર્ણન કરાવે છે. વર્ગ પરથી તેઓ નિશાળના વર્ણન તરફ વળે છે. નિશાળના વર્ણન પરથી ધરના, તેના પડોશના અને શહેરના વર્ણન તરફ શિષ્યને લઈ જાય છે. એ વિષે તેમની પાસે સંખ્યાબંધ સવાલો પુછાવે છે ને તેના જવાબ દેવડાવે છે. આથી જોઈએ તેટલા વાર્તાના વિષય ન મળે તો ચિત્રોનો ઉપયોગ કરે છે. જર્મનિમાં ગૃહશ્યવનનું નિરૂપણ કરનારાં ચિત્રો જોઈએ તેટલાં મળે છે; અને તેના વિષય ઉપર અનેક પ્રશ્નો ખનાવી શકાય છે. એ પદ્ધતિમાં ભાષાનતરનો ઉપયોગ નહિ જોવાજ કરવામાં આવે છે. કવચિત્ શબ્દનો અર્થ નિશ્ચિત કરવા તેમજ છોકરાઓ ખરોખર સમજ્યા છે કે નહિ તે નક્કી કરવા તેનો પ્રયોગ કરાય છે. પણ ભાષા શીખવાના સાધન તરીકે તેનો નિયમિત રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી.

પરીક્ષા—ઇંગ્લેન્ડની અને ફ્રાન્સની શિક્ષણપદ્ધતિમાં પરીક્ષાને પ્રધાનપદ આપવામાં આવે છે; પણ જર્મનિમાં તે અજાણ્યા જેવી છે. છોકરાઓને પરીક્ષા લીધા વિના શિક્ષકોના અભિપ્રાય પ્રમાણે એક વર્ગમાંથી ખીજા વર્ગમાં ચડાવવામાં આવે છે. માત્ર જોખર-પ્રાર્થનામાંજ વર્ષને અંતે પરીક્ષા લેવાય છે; પણ તે પણ ઇંગ્લેન્ડમાં પરીક્ષા જે અર્થમાં સમજાય છે તેવી થતી નથી. શિક્ષકની મદદથી ઇન્સ્પેક્ટર એ પરીક્ષા લે છે. તે થોડે ભાગે મોંની ને થોડે ભાગે લિખિત હોય છે; પણ પ્રશ્નપત્રો ઊપવામાં આવતાં નથી. લિખિત પરીક્ષા માટે ઇન્સ્પેક્ટર જાતે પ્રશ્નો

કાઢે કે હેડ માસ્તરે પ્રશ્નો આપ્યા હોય તેમાંથી પસંદ કરે. છોકરાના લિખિત ઉત્તરથી તેમજ માસ્તરે તેના અભ્યાસ વિષે આપેલી હકીકતથી ઇન્સ્પેક્ટર સંતુષ્ટ થાય તો તેની મેંની પરીક્ષા લેવામાં આવતી નથી. બંને પરીક્ષાનો એકત્ર વિચાર કરતાં તેનું કામ શિક્ષકને હમેશના જેવું લાગે નહિ તો તેના કક્ષાસના વરસના કાગ પર પણ લક્ષ આપાય છે. પરીક્ષાને સમયે શિક્ષકના વિચાર પ્રમાણે જે શિષ્યો બરાબર તૈયાર ન હોય તેનાં નામ ઇન્સ્પેક્ટરને આપવામાં આવે છે, ને મરજીમાં આવે તો ઇન્સ્પેક્ટર તેમની પરીક્ષા ન પણ લે. આ ઉપરથી જણાશે કે શિષ્યનું શિક્ષણ સંપૂર્ણ થયું છે કે નહિ તેની દ્રષ્ટી જર્મનિમાં શિક્ષકનો પોતાનોજ અભિપ્રાય છે, પરીક્ષા નથી.

જર્મનિમાં એક ખીણ પદ્ધતિ ચાલે છે તે ગોઈન પદ્ધતિ કહેવાય છે. એ બહુ પ્રચલિત નથી; તોપણ દેટલીક શાળાઓમાં તે ચાલે છે. હેમ્બર્ગમાં એક પ્રાયગિક શાળામાં કારીગર વર્ગના શિષ્યો છે તેમાં હેર-ડીરેક્ટોરહોફ્ટ નામનો આચાર્ય એ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે. એ પદ્ધતિનો શોધક ફ્રાન્સકોઈસ ગોઈન છે. એ ઈ. સ. ૧૮૩૧ માં જન્મ્યો હતો અને ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં એણે પોતાની પદ્ધતિ વિષે ગ્રંથ રચ્યો, તેનું અંગ્રેજીમાં બાપાન્તર થયું છે. એ પદ્ધતિ પ્રમાણે બેલક બોડે ઉપર લખવા જતાં જે જે ક્રિયાઓ કરે છે તે બધીને પ્રથમ જર્મન ભાષામાં સમજાવે છે. જેમકે—

- ‘હું મારી જગા ઉપરથી બેઠું છું,’
- ‘હું બેલક બોડે તરફ જાઉં છું,’
- ‘હું મારો હાથ લંબાવું છું,’
- ‘હું ચાકનો કકડો લઉં છું,’
- ‘હું બેલક બોડે પર લખું છું,’
- ‘હું લખેલું વાંચું છું,’
- ‘હું લખેલું બૂસી નાંચું છું,’
- ‘હું બેલક બોડે માફ કરું છું,’
- ‘હું મારી જગાએ પાછો જાઉં છું.’

આવી કૃતિઓ પ્રથમ જર્મન (સ્વભાષા)માં કહે છે અને શિષ્ય.

ને કહે છે કે તમે એ બધી કૃતિઓ માદ રાખજો પછી તે જર્મન ભાષા છોડી દે છે ને દરેક ક્રિયા અગ્રેજી (પરભાષા) ના કહે છે શિક્ષક બોલે છે તેની પાછળ શિષ્યો દરેક વાક્ય બોલે છે અને પછી દરેક વાક્ય બ્લેક બોર્ડ પર લખે છે

જમૈકા—તા ૧૫ મી જાન્યુઆરી ૧૮૦૭ માં આર્લિ મોટો ધરતીકંપ થયો હતો એ ટાપુ ૪ સ ૧૪૮૨ માં કોલમ્બસે શોધી કાઢ્યો હતો એને તેણે સેન્ટ જોહા એવું નામ આપ્યું હતું જમૈકા એ નામ જૂના નામ 'કસયમેકા' પરથી પડ્યું છે એનો અર્થ 'ઝાડ અને પાણીની ભૂમિ' એવો થાય છે. એ નામ યોગ્ય છે, કારણ કે એ ટાપુમાં ઘણા નાના વૃક્ષો છે અને ઝાડ પણ ઘણા છે, ટાપુની સપાટી ઘણે ભાગે પહાડી છે એના ગંધન ભાગમાં પૂર્વપશ્ચિમ 'બ્લૂ માઉન્ટન્સ' ('બ્લૂ' નામના પર્વતો) આવેલા છે તેનું ઊંચાઈ જાન્યુ સિખર ૭,૦૦૦ ફીટ છે ઉપર કટિબદ્ધમાં એ દ્વીપ આવેલો છે, છતાં તેની હવા સાધારણ ગરમ છે લા એક 'સિટ્ક-ક્રોન' નામનું ઘણું જાંચુ ઝાડ થાય છે તે કોઈવાર ૧૦૦ ફીટ જાંચુ ઊંચે છે તો પણ તેને ઝાળી ફૂટતી નથી એ ઝાડના બીમાથી રસા નીકળે છે તે રસા જેવા મજબૂત નથી ને કાતી શકાતા નથી, તો પણ ઝોસીકા વગેરે ભરવાના કામમાં આવે છે ખાડ, તંબાકુ, આદુ, જૂન, ચોખ્ખા, અને 'ઓલિવ રિપાઇસ' કે 'પીમેન્ટા' એ એ ટાપુની પેદાશ છે વળી નિકાસનો અર્ધ ભાગ દ્રવ્ય છે તે આગબોટને માર્ગે યુનાઇટેડ કિંગડમમાં જાય છે

એ ટાપુ ઇંગ્લેન્ડ સરકારના હાથમાં ઓલિવર ક્રોમવેલના સમયમાં આવ્યો એનો વિચાર ઇંગ્લેન્ડ ને દસીઆઈ બળમાં ઉત્તમ પ્રજા બનાવવાનો હતો એણે પેન અને વનેગ સનામનાર સ દારોને દક્ષિણ અમેરિકામાં પેનના સરથાનો હતવા મોકલ્યા હતા તેઓ તેમાં કાન્યા નહિ, પણ છેક નિષ્ક્રિય પાથુ ફ્રેન્ચ દીક ન લાન્યુ તેથી તેઓએ પાથ દરતા જમૈકાનો ટાપુ જીતી લીધો એ બનાવ ૪ સ ૧૬૫૫માં બન્યો ૪ સ ૧૮૩૩માં

* તમ, લવેગ અને જયદ્રવ્ય એ ત્રણ તેજનાની સુગન્ધ એમાં એકત્ર થયલી હોવાથી 'ઓલિવ રિપાઇસ' કહેવાય છે

ન્યારે સુલામોને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા બક્ષવામાં આવી ત્યારે ટાપુમાંના પાક, સુલામોની મહેનતથી થતા હતા તેને ઘણું નુકસાન પહોંચ્યું. ઇ. સ. ૧૮૬૫માં હબસીઓએ ખંડ કર્યું. તે આયર નામના ગવર્નરે સંપૂર્ણ ઉપાયોથી શાન્ત કર્યું. ત્યાર પછી ટાપુમાં શાન્તિ પ્રસરી અને હાલ તે ઇંગ્લેન્ડના તાબાના વેસ્ટ ઇન્ડિયન સંસ્થાનોમાં ઘણું સુધરેલું સંસ્થાન ગણાય છે. ઇ. સ. ૧૮૮૪માં ત્યાં સ્વરાજ્ય આપવામાં આવ્યું છે. તેમાં એક ધારાસભા છે. તેમાં નવ સુંદાયલાને છ બીજા સભાસદો છે. હાલનો ટાપુનો ગવર્નર સર જી. એ. સ્વેટ્ન્હામ છે (પગાર પૈ. ૫,૦૦૦).

ગુજરાતની સલ્તનતનો સ્થાપનાર ઝફરખાન ઉર્ફ મુઝફ્ફરશાહ પહેલો.

(સાંધણ ૫૪ ૮૨ થી આલુ).

રાસ્તીખાન દિલ્હીથી ઘણે દૂર રહેતો હતો એટલે એને પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપવાનો વિચાર થયો. નોકે એ જાતે મુસલમાન હતો તે છતાં હિંદુઓને પોતાના પક્ષમાં સેવાને માટે હિંદુ ધર્મને ઉત્તેજન આપવા લાગ્યો અને પોતે પણ તેની ખુશીઓ પૂજવા ચરૂ કર્યું. આ ઉપરથી (દિ. ૭૯૩) ઇ. સ. ૧૪૯૧ માં જૂના વિચારના મુસલમાનો અને મુલ્કોઓએ સુલતાનને અરજ કરી કે રાસ્તીખાનના વિચારો આવા છે અને એની તરફથી મુસલમાની ધર્મને ધોષ પહોંચશે માટે જેમ જાને તેમ જલદીથી એને ગુજરાતમાંથી ખસેડવો. તે ઉપરથી દિલ્હીના સુલતાન નાસિર-ઉદ-દીને વજીહ-ઉલ-મુલ્કનો હોદ્દો ઝફરખાન જે એક મોટો ઉમરાવ હતો તેને સુખો નીમી ઇ. સ. ૧૪૯૧ માં ગુજરાત મોકલ્યો.

ઝફરખાને દિલ્હીથી નીકળી ચહેર બહાર મહોએખાસ આગળ પોતા-

ઝફરિસ્તા લખે છે કે આ વખતે એને મુઝફ્ફરખાનનો ખિતાબ આપવામાં આવ્યો હતો અને સુલતાનો વાપરે એવો લાલ તંબુ અને સફેદ છત્ર આપવામાં આવ્યાં હતાં. મિઠાને અલમદીનો કર્તો લખે છે કે આ વખતે એને આઝીમ દુમાસુનો ખિતાબ આપવામાં આવ્યો હતો.

• એ નામનું ગામડું હજી દિલ્હીના અમિ ખૂશામાં હયાત છે.

ની ઇવજી કરી. ત્રીજી દિવસે સુલતાન એને ઇવજીમાં આવી મળી ગયો અને એના છોકરા તાતારખાનને પોતાની પાસે રાખ્યો. એજ અરસામાં બે ચાર દિવસ પછી તાતારખાનની સ્ત્રીને એક છોકરો અવતર્યો અને તેનું નામ અહમદખાન રાખવામાં આવ્યું.

અફરખાન #નાગોર આવ્યો સારે ખંભાતના લોકોએ આવી રાસ્તી-ખાનના જીલ્લમની ફરીઆદ કરી. એણે તે લોકોને દિલાસો આપી ખંભાત પાછા મોકલ્યા અને પોતે પાટણ આવ્યો. પાટણથી રાસ્તીખાનને કાગળ લખ્યો કે સુલતાનની સામે ચલામાં તમે કંઈ ફાયદો કાઢવાના નથી. વફાદાર નોકરની ફરજ છે કે પોતાના રોઠને તેના દરેક કાર્યમાં બનતી મદદ કરવી. હું પોતે વચ્ચે પડી સુલતાન પાસે તમારો શુનો માફ કરાવીશ. રાસ્તીખાન અફરખાનના કાગળને કચેરાપટ્ટીની ટોપલીમાં રેંછી દઈ પોતે લડવા સાર પાટણ આવ્યો. પાટણની પશ્ચિમે વીસ માઈલ પર કંબોઈ આવેલું છે, ત્યાં બંનેના લશ્કરની વચ્ચે બારે લડાઈ થઈ, તેમાં અફરખાનની જીત થઈ અને રાસ્તીખાન મરી ગયો (સફરની ૭ મી તારીખ હિ. ૭૯૪, ૪થી જાન્યુઆરી ૧૩૯૨). જે જગ્યા ઉપર લડાઈ થઈ હતી તે જગ્યા પર ગામડું વસાવી તેનું નામ અફરખાને જીતપુર રાખ્યું.

ઈ. સ. ૧૩૯૪ માં ઈંદરના રાજાએ ખંડણી આપવા ના કહી તે ઉપરથી અફરખાને ઈંદર પર ચઢાઈ કરી. આગ્રુઆગ્રુનો સુલક વેશન કરી લોકોને દુઃખી કરવાના ઇચ્છાથી ઈંદરની આગ્રુઆગ્રુના સુલકમાં લશ્કર મોકલ્યું અને પોતે ઈંદરના કિલ્લાને ઘેરા લાલ્યો. રાજાથી લોકોનું દુઃખ સહન થઈ શક્યું નહિ તેથી પોતે તાબે થઈ ખંડણી આપવા કબૂલ કર્યું. ફરિસ્તા લખે છે કે ઈંદરનો ઘેરા લાંબા વખત મુધી ચાલ્યો અને લોકોને બ્યારે ખાવાનું ખૂટ્યું સારે તેઓએ કુતરાં અને ખીલાડાંનો બક્ષ કરવા માંડ્યો હતો.

એજ વર્ષની અદર અફરખાને સોમનાથ પર ચઢાઈ કરી ત્યાંનું મોટું દેડું તોડી શહેર ખાઈ મૂક્યું અને મસીદો બંધાવી. વળી સુસલમાની ધર્મ ફેલાવવા એણે મુઝફ્ફરશાહ પા.

*મંદુનો હિંદુરાજ મુસલમાનોના ઉપર જુલમ ગુજારતો હતો તે પરથી ઝરખાને પોતાના મંત્રીઓને બોલાવી તેમની સલાહ પૂછી. એણે કહ્યું “ આપણા જાતી બાઈઓ પર દુઃખ પડતું હોય તો આપણી ફરજ છે કે આપણે તેમને દુઃખમાંથી છોડવવા ભેઈએ, પણ જ્યારે હિંદુઓ એમના પર જુલમ કરતા હોય તો આપણી બેવડી ફરજ છે. જો આ વખતે આપણે મંદુના મુસલમાનોને મદદ કરીશું નહિં તો ક્યામતને દિવસે આપણે શો જવાજ દઈશું ? મારો વિચાર તો એ લોકોને સજા કરવાનો છે. ” અમીરોએ પણ એવોજ વિચાર જાહેર કર્યો. અને ખાને લશ્કરને ફૂલ કરવાનો હુકમ આપ્યો.

રાજાને ખાતરી હતી કે કિસ્સો જીતી શકશે નહિ તેથી લશ્કર લઈ કિલામાં બસાવ્યો. એક વર્ષ ઉપરાંત ઘેરો રહ્યો પણ કિસ્સો લઈ શકાયો નહિ અને પછી રાજા ભેડે સલાહ કરી ઝરખાન પાછો ફર્યો. રાજાએ ખંડણી આપવા તથા મુસલમાનોને હેરાન નહિ કરવા કબૂલ કર્યું. ઝરખાન અજમેર નજદીક હતો તેથી ખાજેહ મોઈ—ઈન—ઉદ—દીન મીઓલીની દરગાહના દર્શન કરવા અજમેર ચાલતો ગયો. (૧૩૮૫).

(અપૂર્ણ)

વાચન.

(લખનાર—માણેકલાલ કાલિદાસ બટ; ત્રીજા વર્ષનો રકૉલર ૧૯૦૬)

વાચન શબ્દ ઘચ્છુ ધાતુ (કહેવું) + અન્ન ક્રિયાવાચક પ્રત્યયથી સાધિત ચયલો છે. વાચન એટલે કહેવાની-વાંચવાની ક્રિયા કરવી તે. મનુષ્ય જીવન ધારણ કરે છે સારથી તે મરણપર્યંત તે પોતાના જ્ઞાનમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કર્યા કરે છે.

જ્ઞાનમાં જે રીતે વૃદ્ધિ થઈ શકે છે, એક પ્રસક્ત અનુભવથી—નિરીક્ષા દ્વારા અને બીજી પુસ્તકો વાંચવાથી.

* હિંદુસ્તાનના પ્રસિદ્ધ કિલામાંનો એક. એ માળવાના પડાણ મુલતાનોની રાજ્યધાની હતી. (૧૪૦૪-૧૫૬૧)

આ એ રીતે પૈકી આપણને પ્રથમ રીત વિષે વિચાર કરતાં મા-
લમ પડશે કે પ્રસક્ત અનુભવ યા અવલોકનથી આપણે ધણું જ થોડું જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરી શકીએ, કારણ કે મનુષ્યનું આયુષ્ય અલ્પ અને જ્ઞાન મેળવ-
વાનું ધણું જ. જે મોટા મોટા ખગોળશાસ્ત્રીઓ, રસાયણશાસ્ત્રીઓ, ભૂસ્ત-
રવેત્તાઓ, પદાર્થવિજ્ઞાનીઓ અઘાપિ સુધીમાં આ સદિમાં યદ્યપિ ગયા
છે, તેમણે જે મહાન શોધો કરી છે, તે શોધો કંઈ સરઆતથી જ પૂ-
ર્યે વિષયોનો અભ્યાસ કરીને કરેલી નથી. જે કોઈ પણ મનુષ્ય
સરઆતથી જ કોઈ પણ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ પ્રસક્ત અવલોકનથી કરવા
ધારે, તો તેની આગળ યદ્યપિ ગયલા એ વિષયના શોધકો એ વિષયમાં જે-
ટુંકા આગળ વધ્યા હશે તેટલે સુધી પણ કદાચિત્ તે આગળ વધી શકશે
નહિ; કારણ કે પોતાનો અમર આત્મા આ જ્ઞાની દુનીઆ છોડી ક્યારે ચા-
લ્યો જશે તેની કોઈ પણ મનુષ્યને ખબર હોતી નથી. જે કોઈ માણસ
પ્રથમથી જ પ્રસક્ત અવલોકન કરીને, ખગોળશાસ્ત્રી થવા ધારે તો તે ક-
દાપિ તેવો યદ્યપિ શકશે જ નહિ. આ પ્રમાણે આપણે જોઈએ કે પ્રસક્ત અવ-
લોકનથી મનુષ્યના જ્ઞાનમાં ઘણી વૃદ્ધિ યદ્યપિ શકતી નથી.

જ્ઞાનમાં ઘણી વૃદ્ધિ તો ખીજી રીતથી એટલે પુસ્તકો વાંચવાથી જ
ચાય છે. પુસ્તકો વાંચવાથી જે જ્ઞાન ચાય છે તે પણ એક પ્રકારનું આનુ-
ભવિક જ્ઞાન જ છે, કારણ કે જે લેખકોએ એ પુસ્તકો લખ્યાં હશે તેમણે
જાત અનુભવ કરીને જ લખ્યાં હશે; અથવા તેમણે ખીજાં પુસ્તકો વાંચીને
લખ્યાં હશે તોપણ તે ખીજાં પુસ્તકો જનાવનારે પણ જાતિ અનુભવ કર્યો
હશે. આ પ્રમાણે પુસ્તકજ્ઞાન એ આનુભવિક જ્ઞાન જ છે. ઘણા જમાના-
નાં ઘણાં મનુષ્યોએ મેળવેલું જ્ઞાન પુસ્તકોમાં હોય છે. એથી જ પછીના
જમાનામાં યતાં મનુષ્યોને પોતાના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરવાનું સુગમ પડે છે,
કારણ કે તેઓ પુસ્તકો વાંચે છે તેથી તેમને ઘણા લાંબા તખ્તનું આનુ-
ભવિક જ્ઞાન થોડા સમયમાં ચાય છે. ધારો કે કોઈ મનુષ્ય ખગોળશાસ્ત્રી
થવા ધારે તો પ્રથમ તો તેણે એ વિષય ઉપર અસાર સુધીમાં લખાયેલાં
તમામ પુસ્તકો વાંચવાં જોઈએ. પુસ્તકો વાંચવાથી તેને એ વિષયસંબંધી
ઘણું જ જ્ઞાન થોડા વખતમાં યદ્યપિ જશે. આ પ્રમાણે પ્રસક્ત અનુભવથી
જે જ્ઞાન મેળવવા મનુષ્ય આખી જીંદગીમાં પણ ભાગ્યશાળી ચાય, નહિ તે
જ્ઞાન માત્ર છતાં અથવા વર્ષ પચીસમાં તો ઘણી સારી રીતે યદ્યપિ શકે

શે. એટલું જ્ઞાન થયા પછી તે માણસ નવીન શોધો કરી શકશે. આ પ્રમાણે દરેક શાસ્ત્રનું સંગ્રહવું. આ ઉપરથી પુસ્તકનું જ્ઞાન કેટલું બધું આવશ્યક છે તે સહજ સમજશે.

ઉપર પ્રમાણે પુસ્તકજ્ઞાન ધણું જરૂરનું છે અને તે પુસ્તકો વાંચવાથી થાય છે; માટે માણસે સારી હાંદગી ગુજારવા માટે ધણાં ધણાં પુસ્તકો વાંચવાં જોઈએ. ઉપર વાચનના જે ફાયદા ગણાવ્યા તે કપરાંત પુસ્તકો વાંચવાથી કુદરતની કળા અને સૌન્દર્યનો આપણા મનમાં ચિતાર આવે છે, મુશીબતમાં આપણને મદદ મળે છે, દિલગિરી અને દુઃખમાં દિલાસો મળે છે, ગ્લાનિના કલાકો આનંદમાં વ્યતીત થાય છે, મન કસાય છે, તર્કશક્તિ ખીલે છે, અને સાફ સુખ ઉત્પન્ન થાય, એવા શિષ્ટ વિચારોથી મનુષ્ય પરિપૂર્ણ થઈ જાયા પ્રકારનું જીવન ગાળી શકે છે. વાસ્તવિક જોતાં પુસ્તકો મનુષ્યના એક નિકટના સ્નેહી (મિત્ર) ની ગરજ સારે છે. ક્લેયર નામનો એક અંગ્રેજ નાટકીય કવિ કહે છે કે " મારા શ્રેષ્ઠ સોબતી-મારાં પુસ્તકો જે રચણે રહે છે, તે રચણ મારી કીર્તિ વાળી કચેરી છે. એ નિરંતર આનંદપ્રદ રચણથી જુદો પડી હું કશુંક સુખના મોહમાં પડીશ નહિ. દોલતનાં ગર્જ વધારવાને તમે ભલે હાથહાથ કરો. મારી સમાજ તો મારા સોબતીઓ પાસેથી-મિત્રો પાસેથી હમેશાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવામાં રહેશે. " એક સંસ્કૃત લેખક પણ કહે છે કે ॥ यस्यास्ति सद्गुण्यविमर्शभाग्यं किं तस्य शुष्कैश्चपलाचिनोदैः ॥ (જેના ભાગ્યમાં સારા સારા ગ્રંથો વિચારવા મળે છે તેને ચપળ લક્ષ્મીના શુષ્ક વિનોદ શા કામના છે?) આ પ્રમાણે પુસ્તકોને વારવાર વિદ્વાનો મનુષ્યોના સન્નિમત્તો ગણે છે, અને ચપળ લક્ષ્મીના કરતાં પુસ્તકોને અર્થાત્ વિદ્યાને તેઓ પ્રાધાન્ય આપે છે. કારણ કે સહવિદ્યાથી સર્વ સુખસાધનો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ભટ્ટકરિએ પણ કહેલું છે કે ' किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या.' કલ્પલતા જેવી વિદ્યાથી શું શું સાધ્ય નથી થતું ? અર્થાત્, સર્વ સાધ્ય થાય છે. આ પ્રમાણે પુસ્તકો એ મનુષ્યનું મોટાગા મોટું ધન છે, જે ધન વડે ખીનું ગમે તે જીતતું ધન ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. ઐદિક લોકમાં જેમને સર્વ પ્રકારનું સુખ હતું એવાં મનુષ્યોએ પણ આપણને કહેલું છે કે તેમનું સધળું સુખ પુસ્તકોને લીધેજ હતું. 'ધ સ્ટુલ મારતર' નામના પુસ્તકમાં એરકમ, લેડી જેમન એ સાથે પોતાની છેલ્લી મુશાકાત થઈ તે વખતે બનેલા એક

અસરકારક વાત કહે છે કે—“પ્લેટા વિરમિત સોક્રેટિસના મૃત્યુની અસર-
કારક વાત વાંચતી તે ઉધાનના પિહારભુવનમાં બેઠી હતી. તેનાં માત
પિતા બગીચામાં શિકાર રમતાં હતાં તેમની સાથે તે સામેલ થઈ ન-
હોતી. આથી મેં આશ્ચર્યથી તેને પૂછ્યું કે તું શામાટે તેમની સાથે ગઈ
નથી ? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે ‘બગીચામાં શિકાર કરવાથી
મારાં માતપિતાને જે આનંદ મળે છે તે પ્લેટોના આ પુસ્તકમાં મને મ-
ળતા આનંદનો જૂજ અંશ પણ નથી’ એમ હું જાણું છું. ” મેં કહે ની-
મનો એક મોટો ઇતિહાસકાર થઈ ગયો છે. દોલત, કીર્તિ, પદવી અને સત્તા
સર્વ તેને હતાં, છતાં પણ તે પોતે લખે છે કે “મારી હંદગીના સૌથી સુખી ક-
લાકોને માટે હું મારાં પુસ્તકોને મોટા ઝાણી છું.” વળી તેણે એક બાળા ઉપર
પત્ર લખતી વખતે લખ્યું છે કે “મને જે ઇર્ષ મહેલો, વાડીઓ, સુંદર
બોજન, નાના પ્રકારનાં મઘો, સુશોભિત પોશાક અને સંકડે સેવકો વાળો-
આજ સુધીમાં હરકોઈ થઈ ગયો હોય તેનાથી પણ સારો રાજા પુ-
સ્તકો નહિ વાંચવાની શરતે બનાવે તો હું કદાપિ તેવો રાજા થઈશ
નહિ. પણ મારાં પુસ્તકો વાંચતો લિખારીજ રહીશ. ” આ
પ્રભાણે બીજા ધણા વિદ્વાનો પુસ્તકો વાંચવા માટે એવાજ અભિપ્રાયો દ-
ર્શાવી ગયા છે. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે પુસ્તકો વાંચવાં એ જીવન
સુખમય અને પરિપૂર્ણ કરવાનું એક ઉત્તમ સાધન છે, માટે દરેક મનુષ્યે
પોતાની હંદગીમાં પોતાથી બની શકે તેટલાં પુસ્તકો અવશ્ય વાંચવાંજ
જોઈએ.

મહીપતરામઅનાથાશ્રમનો રિપોર્ટ (સાર).

(સાધણ પૃષ્ઠ ૯૫ થી ચાલુ)

મહીપતરામ રૂપરામ અનાથાશ્રમના કેટલાક ધારા.

૧. નીચે બતાવ્યા પ્રમાણેના મનુષ્યોને આશ્રયસ્થાન આપવું, તે-
નપુસ્તકો વાચકરવું, તેમને કાંઈક ઉપયોગી કેળવણી આપવી, અને

અ. નિરાધાર, આંધળાં, લૂણાં અને બીજાં અપંગ.

વ. માળાપ વગરનાં નિરાધાર છોકરાં તે લાયક ઉમરનાં થતાં સુધી.

ક. ફાઉન્ડેશિંગ એટલે શુભ રીતે જન્મેલાં અને છાંડી દીધેલાં બાળકો લાયક ઉમરનાં થતાં સુધી.

જ. વૈધવ્ય સ્થિતિમાં રહી નીતિપૂર્વક સહુધમથી શુભરાત્રિ ચલાવવાની ઇચ્છા રાખનાર અનાથ અને નિરાધાર વિધવાઓ.

૨. આ આશ્રમ ચલાવવાની જોખમદારી અમદાવાદ પ્રાર્થનાસમાજે પોતાને માથે રાખી છે અને એ સમાજ એ આશ્રમ પોતાની નીમેલી એક કમિટિની મારફત ચલાવશે.

૩. આશ્રમકમિટિમાં દશથી પંદર ગૃહસ્થો નીમવામાં આવશે; અને તેમાં ઝોછામાં ઝોછા આડધા ગૃહસ્થો સમાજના મેંજરમાંથી નીમવામાં આવશે.

૪. સમાજના પ્રેસિડેન્ટ અને સેક્રેટરી જે હશે તેજ આશ્રમ કમિટિના પ્રેસિડેન્ટ અને સેક્રેટરી ગણાશે. સેક્રેટરીને મદદ કરવાને કમિટિમાંથી એક જોઈન્ટ સેક્રેટરી નીમવામાં આવશે.

૫. સેક્રેટરીઓ આશ્રમના કામ સંબંધી તમામ પત્રવ્યવહાર કરશે, હિસાબ રાખશે, નોકરોની બહાલીબસ્તરશી કરશે, અને અંદરની સર્વ વ્યવસ્થા પર દેખરેખ રાખશે.

૬. આશ્રમના કોઈ ખાસ હેતુને માટે કોઈ ગૃહસ્થ આશુક શરતોથી આશ્રમને ફંડ આપશે તો તે સ્વીકારવામાં આવશે; અને તે ફંડનો હિસાબ જુદો રાખી તેની શરતો પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

૭. આ આશ્રમમાં કોઈ જાક્વિસ આપશે તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવશે, તેની લેખી પહોંચ આપવામાં આવશે, અને વખતે વખતે વક્ત-ગાનપત્રમાં છાપવામાં આવશે; તથા આશ્રમના રિપોર્ટમાં નોંધ લેવામાં આવશે.

૮. આ આશ્રમમાં રહેનાર ઇસિમોને હિંદુઓને ખપતો વનસ્પતિ-ખોરાક આપવામાં આવશે.

૯. કોઈ પંથને બાધ ન આવે એવી રીતનું સામાન્ય ધર્મનું અને નીતિનું શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

૧૦. છોકરાંઓને તેમની શક્તિ પ્રમાણે બણાવવાની તથા સુની-
તિથી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવાને લાયક થાય એવી રીતે કોઈ અનુકૂળ
ધંધાનું શિક્ષણ આપવાની યોજના કરવામાં આવશે.

૧૧. આશ્રમમાં દાખલ થયેલા કોઈ સપ્ત આધારા વિરુદ્ધ અ-
થવા સખકમિટિએ કરેલા પેટા નિયમોની વિરુદ્ધ વર્તન કરશે, અથવા
આશ્રમમાં રહેનારા ખીજ સપ્તોને અગવડકર્તા માલમ પડશે, અથવા
ખીજ રીતે નાલાયક જણાશે તો તેને સેક્રેટરી અને પ્રેસિડેન્ટ આશ્રમમાંથી
દૂર કરશે.

૧૨. આશ્રમ છોડી ગયલા અથવા આશ્રમમાંથી કાઢી મૂકેલા
સપ્તને, સંતોષકારક અને ખાસ કારણ સિવાય ફરી દાખલ કરવામાં
આવશે નહિ.

૧૩. આજનીને સાધારણ રોગ માટે આશ્રમમાં જ ઔષધોપચારની
ગોઠવણ કરવામાં આવશે. પરંતુ ઊંડતા કે એવી રોગને માટે તથા મોટા
રોગને માટે દરદીને લાયક સ્થળે મોકલી ઔષધોપચાર કરાવવામાં આવશે.

૧૪. કોઈ ગૃહસ્થ આશ્રમની વ્યવસ્થા કરવામાં પોતાની મહેનત
અથવા ખીજ કોઈ રીતની મદદ કરવાની ઇચ્છા જણાવશે, અને સખકમિ-
ટિને તે મદદ સ્વીકારવાનું યોગ્ય લાગશે તો તેવી મદદ તે સ્વીકારી શકશે.

૧૫. છોકરાં લાયક ઉમરનાં થયા પછી તેમની સંમતિ લઈ સેક્રે-
ટરીને યોગ્ય લાગે તેવી રીતે જંદોળસ્ત કરી લખે કરવામાં આવશે. લખે
થયા પછી અથવા છોકરાની ૧૮ વર્ષની ઉમર પૂરી થયા પછી ખાસ કા-
રણ વગર આશ્રમમાં રાખવામાં આવશે નહિ; પરંતુ કેળવણી લેનાર છોકરાં
પૈકી ઉંચા પ્રકારની કેળવણી લઈ શકે તેવી શક્તિવાળા કોઈ છોકરા અથવા
છોડી હશે તો તેને સેક્રેટરી અને પ્રેસિડેન્ટની બલામણુથી સખકમિટિ એ
ઉમર ઉપરાંત આશ્રમમાં રાખી શકશે.

૧૬. હાઉન્ડલિંગ અથવા તજ દીધેલાં જાળક જે કોઈ આશ્રમમાં
મૂકશે અથવા લાયક કે મોકલશે તેમને કંઈ તપાસ કર્યા સિવાય દાખલ
કરવામાં આવશે.

૧૭. કોઈ બાધનુ ગુપ્ત રીતે પ્રસૂત થવાની ઇચ્છા હોય તે સેક્રેટ-
રીને અગર પ્રેસિડેન્ટને તે પોતે અગર તેના તરફથી કોઈ જણાવશે તો

તે બાઈને પોતાની અડચણ દૂર થતાં સુધી સુરક્ષિત રાખી જરૂર પ્રમાણે તબીબી કારવામાં આવશે. આશ્રમના આશ્રમ નીચે રહેલી ઉપર પ્રમાણેની કોઈ બાઈ વિષે કોઈ પણ હકીકત જાહેરમાં મુકવામાં કે કોઈને જણાવવામાં કે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે નહિ. તેમ તે બાઈની મરજી વિરુદ્ધ તેને પૂછ-પરછ કરવામાં આવશે નહિ.

૧૮. કોઈ માણસ આશ્રમમાં મૂકેલા બાળકને કંઈ ખાસ નામ આપવાનું અથવા નિશાની રાખવાનું જણાવશે અથવા તેને માટે કંઈ નાણાંની રકમ મૂકશે તો તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

૧૯. ઉપર પ્રમાણે આ આશ્રમમાં આવેલાં બાળકો, કોઈ માણસને પોતાના બાળક તરીકે પાલણુપોષણ કરવાની અને પોતાના સંતાન તરીકે રાખવાની ઇચ્છા હશે અને સેક્રેટરી અગર પ્રેસિડેન્ટને તેમ કરવામાં કોઈ હરકત નહિ જણાય તો તે માણસ પાસેથી લેખ કરાવી તે બાળક તેના સંતાન તરીકે રાખવા તેને આપવામાં આવશે.

૨૦. પુનર્લેખ કરવાની ઇચ્છા ન કરાવતી હોય તેવી વિધવા સ્ત્રીને વિધવાશ્રમમાં દાખલ કરવામાં આવશે.

૨૧. વિધવાશ્રમમાં ઉપરી તરીકે કોઈ સંભાવિત બાઈ નીમવામાં આવશે; અને આશ્રમમાં રહેનારી બાઈઓએ તેના હુકમમાં રહેવું પડશે.

૨૨. ખાસ પરવાનગી સિવાય કોઈ પુરુષને વિધવાશ્રમમાં જવા દેવામાં આવશે નહિ.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

કેળવણીખાતું.

મુંબઈ, તા. ૨૦ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૬.

નં. ૨૩૮૨ અ.—મિડલ (માધ્યમિક) અને રેપ્રેસિયલ (વિસિટ) સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી રજીસ્ટ્રેશિયોના ધારા સમ્બન્ધી નં. ૮૮૬ તા. ૧૨-૫-૦૪ ની સરકારી જાહેર ખબર ૨૬ કરી આ ઉપરથી નીચેના સુ-

ધારણા ધારા સપગા લોકોને જાણવા માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે:-

મિહલ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલોમાં આપવાની

સ્કૉલરશિપોના ધારા.

નામદાર ગવર્નર દ'ન કાઉન્સિલ નિયામકો દ્વારા દરેક નિયામક માટે બીજી ખબર આપવા સુધી નીચેની સ્કૉલરશિપો મંજૂર કરે છે:-

દર વર્ષે આપવાની

સ્કૉલરશિપોની

સંખ્યા.

નિર્દેશો.

ફુલ્બારી	...	...	...	...	૪
પૂના	...	...	...	...	૬
શાલાપુર	...	...	...	...	૬
સતારા	...	...	...	...	૬
ખાનદેશ	...	...	...	...	૬
આદમપુર	...	...	...	...	૬
નાસિક	...	...	...	...	૬
થાપ્પા	...	...	...	...	૬
સુરત	...	...	...	...	૬
મહારાષ્ટ્ર	...	...	...	...	૬
બેંગાલ	...	...	...	...	૬
મહારાષ્ટ્ર	...	...	...	...	૬
મંગલગઢ	...	...	...	...	૬
સત્યાગિરિ	...	...	...	...	૬
કોલકાતા	...	...	...	...	૬
ધારવાડ	...	...	...	...	૬
બેલગામ	...	...	...	...	૬
વિજાપુર	...	...	...	...	૬
ઉત્તર કાનગા	...	...	...	...	૬
કરોન્ગી	...	...	...	...	૨
દેહરાદા	...	...	...	...	૪

૬ એડન સાથે. ૧ વડોદરા કેમ્પ સાથે. ૨ ડીસા કેમ્પ સાથે.

ચર અને પારકર...	...	...	...	૨
સિકારપુર	...	...	...	૪
સિન્ધનો ઉપતો સરહદનો મુલક	...	...	...	૨
લાડખાણા	...	...	...	૨
				<hr/>
				૧૨૮

૨. દરેક નિહામાં પહેલી બે સ્કૉલરશિપો માટે સધળી કોમના લોકો સ્પર્ધા કરી શકશે, પણ બાકીની બે અથવા ચાર સ્કૉલરશિપો ને કોમો ઇંગ્રેજ કેળવણીમાં પછાત છે તે કોમના ઉમેદવારો માટે રાખી છે. જ્યાં પછાત કોમો માટે ચાર સ્કૉલરશિપો છે, ત્યાં પહેલી બે મુસલમાનો માટે અને બાકીની બે મુસલમાન સિવાયની પછાત કોમો માટે રાખી છે. જ્યાં નિહામાં બધી મળીને ચાર સ્કૉલરશિપો છે ત્યાં બે સ્કૉલરશિપો માટે બધી કોમના ઉમેદવારો સ્પર્ધા કરી શકશે, અને બાકીની બે પછાત કોમો માટે રાખી છે; અને જ્યાં નિહામાં ફક્ત બે સ્કૉલરશિપો છે ત્યાં એક બધી કોમના ઉમેદવારો માટે અને બીજી પછાત કોમના ઉમેદવારો માટે રાખી છે.

૩. ને સ્કૉલરશિપો ને નિહા માટે રાખવામાં આવી છે તે સ્કૉલરશિપો વાસ્તે તે નિહાની કોઈ પણ સરકારે સ્વીકારેલી શાળાના ઉમેદવારો, સ્પર્ધા કરી શકશે; પણ ને ઉમેદવારે પરીક્ષા પહેલાના ઓછામાં ઓછા બાર મહિના અથવા તે નિશાળનું પૂરું એક વર્ષ તે નિશાળમાં ખરેખર અભ્યાસ નહિ કર્યો હોય તેને સ્પર્ધા કરવા દેવામાં આવશે નહિ.

છોકરાના બાપ અથવા વાલીની નિહાના એક ભાગમાંથી બીજામાં ખરેખર જાદલી થઈ હશે તો ઉપરની સરતમાં એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પોતાની નજરમાં આવે તો છૂટ મૂકી શકશે.

૪. સ્કૉલરશિપો આપવાની પરીક્ષા દર વર્ષે સપ્ટેમ્બર મહિનામાં થશે. ને ઉમેદવારની ઉંમર ૧લી સપ્ટેમ્બરે ૧૨ વર્ષની ઉપર હશે તે સામાન્ય (બધી કોમ માટે રાખેલી) સ્કૉલરશિપ માટે સ્પર્ધા કરવાને યોગ્ય ગણાશે નહિ; અને ને ઉમેદવારની ઉંમર ૧લી સપ્ટેમ્બરે ૧૩ વર્ષ કરતાં વધારે હશે તે પછાત કોમની સ્કૉલરશિપો માટે સ્પર્ધા કરી શકશે નહિ.

૫. મધ્ય સ્થળોએ લીધેલી પરીક્ષાનાં પરિણામ ઉપરથી દરેક નિહામાં એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સ્કૉલરશિપો આપશે. મધ્ય સ્થળોનાં નામ મુ-

ગઈ સરકારી ગેઝેટમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે. વળી ક્રેટેહમંદ ઉમેદવારોનાં નામ જે નિશાળમાં તેઓ અભ્યાસ કરી તૈયાર થયા હશે તેનાં નામ સાથે દર વર્ષે મુગઈ સરકારી ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

જે ક્રેટેહમંદ ઉમેદવારો સ્કૉલરશિપનું લવાજમ લેવા ખુશી નહિ હોય તેમને, ' ઑનરરિ સ્કૉલરો ' મણુવામાં આવશે અને તેમનાં નામ મુગઈ સરકારી ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

૬. પરીક્ષામાં સ્પર્ધા કરવાની પરવાનગી માગવાની અરજીઓ આ લગત આપેલા નમુના (જુઓ પરિશિષ્ટ અ) ના છાપેલા ફોર્મમાં કરવી. તે અરજી તારીખ ૧૫ મી ઑગસ્ટે અગર તે પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. ઇન્સ્પેક્ટરને અરજ કરેથી નમુનાનું ફોર્મ મળશે. દરેક ઉમેદવાર પાસેથી પરીક્ષાની ફીનો એક રૂપીઓ લેવામાં આવશે.

૭. સ્કૉલરશિપોની પરીક્ષા પરિશિષ્ટ વ માં જણાવેલા વિધોમાં લેવામાં આવશે.

૮. પ્રત્યેક સ્કૉલરશિપ દર માસ રૂ. ૩)ની રાખવામાં આવશે, અને પરીક્ષા પછીના જાન્યુઆરી માસની ૧ લી તારીખથી ત્રણ વર્ષ સુધી તે મળશે; પરંતુ જે વિદ્યાર્થીને સ્કૉલરશિપ મળતી હશે તેણે સરકારે ઠરાવેલા અભ્યાસક્રમ શિખવનાર તરીકે ડિપાર્ટમેન્ટે સ્વીકારેલી ઇલાકાની કોઈ પણ માધ્યમિક શાળામાં નિયમિત હાજરી, સારી આલચલગત, અને સન્તોષકારક અભ્યાસ બતાવવો જોઈશે. જે વિદ્યાર્થીને સ્કૉલરશિપ મળતી હશે તેની સ્કૉલરશિપ તેની ગેરવર્તણુકને લીધે અથવા બીજા કઈ કારણસર ડિરેક્ટરની મંજૂરી સિવાય લેઈ લેવામાં આવશે નહિ. આ મંજૂરી એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મારફત મેળવવી જોઈએ. જે નિશાળોમાં સ્કૉલરો જતા હોય તે નિશાળોની વાર્ષિક તપાસણી વખતે બધા સ્કૉલરોને તપાસણી અમલદાર રૂપે હાજર કરવા.

૯. જે વિદ્યાર્થીને સ્કૉલરશિપ મળતી હશે તેની હર કોઈ જિલા ઇન્સ્પેક્ટર અથવા તેમનો ડેપુટી પરીક્ષા લઈ શકશે, અને તેનો અભ્યાસ સન્તોષકારક નથી એવી ખાતરી થશે તો તેની સ્કૉલરશિપ લઈ લેવામાં આવશે.

૧૦. સ્કૉલરશિપની ચઢેલી રકમ ત્રણ ત્રણ મહિને આપણા નમુના મુજબ છાપેલા ફોર્મમાં બિલ કરી લેવી (બિલનો નમુનો પરિશિષ્ટ ક-માં

આપેલો છે). આ બિલમાં રકૉલરે પોતાની સહી કરવી અને તેની સામે નિશાળના મુખ્ય મહેતાજીએ સહી કરવી અને તે બિલ એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પાસે મંજૂર કરાવવું. કાઈ પણ રકૉલર એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મંજૂરી સિવાય નિશાળ બદલી શકશે નહિ.

તથા મહિના પૂરા થયા પછી એક માસની અંદર બિલ કરવામાં આવશે નહિ તો તે ના મંજૂર કરી શકાશે.

૧૧. સરકારી નિશાળમાં જનાર રકૉલરો પૈકી જેમને તે વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે ગરીમાઈનું સર્ટિફિકેટ આપ્યું હશે તેમને તે નિશાળમાં સેવાતી થી આપવી પડશે નહિ.

ટીપ—આ નિયમો છોકરાને તેમજ છોકરીઓને લાગુ પડે છે.

પરિશિષ્ટ અ.

(આ નમુનો જિલ્લામાં ચાલતો દેશી બાપામાં છાપવામાં આવશે.)

ના મહેરબાન એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ.

બિનલિ કે _____ મુકામે ધવાની આવતી રકૉલરશિપની પરીક્ષામાં રૂપરૂપ કરવાની મને પરવાનગી આપવાની મહેરબાની કરશો.

હી. આપનો તાબેદાર સેવક.

(પોતાનું નામ તથા પોતાના બાપનું નામ અને અટક)

(જાત અથવા ધર્મ અને નાત)

(જન્મતારીખ અને આવતી જન્મતારીખે પૂરી ઉંમર)

(હાલની નિશાળનું નામ)

(શિક્ષક)

(અરજીની તારીખ અને સાલ)

અરજદારની નિશાળના મુખ્ય મહેતાજીએ આપવાનું સર્ટિફિકેટ.

હું ખાતરીપત્ર લખી આપું છું કે _____ ગયાં

_____ થી મારી નિશાળનો વાસ્તવિક વિદ્યાર્થી છે અને ઉપર
તેની ઉમ્મર લખી છે તે મારા જણુવા તથા માનવા પ્રમાણે ખરી છે.

તારીખ _____ ૧૯૦

ના મુખ્ય મહેતાજી.

પરિશિષ્ટ વ.

પરીક્ષાના વિષયો.

(નિશાળમાં ચાલતો દેશી ભાષાની ગારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે.)

૧. અંગ્રેજી—પંચરાશી, સાદું વ્યાજ અને વ્યાવહારિક અપૂર્ણાંક,
ઇંગ્રેજ કોષ્ટકો, લેખાં મુધી.

૨. કેળવણીખાતાની ચોચી (મેન્શનરતી પાંચમી) ચોપડીના નેટલીજ
મુશ્કેલીની હરખેઈ ચોપડીનું વાચન સમજાવતી સાથે. એના પ્રમાણમાં વ્યા-
કરણ. કવિતાની ૧૫૦ લીટીનો મુખપાઠ. (ઉમેદવારો કવિતાને ખંદલે
હોલંરોધકૃત ઉર્દુ ચોચી ચોપડીના નેટલીજ મુશ્કેલીની ચોચડી તૈયાર
કરી શકશે). સારે અક્ષરે લખેલા કાગળ વાંચવા.

૩. નહિ વાંચેલા સાદા ગદ્યના ફકરામાંથી ૮ લીટીનું ડિક્ટેશન. (જે
નિશાળમાં મરાઈ ભાષા ચાલતી હોય ત્યાં ફકરો બાળબોધમાં લખવો અને
મોડી લિપિમાં તેની નકલ કરવી.)

૪. પ્રાન્તનો ઇતિહાસ અને હિન્દની સામાન્ય જૂગોળ, મુંબઈ ઇલા-
કાના વિશેષ જ્ઞાન સાથે.

મહેતાજી પરકારી ઝંઝેટમાં કૌંસ અને તેમાંના શબ્દો છાપેલા છે,
પણ અમારા _____ પ્રમાણે તે ન જોઈએ. આ બાબતનો ખુલાસો થવા
લખાણ કરવામાં આવે છે. જે ને ખુલાસો થશે તે હવે પછીના કોઈ અંગ-
માં છાપવામાં આવશે.

પ્રત્યેક સ્કૉલર નિયમસર હાજર હતો, તેણે ખંત રાખીને અભ્યાસ કર્યો હતો, તથા તેની ગ્રાહ સારી હતી.

તારીખ _____ ૧૯૦

મુખ્ય મહેતાજી _____ રજૂ.

રૂપીઆને માટે મંજૂર કર્યું છે.

તારીખ _____ ૧૯૦

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

વિભાગ.

ન. ૨૩૮૨ ખ.—હાઇ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કૉલરશિપોના ધારા સંબન્ધી નં. ૮૮૫ તા. ૧૨-૫-૧૯૦૪ ની સરકારી જાહેરખબર ૨૬ કરી આ ઉપરથી નીચેના સુધારેલા ધારા સહળા લોકોને જાણવા માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે:—

હાઇ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કૉલરશિપોના ધારા.

નામદાર ગવર્નર ઇન કાઉન્સિલ પ્રોવિન્શિયલ ફન્ડમાંથી દરેક જિલ્લા માટે બીજી ખબર આપતા સુધી નીચેની સ્કૉલરશિપો મંજૂર કરે છે:—

જિલ્લો.

દર વર્ષે આપવાની
સ્કૉલરશિપોની
સંખ્યા.

કુમુંબઈ	...	...	...	...	...	૨
પૂના	...	...	...	...	...	૩
શોલાપુર	...	...	...	...	...	૩
સતારા	...	...	...	...	...	૩

કુ એડન સાથે.

ખાનદેશ ...	...	...	...	...	૩
અહમદનગર...	...	...	...	...	૩
નાશિક ...	...	...	...	...	૩
થાણા ...	...	...	...	...	૩
સુરત ...	...	...	...	...	૩
મરઘ્ય ...	...	...	...	...	૩
ખેડા ...	...	...	...	...	૩
અમદાવાદ...	...	...	...	...	૩
પંચમહાલ ...	...	...	...	...	૩
રતનાગિરિ ...	...	...	...	...	૩
કોલાખા ...	...	...	...	...	૩
ધારવાડ ...	...	...	...	...	૩
ખેલગામ ...	...	...	...	...	૩
વિજયપુર ...	...	...	...	...	૩
ઉત્તર કાનડા...	...	...	...	...	૩
કરાંચી ...	...	...	...	...	૨
હૈદરાબાદ ...	...	...	...	...	૨
થર અને પારકર ...	...	...	...	...	૨
શિકારપુર ...	...	...	...	...	૨
સિન્ધનો ઉપલો સરદારનો મુલક...	...	...	...	...	૨
લાડખાણા ...	...	...	...	...	૨

૬૮

૨. દરેક જિલ્લામાં પહેલી એક સ્કૉલરશિપ માટે સધળા કોમના લોકો સ્પર્ધા કરી શકશે, પણ બાકીની બીજી અને ત્રીજી સ્કૉલરશિપો ને કોમો ઇચ્છે કેળવણીમાં પછાત છે તે કોમના ઉમેદવારો માટે રાખી છે. જ્યાં પછાત કોમો માટે બે સ્કૉલરશિપો છે, ત્યાં એક મુસલમાનો માટે અને બીજી મુસલમાન સિવાયની પછાત કોમો માટે રાખી છે.

૩. જે સ્કૉલરશિપો ને જિલ્લા માટે રાખવામાં આવી છે તે સ્કૉલરશિપો વાસ્તે તે જિલ્લાની કોઈ પણ સરકારે સ્વીકારેલી શાળાના ઉમેદવારો સ્પર્ધા કરી શકશે; પણ જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પહેલાંના ઓછામાં ઓછા બાર

પરિશિષ્ટ અ.

ના મહેરબાન એડમુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ.

વિનંતિ કે _____ સુકામે થવાની આવતી સ્કૉલરશિપની પ-
રીક્ષામાં સ્પર્ધા કરવાની અને પરવાનગી આપવાની મહેરબાની કરશો.
લી. આપનો તાબેદાર સેવક.

(પોતાનું નામ તથા પોતાના બાપનું નામ અને અટક).

(જન્મ અથવા ધર્મ અને નાત) _____

(જન્મતારીખ અને આવતી જન્મતારીખે પૂરી ઉંમર) _____

(હાલની નિશાળનું નામ) _____

(શિક્ષનામું) _____

(અરજીની તારીખ અને સાલ લખવી) _____

અરજદારની નિશાળના મુખ્ય મહેતાશએ આપવાનું સર્ટિફિકેટ.

હું ખાતરીપત્ર લખી આપું છું કે _____ છે.

હા _____ થી મારી નિશાળનો વાસ્તવિક વિદ્યાર્થી છે અને ઉપર તેની
ઉંમર લખી છે તે મારા જાણવા તથા માનવા પ્રમાણે ખરી છે.

તારીખ _____ ૧૯૦

નો મુખ્ય મહેતાશ.

પરિશિષ્ટ વ.

પરીક્ષાના વિષયો.

(જીલ્લામાં આવતી દેશી ભાષાની મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે.)

૧. અંગ્રજીત—વ્યાવહારિક અને દશાંશ અપૂર્ણાક, (પુનરાવૃત્ત દશાંશ સિવાય) ત્રિરાશિ અને જહુરાશિ, સાદું વ્યાજ, અને નફાતોટા તથા મેટ્રિક સિસ્ટમના સહેલા દિસાઓ.

૨. દેશી ભાષા—મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અને સિંધી.

સરકારી કેળવણીખાતાની વાચનમાળામાંની જગ્યામાં જગ્યા ચોપડીના જેવી મુશ્કેલીની ચોપડીમાંથી નહિ જોએલા ફકરાનું વાચન, સમજીતી સાથે, અને તેના પ્રમાણમાં વ્યાકરણ.

સાધારણ મુશ્કેલીવાળા કવિતાની ૨૦૦ લીટીઓનો મુખપાઠ, સમજીતી સાથે. (જોએવારો કવિતાને જદલે ઉર્દુમાં લેખન તથા વાચનની અથવા આરબી કે પારસી ભાષાના સાધારણ જ્ઞાનની પરીક્ષા આપી શકશે.)

સાધારણ મુશ્કેલીવાળા, નહિ જોએલા ફકરામાંથી ૧૦ લીટીનું આ-સતા અક્ષરથી ડિક્ટેશન. (જે નિયામમાં મરાઠી ભાષા આવતી હોય ત્યાં ફકરો જાળજોધમાં લખવો અને મોડી લીટીમાં તેની નકલ કરવી.)

સહેલા ઇંગ્લેજ ગદ્યની પાંચ લીટીઓનો લખેલો તરજીમો.

૩. હિન્દો ઇતિહાસ તથા ભૂગોળ. (સવાલપત્ર આપવાનું.)

૪. ઇંગ્લેજ સહેલા ગદ્યના નહિ જોએલા ફકરામાંથી ઇંગ્લેજ વાચન, તેની દેશી ભાષામાં સમજીતી, સાદા ઇંગ્લેજ પદ્મજોડ સાથે.

પાંચ ટુંકાં સહેલાં વાંચીને ઇંગ્લેજમાં ડિક્ટેશન.

ટુંકાં સહેલાં પાંચ દેશી ભાષાનાં વાંચીને ઇંગ્લેજમાં લખેલો તરજીમો.

परिशिष्ट कं.

પ્રાવિન્શિયલ ફ્રંડ આતે ઉધારવાનું

હાઈસ્કૂલ રફોલરશિયના બિલના નમુના.

નામદાર શહેનશાહની મુખર્ષી સરકાર

१८० ने द्विसे पूरा यता त्रक्षु मासनी रङ्ग-
दरशिमेतुं मिल.

રફાલરનું પેઢું નામ.	
રફાલરસિંધ શરૂ થયાની તારીખ	
રફાલર તરીકે ચૂંટી લાડવાની જાહેરાત કરે જે સરકારી ઝોનમાં આપી હોય તે જોઈદ ની તારીખ અતેષાનું	
રફાલરસિંધનો માસિક દર	
+આપવાની રકમ.	
રફાલરની સહી.	

એકદર આપવાના રૂપીઆ અક્ષરોથી.

એકદર આપવાના રૂપીયા અક્ષરોથી.

† આ ખાનામાં ત્રણ માસ માટે આપવાની રકમ આંકડાથી લખવી.

હું ખાતરોપત્ર લખી આપું છું કે જે ત્રણ માસની હમણાં માગેલી સ્કૉલરશિપો દેવી થઈ છે, તે ત્રણ માસમાં ઉપર જણાવેલા સ્કૉલરશિપોનો પ્રત્યેક સ્કૉલર નિયમસર હાજર હતો, તેણે ખત રાખીને અભ્યાસ કર્યો હતો, તથા તેની ચાલ સારી હતી.

૧૯૦

મુખ્ય મહેતાશ સ્કૂલ.

રૂપીઆને માટે મંજૂર કર્યું છે

૧૯૦

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર.

વિભાગ

નામદાર ગવર્નર ઇન કાઉન્સિલના હુકમથી,

(સહી) R. I. Enthoven.

એક્ટિંગ મેકેટરી, નિસખત સરકાર

નિશાળોનાં ધનામનો મેળાવડો-આંકલાવ, તાલુકે બોરસદ.

આંકલાવની તથા નજીકના ગામોની નિશાળોની પરીક્ષા થઈ ગયા પાદ વાર્ષિક ધનામ વહેંચવાને દિવસે સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સહ-ગૃહસ્થોની એક સભા બરવામાં આવી હતી સ્કૂલનું ગણન અને કમ્પાઉન્ડ તોરણ અને ધનપતાકાથી રાજગારવામાં આવ્યું હતું પ્રમુખસ્થાન મહેરબાન મિ. વ્રજરાય સતોકરાય દેસાઈ (ડે. એ. ઇ.) એ લીધું, એ-કલે નિશાળના વિદ્યાર્થીઓએ ઈશ્વરસ્તુતિ તથા રાજ્યાભિષેકના ગીત ગાયાં, અને તેમની પાસે કિન્ડર્ગાર્ટન, બાળઉદ્યોગ, ડાઇંગર્ન કામ, અને કાગળના ચિત્રનું કામ કરાવી ગતાવધામાં આવ્યું. પાદ સ્કૂલના હેડ માસ્ટરે સ્કૂલની રાજઆતથી હાલ મુખીની દરજીકત તથા કેળવણીનો ઇતિહાસ વાચી સભ-જાઓ, અને પ્રમુખે નવો ધોરણ પ્રમાણે શિક્ષણ બાબત વિવેચન કરી

શિક્ષકોને તથા પ્રજા વર્ગને કેળવણીની વધતી જતી ખુખી, અને તેથી થતા લાભ દર્શાવ્યા. ઉદાર અને પરાપક્ષારી બાઈ નંદકેર તરફથી આશરે રૂ. ૩૫૦૦) ની સ્થાવર મિલકતની બક્ષીસ સ્કૂલના છોકરાઓને ઉત્તેજન આપવા માટે કરવામાં આવી હતી. સ્વાર બાદ મેન્મર ડાહ્યાબાઈ નરેત્ર મદાસ તથા શાહ સુનીલાલ ઘેલાબાઈ તરફથી વિદ્યાર્થીઓને આશરે રૂ. ૨૨)નું ધનાગ વહેંચવામાં આવ્યું હતું. છેવટ વિદ્યાર્થીઓએ આશીર્વચનનાં ગીત ગાયાં, બાદ મેળાવડો વિસર્જન થયે હતો.

જાહેરખબર.

પાર્વતીકુંવરસ્મારક સ્ત્રીકામતું પ્રદર્શન.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી હસ્તકના પાર્વતીકુંવર સ્મારક ફંડ તરફથી સ્ત્રીઓના હાથનાં કરેલાં નીચે બતાવેલાં કામતું પ્રદર્શન અમદાવાદમાં આ વર્ષના સપ્ટેમ્બર માસમાં બરવાની યોજના ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ કરી છે:—

(૧) સીવણકામ.	(૪) ચિત્રકામ.
(૨) ભરતકામ.	(૫) રેખાકામ.
(૩) ગુંથણકામ.	(૬) ફોટોગ્રાફી વગેરે કારીગરીનું કામ.

૨. આ પ્રદર્શનમાં સુબઈની ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓ તથા (કાઠી-આવડ કચ્છ વગેરે સાથે) ગુજરાતની સર્વ ધર્મની દેશી સ્ત્રીઓને હાથે તૈયાર થયેલા કામના નમુના રજુ થઈ શકશે. નમુના રજુ કરવા બદલ રજાલ (માંડવા) ફી બીલકુલ લેવામાં આવશે નહિ.

૩. ઉત્તમ નમુના બદલ ધનાગ અને પ્રમાણપત્રો આપવામાં આવશે.

૪. તા. ૧૫ મી ઑગસ્ટ સને ૧૯૦૭ સુધીમાં નમુના લેવામાં આવશે. વધુ માહિતી માટે નીચે સહી કરનારને લખીને પુછાવવું.

અમદાવાદ, તા. ૧ ફેબ્રુવારી ૧૯૦૭. } કૃષ્ણરામ લોખાનાથ દીવેટીઆ.
 ૩. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની } રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ.
 ઑફીસ. } પ્રદર્શન સભા-કમિટીના સેક્રેટરીઓ.

તૈયાર છે. શાળોપયોગી પુસ્તકો મંગાવી લો. તૈયાર છે.

લેખપદ્ધતિ—એટલે તેજ પુનઃદિ સખનાની રીત (કચ્છ. કે. ખા. મ.
મૂર) કિ. એ આના. મૂતલ ધારોગ્યવિદ્યા પિંગલનો સમજ હી. તથા આના.
ખતે ખૂડા મૂના. તંવા. શાવ. પોર. વદ. વગેરે રોટમાં મેમૂર છે. નીતિયુક્ત.
ઘાતા સંગ્રહ પો. ખાગને પડેલા માટે (મી. શી. કૃત) મૂના. કે ખા. મ. મૂર. કિ એ આના

६-याश्चण। भाटे-(नाथीगार्ध ना० ३५) उनना गुंण कामनी समजने
देशो पोशाक वेतरवाणीसमझ. क्षी. नथु आना. वाळंगरवावलीनो खुला.
सो भा. १ वोल. १२-३-४ भाटे क्षी. दोढ आने तथा भा. २ न धा ५-६ भाटे क्षी. दोढ
आने शुष्कराती के पी. (पु. ३५) उपरी तमागण्डेभां उभी ०३० टअ बांकनी
चोपडी सोना. आना तक दोहो गिरी पुना. हिंदी पुना. वगेरे जवाना क्षी ओठ
आने नीनरीना नाता शुद्ध चोपडी के सांसही क्षी पि दिगत. बल्युडलेक शाही
सभ्यता अक्षर देनाता के ह्री नीकनानथी पयास तोषा साही थायतेवा ओठ ५-
दीमानाणे आना. पथु सामदां श रना सोज ते सिवाय पीन सुग्गारे मंशुर करे-
सा रेष्ठभां आवतां पुस्तके सास कभीशनथी गगरो सभगा भावनं पोष्ट वगेरे
अर्थ वपाये पउजे. कोबंड तत्र कशींनी कुं थुक सखर-पडेवाण शहेर.

પ્રકાસક બેચેર મેવલ, પુરા પાઠ, રાજકોટ."

સરકારે ઇનામ આપે તમા સાધ્વેરીમાં રાખવા માટે મનુર કરેલ પુસ્તક.
કોતકમાળા ૩૧.૦-૧૨-૦, ઇસંપ નીતિ ૩૧-૦-૮-૦, વ્યવહારોપયોગી નિબંધ
સમૃદ્ધ ૩૧. ૦-૮-૦, તથા-કિન્દગ્માર્દન પદ્ધતિ ભા. ૧ સો ૩૧. ૦-૮-૦

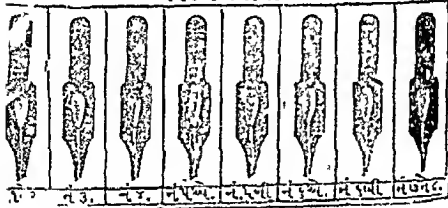
આસ્તર હસમાન બી તથા મહોબતસિદ્ધ મો. ના બનાવેલા ડ્રોઈમ સદિત
ધેરજુવાર પદાર્થ પાઠો બાળવર્ગે રૂ.૦-૧-૦, ધો. ૧ હુ રૂ.૦-૧-૬, ધો. ૨
બુ રૂ. ૦-૨-૦, ધો. ૩, બુ રૂ. ૦-૨-૬, ધો. ૪ બુ રૂ. ૦-૩-૦, અને ધો.
૫ બુ રૂ. ૦-૪-૦ મેમરી ડ્રોઈમ સ્ક્રીટ એડ આદિતિ ૩ જી રૂ. ૦-૪-૦, સે-
કન્ડ એડ રૂ. ૦-૬-૦, સાદું ડ્રોઈમ ધો. ૬ ફા, ૭ મા અને પ્રવેશક કબ્રાસ
માટે રૂ. ૦-૨-૦, સદરકુ પુસ્તકોના અમે સોલએજન્ટ છીએ અને ૨૪ થી વધારે
નકલ મંજાવનારને ૨૫ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે મેમરી ડ્રોઈમમાં ૨૦ ટકા

ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં ચોટા ખર્ચે ચાપ તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું. નોટપેઠ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરેક શિક્ષક કોપીખુકોના જ દરેક ભાગના શુદ્ધ શુદ્ધ, કદના અક્ષરોને જ ખંધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇન્ચાન્ડથી મહોટે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ઘણી સંગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૩-૬. કિંમત રૂ. ૦૫, ચોટામાં ચોટા ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૬૫ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ થી તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૫ ટકા મળશે. વેલ્યુએબલ થી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના બાજુ વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહી, અને પૈસા પહેલાંથી બોક્સ લાવનારને ૧-૬ બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે.

નકલ
આદરજી કોવસજી માસ્તરજી
દરેક શિક્ષક કોપીખુકોની
સ્ટીલપેનોના

આદરજી કોવસજી માસ્તર, દરેક શિક્ષક કોપીખુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કરતા અને કમિશન એજન્ટ, ઘોળી તથા વ મુમબઈ.

સુચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ ઓઠિટર તરફ મોકલવું નોંટપેઠ કામજ લેવામા નહિ આવે. સહી વગરના લખાણુ ઉપર ધ્યાન આપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની ઓકળ બાજુએ લખવું તે અચૂક ગાસગા છાપવા અથવા નાપસદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મગાવી લેવું. સાળાખાતાના તેમજ ણીજાં શુદ્ધસ્થો કેળવણી તથા નિ-સાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશ તો તે પ્રજા પો-અ અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે રૂપન ઉપર પાતા ડેકાણું, અને શી બાજતના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષર લખવું. ત ૧૧ ૫૫૫ થનાના લખાય છે પોસ્ટ ની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આના વધાર મોકલવા, પોસ્ટ સવાય બીજી ટિકેટો લવામા આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત આગાઉથીજ વરસા એકતો રૂ ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ ફટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના, પદરના ખર્ચે સારે દસ રૂપીઆ સુધી ૫૫ પગારવાગા સિદ્ધકો તથા રકામરોને ટપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ રમણ લખવું વિષય પસંદ પડશે તો તેની અમલ વએરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલ પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામા આવશે અર્ચાપત્રનો એમા સમાસ યશેભિદિ.

 જાહેરખબરોના લાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનુ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેરખબરો છાપવાના ભાવ.

૧. ... .. ૨	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો આર્જ અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી દર માસે રૂ. ૩.૦૦ આર્જ પડશે છ ગાસ માટે પહેલે મહિને પૂરો આર્જ, અને પછી દરેક ગામે રૂ. ૨.૦૦ લેવાશે.
૩. ... .. ૪	૧૦ લીટીઓ તથા પ્રમાણે	
૫. ... .. ૬	૨૦ લીટીઓ તથા પ્રમાણે	
૭. ... .. ૮	૩૦ લીટીઓ તથા પ્રમાણે	
૯. ... .. ૧૦	૪૦ લીટીઓ તથા પ્રમાણે	

સાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હુદખિલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

૧૫

The Gujarati School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

મે ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માસ.....	૧૨૯-૧૪૦
શિક્ષક તેમજ શિષ્ય બંનેએ કેળવવા યોગ્ય ટેવો.....	૧૨૯-૧૪૦
વરચિહ્નિત પ્રાકૃતપ્રકાશ , ...	૧૪૦-૧૪૨
સુવર્ણાનુક્રમણિકા.....	૧૪૨-૧૪૫
કેળવણીનો ખોટો દાખા.....	૧૪૬-૧૪૮
કેળવણીખાતાની ખબરો , ...	૧૪૯
વર્ગાધ્યક્ષ દ્વારા પરીક્ષાની ઉમર , ...	૧૪૯
ગિરજા સ્કૂલ સ્કોલરશિપોના નિયમના સુધારો.....	૧૪૯
વડોદરાની શિક્ષકમંડાલમાં.....	૧૫૦

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ મુનાઈટ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ દ્રવ્ય સ્વાધીન રાખ્યા છે)

તૈયાર છે.

ડૉક્ટર ભાંડારકર કૃત સંસ્કૃત સેકન્ડ બુકનું
ગુજરાતીભાષાંતર.

(ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરનાર)

રા. સા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી બી. એ.

અમદાવાદ પ્રેમચંદ્રરાયચંદ્ર દ્રેનીંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ

કિંમત રૂ. ૧-૪-૦.

નિશાળના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

પ્રાણીમાત્રનું વર્ગીકરણ.

CLASSIFICATION OF ANIMALS

ફરેક પ્રાણીની કુદરી સમજૂતીની બુક નકશા સાથે.

કિંમત રૂ. ૬-૦-૦

K. V. MENTA'S USEFUL BOOKS.

THE MITRALABHA.

(HITOPADESH).

With copious explanatory notes, profuse
translations, solutions of Companies, &c.

Price Annas 6.

Aids to the Sanskrit Course, St. V.

Price Annas 6.

ગુજરાતી શબ્દાર્થસિંધુ

રચનાર

વિકૃલ રાજરામ દલાલ.

કિંમત. રૂ. ૩-૦-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કલકાતેવીરોડ. મુંબાઇ.

૧. ટેકડટણુક તરીકે સરકારે મંજૂર કરેલ અરુણદેવીના માની. પદ્ધતિ,
૧૮. મી. આવૃત્તિ, ૩૩ આના. વ્યાકરણ. શિક્ષણ, માળા અંક ૧, લો. (પ્રમી
આવૃત્તિ.) ૧. આનો. પો. ૩ માટે; અંક પીલો (પ્રમી આવૃત્તિ) ૨૩ આના. પો.
૪ માટે, નવું ગુજરાતી ભાષા. વ્યાકરણ (૮મી આવૃત્તિ) ૨૩ આના. પો.
૫, ૬, ૭ માટે, લાઇબ્રેરી બુક તરીકે મંજૂર છે. પોરટેજ ને વી. પી. ખર્ચ લેના
રને સિર. કામગીર ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંમથી અનુક્રમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫
ટકા. પ્રેમચંદ્ર કરમચંદ્ર રાહુ, ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર. ગુ. શા. કળ.

‘આપણી રામ’ અને ‘હાલિયાંની દુપનીની

देभनं कलां कोपां भुक्ते।

ગુજરાતી અને પાઠશાળાનાં બે નમૂનાઓ. ૩૧

કેળવેલી ખેતાના મે. હિરેકરસાહેબે ખુબમઠ ધલાકાની
જરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ યુનિયનની
અક્ષરોનાં મુદ્દ વંદનું શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ
આ લખાણ દ્વારા ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીયુકે
રતાં મૂઠીઆતા થયાની ખાતરી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કાપીબુકોની સદ્ગુણ અને મુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રો (કાપરખોટ) કોતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેન એક જ બાજુએ મુન્દર-રંગની શાહીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં દકાઉં વાપરેલાં છે, જે એક વખત જોવાથી ખાતરી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને મોકલે ૩૩ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતે કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે ખીજે પુસ્તકો ગંગાવનારને સોંકડે અર્થે. દુકા હકંસાઈ લઈ
 ચાલેલી, આપણા ગોઠવણ સંખ્યા છે. મળીવાનું ઠેકાણું—આત્મારામ અને
 લાલાઈની કંપની, લેખનકળા કોપીજીની ઓફીસ, કાળકાદિવી રોડ
 ૧૦૨-૨૦૨ અંબઈ.

સરસ્વતી પુસ્તકાલય તથા ધી ગુજરાત
સ્ટેશનરી એન્ડ મિસેલેનિયસ કંપની
લિમિટેડ-માંલીક તથા એજન્ટ-
મહારાષ્ટ્ર રવિશંકર ત્રિવેદી.
ચીચીરાડ-અમદાવાદ;

નીચે ની મુખ્ય ઇલાકાની સર્વ પ્રાથમિક શાળાઓમાં વપરાતી અને મૂળ
ખામેલી, સરકારે મંજૂર કરેલી, ટેકસ્ટ બુકો તથા શિક્ષકોને ખાસ ઉપયોગ
માટે, તેમજ લાયબ્રેરી ધનામ વગેરે માટે મજૂર થએલી-તથા બીજી શા-
ળાપયોગી ચોપડીઓના અમે સોલ એજન્ટ છીએ જેથી અમે સૌથી
શ્રેષ્ઠ અને આવી શકીએ.

લઘુવ્યાકરણ (ખા ૧ થી ૩) અમીધર {આખા પુસ્તક નવાજ સહિત
લેખા (ખા ૧ થી ૫) કૃત. તથા છુટા ભાગ.

એકગણિત, રા. બા. લાલશંકર કૃત.

ભારતખંડનો સરળ ઇતિહાસ-રા. ગ. વિઠ્ઠલદાસ કૃત.

ગુજરાતનો વાર્તાકથા ઇતિહાસ-(ગિ-ખારોડ તથા શાંદ કૃત.)

મૂર્તિ-રા. બા. હરજીવદાસ કૃત; સંખ્યા પ્રવેશ-અમીધર કૃત

ખાલ સ્વભાવ-મિ. વેણુવ કૃત મંજૂર.

પદાર્થપાઠ {ખાળવર્ગ તથા પહેલું ધો. ૦-૩-૬}
ખીલું તથા ત્રીજું ૦-૪-૦
ગિ. ગં. મ. વેણુવ, (ખી. ચોથું તથા પાંચમું ૦-૪-૦
એ. ખી. એસ. સી. ટ્રેનિંગ અલગ ઉત્તરતા ધો. ચૈત્રવાદ ૦-૩-૦
કોલેજના પદાર્થપાઠના આખું પુસ્તક ૦-૧૨-૦
શિક્ષક) કૃત.

જ્ઞાન-મદીપ-તવીન પદાર્થપાઠ તૈયાર કરવામાં તરફથી મંજૂર
ઉપયોગી હકીકતનો સંગ્રહ. ૦-૧૨-૦

સંચિત્ર

૫, કે. ખાતા

એ ઉપરાંત શાળાપયોગી તમામ પુસ્તકો દરેક જાતના કામગીરી
સિન્ડ્રો, પ્રિન્ટિંગબુકો, વગેરે તમામ સામગ્રી અમે ધણું સારા કમિશનથી
આપીશું. એક વાર કામ પડી જુઓ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ મું.

મે, ૧૯૦૭.

અંક ૫.

માસ.

શિક્ષક તેમજ શિષ્ય બંનેએ કેળવવાયોગ્ય કેટલીક ટેવ—
કોઈપણ કામ વારંવાર કરવાથી મનની જે સ્થિતિ થાય છે તેને આપણે
ટેવ કહીએ છીએ. ટેવ એ મનુષ્યનું લક્ષણ જ છે. માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી
તેનું નિરૂપણ માનસવિજ્ઞાનમાં યોગ્ય રચણે કરવામાં આવશે. અત્રે અવ-
હારદૃષ્ટિથી નિરૂપણ થાય છે. ટેવ એ એવી બળવાન છે કે તે મનુ-
ષ્યનું પ્રધાન લક્ષણ કહેવાય છે. અર્થાત્, જે શુભ કે દોષથી એક મનુષ્ય
ખીજાયી જુદો પડી આવે છે તે તેની ટેવ જ છે. માનસિક સ્થિતિ ટેવના
સામુદાયરૂપ જ છે. સારી કરતાં નકારી ટેવ જલદી પડે છે. જમીનમાં
અનાજ કે ખીજો ઉપયોગી પાક વાપીએ તોજ ઊગે છે તે તેને માટે
જમીન ખેડવા કરવાનો પરિશ્રમ કરવો પડે છે, પરંતુ ધાસ, કોંટા વગેરે
નજીવી ચીજો એની મેળે ઊગે છે. તેવીજ રીતે સારી ટેવ કેળવવા માટે
પરિશ્રમની અપેક્ષા છે; પણ નકારી ટેવ તો સહજ પડી જાય છે. વળી
એ પણ યાદ રાખવાનું છે કે ટેવ એવી બળવાન છે કે મનુષ્યને ખગર પણ
પડતી નથી તે પહેલાં તો તેના સ્વામિત્વ નીચે શુભામ જેવો બની ગયતો
હોય છે. એકવાર ટેવના અંકુશ તળે મનુષ્ય સપડાયો કે પછી તેને સ્વા-
તંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવું ઘણુંજ કઠણ થઈ પડે છે. લાભો વખત કેદખાનામાં
રહ્યા પછી કેદીને સ્વતંત્ર હવા કેદખાનાની હવા જેવી સ્વચ્છિત્ર થઈ પડતી
નથી. આ દારણોથી ટેવ બધાતા પહેલાં મનુષ્યે બહુ સાવધ રહેવાની
જરૂર છે. બાલ્યાવસ્થાથીજ સારી ટેવો પાડવી જોઈએ. જેને બાળપણથી
સારી ટેવ પડી હોય છે તેની હંદગી બણી સુખી થાય છે. આથી શિક્ષ-

ઉદ્યોગ વગર પ્રાપ્ત કરી શકાય. ઉદ્યોગ કર્યા વગર મનુષ્યે પ્રારંભ પર આધાર રાખવો એ ખરેખરી મૂર્ખાઈ છે. જો તેટલો ઉદ્યોગ કરી ફળ માટે ઈશ્વર પર આધાર રાખવો એજ આપણું કર્તવ્ય છે. ફળની અપેક્ષા વગર કર્મ કર્યા કરવું એજ આપણો ધર્મ છે. નિષ્કામ ભક્તિ જેમ સર્વ ભક્તિમાં શ્રેષ્ઠ છે તેમ નિષ્કામ ઉદ્યોગ એ સર્વ કર્મોમાં શ્રેષ્ઠ છે. ઉદ્યોગી પુરુષ સર્વ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ છે. તેને લક્ષ્મી શોધવી પડતી નથી, લક્ષ્મી તેને શોધતી આવે છે. દૈવજ બળવાન છે એમ કહેનારા માત્ર કાપુરુષોજ છે. ગમે તેટલાં વિધ્નો આવે તોપણ તેનાથી હારી ગયા વગર કાર્યોનો નિર્વાહ કરવો એ ઉત્તમ પુરુષનું લક્ષણ છે ને તે ઉદ્યોગી પુરુષજ કરી શકે છે. એ ખરી વાત છે કે કેટલીક વાર ઉદ્યોગ કર્યા છતાં પણ ઇષ્ટ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. એવે સમયે દૈવ, પ્રારંભ કે આસપાસના સંજોગ ઉદ્યોગથી બળવત્તર થયા એમ કહેવું પડે છે. પરંતુ આપણું કર્તવ્ય તો ઉદ્યોગ કરવાનુંજ છે. ઉદ્યોગ કરી સર્વ ઈશ્વરાર્પણ કરવું ને ફળની અપેક્ષા પણ ન રાખવી એજ ઉત્તમ નીતિ છે અને એજ આપણે અદ્યક્ષ કરવી જોઈએ.

ઉદ્યોગમાંજ આરોગ્ય અને ધર્મ રહેલાં છે. જેવું આરોગ્ય ઉદ્યોગી પુરુષ ભોગવે છે તેવું નિરુદ્યોગી ભોગવતો નથી. ઉદ્યોગથી કદી પણ હાનિ થતી નથી. આજસથી શરીરમાં ને મનમાં અનેક પ્રકારના વ્યાધિ અને આધિ ઉત્પન્ન થાય છે. આપણું મન ક્ષેત્ર જેવું છે. જો તેમાં ઉદ્યોગથી સારા વિચારોનાં બી રોપીયું તો સારાં ફળ થશે. પણ જો આજસથી ગમે તેવા દુર્વિચારો ઉત્પન્ન થવા દર્શીયું તો ફળ પણ તેવાંજ થશે એ સ્પષ્ટ છે. શરીર આજસુ રહી શકે છે, પણ મન કદાપિ આજસુ રહી શકતુંજ નથી એ હમેશા યાદ રાખવું. મન ધણુંજ ચંચળ એટલે અસ્થિર છે, વિદ્યુદ્દેગથી પણ તેની ગતિ ઘણી વિશેષ છે. એક પળમાં મનમાં દૂરફરના, આ દુનિઆના ને પેલી દુનીઆના વિચારો આવે છે. મનને વશ કરવું આજ કારણથી બહુ ટકણું છે. અભ્યાસથીજ-ઉદ્યોગથીજ મન વશ થઈ શકે છે. દુર્વાસનાનો નાશ કરી સારા, ધાર્મિક વિચારો ઉદ્યોગથીજ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. ઉદ્યોગી પુરુષ જેવી ધર્મનીતિ સાચવે છે અને ઈશ્વરપ્રિય કર્મો કરે છે તેવાં જીમીથી થતાં નથી. આટલાજ માટે ઉદ્યોગમાંજ ધર્મ સમાયસો છે એમ કહ્યું છે.

બુદ્ધિમાન પુરુષ બુદ્ધિબળ પર વિશ્વાસ રાખી ઓછો ઉદ્યોગ કરે કે ઉદ્યોગનો તિરસ્કાર કરે તો અન્તે તેને માલમ પડશે કે સાધારણ બુદ્ધિવાળા પણ ઉદ્યોગી પુરુષથી તેનો પરાબલ થાય છે. બુદ્ધિમાન પુરુષ એમ સમજે કે બુદ્ધિના પ્રભાવથીજ તેને સર્વ પ્રાપ્ત થશે તો તેમાં તેની મોટી ભૂલ છે એમ તેને જણાયા વિના રહેશે નહિ. ઉદ્યોગ વગર કંઈ પણ પ્રાપ્ત થવાનુંજ નથી એમ તેણે સમજવું જોઈએ. નાનાં કામમાં ઉદ્યોગ કરવાથી પુરુષ મોટાં કામ કરવા સમર્થ થાય છે. ઉદ્યોગથી શું શું સાધ્ય થાય છે તે જોઈ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતું નથી. પ્રાચીન ગ્રન્થકારો જે મોટા મોટા ગ્રન્થો લખી ગયા છે તે જોઈ આપણે વિસ્મય પામીએ છીએ. પણ એ સર્વનું રહસ્ય ઉદ્યોગમાંજ રહેલું છે. દરરોજ માત્ર ત્રણ ત્રણ કલાક મુસાફરી કરવાથી સાત વરસમાં પૃથ્વીની પરિક્રમણા થઈ શકે છે. વ્યવસ્થિત ઉદ્યોગ આમ મુમહત્ કાર્યો કરવાને પણ મનુષ્યને શક્તિમાન કરી શકે છે.

વિદ્યાર્થીને આજસ જેવું બીજું કંઈ હાનિકારક નથી. પરંતુ આજસ સદંજ આવી જાય છે. એજ કારણથી વિદ્વાનોએ આજસને શરીરરચ મંદારિપુ તરીકે વર્ણવ્યું છે. ઉદ્યોગની ટેવ કેળવવી મુશ્કેલ છે. આજસની ટેવ જલદી પડી જાય છે અને તેને જતાં ઘણો વખત લાગે છે. આ કામ પાળું અઘરું છે, એમાં ઘણી બુદ્ધિનું કામ છે, મારી શક્તિ સાં પહોંચી શકે એમ નથી, એ એક મોટા દુર્ગ જેવું છે. જેમ દુર્ગ વશ કરવો મુશ્કેલ તેવું એ કામ કરવું મુશ્કેલ છે, જેમ પર્વત પર ચડવામાં વાધ વરનો ભય રહ્યો છે તેમ એમાં અનેક સંકટો છે—આવાં આવાં બહાનાં કાદી આજસ પુરુષ પોતાના મનનું સમાધાન કરે છે. પરંતુ એ સમાધાન બીલકુલ ખોટું છે. ઉદ્યોગી—વ્યવસ્થિત—ઉદ્યોગી પુરુષને એવું કંઈ લાગતું નથી. આ માત્ર આજસ પુરુષનાંજ બહાનાં છે.

વળી એ પણ યાદ રાખવું કે વ્યવસ્થા વગરનો ઉદ્યોગ તે ઉદ્યોગજ નથી. માત્ર ગમે તે કંઈ કરવામાં મનને રોકાયેલું રાખવાથી કંઈ લાભ નથી. આજસનાં દુષ્ટ પરિણામોમાંથી જણવાને માટે અને પોતે ઉદ્યોગી છે એમ મનને આશ્વાસને આપવા માટે કંઈ પણ ચોજના કે ઉદ્દેશ વગર જે તરફ

મન દોડે તે કામ કરવામાં તેને ઉદ્યુક્ત રાખવું એ વ્યવસ્થિત ઉદ્યોગ નથી ને એથી કંઈ લાભ નથી. માત્ર ઑળસથી યતી હાનિમાંથી બચે છે એટલોજ લાભ છે, વિશેષ નથી. માટે પ્રયોજનને ઉદ્દેશીને વ્યવસ્થાપૂર્વક ઉદ્યોગ કરવો એજ આપણું કર્તવ્ય છે.

જે ઘણો ઉદ્યોગી છે તેને હરકોઈ કામ કરવા માટે અવકાશ મળે છે. તે વ્યવસ્થાપૂર્વક કામ કરે છે તેથી પોતાના વખતના વિભાગો કરે છે અને તેમાં જે કંઈ કરવું હોય છે તેની ગોઠવણ કરે છે. આથી તે ધારેલું કામ કરી શકે છે ને વળી અવકાશ પણ મેળવે છે. સત્પુરુષોનો વખત કાવ્યવિનોદમાં અને શાસ્ત્રવિનોદમાં જાય છે અને મૂર્ખોનો વ્યસનમાં, નિદ્રામાં અને કલહમાં જાય છે—આ વચન યથાર્થજ છે. સેનેકા પોતાના મિત્રને પત્રમાં ખાતરી કરી આપે છે કે એવો એક પણ દિવસ ગયો નથી કે જેમાં એણે કંઈ પણ લખ્યું ન હોય કે કોઈ સારા અન્યકારનો અન્ય વાંચી તેનો સાર ન કાઢ્યો હોય. ઉદ્યમથીજ ઉત્કૃષ્ટતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એવો અભિપ્રાય એટલો બધો બ્યાપક છે કે આજસુએને મૂર્ખની ચોગ્ગ સંજ્ઞા સર્વત્ર આપવામાં આવે છે. ઉદ્યોગી પુરુષને આ પ્રમાણે વ્યવસ્થાપૂર્વક કામ કરવાથી અવકાશને માટે ફરિયાદ કરવાનો પ્રસંગ આવતો નથી. લ્યુથરને ધર્મસુધારાના ઉપદેશ માટે ઘણી ખુસાફરી કરવી પડી હતી અને અતિશય ગયન કરવું પડ્યું હતું. તેમ છતાં પણ વ્યવસ્થાપૂર્વક ઉદ્યોગની ટેવને લીધે તેને ‘જ્ઞાઈબલ’ નું બાપાન્તર કરવાનો વખત મળ્યો ને તે કામ તેણે ઘણું સંપૂર્ણતાથી કર્યું. આ કામ તેણે આટલા બધા વ્યવસાયમાં પણ શી રીતે કર્યું તે તેના પોતાનાજ પત્ર ઉપરથી સહજ સમજાય છે. ‘એક પણ દિવસ એક કવિતાનું બાપાન્તર કર્યા વિના જતો નહિ.’ આ રીતે તેણે સમગ્ર અન્યનું બાપાન્તર કર્યું. ડીમોસ્થનીસ નામના ગ્રીક વક્તાએ યુસિડાઇડીસના ઇતિહાસની પોતાને હાથે આઠ વાર નકલ કરી હતી તેનું કારણ તે ઇતિહાસકર્તાની બાપાશૈલીનો સંપૂર્ણ પરિચય મેળવવો એજ હતું.

તુર્ક અને સ્પેનિયર્ડ લોકોમાં દહેવત છે તેમાં ઘણું સત્ય છે. તે આ પ્રમાણે છે—‘ઉદ્યોગી પુરુષને માત્ર એક સેતાન હેરાન કરે છે; પણ આજસુને દુનિયા સેતાનો હેરાન કરે છે.’ ‘માણસોને સાધારણ રીતે સેતાન

લક્ષ્યાવે છે; પણ આજસુ સેતાને લક્ષ્યાવે છે એ નિશ્ચિત છે.' દરોજ ઉચોગ કરવાની ટેવ કેળવવાથી દુર્વાસના, દુષ્કર્મ કરવાની લાલચો અને દુષ્ટ નિયારોથી મન દૂર રહે છે.' આજ કારણથી કહ્યું છે કે ઉચોગમાં ધર્મ સમાયેલો છે.

૩ આગ્રહથી કામ કરવાની ટેવ પાડો—કોઈપણ કામ માથે લેતા પહેલાં તે યદ્દ શકશે કે નહિ તેનો વિચાર કરવો બુદ્ધિનું પ્રથમ લક્ષણ છે; અને તે માથે લીધું એટલે મને તેટલાં વિદ્વાં આવે તોપણ તેનાથી કંટાળ્યા વિના તેનો નિર્વાહ કરવો એ બુદ્ધિનું બીજું લક્ષણ છે. જે પુરુષને નિશ્ચય કર્યા વિના કાર્ય આરંભવાની ટેવ છે તે પુરુષ કંઈપણ મોટું કામ કરી શકશે નહિ. વળી નિશ્ચયને વારંવાર બદલ્યા કરવાથી પણ ઘણી હાનિ થાય છે. જે માણસ નિશ્ચય કરે છે, પરંતુ તે નિશ્ચયને મિત્રના કહેવાથી કે પુસ્તકમાં વાંચ્યાથી તરત બદલી નાંખે છે, એક અભિપ્રાય પરથી બીજા અભિપ્રાય પર દોડે છે અને એક યોજના પરથી બીજી પર બદલે છે, આ પ્રમાણે જે મનુષ્ય પવનચક્ષીની જેમ પ્રતિદિગ્ધે યોજનાઓ અને અભિપ્રાયો બદલ્યા કરે છે તે કદી પણ કોઈ મોટું કે ઉપયોગી કામ કરી શકશે નહિ. તેટલા માટે અમુક અભિપ્રાય બાંધતા પહેલાં કે યોજના તૈયાર કરતા પહેલાં જાડો વિચાર કરો અને તે સ્પીકાર્યા પછી તેમાં ગમે તેવા પ્રલવાયો નડે તોપણ તેનો નિર્વાહજ કરો. કોઈપણ બાબત ન આવડે તો તેથી હિંમત હારી ન જવું. પણ તે આવડે લાંસુધી વારંવાર પ્રયત્ન કરવો એવી શિષ્યને ટેવ પાડવી. કોઈપણ કામમાં આગ્રહથી મન્યા રહેવાથી છેવટે વિજય મળ્યા વિના રહેશે નહિ. આરમ્ભે આર્દ્ર મુસાફરી કરવામાં એવો આગ્રહી હોતો કે ઘણીખરી વાર લાગલાગટ ચોવીસ કલાક ઘોડા પર સવાર થતો. એ રીતે તે પોતાના રાજ્યના ઘણા ભાગમાં ફરી વળ્યો. તેના અમલદારો યાત્રી જતા અને ઘણીવાર તે એકલોજ ફરતો. એક વખતે એવી રીતે સવારી કરતાં તેનો ઘોડો ચક્રર ખાઈ જમીન પર પડી ગયો ને મરણશરણ થયો; પરંતુ રાજાએ આગ્રહ છોડ્યો નહિ. લગભગ અને જીન પોતાની પીઠે મૂકીને તે આગળ ચાલતો થયો. રસ્તામાં જે પહેલું મુસાફરખાનું આવ્યું ત્યાં તેણે એક ઘોડો પસંદ કરી ને પર સવાર થઈ ચાલતો થયો. તેનો માલીક તેની સામે લઢવા આવ્યો અને

રાખ્યો કહ્યું કે જીન ને લગામ લાગ્યકતાં હું ચાકી ગયો તેથી તારો ઘોડો લઈ ને ચાલવા માંડ્યુ. આથી બંનેને કશુંયે થયો ને રાખને કોઈએ ઓળખ્યો ન હોત તો લોહીલોઆણુ થયા વિના રહેત નહિ. ‘અસમ્ય’ શબ્દ મારા શબ્દકોષમાં છેજ નહિ એમ નેપોલીઅન બોનાપાર્ટ કહેતો, તે આગ્રહથી કાર્યનિર્વાહ કરવાની ટેવથીજ. છોકરાઓ આવા પ્રકારનો આગ્રહ રાખવાની ટેવ પાડે તો ગમે તેવું બારે કામ પાર જિતયા વિના રહે નહિ.

૪ વખતસર કામ કરવાની ટેવ પાડો—આ ટેવ બહુ ઉપ-યોગી છે; પરંતુ બહુ યોગ્ય પ્રસંગોમાં એ ટેવ હોય છે. જે કામને માટે જે વખત નીમ્યો હોય તેજ વખતે તે કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. દરેકજ નિશાળે નિર્મિત સમયે આવતું, નિર્મિત સમયે નિર્મિત વિષય શીખવે, એવી ટેવ સામાન્ય રીતે નિશાળમાં પાડવામાં આવે છે. પરંતુ જેમ બીજી ટેવની જાળતમાં છે તેમજ આમાં પણ જો શિક્ષક વખતસર કામ ન કરતો હોય તો તેનો ઉપદેશ વ્યર્થજ નથી; કારણ કે ઉપદેશ કરતાં કામલો ધણો બળવાન છે. ધણીવાર સભાનું કામ નિર્મિત વખતે ચાલતું નથી. કેટલાક એમ મનજ છે કે નીમેલા વખતથી સહજ મોડા આવવામાં મોટાઈ છે, પણ એમાં તેમની ભૂલ છે તેમને પોતાને પોતાના વખતની કિંમત નથી તેવીજ રીતે બીજાને પણ કિંમત નથી એમ ધારી લઈ તેમને રોકી રાખે છે તે ધણું અગત્યનું છે. વ્યવસ્થાપકો અને પ્રમુખ તથા બાવણુકર્તા પણ ધણીવાર વખતસર આવતા નથી એ વિશેષ નિન્દવા લાયક છે. વળી ધણા માણસો કોઈને ઘેર મળવા જાય છે તો સાં બેસીજ રહે છે કામ થયું એટલે રીતસર બેસી ચાલતા થવાની તેમને ટેવજ નથી હતી. એ બધાં આજસનાંજ પરિણામ છે. જેમને વખતની કિંમત છે અને જીવોગની ટેવ પડી ગઈ હોય છે તેઓ કદી પણ એવી રીતે વર્તતા નથી.

૫ નિયમિત રીતે કામ કરવાની ટેવ પાડો—આ ટેવ ધણીજ અગત્યની છે. અમુક મુદતમાં અમુક કામ કરવાનું હોય છે સારે આરંભમાં ધણા માણસો તે પર લક્ષ આપતા નથી. બ્યારે વખત પૂરો થવા આવે છે સારે તેમની આંખ બિઘડે છે; ને પછી ધણી મહેનત કરવી પડે છે, તેમ છતાં પણ કામ પૂરું થતું નથી કે થાય છે તો જોઈએ

તેનું સારું થતું નથી. પરીક્ષાનો સમય આવે છે ત્યારે વિદ્યાર્થી વધારે ભગે છે ને જોઈએ તેથી વિશેષ પરિશ્રમ લે છે. આરંભમાં તેઓ બેદર-કાર રહે છે. આવું પરિણામ એવું પણ આવે કે પરીક્ષાને દિવસેજ માંદા થાય. આ પ્રભાસે અનિયમિત ઉદ્યોગ શરીરને હાનિકર્તા થાય છે. વળી યોગ્ય વખતમાં વિચાર કર્યા વગરનું અપરિપક્વ જ્ઞાન મનમાં એકદું કચું તે પણ શા કામનું ? આ રીતે પરિપૂર્ણ મનન કરી વિષયનું સંશોધન થતું જોઈએ તેમ થતું નથી. પરિણામ એ થાય છે કે આવું મહામહેનતે પરીક્ષાના દિવસેજ માટે એકદું કરેલું જ્ઞાન તે દિવસ જાય છે કે તરત જતું રહે છે. જેનો સંસ્કાર જીડો થયો નથી તેનો સંગ્રહ સ્મરણસ્થા-નમાં સ્થાપી થાય ? પાઠ આપવામાં શિક્ષક આવીજ અનિયમિત રીતે ધણી વાર વર્તે છે. જે વખત નિર્મિત કરેલો હોય છે તેના આરંભમાં મન્દ રહે છે કે નકામા પ્રશ્નો પૂછે છે; પછી વખત થઈ રહેવા આવે છે ત્યારે કંઈક સ્ફૂર્તિ દર્શાવે છે. પરંતુ તે કામ આવતી નથી; કેમકે ધારેલું કામ થઈ શકતું નથી. જેઓને વ્યવસ્થાથી ઉદ્યોગ કરવાની ટેવ પડી હોય છે તેઓ નિયમિત રીતેજ કામ કરે છે. જે કામ કરવાનું હોય તેના બહુધા વ્યવસ્થાપૂર્વક વિભાગ કરવાથી તેને નિયમિત રીતે કરવાની વૃત્તિ સહજ થાય છે. નિયમિત રીતે કરવાથી પરિશ્રમ ઓછો પડે છે, શ-રીરને હાનિ થતી નથી, જ્ઞાન પરિપક્વ દશામાં મનમાં દાખલ થાય છે ને લાંબો વખત સુધી તે મનમાંથી જતું નથી.

૬ વહેલા જીઠવાની ટેવ પાડો—જેઓને વહેલા જીઠવાની ટેવ નથી તેઓમાં બહુજ યોગ્ય મોટી ઉંમર સુધી જીવે છે અને તેથી પણ યોગ્ય પ્રતિષ્ઠા પામે છે. અર્થાત્, વહેલા જીઠવાથી આરોગ્ય સચવાઈ આ-યુષ્યમર્યાદા વધે છે. વળી કોઈ પણ ધધામાં મોટાઈ મેળવનારાઓ વ-હેલા જીઠનારાજ હોય છે. ક્રાન્કલિન કહે છે કે ‘ જે મોડા જીઠે છે તેને આખો દિવસ દોડા દોડ કરવી પડે છે ને તેમ છતાં પણ રાત્રે પણ પો-તાના કામને પકડી પાડતા નથી, અર્થાત્, પૂરું કરી શકતા નથી. ’ સ્વિકૃષ્ટ પણ કહે છે કે ‘ સવારે ખચારીમાં પડ્યો રહેતો હોય એવો કોઈ પણ માથુસ પ્રતિષ્ઠા પામ્યો કે જોયો કે જાણ્યો નથી. ’ બધને પોતાના

રાખએ કહ્યું કે છત્ર ને લગામ લાગ્યકતાં હું યાકી ગયો તેથી તારો ઘોડો લઈ ને ચાલવા માંડ્યું. આથી બંનેને કહ્યો ચયો ને રાખને કોઈએ ઓળખ્યો ન હોત તો લોહીલોઆણુ થયા વિના રહેત નહિ. 'અશક્ય' શબ્દ મારા શબ્દકોષમાં છેજ નહિ એમ નેપોલીયન બોનાપાર્ટે કહેતો, તે આગ્રહથી કાર્યનિર્વાહ કરવાની ટેવથીજ. છોકરાઓ આવા પ્રકારનો આગ્રહ રાખવાની ટેવ પાડે તો ગમે તેવું ભારે કામ પાર ભીતર્યા વિના રહે નહિ.

૪ વખતસર કામ કરવાની ટેવ પાડો—આ ટેવ બહુ ઉપ-યોગી છે; પરંતુ બહુ થોડા પ્રયોગમાં એ ટેવ હોય છે. જે કામને માટે જે વખત નીમ્યો હોય તેજ વખતે તે કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. દરેકજ નિશાળે નિર્મિત સમયે આવવું, નિર્મિત સમયે નિર્મિત વિષય શીખવો, એવી ટેવ સામાન્ય રીતે નિશાળમાં પાડવામાં આવે છે. પરંતુ જેમ બીજી ટેવની જાળતમાં છે તેમજ આમાં પણ જો શિક્ષક વખતસર કામ ન કરતો હોય તો તેનો ઉપદેશ વ્યર્થજ નજી; કારણ કે ઉપદેશ કરતાં દાખલો ઘણો બળવાત્ છે. ધણીવાર સભાનું કામ નિર્મિત વખતે ચાલતું નથી. કેટલાક એમ સમજે છે કે નીમેલા વખતથી સહજ મોડા આવવામાં મોટાઈ છે, પણ એમાં તેમની ભૂલ છે તેમને પોતાને પોતાના વખતની કિંમત નથી તેવીજ રીતે બીજાને પણ કિંમત નથી એમ ધારી લઈ તેમને રોકી રાખે છે તે ઘણું અઘટતુંજ છે. વ્યવસ્થાપકો અને પ્રમુખ તથા બાધકર્તા પણ ધણીવાર વખતસર આવતા નથી એ વિશેષ નિન્દવા લાયક છે. વળી ઘણા માણસો કોઈને ઘેર મળવા જાય છે તો ત્યાં બેસીજ રહે છે. કામ થયું એટલે રીતસર બેસી ચાલતા ચવાની તેમને ટેવજ નથી હતી. એ બધાં આજ્ઞાનાંજ પરિણામ છે. જેમને વખતની કિંમત છે અને ઉદ્યોગની ટેવ પડી ગઈ હોય છે તેઓ કદી પણ એવી રીતે વર્તતા નથી.

૫ નિયમિત રીતે કામ કરવાની ટેવ પાડો—આ ટેવ ધણીજ અગત્યની છે. અમુક સુદૃઢમાં અમુક કામ કરવાનું હોય છે સારે આરંભમાં ઘણા માણસો તે પર લક્ષ આપતા નથી. જ્યારે વખત પૂરી થવા આવે છે સારં તેમની આંખ બંધડે છે; ને પછી ઘણી મહેનત કરવી પડે છે, તેમ છતાં પણ કામ પૂરું થતું નથી કે થાય છે તો જોઈએ

વાગતે ઊઠવાથી દરરોજ બપોળે કલાક વધારે મેળવીએ છીએ અને એ પ્રમાણે ચાળીસ વરસમાં પરિણામ એવું આવે છે કે આપણે દસ વરસ વધારે જીવ્યા હોઈએ તેટલો વખત આપણને કામ કરવાનો મળે છે.’

વહેલા ઊઠવા માટે વહેલું સૂવું આવશ્યક છે. એથી આંખને તેમજ આરોગ્યને ફાયદો થાય છે. ડૉ. ડનાર્પટ પોતાના શિષ્યને કહેતો કે મધ્ય-રાત્રી પહેલાંની એક કલાક જાંઘ પછીની એ કલાક જાંઘની યરોબર છે. સામાન્ય રીતે દસ કે અગીઆર વાગે સૂઈ પાંચેક વાગતે ઊઠવાનો નિયમ ક્યો હોય તો જોઈએ તેટલી નિદ્રા પણ મળશે અને વહેલાં પણ ઊઠાશે.

પ્રાચીનકાળમાં આર્ય વિદ્યાર્થીઓ હમેશા ચાર વાગતાને સુમારે ઊઠી અધ્યયન કરતા એ ઘણાંએ જાણીતું છે. પાણિનિએ પ્લુત સ્વરના લક્ષણ માટે આ સૂત્ર આપ્યું છે—‘ऊकालोऽज्ज्ञस्वदीर्घप्लुतः’ એનો અર્થ એવો છે કે કુકડો જે ‘કુકડે ફૂંકે’ એવો શબ્દ કાઢે છે તેમાં ઉકાર ત્રણ પ્રકારનો બોલાય છે, પ્રથમ કુકો, પછી લાભો ને છેવટે તેથી પણ લાંબો. એવો સ્વાર જે બોલાય તે અનુક્રમે હ્રસ્વ, દીર્ઘ અને પ્લુત સમજ થાય છે. શિષ્યવર્ગ પ્રાતઃકાળમાં ફૂકડાને બોલતો સાંભળી ગિહતા ને અધ્ય-યન શરૂ કરતા. ફૂકડાનો શબ્દ આ પ્રમાણે તેમને ‘પરિચિત’ હતો, તેથી પાણિનિએ પણ આધુનિક શિક્ષણશાસ્ત્રીનું જાણીતા પર્યાય અનુસાર પર લઈ જવાનું સૂત્ર ધ્યાનમાં રાખીને આ સૂત્ર કહ્યું હોય એમ જણાય છે. ફૂકડો બોલે કે પચારીમાંથી ઊઠી અધ્યયન કરવાની ટેવ પ્રાચીન આર્ય-શિષ્યોમાં હતી તેવી હવે પણ પડવી જોઈએ આ વિષે જોટલો બોધ આપીએ તેટલો થોડો છે; કેમકે મોઝ ઊઠવાની ઘણાને ટેવ પડી ગયલી જોવામાં આવે છે. હાલ આજસતું આપણા દેશ પર સામ્રાજ્ય છે, એટલે વહેલા ઊઠવાના લાભ થોડાજ સમજે છે. પરંતુ એથી તનદુરસ્તી સુધરે છે, કામ વહેલું આટોપી લેવાય છે અને આખો દિવસ આનન્દમાં જાય છે. આરંભમાં સહજ અથડે લાગે છે. પરંતુ એ ચાર દિવસ મુશ્કેલી વેઠી, નિશ્ચય કરી વહેલા ઊઠવાથી પાછળથી બહુ સહેલું થઈ જાય છે. પછી ધડીઆળમાં એલારમ મૂકવાની કે કોઈને વહેલા ઉઠાડવાનું કામ સોંપવાની જરૂર રહેતી નથી. એની મેળેજ આંખ તે સમયે જાંઘડી જાય છે.

ઉપર પ્રમાણે મુખ્ય ટેવોનું વિવેચન કર્યું તે પર શિષ્ય અને શિક્ષકે

લક્ષ આપવું. પણ આ સિવાય બીજી પણ ઘણી અગત્યની ટેવ છે તે તરફ શિક્ષકે તેટલુંજ લક્ષ આપવું આવશ્યક છે. પોતે સ્વચ્છ રહી છોકરાં-ઓને સ્વચ્છ રહેતાં શિખવવું, પોતે શિષ્ટ આચાર અને શિષ્ટ બાપણુ રાખી છોકરાઓને પણ તેવો આચાર રાખવાની અને તેવું બાપણુ કરવાની ટેવ પાડવી એ પણ શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે. તેણે સારી પેઠે યાદ રાખવું કે દાખલા વગરનો બોધ કદી પણ અસરકારક થતો નથી. પોતે સ્વચ્છ રહેશે, નિયમિત અને વ્યવસ્થિત ઉદ્યોગ કરશે, વખતસર કામ કરશે, શિષ્ટ આચાર રાખશે અને વિવેકથી બાપણુ કરશે તો છોકરાઓ તેના અમળણુતાં પણ તેના જેવા થશેજ. આ કારણથી શિક્ષકનું વર્તન સર્વથા ઉત્તમપ્રતિવું અને અતુકચ્છીય હોવું જોઈએ. આની સાથે પુ. ૪૪ના પ્રથમ અંકમાં શિક્ષકવર્ગને જે ઉપદેશપત્રક કહેા છે તે તરફ અમે શિક્ષકનું લક્ષ ખેંચીએ છીએ.

વરરુચિકૃતપ્રાકૃતપ્રકાશ.

(પુ. ૪૫ મુ ૫૦ ૩૭૦ થી જારી).

अथ षष्ठः परिच्छेदः ॥

सर्वादेर्जस एत्वम् ॥ १ ॥

सर्वादेरुत्तरस्य जस एत्वं भवति ॥

सव्वे । जे । ते । के । कदरे ॥ सर्वे । ये । ते । के । कतरे ॥

સર્વ અને બીજા એવા શબ્દો (સર્વનામો) ની પછીના જમ્ (પ્ર૦ ૧૦ ૧૦ નો પ્રલય) નો એ થાય છે.

सर्वे ने स्थाने सव्वे; ये (जे) ने स्थाने जे; ते (ते) ने स्थाने ते; के (के) ने स्थाने के ने कतरे (जेમાંથી કયા) ને સ્થાને કદરે થાય છે.

સંસ્કૃતમાં પણ અકારાન્ત સર્વનામોમાં જમ્ સ્થાને શી (ડ) યઈ સંધિ યઈ એકારાન્ત રૂપ થાય છે યદ્, તદ્ વગેરે ને ય, ત એવાં

અકારાન્ત ગણી રૂપો બનાવવાનાં છે; એટલે સંસ્કૃત ને પ્રાકૃતનાં આ રૂપો સંરખાં છે.

હેઃ સિંસમ્મિત્યાઃ ॥ ૨ ॥

હેઃ સપ્તમ્યેકવચનસ્ય સર્વાદિપરસ્થિતસ્ય સ્થાને સિંસમ્મિ ત્ય હત્યેત. આદેશા ભવન્તિ ॥

સવ્વસિંસ । સવ્વમિં । સવ્વત્થ ॥ હઅરસિંસ । હઅરામ્મિ । હઅરત્થ ॥ સર્વસ્મિન્ । હતરસ્મિન્ ॥

સર્વાદિ થી પર સપ્તમીના એક વચન હિં પ્રત્યયને સ્થાને સિંસ, મ્મિ અને ત્ય એવા આદેશો થાય છે.

સર્વસ્મિન્ (સર્વમાં) ને બદલે સવ્વસિંસ, સવ્વમિ ને સવ્વ- ત્ય થાય છે ને હતરસ્મિન્ (બીજામાં) ને બદલે હઅરમ્મિ, ને હ- અરમ્મિ ને હઅરત્થ થાય છે.

હદમેતત્કિંયત્તઙ્ગપ્પા ઇણા વા ॥ ૩ ॥

હદમ્ એતદ્ કિમ્ યદ્ તદ્ હત્યેતેભ્યઃ ટા દેસસ્ય ઇણા- દેશો ભવતિ વા ॥

હમિણા । એદિણા । કિણા । જિણા । તિણા ॥ પક્ષે હમેણ એદેણ । કેણ । જેણ । તેણ ॥ અનેન । એતેન । કેન । યેન । તેન ॥

હદમ્, એતદ્, કિમ્, યદ્, તદ્ એ શબ્દો પછી ટા (ત. ૦ એ. ૦ વ. ૦) ને બદલે ઇણા આદેશ થાય છે.

અનેન ને બદલે હમિણા; એતેન ને બદલે એદિણા; કેન ને બદલે કિણા, યેન ને બદલે જિણા ને તેન ને બદલે તિણા થાય છે.

આમ એસિમ્ ॥ ૪ ॥

હદમાદિભ્ય ઉત્તરસ્ય આમ એસિં હત્યયમાદેશો વા ભવતિ ॥

૧ એસિમ્ ઙ. ૨ ઙ. માં ઉત્તરસ્ય નથી. ૩ સ્વાદ્વા ॥ ઙ.

‘इमेसि । इमाण ॥ ‘एदेसि । एदाण ॥ ‘केसि । काण ॥
‘जेसि । जाण ॥ ‘तेसि । ताण ॥

इदम् અને એવાં બીજાં સર્વનામો પછી આમ (૫૦ ૫૦ ૫૦)
ને બદલે ઈસિ એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

एषाम् (इदम्-आ तुं ५० ५० ५० पु०) ને સ્થાને इमेसि
ને इमाण થાય છે; एतेषाम् ને સ્થાને एदेसि ને एदाण થાય છે;
केषाम् ને સ્થાને केसि ને काण; तेषां ને સ્થાને जेसि ને जाण
ને तेषाम् ને સ્થાને तेसि ને ताण થાય છે.

कियत्तद्वयो ङस् आसः ॥ ५ ॥

‘किम्, यद्, तद्, एभ्य ‘उत्तरस्य ङस् आस इत्यय-
मादेशो भवति वा ॥

कास । कस्स ॥ जास । जस्म ॥ तास । तस्स ॥

किम्, यद्, ને તદ્ એથી ૫૨ ઙમ્ (૫૦ એ ૫૦) ને
સ્થાને આસ્ એ આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

कस्य ને સ્થાને कास ને कस्स થાય છે; यस्य ને સ્થાને जास
ને जस्स અને तस्य ને સ્થાને तास ને तस्स થાય છે.

‘इन्द्रयः स्ता से ॥ ६ ॥

‘इकारान्तेभ्यः किमादिभ्य उत्तरस्य ङस् स्ता से इत्ये-
तावादेशौ भवतः ॥

किस्मा । ‘कीसे । कीआ । कीए । कीअ । कीइ ॥ जि-

૧ इमेशि । ङ. २ एदेशि । ङ. ३ केशि । ङ. ४
जेशि । ङ. ५ तेशि । ङ. ६ किं, यत्, तत् એટલું હાં
નથી. ૭ उत्तरस्य એ ङ 'માં નથી. ૮ इतः सस्से । ङ. ९
एभ्य इकारान्तेभ्यश्च ङस् सस्से इत्येतौ वा भवतः ॥ ङ.
१० कीस्से ङ.

સ્તા । જીસે । જીઆ । જીણ । જીઅ । જીઈ ॥ તિસ્તા । તીસે ।
તીઆ । તીણ । તીઅ । તીઈ ॥

કિમ્ વગેરે સર્વનામે ઈકાશન્ત હોય (સ્ત્રીલિંગમાં) તે તેથી પર
હમ્ (૫૦ એ૦ ૧૦) ના સ્તા ને સે એવા આદેશ થાય છે.

કસ્યાઃ ને સ્થાને કિસ્સા, કીસે, કીઆ, કીણ, કીઅ
ને કીઈ થાય છે, યસ્યાઃ ને સ્થાને જિસ્સા, જીસે, જીઆ, જીણ,
જીઅ ને જીઈ થાય છે ને તસ્યાઃ ને સ્થાને તિસ્સા, તીસે, તીઆ,
તીણ, તીઅ ને તીઈ થાય છે.

શ્રીલિંગમાં ટા, હમ્ ને હિ ને સ્થાને ઇત્, એત્, અત્ અને
આત્ આદેશ થાય છે (જુઓ ૫ અ૦ ૨૨ સુ.).

હેર્હિ ॥ ૭ ॥

કિમાદિભ્ય ઉત્તરસ્ય હંઃ હિં ઇત્યયમાદેશો ભવતિ વા ॥

કર્હિ । કર્હિસ । કમ્મિ । કત્થ ॥ જર્હિ । જર્હિસ । જમ્મિ ।
જત્થ ॥ તર્હિ । તર્હિસ । તમ્મિ ॥ તત્થ ॥

કિમ્ વગેરેથી પર હિ (સ૦ એ૦ ૧૦) ને સ્થાને હિં એવો
આદેશ વિઠ્ઠપે થાય છે

કસ્મિન્ ને સ્થાને કર્હિ, કર્હિસ, કમ્મિ ને કત્થ થાય છે;
યસ્મિન્ ને સ્થાને જર્હિ, જર્હિસ, જમ્મિ ને જત્થ થાય છે; ને
તસ્મિન્ ને સ્થાને તર્હિ, તર્હિસ, તમ્મિ ને ત્થ થાય છે.

૨ સૂત્ર પ્રમાણે સિંસ, મ્મિ ને ત્થ એ પ્રત્યયો પણ થાય છે.

આહે ઇઆ કાલે ॥ ૮ ॥

કિંયત્ત્વયો હંઃ કાલે આહે ઇઆ ઇત્યાદેશૌ વા ભવતઃ ॥

‘કાઢે । જાઢે । તાઢે ॥ કડઆ । જડઆ । તડઆ ।
કર્હિં ઇત્યાદયોઽપિ ॥ કદા । યદા । તદા ॥

કિમ્, યદ્ ને તદ્ થી પર ઢિં (સં એં વં) ને સ્થાને
કાળના અર્થમાં આઢે ને ઇઆ એ આદેશો વિઢધે થાય છે. કદા
(ક્યારે, ક્યે કાળે) ને સ્થાને કાઢે ને કડઆ; યદા (જ્યારે) ને
સ્થાને જાઢે ને જડઆ ને તદા (ત્યારે) ને સ્થાને તાઢે ને તડઆ
થાય છે. કર્હિં, કર્મિં, કમ્મિ ને કત્ય તેમ જર્હિં આદિ ને તર્હિં
આદિ પશ્ય થાય છે.

ત્તો દો ઢસેઃ ॥ ૯ ॥

કિંચત્ત્વો ઢસેઃ ત્તો દો ‘ઇત્યેતાવાદેશો ભવતઃ ॥

કત્તો । કદો । જત્તો । જદો તત્તો । તદો ॥

કિમ્, યદ્ ને તદ્ ની પર ઢસિં (પં એં વં) ને સ્થાને
ત્તો ને દો એવા આદેશો થાય છે.

કસ્માત્ ને સ્થાને કત્તો ને કદો, યસ્માત્ ને સ્થાને જત્તો
ને જદો ને તસ્માત્ ને સ્થાને તત્તો ને તદો થાય છે.

તદ ઓશ્ચ ॥ ૧૦ ॥

તદ ઉત્તરસ્ય ઢસેરોકારાદેશો ભવતિ ॥

તદ્થી પર ઢમિં (પં એં વં) ને સ્થાને ઓશ્ચર આદેશો વિ-
ઢધે થાય છે. તસ્માત્ ને સ્થાને પૂર્વ સૂત્ર પ્રમાણે તત્તો, તદો ર્ષે
ક્યાં છે તે ઉપરાંત તો પશ્ય થાય છે.

ઢસા સે ॥ ૧૧ ॥

૧ એની પહેલાં ઢ મા ઢેઃ સ્થાને । કાસ્મિન્ કાલે છે. ૨
‘ઇત્યેતૌ ભવંતઃ ॥ ઢ. ૩ ્રો ચ સ્યાત્ । ઢં.

વેતિ વર્તતે । તદો હસા સહ સે હત્યયમાદેશો ભવતિ । પક્ષે
'યથાપ્રાપ્તમ્ ॥

સે । તાસ । તસ્ત ॥

વાની અનુવૃત્તિ છે. તદ્ નુ હસ્ (૫૦ એ ૦ ૫૦) પ્રત્યયસહિત
સે એવો આદેશ થાય છે. પક્ષે યથાપ્રાપ્ત (૬ સૂત્ર પ્રમાણે ને પ્રાપ્ત
થયું છે તે) થાય છે.

તસ્ય નુ સે, તાસ ને તસ્ત થાય છે.

આમા સિં ॥ ૧૨ ॥

તદ આમા સંહ સિં 'હત્યયમાદેશો વા ભવતિ ॥

સિં । તાણ ॥ તેપામ્ । તાસામ્ ॥

તદ્ નુ આમ્ (૫૦ બ ૦ ૫૦) ની સાથે સિં એવો આદેશ વિકલ્પે
થાય છે. તેપામ્ ને તાસામ્ (તદ્ નાં ૫૦ બ ૦ ૫૦ પુ ૦ ને ઐ ૦)
ને બદલે સિં ને તાણ થાય છે. ૫ળી ૪ સૂ ૦ પ્રમાણે તેસિં પણ
થાય છે.

કિમઃ કઃ ॥ ૧૩ ॥

કિંશબ્દસ્ય સુપિ પરત ક હત્યયમાદેશો ભવતિ ॥

કો । કે । કેણ । કોર્હિ ॥

કિમ્ શબ્દનું સુપ્ (વિભક્તિ પ્રત્યયો) પર છતાં ક એવો આ-
દેશ થાય છે. કિમ્ નું પ્ર ૦ એ ૦ ૫૦ કો, પ્ર ૦ બ ૦ ૫૦ કે, તુ ૦ એ
૫૦ કેણ અને તુ ૦ બ ૦ ૫૦ કોર્હિ થાય છે.

ઇદમ ઇમઃ ॥ ૧૪ ॥

સુપિ પરત ઇદમ ઇમ 'હત્યયમાદેશો ભવતિ ॥

૧ યથાપ્રાપ્તં ચ ॥ ૬. ૨ ઇતિ સ્યાત્ । ૬. ૩ સ્યાત્ । ૬.

इमो । इमे । इमं । इमेण । इमेहिं ॥

सुप् (विभक्ति प्रत्ययो) पर छतां इदम् ने स्थाने इम ओवो आदेश थाय छे.

इदम् तु प्र० ओ० व० इमो, प्र० ण० व० इमे, द्वि० ओ० व० इमं, तृ० ओ० व० इमेण आते तृ० ण० व० इमेहिं थाय छे.

स्तस्तिमोरद्वा ॥ १५ ॥

स्तस्तिमोः परत इदमोऽददेशो वा भवति ॥

अस्स । इमस्स । अस्ति । इमस्ति ॥

स्त (प्र० ओ० व० णुओ ५।८) અને સ્તિ (સં ઓ વં ણુઓ ૬। ૨) પર છતાં इदम् નો અકાર આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

इदम् तु प्र० ओ० व० अस्स ने इमस्स, ने सं ओ० व० अस्ति ने इमस्ति थाय छे.

हेर्देन हः ॥ १६ ॥

इदमो दकारेण सह हेःस्थाने 'हकारादेशो वा भवति ॥

इह ॥ पक्षे । अस्ति । इमस्ति । इमस्मि ॥

इदમ્ના દકારની સાથે હિં ને સ્થાને હકાર આદેશ વિકલ્પે થાય છે. इदम्‌तु સં ઓ વં इह થાય છે. પક્ષે અસ્તિ, ઇમસ્તિ ને ઇમસ્મિ પણ થાય છે. (પાશ્વિકરૂપો આટે ણુઓ સૂ. ૧૫ ને ૨).

न तथः ॥ १७ ॥

इदमः परस्य हेः तथ इत्ययमादेशो न भवति ॥ हेः स्तिः स्मिन्था इति प्राप्ते प्रतिपिध्यते ॥

इह । अस्ति । इमस्ति । इमस्मि ॥

१ हः स्याद्वा । ८.

ઇદમ્થા પર ણિ (સં એં વં) નો ત્ય એવો આદેશ થતો નથી. 'હ્રેઃ સિંસમ્મિત્યાઃ' [૨ સં] થી ત્ય આદેશ પ્રાપ્ત થયો તેનો આ સૂત્રથી પ્રતિષેધ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સં એં વં નાં ઇહ, અસિંસ, ઇમસિંસ ને ઇમમ્મિ રૂપો થાય છે.

નપુંસકે સ્વમોરિદમિણમિણમો ॥ ૧૮ ॥

'નપુંસકલિङ્ગે ઇદમઃ સ્વમો પરતઃ સત્ત્વિભક્તિકસ્ય ઇદં ઇણં ઇણમો ઇત્યેતે ત્રય આદેશા ભવન્તિ ॥'

ઇદં । ઇણં । ઇણમો ધર્ણં ॥

નપુંસક લિંગમાં ઇદમ્ને સુ (પ્રં એં વં) ને અમ્ (હિં એં વં) પર છતાં વિભક્તિસહિત ઇદં, ઇણં ને ઇણમો એ ત્રણ આદેશો થાય છે. ઇદમ્ નું પ્રં ને હિં એં વં ઇદં, ઇણં ને ઇણમો થાય છે. ઇણમો ધર્ણં આ ધન.

एतद् सावोत्वं वा ॥ १९ ॥

एतच्छब्दस्य सौ परत ओत्वं वा भवति । नित्ये प्राप्ते विकल्प्यते ॥

एस । एसो । एषः ॥

एतद् શબ્દને સુ (પ્રં એં વં) પર છતાં ઓકાર વિકલ્પે થાય છે. પ. ૧ પ્રમાણે ઓકાર નિત્ય પ્રાપ્ત થયો તેનો વિકલ્પ થયો છે. એષઃ ને બદલે એસ ને એસો થાય છે.

૧. નપુંસકલિङ્ગે ઇદમઃ સ્વમોઃ પરતઃ એટલું જ માં નથી. ૨. ભવન્તિ પછી જ માં ઇદમો નપુંસકે સ્વમોઃ પરતઃ છે. ૩. સ્યાત્ । જ. ૪. વિકલ્પઃ । જ.

त्तो ङसेः ॥ २० ॥

एतदः परस्य ङसेः त्तो इत्ययमादेशो भवति ॥

एत्तो । एदादो । एदादु । एदाहि ॥ एतस्मात् ॥

एतद्वा ५२ ङसि (५० ओ० ५०) ना त्तो अवे। आदेश
थाय छ. एतस्मात् न ङे। अत्तो, एदादो, एदादु न एदाहि
थाय छ. एतद्+ङसि=एतद्+त्तो=एत+त्तो (४. ६ प्रभाषे अन्त्य हल
[दू] ना लोप यर्ध)=ए+त्तो (तना २१ प्रभाषे लोप यर्ध)=एत्तो
थाय छ.

त्तोत्थयोस्तलोपः ॥ २१ ॥

एतदस्तकारस्य त्तोत्थयोः परतो लोपो भवति ॥

एत्तो । एत्थ ॥

एतद्ना त्कारेना त्तो अने त्य ५२ छता लोप थाय छ.

एतद्+ त्तो (५० ओ० ५० ना ङसि ना आदेश)=एत+
त्तो (४. ६ प्रभाषे)=ए+त्तो=एत्तो.

एतद्+ त्य (स० ओ० ५० ना ङि ना आदेश स० २ प्रभाषे)
=एत+त्य (४. ६ प्रभाषे)=एत्थ.

तदेतदोः सः सावनपुंसके ॥ २२ ॥

तच्छब्दस्य एतच्छब्दस्य यस्तकारस्तस्य सकारादेशो भव-
ति अनपुंसके सौ परतः ॥

सो पुरिसो । सा महिला । एस । एसो । एसा । साविति
किम् । एदे । ते । एदं । तं ॥ अनपुंसक इति किम् । तं एदं
घर्णं ॥

१०स्तस्य लोपः ॥ ङ. २ त्तोत्थ इत्येतयोः परतः एतदस्त-
कारस्य ङ.

તદ્ શબ્દ અને એતદ્ શબ્દનો જે સંકાર છે તેનો અનપુંસક સુ (પ્ર૦ એ૦ વ૦) પ્રલય પર છતાં સંકારાદિ આદેશ થાય છે.

તદ્+સુ=(૪. ૬ પ્રમાણે અન્સ ઇલ્ { દ્ } નો લોપ થઈ) ત+સુ=સ+સુ (આ સૂત્ર પ્રમાણે)=સ+ઓ (૫. ૧ પ્રમાણે)=સો (અન્સ અ નો લોપ થઈ) સો પુરિમો=તે પુરુષ, સા મહિલા=તે સ્ત્રી. એતદ્ નું પ્ર૦ એ૦ વ૦ એસ (સુ૦ ૧૯ પ્રમાણે); કેમકે એતદ્+સુ=એસદ્+સુ (આ સૂત્ર પ્રમાણે)=એસદ્+સ્ (સુ નો ૫. ૧ પ્રમાણે ઓ ન થાય સારે અન્સ અલ્ { વર્ણે } લોપાય છે, અલોઽન્સ્યસ્ય પ્રમાણે)=એસદ્ (સ્ લોપાઈ)=એસ (વ્ લોપાઈ) થાય છે. બીજું ૩૫ એસો થાય છે. સ્ત્રીલિંગ પ્ર૦ એ૦ વ૦ એસા થાય છે સૌ એમ સૂત્રમાં કેમ કહ્યું છે ? બીજા વિભક્તિપ્રલયોગમાં સંકાર થતો નથી માટે; જેમકે એદ (પ્ર૦ બ૦ વ૦), તે (પ્ર૦ બ૦ વ૦); એદં (દ્વિ૦ એ૦ વ૦), તં (દ્વિ૦ બ૦ વ૦). અનપુંસકે એમ કેમ કહ્યું છે ? નપુંસકમાં સંકાર થતો નથી માટે તં એદં (ન૦ પ્ર૦ એ૦ વ૦) ધર્ણં =તે આ ધન.

અદસો દો સુઃ ॥ ૨૩ ॥

અદસો દકારસ્ય સુપિ પરતો સુ હત્યયમાદેશો ભવતિ ॥

અમૂ પુરિસો । અમૂ મહિલા । અમૂઓ પુરિસા । અમૂઓ મહિલાઓ । અમું વર્ણં । અમૂં વર્ણાં ॥

અદસ્ના દેશરતો સુપ્ (વિભક્તિપ્રલયો પર છતાં) સુ એવો આદેશ થાય છે.

અમૂ પુરિસો (આ પુરુષ). અન્સ સ્ નો ૪. ૬ પ્રમાણે લોપ થાય છે ને અમુ શબ્દ થઈ ઉકારાન્ત પ્રમાણે રપો થાય છે.

અમૂ મહિલા=આ સ્ત્રી; અમૂઓ પુરિસા=આ પુરુષો; અમૂઓ મહિલાઓ=આ સ્ત્રીઓ; અમું વર્ણં=આ વન; અમૂં વર્ણાં=આ વનો.

હશ્ચ સૌ ॥ ૨૪ ॥

અદસો દકારસ્ય સૌ પરતો હકારાદેશો ભવતિ ॥

અહ પુરિસો । અહ મહિલા । અહ વર્ણ ॥

હાદેશોઽયમોત્વાત્વવિન્દૂન્ ત્રિષ્વપિ લિઙ્ગેષુ પરત્વાદ્વાયતે ॥

અદસ્ના દંકારનો સુ (પ્ર૦ એ૦ વ૦) પર છતાં હંકાર આદેશ થાય છે એ હંકાર આદેશ ઓંકાર (પુલ્લિંગમા ૫ । ૧ પ્રમાણે સુને સ્થાને ઓં થાય છે તે), જાંકાર (સ્ત્રીલિંગમા ૯ । ૭ પ્રમાણે) અને વિન્દુ= અનુસ્વાર (૫ । ૩૦ પ્રમાણે નપુસકમા સુનો બિંદુ થાય છે તે) એનો, ત્રણે લિંગોમા પર (છઠ્ઠા અધ્યયનું ૨૪ સુ સૂત્ર, ૫ ને ૯ અધ્યાયોના સૂત્રોથી પર) હોવાથી, બાધ કરે છે

અહ પુરિસો (આ પુરુષ), અહ મહિલા (આ સ્ત્રી), ન અહ વર્ણ (આ વન)

સર્વાદિ સર્વનામોના જે રૂપો ખાસ છે તેને માટે ઉપલા સૂત્રો છે બાકીના રૂપો સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે અંકારાન્ત નામના જેવા છે .

	સન્વ પુ.	સન્વા સ્ત્રી. પાલા પ્રમાણે
	ए० व०	व० व०
	सन्व न. वर्ण प्रमाणे	
પ્ર૦	સન્વો	સન્વે
દ્વિ૦	સન્વં	સન્વે, સન્વા
તૃ૦	સન્વેણ	સન્વેર્હિ
પં૦	સન્વા, સન્વાદો, સન્વાદુ, સન્વાદિ	સન્વાર્હિતો, સન્વેર્હિતો, સન્વાસુંતો, સન્વેસુંતો
પ૦	સન્વસ્સ	સન્વાણ, મન્વાણં
સ૦	સન્વર્સિમ, સન્વ- ર્મિમ, સન્વત્ય	સન્વેસુ

यद् पु०

तद् पु०

ए० व०	व० व०	ए० व०	व० व०
प्र० जो	जे	सो	ते
द्वि० जं	जे, जा	तं	ते, ता
तृ० जेण, जिणा	जेहिं	तेण, तिणा,	तेहिं
पं० जत्तो, जदो	जाहिंतो, जा- मुंतो, जेहिंतो, जेमुंतो	तत्तो, तदो, तो	ताहिंतो तेहिंतो, तामुंतो, तेमुंतो
प० जास, जस्स	जेसिं, जाण, जाणं	तास, तस्स, से	तेसिं, ता- ण, तासिणं,
स० जाहिं, जस्सि, ज- म्मि, जत्थ	जेसु	तहिं, तस्सि, तम्मि, तत्थ	तेसु

एतद् पु०

इदम् पु०

ए० व०	व० व०	ए० व०	व० व०
प्र० एस, एसो	एदे	इमो	इमे
द्वि० एदं	एदे	इमं	इमे, इमा
तृ० एदेण, एदिणा	एदेहिं	इमेण, इमिणा	इमेहिं
पं० एत्तो, एदादो, एदाहु, एदाहि	एदेहिंतो, एदा- हिंतो, एदेमुंतो, एदामुंतो		
प० एदस्स	एदेसिं, एदाण, एदाणं	अस्स, इमस्स	इमेसिं, इमा ण, इमाणं
स० एत्थ, एदस्सि, एदम्मि	एदेसु	अस्सि, इम- स्सि, इमम्मि, इह	एसु

અદસ્ પુ૦

કિમ્ પુ૦

પ૦ વ૦	વ૦ વ૦	પ૦ વ૦	વ૦ વ૦
પ૦ અમૂ, અહ	અમૂઓ	કો	કે
દ્વિ૦ અમું	અમુળો	કં	કે, કા
તૃ૦ અમુળા	અમૂહિં	કેળ, કિળા	કોહિં
પં૦ અમૂદો-દુ-હિ	અમૂહિંતો, અમૂસુંતો	કત્તો, કદો- તો	કેહિંતો, કાહિં- તો, કેસુતો, કાસુતો
પ૦ અમુળો, અમુ- સ્સ	અમૂળં, અમૂળ	કાસ, કસ્સ	કોસિં, કાળ, કાળં
સ૦ અમુમ્મિ, અમુ- સ્સિં, અમુત્ય	અમૂમ્મ	કાહિં, કાસ્સિં, કેસુ કમ્મિ, કત્ય	

(અપૂર્ણ)

ગુજરાતની સલ્તનતનો સ્થાપનાર ઝફરખાન

ઉર્દૂ મુઝફ્ફરશાહ પહેલો.

(સાધણ પૃષ્ઠ ૧૦૭ થી આણુ).

નાસિર-ઉદ-દીન મહમદના (૧૩૯૨ માં) મરણ પછી દિલ્હીમાં ધ-
ણીજ અંધાધુધી ચાલી. એનો છોકરો સિકંદર ગાદીએ બેઠો, પણ ને ૪૫
દિવસ રાજ કરી ગરી ગયો. સિકંદર પછી તેનો નાનો ભાઈ મહમુદ ગા-
દીએ બેઠો અને તેના વજીર ઇકબાલખાને દિલ્હીને આખો કારબાર હા-
થમાં લીધો. ઝફરખાનનો છોકરો તાતારખાન સ્થાનેશ્વર પોતાના કબજામાં
લઈ બેઠો. ઇકબાલખાને તાતારખાનને સ્થાનેશ્વરમાંથી હાંકી કાઢવાના ઇરા-
દાથી તે પર ચડાઈ કરી; પણ તાતારખાને પોતાનો સરસામાન તથા
જવાહીર પાણીપતના કિલ્લામાં મૂકી પોતે ઉચ્છ્રી દિલ્હી પર ચડાઈ કરી
ઇકબાલખાને પાણીપતનો કિલ્લો સર કીધો, તાતારખાનનો સામાન લૂટી
લીધો અને સૈન્યને બંદીવાન કીધું. તે ઉપરથી તાતારખાન ગુજરાતમાં
નવું લશ્કર જીલું કરવાના ઇરાદાથી નાસી આવ્યો. ઝફરખાને એને સારો
આવકાર આપ્યો અને લશ્કરની મદદની હા કહી. (૧૩૯૬). ફરીયાત

સખે છે કે એજ વર્ષમાં અફરખાને દિલ્હીના સુલતાનનું સ્વામિત્વ છોડી પોતે રાજ્યપદ ધારણ કર્યું.* પોતાના નામના સિક્કા પડાવ્યા અને પોતે મુઝફ્ફરશાહ નામ ધારણ કર્યું.

અમીર તૈમુરના પૌત્ર મીઝા મહમદે ઇકબાલખાનના માર્ધ સારંગખાનની જાગીર સુલતાનને ઘેરો ધાલ્યો હતો. આવા વખતમાં ઇકબાલખાનના ઉપર ચઢાઈ કરવી એ વાજબી લાગ્યું નહિ તેથી દિલ્હીની ચઢાઈનો વિચાર તાતારખાને તુરતાતુરત માંડી વાળ્યો.

૧૩૯૮ માં અફરખાને ઇરના સુલક પર લાંના હિંદુઓને સજા કરવા પાછો ચઢાઈ કરી. એણે કિલ્લાને ઘેરો ધાલી આજુબાજુનો સુલક લૂટી વેરાન કરી મૂક્યો. ઇર આખું તાબે કર્યા પછીજ લાંથી નીકળ્યું એવો અફરખાનનો વિચાર હતો, પણ એટલામાં એણે સાંભળ્યું કે તૈમુર દિલ્હી કબજે કરી લીધું છે તે પરથી પોતાની રાજ્યધાનીથી દૂર રહેવું બમ-ભરેણું સમજી ઇરના રાજા જોડે સલાહ કરી પાટણ પાછો આવ્યો.

દિલ્હીનો સુલતાન મહમુદશાહ જંગલોમાં તૈમુરના ત્રાસથી ભટકતો હતો, તે શુજરાત નાસી આવ્યો. અફરખાન તેને મળવા ગયો અને પૂણા દમામથી પાટણ લાવ્યો; પણ જ્યારે તેણે મદદ માગી ત્યારે અફરખાને ના કહી. પછી માળવાના સુલતાનની તેણે મદદ માગી ત્યારે તેણે પણ ના કહી તેથી સુલતાન ક્રોધાળુ નહીં રહ્યો.

દિલ્હીના આવા અધાધુધીના વખતનો લાભ લઈ હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગમાં જે સુખા હતા તે બધા સ્વતંત્ર થયા જ તાતારખાને પોતાના

* અમદાવાદના સુલતાનના કુરો 'ખાન'ને નામે ઓળખાતા. માત્ર જે સુલતાન ચતા તેજ 'ખાન' બદલ 'શાહ' લખતા. બહાદુરશાહ જ્યાંસુધી સુલતાન થયો નહોતો ત્યાંસુધી બહાદુરખાન નામે ઓળખાતો.

જ ધાર (માળવા)	દીલાવરખાન,
સુલતાન	ખીઝરખાન.
મહોલા, કાલ્પી	મહમુદખાન.
કેનોજ, અયોધ્યા,	} ખાનેહજદાન.
બહાર, જુવાનપુર	
વગેરે વગેરે.	

આપને આ તકનો લાભ લેવાને બહુ સમજાવ્યું, પણ આપે ના કહી અને માન્યું નહિ. મિરાતે સિકંદરીનો કર્તા લખે છે કે ઇ. સ. ૧૪૦૩ માં ઝફરખાને પોતાના છોકરા તાતારખાનને નાસીર-ઉદ-દીન મહમદશાહનો ખિતાબ આપી, હાથી, ઘોડા, લશ્કર, ત્રીજેરી વગેરે સોંપ્યાં અને પોતે અસારવામાં એકાંતમાં જીંદગી ગુજારવા ગયા. મહમદશાહે પાટણ બંદી અસારવા પોતાની રાજ્યધાની કરી.

૧૪૦૪ માં મહમદશાહે દિલ્હી પર ચડાઈ કરવાના ઇરાદાથી તે તરફ કુચ કરી, પણ રસ્તામાં મરી ગયો. દીલ્હીમાં તે વખતે બધો કારભાર ઇકબાલખાનના હાથમાં હતો અને પોતાનું જૂનું વેર લેવાને ઇરાદે મહમદશાહે ચડાઈ કરેલી હોવી જોઈએ.

તાતારખાન ઉદ્દે મહમદશાહના ગાદીએ બેસવા તથા મરણ વિષે જુદી જુદી દેવતા છે.

ફરીશતા લખે છે કે ઝફરખાને પોતાના છોકરાને નાસીર-ઉદ-દીન-ઓ-હુનીઆ મહમદશાહનો ખિતાબ આપી દિલ્હીની ગાદીએ બેસાડવાનો વિચાર કર્યો હતો અને તે મતલબથી એણે દિલ્હી તરફ કુચ કરી હતી. રસ્તામાં સંતપુર આગળ કુદરતી રીતે તાતારખાનનું મરણ નીપજ્યું. વળી ફરીશતા પોતાના ગ્રંથમાં લખે છે કે સોડોમાં એવી રીતની વાત ચાલતી હતી કે તાતારખાને પોતાના બાપના ઘડપણનો લાભ લઈ તેને પકડી અસારવામાં કેદ કર્યો, પોતે ‘મહમદશાહ ગુજરાતી’ નામ ધારણ કરી ગુજરાતની ગાદીએ બેઠો પોતાના નામના સિક્કા પડાવ્યા, અને હિંદુસ્તાનનો રાજા કહેવડાવવાના ઇરાદાથી પોતે દિલ્હી પર ચડાઈ કરી. ઝફરખાને પોતાના બાઈ સમ્મખાનને તાતારખાનની નિર્દયતા તથા કૃતદ્રતા વિષે લખી તાતારખાનને મારી નાંખવાને લખ્યું હતું. તેથી સમ્મખાને જે રાતે કાગળ આવ્યો તેજ રાતે પોતાના બનીને જમણમાં ઝેર મેળવી સંતપુર આગળ મારી નાંખ્યો.

મુન્તખબ-ઉત-તવારીખમાં લખ્યું છે કે મુઝફ્ફરખાને ગાદીનો લાગ કરી પોતાના છોકરા તાતારખાનને આપી. પણ પાછળથી પસ્તાઈ એણે પોતાના છોકરાને મારી નાંખ્યો.

તવારીખે અલ્દીમાં લખ્યું છે કે તાતારખાને પોતાના બાપના હાથ-માંથી સત્તા લઈ તેને બરચમાં કેદ કર્યો.

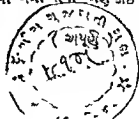
તખ્તકાતે મુબારકશાહીમાં લખ્યું છે કે તાતારખાને પોતાના બાપને પકડી અસારવામાં કેદ કર્યો અને પોતે ગાદીએ બેઠો.

તખ્તકાતે અબૂફરીમાં લખ્યું છે કે મહમદશાહે જેને પોતાનો વજીર નીમ્યો હતો તે શમ્શખાને મહમદશાહને ઝેર દઈ મારી નાંખ્યો.

મિરાતે સિકંદરીમાં ઉપર ને વર્ણન કર્યું છે તે ઉપરાંત બીજું આપેલું છે અને તે નીચે પ્રમાણે છે:—તાતારખાન દુષ્ટ મિત્રોની સલાહ માની પોતાના બાપને કેદ કરી ગાદીએ બેઠો અને રાજ્યપદ ધારણ કર્યું. ઝફરખાનના મિત્રોએ ઝફરખાન તરફની લાગણીને લીધે તેને ઝેર દઈ મારી નાંખ્યો.

ઝફરખાને તાતારખાનની દિલ્લી પર ચડાઈ કરવાની સલાહ માની નહિ, તેમજ તેણે પોતાના બાપને કહ્યું કે બીજા સુબા સ્વતંત્ર થયા છે, માટે તમારે સ્વતંત્ર થઈ રાજ્યપદ ધારણ કરવું જોઈએ, એ પણ એણે માન્યું નહિ, સારે શુરસે થઈ એણે પોતાના બાપને કેદ કરી ગાદીએ બેઠો (Dr. Taylor).

આ બધા લખાણ ઉપરથી એટલું તો સાબીત થાય છે કે તાતારખાનનું મરણ કુદરતી રીતે નીપજ્યું નથી. તાતારખાનના મરણ પછી તાતારખાન ખુદાએ ગાને શહીદ કહેવાય છે એ બતાવી આપે છે કે એનું મૃત્યુ અકાળ થતું જોઈએ. વળી મિરાતે સિકંદરીના કર્તા લખે છે કે તાતારખાનના મરણ પછી ઝફરખાનની આંખમાંથી હમેશા અશ્રુ વહેતાં, અને ઝફરખાન ગાદી પોતાના નાના ભાઈને આપવા ઇચ્છતો પણ શમ્શખાન ના કહેતો તેથીજ એ સુલતાન થયો હતો. તાતારખાનનો છોકરો અહમદશાહ પહેલો પોતાના દાદાને મારી નાંખે છે તેવું કારણ બાપનું વેરજ હોતું જોઈએ. અહમદશાહે પોતાના દાદાને મારી નાખેલો હોવો જોઈએ; કારણ કે એને વિષે એનું કહેવામા આવે છે કે ગાદીએ બેઠા પછી કોઈ પણ દિવસ એ હસ્તો ગાલમ પડ્યો નથી તથા એણે કોઈ પણ દિવસ દાર પીધો નથી.

“કેળવણીનો ખોટો દંભ.”

(અપૂર્ણ કેળવણીથી ઉપજતાં માફાં ફળ, અને સુશિક્ષણની જરૂર.)

(લખનાર—અંબાપ્રસાદ હરગોવિંદ શુક્લ.)

આ કાળની દરેક ચરણના પેહેલા અક્ષરથી નીચે મુજબ વંચાય છે:—

“ લખનાર અંબાપ્રસાદ હરગોવિંદ શુક્લ માને છે કે નીતિ, સદાચાર અને વિવેક વિના જ્ઞાન નકામું છે. ”

મનહરહંદ—અંતર્લાપિકા.

લખનારે લાંબા લેખો લખીને તૈયાર કર્યા,

નીતિનાં લખાણો લાખો હજી તો લખાય છે;

ખરેખર શુદ્ધ આચરણ નથી, ખ્યાલ થતાં,

ખચિત સન્નિવેશ ઉર ખેદે ઉભરાય છે;

નામ શુદ્ધ કેળવણી કેરું અદ્ય જ્ઞાન થકી,

નાદાન નરોની નાદાનીથી નષ્ટ થાય છે;

રસનાએ જ્ઞાનીપણું દંભથકી દાખવીને,

અધુદ્દેશમાં જ્ઞાની થઈ ફરતા જણાય છે. ૧

અંબર અનીતિ તણું પરિધાન કરી પોતે,

નીતિ ડોળે અંજલવવા આશ પ્રગટાય છે;

બાળને દર્શાવે રૂપ બેશક પડે છે થઈ,

અનુકરણથી બાળ કુચાલે ફસાય છે;

પ્રસિદ્ધ આ વાત છે ન સંશય લગાર તેમાં,

અપરોક્ષ જ્ઞાનથી આ સિદ્ધ તો મનાય છે;

સારી કેળવણી બાળ પામે તાત માત થકી,

રહાય ભૂત શિક્ષક તો વિશેષ ગણાય છે. ૨

દવા નીતિ શિક્ષણથી દરદ અજ્ઞાન દૂર,

વળી કદી શિક્ષક ને ખેડુત અનુસરે;

હુંજ રૂપ નીતિ થકી ક્ષેત્ર રૂપ બાળ મન,

તન મન ધન સાથે ખેડવાને આદરે;

રમત ગમત સાથ નીતિ સદ શુદ્ધ જ્ઞાન—

—રૂપી બીજ વાવવાને ધ્યાન ને કદી ધરે;

ગોમાં શિક્ષક ન ખાય, લણે છે જરૂર ફળ,
 'બાળ શ્રેય' અમૂલ્ય જે બાળને સુખી કરે. ૩
 વિંટી કુંદનની જેમ ચળકાવે સુની રૂડી,
 નીતિ માન થકી બાળ તન તો સોઢાય છે;
 દશા આજ ઊછરતા અલ્પ યાની જીવાનોની,
 અનીતિ, અપૂર્ણ યાને ઉલટી જણાય છે;
 શુભ શિક્ષણનો લાભ શિક્ષકથી પામ્યા વિના,
 ભાગ્ય હીન થઈને કુચાલે લપટાય છે,
 કદી કો છવાસુ જન આગર થઈને ધમ્મ છે,
 જાણવાને કુચાલ પ્રકાર જે કે'વાય છે. ૪
 લવલેશ શંકાશીલ નવ કદી કોઈ ચાચે,
 બ્યવહારી કે'વતને સસ રૂપ માનીને;
 માને છે જે અલ્પ યાની અધુરો જ છલકાય,
 જ્ઞાન પુર્ણ હલકાય નહિજ પ્રમાણીને;
 નેણથી નિહાળી નીચે ચિતાર જે ચીતરેલો,
 આજેહુમ અનુભવ સિદ્ધ લેશે જાણીને;
 છે જે જામે અલ્પ મતિ અનુસાર કહુ છું હું,
 'સસ' કે 'અસસ' તે તો મુઠલેશે નાણીને. ૫
 ફેટલાક ઊછરતા બાળ બહુ આજ કાલ,
 જેવામાં આવે છે અતી અનીતિ આચરતા;
 નીતિ તછ લુચ્ચાઈ દગાઈ કરી પેટ ભરે,
 ધોર પેટે આમ તેમ રખડતા ફરતા;
 તિખા શબ્દ સાચે વાત સમ્યક્તાને કોરે મુઠી,
 નિજ જ્ઞાન તથાં ડોળ કારોઢાર કરતા;
 સદા ચકચૂર દીને ભાંગ બીડી અશીષ્યમાં,
 ગાંજે, દાઢ વળી કદી દૂર નવ ધરતા. ૬
 હામ વિના છેલ બની ચોટ મારે ચટ દેઈ,
 ચિત્ત પર હરવાને લાગ જેઈ દાવતા;
 ચાલે લટકતી ચાલ, બની લાલ માલ વિના,
 કરમાં રમાલ જાલી મુખ મલકાવતા;

રખે રાફ ઝોછો થાય, સિટક વિના આસે નહિ,
 છાતી કાઢી ચાલી નિજ જોખન જણાવતા;
 અધિક અધિક દાઠ કરે જીક દૂર કરી,
 છુટને રટોડિંગ સાથે ચસમાં ચઢાવતા. ૭
 નેણ નીચાં કરી જૂમી બણી બાળવાની બાધા,
 ચચળ ચક્ષુઓ ચંપી બવાંને ચઢાવતા;
 વિના ઘડીઆળ ઘડી ચૂર્જેને તો આસે નહિ,
 કોટ મહો કોટ મેરી 'અછોડો' ઝુલાવતા;
 વેશ નિજ ખેશ કરી, કેશ મેશ 'જેવા' દોળી,
 અત્તર લગાવી મુખે પાન ખૂન ચાગતા;
 કઠી કોઈ વખત પૂછે તો તાલ દેઈ મૂંછ,
 વદી જેમ તેમ નિજ આખર શુભાવતા. ૮
 વિના આપ ત્રિભુવન વિષે નથી ફક્કડા,
 'વદન ને બદનમાં' નિશ્ચે એમ કરતા;
 નાહક છત્તર શીર, વીર બની ધીર વિના,
 ધરાથી અદર પગ રાખીને વિચરતા;
 ગાતિ માંહિ સપ તણ કુસપમાં મઝા માણે,
 'જપ ન કુસંધે' એવું નવ ઉર ધરતા;
 નહિ માને વાત ગાત તાત તણી, કમ જાત,
 સાત ખરેખાત મારી હદય શું કરતા. ૯
 નફટ નહોર બની કામ અતી કુઝાં કરી,
 તાત અને કુળ તણુ નાગ તો કુખાવતા,
 કાન, સાન, માન, અપમાન જ્ઞાન, નથી જ્ઞાન,
 ધિક્કા ! ઝાઝુ વદીએ શું જનની લગ્નવતા;
 મુળ પાયો નીતિ, સદાચાર ને વિવેક તણો,
 તાત, માત, શિક્ષક જે સદદ ઠસાવતા;
 છેવટનું પરિણામ સુખદાઈ બાળને છે,
 ક્ષિતકારક જે નિજ કરેજી જાળવતા. ૧૦

દોહરો.

સૌ જન સદગુણ સેવકા, ત્યાંને કુશંકુ દૂર;
 પ્રસાદ પ્રાપ્તિ ઇંદી, યાચ ફૂંટાયે જરૂર.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેરખબર.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબના હુકમ નં. ૩૧૪ તા. ૧૧ મી એપ્રિલ ૧૯૦૭ ઉપરથી થયેલા મે. ઉત્તર વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમ નં. ૪૪૯ તા. ૧૯-૪-૦૭ ઉપરથી જણાવવામાં આવે છે કે 'વર્નાક્યુલર શાળાની પરીક્ષા' ને માટે જાણમાં જાણી ઉત્તરના આંકડા એક અજમાયશ દાખલ સન ૧૯૦૭ થી ૧૭ વર્ષથી ઉતારીને ૧૫ વર્ષ કરવામાં આવ્યો છે.

એડિટર.

જાહેરખબર.

સરકારી ઠરાવ.

કેળવણીખાતું.

કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૪ થી એપ્રિલ ૧૯૦૭.

નં. ૭૧૧-મુધારો-તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૭ ના સરકારી ગેઝેટ ભાગ પહેલાને ૯૫ મે પાને સરકારી જાહેર ખબર નં. ૨૩૮૨ આ. તા. ૨૦-૧૨-૦૬ માં પ્રસિદ્ધ થયેલા મિડલ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલોમાં આવવાની સરકારી સ્કોલરશિપના મુધારેલા નિયમોના પરિશિષ્ટ ઘ ના બીજા પેરેગ્રાફનો ત્રીજો લીટીમાંથી " (પાંચમી ગુજરાતી) " એ શબ્દો કાઢી નાંખવા.

નામદાર ગવર્નર સાહેબના હુકમથી,

R. E. Enthoven,

Acting Secretary to Government.

*મુંબઈ સરકારના ઠરાવ નં. ૧૪૨૮ તા. ૮-૨-૦૭ પ્રમાણે ' પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા ' એ નામ બદલીને ' વર્નાક્યુલર શાળાની પરીક્ષા ' રાખવામાં આવ્યું છે.

જાહેર અધર.

શિક્ષકમહાસમાજ.

હાલમાં ગુજરાતના બુદ્ધ બુદ્ધ વિભાગોમાં અને શહેરોમાં કેળવણીના સંવર્ધનાર્થે પૃથક્ પૃથક્ શિક્ષક સમાજો તથા જ્ઞાનવર્ધક સભાઓ બરવામાં આવે છે. તેમાં ચર્ચાતા વિષયોનો લાભ જે તે સંસ્થાઓનેજ મળે છે, પરંતુ આવી રીતે ચર્ચાતા વિષયોમાં ખરા અને મહત્વના કયા અને કેટલા છે, તેનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી. તેમજ મહત્વની જાણતોની સર્વને આપ લે થતી નથી, તેથી તે સર્વે એકત્ર થઈ સઘળા શિક્ષકઅંધુઓને લાભ મળે એ હેતુથી આ શિક્ષક મહાસમાજ સ્થાપવામાં આવ્યો છે. આ સમાજની પહેલી બેઠક વડોદરા મુકામે કલાબવનના મુકામે તારીખ ૫-૬ માહે મે સને ૧૯૦૭ ના રોજ બરવામાં આવનાર છે; તે વખતે નીચે જણાવેલા ગૃહસ્થો તેમના નામ સાંમે જણાવેલા વિષયોપર બાપણો આપશે, તે પ્રસંગે શિક્ષણનું પવિત્ર કર્તવ્ય કરનાર શિક્ષકો અને કેળવણીને ચલાનારા ઉત્સાહી ગૃહસ્થોને પધારવા વિનંતી છે.

બાપણ કર્તાનું નામ.

વિષય.

મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ.

શિક્ષકનું કર્તવ્ય.

બી.એ., એલ્., એલ્., બી.

નરભેરામ પ્રભાસંકર પડ્યા.

બાળકો અને શિક્ષકના સ્વમાર્ગ

બી., એ.

વચ્ચે સંબંધ.

પ્રો. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પુરોહિત

શિક્ષણ સંબંધી સામાન્ય

એમ. એ. એલ્., એલ્., બી.

સૂચના.

ગાંડાભાઈ પ્રાગજીભાઈ દેમાઈ.

કિન્ડર્ગાર્ટન.

સમાજના દામતી ચરઆત તારીખ ૫ મી મે સને ૧૯૦૭ ના રોજ સાત ૭ વાગે શરૂ કરવામાં આવશે. આ સમાજમાં બાગ લેવા ઇચ્છા રાખનાર સજ્જિત તથા શિક્ષકો પોતાનું નામ એક ટાઈ પર લખી નીચેના ચરનામે મોકલી આપશે એવી આજ્ઞા છે.

મુકામ વડોદરા-કલાબવન. }
 ત્રિત્ર શુદ્ધ ૧.

આનરરી મેકેટરી.

સોથી મૂની ખાતા તરફથી પ્રથમ ખાસ બનવાવેલી

સોદાગર સ્ટેન્ડર્ડ કોપી બુકો.

ફેક્ટરી કોમિટી રૂ. ૦-૨-૬

આ કોપી બુકો નીચલી શરતોથી મળશે.

(૧) ૨૦૦થી ઓછી એટલે ૨૫ નકલ સુધી મગાવનારને સેક્ટે ૭૦ ટકા કમિશન મળશે. પણ રેલ્વેનું તુર, પેકીંગ તથા પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે

(૨) સેક્ટે ૩૫એ દેશાવરથી મગાવનારા માસ્તરો તથા બુકસેલરો જોઆ જોછામા ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદ કરશે તેઓને માત્ર સેક્ટે ૭૫ ટકા કમિશન આપવામા આવશે.

જ્યાણખ સામટી રકમની ઓછી વખતે ખરીદ કરનારે કમિશન માટે પૂન ભુવદારથી નીચે સહી કરનારને લખી ખુલાસો મેળવવો

આ કોપી બુકો બહુજ સુંદર છાપાથી તદ્દન નવી રીત મુજબ છાપવામા આી છે, અને તે બધા કરતા જેમ સારી તેગજ સસ્તી છે મગાવી જોવાથી ખાતરી થશે. તા. ૨૪ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૦૪.

ડિમેન્ડરામ નગીનદાસ. સોદાગર છાપખાનાના માલિક, મુરત.

“અનુભવિ વૈદક ગ્રંથ અથવા સત્ય વૈદક” આ પુસ્તક રેવરંડ જોન ગોંગાર્સનના સોળ વરસના ખામ અબુલવધી લખાએલું છે જેની જાહેર ખર્ચ આખ્યાં વગર ૫૨૫ નકલો ખપી ગઈ છે અને એકે અવાજે તેની પ્રસંસા થાય છે. માટે આ ટેકાએ તેના વખાણની કાંઈ પણ જરૂર નથી. આ પુસ્તક નિદાન, ચિકિત્સા, વનસ્પતિ, વીવેચન અને ધાતુ મારણની બાબતમાં તથા દેશી, યુનાની, અને અંગ્રેજી વૈદકના અનુભવથી, તેમજ ગામડીઓ અને જંગલી લોકોની જડી બુટ્ટીનો સોધ કરી લખવામાં આવ્યું છે. સહેર તથા ગામડાંના વૈદો, મહેતાજી સાહેબો તથા વૈદક

પ્રિન્સિપલે, હેડમાસ્ટરે તથા ટીચરો, મુખ્ય તથા સુજરાતના સર્વે મહેર છાયા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતા અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રક.

મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરખાન માણ ઈન્સ્પેક્ટર મે. બાઇસ સાહેબે દરેક શિક્ષક કોપીયુકોને જ સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીયુકો વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

મુખ્ય તથા સુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની બેઠન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીયુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દરેક શિક્ષક કોપીયુકોને જ સર્વ કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની મર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકો ચલાવવાનો હુકમ ફરમાવે.

આ કોપીયુકો ગાટે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટો મળેલા છે તેમના નામ અમારી દરેક કોપી વાચવાથી ખાત્રી થશે.

દરેક શિક્ષક કોપીયુકોની ચલી સરંતોથી મળશે.

૧ રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મગાવનાર મોસતરે તથા વ્યાપારીઓ જેઓ ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને સેંકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વેનો ખર્ચ આપનામાં આવશે.

૨ ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મગાવનારને સેંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેના સર્વ ખર્ચ ખરીદનારને માથે

૩ માન મોકલાયા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે ગાલને મુકસાન પૂરો તેના બેખમદાર માલ મગાવનાર છે.

૪. ન્યા રેલ્વે ન હોય ત્યા ગાલ કયે રસ્તે અને કયા મોકલવો તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મગાવનારે લખી જણાવવો; રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઈ જનાનો ખર્ચ ગાલ મગાવનારને શિર સમજવો.

૫. હુડી મોકલાવનારે બરાબર ઠંકાણુ લખવું.

૬. સુજરાત તથા કાઠિયાવાડના સર્વે મોસતરોને તથા બુકમેલરોને વિનિતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરેક શિક્ષક કોપીયુકોની સાથે અમોએ ખીજી કોઈ પણ ગૃજરાતી તથા અગ્રેજી બુકો સેંકડે ૧ એક ટકાના કમીસનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણો કરી છે એક નખત કામ પાડી બેવાથી

જાત્રી-પરો પેકિંગમાં ઓઠો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું જેઓની મરજી હોય
તેઓએ નીચે સરનામે લખવું નોટપેક કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

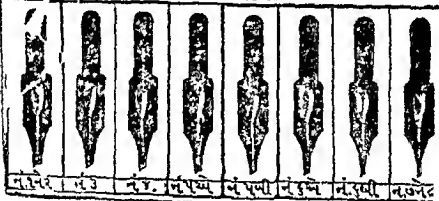
દસ્ત શિક્ષક કોપીખુકોનાજ દરેક માગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને
જ બંને બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લેન્ડથી મોકલે ખર્ચ બનાવી મગાવી છે એ
સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ધણી સગ-
વડ લાગેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૫-૬. કિંગ ૩ ના, ઓછામાં ઓછા ૮
બોક્સ મગાવનારને ૬૧ ટકા કમીશન મળેશે. તે ૨૫ થી તેથી વધુ બોક્સ
લેનારને ૧૨૧ ટકા મળશે વેચુપેએલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મગાવનારને
ખર્ચના ૭૨ વધારે લાગશે બૂલી જતા નહીં, અને પૈસા પહેલાથી
મોકલાવનારને ૧-૬ બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે.

નમુના

જાત્રી-પરો

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી
દસ્ત શિક્ષક કોપીખુકોની
સ્ટીલપેનોના

જાત્રી-પરો

નં. ૧ નં. ૨ નં. ૩ નં. ૪ નં. ૫ નં. ૬ નં. ૭ નં. ૮

આદરજી કાવસજી માસ્તર. દસ્ત શિક્ષક કોપીખુકો તથા
સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કરતાં અને કમિશન એજન્ટ. ધોળી તળાવ મુમ્બઈ.

સૂચનો.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ ઓઝિટર તરફ મોકલવું. નોટપેઠ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ હપર ધ્યાન આપશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની ઓઝર બાબતે લખવું. તે અંચુક ગાસમાં છાપવા અથવા નોપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે ચેતાને અર્થે અંગાલી સેવું.

શાળાખાતાના તેમજ ઈીઝ, ગ્રુહસ્થો કેળવણી તથા નિ-શાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યો-

ગ્યવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મતીઓડેર મોકલનારે ફૂપન હપર ચેતાનું ડોકાણુ, અને શી બાળતાના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના બેલ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકટો સેવીમાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત આગાહીજ વરસ. એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રૂપી છે; પોસ્ટજ માફ. છૂટક નકલના પોસ્ટજ સાથે અઢી આના; પહરના ખર્ચે લેનારે દસ રૂપીઆ સુધીના પમારવાળા ચિકીટો તથા રકોલારોને ટપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમને સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગત્ય વગેરે હપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાત્રે રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાવેશ થશે નહિ.

જાહેરખબરોનાં લાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ ચોક્કસ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેરખબરો છાપવાના લાવ.

લીટી. તો પ્રથમ પડે આજ અને તે પછી

ના આગીઆર માસ લગી દર માસે

રૂ. ૬ ગણે આજ પડશે. ૬ માસ માટે

પહેલે મહિને પૂરો આજ, અને પછી

દરેક માસે રૂ. ૬ આજ લેવાશે.

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હુકમિલ વહેંચવામાં

The Gujarati School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

વર્ષ ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ
ભાસ	૧૬૧-૧૭૬
વિચિત્ર સદાચર્ય તિથિય પૃષ્ઠ યા અમર ..	૧૬૧-૧૬૭
એ રમણેય બાદબાદ ..	૧૬૮-૧૬૯
ટ્રેનિંગ ફોર સેન્ટ્રલ ગવર્નમેન્ટ ટેકનિકલ ..	૧૭૬-૧૮૦
પરોક્ષ રૂપે ..	૧૭૬-૧૮૦
પીલ્ડ વર્ગ ..	૧૮૧-૧૮૩
પીલ્ડ વર્ગ ..	૧૮૪-૧૮૦
સિદ્ધાંતો ની ઉપાધિક રીતો ..	૧૮૧
કેળવણીખાતાની ખાતરી ..	૧૮૧-૧૮૨
ચર્ચાઓ ની હાઇલેટ પરીક્ષા સમી ..	૧૮૧
સલામ કરના ની ઢગો સમી ..	૧૮૨
ખાઈન કોમેન ટ્રેનિંગ કોમેન ની પ્રાવેશિક	
પરીક્ષાને સમી ..	૧૮૩

(કેળવણીખાતાના કુકમધી.)

અમદાવાદ.

" યુનાઈટેડ " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ખુશાલદાસ ગોકળદાસપટેલની.

ગુજરાતી કાપી પુસ્તકો.

નવા ધારણાના ક્રમ પ્રમાણે કિડરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કાપીબૂક્કની રચના કરવામાં આવી છે

સો. (૧૦૦) ઉપગન્ત ખરીદનારો ૭૦ ટકા કમીશન ખખરો

સાથ એજન્ટસ. ચુરત ખુ સે કરસનદાસ નાગજીદાસ વલસાડ, નરભોરામ ઉમાયાસકર જલાલપોર, ગણપતિરાકર નરહનીશકર ભરૂચ, કે એલની કપની નડાયાદ, ન્યુ ગુજરાત ડેપો છોટાલાલ ત્રિકમદાસ વઢવાણ, જ્યેષ્ઠ તલકરી રાજકોટ, લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ બહેચર મેઘણ જામનગર, હેમરાજ જાડાણ લાવનગર, અખદુલકુસેન આદ મણ મુખ્યાઇ, જેન એમ ત્રિપાઠીની કપની કાલણા દેવીરોડ

સોલએજન્ટ, જામનસાલ યુ િલાવની કપની આરટોડીયારોડ-અમદાવાદ.

શાળોપયોગી પુસ્તકો.

પદાર્થપાઠ અને રોઇંગ, ધો ૫ યુ ર. ૦-૪-૦, ધો ૪ યુ ર. ૦-૩-૦, ધો ૩ બુ ર. ૦-૨-૬ ધો ૨ બુ ૦-૨-૩, ધો ૧ બુ ર. ૦-૧-૬, અને બાળનર્મ ર. ૦-૧-૦ કચ્છ અને કાઠિયાવાડ એજન્ટરીમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે મળૂ કિડનગાર્ટન પદ્ધતિ ર. ૦-૮-૦, સુગઈ ઇલાકા માટે લાયબલી બુક તરીકે મળૂર સાદુ ડ્રોઇંગ ધો ૬ ધો ૭ મા અને પ્રવેશક માટે ર. ૦-૨-૦, કચ્છ ફેશી હિંગાબ લા ૧ લો ર. ૦-૧-૦, ભાગ ૨ ભે ર. ૦-૨-૦ કચ્છ અને ટેકસ્ટ બુક મેમરી ડ્રોઇંગ ફર્સ્ટ ગ્રેડ ર. ૦-૪-૦, એકન્ડ અને થર્ડ ગ્રેડ ર. ૦-૬-૦, પ્રેક્ટિકલ જ્યો મેટ્રી ફર્સ્ટ ગ્રેડ ર. ૦-૨-૦, ક્રીડેન્ડ અને ડલર ડોઇંગ ફર્સ્ટ ગ્રેડ ર. ૦-૪-૦, છેલ્લી ચાર બુક મુ ઇની રફલ ઓફ આર્ટની ડ્રોઇંગની પરીક્ષા માટે છે કર્તા ઉસમાન બી. તથા મહોબતસિંહ મો., આમિ. માસ્તર દે, કોલેજ રાજકોટ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ મું.

જુન, ૧૯૦૭.

અંક ૬.

માસ.

વિશિષ્ટ લક્ષણથી શિક્ષણ પર થતી અસર.

મનુષ્યનાં વિશિષ્ટ લક્ષણ પર તેની હંદગી સફળ થવાનો આધાર છે એ સર્વે કબૂલ કરશે. શિક્ષકના કામમાં પણ એજ પ્રમાણે છે. અધિકાર નીચેનાં માણસો પર સત્તા ચલાવવામાં એ વિશિષ્ટ લક્ષણોનું પ્રયોગ છે. એ શિક્ષકોમાં સરખું જ્ઞાન હોય ને શિષ્યવવાની પદ્ધતિ પણ સરખીજ હોય તોપણ એ વિશિષ્ટ લક્ષણથી ફળમાં ઘણો ફેર પડે છે. એ વિશિષ્ટ લક્ષણો ક્યાં છે તે વિષે કંઈક વિવેચન અત્ર કરવામાં આવે છે.—

૧ લાઠ્ય અને દબદબાભરેલી આકૃતિ—તાત્કાલિક અસર કરવામાં શારીરિક સૌંદર્ય અને જંતીર આકૃતિ ધણું જળવાનું છે. ચપળ નેત્ર, તરતું કપાળ, લાવસૂચક હાથો અને સુવ્યવસ્થિત અવયવો મનુષ્યનું મન વશ કરવામાં ધણું સમર્થ છે એ નિઃસંશય છે. એ તો ખરું છે કે પરિણામે જ્ય મેળવવામાં અને પ્રીતિ સંપાદન કરવામાં મનના અને દૃઢ્યના ઉત્તમ ગુણ પરજ આધાર છે; પરંતુ શરીરનું સૌંદર્ય પણ આરંભમાં પ્રયોગ અસરકારક છે ને પરિણામના જ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં પણ અંશજૂત છે.

ચપળ નેત્ર—શિક્ષકનાં નેત્ર ધણુંજ ચપળ હોવાં જોઈએ. દરેક હાકરા કવી રીતે બેઠેલો છે તે તેનું ધ્યાન ક્યાં છે તે સર્વ તરફ તેનાં નેત્ર ફરતાં હોવાં જોઈએ. ધણા શિક્ષકો જે હાકરાને પ્રશ્ન પૂછે છે તે તરફજ પોતાની નજર મોટાડે છે, બેઠક બોર્ડ પર કંઈ સખતા હોય તો તેમાંજ

તેમનું ધ્યાન લીન થાય છે, ને આવે સમયે વર્ગમાં ખીજે સ્થળે શું થાય છે તે પર તેમનું લક્ષ ખીલકુલ જતું નથી. આનું પરિણામ એ થાય છે કે વર્ગમાં અવ્યવસ્થા થાય છે ને શિક્ષણ નિષ્ફળ જાય છે. શિક્ષકની નજર ધણીજ આલાક હોવી જોઈએ. એક છોકરાને પ્રશ્ન પૂછે તે વખત પણ તેની નજર સર્વત્ર ફરતી હોવી જોઈએ. વર્ગમાં સહજ પણ અવ્યવસ્થા કે વાતચીત કે આડી નજર કે શૂન્ય હૃદય, એ તેના લક્ષની જાહેર જતું ન જોઈએ. શિક્ષકની ઉત્તમ કસોટી શિષ્યમંડળજ છે. જેવી પરીક્ષા શિષ્ય કરે છે તેવી પરીક્ષક અમલદારો કરી શકતા નથી. પરીક્ષક અમલદારો પરીક્ષા લઈ તેનાં પરિણામ પ્રમાણે કે શિક્ષકનું શિક્ષણ જોઈ તે પરથી અભિપ્રાય બાંધે છે. તે બંને જાણુધા ખરા હોય છે; પરંતુ સર્વદા ખરા હોઈ શકે નહિ. શિક્ષકના શિક્ષણની સાથે શિષ્યની પ્રુદ્ધિ ને મહેનત પર પરીક્ષાનું પરિણામ આધાર રાખે છે. શિષ્ય પ્રુદ્ધિમાં મન્દ હોય કે કામ કરવામાં આજસુ હોય તો શિક્ષક પોતાના દાખખાથી ને શિક્ષણથી એ દોષો કેટલેક અશે દૂર કરી શકે; પરંતુ એના પરિશ્રમનું ફળ પરિશ્રમના પ્રમાણમાં ન આવે ને પરીક્ષકો પરિણામથી અભિપ્રાય બાંધી શિક્ષકની પરીક્ષા કરવામાં હેતરાય એજ પ્રમાણે શિક્ષક પાસે અમુક વિષયનું શિક્ષણ અપાવી તે પરથી અભિપ્રાય બાંધવામાં પણ પરીક્ષક અધિકારી હેતરાય. કેટલાક શિક્ષકોમાં જાહેરના દેખાવથી તાત્કાલિક અસર કરવાની શક્તિ હોય છે. તેવી શક્તિથી તેઓ પરીક્ષકને હેતરી શકે છે. પણ શિષ્યવર્ગ જે અભિપ્રાય શિક્ષક માટે બાંધે છે તે કચ્ચિતજ ખોટો હોય છે. શિક્ષકનું કામ તેઓ દર રોજ જુએ છે. તેનું જ્ઞાન, તેની શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિ, તેનો ઉત્સાહ, તેની આસક્તિ, તેનો કામ પર પ્રેમ, તેનો ઉદ્યોગ, તેની નીતિ, તેની દૃઢતા, તેનો શિષ્ટ આચાર, તેનો આનંદી સ્વભાવ, તેની વિવરણ કરવાની શક્તિ, તેનું વક્રૂત્વ અને તેની કામ કરવામાં તક્ષીનતા વગેરે ગુણો દમેશ શિષ્યવર્ગના જોવામાં આવે છે તેથી તે જેવી શિક્ષકની પરીક્ષા કરી શકે છે એવી પરીક્ષક અમલદારો કરી શકેજ નહિ. આ કારણથી શિક્ષકે શિષ્યમંડળની પરીક્ષામાં પાર બિતરવાનો પ્રયત્ન પ્રયાસ કરવો જોઈએ ને તેને માટે તેણે પ્રયત્ન પોતાનાં નેત્ર ચપગ સંખ્યાં જોઈએ. છોકરાઓને એમ માલમ પડે કે આપણું કંઈ પણ ફલ

શિક્ષકની નજર ખંદાર નથી તો તેઓ તેની આગામાં રહેતાં શીખશે; પણ તેમને એમ લાગશે કે પોતે આગા કરે છે તે પગાય છે કે નહિ તે જોવામાં શિક્ષક ચપલ નથી ને તેનાં નેત્ર સર્વત્ર દૂરતાં નથી, પણ જે છોકરાને પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય તે પરજ ચોટલાં છે તો તેઓ તેની આગાનું ઉક્ષંધન કરતાં ચૂકશે નહિ. તેટલા માટે ચપલ નેત્રથી છોકરાઓના દરેક કૃત્યથી જાણીતા થવું ને એ રીતે તેમને કાણુમાં રાખવા એ શિક્ષકનો પ્રથમ ધર્મ છે ને પોતાના કામમાં વિજય મેળવવાનું મુખ્ય સાધન છે. ધણી શિક્ષકો છોકરાઓને પ્રશ્નો પૂછતી વખતે ‘તમે જાબા થાઓ’ ને પ્રશ્નો ઉત્તર આપી રહે એટલે ‘જેસી જાઓ’ એવા શબ્દો બોલી નિરર્થક કાલક્ષેપ કરે છે. જો તેમનાં નેત્ર ચપલ હોય ને છોકરાઓને પોતાની સામાજ જોવાની ને પોતે જોશે તે પર ધ્યાન આપવાની ટેવ પાડી હોય તો આંખના ઇસારાથીજ જેને પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય તેને જાઓ કરી ચકાય. જર્મન શિક્ષકો આંખના ઇસારાથીજ આવાં કામ કરે છે. મુખની આકૃતિ એ ઇગિતની માફક મનોભાવવ્યંજક છે. જેમ ઇગિતથી મનના ભાવ સમજાય છે તેમ ચહેરા પરથી પણ સમજાય છે. આ પ્રમાણે મુખ મનોભાવનું દર્પણ છે; ને તેમાં નેત્ર, બૃહદિ ને કપાળ એ ખરેખરાં ભાવસ્થાન છે. વળી એ ત્રણમાં પણ નેત્ર મુખ્ય છે. માણસની પરીક્ષા કરનારાઓ નેત્ર પરથીજ પરીક્ષા કરે છે. તેટલા માટે શિક્ષકે નેત્ર ચપલ રાખવાં એ તેનો મુખ્ય ધર્મ છે.

૨ જોડવાની યોગ્ય ઢબ—શિક્ષકની જોડવાની ઢબના પર પણ તેની પ્રતિષ્ઠાનો આધાર છે. અધિકારીની યોગ્ય ઢબે જોડવાથી શિક્ષક છોકરાઓને કેવી રીતે કાણુમાં રાખી શકે છે તે કાઉલરફ્રીટ ‘શિક્ષાપદ્ધતિ’ માં દર્શાવ્યું છે. તે ટ્રેન્ડ શિક્ષકોને તો જાણીતું છે. શિક્ષકનું કામ કેટલેક અંશે સોનીના જેવું છે. જેમ સોની ધરણુનો ધાટ બનાવતી વખતે કેટલીક વાર બહુ જોરથી હડાડો મારે છે ને કેટલીક વાર પૂણે ધીમેથી મારે છે, તેમ શિક્ષક સગવાનુસારે ને પાત્રાનુસારે પોતાના વર્તનમાં સમ્પ્રાપ્તિ નરમાશ દર્શાવવાં જોઈએ. દશકાલને અનુસરીને વર્તનું એ ઉત્તમ નીતિ છે. શિક્ષકે પોતાના ધાંટા ને જોડવાની ઢબમાં પણ જોઈ પ્રમાણે ફેરફાર કરવો જરૂરનો છે. કાંઈક વાર નરમાશ બતાવવી યોગ્ય

હોય ત્યાં સાગાને સમજાવતા હોય તેવી રીતે બોલવું; અને કોઈક વાર સખાઈની જરૂર હોય ત્યાં દલવાપૂર્વક અધિકારીની ઢળે બોલવું કે છાક-રોએને તે ઢળ પરથીજ જણાય કે શિક્ષકની આગ્રા માન્યા વિના છૂટકો નથી. અસરકારક બોલવાની શક્તિ એ શિક્ષકમાં મોટો ગુણ છે અને એથી તેની મહત્તામાં ધણો વધારો થાય છે. જે બાજત છોકરાનાં મન પર ઠસાવવી હોય તે સારી વક્તૃત્વશક્તિ ને વિચરણશક્તિ વિના ઠસાવી શકાય નહિ. એકની એક બાજત અનેક સ્વરૂપમાં મૂક્યા વિના તેનો સંસ્કાર મન પર દદ થતો નથી, ને સંસ્કાર દદ ને ઊંડો થયા વિના જ્યાં-રે જરૂર પડે ત્યારે તેનો ઉદ્દેશ્ય યદિ સ્મરણશક્તિ કામ કરતી નથી. પુનરાવર્તન જુદા જુદા સ્વરૂપમાં—જુદાં જુદાં વાક્યોથી, જુદા જુદા દ-ધાનોથી ને જુદા જુદા સાદસ્ય ને વિરોધથી—ક્યાં વિના તેનો મન પર ઊંડો સંસ્કાર પડતો નથી અને સંસ્કાર ન પડે તો સંસ્કારજન્ય સ્મૃતિ ઉદ્ભવતી નથી. જે શિક્ષકમાં સરિક રીતે વાર્તા કહેવાની શક્તિ હોય તે-નામાં ઇતિહાસનું શિક્ષણ સારી રીતે આપવા માટે જે આવશ્યક ગુણો છે તેમાંનો એક અગત્યનો ગુણ છે એમ સમજવું. બ્યાખ્યાનરૂપે શિખ-વવાના વિષયો વક્તૃત્વસંપન્ન શિક્ષકજ અસરકારક રીતે શિખવી શકે છે, જેની વાણીનો પ્રવાહ સતત અધિચ્છિન્ન આદ્યો જાય, જેના ઉચ્ચાર શુદ્ધ ને સ્પષ્ટ હોય અને જ્યાં જ્યાં ધાંટો ને ઢળ જદલવાની જરૂર હોય ત્યાં ત્યાં જે યોગ્ય રીતે ફેરફાર કરતો હોય તે શિક્ષક શિષ્યમંડળનો પૂર્ણ-ભાવ સંપાદન કરવામાં સફળ થાય તેમાં શી નવાઈ? સાધારણ વિચારો પશુ યોગ્ય ભાષામાં દર્શાવવાની શક્તિ એ શિક્ષકના હાથમાં અધિકાર અ-ભાવવાનું ને પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનું પ્રયત્ન સાધન છે. તેની સાથે શિક્ષકમાં નીતિગુણ પશુ હોવા પ્રકારના હોય તો તેની અસર ચમત્કારિક થાય છે. વાણીમાં એવાં સૌહર્ય, ચમત્કૃતિ અને ધૈર્યવાને અભાવે ધણા ગાંઠી અને ઉચોગી શિક્ષકો પશુ શિષ્યવર્ગનો જોઈએ તેવો પૂર્ણભાવ સંપાદન કરી શક્યા નથી. વાણીમાં સૌન્દર્ય અને ચમત્કારથી જેટલું ધ્યાન આકર્ષો શ-કાય તેટલું જીવન કસાથી આકર્ષો શકાવું નથી.

૩ ઉત્સાહી અને આનન્દી સ્વભાવ—કેટલાક શિક્ષકો સદા સદામાં ચિડવાઈ જાય છે, અને કેટલાકને ગરકરીબરેલી ટીકા કરવાની

ટેવ હોય છે. જેમ અતિશય હસવા હસાવવાની ટેવ બાકિરા છે તેમજ અતિશય ઉદાસી પ્રકૃતિ અને ગંભીરતા પણ શિષ્યવર્ગને ફટાણો આપે છે. શિષ્ય અને શિક્ષક વચ્ચે જેટલું અંતર આવશ્યક છે તેટલું સચવાય તેવી ગંભીર અને પ્રૌઢ રીતથી અને તેનીજ સાથે આનંદી સ્વભાવથી શિષ્યનાં મન વશ થાય છે તે શિક્ષકનું ગૌરવ સચવાય છે. ચીડીઓ સ્વભાવ એ શિક્ષકનું મોઢામાં મોઢું દૂધુ છે. શિષ્યની બૂલો જોઈ મિનન જોવો, તેને અયોગ્ય શબ્દો કહેવા તે તુંકારા કરવા એ સારા શિક્ષકનાં લક્ષણ નથી. ઉત્તમ શિક્ષક હંદાસ રહેતો નથી કે હસાહસ કરતો નથી. તેનું વર્તન સ્વાભાવિક છે. તે નિરાશ થતો નથી, પણ આશાથી ભરેલો હોય છે. તેની પ્રૌઢતા અને ગંભીર, ધીરજ અને મધુર વાણી નિરાશ છોકરાઓમાં આશાના અકુરોને જન્મ આપે છે અને અવિશ્વાસનો નાશ કરી વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે. તેમજ એવો શિષ્ય જ્યારે શિક્ષા કરવા યોગ્ય વર્તન જુએ છે ત્યારે તેને માટે પોતાની નાપસદગી કે ગુસ્સો બતાવ્યા વિના રહેતો નથી કે તેનું યદિત શાસન કર્યા વગર પણ રહેતો નથી. વળી આનંદી સ્વભાવ સાથે ઉત્સાહ પણ આવશ્યક છે. ઉત્સાહી શિક્ષક પોતાના કામમાં પૂરું લક્ષ આપે છે, છોકરાઓને હમેશા કામમાં રોકેલા રાખે છે તે લક્ષ પણ નકામી કાઢતો નથી. ઉત્સાહ એજ શાળાનું જીવન છે. જો શાળામાં છોકરાઓ પોતાના કામમાં જ વ્યગ્ર જોવામાં આવે તો તેમાં બહુધા મુખ્ય શિક્ષક ઉત્સાહી હોવો જોઈએ શિક્ષકના વર્તનની અસર શિષ્ય પર થયા વિના રહેતી નથી. શિક્ષક ઉત્સાહી હોય તો શિષ્યવર્ગમાં ઉત્સાહ દેખાય છે; પણ શિક્ષક મન્દ હોય તો શિષ્યવર્ગ પણ મન્દ થાય છે. ઉત્સાહી શિક્ષક પોતાના કામમાં તક્ષીન થાય છે. કર્તવ્ય-બુદ્ધિ અને સતોષ એજ એના ઉત્તેજક છે. વિદ્યોથી ફટાણ્યા વિના કે જે અસ્પષ્ટ પગાર તેને મળતો હોય તેનો વિચાર કર્યા વિના માત્ર કર્તવ્યનીજ લાગણીથી અને કૃતિની અપેક્ષા વગર જે કામ કરે છે તે શિક્ષક પોતાની ઉચ્ચ વૃત્તિ પરોક્ષ રીતે શિષ્યવર્ગમાં કામલ કરે છે. જ્ઞાન અને શિક્ષણ-શૈલી ઉત્તમ હોય તોપણ કર્તવ્યપરાયણતા ન હોય તો શિક્ષક શિષ્યનું કલ્યાણ કરી શકશે નહિ. કર્તવ્યની સમજથી ઉત્સાહ ને ધંધા પર જેમ ઉત્પન્ન થાય છે અને એ ગુણોથી ઉત્કૃષ્ટ પરિણામ થયા વિના રહેતાં નથી.

૪ દરેક શિક્ષકમાં પોતાની શક્તિને વિષે યોગ્ય વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. જો પોતાને વિષે પોતાને વિશ્વાસ નથી તો તે બીજાઓ પાસે શી રીતે વિશ્વાસ રખાવી શકશે ? જે મનુષ્ય એમ ધારે છે કે આ કામ મારાથી નહિ થાય તે નિરાશ અને નિરુત્સાહી બને છે. તેનામાં તે કામ કરવાની શક્તિ છે તોપણ તે કરી શકતો નથી; કારણ કે અવિશ્વાસને લીધે તેનામાંથી સ્ફૂર્તિ અને ઉત્સાહ નષ્ટ થાય છે. પણ માણસ પોતાને વિષે વિશ્વાસ રાખે ને એમ ધારે કે આ કામ હું કરીશ, તો તે વિશ્વાસજ તેનામાં અપળતા ને આશા પ્રેરે છે ને તેથી તે વિધ્નેા આવે તેને દૂર કરી કાર્ય પરિપૂર્ણ કરવામાં ફતેહ પામે છે. આ ઉપરથી એમ પણ ન સમજવું કે શિક્ષકે પોતાની શક્તિ વિષે અયોગ્ય વિશ્વાસ રાખવો ને ગર્વિષ બનવું. જેમ અવિશ્વાસ હાનિકારક છે તેમ અતિવિશ્વાસ પણ તેવોજ હાનિકારક છે. અતિવિશ્વાસથી શિક્ષક ગર્વિષ બની એમ સમજે છે કે પોતે સર્વ કળામાં કુશળ છે અને તેથી પોતાના કામને માટે યોગ્ય તૈયારી કરતો નથી. આથી પરિણામે તે હાર્યપાત્ર થાય છે. આ કારણથી મનુષ્યે પોતાની શક્તિ માટે અતિવિશ્વાસ ન રાખવો, પરંતુ યોગ્ય વિશ્વાસ રાખવો; અને તે યોગ્ય વિશ્વાસ રાખતા પહેલાં ઘણી સખ આત્મપરીક્ષા કરવી. ડૉ. જૉન્સન કહે છે કે જે મનુષ્ય આત્માને ખુશ કરે છે, અર્થાત્, આત્મપરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થાય છે, તે બીજાને સહેલથી ખુશ કરશે, અર્થાત્, બીજાની પરીક્ષામાં ઘણી સહેલાઈથી પાર બિતરશે. આ પ્રમાણે મનુષ્યે દરેકજ ઘણી સખ રીતે આત્મપરીક્ષા કરવી, પોતાના દોષો અને અપૂર્ણતા શોધી કાઢવાં અને ખંત અને ઉદ્યોગથી તે દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરવો. તેણે પોતાના કામમાં સંપૂર્ણ પ્રવીણતા મેળવવી, પોતાના વિષયમાં પારંગત થવા પ્રયાસ કરવો, પોતાની સૈલીમાં દિન પર દિન સુધારો કરવો અને વિવરણ અને ચક્રત્વ શક્તિ વધારે વધારે કેળવવી. આ પ્રયત્નની તૈયારી તેનામાં બની આપશે, પોતાના વિચાર અંચાયા વિના છૂટથી કહેવાની તેને ટેવ પાડશે અને તેના પોતાનામાં વિશ્વાસ આણી બીજાઓમાં પોતાને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરશે. શિક્ષકે છોકરાઓની દરેક મુશ્કેલી અને સંદેહને દૂર રવા શક્તિમાન થવું જોઈએ. જો એમ ન થાય તો તે પ્રતિષ્ઠા બળવર નહિ. પણ એવી શક્તિ આવતા પહેલાં તેનામાં

પોતાને વિષે વિશ્વાસ હોવો જોઈએ અને તે વિશ્વાસને સારૂ તેણે યોગ્ય પરિશ્રમ કરી પોતાના કામને માટે અગાઉથી તૈયારી કરી મૂકવી જોઈએ. તેનો ચહેરો, તેનો અવાજ અને તેની રીતભાતથી એ વિશ્વાસ સ્પષ્ટ જણાઈ આવવો જોઈએ.

૫ દૃઢતા અને વિશ્વાસથી તે શિષ્યમન પર જે પ્રાધાન્ય મેળવે છે તેને કઠોર થતું ચાટકાવવા પ્રેમ અને દિલસોજીની જરૂર છે. આપણું હૃદય ઉધાડું કર્યો વિના અને સામા માણસને પ્રેમ આપ્યા વિના આપણે તેનો પ્રેમ સંપાદન કરી શકીએ નહિ. છોકરાઓની યોગ્ય આશાઓ ને ઉમેદો આપણે ઉત્તેજવી જોઈએ ને તૃપ્ત કરવી જોઈએ. શિક્ષકે બાળક શિષ્યને મદદ કરવી જોઈએ અને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. એની નાદાની અને અવિચારી ભૂલો તરફ ધૈર્ય અને સહનશીલતા રાખવી જોઈએ, એના તરફ માતાના પ્રેમ જેવો ગાંઠો નહિ, પણ પિતાના પ્રેમ જેવો ડબ્બો અને આરંભમાં સહજ સંપ્રતાપિવાળો પણ અન્તે કલ્યાણકારક પ્રેમ દર્શાવવો જોઈએ; અને એને આનંદે આનંદી અને એની દિલગીરીએ દિલગીર થવું જોઈએ. એના હૃદયની અંદર પ્રવેશ કરી મનોભાવનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. આનોદક શિક્ષક તરીકે વિનયી થયો તેનું એજ કારણ હતું. છોકરાંનાં હૃદયની પરીક્ષા કરી તેમના મનોભાવ જેવી સારી રીતે એ સમજતો તેવી સારી રીતે તે છોકરાં પણ સમજતાં નહોતાં; અને ઘણીવાર આનોદક તેમના મનોભાવ કહી બતાવતો તેથી તેઓ અચરજ પામતાં. અન્ય હૃદયની પરીક્ષા કરવાની આ શક્તિ શિક્ષકનું અદ્વૈતિક બળ છે ને એજ તેના વિનયનું રહસ્ય છે. જે એવી રીતે અન્ય મન અને હૃદયની પરીક્ષા કરી તેની અપૂર્ણતા અને ગુણદોષ જાણે છે તે તેને યોગ્ય માર્ગે ચલાવી શકે છે. કોઈ પણ વિષયમાં શું સમજવું અધર્મ છે ને કઈ બાબત અધરી હોવાને લીધે કે તેનું મર્મ ન સમજવાને લીધે મન પર બરાબર ઠસાવવાની જરૂર છે એ જે શિક્ષક બરાબર સમજે છે તે પોતાનો ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ રીતે બજાવી શકે છે ને ઉત્તમ શિક્ષકની ગણનામાં આવે છે. દરેક વિષયમાં ગુંચવણ, બરેકું શું છે તે શોધી કાઢી તે પર યોગ્ય વિવેચન કરવામાંજ શિક્ષકની ચાતુરી રહેલી છે. પણ યોગ્ય શિક્ષકોમાં એવી ચાતુરી જોવામાં આવે છે.

ઐરંગઝેબ બાદશાહ.

તા. ૪ થી માર્ચ ૧૭૦૭ ને દિવસે ઐરંગઝેબ દક્ષિણમાં અહમદનગરમાં મરણ પામ્યો તેને ૪ થી માર્ચ, બરોબર બસે વર્ષ થયાં. ત્રીસ વરસ થયાં તે પોતાની રાજધાની છોડી દક્ષિણના બળવાજોર લોકોને વશ કરવા દક્ષિણ ગયો હતો અને જ્યાંસુધી તે લોકો વશ ન થાય ત્યાંસુધી રાજધાનીમાં પાછા ન ફરવું એવી તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. અકબર સિવાય મોગલ બાદશાહોમાં તે મોટામાં મોટો બાદશાહ હતો તેમજ સર્વથી બાગ્યદીન પણ હતો એ બાદશાહને મરણ પામ્યાને બરોબર બસે વરસ થયાં તો એની કારકીર્દી અને એનાં લક્ષણ વિષે ઈર્ષક વિચાર કરીએ તો તે ઇતિહાસમાં ધણી રીતે બોધદાયક તેમજ રાજ્યકર્તાઓને ધણી રીતે શિખામણ સેવા સાચક માલમ પડ્યા વિના રહેશે નહિ. ઐરંગઝેબ બાદશાહ ૪ થી નવેમ્બર ૧૬૧૮ માં માળવામાં જન્મ્યો હતો. આ ઉપરથી જણાશે કે તે મરી ગયો ત્યારે તેને ૮૯ મુ વર્ષ ચાલતું હતું. તે ૧૬૫૮ ના જુલાઈ માસમાં ગાદીએ બેઠો અને પોતાના રાજ્યના ૪૯ માં વર્ષમાં મરણ પામ્યો. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં એતું રાજ્ય સાંગામાં સાંધું હતું. માત્ર ગદારાણી વિકટારીઆએ એનાથી વધારે લાંબી મુદત રાજ્ય કર્યું છે (ઈ. સ. ૧૮૩૭ થી ઈ. સ. ૧૯૦૧ સુધી ૬૪ વરસ); પણ તે પણ મરણ પામ્યાં ત્યારે ૮૨ વર્ષનાં હતાં અને ઐરંગઝેબ ૮૮ વર્ષનો હતો એ બાદશાહ ચાન્દ્ર વર્ષ પ્રમાણે વખત ગણતો હતો, તેથી એની પોતાની ગણતરી પ્રમાણે એણે લગભગ ૫૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું અકબર બાદશાહે પોતાના રાજ્યના છેલ્લા ભાગમાં સૌર વર્ષ પ્રમાણે વર્ષની ગણતાર કરવાનો હુકમ કર્યો હતો; પણ મુસલમાનોમાં ચાન્દ્ર વર્ષની ગણતારનો પ્રચાર હોવાથી ઐરંગઝેબે ચાન્દ્ર વર્ષ પ્રમાણે ગણતાર કરવાનું પાછું અમલમાં આવ્યું હતું. આ પ્રમાણે ઐરંગઝેબની ગણતરી પ્રમાણે તેણે લગભગ ૫૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તો હાલના રિવાજ પ્રમાણે તેનો 'જ્યુલિસ' ઉત્સવ રાજ્યને ૫૦ મેં વર્ષ થાય છે તે ગાંગનિક પ્રસંગ પણ આવી ગયો હતો; પણ તે સમયે એવો રિવાજ નહોતો તેમજ રિવાજ હોત તોપણ તે ઉત્સવ થવાનો બહુ સંભવ નહોતો; કેમકે રાજ્યમાં ધણી વર્ષ થયાં અન્યવસ્થા ને અચાન્તિ હતાં. માંહોમાંહે લગાઈઓ તેમજ બળવાઓથી જદ બાદશાહનો પાછો સં-

મય ધણો દુઃખ અને સંકટનો ભરેલો હતો. એ જળવાઓ શાન્ત કરી તેણે શાન્તિ દેલાવવાનું ધણું મથન કર્યું, પણ તે વ્યર્થ ગયું. તેના રાજ્યના છેલ્લા ભાગમાં દેશમાં મોટો દુકાળ પડ્યો હતો અને તે પછી તરતજ મરકીનો પ્રચાર થયો હતો તેને ‘ તારિએ જલ્લાદુરશાહ ’ નો કર્ત્તા જ્યંકર વર્ણવે છે. એ મરકો જાદશાહના લશ્કરમાં પ્રક્ટી નીકળી હતી. જેઓ તેના ભોગ થઈ પડતા તેમને એવી તો અસ્વાભાવિક મરમી લાગતી હતી કે ધણાખરા એક અઠવાડીયામાં નાશ પામતા ને જે વધારે જીવના પામતા તો ધણું દુઃખ પામી સાગ્ન થતા. લશ્કરની કૂચને વખતે માદા માણસને ત્રણ કોમ્મ લગણુ લઈ જવાના પોર્ટરોને રૂ. ૨૦ આપવા પડતા. છાવણી કરવાની અગાઉ કબરો ખોદવાને માણુઓ મોકલવાં પડતાં અને જ્યારે લશ્કર નરી છાવણીને મુકામે પહોચતું ત્યારે એક તરફથી છાવણી લશ્કરથી બરાતી અને બીજી તરફ કબરો શખથી બરાતી.

ઔરંગઝેબ જાદશાહના રાજ્યનો છેવટનો સમય આવો જ્યંકર હતો. જે મોગલ રાજ્ય અહાદુર જાખરે સ્થાપ્યું હતું, જેને શાણા અકબરે લોકપ્રિય કરી દૃઢ કર્યું હતું અને જેને તેના પ્રાંત વંશજો જહાંગીર અને શાહજહાને વિઘ્નાયું અને શોભાવ્યું હતું તે રાજ્ય આ ખેટ માર્ગે દોરવાયલા ઔરંગઝેબ જાદશાહે નાશની અણી પર આણ્યું હતું. ઔરંગઝેબ કંઈ નળજો પાદશાહ નહોતો. ખરેખર, એનાં કૃત્ય જોઈ કાઈ પણ એવી ધ્રુવ કરે કે તે હતો તેનાથી નળજો હોત તો વધારે સારું. તે તો ધણો શક્તિમાન રાજ્યતન્ત્રી હતો. એના પ્રપિતામહ અકબર સિવાય મોગલ વંશના બીજા જધા જાદશાહો કરતાં તે વધારે શક્તિમાન હતો, પણ તેની શક્તિ તેને અપકૃત્યો કરતાં અટકાવી રાકી નહિ એવાં તેનાં દુર્લક્ષણોથી રાજ્યની પાયમાલી થઈ. શાહજહાનનો ત્રીજો પુત્ર હોવાથી પોતાનું જોર જતાગ્યા વિના તેને રાજ્ય મળી રાકે નહિ ને એ જોર તેણે ધણીજ અસ્વાભાવિક અને કૂર રીતે દર્શાવ્યું તેણે પોતાના જાપની સાગા બંડ કર્યું. તેને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકી કેદ કર્યો અને ત્રણ બાઈએનાં ખુન કર્યો. આના ઘોર અપરાધોથી તેણે ગાદી મેળવી રાજ્યતન્ત્ર શરૂ કર્યું, તેને અન્તે દિલ્લીરી અને ઉદારી સિવાય બીજું શું ફળ મળે ? જ્યારે તે જહાનરશામાં આવ્યો અને તેણે રાજ્યની પાયમાલી થતી જોઈ તેમજ

પોતાના છોકરાઓને સામા થતા જોયા સારે તેને પોતાનાં અપકૃત્યો માટે અતિશય પરતાવે થયેા અને એવા અતિશયમાંજ કંઈ પણ દિ-લાસા વગર તે મરણ પામ્યેા.

ગરણુસમયે તેણે પોતાના બે છોકરાઓને જે બે પત્રો લખ્યા તે તેના એક અમલદાર ઇરાદતખાને તેની ' તારીખ ' માં સંધરી રાખ્યા છે, તે પરથી તેના તે સમયના વિચારો જણાઈ આવે છે. પોતાનો પુત્ર આજીમ જે પાછળથી પોતાના ભાઈ (જહાદુરશાહના નામથી બાદશાહ થયેા તે) સાથે લડતાં મરણ પામ્યેા તેને પત્ર લખતાં તે આ પ્રમાણે પોતાનું હૃદય ખાલી કરે છે—“ ધડપણુ આવ્યું છે, નજળાઈ મને પરવશ કરે છે અને શક્તિ મારા તમાગ અવયવોમાંથી જતી રહી છે. આ દુનીઆમાં હું એક અજાણ્યો આવ્યો હતો અને તેવોજ હું આ દુનીઆનો ત્યાગ કરૂં છું. હું મારી જાતને પણ જોળખતો નથી કે હું કોણ છું ને માઈ શું થવાનું નિર્માણ થયું છે. અધિકારમાં જે સમય ગયેા છે તેણે માત્ર શોકજ પાછળ મૂક્યેા છે. હું મારા રાજ્યનો રક્ષક થયેા નથી. મારે દિંમતી વખત એળે ગયેા છે. મારા હૃદયમાં ઈશ્વરે ત્રિદૃષ્ટિ રૂપ નિયામક મૂક્યેા હતો; પણ મારી અન્ધ અક્ષુને તેનો ઉત્તમ પ્રકાશ દેખાયો નહિ. અંદગી અમર નથી, પ્રાણુ ગયા પછી કંઈ અવશેષ રહેતો નથી અને બ્રહ્મિય-પરસોકની મારી સર્વ આજ્ઞા નષ્ટ થઈ છે. તાવ તો ગયેા છે, પણ હાડકાં ને આમડાં સિવાય શરીરમાં કંઈ રહ્યું નથી. લસકર અને મારા અનુયાયીઓ મારા જેવાજ બધલીત અને નિરાધાર છે અને પારાના જેવા ચલિત છે. તેમના સ્વામીથી છૂટા પડે છે સારે તેઓ જાણતા નથી કે માયે કોઈ સ્વામી છે કે નહિ. આ દુનીઆમાં હું આવ્યો સારે મારી સાથે કંઈ લાવ્યો નહોતો અને જાઉં છું સારે કંઈજ લઈ જતો નથી, માત્ર મનુષ્ય તરીકે મારી ખામી મારી સાથે લઈ જાઉં છું. મારા મોક્ષને માટે મને જાહુ બય છે અને કેવી વેદનાથી મને શિક્ષા કરવામાં આવશે તેની મને જાહુ ધારતી છે. ઈશ્વરની દયા અને ઉદારતા પર મને દૃઢ વિશ્વાસ છે તોપણ મારાં કૃત્યોના સંજન્ધમાં બય મને મુક્ત કરતો નથી. પણ હું મરણ પાગીશ એટલે દુઃખદાયક વિચારોમાંથી હૂરો થઈશ. સારે જે મનવાનું હોય તે જાનો, મેં માઈ વહાણુ શરૂ કરીએ હતાનું છે.”

તેના બીજા અને પ્રિય પણુ કર્તવ્યપ્રતિશ્રુત્ય ધ્રુવ કમળપ્રસને તેણે આપી પણ વધારે અસરકારક પત્ર લખ્યો છે—' હું અધિકારની ટાચે પહોંચ્યો છું અને ઈશ્વરની રત્નથી મેં તને બોધ આપ્યો છે અને તારે માટે ધણી મહેનત લીધી છે, તોપણ ઈશ્વરની મરજી નહોતી તેથી તેં મારો બોધ આગ્રાધીનતાથી સ્વીકાર્યો નથી. હવે હું અભણ તરીકે આ દુનિયાનો ભાગ કદં છું અને હું કેવો નહોતો છું તેનો વિચાર કરી શોક કરું છું, તેથી આપણને શો લાભ છે? મારાં પાપ અને દોષનાં ફળ હું મારી સાથે લઈ જાઉં છું. ઈશ્વરની ગતિ અર્જુન છે. હું આઈ એકલો આવ્યો અને એકલો જ જાઉં છું. નળગાઈથી મારી પીઠ ભાંગી ગઈ છે; મારા પગમાંથી ચાલવાથી શક્તિ જતી રહી છે. શ્વાસ જતો રહ્યો છે ને પાછળ આશાનું મિદુ પણુ મૂક્યું નથી. મેં અસંખ્ય અપરાધો કર્યા છે ને તેને માટે મારે કેવી શિક્ષા ખગવી પડશે તેની મને ખબર નથી. મનુષ્યનો રક્ષક મારી હાવણીનું રક્ષણ કરશે તોપણ મારા નિમકલાલ નોકરો અને પુત્રાને માથે પણુ તેની સંભાળ લેવાનું કામ છે; પણુ હું બ્યારે જીવતો હતો ત્યારે તેઓ તેની સંભાળ રાખતા નરોતા તો હું મરી જઈશ ત્યારે કેવી સંભાળ લેશે તેની અટકળ સહજ બાંધી શકાય. પ્રગ્નનું રક્ષણ કરવાનું કામ ઈશ્વરે મારા પુત્રાને સોંપ્યું છે. મરણની વેદના મને ધણી જલદી સપડાવે છે. હું જાઉં છું. જે કંઈ સાંસ્કરસું કયું છે તે તારેજ માટે હતું. તેનો ખોટો વિચાર લેતો ના, તેમજ તારી તરફ મેં કંઈ અપરાધ કર્યો હોય તે યાદ લાવતો ના; કે મારે તેનો હવે પછી જવાબ દેવો ન પડે. કોઈએ પોતાનો આત્મા જતો જોયો નથી, પણુ હું જોઉં છું કે મારો આત્મા જાય છે ''.

મરણ પાસે આવતું દેખી આવી રીતે બાદશાહને પોતાનાં ઉદય ખાલી કરતા આપણે કવચિતજ નોંધીએ છીએ. આ પત્રો પરથી ખુદ્દ જણાય છે કે બાદશાહને પોતાનાં અપકૃત્યો માટે ધણે પરતાવો થતો હતો, જોકે તે તેણે ખુદ્દો દર્શાવ્યો નથી. તેણે તેના ધ્રુવને લખ્યું. કે અધિકારની ટાચે હું પહોંચ્યો ત્યારે મેં તને ધણી શિખામણુ દીધી છે ને તારે માટે ધણી મહેનત લીધી છે તોપણ તે વેં આગ્રાધીનતાથી સ્વી-

કારી નથી; તેમજ એમ લખ્યું કે હું જીવતો હતો ત્યારે તમે લશ્કરની કંઈ સંભાળ લીધી નથી—જ્યારે તેણે આવી રીતે પોતાના પુત્રને લખ્યું ત્યારે તેના મનમાં પોતાની શાહજહાન તરફની વર્તણૂક માદ આબ્યા વિના રહી નહિ હોય.

એમેલિ કેરેરિ નામના પ્રસિદ્ધ ઇટાલિયન મુસાફરે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં ઇ. સ. ૧૬૯૫ માં મુસાફરી કરી. તેણે ગલગલામાં બાદશાહની છાવણીમાં તેની મુલાકાત કરી તેનું આભેદુબ્ધ વર્ણન કર્યું છે—‘ તે કદમાં ટુંકા હતો, તેનું નાક લાંબું, પણ વચથી પાતળું ને નીચું નમેલું હતું. તે લાકડીને ટેકે બેસી યતો અને તેની આગળ કેટલાક ઉમરાવો હતા. તેનો પહેરવેશ સાદો હતો. તે ધોળો જામો પહેરતો અને તેને જમણા બાજુ આગળ રેશમી પટો હતો તેમાંથી તેનું ખંજર લટકતું. તેને માથે સોનાના કસબની ધોળા પાઘડી હતી તેમાં ચાર નાના મરકતમણિ વચ્ચે એક મોટો મરકતમણિ હતો. તેના બેડા મુરીશ ઢગના હતા અને તેને પગે મોજાં નહોતાં. તેનું રાજ્યાસન ચોરસ, સોનાથી રસેલું હતું અને તે પગ મૂકવાની જગ્યા જગ્યાથી બે પગથીઆં જોડ્યું હતું. તેને રૂપેરી કોરો હતો. તે રાજ્યાસનની બાજુઓએ ને પાછળ કિનખાખનાં ઓસીકાં હતાં અને આગળ એક રૂપેરી પાદપીઠિકા (પગ મૂકવાનું સ્તંભ) હતી. તેના માથા પર પાછળથી એક છત્રધારી છત્ર ધારણ કરી બેસી હતો અને બીજા બે ચમરીથી માખીઓ ઉરાડતા હતા. જ્યારે તે બેસતો ત્યારે તેઓ તેને તેની તરફ અને બખતર આપતા તે તે રાજ્યાસન પર ઝાળી બાજુએ મૂકતો. પછી જોને કંઈ કામ હોય તેને આગળ આવવા માટે તે હાથ વડે ઇસારત કરતો; ને તેઓ આવતા કે બાદશાહના બે ઉપમન્ત્રોએ તેમની ચરજીઓ લઈ બાદશાહને આપતા ને તેનો સાર કહેતા. બાદશાહ જોને ચસમા પહેર્યા વિના તે પર શેરો કરતો તે જોઈ હું પ્રસન્ન થતો. તેના આનન્દી હાસ્યયુક્ત વદન ઉપરથી એમ જણાતું કે આ કામ તે ખુશીથી કરતો ”.

ઔરંગઝેબને પિતા તરફથી જે મોગલ રાજ્ય વારસામાં મળ્યું હતું તે સત્તરમા સૈકાના મધ્ય ભાગમાં પૂર્ણ આબાદીમાં હતું. જહાંગીર અને શાહજહાન બંનેએ અકબરની પદ્ધતિનું અનુકરણ કરી રાજ્યની કીર્તિમાં વધારો કર્યો હતો. હિંદુ પ્રજા રાજ્યની પ્રજાનો મોટો ભાગ છે તેને સજી

રાખવાની તેમની મુખ્ય નીતિ હતી; અને એ કારણથી હિંદુ પ્રજા રાજ્યનો વિસ્તાર કરવામાં અને તેનું રક્ષણ કરવામાં ખુશીથી મુસલમાન લોકો સાથે એકત્ર થઈ. તે બાદશાહોએ રજપુત કુમારિકા જોડે લગ્ન કર્યા અને રજપુતોને લશ્કરના ઉપરી અમલદારો તેમજ તાબાના પ્રાન્તોના મુખ્યઓ નીમ્યા. પણ અકબરે જે ઉત્તમ નીતિ લીધી વિચાર કરી દાખલ કરી હતી અને જે તેને અનેક રીતે રાજ્યને હિતકર ગણ્ય પડી હતી તે રાજનીતિ પ્રમાણે ન વર્તવાનો ગાદી પર બેઠો સ્વારથીજ ઔરંગઝેબનો નિશ્ચય હતો. અકબર, તેનો પુત્ર જહાંગીર અને પૌત્ર શાહજહાન મુસલમાની ધર્મ પાળતા, પણ તેના પ્રચારને બહુ સહાયતા આપતા નહોતા અને એ રાજ્યનીતિ તેમનાં રાજ્યને ધણી હિતકારક હતી. એક વખત અકબરે મુસલમાની ધર્મ તે સમય મુધી રાજધર્મ હતો તેનો ખુશી રીતે ઘનકાર કર્યો હતો; અને રાજ્યના છેવટના સમયમાં તેના વિચાર લગભગ મુસલમાની ધર્મના પક્ષમાં ચલા હતા તોપણ તે કોઈ પણ સમયે તેનો ઊંઘાડી સહાયક નહોતો. જહાંગીર મુસલમાની ધર્મનો બરોબર પાળનારો હોવાનું ડોળ કરતો હતો તોપણ વાસ્તવિક રીતે તેને કોઈ પણ ધર્મને માટે દરકાર નહોતી. શાહજહાનને પોતાના પિતામહની રાજનીતિ ધણી હાથપણમરેલી લાગી ને તેજ પ્રમાણે તે વર્ત્યો. પણ ઔરંગઝેબનો 'સ્વભાવ' તેના પૂર્વજો કરતાં જુદોજ હતો અને તેને કેળવણી પણ જુદાજ પ્રકારની મળી હતી. તે ધર્મયુક્ત મુસલમાન હતો અને પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવાની આતુરતા તેને અગે અગે બ્યાપી રહી હતી, અને તેને વધારવા અને ફેલાવવા પોતાનું બહોળું સામર્થ્ય વાપરવાનો તેનો નિશ્ચય હતો. આ રુણ તેનામાં ક્યાંથી આવ્યો તે સમજવું મુશ્કેલ છે; કેમકે તેના પુરુષવર્ગના પૂર્વજોમાં કોઈ ધર્મયુક્ત નહોતું. ધર્મની બાબતમાં તેના વંશનાં સામાન્ય લક્ષણ તો સકારાત્મકતા અને આત્મદર હતાં અને એમાંથી માત્ર અકબર અને શાહજહાનનો પુત્ર દારા શિકોટજ સુક્ત હતા. તેમને ધર્મસંબંધી બાબતની ચર્ચા કરવી ગમતી હતી, પણ તે પણ જિગાસા તૃપ્ત કરવા ખાતરજ. સ્ત્રીવર્ગના તેના પૂર્વજો તો ધણે બાગે હિંદુ હતા. જહાંગીર અને શાહજહાનની મા તો રજપુતાણીઓ હતી. ઔરંગઝેબની મા, પ્રસિદ્ધ મુમતાઝમહાલ, મુસ્લમાનની બત્રીજી, જેનું નામ

રાખવા શાહજહાને પ્રખ્યાત તાજમેહેલ ખાંધી. તે અફઘાન વંશની હતી એ ખરી વાત છે, પણ તે પણ ધર્મચુસ્ત હોય એમ જાણવામાં નથી. તેનો બાઈ દારા કુદરતને માનનાર ને વેદાન્તી હતો. તેના કુટુંબના પૂર્વજો આવા હતા તોપણ ઔરંગઝેબ ધર્મચુસ્ત અને ઝતુની સુસલમન હતો. તેના સ્વાભાવિક વલણને તેની બાળકેળવણીથી ઘણી પુષ્ટિ મળી. તેને કેટલાક ચુસ્ત સાધુઓનો ઉપદેશ મળ્યો હતો અને તેઓએ તેની ધર્મ પર શ્રદ્ધા અને આતુરતા પ્રેરી હતી. તેણે ધર્મપુસ્તકોનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને ધર્મોપદેશકો જોડે વિવાદ કરતો હતો. સાધારણ ગૃહસ્થને માટે આ સારી કેળવણી કહી શકાય; પરંતુ જે બાદશાહને રાજ્યતંત્ર ચલાવવું હતું અને જે પ્રજાનો નવ દશાંશ હિંદુ ધર્મ પાળનાર હતો તેવી પ્રજા પર જેને અમલ ચલાવવાનો હતો તેવા બાદશાહને માટે આવો ઉપદેશ નુકસાનકારક હતો. તે માનતો હતો કે અફઘર અને તેની પછીના બાદશાહોના ધર્મસંબંધી વિચારો જીલભરેલા હતા અને તેથી જે ધર્મને તેઓ તરફથી અનાદર દર્શાવવામાં આવ્યો હતો તેને પોષવા અને ફેલાવવાનો દૃઢ નિશ્ચય ગાદીએ બેઠો સ્થાપીજ તેણે કર્યો હતો. ધર્મસંબંધી આવા વિચારને લીધે તેણે સાંકડા મનની રાજનીતિ શખલ કરી. દરેક પ્રસંગે શુસલમાની ધર્મનો પ્રચાર ને વૃદ્ધિ કરવાનો અને હિંદુ ધર્મને તોડી પાડવાનો પ્રયાસ કર્યો, અને કેટલીક વખત હિંદુ ધર્મના લોકોને ધણા ત્રાસ આપ્યો. તેણે હિંદુઓ પર નારે કર મૂક્યા અને ઘણી બાબતને માટે તેને નાલાયક ગણ્યા. તેમને સરકારી નોકરીમાંથી ઘણી પ્રતોક્ષ રીતે કાઢી મૂક્યા. તેણે તેમનાં ઘણાં પવિત્ર દેવાલયોનો નાશ કર્યો અને તેમના મતનો ઉપદેશ ચતો અટકાવ્યો. તેના રાજ્યના ઘણા ઇતિહાસોમાં આપણે નીચે લખેલાં જેવાં વાંચ્યો વાંચીએ છીએ. ‘માસીરી-આલમગિરિ’ એક તે સમયનો પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ હતો, જેમાં કહ્યું છે કે ‘તેના રાજ્યને અગીઆરમે વરસે તેણે પ્રાન્તોના તમામ સુબાઓને હુકમ કર્યો કે નાસ્તિકોની નિશાળો અને દેવાલયોનો ખુશીથી નાશ કરવો અને ભૂર્તિપૂજ તેમજ તે વિષેના બોધને તદ્દન અટકાવવાં. બાદશાહને ખચર કરવામાં આવી કે તમારા હુકમને અનુસરી કાંચીમાં વિશ્વનાથના દેવાલયોનો સરકારી અમલદારોએ નાશ કર્યો છે.’ આ રાજનીતિનું પરિણામ એ થયું કે

હિંદુઓની તેના પરથી પ્રીતિ હોઈ ગઈ અને તેના રાજ્યના છેવટમાં તે-
ઓમાંના કેટલાક તેના પ્રબળ શત્રુઓ થયા અને અન્તે તેના રાજ્યને
પાયમાલ કર્યું. તેણે સીખ અને મરાઠાઓને ધર્મની બાબતમાં ત્રાસ આ-
પ્યો તેથી તેઓ તેની સામા થયા અને એવાં કૃત્યો કરવા પ્રેરાયા કે તેથી
મુસલમાની રાજ્યનો અન્ત આવ્યો.

જે સમયે હિંદુસ્તાનમાં ઔરંગઝેબ રાજ્ય કરતો હતો તે સમયે
ફ્રાન્સમાં ૧૪ મેા લુઈ રાજ્ય કરતો હતો. તેઓ સમાનકાલીન હતા એટ-
લુંજ નહિ, પણ તેમનાં કેટલાંક લક્ષણ પણ સરખાં હતાં. લુઈ લે ગ્રાન્ડ
ઔરંગઝેબના જેવોજ દબદબો આદનાર હતો. તેનાં લશ્કરો અને સરદારો
પાસેનાં રાજ્યો પર એનાજ જેવી અપ્રામાણિક રીતે ફરી વળ્યા હતા અને
આરંભમાં એના જેવાંજ વિજયી થયાં હતાં. ૧૬૭૯ છેવટે બંનેને પોતાનાં
અપકૃત્યો અને અનીતિ માટે બારે પદ્માત્પ થયો હતો. જેમ સ્પેનના
રાજ્યની ગાદી માટે થયલી લાંબી અને સંતાપદાયક લડાઈથી લુઈ પાય-
માલ થયો તેમ દક્ષિણની લાંબી લડાઈથી, (પ્રથમ પ્રાચીન બીજાપુર
ને ગોવલકોંડાના રાજ્યો સામા ને પછી નવા સ્થાપેલા મરાઠી રાજ્ય
સામા) રાજ્યતુ ઇવન નષ્ટ થયું. તેમાં કેટલીક ફેકટ જીત મળી
તેનાં પરિણામ દારના કરતાં પણ વિશેષ હાનિકારક હતાં. બંને રાજ્ય-
ઓની રાજનીતિમાં ધર્મની ઝનુન અને પર ધર્મ પ્રતિ અસહિષ્ણુતા એ
મોટો દોષ હતો. ઔરંગઝેબ જેવો ધર્મચુસ્ત મુસલમાન હતો તેવો લુઈ
ધર્મચુસ્ત ખ્રિસ્તિ નહોતો. નેદરસના કાયદાથી લુઈના પૂર્વજ ૪મા હેન્રિએ
પ્રોટેસ્ટન્ટ લોકોને ધર્મ માટે છૂટ આપી હતી તે કાયદો ૧૪ મા લુઈએ
રદ કર્યો, તેથી પ્રોટેસ્ટન્ટ લોકો જે ઘણા ઉદ્યોગી ને બુદ્ધિશાળી હતા તેઓ
દેશ છોડી જતા રહ્યા અને રાજ્યને સામાજિક, રાજકીય તેમજ મહેસુલની
બાબતમાં અસંખ્ય તુકસાન થયાં. એવીજ રીતે ઔરંગઝેબના પૂર્વજોએ ધ-
ણા હદાપણથી જે છૂટ અને દક હિંદુ પ્રજાને બક્ષ્યાં હતાં તે તેણે બધાં
લીધાં તેથી તેને પોતાના રાજ્યમાં અનેક દુઃખો અને આફતો વેઠવાં પડ્યાં
અને તેના મરણ પછી રાજ્યની પાયમાલી થઈ. સાંકડી અને ઝડૂતી રાજ-
નીતિ કંઈ પણ આચકો આધા વિના ને અનુકર્યા આવ્યા વિના લાંબો વ-
ખત ચલાવવાથી કેવાં અગણિત અનિષ્ટ પરિણામ નીપજે છે તેના પદા-
ર્થપાઠરૂપ એ બંને બાદશાહની રાજનીતિ છે. લુઈના મરણ પછી ૭૫

વર્ષમાં ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન (ફ્રાન્સનું રાજ્યપરિવર્તન) થયું અને તેમાં એના વંશનો તેમજ રાજસત્તાક રાજ્યનો નાશ થયો. તેથી પણ ઓછી સુદૃઢતામાં ઔરંગઝેબના એથી વધારે વિશાળ રાજ્યનો ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં પાણિપતના યુદ્ધમાં નાશ થયો; અને ત્યાર પછી એ ગર્વિષ્ટ બાદશાહના વંશનો તેમના પોતાના દિલ્લીના મહેલમાં મરાઠાઓના કેદી હતા કે અંગ્રેજોના પેન્શન પર નામની કોરટમાં નીચ જીવન નિર્ગમન કરતા હતા. ઔરંગઝેબના આખા કુટુંબ પર શાપ હોય એમ થયું, જેણે તેનો કુટુંબસભુ મરાઠાઓથી બચાવ કર્યો હતો અને જેણે તેને દિલ્લીમાં નામની પણ બાદશાહી કરવા દીધી હતી તેનીજ સાથે થવાનો અપરાધ કરી તેનો છેલ્લો વંશજ બળવા પછી દેશનિકાલ પામી રંચુનમાં અન્ધ અવસ્થામાં દુઃખમાં મરણ પામ્યો.

તા. ૪થી માર્ચના ટાઇમ્સ ઑફ ઈન્ડિયા પત્ર પરથી.

ટ્રેનિંગ કૉલેજના અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર.

ટ્રેનિંગ કૉલેજના કોડમાં ફેરફાર થઈને સુધારેલો કોડ મેંજુરી માટે નામદાર સરકાર તરફ ગયો છે. તે દરમિયાન મે. ડિરેક્ટર સાહેબના હુકમ નં. ૭૩૪૫ તા. ૧૨-૧૧-૦૬ ઉપર મે. ઉત્તર વિભાગના ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમ નં. ૫૩૪૯ તા. ૧૬-૧૧-૦૬ પ્રમાણે સરકારની મેંજુરીની અગત્યે ટ્રેનિંગ કૉલેજના અભ્યાસક્રમનો અમલ તા. ૧ લી જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૭ થી કરવામાં આવ્યો છે.

એડિટર.

પહેલું વર્ષ.

દોઢઝા.
પે. વિ. વિષય.

૧ શિક્ષણપદ્ધતિ અને નિશાળવ્યવસ્થા—

અ કિન્ડર્ગાર્ટનમહિત નિશાળવ્યવસ્થા

અને કથિતપાઠનાં મૂળતત્ત્વો

વ ભારતર કોડ અને દક્ષતરી પત્રકો.

ક ગુજરાતી સ્કૂલોમાં મહેતાજીઓ

માટે આવેલી સચના.

૧૦૦ (લખાણ)

૧૦૦ (કથિતપાઠ)

ક	દેશીનામું.	૨૫
ઢ	ભૂમિતિ. હાથસ્ક્રિપ્તના ચોથા અને પાંચમા ધોરણમાં ચાલતો અભ્યાસક્રમ (આગળ દર્શાવ્યા પ્રમાણે)	૫૦

૨૦૦

૫ ઇતિહાસ—ભૂગોળ—

અ	ઇતિહાસ.	૫૦
---	---------	----

(અ) હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ—મુસલમાની અને મરાઠી રાજ્યના ખાસ યાન સાથેનો.

(બ) ગ્રીકરાતનો ઇતિહાસ—મુસલમાની રાજ્ય.
(કેમ્પબેલના ગેઝેટીયરના પુસ્તકના ભાગ ૧ લાની છેલ્લામાં છેલ્લો શોધો વાંચવી.)

ચ	ભૂગોળ.	૫૦
---	--------	----

- (અ) એશિયા અને હિંદુસ્તાન,
(બ) રાજકીય વિભાજો સહિત હિંદુસ્તાનનો નકશો ચીતરવો.
(ક) પૃથ્વી—તેનો આકાર તેનું કદ અને તેની ગતિઓ.

૨૦૦

૬ વિદ્યા—

અ પદાર્થ વિજ્ઞાન—બાહ્યર સ્વચ્છંદની પદાર્થવિજ્ઞાનની પ્રવેશપાથીનાં મૂળતત્ત્વો પદાર્થોના

- (૩) કોઈ લીટીમાં કે લીટીની બહાર આપેલા બિંદુમાંથી તે પર લંબ દોરવાની રચના.
- (૪) આપેલી લીટીને સમાન્તર લીટીની રચના.
- (૫) નીચે આપેલાં સાધનો ઉપરથી ત્રિકોણની રચના.
- (અ) ત્રણ બાજુઓ;
- (વ) બે ખુણા અને પાસેની બાજુ;
- (ક) બે બાજુ અને અંતર્ધ્રુવો;
- (ઢ) બે ખુણા અને તેમાંના એકની સાથેની બાજુ.
- (૬) કોઈ સીધી લીટીના સરખા ભાગ કરવા.
- પ્રમેય.
- (૧) કોઈ બિંદુ આગળ ખૂણાઓના સીધી લીટીઓથી બનેલો સંબંધ.
- (૨) સમાન્તર સીધી લીટીઓના ગુણો.
- (૩) ત્રિકોણના ગુણો.
- (૪) સમાન્તરબાજુ-ચતુષ્કોણના ગુણો.

બીજું વર્ષ.

ટોકલ.

૨. વિ. વિષય.

૧. શિક્ષણ—

અ. પહેલા વર્ષના અભ્યાસક્રમના વિષયોનું વિશેષ જ્ઞાન.	}	(લખાણ)
વ. માનસશાસ્ત્ર—		૧૦૦
ઇદ્રિયો અને સ્મરણશક્તિની કેળવણી અને બાળકની શક્તિઓની ખીલવણીનો ક્રમ.		(દક્ષિતપાઠ)
ક. કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિનું વિશેષ જ્ઞાન.		૧૦૦

૨. ગુજરાતી ભાષા—

અ. મધનાં પાનાં ૫૦	}	(સખાણ)
કવિતાની ૫૦૦ લીટી.		
૨૦૦ લીટીનો મુખપાઠ.		
વ્યાકરણ અને વાક્યોનું પૃથક્કરણ.		
વ્યુત્પત્તિ અને પિંગળનું વિશેષ જ્ઞાન.		
પ. નિમંષ—અક્ષરો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવશે.		
		૧૨૫
		ઓરલ
		૨૫
		૫૦

૨૦૦

૩. બીજી ભાષા—

સંસ્કૃત—

અ. દિનોપરેશનાં ૨૦ પાનાં માપવા

કવિતાના મુખપાઠ સાથે તેની

મુદ્રેશીનાજી બીજી કોઈ ચોપડી.

પ. સંસ્કૃત માંગોપરેશિય પૂરી અને

બીજી ચોપડીના ૨ થી ૧૨ પાઠ.

ઉદ્દેશ્ય—

અખણાકે કાળી ૩૦ પાનાં વ્યાકરણ સાથે.

કરીમાનો પદોનો અર્થ જાણ.

- ક. ભૂમિતિ-હાઇસ્કૂલના છઠ્ઠા ધોરણનો અ-
ભ્યાસક્રમ (આગળ દર્શાવ્યા પ્રમાણે) } ૫૦
ઢ. માપકરણ.

૨૦૦

૫. ઇતિહાસ-ભૂગોળ—

- અ. ઇતિહાસ— ૫૦

અ. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ અગ્રેષ્ઠ
રાજ્યના સંબંધનો.

બ. ગુજરાતનો ઇતિહાસ-મુસલ-
માની રાજ્યની પહેલાંના વ-
ખાતનો.

૭. ભૂગોળ— ૫૦

અ. યુરોપ અને આફ્રિકા.

બ. નકશો ચીતરવાનું પુનરાવર્તન.

૬. જમીન અને પાણી.

૧૦૦

૬. વિદ્યા—

અ. રસાયણ. (રાસકોની પ્રાથમિક પ્રમાણે).

બ. વાચનમાળાની પાંચમી અને છઠ્ઠી ચો-
પડીમાં આવતા પદાર્થસાથે.

૧૦૦

૭. ડ્રોઇંગ—શાળાપત્ર પુસ્તક ૪૫ મું માટે તે નું
પાનું ૧૪૦ લેવું.

૧૦૦

૯. ખેતી—

નાઈટ્સની વાચનમાળાનો બીજો રહેલો અર્ધો
ભાગ પૂરો અને ત્રીજો ભાગ.

૫૦

૯. કસરત—

૫૦

૧૦૦

૧૧૦૦

બૂમિતિ (બીજું વર્ષ).

ટીપ—કર્તવ્ય ભાગ—

(૧) આપેલા ત્રિકોણ બરાબર એક સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણની રચના, અથવા સીધી લીટી આકૃતિ જેમાં એક ખૂણો, એક સીધી લીટી ખૂણાની બરાબર હોય.

(૨) વર્તુલને સ્પર્શ લીટીની રચના.

(૩) ત્રિકોણની બહાર અથવા તેના અંદર સ્પર્શ કરતા વર્તુલની રચના.

પ્રમેય,

(૧) ક્ષેત્રફળમાં સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણની સમાનતા.

(૨) ક્ષેત્રફળમાં ત્રિકોણની સમાનતા.

(૩) તેજ ત્રિકોણમાંથી દોરેલી બે સ્પર્શ લીટીની સમાનતા.

(૪) ન્યાની સમાનતા.

(૫) તેજ વર્તુળના ખંડમાંના ખૂણાની સમાનતા.

(૬) તેજ કોંસ ઉપર થતા ખૂણાઓની સમાનતા.

(૭) વર્તુળના મધ્યબિંદુ આગળ ખૂણાઓનો તેજ કોંસ પરના પરિપ આગળ આગળના ખૂણાઓનો સંબંધ.

(૮) ગોળને સ્પર્શ કરનાર (સાંકળિયક) ચતુષ્કોણના ગુણ.

ત્રીજું વર્ષ.

કોટડા.

પે. વિ. વિષય.

૧. શિક્ષણ—

અ. શિક્ષણપદ્ધતિ, દર્શિતપાઠ અને નિશાળ વ્ય- વસ્થાનું સંપૂર્ણ ગ્વાન.	}	(સખાણુ)
વ. ન્યાયશાસ્ત્ર અને ગાનસશાસ્ત્ર- ન્યાયના પ્રકાર, ટેવ, લક્ષણ અને નીતિસંબધી મૂગતત્ત્વોનું બંધારણ.		(દર્શિતપાઠ)
		૧૦૦
		૧૦૦

૨૦૦

૨. ગુજરાતી સાધા—

અ. વાચનનાં ૫૦ પાનાં અને દર્શિતાની ૫૦૦ લીટી; ૨૦૦ લીટીનો મુખપાઠ વ્યાકરણ વ્યુત્પત્તિ અને પિંગળનું ઉત્તમગ્વાન	}	(સખાણુ)
વ. નિબંધ-અક્ષરો પર ધ્યાન આપવામાં આવશે.		(ઓટલ)
		૧૨૫
		૨૫
		૫૦

૨૦૦

૩. બીજી સાધા—

સંસ્કૃત—

રઘુવંશનો એક સર્ગ અને યકુંતલાનો
એક 'એક, અથવા બીજા કોઈ સંસ્કૃત
ઉત્તમ દર્શિતા પુસ્તકમાંથી તેટલોજ
ભાગ મુખપાઠ સાથે.

સંસ્કૃત બીજી ચોપડીના ૧૩ થી ૨૧ પાઠ.

(૧૬ મા પાઠ સિવાય)

ઉર્દૂ—દારસી—

તોગાને નમુદનાં ૫૦ પાનાં.

૬. વિદ્યા.

અ. ખગોળ—લોકિયરની પ્રવેશપોથી.

વ. સાતમી એપડીના પદાર્થપાઠ. ૧૦૦

૭. કૌટુંબ—

ચાળાપત્ર પુસ્તક ૪૫ મું માહે મે ૧૦૦

તું પાતું ૧૪૦ જોવું.

૮. ખેતી—

નાઈટ્સ રીડર્સમાં આવેલું ખેતીનાં

મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન.

૯. કસરત.

૫૦

૧૧૦૦

ભૂમિતિ.

ટીપ—કર્તવ્ય ભૂમિતિમાં પરિશિષ્ટ અ માં આવેલાં કૃત્યો, જરૂર લાગશે તો તેમના ઉપરનાં મનોમલો તરીકેના વધારા ઉપર પ્રશ્નો પૂછવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીએ ઈય, દયાંય ઈય, સેટિમીટર, અને મિલિમીટરના આંકવાળી આંકણી, સેટસ્ક્વેર, ખૂણામાપક અર્ધગોળ, ગ્રોટ્ટેક્ટર કંપાસ અને કંકણ પેન્સિલ પાસે રાખવાં. બધી આકૃતિઓ બારીકોથી દોરવી.

ભૂમિતિમાં પરિશિષ્ટ વ માં કહેલા પ્રમેય સિદ્ધાંતો તેમના ઉપરથી ઉપજતા પ્રશ્નો અને મનોમલો, અને અંગ્રગણિતમાં તેમના વિવરણ વિષે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવશે. તે ત્રિપથની પદ્ધતિ પ્રમાણેના વિવેચનનો ભાગ હોય તેવી કોઈ પણ સિદ્ધતા સ્વીકારવામાં આવશે. એ વિવેચનનો પરિશિષ્ટ વ માં જે પ્રમેય સિદ્ધાંતોનો અનુક્રમ આપ્યો છે તેજ અનુક્રમ ફરજિયાત નથી.

સમજાય તેવી ટુંકી સંજ્ઞાઓ વાપરવાને બસામણ કરવામાં આવે છે.

પરિશિષ્ટ અ.

ખૂણા, લીટીઓ અને કોંસો ને ફાગવાનું; સીધી લીટીઓ ઉપર લંબ દોરવાનું; આપેલા ખૂણાની બરાબર ખૂણો કરવાનું; આપેલી સીધી લી-

દીને સમાન્તર લીટીઓ દોરવાનું; આપેલાં જોઈતાં સાધનો ઉપરથી ત્રિકો-
ણો બનાવવાનું.

સાદાં કૃત્યો.

સીધી લીટીઓને સરખે ભાગે ભાગવાનું.

ગોળને સ્પર્શ લીટીઓ દોરવાનું.

આપેલા ગોળની અંદર કે બહાર સ્પર્શ કરતી ૨, ૪, ૬, ૮ બાહ્ય-
યાણી નિયમિત આકૃતિઓ દોરવાનું.

ત્રિકોણ કે ચોરસની અંદર સ્પર્શ કરતો ગોળ દોરવાનું.

આપેલા ખૂણાના જોડો ખૂણો રહે તેવો આપેલી સીધી લીટી ઉપર
ગોળનો ખંડ દોરવાનું.

પરિશિષ્ટ વં.

એક બિંદુએ ચતા ખૂણાઓ.

એક સીધી લીટી બીજી સીધી લીટી ઉપર ડાબી રહે તો તેથી ચ-
યસા પાસપાસેના બે ખૂણાઓનો સરવાળો બે કાટખૂણા બરાબર છે.

બે લીટીઓ એક બીજાને છેદે તો સામસામેના ખૂણા બરાબર છે,
સમાન્તર લીટીઓ.

ન્યારે એક લીટી બીજી બે લીટીઓને છેદે તો જો—(૧) અત્યુક્ત
ખૂણાઓનું જોડું બરાબર હોય અથવા (૨) એક બીજાની ઉપર કે ની-
ચેના ખૂણા બરાબર હોય અથવા (૩) છેદનારી લીટીની એકજ બાજુ
તરફના બે ખૂણાઓનો સરવાળો બે કાટખૂણા બરાબર હોયતો તે બે લી-
ટીઓ સમાન્તર છે અને તેથી ઉલટો પ્રમેય સિદ્ધાંત—જે સીધી લીટીઓ
એકજ સીધી લીટીને સમાન્તર છે તે ચારબરસ સમાન્તર છે.

ત્રિકોણ અને સીધીલીટીઆકૃતિઓ.

ત્રિકોણના ત્રણે ખૂણાઓનો સરવાળો બે કાટખૂણા બરાબર છે.

કોઈ પણ બહુકોણઆકૃતિ એવી હોય કે તેનો એક પણ ખૂણો
અંતર્ગામી ન હોય તો તેની બધી બાજુઓને અત્યુક્ત વધારીએ તો એ રીતે
ચયસા ખૂણાઓનો સરવાળો ચાર કાટખૂણા બરાબર છે.

જો કોઈ એક ત્રિકોણની બે બાજુઓ અને તેની વચ્ચેનો ખૂણો
બીજા ત્રિકોણની બે બાજુઓ તથા તેની વચ્ચેના ખૂણાની બરાબર હોય
તો ત્રિકોણો બધી રીતે સરખા થશે. જો કોઈ ત્રિકોણની બે બાજુઓ -

સરખા હોય તો તેમની સામેના ખૂણાઓ સરખા છે, અને તેથી ઉસડી પ્રતિષ્ઠા—

કોઈ એક ત્રિકોણની ત્રણે બાજુઓ બીજાની ત્રણે બાજુઓની અનુક્રમે ખરાબર હોય તો ત્રિકોણો બધો રીતે સરખા થશે.

જો બે કાટખૂણુ ત્રિકોણના કણ સરખા હોય અને એકની એક બાજુ બીજાની એક બાજુની ખરાબર હોય તો ત્રિકોણો બધો રીતે સરખા થશે.

જો કોઈ ત્રિકોણની બે બાજુઓ લાખાડુંકી હોય તો લાખી બાજુની સામેનો ખૂણો ઢુંકી બાજુની સામેના ખૂણા કરતા મોટો છે અને તેથી ઉસડી પ્રતિષ્ઠા—

એક આપેલી લીટી સુધી તેની બહાર આપેલા ગિંદુથી દોરેલી લીટીઓમાં જો તેના ઉપર લખ છે તે ઢુંકામાં ઢુંકી છે.

સમાન્તર બાજુ યોખૂણુની સામસામેની બાજુઓ તથા ખૂણાઓ સરખા છે, દરેક કણ સમાન્તર બાજુ અતુષ્કોણને દુભાગે છે.

જો એક લીટીને ત્રણ અથવા વધારે સમાન્તર લીટીઓ છેદીને અતર્ભાગ સરખા કરતી હોય તો તેમને છેદનારી બીજી કોઈ પણ લીટીથી ચયસા અંતર્ભાગો પણ સરખા થાય.

ક્ષેત્રફળ.

એકજ અથવા સરખા પાયા પરના અને એકજ ઊંચાઈના સમાન્તર બાજુયોખૂણુ ક્ષેત્રફળ સરખું હોય છે.

એકજ અથવા સરખા પાયા પરના અને એકજ ઊંચાઈવાળા ત્રિકોણો ક્ષેત્રફળ સરખું હોય છે.

એકજ અથવા સરખા પાયા પરના સરખા ત્રિકોણો એકજ ઊંચાઈના હોય છે.

ત્રીએની અક્ષરગણિતની સમજનતાઓને લગતા જૂમિતિના પ્રમેયોનાં દૃષ્ટાન્તો તથા સ્પષ્ટીકરણ:—

$$૧ (અ + બ + ક + ...) = અ૧ + બ૧ + ક૧ + ...$$

$$(અ + બ)^૨ = અ^૨ + ૨ અબ + બ^૨$$

$$(અ - બ)^૨ = અ^૨ - ૨ અબ + બ^૨$$

$$(અ^૨ - બ^૨) = (અ + બ) (અ - બ)$$

ત્રિકોણની એક બાજુ પરનો ચોરસ, બીજી બે બાજુથી ચયલો ખૂણે પહોળો, કાટખૂણે અથવા સાંકડો હોય તે પ્રમાણમાં, તે બાજુ-ઓ ઉપરના ચોરસોના સરવાળા કરતાં મોટો સરખો કે નાનો હોય છે. જ્યારે અસમાનતા હોય છે ત્યારે તદ્દાવત બેમાંની એક બાજુ અને તે બાજુ ઉપર પડેલા બીજી બાજુના લંબથી ચયલો કાટખૂણે ઓખૂણની બમણાઈ નોટલો હોય છે.

કોઈ પણ ત્રિકોણમાં બે બાજુપરના ચોરસોના સરવાળો, પાયાના અર્ધ પરના ચોરસની બમણાઈમાં પાયાને દુભાગનારી મધ્યગા (median) ઉપરના ચોરસની બમણાઈ ઉમેરીએ તેની બરાબર હોય છે.

નિધાન (Loani).

બે સ્થિર બિંદુથી સરખે અંતરે રહેતા બિંદુનું નિધાન તે બે સ્થિર બિંદુઓને જોડનારી સીધી લીટીને દુભાગનાર લંબ હોય છે.

એક બીજને છેદતી બે સીધી લીટીઓથી સરખે અંતરે રહેતા બિંદુનું નિધાન બે આપેલી લીટીની વચ્ચેના ખૂણાઓને દુભાગનાર સીધી લીટીઓની જોડ હોય છે.

ગોળ.

બાસ ન હોય તેવી જ્યાના દુભાગ બિંદુ ઉપર મધ્ય બિંદુથી દોરેલી લીટી, તે જ્યાના ઉપર લંબ છે, અને એથી ઉલટું, જ્યા ઉપર મધ્ય બિંદુમાંથી દોરેલો લંબ જ્યાને દુભાગે છે.

સીધી લીટીમાં નહિ એવાં ત્રણ બિંદુઓમાં યદ્યપિ જનારું એક ગોળ હોય, અને તેવું એકજ ગોળ હોઈ શકે.

એકજ, કે સરખા ગોળમાં (૧) જે બે ટોંસના સામા, મધ્ય બિંદુ આગળના ખૂણા સરખા હોય, તો તે જ્યા સરખી હોય છે; અને એથી ઉલટું, જે બે ટોંસ સરખા હોય તો તેમની સામેના મધ્યબિંદુ આગળના ખૂણાઓ સરખા હોય છે.

એકજ કે સરખા ગોળમાં, જે બે જ્યા સરખી હોય તો તેનાથી ઉદાયલો બે ટોંસો સરખા હોય છે; અને એથી ઉલટું, જે ટોંસ સરખા હોય તો તેમની જ્યા સરખી હોય છે.

એક ગોળની બંદરની સરખી જ્યા મધ્ય બિંદુથી સરખે અંતરે છે, અને એથી ઉલટી પ્રતિજ્ઞા.

પરિધના એક બિંદુમાંથી દોરેલી સ્પર્શલીટી અને ત્રિજ્યા એક બીજાને લંબ હોય છે.

એક ગોળની બહારના કોઈએક બિંદુથી તેના ઉપર બે સ્પર્શલીટીઓ દોરી હોય તો—

- (૧) એ સ્પર્શલીટીઓ સરખી છે,
- (૨) તેમની સામે મધ્ય બિંદુ આગળના ખૂણા સરખા છે;
- (૩) આપેલા બિંદુથી મધ્ય બિંદુને જોડનારી લીટીની સામે તેઓ સરખા ખૂણા કરે છે.

જો બે ગોળ એક બીજાને સ્પર્શ કરે તો તેમનું સ્પર્શબિંદુ તેમનાં મધ્ય બિંદુને જોડનારી લીટી ઉપર છે.

એક કૉંસની સામેના મધ્ય બિંદુ આગળના ખૂણો, તે કૉંસ સિવાય બાકી રહેલા ગોળના ભાગ ઉપર કોઈ પણ બિંદુ આગળ થતા તે કૉંસની જ સામેના ખૂણા કરતાં જમણો છે.

એક જ ગોળના ખંડની અંદરના ખૂણાઓ સરખા છે, અને કોઈ બે બિંદુને જોડનારી લીટીની એક જ બાજુ ઉપરના, બીજા બે બિંદુ આગળ થનારા તે (લીટી) ની સામેના ખૂણાઓ સરખા હોય, તો એ ચારે બિંદુઓ કોઈ એક ગોળના પરિધમાં છે.

અર્ધ ગોળની અંદરનો ખૂણો કાટખૂણો છે. અર્ધ ગોળથી મોટા ગોળ ખંડની અંદરનો ખૂણો કાટખૂણા કરતાં નાનો, અને અર્ધ ગોળથી નાના ગોળ ખંડની અંદરનો ખૂણો કાટખૂણા કરતાં મોટો છે.

એક ગોળની અંદર સ્પર્શ કરતી ચતુષ્કોણાકૃતિના સામ સામેના ખૂણા બે કાટ ખૂણાના પૂરક છે, અને એથી ઉલટી પ્રતિગા.

કોઈ એક સીધી લીટી ગોળને સ્પર્શ કરતી હોય અને લાંબી એક જ્યાં દોરી હોય તો તે જ્યાં અને સ્પર્શ લીટીથી થયેલા ખૂણા બ્લુકમ ગોળ ખંડની અંદરના ખૂણા બરાબર છે.

જો કોઈ ગોળની બે જ્યાં ગોળની અંદર કે બહાર એક બીજાને છેદે તો એક જ્યાંના બાગોથી થયેલા કાટખૂણાઓખૂણા તે બીજાના બાગોથી થયેલા કાટખૂણાઓખૂણાની બરાબર છે; અને તેનાથી ઉલટી પ્રતિગા.

શિક્ષકોની છમાસિક સ્પર્ધા.

ગઈ છમાસિક સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે મુજબ છે.

પ્રશ્ન. ૧ લો—૬ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી માણેકલાલ કાલીદાસ ભટ્ટ, રાજપીપળા સ્ટેટ, આલોદનાને શ. ૪) ઇનામ મળ્યું છે.

પ્રશ્ન. ૨ જો—૭ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી રામભાઈ કાળીદાસ પટેલ-મહેતાજી ગોરગામ-વલસાડ, તથા આપાલાલ મનમુખરામ ત્રિવેદી, સ્પે. ડ. આસિ. ભારતર નડીયાદ મેઈન સ્કુલ નંખર, એ. એ બન્ને જણ વચ્ચે નીમે ભાગે રૂપીયા ત્રણ ત્રણ ઇનામ વહેંચ્યું છે.

પ્રશ્ન. ૩ જો—૧૦ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા તેમાંથી રણછોડ દામોદરશાહ—મ્યુ. સ્કુ. ભારતર આમોદનાને શ. ૧૦) ઇનામ મળ્યું છે.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

મહેરજાન ઉત્તર વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમ નં. ૧૩૧૯ તા. ૨૩-૫-૦૭ ઉપરથી જાહેર કરવાનું કે—

૧. આ સાક્ષમાં વર્તમાનકાલે ફાઈનલ પરીક્ષા આવતા સપ્ટે-મ્બર માસની બીજી તારીખે સોમવારને દિવસે અને ત્રણ પછીના દિવસોએ, ૧૯૦૩ ના જુલાઈ માસની તારીખ ૧૬ મીના ગવર્નમેન્ટ ઝોનલ બાગ પહેલામાં પ્રસિદ્ધ કરેલા સુધારેલા નિયમો પ્રમાણે ચરો.

૨. પોતાના મધ્ય સ્થળના પ્રમુખ ઉપર ઉમેદવારોએ પોતાની અરજીઓ તા. ૧ ઓગસ્ટ ૧૯૦૭ ને દિવસે અગર તે આવલ મોકલી આપવી; તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ.

૩. અજગાયથી તરીકે પુરુષ ઉમેદવારોની પરીક્ષામાં બેસવાની ઉમર ૧૭ વર્ષથી ઘટાડી ૧૫ વર્ષની કરવામાં આવી છે.

એડિટર,

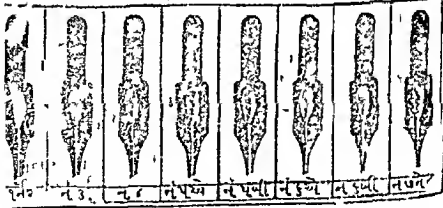
ચિનતિ પૂર્વેક જણાવનાર કે. દરેક શિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અમોએ
ખીજ કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુક સેટ ૧ એક ટકાના કમીશનથી
મોકલી આપવાની ગોઠવણો કરી છે. એક વખત કાગ પાડી નોંધાવી
ખાતી થશે. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું જેઓની મરજી હોય
તેઓએ નીચે સરનામે લખવું નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહ

દરેક શિક્ષક કોપીબુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને
જ બન્ધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ધગનાડથી મોટા ખર્ચે બનાવી મગાવી છે એ
સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને કારખી લખવાને ધણી સગ-
વડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૭૫-૬. કિંમત રૂ. ૦૫, ઓછામાં ઓછા ૮
બોક્સ મગાવનારને ૬૫ ટકા કમીશન મળશે ને ૨૫ મા તેથી વધુ બોક્સ
લનારને ૧૨૫ ટકા મળશે વેલ્યુએનલયમાંથી ૬ બોક્સ મગાવનારને
ખર્ચના બાજુ વધારે લાગશે ભૂલી જતા નહી, અને પૈસા પહેલાથી
મોકલાવનારને બોક્સના ખર્ચના બે ટકાના લાગશે.

નમુના

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી
દરેક શિક્ષક કોપી બુકોની
સ્ટીલપેનોના

સ્ટીલ
પેનો

આદરજી કાવસજી માસ્તર. દરેક શિક્ષક કોપીબુકો તથા
સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કરતાં અને કમિશન એલન્ડ. ધોખી તળાવ મુમ્બઈ.

સુખના.

આ પત્રસંબંધી સર્વેજાણી ઝેરિદર તરફ મોકલવું. નોટપેઠ કામજ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં જાણી ઉપર પેલાં આપણે નહિ.

જાપના મોકલેલું જાણી ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ જાણીએ લખવું. તે અમુક ગાસગા જાપના અથવા નાપસંદ પડેલું જાણી પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મગાવી લેવું.

સાળાખાતાના તેમજ ધીમળ શુદ્ધસ્થો કેળવણી તથા નિ-સાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ ચોખ્ખે અવકાશે ખુશીથી પ્રિંટ કરીશું.

ગાંધીજીએ મોકલનારે કુપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી જામતના પૈના છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂઠાં ધનને સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂબીએ અર્ધા આને વધારે મોકલવાં; પોસ્ટ સિવાય ખીછ ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ સખી છે, પોસ્ટેજ ગાદી. છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે બીજી આના; પદરના ખર્ચે ભેગાર દસ રૂબીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા રહોદારોને દર્શાવવાર્થ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગત્ય વગરે ઉપર નિવાર કરી દર જાપેયે પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે ચર્ચાખતનો એગારાગાર થશે નહિ.

જનહરજાણરેના લાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થયા છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જનહરજાણરે: જાપવાના લાવ.

૨	ભીટી.	તો પ્રથમ પૂરે આજં અને તે પછી.
૧...	...	ના અગીઆર ગાસ લગી દર ગાસે
૬૨થી	વધારે ભીટીઓ માટે (૧)	ફેરફારો આજં પડશે. ૭ ગાસ માટે
ની	ભીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે	પહેલે મહિને પૂરે આજં, અને પછી
ખાર	ગાસ લગી સાગલાગટ દરે	દરેક ગાસે ફેરફાર લેવાશે
સાળાખતની સાથે કોઈ પણ શુદ્ધિલ વર્ણવવામાં		
આવશે નહિ		

The Gujrat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જુલાઈ ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ.
માસ.....	૧૯૩-૨૦૪
વ્યાકરણમા વિવક્ષાનું બળ	૧૯૩-૧૯૫
પાઠની નોંધ	૧૯૫-૨૦૪
વ્યવસ્થિત પ્રાકૃતપ્રકાશ	૨૦૫-૨૧૦
વ્યાપ્તિ	૨૧૦-૨૧૩
મુદ્રણશાસ્ત્ર પહેલો	૨૧૪-૨૧૮
મોહુ	૨૧૮-૨૨૧
વાચનમાળામા સચના	૨૨૧-૨૨૨
કેળવણીખાતાની ખબરો	૨૨૩
વૈનાક્યુલર સ્કૂલ ક્ષામનલ પરીક્ષાને લગતી	૨૨૪
રા. રા. મનસુ ગરામ સંયોગમ ત્રિપાડીનો સ્વર્ગવાસ ...	૨૨૪

(કેળવણીખાતાના ક્રુકમથી.)

અમદાવાદ.

" યુનાઈટેડ " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વે દક્ષ સ્વાધીન શાળા)

તૈયાર છે.

ડૉક્ટર ભાંડારકર કૃત સંસ્કૃત સેકન્ડ બુકનું
ગુજરાતીભાષાંતર.

(ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરનાર)

રા. સા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી બી. એ.

અમદાવાદ પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનીંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ

દિનમત રૂ. ૧-૪-૦.

નિશાળના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને અતિ ઉપયોગી પુસ્તક

પ્રાણીમાત્રનું વર્ગીકરણ.

CLASSIFICATION OF ANIMALS

દરેક પ્રાણીની ટુંકી સમજૂતીની બુક નકશા સાથે.

દિનમત રૂ. ૬-૦-૦

K. V. MEHTA'S USEFUL BOOKS.

THE MITRALABHA.

(HITOPADESH).

With copious explanatory notes, profuse
translations, solutions of Companies, &c.

Price Annas 6.

Aids to the Sanskrit Course, St. V.

Price Annas 5.

ગુજરાતી શબ્દાર્થસિંધુ

અનુવાદ

વિકુલ દાનરામ દલાલ.

દિનમત રૂ. ૩-૦-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

દાલકાદેવીરાડ. મુંબાઈ.

ટેકેસ્ટ્યુક તરીકે સંરક્ષારે મંજુર કરેલ સંરક્ષાદેશીનામાંની પદ્ધતિ; ૧૮ મી આદિતિ, ૩૧ આનો. વ્યાકરણ શિક્ષણ માળા અંક ૧ લો, (૫મી આદિતિ.) ૧ આનો. ધો. ૩ માટે: અંક બીજો (૫ મી. આદિતિ) ૨૧ આના. ધો. ૪ માટે, નવું ગુજરાતી બોળ વ્યાકરણ (૮મી આદિતિ) ૪૦ આના. ધો. ૫, ૬, ૭ માટે, લાઘવેરી યુક તરીકે મંજુર છે. પોસ્ટેલ નો ધો. પી અર્થ સેના રને ચિર. કામચંન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંબરી અંતુકમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ડે. એ. પ્રેમચંદર મુ ગોડળ.

લાઘવેરી થો ધનામ માટે સરકારે મંજુર કરેલ વ્યુત્પત્તિસાર ભો ૧, ૦-૧૦; યા ધો. ૨ ન માટે ગણિત, ૦-૩-૦, ૬. ૨૦ ટકા. બે. એ. ઝવેરી, લુનાગઢ.

આત્મારામ અને હલાલાઈની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બોળબોલ છે નંબરમાં.

કેળવણી ખાતાનાં એ. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખ્ય ધલાકાની. ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણ અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ ગોષી કરી, તથા ધોરણને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કા થો લખાણ બનાવી ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી અર્થે, કોપીબુકો કરતાં ત્રીજી આતા ધયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકોની મદદ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રો (કોપરશ્વેટ) કાતગવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેલ એક ન બાજુએ સુન્દર રંગની સાદીથી છપાય છે. કાગળ અને કપર ઉંચાં ટકાઉ વાપરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને મેંકડે ૩૩ ટકા ફ્રીશન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે. પણ પોસ્ટ માર્કેટિંગ સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને મેંકડે અર્થે ૮૩૦ દક્કસાઈ લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ ગળી છે. મળકાનું ટકાણું-આત્મારામ અને હલાલાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીબુકની ઓફીસ, -કાળકાઢવી રોડ નંબર-૨૩૨ સુબર્ધ.

તમામ હિસાબ સંપૂર્ણ ખુલાસા સહિત સમજાવેલા એવા, ગણિતમાં હોશિયાર અને અનુભવી શિક્ષકને દ્વારે લખેલો ગોખિલે કૃત ગણિત ભાગડખનો ખુલાસો. પો.૧,૭, થર્ડગ્રેડ, પ્રાવેશિક, મેટ્રીક અને સ્કેલેશનની પરીક્ષામાં ખેડનાર ઉમેદવારોને ખાસ નહેરનો લગભગ ૩૨૫ પૃથ્વો. કી.શ.૧.ભણીતા બુકમેલરો તથા મહેમદાવાદ દેસાઈ વરજીવન પુસ્તકોત્તમદાસ. પાસેથી મળશે. ક.સે.૨પટ્ટા.શંકરલાલ મનસુખરામદેવે ત્રીજોવાદ, પાંદરાઈ પોળ.

વૈદ્યકુલપત્ર

દેવકીધરમાં અને દરેક ગામડામાં દાખલ કરવા લાગેલ વૈદ્યક માસિક.

મહેતાજી સાહેબોને ખાસ ત્રિયાપના કરવાની કે જેલા બાર લેવે થયાં વૈદ્યક માનનો પ્રભમાં પ્રસાર કરનાર અને સોકપ્રિય થઈ પડેલ આ માસિકદાર દરેક મહેતાજીએ ગામડાના અંગાન સોફોને ઉપયોગી થઈ પડવાની તક જવા દેવી નહિ. નહેર લેખકો, વિદ્વાનો અને વાંચકોનો ઉત્તમ અભિપ્રાય મેળવવા ઉપરાંતના ગાંધકવાડ સંસ્કારના કેળવણી ખાતા-તું ખાસ ઉત્તેજન મેળવ્યું છે, અને "ભ્રમમંડળ પુસ્તકાલય" જેવાં સોકપ્રયોગી ખાતાંએ એકડો ગામડાઓની લાયકેરીઓ એ માટે મંજુર કરેલ છે. જાનેવારીથી ૧૨ મું પુસ્તક ચર થશે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૦ અગાઉથીજ નમુનો મળત. મંગાવી ખાતરી કરો.

ત્રી વૈદ્યકુલપત્ર લીલાધર ત્રિવેદી-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ફાઈંગ બુક. નંબર ૧-૪ (કોરી)

પ્રાથમરી સ્કુલ ફાઈંગ બુકસ. નંબર ૧-૮ પીકચરવાળા.

નમુના આપી કીમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડીપો અમદાવાદ.

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક

નવાં ધોરણોના ક્રમ પ્રમાણે ટિંડરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કાપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો (૧૦૦) ઉપગ્રન્થ ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીયત મળશે.

સુખ એજન્ટમ. મુરત યુ. એ 'કરમનગલ નાગણદાસ વલસાડા, નરભેરામ ઉમીયાચંકર જલાલપોર, ગણપતિચંકર નરદગીચંકર ભરૂચ, કે એલની કપની, નડાયાદ, ન્યુ ગુજરાત ડેપો છોટલલ ત્રિભાસ વઢવાણ, જ્યેષ્ઠ તલકશી રાજકોટ, લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ બેદેચર મે-થળ જામનગર, હેમરાજ જાદવ સાવનગર, અણસુલદુમેન આદ-મથ. મુંબાઈ, એન એમ. ત્રિપાઠીની કપની કાલગા દેવીરાંઃ
સોલએજન્ટ, ચીમનલાલ મુનીલાલની કપની, આરોગીયારોડ-અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ મું.

જુલાઈ, ૧૯૦૭.

અંક ૭.

. માસ.

વ્યાકરણમાં વિવક્ષાનું બળ—વિવક્ષા એટલે વક્તાની ઇચ્છા. વાક્યમાં પણ રચને વિવક્ષા પ્રમાણે પ્રયોગ થાય છે. સંસ્કૃતમાં જે દ્વિર્ગક ધાતુઓ છે તેના જે કર્મમાંનું અપ્રધાન કર્મ અકથિત કહેવાય છે. અકથિતનો અર્થ અવિવક્ષિતજ છે. અર્થાત્, અન્ય વિભક્તિથી અવિવક્ષિત એવું એ કર્મ છે. અન્ય વિભક્તિથી અર્થ અવિવક્ષિત—અકથિત હોવાથી એ કર્મ અકથિત કહેવાય છે. એની અનાધ્યાત એવી પણ બીજી પારિભાષિક સંજ્ઞા છે. દાખલા તરીકે દુહા ધાતુ દ્વિર્ગક છે; ગૌર્વિધ પયઃ એવા પ્રયોગમાં ગામ્ (ગાળને-ગાયમાંથીના અર્થમાં) એ અપ્રધાન ને પયઃ (દૂધ) એ પ્રધાન કર્મ છે. ગૌર્વિધ પયઃ એમ પણ કહી શકાય છે. ખરૂં જોઈએ તો ગાય એ અપાદાન ને પય એ કર્મ છે. પરંતુ અપાદાનત્વ અવિવક્ષિત હોય તો ગામ્ એમ અકથિત (અપાદાન તરીકે અવિવક્ષિત) કર્મ પ્રયોગાય છે. માળવકં ધર્મે કષયતિ-ત્રૂતે-શાસ્તિ યા એમાં માળવકમ્ એ દ્વિતીયા પણ અકથિત કર્મના અર્થમાં છે. માળવકાય એમ પણ પ્રયોગ થઈ શકે છે; પરંતુ સંપ્રદાનત્વ અવિવક્ષિત હોય તો અકથિત કર્મના અર્થમાં દ્વિતીયા વપરાય છે. વળી

ધાતોરર્થાન્તરે વૃત્તેર્વાત્વર્થેનોપસંગ્રહાત્ ।

† મસિદ્દેરાવિવક્ષાતઃ કર્મણોઽકર્મિકા ક્રિયા ॥

ધાતુ અન્ય અર્થમાં વપરાયો હોય કે કર્મનો ધાતુના અર્થથી સંગ્રહ

ધયો હોય (કર્મનો અર્થ ધાતુના અર્થમાં સમાયો હોય) કે પ્રસિદ્ધ હોવાથી કર્મની વિવક્ષા ન હોય તો ક્રિયા અકર્મક થાય છે.

કર્મ પ્રસિદ્ધ હોવાથી અવિવક્ષિત રહે છે ને ક્રિયાપદ સકર્મક હોય તો. પણ અકર્મક તરીકે પ્રયોગનય છે. તેમજ

સંહિતૈકપદે નિત્યા નિત્યા ધાતુપસર્ગયોઃ ।

નિત્યા સમાસે વાક્યે તુ સા વિવક્ષામપેક્ષતે ॥

સંહિતા—સંધિ એક પદમાં નિત્ય છે, ધાતુ અને ઉપસર્ગ વચ્ચે નિત્ય છે, સમાસમાં નિત્ય છે, પણ વાક્યમાં તેને વિવક્ષાની અપેક્ષા છે; અર્થાત્, વાક્યમાં સંધિ કરવી કે ન કરવી એ વક્તાની ઇચ્છા પર છે.

આ પ્રમાણે સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં કેટલાંક વિવક્ષાનાં સ્થળ દર્શાવ્યાં. એ ઉપરથી શિક્ષકે સમજવાનું છે કે ભાષાને અનુસરીને વ્યાકરણ છે, વ્યાકરણને અનુસરીને ભાષા નથી. વૈયાકરણ પ્રથમ ભાષાના નિયમો બાધે છે ને તે પ્રમાણે લોકો ભાષા બોલે છે એમ નથી, પણ ભાષાના પ્રયોગને અનુસરીને વૈયાકરણો નિયમો રચે છે, અશુદ્ધનો ત્યાગ કરે છે છે અને શુદ્ધનું મહણુ કરે છે. વ્યાકરણમાં અમુક પદોને અવલંબી દુશ્મ મઠ કરવો સુક્ત નથી. વિવક્ષ હોય છે એ વિસ્મરવાનું નથી.

ગુજરાતીમાં પણ વિવક્ષા પ્રવર્તે છે. ‘સજ,’ ‘વાંચ’ વગેરે સામાન્ય રીતે સકર્મક ક્રિયાપદ છે; પરંતુ ‘હોકરો લખતો નથી, પણ વાંચે છે’ એમાં કર્મ અવિવક્ષિત હોઈ ક્રિયાપદ અકર્મક છે. ઉપર મ્હોટમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે પ્રસિદ્ધિને લીધે કર્મની અવિવક્ષા છે, માટે ક્રિયાપદ અકર્મક છે. ‘હું તેને મૂર્ખ ગણું છું’ એમાં ‘મૂર્ખ’ વિશેષણ છે ને ‘તેને’ વિશેષ્ય છે. ‘તેને’ તેમજ ‘મૂર્ખ’ એ બંને ક્રિયાના પૂરક છે. ‘તેને’ એ અપ્રધાન અને ‘મૂર્ખ’ એ પ્રધાન પૂરક છે. હવે વિશેષણત્વ અવિવક્ષિત હોય તો ‘મૂર્ખ’ નામ પણ લઈ ચકાવ. ‘તેને’ એ અપ્રધાન કર્મ અને ‘મૂર્ખ’ એ પ્રધાન કર્મ છે. વળી ‘મેં પાણી ચોખા લીધા’ એમાં ‘પાણી’ એ ‘પાણી ગાપના’ની બરોગર હોઈ વિશેષણ છે. ‘પાણી ચોખાથી

આદ્યજ્ઞાન જાણ્યા, ' ' પાલી ચોખાનું અટામણુ ઠળાવ્યું, ' ' પાલી ચોખા-
માં ઘણ એકઠી કરી ' ઇત્યાદિ વાક્યોમાં ' પાલી ' ' પાલી માપના ' ના
અર્થમાં હોઈ વિશેષણ છે. વિશેષણત્વ અવિવક્ષિત હોય તો ' પાલી ' ને
નામ લઈ શકાય ને પરિભાષણવાચક પ્રથમા કહેવાય. ' મણે અધમણ
ખાંડ નેખાય છે ' એમાં ' મણે ' એ ગમ્યમાન માપવાની ક્રિયાનું કરણ
હોઈ તૃતીયામાં છે. પરંતુ કરણ અવિવક્ષિત હોય ને અધિકરણ વિવક્ષિત
હોય તો સપ્તમી પણ લઈ શકાય. આ પ્રમાણે વિવક્ષા બ્યાકરણમાં જ-
ળવાનું છે.

પાઠની નોંધ.

નોંધની અગત્ય—પાઠની સારી નોંધ લખવી એ નવીન શિક્ષકોને તે-
મજ ધણા અનુભવી શિક્ષકોને પણ કેટલીક વાર ધણું અધિક યત્ન પડે
છે. કેટલીક વાર નોંધ વગર પણ શિક્ષક જરૂર પ્રમાણે પદ્ધતિ યોગ્ય ધણો સારો
પાઠ આપી શકે છે અને તે પરથી એમ ધારે છે કે એ જનનું કારણ પોતાની
સ્વાભાવિક શક્તિજ છે, કંઈ અગાઉની તૈયારી પર તેનો આધાર નથી.
પણ જોકે કોઈક વાર આગ સ્વાભાવિક બુદ્ધિ અને પ્રેરણાથી વિજય
મેળવાય તોપણ હમેશા તે પર આધાર રાખવાથી દુર્જેતી થાય. વળી
વિચાર કરતાં માલમ પડશે કે એ વિજય પણ પૂર્વના અનુભવથીજ
થાય છે.

ધણા એવા શિક્ષકો છે કે જેમણે લાંબા અનુભવથી પોતાના કા-
મમાં અમુક પ્રકારની ચાતુરી પ્રાપ્ત કરી છે અને જેઓ શું શિખવવાના
છે તે તે કવી રીતે શિખવવાના છે તેની પાઠ આપતાં પહેલાં નોંધ કરી
શકતા નથી. આવા દાખલા પરથી નોંધ લખવાની જરૂરજ નથી એમ
સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ. દરેક ધંધા ને કારીગરીમાં એવાં માણસો હોય છે
કે જેઓ પોતાનું કામ ધણું સારી રીતે કરી શકે છે, પણ જે રીતે કે
પદ્ધતિએ તે કામ કરે છે તે સંજ્ઞાથી કંઈ જાણતાં નથી. અનુભવથી તે-
ગના હાથમાં અમુક ધાત્રી કે સૈલી આવી ગઈ હોય છે અને તેથી તે-
મને જય મેળવાથી તેજ માર્ગે આદ્યમાં જાય છે, એવા મનુષ્યો કોઈક

અનુભવના કામમાં સપડાઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે શિક્ષકને પણ અનુભવથી અમુક શૈલી આવી ગઈ હોય છે તે પ્રમાણે તે કામ કરે છે; પણ તે શૈલી શિક્ષણશાસ્ત્રના કયા નિયમને અનુસરે છે તેનું તેને જ્ઞાન ન હોય તો કેટલાક સંજોગમાં તે શાસ્ત્રીય જ્ઞાન વગર હાંડટે માર્ગે ચડી જાય છે અને હાસ્યપાત્ર થાય છે. કેટલાક શિક્ષકો લાંબા અનુભવથી અને સ્વભાવિક બુદ્ધિથી નોંધ કાઢવા વગર સારા પાઠ આપી શકે છે અને પ્રસંગને અનુસારે પદ્ધતિ યોજી શકે છે તે ઉપરથી કોઈ પણ શિક્ષકે નોંધ કાઢવાની જરૂર નથી અને બધા શિક્ષકો નોંધ વગર સારા પાઠ આપી શકશે એમ અનુમાન કરવામાં હોવાખાસ ખુલ્લોજ છે. કેટલાક શિક્ષકો શિક્ષણશાસ્ત્રના જ્ઞાન વગર સારું શિક્ષણ આપી શકે છે, માટે શિક્ષણશાસ્ત્રનું જ્ઞાન તેને પણ નકારું છે એમ કહેવું કે શિક્ષણશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી કોઈને જરૂર નથી એમ ધારવું એ દેખીતુંજ જૂનબરેલું છે. વિચાર કરતાં માલમ પડશે કે શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ અનુભવજ છે. તે ધણા જમાનાના ધણા રિક્ષાનોના અનુભવનો સંગ્રહ છે અને તેથી અમુક મનુષ્ય પોતાની કુંઠા છાદ્યમાં જે કંઈ સ્વસ્થ અનુભવ મેળવી શકે તેની સાથે એ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો મુકાબલોજ થાય નહિ એ ખુલ્લું છે. વળા અનુભવી શિક્ષક નોંધ વગર સારા પાઠ આપી શકે, તે ઉપરથી નવીન શિક્ષક જેને હજી અનુભવ મેળવવાનો છે તે પણ તેમ કરી શકે એમ ધારવું પણ મૂર્ખાઈભરેલું છે.

દરેક પાઠથી છોકરાઓના જ્ઞાનમાં વધારો થવો જોઈએ કે પૂર્વજ્ઞ જ્ઞાન વિશેષ પરિપકવ થવું જોઈએ, જે તેમ ન થાય તો પાઠ નિષ્ફળ થયો સમજવો. પુનરાવર્તન કરતી વખતે પણ પૂર્વ પાઠેલા સંસ્કાર વધારે હોવા થઈ વિષય વધારે પાડો થવો જોઈએ.

નોંધ તૈયાર કરતા પહેલાં છોકરાંને તે વિષયનું કેટલું જ્ઞાન છે અને તેમની કેટલી શક્તિ છે તે પર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. શિખવવાનો વિષય સંપૂર્ણ રીતે પરિચિત હોય કે તદ્દન નવો હોઈ પૂર્વે શીખેલા સાથે જોડાયેલો ન હોય તો શિક્ષણરસિક થશે નહિ એ રપટ છે. પાઠને રસિક કરવામાં વિષયની અપૂર્વતા અને સંબંધ બનેલી જરૂર છે. બ્યારે નવી બાબત એવી રીતે શિખવાય કે તેનો સંબંધ પૂર્વે શીખેલા સાથે ખુલ્લો જણાય ભારેજ શિ-

ક્ષણ જરૂર સફળ થાય. એક બાબતને બીજી બાબત સાથે જોડાયેલી બેવાથી એ સંસર્ગ નવીન બાબત શીખવામાં સ્મરણશક્તિને સહાયક થાય છે. દરેક ગુણ્યમાં દંર્ષ જ્ઞાન હોય છે તેનો લાભ લઈ નવીન વિવિધ શિખવીએ તો તે જલદી પ્રદર્શ કરી શકે છે. બાળકને પણ જે સ્વસ્થ જ્ઞાન છે તે અનેક રીતે તેને મળેલું છે. કેટલુંક ટુનીઆ સાથે તેનો માત્ર સંબંધ થવાથી જ તેને પ્રાપ્ત થયું છે, કેટલુંક જે જે પદાર્થો તેની ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં આવે છે તેના મન પર થયેલા સંસ્કારથી, અને કેટલુંક તેનાં માઆપના બોધથી તેને મળેલું હોય છે. શિક્ષકે નવું જ્ઞાન આપતી વખતે આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો છે. આ જ્ઞાન બહુ યોડુંજ છે એ સમજવું બૂલભરેલું છે. બાળક જેવું જન્મે છે તેવુંજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માંડે છે. તેનાં ચપળ નેત્ર ચારે તરફ ફરે છે. જે જે જોય છે તેવું તેને વચ પ્રમાણે જ્ઞાન થાય છે. તે જ માસનું જ્ઞાન આપી તે બે વરસનું જ્ઞાન સાંસુધી એટલું બધું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે કે તેટલું બાકીની છંદગીમાં તે પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. આ પ્રમાણે બાળક નિશાળે આવે છે તે પહેલાં થયું જ્ઞાન તેણે ઇન્દ્રિયો મારફત મેળવેલું હોય છે, તેમજ કેટલુંક તેનાં માઆપના બોધથી પણ મેળવેલું હોય છે. શિક્ષકે એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો છે. હર્બર્ટ એગ દહે છે કે બાળકના વિચારનું વર્તુળ વધારવું એ શિક્ષકનું કામ છે તેનો એજ અર્થ છે. તેને જે દંર્ષ શિખવાય તે આ વર્તુળ સાથે જોડાયેલું ન હોઈ વધારો ન કરે તો તે અસંબંધ હોવાથી બહુજ યોડો વખત તેના મનમાં રહે. પણ બાળકના જ્ઞાનસંબંધ સાથે જોડાય એવી રીતે જે નવીન વિવિધ શિખવાય તો તેનો સંબંધ મનમાં ઠસવાથી તે જ્ઞાન ચિરસ્થાયી થાય છે. 'જાણીતા પરથી અજાણ્યા પર જવું' એ શિક્ષણસૂત્રનો એજ અર્થ છે. દાખલાથી આ વાત સ્પષ્ટ સમજાશે. ધારો કે જરૂર વિષે શિક્ષકે પાઠ આપવાનો છે. જરૂર કોઈ દિવસ જોયો ન હોય એવાં છોકરાંને તે ગમે તેવી યુક્તિથી શિખવશે તોપણ તેનું શિક્ષણ ફળાશૂન્ય થશે નહિ. માત્ર 'જરૂર' શબ્દનું જ્ઞાન તે આપી શકશે, પણ વસ્તુનું જ્ઞાન આપી શકશે નહિ અને એવું જ્ઞાન નકામું છે એ ખુલ્લુંજ છે.

વર્ગ વિષે સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યા વગર શિક્ષક જરૂર-શિખવી શ-

કશે નહિ, દરેક શિષ્યની શક્તિ અને જ્ઞાન વિષે તેને સંપૂર્ણ માહિતી હોય તો તે પોતાનું કામ ઉત્તમ રીતે કરી શકે છે. તેમ હમેશ હોઈ શકતું નથી; પણ વર્ગની શક્તિ અને જ્ઞાન વિષે તેને સામાન્ય માહિતી હોવીજ નોઈએ. નવા વર્ગમાં શિક્ષક જાય છે સારે તેનો યોગ્ય વખત વર્ગની શક્તિ અને જ્ઞાન જાણવામાં જાય છે. એ વખત કેટલો જાય તેનો આધાર શિક્ષકની શક્તિ ઉપર છે. ઉત્તમ શિક્ષક ચતુરાઈબરેલા પ્રશ્નોથી બહુ યોગ્ય વખતમાં એ જાણી શકે છે. પ્રશ્નો પૂછવામાં ધણી શિક્ષકોમાં ખામી જોવામાં આવે છે. પ્રશ્નો કેવા હોવા નોઈએ અને કેવી જાણમાં પૂછવા એ ધણાખરા શિક્ષકો શિક્ષણશાસ્ત્રમાં શીખ્યા હોય છે. તેઓ જાણે છે કે પ્રશ્ન સરળ હોવા નોઈએ, છોકરાંની શક્તિ બહાર ન જવા નોઈએ, એક એકની સાથે જોડાયલા નોઈએ, માત્ર 'હા' કે 'ના' થીજ જોનો ઉત્તર દેવાય એવા ન હોવા નોઈએ, સંદિગ્ધ કે અનિશ્ચિત ન હોવા નોઈએ, જોનો જવાબ દેવામાં છોકરાંને કંઈ પણ વિચાર કરવો પડે એવા હોવા નોઈએ, તેગજ જે શબ્દોનું છોકરાંને જ્ઞાન નથી એવા અપરિચિત શબ્દોમાં તે ન પૂછાવા નોઈએ. આનું જ્ઞાન શિક્ષકમાં હોય છે ખરું; પણ બહુજ યોગ્ય તેનો ઉપયોગ કરી પ્રશ્ન પૂછે છે. આ ખામીને લીધેજ ધણાખરા શિક્ષકોનું શિક્ષણ નિષ્ફળ થાય છે. પ્રશ્નના નિષ્ફોળ લક્ષમાં રાખી બરાબર તે પ્રમાણેજ વર્તવાનો નિશ્ચય કરે તો શિક્ષક યોગ્ય વખતમાં ચતુરાઈ મેળવી શકે. પરંતુ ધણી શિક્ષકો અમુક ધરડાંજ આલ્યા જાય છે. પરિશ્રમ કરવાની તેમને ટેવજ નથી, અને પરિશ્રમ કર્યા વગર જય મેળવી શકાતોજ નથી.

આરંભપ્રશ્ન—દરેક પાઠમાં આરંભપ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે. એ આરંભપ્રશ્નના ત્રણ હેતુ હોય છે:—

(૧) જે વર્ગ શિક્ષકને અજાણ્યો હોય તો તેનું જ્ઞાન અને શક્તિ જાણવા માટે એવા પ્રશ્ન પૂછાય છે. એ જ્ઞાન મેળવ્યા વગર શિક્ષક પોતાનું કામ કરી શકશે નહિ, માટે એ પ્રશ્નો આવશ્યક છે. ઉપર કહ્યું છે તે પ્રમાણે ચતુર શિક્ષક યોગ્ય યુક્તિવાળા પ્રશ્નોથી એવું જ્ઞાન મેળવી શકે છે.

(૨) જે નવું શિષ્યવતું હોય છે તે તરફ છોકરાંનું લક્ષ આકર્ષવા પણ આરંભપ્રશ્નો પૂછાય છે. પૂર્વજ્ઞ જ્ઞાનની સાથે આ રીતે નવીન જ્ઞા-

જાતનો સંબંધ જોડવામાં આવે છે તે એમ કરવાથી જ્ઞાન ૬૬ અને ચિર-
રથાથી થાય છે. દાખલા તરીકે ભૂગોળના પાઠમાં રચાનિક કુદરતી દેખા-
વતું જ્ઞાન છોકરાંને હોય છે તે પરથી શિખવવાની જાગૃત પર લઈ જવાય
છે. રચાનિક ટેકરા પરથી પર્વતનું જ્ઞાન આપી શકાય છે, અને રચાનિક
પહેળા પરથી નદી કે સમુદ્રનું જ્ઞાન આપી શકાય છે. એજ રીતે ઇતિ-
હાસના વિષયમાં આધુનિક જ્ઞાનો પરથી પ્રાચીન ઐતિહાસિક વૃત્તાન્તો
તરફ છોકરાંનાં મન આકર્ષવાં સહેલાં પડે છે. વળી ઘણી વાર ગયા દિવ-
સના થઈ ગયલા પાઠનું સંક્ષિપ્ત પુનરાવર્તન કરવામાં આરંભપ્રશ્નો ઉપ-
યોગ થાય છે અને તેમ કરવાથી અગાઉ શીખેલી જાગૃત તરફ છોકરાંનું
ધ્યાન ખેંચી નવીન, શિખવવાની જાગૃત પર ધ્યાન વાળવું સહેલું પડે છે,
તેમજ એ વચ્ચે સંબંધ હોવાથી તેનો સંસ્કાર જાડો પડે છે.

(૩) કેટલાંક જાંઘાં ધોરણમાં કંઈક ધેરથી કરી લાવવાનું આપવા-
માં આવે છે. એ કામ છોકરાંઓ કેવી રીતે કરી લાવ્યાં છે, એમાં તેમ-
ને શું શું અગ્રં પડ્યું છે કે શા તરફ તેમણે પૂરતું લક્ષ આપ્યું નથી
એ જાણતો શિક્ષકના જાણવામાં આવવા માટે તે આરંભપ્રશ્નો કરે છે.
તે એ પ્રશ્નોથી તે જાણી જાય છે અને તે પર શિખવતી વખતે ખાસ
ધ્યાન આપે છે.

નોંધના આરંભમાં લખવાની હકીકત-સામાન્ય રીતે નોંધના
આરંભમાં નીચેની હકીકત લખવામાં આવે છે:-

(૧) જે ધોરણને પાઠ આપવો હોય તે ધોરણનું નામ.

(૨) વિષય અને તેનું જે જ્ઞાન છોકરાંઓને હોય તે સંક્ષેપમાં
કહેવું તે.

(૩) વખત-પાઠ આપવાને માટે જે વખત નિર્મિત કર્યો હોય તે.

(૪) પાઠ આપવાનો શિક્ષકનો ઉદ્દેશ.

(૫) સાહિત્ય.

આ પાંચ હકીકતમાંની દરેક વખે સંક્ષેપમાં કહીશું. પ્રથમ ધોરણ-
નું નામ લખવામાં આવે છે તેનો હેતુ એવો છે કે શિક્ષકે જે ધોરણને
પાઠ આપવાનો છે તે ધ્યાનમાં સખી પાઠ તૈયાર કરવો. વાંચનનો પાઠ
પહેલાં ધોરણને આપવાનો હોય તેમાં જે શિખવવાનું હોય તે જીજ્ઞા
ધોરણથી જુદું છે એ ખુદ્દજ છે. ઘણીવાર શિક્ષક ઉપલાં ધોરણોને

પાઠ આપે છે તે વખતે આ બાબત જુલી જાય છે. નીચલાં ધોરણોના જ્ઞેવીજ રીત ઉપલાં ધોરણોમાં લાગુ પાડે છે તેવું મુખ્ય કારણ એ હોય છે કે તેનામાં વિષયનું જેવું જોઈએ તેવું જ્ઞાન હોતું નથી. નોંધમાં માત્ર ધોરણનું નામ લખ્યું કે ‘છટું’ કે ‘સાતમું ધોરણ’ એટલે શિક્ષકે કૃતાર્થ થયા એમ સમજવું નહિ; પણ તે ધોરણના છોકરાઓના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થાય એવી રીતે શિખવવું જોઈએ. અધિકારપરત્વે શિક્ષણ આપવાનું છે. નીચલાં ધોરણનાં બાળક છોકરાં ન સમજે એવી હકીકત તેમને કહેવી જેમ નકામી છે ને શિક્ષકની અયોગ્યતા દર્શાવે છે, તેમજ ઉપલાં ધોરણોમાં અધિકાર ધ્યાનમાં રાખી વિશેષ જ્ઞાન ન આપવું એથી પણ શિક્ષકની નબળાઈનું સિદ્ધ થાય છે.

ખીજી હકીકત વર્ગને કેટલું જ્ઞાન છે ને શું શિખવવું છે તે છે. પા. છલું કાચું હોય તો આગળ શિખવી શકાયજ નહિ એ શિક્ષકે જાણવું જોઈએ. આટલા માટે તેણે છોકરાંઓને કેટલું આવડે છે તે પ્રથમ બ-રાખર નક્કી કરી પછી જ્ઞાન આપવું જોઈએ.

ત્રીજી હકીકત વખત છે. પાઠને માટે કેટલો વખત નક્કી થયો છે તે શિક્ષકે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ; અને તેટલા વખતમાં તે કેટલું શિખવી શકશે તેનો ખ્યાલ બાંધતાં તેને આવડવું જોઈએ, એ અનુભવનું કામ છે. વળી વખત ધ્યાનમાં રાખી આરંભથીજ શિક્ષકે ઘણી સૂચિત્તી કામ કરવું જોઈએ. ઘણા શિક્ષકોમાં સૂચિત્તીની ખામી જોવામાં આવે છે. નકામા નકામા પ્રશ્નો પૂછી કાલક્ષેપ કરે છે. જેને પ્રશ્ન પૂછે છે તેને ઘણાજ વખત આપે છે તેથી કંઈ પણ શિખવવા બદલે કે તેની શક્તિ કેળવવાને બદલે તેનામાં મન્દતા પ્રેરે છે. શિક્ષકે પોતાની દરેક હીલચાલની અંદર આકાંક્ષી રાખવી જોઈએ અને છોકરાં પાસે આલાપીથી કામ લેવું જોઈએ. પાઠના વિભાગ કરી તે દરેક માટે વખત નક્કી કરી કામ કરવાની ટેવ પાડશે તો શિક્ષક ધારેલા વખતમાં ધારેલો પાઠ આપી શકશે.

ચોથી હકીકત પાઠ આપવાનો ઉદ્દેશ લખવાની છે. આ ઉદ્દેશ ધ.ણીવાર સામાન્ય શબ્દોમાં કઈ કઈ શક્તિઓ કેળવાશે તે દર્શાવી લખવામાં આવે છે. એ રીત બહુ લાભકારક નથી તેમજ દૂષિત પણ છે. મનની બધી શક્તિઓ એક ખીજી સાથે જોડાયેલી છે. જે પાઠ સફળ

ચાય તો બધી શક્તિઓ ઘોડે કે ઘણે અંશે ફેળવાય છે. દાખલા તરીકે-
 જૂમિતિના શિક્ષણમાં સાધારણ રીતે તર્કશક્તિ ફેળવવી એવો ઉદ્દેશ નોં-
 ધેમાં લખવામાં આવે છે અને ઉપલક્ષ્ય વિચાર કરતાં કોઈ પણ શિ-
 ક્ષક એમ ધારે કે એ પાઠમાં કલ્પનાશક્તિ ને અવલોકનશક્તિ ફેળવાતી
 નથી. પરંતુ વિચાર કરતાં ગાઢમ પડશે કે અમુક આકૃતિમાં અમુક સિ-
 દ્ધાન્ત સિદ્ધ કર્યો હોય છે તે સિદ્ધાન્ત એવી બીજી અનેક આકૃતિમાં
 સિદ્ધ કરી શકાય છે એમ કલ્પનાશક્તિ પ્રવર્તે છે, તેમજ જૂમિતિની
 અનેક આકૃતિઓ જોવાથી આકૃતિસૈન્દર્ય અને રચનાસૈન્દર્ય અવલો-
 કવા ગતુખ્ય ફેળવાય છે. આ પ્રમાણે બધા પાઠમાં બધી શક્તિઓ ઘોડે
 કે ઘણે અંશે ખિલવાય છેજ, તો પછી અમુક શક્તિ ફેળવવી એ ઉદ્દેશ
 નોંધને મથાળે લખવો યુક્ત નથી. પાઠનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કંઈકે જ્ઞાન આ-
 પવાનો હોવો જોઈએ. શક્તિ ફેળવવી એ ગૌણ છે, જોકે પદાર્થપાઠ,
 કિંગ્ડમર્ટન જેવા ફટલાક પાઠમાં એ મુખ્ય છે. આપણે અમુક શક્તિ
 ફેળવવાનીજ ધારણાથી અમુક પાઠ આપીએ ને બીજું કંઈ પણ લક્ષમાં
 રાખીએ નહિ તો તે નીરસ થયા વિના રહે નહિ. આપણને પોતાને
 તેમજ શિષ્યને તે બોળરૂપ થઈ પડે. જેમ વિલાસ મેળવવાનો ઉત્તમ
 માર્ગ એજ છે કે તેને શોધતાં જતું નહિ, કેમકે તેમ કરવાથી તે દુર-
 નય છે, તેમ શક્તિઓ ફેળવવાનોજ ઉદ્દેશ લક્ષમાં રાખી તેમ કરવા
 પ્રયત્ન કરવાથી પાઠ શુષ્ક થાય છે. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે જે
 કંઈ શિખવવું હોય તે શિક્ષકે વ્યાખ્યાનપદ્ધતિથી કહી દેવું. જેમ અને
 તેમ છોકરાંઓ પોતાની મેળે શોધન કરી શકે અને ચલણ કરી શકે તે-
 મ તેમને પ્રશ્નદ્વારા અનુકૂળતા કરી આપવી, એમ કરવાથી તેમની શ-
 ક્તિઓ ખીલશેજ. દર્બેટ રપેન્સર કહે છે કે જેમ અને તેમ છોકરાંને
 બોધું કહેવું ને જેમ અને તેમ તેમની પાસે વધારે શોધી કઢાવવું એજ
 ઉત્તમ શિક્ષણ છે અને એ શૈલીએ વર્તવાથી મનની તમામ શક્તિઓ
 ખીલશેજ. પદાર્થપાઠ જેવા વિષયમાં શક્તિ ફેળવવા તરફ વિશેષ લક્ષ
 આપવાનું છે. પદાર્થને લગતી હકીકત જે શિખવવી હોય તે છોકરાં પ-
 દાર્થ કે તેનું ચિત્ર તપાસી જાતેજ શોધી કાઢે એવી રીતે પાઠ આપવો.
 જો શિક્ષક એમ ન કરે અને પોતેજ હકીકત કહી જાય તો તે પદાર્થ-

પાઠ (' ઑપ્પોઝીટ લેસન ') નહિ, પણ હકીકતનો પાઠ (' ઇન્ફર્મેશન લેસન ') કહેવાય અને પદાર્થપાઠ ને ઉદ્દેશથી દાખલ કરવામાં આવ્યા છે તે ઉદ્દેશ વિદ્વજ જાય, તેમજ ફિટર્ગોર્ટન બક્ષીસ અને ઉદ્યોગોમાં ને અમુક આકૃતિ જનાવતાં શિખવવું એ મુખ્ય ઉદ્દેશ રાખે તો પાઠનો હેતુ સચવાય નહિ અને છોકરાંને જોઈએ તેવો લાભ થાય નહિ. મુખ્ય ઉદ્દેશ સ્વયંજાતા કેળવવી, સાથે કામ કરાવવું, આત્મીયતા કેળવવી, સહકારથી કામ કરાવવું તથા સહાયતા ખિલવવી અને તેની સાથે અનેક બાબતનું જ્ઞાન આપવું એ છે. જો એ હેતુ સધાય નહિ તો પાઠ નિષ્ફળ થયો સમજવો. આ પ્રમાણે દરેક પાઠમાં શક્તિઓ કેળવવાની છે અને થોડેધણે દરજ્જે બધી શક્તિઓ કેળવાય છે. કેટલાક પાઠમાં એ કેળવણી તરફ વિશેષ લક્ષ આપવાનું છે. પરંતુ બધા પાઠમાં કંઈક જ્ઞાન આપવું એજ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે અને શક્તિ કેળવવી એ ગૌણ ઉદ્દેશ છે. આ કારણથી નોંધમાં ઉદ્દેશ ને મુખ્ય બાબત શિખવવી હોય તે લખવો અને તે શિખવતાં ને શક્તિ ખાસ કેળવાય તે લખવામાં આવે તો ઠરકવ નહિ.

નોંધના મધ્યાજ્ઞાની પાંચમી હકીકત સાહિત્ય છે. એમાં ને ને સાહિત્ય અને ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવો હોય તે લખવાં. જેમકે ચિત્ર, નકશો, નમુનો, કાળું પાટીડ, મોટપુક, પેન્સિલ (છોકરાંઓ માટે), મધાકેનો દીવો, પાણીનું બરેલું વાસણ વગેરે ને હોય તે. કેટલાક શિક્ષકો એમ ધારે છે કે જેમ વિશેષ સાહિત્યનો ઉપયોગ કરાય તેમ પાઠ વધારે રસિક થાય. પણ આમ ધારવામાં તેઓ ભૂલ કરે છે. મુખ્ય ઉદ્દેશ જ્ઞાન આપવાનો છે એ કદી પણ વીસરવું નહિ. એમ હોવાથી જરૂર ન હોય એવાં સાહિત્ય એકઠી કરવાથી માત્ર છોકરાનું ધ્યાન એકતાન થતું ચાટે છે; તેમાં વિશેષ થાય છે, તેથી શિક્ષણ જોઈએ તેવું કળામૂલ્ય થતું નથી. સાહિત્યને માત્ર સહાયભૂતજ સમજવાનાં છે અને ને ઠસાવવું હોય તે માટે જરૂર હોય ત્યારેજ તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

નોંધ લખવાની રીત—આ પ્રમાણે નોંધના મધ્યાજ્ઞા વિષે વિવેચન કર્યું. હવે નોંધ કેવી રીતે લખવી તે વિષે વાત કરીએ. નોંધમાં દરેક પ્રશ્ન ને તેનો ઉત્તર લખવો એ શુદ્ધ નથી. આપણે જેવો ધારીએ તેવોજ ઉત્તર દરેક પ્રશ્નનો આવતો નથી. કંઈક જુદોજ ઉત્તર આવવાથી આપણે સવાલો ને શૈલી

બદલવાની જરૂર પડે છે. માટે પ્રત્યેક પ્રશ્ન ને તેનો ઉત્તર લખી નોંધ તૈયાર કરવી એ જરોબર નથી. વળી નોંધ જેમ અને તેમ ટુંકી લખવી એ તરફ ખાસ લક્ષ આપવું. ઇંગ્લંડમાં સામાન્ય રીતે નોંધ એ ખાનાથી લખવામાં આવે છે. એક ખાનામાં શિખવવાના મુદ્દા ને બીજા ખાનામાં તે શિખવવાની શૈલી લખવામાં આવે છે. આ ધણી વખતથી પ્રચલિત થયેલી આ રીત છે. પરંતુ આધુનિક શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ એ રીત પસંદ કરતા નથી. આનું કારણ એ છે કે શૈલીમાં માત્ર વ્યાખ્યાનશૈલી કે પ્રશ્ન-શૈલી કે એવું લખવામાં આવતું નથી, પરંતુ જે મુખ્ય મુદ્દા શિખવવાનો છે તે તરફ ઊકરાઓને ફેવી રીતે વાળવા કે જેથી કરીને તેઓ જાણે તે શોધી કાઢે તે લખવામાં આવે છે. ધારો કે શિક્ષક અમુક સ્થળની આબોહવા વિષે નોંધ કાઢે છે તેમાં પાણીના પુષ્કળ જથ્થાથી શી અસર થાય છે તે તે ઊકરા પાસે કઢાવવા માગે છે. તો નોંધમાં એમ લખે કે ‘પાણીના જથ્થાથી યતી અસર ઊકરા પાસે કઢાવવી કે તે અસર પ્રશ્નપદ્ધતિથી કઢાવવી’ તો તે જરોબર નથી. એવી નોંધથી શિક્ષકની પદ્ધતિ વિષે વાચનારને કંઈ જ્ઞાન મળતું નથી. તેને જણાતું નથી કે શિક્ષકે પાઠ તૈયાર કરવા માટે યોગ્ય તૈયારી કરી છે કે નહિ કે શિખવવાની પદ્ધતિ વિષે વિચાર દીધો છે કે નહિ. પણ જો તે ગરમીના દિવસમાં નદી વગેરેનું પાણી ચઢું હોય છે એ વાત કઢાવે અને તે પરથી એ બાબત કઢાવે કે નક્કર પદાર્થ કરતા પ્રવાહી પદાર્થ જલદી યડા પડી જાય છે તો જે બાબત ઊકરાઓને શિખવવી છે તે બાબત તેમની પાસે શોધી કઢાવી શકશે, અર્થાત્, પદ્ધતિમાં માત્ર પ્રશ્નપદ્ધતિ એટલું લખવું જાસ નથી; પરંતુ જે ક્રમિક જમણીઓથી મુખ્ય બાબતનું શોધન ઊકરા પાસે તે કરાવવા ઇચ્છતો હોય તે પણ લખવાં જોઈએ. વળી પાઠના મુદ્દા અને તે શિખવવાની પદ્ધતિ એવા એ ખાના પાડી નોંધ લખવાની શૈલી યશુ પાઠને માટે અનુકૂળ છે તોપણ કેટલાક નિયમને માટે અનુકૂળ નથી. દાખલા તરીકે—અકસ્માતના પાઠમાં શિખવવાના મુદ્દાને બદલે એ ખાનાને ગયાજે ‘દાખલા અને તેમાંથી નીકળતા નિયમો’ એવું મનાવું હોય તો વધારે સારું. તેમજ વ્યાકરણના પાઠમાં પણ શિખવવાના

મુદ્દાને બદલે 'દાખલા ને નિયમો' એવું મથાણું કર્યું હોય તો વધારે સારું. ડિક્ટેશનના પાઠમાં જુદીજ ઓઠવણની જરૂર છે; કેમકે શિખવવાના મુદ્દામાં પસંદ કરેલા શબ્દો અને ડિક્ટેશનને માટે પસંદ કરેલો પાઠનો ભાગ આવે છે અને બાકીનો પાઠ 'સુકિત' અને 'કામ કરવાની શૈલી' માં આવે છે. વાચનપાઠમાં પણ ઘણે જાગે ડિક્ટેશન પાઠના જેવીજ રીતે નોંધ કાઢવાની છે. તેટલા માટે દરેક વખતે જો ખાનાં પાડી તેને મથાળે શિખવવાના મુદ્દા 'અને' 'પદ્ધતિ' એમ લખવું સુકત નથી; પણ જે પાઠમાં જે સુકત હોય તે લખવું.

પાઠના પાંચ ક્રમિક અવયવો જર્મન શિક્ષણ શાસ્ત્રી જોહાન ફ્રીડ્રીચ હર્બાર્ટે ગોંધી કાઢ્યા છે તે વિષે વિવેચન પુ. ૪૫ ના અંક ૨ જાના ૫૦ ૩૫-૩૬ માં કર્યું છે. સામાન્ય રીતે પાઠ શિખવવામાં એજ પાંચ ક્રમિક અવયવોને અનુસરાય છે. હર્બાર્ટના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે એ પાંચ અવયવો આ છે—૧ તૈયારી, ૨ ઉપચ્યાપન-સ્પષ્ટ અને સંક્ષિપ્ત શબ્દમાં શિખવવાની બાબત છોકરાનાં મોં આગળ મૂકવી તે; ૩ સંસર્ગ; ૪ સામાન્ય-વાદ—સામાન્ય નિયમો કે સિદ્ધાન્તો શોધી કઢાવવા તે અને ૫ ઉપયોગ. પ્રથમ શિષ્યનાં મન જે શિક્ષણ આપવું હોય તેને માટે તૈયાર કરવાં જોઈએ. અધિકાર વિના જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય નહિ, માટે અગાઉ શિષ્યનું હોય તેનું સહજ પુનઃવર્તન કરી તેની સાથે જે નવું શિખવવું હોય તેનો સંબંધ જોડવો. પછી શિખવવાના વિષય સમિક અને આકર્ષક રીતે બને ત્યાંસુધી છોકરાં પાસે કઢાવી, તેનું તેમના મન આગળ ઉપચ્યાપન કરવું. તે પછી તે તેના મન પર ખરોખર ઠસાવવા સરખી બાબતોનો મુદ્દાજો કરાવવો અને વિસ્તૃત બાબતોનો વિરોધ દર્શાવવો. આવી રીતે વિચારનો સમર્ગ કે સહચાર થવાથી સંસ્કાર ઊઝા પડે છે ને સ્મરણશક્તિને સહાયતા મળે છે. વળી વિષયનું ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપમાં વિવેચન થવાથી અને સંક્ષિપ્ત રૂપમાં તેનો ઉપસહાર કર્યાથી તે મન પર ખરોખર ઠસે છે. પછી જે નિયમો તારવવાના હોય તે નિયમો દર્શાવાય છે અને છેવટે પાઠનો ઉપયોગ બતાવવામાં આવે છે.

વરરુચિકૃતપ્રાકૃતપ્રકાશ.

(સાંધણુ ૫૪ ૧૫૨ થી).

પદસ્ય ॥ ૨૫ ॥

અધિકારોઽયમ્ । આ શબ્દવિયાનાત્ । યદિત ઝર્ધ્વમનુ-
ક્રમિષ્યામઃ 'પદસ્ય તદ્ભવતીત્યેવં વેદિતવ્યમ્ । તચ તત્રૈવોદા-
હરિષ્યામઃ ॥

આ અધિકારસૂત્ર છે. શબ્દને વિધાન કરવામાં આવશે લાંબુધી.
અહિ'થી જે વિધિઓ અનુક્રમે આપીશું તે પદને થાય છે એમ સમજવું.
શબ્દને વિધાન કર્યાંથી થશે તે લાંબુ કહીશું.

અર્થાત્, હવેનાં સૂત્રોમાં વિધાન કરવામાં આવે તે આખા પદને
(બિભક્ષન્ત શબ્દને) સ્થાને થવું સમજવું. શબ્દને સ્થાને જ્યાંથી વિ-
ધાન થશે લાંબુ કહેવામાં આવશે (જુઓ સૂત્ર ૫૪).

યુષ્મદસ્તં તુમં ॥ ૨૬ ॥

સાવિત્યેવ । યુષ્મદઃ પદસ્ય સૌ પરતઃ તં તુમં 'ઇત્યેતા-
ન્નાદેશૌ ભવતઃ ॥

તં 'આગદો । તુમં 'આગદો ॥

યુષ્મદ્ પદને સ્થાને છુ (૫૦ એ. ૧૦) પર છતાં તે અને તુમં
એવા આદેશો થાય છે. સૌ એટલુંજ સૂત્રમાં ૨૪ સૂત્રમાંથી અનુવૃત્ત ય-
ર્ધ્વ સમજવું

તં આગદો । તુમં આગદો=તુ આખ્યો.

તું ચામિ ॥ ૨૭ ॥

યુષ્મદઃ પદસ્ય આમિ પરતઃ તું 'ઇત્યાદેશો વા ભવતિ । તુમં ચા ॥

૧ તત્પદસ્ય ભવતીત્યાધિકૃતં ઠ. ૨ ઇત્યેતૌ ભવતઃ ॥ ઠ.

૧. આઅદો ઠ. ૪ આઅદો ઠ. ૫ ઇત્યાદેશો વા ઠ માં નંધા.

તું પેવ્લામિ । તુમં પેવ્લામિ ॥

યુષ્મદ્ પદનો અમ્ (દ્વિ. એ. ૫૦) પર છતાં તું એવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે. અને તુમં પણ થાય છે. તું પેવ્લામિ કે તુમં પેવ્લામિ તને જોડે છે.

તુજ્ઞે તુમ્હે જસિ ॥ ૨૮ ॥

યુષ્મદઃ પદસ્ય 'જસિ પરતઃ તુજ્ઞે તુમ્હે 'ઇત્યેતાવાદેશો ભવતઃ ॥

તુજ્ઞે આગદા । તુમ્હે આગદા ॥

યુષ્મદ્ પદનો જસ્ પર છતાં તુજ્ઞે અને તુમ્હે એવા આદેશ થાય છે.

તુજ્ઞે આગદા કે તુમ્હે આગદા તમે આવ્યા.

વો ચ શસિ ॥ ૨૯ ॥

'શસિ યુષ્મદઃ પદસ્ય વો ઇત્યાદેશો ભવતિ । ચકારાત્ તુજ્ઞે તુમ્હે ચ ॥

વો પેવ્લામિ । તુજ્ઞે તુમ્હે પેવ્લામિ ॥

શસ્ (દ્વિ. ૫૦ ૫૦) પર છતાં યુષ્મદ્ પદનો વો એવો આદેશ થાય છે. સત્રમાં ચકારથી તુજ્ઞે અને તુમ્હે થાય છે.

વો પેવ્લામિ । તુજ્ઞે તુમ્હે પેવ્લામિ=તમને જોડે છે

ટાડ્યો સ્તઙ્ તણ તુમણ તુમે ॥ ૩૦ ॥

૬ જસિ પરતઃ એટલું જ ગાં નથી. ૭ ઇત્યેતી ભવતઃ જસિ પરે
૮ યુષ્મદઃ પદસ્ય શસિ પરેત્વા ભવતિ તુમ્હે તુજ્ઞે ચ ॥ ૮.

યુષ્મદુત્તરયોઃ ટા ઢિ ઇસેતયોઃ તદ્ તદ્ તુમદ્ તુમે 'ઇત્યેત
આદેશા ભવન્તિ ॥

ટા ॥ તદ્ તદ્ તુમદ્ તુમે કઅં ॥

ઢિ । તદ્ તદ્ તુમદ્ તુમે ઢિઅં ॥

યુષ્મદ્ ૫૬થા ૫૨ ટા (૧૦ એ૦ ૧૦) અને ઢિ (૨૦ એ૦ ૧૦)
એ એ પ્રસયો ૫૨ છતાં તદ્, તદ્, તુમદ્ અને તુમે એ આદેશો
યાય છે.

ટા (૧૦ એ૦ ૧૦) તદ્ તદ્ તુમદ્ તુમે કઅં=તે ૪૫.

ઢિ (૨૦ એ૦ ૧૦) તદ્ તદ્ તુમદ્ તુમે ઢિઅં=તારે, વિષે ૨૬.

હસિ તુમો તુહ તુજ્ઞ તુમ્હ તુમ્માઃ ॥ ૩૧ ॥

યુષ્મદઃ પદસ્ય હસિ તુમો તુહ તુજ્ઞ તુમ્હ તુમ્મ 'ઇત્યેત આ-
દેશા ભવન્તિ ॥

તુમો પદં । તુહ તુજ્ઞ તુમ્હ તુમ્મ પદં ॥

યુષ્મદ્ ૫૬થા ૫૨ હસ્ (૧૦ એ૦ ૧૦) ૫૨ છતાં તુમો, તુહ,
તુજ્ઞ, તુમ્હ અને તુમ્મ એ આદેશો યાય છે.

તુમો પદં ૩ તુહ, તુજ્ઞ, તુમ્હ, તુમ્મ પદં=તારે ૫૬.

આહિ ચૈ તે દે ॥ ૩૨ ॥

આહિ 'તૃતીયૈકવચને ચકારાદ્ હસિ ચ પરતો યુષ્મદઃ પ-
દસ્ય તે દે ઇત્યેતાવાદેશૌ ભવતઃ ॥

તે કઅં । દે કઅં ॥ તે ધર્ણં । દે ધર્ણં ॥

૧ ઇતિ ચત્વારઃ પ્રયોગા ભવન્તિ ॥ ૩. ૨ ઇત્યેતે ભવન્તિ ॥

૩. ૩ આહિ પરતો તે દે ભવતઃ । આહિતિ પૃષ્ઠીતૃતીયૈકવ-
ચને ॥ ૪. ૪ યુષ્મદઃ પદસ્ય આહિ પરે તુમાઃ શતે સ્યાત્ ॥ ૫.

તું પેવલામિ । તુમં પેવલામિ ॥

યુષ્મદ્ પદનો અર્થ (દ્વિ. એ. વ.) પર છતાં તું એવો આદેશ
વિદ્યે થાય છે. અને તુમં પણ થાય છે. તું પેવલામિ ૬ તુમં પે-
વલામિ તને જોઈ છું.

તુજ્ઞે તુમ્હે જસિ ॥ ૨૮ ॥

યુષ્મદઃ પદસ્ય જસિ પરતઃ તુજ્ઞે તુમ્હે 'ઇત્યેતાવાદેશો
ભવતઃ ॥

તુજ્ઞે આગદા । તુમ્હે આગદા ॥

યુષ્મદ્ પદના જસ્ પર છતાં તુજ્ઞે અને તુમ્હે એવા આદેશો
થાય છે.

તુજ્ઞે આગદા ૩ તુમ્હે આગદા તમે આન્યા.

વો ચ જસિ ॥ ૨૯ ॥

'જસિ યુષ્મદઃ પદસ્ય વો ઇત્યાદેશો ભવતિ । ચકારાત્
તુજ્ઞે તુમ્હે ચ ॥

વો પેવલામિ । તુજ્ઞે તુમ્હે પેવલામિ ॥

જાસ્ (દ્વિ. એ. વ.) પર છતાં યુષ્મદ્ પદનો વો એવો આદેશ
થાય છે. સૂત્રમાં ચકારથી તુજ્ઞે અને તુમ્હે થાય છે.

વો પેવલામિ । તુજ્ઞે તુમ્હે પેવલામિ=તમને જોઈ છું.

ટાહચો સ્તઙ્ઙ તણ તુમણ તુમે ॥ ૩૦ ॥

૬ જસિ પરતઃ એટલું જ માં નથી. ૭ ઇત્યેતૌ ભવતઃ જસિ પરે
૮ યુષ્મદઃ પદસ્ય જસિ પરેત્વા ભવતિ તુમ્હે તુજ્ઞે ચ ॥ ૯.

हंसि (५० अ० ५०) परछती युष्मद् पदना तत्तो, तइत्तो,
तुमादो, तुमादु, तुमाहि अ आदेशा थाय छे.

तत्तो आगदो ३ तइत्तो, तुमादो, तुमादु, तुमाहि आगदो
त्वदागतः (ताराथी आवेक्षे).

तुम्हाहितो तुम्हासुतो भ्यसि ॥ ३६ ॥

युष्मद् पदस्य पञ्चमीबहुवचने भ्यसि तुम्हाहितो तु-
म्हासुतो इत्येतावादेशौ भवतः ॥

तुम्हाहितो तुम्हासुतो आगदो ॥

युष्मद् पदने पञ्चमीबहुवचन भ्यस् परछती तुम्हाहितो न
तुम्हासुतो अ आदेशा थाय छे.

तुम्हाहितो, तुम्हासुतो आगदो=ताराथी आवेक्षे.

वो भे तुज्झाणं तुम्हाणमामि ॥ ३७ ॥

*आमि परतो युष्मद् पदस्य वो भे तुज्झाणं तुम्हाणं
इत्येत आदेशा भवन्ति ॥

वो धणं । भे धणं । तुज्झाणं तुम्हाणं धणं ॥

आम् (५० अ० ५०) परछती युष्मद् पदना वो, भे, तु-
ज्झाणं न तुम्हाणं अ आदेशा थाय छे.

वो धणं, भे धणं, तुज्झाणं, तुम्हाणं धणं=ताराथी धन.

डौ तुमम्मि ॥ ३८ ॥

युष्मद् पदस्य डौ परतः तुमम्मि इत्यादेशो भवति ॥

१ पञ्चमी बहुवचने अट्ठ डमां नथी. २ भ्यसि परतो द्वावादेशौ
भवतः ॥ ड. ३ युष्मद् पदस्य आमि परे चत्वारि आदेशाः
स्युः ड.

તુમમ્મિ ઠિઅં ॥ પૂર્વોક્તાથ તદ્મમ્મતયશ્વત્વારોઽપ્પાદેશા
ભવન્તિ ॥

ગુપ્તપદ પદને ઠિ (સં એ ૦ વં) પર છતાં તુમમ્મિ એવા આ-
દેશ થાય છે. પૂર્વે (૨૦ ૩૦માં) કહેલા તદ્ આદિ ચાર (તદ્, તદ્, તદ્,
તુમમ્, તુમે) આદેશો પણ થાય છે.

તુમમ્મિ ઠિઅં તારામાં રહેલું. તદ્ ઠિઅં ઇલાદિ પણ થાય છે.

તુજ્ઞેસુ તુમ્હેસુ સુપિ ॥ ૩૯ ॥

ગુપ્તપદ: પદસ્ય 'સપ્તમીવહુવચને તુજ્ઞેસુ તુમ્હેસુ' इत्येता-
વાदेशौ भवतः ॥

તુજ્ઞેસુ ઠિઅં । તુમ્હેસુ ઠિઅં ॥

ગુપ્તપદ પદને સપ્તમી બહુવચનમાં તુજ્ઞેસુ ને તુમ્હેસુ એવા આ-
દેશો થાય છે.

તુજ્ઞેસુ કે તુમ્હેસુ ઠિઅં=તમારામાં રહેલું.

ન્યાયશાસ્ત્ર.

(સાંધણ પુસ્તક ૪૪ પાને ૮૪ થી ૯૨)

લક્ષણ.

પદનું લક્ષણ આપવું એટલે તેના ગુણને પ્રકટ કરના. જે પદમાં
ગુણવાચકતા નથી તે પદનું લક્ષણ આપી શકાય નહિ. સંજ્ઞાવાચક અને
સમુદાયવાચક પદ ગુણવાચક નથી, માટે તેનું લક્ષણ અપાય નહિ. આ-
પણે તેનું વર્ણન આપી શકીએ પણ લક્ષણ આપી શકીએ નહિ; કેમકે
એમાં ગુણવાચકતા નથી, પણ વ્યક્તિવાચકતા છે એમ અગાઉના પ્રકર-
ણમાં દર્શાવ્યું છે. ' ગંગા ' એ સંજ્ઞાવાચક પદનું વર્ણન આપી શકાય કે
' એ એક નદી છે, તે હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળે છે અને બંગાળના
ઉપસાગરને મળે છે. ' ' લશ્કર ' એ સમુદાયવાચક પદને વિષે એવું વ-

૧ સુપિ પરતો દ્વાવાદેશો ભવતઃ ॥ ૪૦ ॥

જીવન આપી શકીએ કે ' એ સીપાઈઓનો સમૂહ છે, એને ક્વાયત આપી શકુ સામા લડવાને તૈયાર રાખવામાં આવે છે. ' આ વર્ણુન કહેવાય, લક્ષણ ન કહેવાય. લક્ષણ એટલે પદમાં જે ધર્મ કે ગુણ હોય તે પ્રકટ કરવા. લક્ષણથી ગુણવાચક પદના ગુણ પ્રકટ થાય છે અને બીજાં પદથી તે પદ શી રીતે જુદું પડે છે તે ઝાળખાઈ આવે છે. વર્ણુનથી ગુણવાચક પદ વિષે તેના ગુણ સિવાય વિશેષ હકીકત મળે છે અને જે પદ ગુણવાચક નથી તેને વિષે તેનો અર્થ સમજાય એવી વિસ્તીર્ણ હકીકત મળે છે. ત્રિકોણ, ચોરસ, વગેરે શાસ્ત્રીય કે પારિભાષિક પદોના ધર્મ નિયત એટલે ચોક્કસ છે, માટે એવાં પદનાં લક્ષણ નિશ્ચિત છે; પરંતુ મનુષ્ય, પ્રાણી, વૃક્ષ, પ્રકાશ, ઉષ્ણતા વગેરે પદોનાં લક્ષણ એવાં નિશ્ચિત નથી. હાલના આપણા જ્ઞાન પ્રમાણે આપણને એ પદોનાં લક્ષણ ચોક્કસ લાગે; પરંતુ ભવિષ્યમાં આપણા જ્ઞાનમાં વધારો થાય અને એ લક્ષણ અપૂર્ણ લાગે; માટે એવાં પદનાં લક્ષણ પારિભાષિક પદનાં લક્ષણ જેવાં ચોક્કસ કે પૂર્ણ ન કહેવાય. ' મનુષ્ય વિચારશીલ પ્રાણી છે ' એમ મનુષ્યનું લક્ષણ આપવાથી મનુષ્ય ઇતર પ્રાણીથી કંઈ બાબતમાં જુદો પડે છે તે સમજાય છે; પરંતુ મનુષ્યના તમામ ધર્મ કંઈ એ લક્ષણમાં આવતા નથી. આવાં લક્ષણો અપૂર્ણ છે. વળી ઇતર પ્રાણીથી મનુષ્યના ભેદક ધર્મો હાલ જેટલા જાણીતા છે તેથી વિશેષ ભવિષ્યમાં શોધી કાઢાય, માટે એ લક્ષણ ત્રિકોણ જેવા પારિભાષિક પદોનાં લક્ષણ જેવું ચોક્કસ કે શુદ્ધ નથી. પણ એવાં લક્ષણથી આપણે એક પદને બીજાં પદ સાથે સરખાવી શકીએ છીએ અને તેના ભેદક ધર્મ જાણી શકીએ છીએ; એટલે લક્ષણનો સામાન્ય હેતુ સફળ થાય છે.

' મનુષ્ય વિચારશીલ પ્રાણી છે ' એ મનુષ્ય પદના લક્ષણ ઉપરથી માલમ પડશે કે પદનું લક્ષણ તેના વ્યાપક વર્ગ અને ભેદક ધર્મ આપવાથી થાય છે. આપણે ગયા પ્રકરણમાં જોયું કે વ્યાપ્ય વર્ગનો ધર્મ વ્યાપક વર્ગના ધર્મ અને ભેદક ધર્મની બરાબર છે. ' મનુષ્ય ' એ વ્યાપ્યવર્ગ છે અને એનું લક્ષણ આપવામાં એનો વ્યાપકવર્ગ શોધી કાઢવો અને તે વર્ગ વ્યાપ્ય વર્ગથી કયા ધર્મમાં જુદો પડે છે તે શોધી કાઢવું. મનુષ્ય એ

વ્યાખ્યવર્ગનો વ્યાપકવર્ગ પ્રાણી છે અને બોદક ધર્મ 'વિચારશીલતા' છે. સામાન્ય રીતે આ પ્રમાણે પદનાં લક્ષણ અપાય છે.

લક્ષણને માટે નીચેના સામાન્ય નિયમો છે.—

(૧) લક્ષણમાં લક્ષ્ય પદના ધર્મ કરતાં ઓછાં કે વતો આવવા ન જોઈએ.

જો આ નિયમનો ભંગ થાય તો લક્ષણ સક્રિય (અવ્યાપ્ત) થાય કે વિસ્તીર્ણ (અતિવ્યાપ્ત) થાય. જો ત્રિકોણનું લક્ષણ 'ત્રણ સરખી સીધી લીટીથી ઘેરાયેલી આકૃતિ' એવું આપીએ તો તે અવ્યાપ્ત થાય; કેમકે બધા ત્રિકોણોમાં ત્રણે બાજુ સરખી હતી નથી. 'પાણીમાં રહેનારાં પ્રાણી તે માછલાં' એવું માછલાંનું લક્ષણ અતિવ્યાપ્ત થાય; કેમકે માછલાં સિવાય ખીન પ્રાણીઓ પણ પાણીમાં રહે છે.

(૨) લક્ષ્ય પદનો અર્થ સ્પષ્ટ સમજાય એવું લક્ષણ જોઈએ. તેની ભાષા સ્પષ્ટ જોઈએ, સંદિગ્ધ, દ્વચર્ચા નહિ.

'છટા શબ્દાડઅરની પરિપૂર્ણતા છે' આવા લક્ષણથી 'છટા' નો અર્થ સમજાય નહિ. લક્ષ્યપદના કરતાં લક્ષણ વધારે સહેલું અને સરળ જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે. જો લક્ષણમાં અલંકાર વાપરીએ તો આજ નિયમનો ભંગ થાય છે.

'અન્ન છવ્વન છે, ' 'ધી આપુખ્ય છે' એ એવાં લક્ષણ કહેવાય

(૩) લક્ષણમાં લક્ષ્ય પદ કે તેનો પર્યાય શબ્દ આવવો ન જોઈએ.

'પ્રામાણિક મનુષ્ય એટલે જે પ્રામાણિકપણે વર્તે તે.' 'પ્રામાણિક' લક્ષ્ય પદ છે અને પ્રામાણિકપણું લક્ષણમાં આવે છે.

અર્થ સમજાવવામાં આવેલો દોષ ધણીવાર જોવામાં આવે છે.

(૪) જોને સાંસુધી લક્ષણ વિધિવાચ્યરૂપ હોવું જોઈએ, નિષેધ-વાચ્યરૂપ નહિ.

'પ્રામાણિક એટલે જે જુદું બોલે નહિ અને અનીતિથી વર્તે નહિ' આ લક્ષણમાં એવો દોષ છે.

(૫) લક્ષ્ય પદનો વ્યાપકવર્ગ અને ભેદક ધર્મ આપવાથી બધાં લક્ષણો તૈયાર કરી શકાય છે.

‘ મનુષ્ય વિચારશીલ પ્રાણી છે ’ એમા ‘ પ્રાણી ’ એ મનુષ્યનો વ્યાપકવર્ગ અને ‘ વિચારશીલ ’ એ ભેદક ધર્મ છે.

સંસ્કૃત નૈયાયિકો લક્ષણ વિષે નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

લક્ષણ એટલે અસાધારણ ધર્મ કોઈ પણ પદાર્થનું લક્ષણ આપવું એટલે તેનો અસાધારણ ધર્મ આપવો તે. લક્ષ્યમાત્રમાં જે ધર્મ જોવામાં આવે અને અલક્ષ્યમાં ક્ષયિત પણ જોવામાં ન આવે તે લક્ષણ સાન્નાદિમત્ત્વમ્ (ગાયને ગળે સાન્ના-ધાળણા હોય છે તે વગેરે હોવાપણું) એ ગાયનું લક્ષણ છે. લક્ષણના ત્રણ દોષ છે—અવ્યાપ્તિ, અતિવ્યાપ્તિ અને અસંભવ. કપિલત્વં ગોત્વમ્ (કપિલવર્ણની તે ગાય) એવું લક્ષણ સર્વ ગાયમાં જણાતું નથી, માટે લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિનો દોષ છે. આ પ્રમાણે લક્ષ્યના એકદેશમાં જોવામાં ન આવે એવો ધર્મ લક્ષણમા કહ્યો હોય તો લક્ષણ અવ્યાપ્તિ થાય તે દોષ અવ્યાપ્તિ કહેવાય **લસ્યૈકદેશાવૃત્તિત્વમવ્યાપ્તિઃ** (લક્ષ્યના એકદેશમાં ન હોવું તે અવ્યાપ્તિ).—જે ધર્મ લક્ષ્ય તેમજ અલક્ષ્ય બંનેમાં હોય તે ધર્મથી લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિ થાય છે કે દોષ અતિવ્યાપ્તિ કહેવાય છે. **શૂઙ્ગિત્વં ગોત્વમ્** (શોંગડાં હોયાં તે ગોત્વ) એ અતિવ્યાપ્તિ લક્ષણ છે; કેમકે શૂંગિત ધર્મ માત્ર લક્ષ્ય ગાયમાં જ નહિ, પણ અલક્ષ્ય ભેંસ વગેરેમાં પણ છે જે ધર્મ લક્ષ્યના કોઈ પણ ભાગમાં જોવામાં ન આવે તે ધર્મવાળું લક્ષણ અસંભવદોષયુક્ત થાય છે. **ઘક્ષફત્વં ગોત્વમ્** (એક ખરી હોવી તે ગોત્વ) એ એવું લક્ષણ છે, કેમકે કોઈ પણ ગાય એક ખરીવાળા જોવામાં આવતી નથી.

અસાધારણ ધર્મ ન્યૂનાધિક ન થાય તેમજ કાયકમે રાનના વધારાથી લક્ષણ દૂષિત ન થાય માટે સંસ્કૃત નૈયાયિકો ગોત્વવાન્ સાન્નાદિ-મત્ત્વવાન્ ઘા ગૌઃ (ગોત્વયુક્ત કે સાન્નાદિકયુક્ત તે ગાય) એવું લક્ષણ આપે છે. પ્રથમ પ્રકારનું લક્ષણ અસ્પષ્ટ છે, પણ દૂષિત તો નથીજ. વા મૂઢી જે પ્રકારે લક્ષણ આપવાથી અસ્પષ્ટતાનો દોષ દૂર હોઈ લક્ષણ દોષ-રહિત થાય છે.

ગુજરાતની સલ્તનતનો સ્થાપનાર ઝફરખાન

ઉર્ફે મુઝફ્ફરશાહ પહેલો.

(સાંધણ ૫૪ ૧૫૫ થી ચાલુ).

આ પ્રમાણે ઝફરખાનના મિત્રો તરફથીજ તાતારખાનનું મૃત્યુ થયું તો તાતારખાને પોતાના બાપને કેદ કરી* રાજ્યપદ ધારણ કરેલું અને સિક્કા પોતાના નામે પડાવેલા હોવા જોઈએ.

ગુજરાતની સલ્તનતનો સ્થાપનાર અથવા પહેલો સુલતાન કૌણ ? ફરિસ્તા તાતારખાનને સુલતાન ગણતો નથી. એતો મુઝફ્ફરશાહનેજ પહેલો સુલતાન ગણે છે અને તે ઇ. સ. ૧૩૯૬ થી. મિરાને સિક્કાદરીનો કસો તાતારખાનને પહેલો સુલતાન ગણે છે અને મુઝફ્ફરશાહને બીજો સુલતાન ગણે છે, જો તાતારખાનને સુલતાન ન ગણવામાં આવે તો બધું મળી ગુજરાતની ગાદી પર ૧૪ સુલતાન થાય. ગેઝેટીઅરમાં ૧૫ સુલતાન લખેલા છે એટલે આપણે ૫જી તાતારખાન ઉર્ફે મહમદશાહને સુલતાન ગણીશું. ૫જી મુઝફ્ફરશાહના છવ્ઠાં એને સુલતાન ગણી શકાય નહિ, માટે પહેલો સુલતાન મહમદશાહ ને બીજો સુલતાન મુઝફ્ફરશાહ. ૫જી ૬જો જો એ પહેલો સુલતાન થાય તો ૬ઠ્ઠો ગુજરાતની સલ્તનતનો સ્થાપનાર તાતારખાન કહી શકાશે નહોતો; કારણ કે ઝફરખાનેજ રાસતીખાન જોડે મડી ગુજરાતની સુબાગીરી લીધી હતી. ઝફરખાનેજ ખંડેર, જુનાગઢ, વાંસવાડા અને હુમરપુરના રાજા પાસે બચ્છી કબુલાવી હતી. ઝફરખાનનીજ પાસે દિલ્હીનો સુલતાન મદદ માગવા આવ્યો હતો. ઝફરખાનની અગાડી દિલ્હીના સુલતાનોના જે સુબા ગુજરાતમાં આવતા તે આટલા બધા જોતવર નહોતા. રાજ્ય સ્થાપનારોમાં શૈર્ષ, ચૈર્ષ વગેરે જે ગુણ અવશ્યના છે, તે ઝફરખાનમાં હતા. એના છોકરાએ દિલ્હી પર ચઢાઈ કરવાને એને ધણું સમ-

* જો સુલતાન મહમદ ગાદીનો ખરો દરબાર હોત તો શેખ અદમદ જંજાબક્ષ ખતુ (સરખેઝવાળા) સુલતાન મહમદનો આશિર્વાદ માટે મોકલેલો પૈસો સ્વીકારત. ૫જી શેખ અદમદે તેને બદલે એવો જવાબ આપેલો છે કે સુલતાન મહમદ ગાદીનો ખરો દરબાર નથી માટે એને રાજ્યનો પૈસો કાઢીને આપવાનો હક નથી.

જાળ્યું, પણ એણે દિલ્હીના સુલતાનની નગજાઈનો લાભ લીધો નહિ. નહિ, તો તૈમુરના ગયા પછી એકદમ દિલ્હી કબજે કરી લઈ દિલ્હીનો રાજ યઈ શકત. તાતારખાન ઉઝ સ્વભાવનો, તુંદ મીઠાજનો અને મગ-રૂગ હતો. રાજ્ય સ્થાપનાગને કેટલી કેટલી મુશ્કેલીઓ નડે છે અને તેની વચ્ચે કેટલું ધૈર્ય રાખવું પડે છે તેનું એને જ્ઞાન નહોતું જે વખતે એણે પોતાના જાપને કેદ કર્યો તે વખતે એના જાપની ઉંમર ૬૧ વર્ષની હતી. એવો ૬૧ વર્ષની ઉંમરનો આદમી ક્યાં સુધી જીવી શકત અને તે આદમી શું એના વગર ખીજા કોઈને રાજ્ય આપવાનો હતો ? આવી નજીની જાખતમાં જે ધૈર્યની જરૂર છે તેટલી જેનામાં નહોતી તો તે રાજ્ય શું સ્થાપી શકે ? વળી રાજ્ય સ્થાપનાગએ મત્રી, અમીર, ઉમરાવ, અને લોકોની પ્રીતિ સપાદન કરેલી હોવી જોઈએ. તે પણ કંઈ જોવામાં આવતું નથી. ગાદીએ બેઠા પછી તેણે બે મહિના અને અમુક દિવસ રાજ્ય કીધું અને પછી તેને ગારી નાંખવામાં આવ્યો અને કોઈ પણ અમીરે તેનો પક્ષ લીધો નહિ એ પણ ખતાવે છે કે તેનામાં લાપકાત એટલી હોવી જોઈએ. મુસલમાન ઇતિહાસમાં હમેશા ગાદીએ બેસનાર આદમી પોતાના દુશ્મનોને મારી નાંખે છે તો એણે પોતાના જાપને જીવતો રાખ્યો એ પણ એની જૂલ છે. જૈરંગજેએ પોતાના જાપ શાહજહાનને કેદ કર્યો હતો પણ પોતાની સત્તા દેશમાં એવી બેસાડી હતી કે કોઈ પણ અમીર શાહજહાન તરફથી જૈરંગજેની સામે યઈ શક્યો નહિ, અને જે દુશ્મન જીવતો રાખ્યો તો આવી ગણલતીમાં રહી મોતને શરણુ એણે યત્ન નહોતું. ગાદે બસે આપણે એને યુજરાતની સલ્તનતનો પહેલો સુલતાન કહીએ પણ એ સલ્તનતનો સ્થાપનાર ઝફરખાન અથવા મુઝફ્ફરશાહ છે. આટલા બધા રાજ્યો દુનીઆમાં યથાયાં હશે અને નારા પામ્યા હશે પણ આવો દા-ખલો તો આ પહેલોજ દશે કે તે ગજબનો સ્થાપનાગ એક આદમી અને પહેલો સુલતાન ખીજો આદમી. જે દુરિગ્તાનો વિચાર કનૂન રાખીએ તો આ વિચિત્રતા (anomaly) અદરશ યાય છે, પણ તેમ યતાં મુઝફ્ફરશાહના એક બે સારા ગુણ દંકાઈ જાય છે દિલ્હીપતિ તરફ એટલે પોતાના સ્વામી તરફ એની એવી મારી લાગણી હતી કે તેના જીવતાં પોને રાજ્યપદ ધારણ કરવાની ના કહી હતી. દિલ્હીપતિ માત્ર પતિ હવું તે એ

જાણતો હતો, છતાં સ્વામી તે સ્વામી એમ સમજી એનામાં સ્વતંત્ર ધર્મ પોતાના નામના સિક્કા પાડવાની સત્તા હતી, તોપણ તેનો ઉપયોગ ક્યો નહિ. વર્ષા ૧૪૦૪ માં એનો છોકરો તાતારખાન મરી ગયો તે વખતે તરતજ એણે રાજ્યપદ સ્વીકાર્યું નહિ. જો એ હુમ્મયો આદમી હોત તો એના છોકરાએ એક વખતે સિક્કા પાડ્યા હતા તો એને સારૂ પોતાના નામના સિક્કા પડાવવાનો રસ્તો ખુલ્લો હતો. દિલીપતિના છવતાં પોતે રાજ્યપદ ન ધારણ કરવું એ હેતુથી એણે પોતાના નાનાભાઈને ગાદી આપવાને કહ્યું પણ તે નાનાભાઈ શમ્શખાને પણ ગાદી લેવાની ના કહી હતી. ૧૪૦૪-૧૪૦૭ સુધી એ પોતે રાજ્યનો બધો કારભાર ચલાવતો હતો તોપણ એણે રાજ્યપદ સ્વીકાર્યું નહોતું. પણ જ્યારે અમીર ઉમરાવોએ ધણું દળાણ કર્યું સારે ન છૂટકે એણે ૧૪૦૭ માં રાજ્યપદ સ્વીકાર્યું હતું.

સુલતાન મહમદના મરણ પછી અફરખાને રાજ્યની લગભગ પાછી હાથમાં લીધી અને બધા ઉમરાવોએ એ બાબત ખુશી દર્શાવી હતી. તાતારખાનના છોકરા અદમદખાનને અફરખાને સુવરાજ નીમ્યો અને તેને સારી તરખીએત આપવા હુકમ કર્યો.

ઇ. સ. ૧૪૦૪ માં તૈમુર પોતાના રાજ્યમાં મરી ગયો તેથી ઇઝ્ઝાલખાને દિલ્લીમાંથી નીકળી દિલ્લીનો સુલતાન મહમદ જે કનોજમાં બસાયો હતો તેના પર ચડાઈ કરી. દિલ્લીનો સુલતાન દિલ્લામાં બસાયો તેથી ઇઝ્ઝાલખાને કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. પણ કિલ્લો ધણો મજબુત હોવાને લીધે ઇઝ્ઝાલખાનને દિલ્લી પાછા જવું પડ્યું.

ઇ. સ. ૧૪૦૫ માં અફરખાને દિલ્લીના સુલતાનની મદદે લશ્કર લઈ જઈ ઇઝ્ઝાલખાનને દિલ્લીમાંથી હાંકી ગાદી સુલતાનને આપવાનો વિચાર કર્યો, પણ એવામાં એને ખજાર મળી કે ઇઝ્ઝાલખાન અને ખીઝરખાન કે જે સૈયદ વંશનો પહેલો રાજા થયો તેની વચ્ચે બારે લડાઈ ચર્ષ છે અને તેમાં ઇઝ્ઝાલખાન મરી ગયો છે. ખીઝરખાને સુલતાન મહમદને કનોજથી બોલાવી તેના બાપદાદની ગાદી આપી પણ રાજ્યનો કારભાર પોતાના હાથમાં રાખ્યો. આ કારણને લીધે અફરખાને દિલ્લીનો વિચાર માંડી વાલ્યો.

દિલ્લીના સુલતાનના નામના સિક્કા પડતા બંધ થયા ને ખરા સુલ.

તાનની સત્તા ખીલકુલ રહી નહિ તેથી અમીરઉમરાવોએ ઝફરખાનને રાજ્યપદ તથા રાજ્યછત્ર ધારણ કરવાનું ઈ. સ. ૧૪૦૭ માં કહ્યું. અમીરોએ કહ્યું, “રાજ્ય વગર રાજ્ય સાફ દેખાય નહિ અને તમારા સિવાય ખીજું કોઈ લાયક નથી, માટે તમારે રાજ્યચિહ્ન ધારણ કરવાં જોઈએ.” તેથી પોતાના છોકરાના મરણ પછી ત્રણ વર્ષ અને સાત મહિને લોકોની સખાણીને માન આપવા ખાતર ૧૪૦૭ માં ખીરપુરમાં ઝફરખાને મુઝફ્ફરશાહ નામ ધારણ કર્યું અને આદીએ બેઠો.

ગાદીએ બેઠા પછી મુઝફ્ફરશાહે માળવા, ખંભાત, કચ્છ વગેરે દેશો જીતી પોતાની સત્તા સાં ફેલાવી.

મુઝફ્ફરશાહનું મરણ નીચે પ્રમાણે નીપજ્યું હતું હોવાય છે. અસારવા ગામના કોળીઓએ બળવે કરી લુટપ્લૂટ કરવા માંડી, તેમને સજા કરવાને અહમદખાનની સરદારી નીચે એક લશ્કર મોકલ્યું, અહમદખાન શહેર બહાર જઈ ખાન સરોવર આગળ જાવણી કરી પડ્યો. સાં એણે વિદ્વાન અને ધર્મચુરત મુસ્લાઓને બોલાવી પૂછ્યું, “જો એક આદમી ખીજા આદમીના બાપને ચુંદા વગર મારી નાખે તો ખીજા આદમીને પહેલા આદમીને મારી નાંખવાને હક છે કે નહિ?” ફરક આદમીએ હા કહી અને અહમદખાને બધાની પાસે કાગળ પર લખાવી લીધું કે એમાં કોઈ પાપ નથી. ખીજે દિવસે અસારવા ન જતાં એકદમ શહેરમાં દાખલ થયો અને પોતાના દાદાને કેદ કરી ઝેરનો પ્યાસો પીવડાવી મારી નાંખ્યો (૧૪૧૧). સુલતાને તેને કહ્યું, “દીકરા આટલી બધી ઉતાવળ શા માટે ? હું ક્યાં લગી જીવવાનો હતો અને જે આ બધું છે તે તાર્જન હતું.” અહમદખાને જવાબ દીધો, “તારી ધડી ભરાઈ રહી છે અને તું તેને એક મિનિટ અગાડી પાછળ કરી શકશે નહિ.” સુલતાને કહ્યું, “એક બે શબ્દ કહું છું તે સાંભળ, જે આદમીઓએ તને આ ફૂલની સલાહ આપી છે તેનામાં ભરોસો મૂકતો નહિ અને તેને મારી નાંખજો. કોઈ પણ દિવસ શરૂ પીતો નહિ; કારણ કે રાગઓને તે જાજતું નથી. શેખ ગલીક અને શીર ગલીક નામના બે વિદ્વસંતોપી ઉમરાવો છે તેને મારી નાંખજો.” આ પ્રમાણે ૬૯ વર્ષની ઉંમરે મુઝફ્ફરશાહ મરી ગયો અને તેને પાટણના કિલ્લામાં દાટવામાં આવ્યો. પોતાના દાદાના મરણ પછી અહમદશાહને પોતાના આ ફૂલને માટે ઘણો પસ્તાવો થયો અને

જીવાનીના છાકમાં અને નાદાનીયતમાં કરેલા અપકૃલને લીધે કાઈ પણ દિવસ હસતો ગાલમ પડ્યો નથી.

તારીખે અલ્વશી અને તબકાતે અકબરીમાં લખ્યું છે કે ધડપણમાં મુઝફ્ફરશાહને ઈઈ દરદ થયું તેથી એણે ગાદી ત્યાગ કરી પોતાના પૌત્રને આપી હતી. ગાદી ત્યાગ કીધા પછી પાંચ મહીને સુલતાન મુઝફ્ફરશાહ મરી ગયો.

મુઝફ્ફરશાહ બહાદુર લડવૈયો, રાજનીતિષ્ઠ, આગ્રહી અને ઉદમી પુરુષ હતો. સત્તા મેળવવાની ઉદ્દેશ અને લોભ એનામાં જોવામાં આવતાં નહોતાં. સાહસ કરતાં ધીરપણું એના દરેક કૃત્યમાં જોવામાં આવે છે. એનામાં જે વિવેકની લાગણી હતી તે એના દિલીપતિ તરફના વર્તનમાં માલમ પડે છે. જુરસામાં ને જુરસામાં એણે પોતાના છાકરાતુ મૃત્યુ કરાવ્યું એ મોટો દોષ લાગે છે. પણ મુસલમાની ઇતિહાસ જોતાં તથા રાજદારી ખટપટનો વિચાર કરતાં એ મોટો ગુન્હો કહેવાય નહિ. પણ આવો આદમી જેણે સલ્તનત સ્થાપી તેને કમોતે મરવું પડ્યું એ શાય જનક વાત છે.

મીઠું.

એક ભાગ સોડીયમ અને બે ભાગ ક્લોરાઈન મળ્યા સોડીયમ ક્લોરાઈડ થાય છે તેને મીઠું કહે છે. તેની ફોર્મ્યુલા NaCl છે. મીઠું એ પહેલધાર વસ્તુ છે, અને જ્યારે તે પુરેપુરું શુદ્ધ હોય છે ત્યારે તેના પહેલ રંગ વિનાના અને ખારદર્શક હોય છે. કેટલાક ક્ષારો જેવા કે સોડીયમ સલ્ફેટ, સોડીયમ કાર્બોનેટ, મેગ્નેશીયમ ક્લોરાઈડ, કૅલ્શિયમ ક્લોરાઈડ, કૅલ્શિયમ મલ્કેટ વગેરે આછાવટા તેમાં મળેલા હોવાથી તેનો રંગ ધોળો આસમાની લાગે છે. લોહક્ષારનો સિંધવમા ભેગ હોવાથી તેનો રંગ રતાશ-પડતો હોય છે. ઘણાખરા ક્ષારો દડા કરતાં ગરમ પાણીમાં વધારે ઓગળે છે, પણ મીઠું દડા તેમજ ગરમ પાણીમાં સરખી રીતે ઓગળે છે.

મીઠું ઘણી રીતે બનાવાય છે. કેટલેક ઠેકાણે જમીનમાંથી ખોદીને કાઢે છે તેને સિંધવ કહે છે. સમુદ્ર, સરોવર, નદી, કુવા કે ઝરણાના ખારા

પાણીમાંથી જુદી જુદી રીતે મીઠું બની શકે છે. ખારી માટીમાંથી પણ મીઠું મેળવી શકાય છે.

ઇંગ્લંડમાં જમીનમાંથી પુષ્કળ મીઠું કાઢવામાં આવે છે. નૉવિય પરગણામાં જમીનની સંપાદીથી ૨૦૦ થી ૨૫૦ ફૂટની ઊંડાઈએ સિંધવની પુષ્કળ ખાણો છે. કેટલીકે ખાણોમાં ૯૦ ફૂટ જાડાઈના મીઠાના થર છે, વીન્સફર્ડ, વ્હીલોક, વુસ્ટર શાયરમાં સ્ટૉક, ડ્રાઇરવિય વગેરે ઠેકાણે જમીનમાં સિંધવ ધણો છે. સ્ટૉફર્ડ શાયરમાં સ્ટૉફર્ડ પાસે ૭૮ ફૂટ જાડાઈના મીઠાના થર છે, અને તે સપાટીથી જાડું ઊંડા નથી. ઇ. સ. ૧૮૮૯ માં લેંકશાયર પરગણામાં વાલની અને ફ્લીટવુડ પાસે ૧૦૦ થી ૫૦૦ ફૂટ જાડાઈના મીઠાના થરો જમીનથી આસરે ૩૦૦ ફૂટની ઊંડાઈએ શોધી કાઢવામાં આવ્યા. આ ખાણોમાંથી સન ૧૮૯૦ માં પ્રથમ મીઠું કાઢવામાં આવ્યું. આ મીઠાની નિકાસ હિંદુસ્તાનમાં બંગાળા, બ્રહ્મદેશ તથા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વગેરે ઠેકાણે થાય છે. ઇંગ્લંડની પૂર્વ તરફ મિડલ્સ અને હાર્ટ્સપૂલ પાસેની જમીનમાંથી જથ્થાબંધ સિંધવ નીકળે છે. ૪૦ એ. મા. ધલ જેટલા વિસ્તારની જમીનમાં ૫૦ થી ૧૧૫ ફૂટ જાડાઈના મીઠાના થર છે. ઇંગ્લંડની પશ્ચિમ કસ્ટમાં પૂર્વ તરફ એાછી ઊંડાઈએ જમીનમાંથી મીઠું નીકળે છે. એથાપર અને સ્ટૉફર્ડ શાયરમાંથી ૧,૬૦,૦૦૦ ટન જમીનમાંથી ૧૭,૩૦,૦૦૦ ટન ખારા પાણીમાંથી મીઠું બનાવાય છે. ૩૦,૦૦૦ ટન સિંધવ કૉરિક્કર્ગસ પાસેથી નીકળે છે.

ઇંગ્લંડનું વધારેમાં વધારે મીઠું યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને હિંદુસ્તાન ખાતે નિકાસ થાય છે. હિંદમાં દર વર્ષે ૨,૦૦,૦૦૦ ટન અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ૫૦,૦૦૦ થી ૭૫,૦૦૦ ટન જેટલું જાય છે. એકલા સિવરપુલથીજ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, બ્રિટિશ ઉત્તર અમેરિકા, વેસ્ટ ઇન્ડીઝ, દક્ષિણ અમેરિકા, આફ્રિકા, ઇસ્ટ ઇન્ડીઝ, ઑસ્ટ્રેલિયા અને ક્રાન્સ, હૉલેન્ડ, બેલ્જિયમ વગેરે યુરોપખંડના દેશોમાં મળી સાડા નવ લાખ ટન મીઠું નિકાસ થાય છે. એવી ગણતરી થઈ છે કે લંડનમાં દરરોજ ૧૧ ટન મીઠું વપરાય છે.

જર્મનિમાં પણ પુષ્કળ મીઠું નીકળે છે. લાંનું મીઠું આખા જર્મનિને પુરું પાડવા ઉપરાંત રશિયા, ઑસ્ટ્રિયા અને સ્વિટ્ઝરલેન્ડના ખાતે મોકલવામાં આવે છે. સન ૧૮૭૭-૭૮ માં મીઠું પકવવામાં લાં ૭૭ કાર-

જામાં આ પાંદડાં પવિત્ર અને શિવને પ્રિય ગણી ચઢાવે છે. તેનાં પાંદડાં ત્રણ ત્રણ સાથે વળગેલાં હોય છે.

ચમન—વિશેષ નામ છે.

૫ પતંગ—કનકવો.

ધતુપ—કામરું (તીર ફેંકવાનું.)

ચોરસ—આકૃતિમાં ચારે બાજુએ અને ખૂણા સરખાં જોઈએ.
(કિંગ્ડર્ગાર્ટનના માનનો ઉપયોગ કરાવવો.)

૭ ધમણ—ભટ્ટી ફેંકવાનું અમુક જાતનું ચામડાની બનાવટનું સાધન છે. તેની સાથે ધમ ધાતુ વપરાય છે. (ધમણ ધમવી.)

ધન—કિંગ્ડર્ગાર્ટનની રીતે બનાવતાં, અને પછી તેના ગુણો શિખવો.

૮ ઉજમ—વિશેષ નામ છે.

ઉમર—વિશેષ નામ છે.

ઉતરડ—પ્રલક્ષ બતાવે. માટલાં મોટા નાનાના કમમાં એક બીજા ઉપર ગોઠવે છે તે.

વળ—નામ અને ક્રિયાપદ તરીકે વપરાય છે. આદિ નામ તરીકે વપરાયું છે.

૯ ઢગ—ઢગલો.

ગઢ—કિલ્લો. આ શબ્દ કાઠીઆવાડમાં બહુ વપરાય છે.

ઢણુ—એ પઈસાનો સિક્કો. સુરત જિલ્લામાં એને અડીકા કહે છે.

ધવળ—એક જાતનું ઝીણું કીડા જેવું પ્રાણી. (પ્રલક્ષ બતાવવું.)

રચ—અમુક જાતની ચાર પૈડાંવાળી અને દેરા જેવા આકારની છત્રોવાળી ગાડીને હાલ રચ કહેવામાં આવે છે. આગળ ગમે તેવી ગાડીને રચ કહેતા હશે તેવું લાગે છે.

૧૦ હળ—ખસમ કરીને સહેરતા મહેતાજીઓએ પ્રલક્ષ બતાવવું.

હરણુ—બની શકે તેણે પ્રલક્ષ બતાવવું, ન બને તો રમકડું કે ચિત્ર તો જરૂર બતાવવું.

૧૧ ફણુસ—એક જાતનું ઘણું મોટું ફળ છે. સુરત જિલ્લામાં તે ઘણું જોવામાં આવે છે. તેમાંથી ચાંપાં નીકળે છે તે ખાવામાં આવે છે. (અપૂર્ણ.)

મિ. કાન્નમચ્ચલી અસગરચ્ચલી મુનશી લખી જણાવે છે, અને તેથી અમને માલમ પડે છે કે ચાલુ પુસ્તકના પાના ૭૯ માના લખાણમાં આવેલ સેવક કુતુબ-ઉલ-આલમના નામને મુસલમાન લોકો બહુ માનની નજરથી જુએ છે; માટે સર્વે વાચકોને વિનંતિ છે કે તે નામને એક વચનથી લખે-લું છે, તે બૂલ સમજી માનાયેં બહુવચન થોડાંને તેમણે વાંચવું.

એડિટર.

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

આ ઉપરથી ખબર આપવામાં આવે છે કે વર્નાક્યુલર સ્કૂલ ફાઇનલ પરીક્ષા તા. ૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૭ સોમવારને અને તાર પછીના દિવસોએ ઉત્તર વિભાગમાં ત્રીયેનાં મધ્યસ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ

બરુચ.

નડિયાદ.

સુરત.

ગોધરા

થાણા.

૨. તા. ૧૬ મી જુલાઈ ૧૯૦૩ ના મુળદ્ધ સરકારી ગેઝેટ ભાગ પહેલાંને ૮૭૩-૮૭૪ પાને પ્રમિદ્ધ કરેલા સુધારેલા નિયમો પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. ઉમેદવારોએ પોતાની અરજીઓ તા. ૧ લી ઑગસ્ટ ૧૯૦૭ ને દિવસે અગર તે અવધ મધ્યસ્થળોના પ્રમુખ ઉપર મોકલી આપવી; તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ.

૪. જે ઉમેદવારો થાણા મધ્યસ્થળમાં બેસવાના હશે તેમનું ધ્યાન મધ્ય ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે મુળદ્ધ સરકારી ગેઝેટ ભાગ બીજામાં પ્રસિદ્ધ કરેલી જાહેર ખબર તરફ ખેંચવામાં આવે છે.

૫. સન ૧૯૦૭ માટે અજમાયશ તરીકે પુરુષ ઉમેદવારોને દાખલ કરવાની ઉમ્મરની હદ ૧૭ વરસથી ઘટાડીને ૧૫ વરસની કરવામાં આવી છે.

અમદાવાદ,

F. B. Pendarves Lorr,

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

તા. ૨૩ મી મે ૧૯૦૭

ઉત્તર વિભાગ.

નિનતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરકત શિક્ષક કોપીખુકોની સાથે અમોએ બીજી કોઈ પણ ગૃહરાતી તથા અગ્રેજી બુક સેટો ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણ કરી છે. એક વખત કામ પાડી જોવાથી ખાત્રા થશે. ચેકિંગમાં જોછાખર્ચ થાય તેમ કરીશું જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું નોટપેક કાગળ લીધામાં આવશે નાહ.

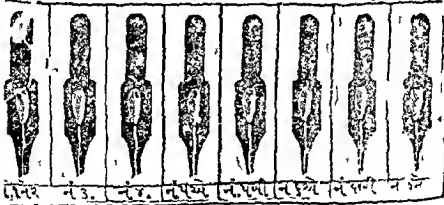
દરકત શિક્ષક કોપીખુકોના જાહેરક, જાગના, ગુદા ગુદા કડના અક્ષરોને જ બન્ધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇલાનથી મોટા ખર્ચે બનાવી મગાવી છે એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદુ અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૦-૬૦ કિમ્ત ફાળા, જોછામાં જોછા ૮ બોક્સ મગાવનારને ૬૦ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ થી તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૦ ટકા મળશે વેલ્યુપેએબલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મગાવનારને ખર્ચના ગત્ર વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહીં, અને પૈસા પડેલાંથી મોકલાવનારને બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે.

જમુના

આદરજી કાવસજી માસ્તર

દરકત શિક્ષક કોપીખુકોની સ્ટીલપેનોના

નોં. ૩. નોં. ૪. નોં. ૫. નોં. ૬. નોં. ૭. નોં. ૮. નોં. ૯.

આદરજી કાવસજી માસ્તર. દરકત શિક્ષક કોપીખુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા અને કમિશન એન્ટ. ધોળી સળાવ મુમ્બઈ.

સૂચના.

આ પત્રમાંથી સંધે લખાણુ ઝેડિટ તરફ મોકલવું નોંટપેડ કાગળ સેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન આપાશે નહિ.

છાપના મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું તે અસુક માસમા છાપવા અથવા નાપસદ પડેલું લખાણુ પાંદુ મોકલવા બંધાતા નથી જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ ખીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પૂણુ ચોખ્ખુ અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડ મોકલનારે કૃપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું અને મી બાબતના પૈમા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું તે વિના બૂન મવાનો સભવ છે. મોસ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અંધા આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય ખીજા ટિકટો લેવામા આવશે નહિ.

આ પત્રની વિગત આગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ ૧-૦-૦ મળી છે; પોસ્ટેજ માફ છૂટક નબળા પોસ્ટેજ સાથે અહીં આના, પદ્મના ખર્ચ લેનાર દસ રૂપીઆ મુખીના પગાવવાના શિક્ષક તથા સ્કૉલરને ટપાલ ખર્ચ માટે રૂ ૦-૧૦-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પ્રમા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું વિષય પસદ પડે તો તેની અમલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેને પાને ૩. ૧ મુખી આપનામા આવશે અર્થાત્ તો એમા સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખજાનાના ભાવમાંનીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરે છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ—

જાહેર ખજાને છાપવાના ભાવ.

૩.	લીમી.	તો પ્રથમ પૂરે ચાલ અને તે પછી-
૧...	...	ના અગીઆર માસ લગી દર માસે
દસથી વધારે લીટીઓ માટે ૩. ૧)		ફે ગણે ચાલ પડશે છાપામ માટે
ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે.		પહેલે મહિને પૂરે ચાલ, અને પછી
બાર મામ લગી લાગલાગટ દરે		દરેક માસે ફે ચાલ સેવાશે.
શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હુકમિત વહેંચવામાં		
		આવશે નહિ.

અંક ૮ મો.

પુસ્તક ૪૬ મું.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

આગષ્ટ ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માસ.....	૨૨૫-૨૩૪
વાચનપદની નોંધ	૨૨૫-૨૩૧
જોડાણીના દોષ	૨૩૧-૨૩૪
કિન્ડર્ગાર્ટન.	૨૩૫-૨૩૮
ગીર્ણ	૨૩૮-૨૪૭
વાચનમાળાના ખુલાસા	૨૪૭-૨૫૦
કુળવણીખાતાની ખબરો	૨૫૦-૨૫૬
કાલિયાડ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા ...	૨૫૦-૨૫૧
હાર્દ અને રોએશિયલ સ્કૂલોની સ્કોલરશિપો. ...	૨૫૧-૨૫૨
ગિડય સ્કૂલ સ્કોલરશિપો	૨૫૩-૨૫૪
કાઝો શહાબુદ્દીન સ્કોલરશિપો.	૨૫૪
પ્રેમચંદ સાયચંદ મે. ટ્રેનિંગ કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા	૨૫૫
પ્રેમચંદ સાયચંદ મે ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા	૨૫૫-૨૫૬

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ યુનાઇટેડ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ દક્ષ સ્વાધીન રાખ્યા છે)

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

સર્વ જાતનાં ઇંગ્રેજી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત પુસ્તકો વેચનાર તથા
અસિદ્ધ કરનાર કાળકાઢેવી રોડ-પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ. મુંબઈ.

ટેકસ્ટબુક તરીકે સરકારે મંજૂર કરેલ સરળદેશીનામાની પદ્ધતિ,
૧૮ મી આવૃત્તિ, ૩૦૦ આનો વ્યાકરણ શિક્ષણ માળા અંક ૧ લો, (૫મી
આવૃત્તિ) ૧ આનો ધો. ૩ માટે; અંક બીજો (૫ મી આવૃત્તિ) ૨૦૦ આનો ધો.
૪ માટે, નવું ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ (૮મી આવૃત્તિ) ૪૦૦ આનો ધો.
૫, ૬, ૭ માટે, સામ્યેરી બુક તરીકે મંજૂર છે. પોસ્ટેજ ને વી. પી. ખર્ચ લેના-
રને શિરે કાંમશન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંગથી અનુક્રમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫
કા. પ્રેમચંદ્ર કરમચંદ શાહ, ડે. એ. ઇન્સપેક્ટર. મુ. શાળા.

સામ્યેરી તથા ધનાગ માટે સરકારે મંજૂર કરેલ સ્વત્પત્તિસાર બા. ૧, ૦-૬-૦૦;
તથા ધોરણ માટે ગણિત, ૦-૩-૦, ક. ૨૦ ટકા. જે. એ. એવેરી, જુનાગઢ.

આત્મારામ અને દલાલોઈની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છે નમ્બરમાં.

કેળવણી ખાતાનાં મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્ય ઇલાકાની
ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના મધ્ય અનુભવી અગ્રસહારોના મત સહ ગુજરાતી
અક્ષરોનાં શુદ્ધ વસણ શોધી મળી, તથા ધોરણને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પ્રટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક

નવા ધોરણના ક્રમ પ્રમાણે ટ્રિકરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કોપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખરીદનારને ૩૦ રકમ કમીશન મળશે

સખ એજન્ટસ. સુરત જુ મે કરસનદાસ નારણદાસ વલસાડ.
નરભોરામ ઉમીયાશંકર જલ્લાલપોર. મણુપતિશંકર નરહરીશંકર ભરૂચ.
કે. એલની કંપની. નડાયાદ. ન્યુ ગુજરાત ડેપો, છોટાલાલ ત્રિકમદાસ.
વઢવાણ. જ્યેષ્ઠ તથાકરી રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, બેદેચર મે.
ધણ જામનગર. હેમરાજ ભદ્રવણ લાવનગર. અબ્દુલહુસેન આદ.
મણ. મુખ્યાલ. એન એમ. ત્રિપાઠીની કંપની કાલણા દેવીરોડ.

સોલએજન્ટ. ચીમનલાલ મુનીલાલની કંપની, આરટોડીયારોડ-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રોઈંગ બુક. નંબર ૧-૪ (મારી)

પ્રાથમિકી સ્કુલ ડ્રોઈંગ બુકસ. નંબર ૧-૮ પીકચરવાળા

નમુના અડધી કીમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ સું.

ઓગસ્ટ, ૧૯૦૭.

અંક ૮.

માસ.

ગયા અઠમા 'પાઠની નોંધ' વિષે વિવેચન કયું છે નોંધ કાઢાંની અગત્ય તથા રીતને લગતી કેટલીક જાણવા જોગ હકીકત લખી છે. હવે વિષયપરત્વે એ વિષે કેટલીક અગત્યની સૂચના કરીએ છીએ પ્રથમ 'વાચન' નો વિષય લઈએ. શિક્ષકે જાણવું જોઈએ કે બધા વિષયની પેઠે એ વિષય માટે પણ ધોરણનો તિયાર કરી શિક્ષણ આપવાનું છે એક નીચેના ધોરણોમાં શુદ્ધ ઉચ્ચાર તરફ વિશેષ લક્ષ આપવાનું છે. કેટલોક છોકરાઓ ર, જ, વગેરે વર્ણોના ઉચ્ચારો બરોગર કરી શકતા નથી. પ્રથમથીજ એવા દોષો તરફ પૂરતું ધ્યાન ન આપવાથી ગોરી વયે એ દોષો પ્રજ્ઞ થઈ જાય છે તે દૂર કરવા ઘણા અધરા પડે છે. જાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણમાં આ જાળત પર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ દરેક વર્ણનો શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતા શિખવવું એ શિક્ષકે પ્રથમ ઉદ્દેશ રાખવો એટલું ચલા પછી સરળતાથી વાચતા શિખવવા તરફ લક્ષ આપવું દરેક વર્ણનો શુદ્ધ ઉચ્ચારે શિખવવા માટે કયા કયા વર્ણોના ઉચ્ચાર કરવા છોકરાઓને અધરા પડે છે તે શિક્ષકે જોધી કાઢવું અને પછી પોતે વારંવાર શુદ્ધ ઉચ્ચાર છોકરાના મન પર અસર થાય એવી રીતે કરી બતાવવો, તેમજ જે છોકરાઓ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતા હોય તેવાઓ પાસે પણ ઉચ્ચાર ટરવો અને એ ઉચ્ચારો તરફ જે છોકરાના ઉચ્ચારમાં ખામી હોય તેમનું લક્ષ ખેંચવું આથી તેમનો કંઈ શુદ્ધ ઉચ્ચાર તરફ કેળવાશે, પછી તેમની પાસે ઉચ્ચાર કરાવવા વારંવાર પ્રયત્ન કરવાથી આમ વર્ણોચ્ચારની ખામી દૂર થશે. આ છોકરામાં ખોડ રનામાયિક છે, એની શુભ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરી શકતી નથી

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પ્રેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક.

નવાં ધોરણોના ક્રમ પ્રમાણે ટિંકરગાર્ટન પ્રદર્શિતો આ કાપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો. (૧૦૦) ઉપરાંત ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીસન મળશે. સબ એજન્ટસ, મુરત ખુ. સે. કરસનદાસ નારણદાસ, વલ્લભા નરભેરામ ઉમીયાશંકર, જલ્લાલપોર, ગણપતિશંકર નરહરીશંકર, ભરૂચ કે. એલની કંપની, નડાયાદ, ન્યુ ગુજરાત 'રેપો', 'છાટાસાલી' ત્રિકમદાસ વઢવાણ, જયંદ તલકરી, રાંજકોટ, લેફ્ટેનન્ટ ઉત્તમચંદ, ખેડેશ્વર મે. ધન. જામનગર, હેમરાજ બલવજી, ભાવનગર, અખટલસુતેન આદ્ય મજ. સુખાધ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની કાંલજા દેવીરાડ.

સોલએજન્ટ, ચીમનલાલ સુનીલાવની કંપની આરોડીવારોડ-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ફાઇંગ બુક નંબર ૧-૪ (કારી)

પ્રાથમિકી સ્કુલ ફાઇંગ બુકસ, નંબર ૧-૮ પીઅરવાળા.

નમુના આપી ક્રીમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો અમદાવાદ.

વાનો છે, તેમ ન યાય તો કેવળ વાચન નિરુપયોગી છે. વાંચનાર જે વાંચે છે તેનો અર્થ સમજે છે એમ તેના વાચનથી જણાવવું જોઈએ, જો તે અર્થ સમજી વાંચતો હશે તો જુદા જુદા ભાવ જતાવવા ધાંટમાં ફેરફાર કરશે તેમજ યોગ્ય શબ્દો પર ભાર મૂકશે. જેમ અયોગ્ય સ્થળે અટકવાથી વાચન દૂષિત થાય છે તેમ અયોગ્ય શબ્દો પર ભાર મૂકવાથી પણ દૂષિત અને હાસ્યકારક થાય છે. વળી ગદ્ય અને પદ્યનું વાચન જુદી રીતે થવું જોઈએ એ તો સ્પષ્ટજ છે. ગદ્યની પેઠે પદ્ય વાંચવું એ ભૂક્ષ-ભરેલુંજ છે. પદ્યનો રાગ કે છન્દ સગળ ક્યાં ક્યાં તાલ આવે છે તે કેવી દબે એ રાગ કે છન્દ ગવાય છે તે શિક્ષકે જાણી છોકરાંને શિખવવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ધોરણપરતે ઉચ્ચારશુદ્ધિ, સરળતા, વિરામ, ભાવ વગેરે પર શિક્ષકે ધ્યાન આપવું. પોતે શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરી જતાવવા, તેમજ નમુનાદાર વાચન વાંચી જતાવવું. કેટલેક પ્રસંગે છોકરાઓ પાસે સાથે વંચાવવું અને કેટલેક પ્રસંગે ઉપસા નગર પાસે વંચાવી તે તરફ નજાણા છોકરાંઓનું ધ્યાન ખેંચવું. વળી વર્ગશિક્ષકે કયા વિષયમાં કયાં છોકરાં નજાણાં છે તે જાણવુંજ જોઈએ; અને જે વિષયમાં જે છોકરાં પાછળ પડતાં હોય તેમના પર તે વિષયમાં ખાસ લક્ષ આપવું. આ રીતે જે છોકરાં વાચનના વિષયમાં નજાણાં હોય તેમના પર ખાસ ધ્યાન આપવાથી તેઓ ઝટ મુધરશે. વાચન એવી રીતે થવું જોઈએ કે જેના હાથમાં ચોપડી ન હોય તે પણ એનો અર્થ સમજી શકે. શું વાંચે છે તે જાણવા હાથમાં ચોપડી લેવી પડે તો વાચન અપૂર્ણજ સમજવું. કોઈ કોઈ પ્રસંગે શિક્ષકે હાથમાં ચોપડી લીધા વગર છોકરાંનું વાચન સાંભળવું અને બરાબર સમજાય નહિ તો એમ સમજવું કે વાચનમાં ખામી છે. વળી કેટલીક વખત વર્ગમાં વાંચનાર છોકરા સિવાય બીજા કોઈ પાસે ચોપડી રખાવવી નહિ, અને પછી તેની પાસે વંચાવવું. આથી સ્પષ્ટ બોલવાની કેવી જરૂર છે તે તેને સમજશે. કેટલાક છોકરાને જટુ ધામે બોલવાની ટેવ હોય છે તે ટેવ દૂર કરવી એ પણ શિક્ષકનું કામ છે. બધા સાંભળે એટલે મોટે ધા-ટથી વાંચવાની ટેવ પાડવી. વર્ગમાંથી દૂર ખમેડી તેવા છોકરાઓ પાસે વંચાવવું અને દૂરમાં દૂર બેઠેલા છોકરા પણ સાંભળી શકે એવી રીતે વાંચે સાંભળી ફરી ફરીને વંચાવવું.

વાચનને વિષે આટલી સામાન્ય હકીકત આપ્યા પછી નોંધમાં કંઈ કંઈ બાબત પરંતુ લક્ષ આપવું તે કહેવાની જરૂર છે. જે જે શબ્દોના ઉચ્ચાર કે અર્થ અધરાં પડશે એમ લાગે એવા શબ્દોની યાદી શિક્ષકે અંગાઉથી કરી રાખવી અને તે કેવી રીતે શિખવવા તે વિષે પણ અંગાઉથી વિચાર કરી રાખવો. અર્થ છુટા સમજાવવા નહિ, પણ વાક્યોમાં શબ્દો વાપરી સમજાવવા. આખા વાક્યોનો અર્થ સમજાવ્યે એવો વાક્યો વાપરવાં તે તેમાં જે શબ્દો નવીન હોય તે વાપરવા, એટલે છોકરાં તેનો અર્થ અટકળથી કહી શકશે. અર્થ આપડ્યા પછી તેમની પાસે તે શબ્દોનો ઉપયોગ કરાવવો એટલે અર્થનો સંસ્કાર મન પર વધારે દંઢ થશે. જે શબ્દોનો અર્થ સમજાવવો હોય તેનાથી અધરાં શબ્દમાં તે સમજાવેલો કે માત્ર પર્યાયશબ્દ આપી સંતુષ્ટ થવું એ જીતભરેલું છે. ઘણા શિક્ષકો એવી ભૂલો કરે છે. બાળક છોકરા અમુક શબ્દોનો અર્થ સમજતા હોય એમ લાગે તો બસ છે. તેને માટે પર્યાયશબ્દ આપી શકે નહિ તો હરકત નહિ. પર્યાય આપાવવોજ એમ શિક્ષકે ઉદ્દેશ ન રાખવો.

વાચનના વિષય માટે ખીજી બાબત લક્ષમાં રાખવાની છે તે એ કે વ્યવસ્થાકરણ, વ્યાકરણ, જોડણી, અને વ્યુત્પત્તિ એ વિષયોને ધોરણેનું ઉપસારે યથાયોગ્ય હમેશ વાચન સાથે જોડવા. ઘણા શિક્ષકો એમાંનો કોઈપણ વિષયને વાચનના વિષય સાથે જોડતા નથી. આનું પરિણામ એ થાય છે કે વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ અને વાક્યવ્યવસ્થાના વિષયો નીરસ થઈ છોકરાંને ઘણાજ અપ્રિય લાગે છે. એ વિષયો શિખવાના તેઓ હેતુ સ-

આવી રીતે વ્યુત્પત્તિ અને વ્યાકરણના વિષયો વાચન સાથે શિખવવાથી જોડણી, શબ્દજ્ઞાન અને અર્થજ્ઞાનમાં વધારો કરી શકાય છે અને શિક્ષણ રસિક થાય છે. સમજૂતી શિખવતી વખતે વસ્તુપ્રદર્શન અને ચિત્ર-પ્રદર્શનનો યથાયોગ્ય પ્રસંગાનુસાર ઉપયોગ કરવાનું ભૂલવું નહિ.

વાચનની નોંધ નીચેની રીતે કરવી—

વિષય—વાચન (પુસ્તક અને 'પાઠનાં નામ લખવો).

વખત—(જેટલો નિમિત્ત હોય તે લખવો).

ધોરણ—(જે શિખવવું હોય તે લખવું).

સાહિત્ય—દરેક છોકરા પાસે વાચનપુસ્તક, શિક્ષક પાસે વાચન-પુસ્તક, કાળું પાટીઉં છત્યાદિ.

હેતુ—(અ) નીચેના શબ્દોના ઉચ્ચાર અને અર્થ શિખવવા. (સામાન્ય રીતે અને વાક્યના સંબંધમાં). (જે શબ્દો અધરા લાગે તેની ટુંકી યાદી આપવી.)

(આ) શુદ્ધ ઉચ્ચારથી, સરળતાથી અને ભાવપૂર્વક વાંચતાં શિખવવું (ધોરણપરત્વે યથાયોગ્ય લખવું).

(ઇ) શબ્દોનું પદ્મચ્છેદ, વાક્યોનું પૃથક્કરણ, અને શબ્દોની જોડણી અને વ્યુત્પત્તિ શિખવી ભાષાશાસ્ત્ર સચોટ વધારવું. (આ રચને ટુંકામાં જે જે શબ્દો કે વાક્યોનું વ્યાકરણ વગેરે શિખવવું હોય તે લખવું).

પાઠની યોજના.

(અ) શુદ્ધ ઉચ્ચાર માટે મનોમયન—જે શબ્દોના ઉચ્ચાર કરવા અધરા પડે તેવા શબ્દો એકઠા કર્યા હોય તેનો ઉચ્ચાર શિખવવો. શિક્ષકે જાતે શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરી બતાવવો, વર્ગ પાસે સાથે ઉચ્ચાર કરાવવો, છુટા છુટા છોકરાઓ પાસે ઉચ્ચાર કરાવવો, અને નખજો હોય તેમની પાસે ખાસ કરાવવો. દરેકને શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતાં આવડે ત્યારે જ શિક્ષકે સંતુષ્ટ થવું. પછી એજ શબ્દો કાળા પાટીઆ પર લખવા અને તેમનો ઉચ્ચાર કરી કરાવવો.

(આ) શિક્ષકનું નમુનાદાર વાચન અને છાત્રાનું એકઠું વાચન—નોંધમાં એક નાનો પરિચ્છેદ (પરેઆશ) લખવો અને શિક્ષક ક્યાં ક્યાં અટકવાનો છે તે જતાવવા વચ્ચે વચ્ચે ઊભી લીટી મૂકવી. એવી રીતે એકેક વાક્ય વાંચી વર્ગ પાસે સાથે વંચાવવું. પછી છુદું-છુદું વંચાવવું. છાત્રાઓ પાસે ભૂલો શોધાવવી. એમ પરિચ્છેદ પૂરો કરવો.

ઉપલાં ધોરણમાં તેમજ નીચલાં ધોરણોમાં પણ દરેક શિક્ષક આરંભમાં નમુનાદાર વાચન વાચી જતાવવાની જરૂર નથી, ઉપલા નંબર જેઓમાં વાંચવાની શક્તિ આવી હોય તેમની પાસે વંચાવવું અને તેમના દોષો ખીળ છાત્રાઓ પાસે દર્શાવવા. વળી યોગ્ય રીતે તે દોષોમાંથી છાત્રાઓને મુક્ત કરવા પોતે ઉત્તમ નમુના તેમના સમક્ષ મૂકવા તે તે તરફ સર્વનું ધ્યાન ખેંચવું. દરેક પ્રસંગે સાથે વંચાવવાની પણ જરૂર નથી એ પણ લક્ષમાં રાખવું. ભાવ સાથે કેવી રીતે વંચાય, ક્યાં શબ્દો પર ભાર મૂકવાની જરૂર છે તે શા માટે, તે તરફ પણ છાત્રાઓનું લક્ષ્ય ખેંચવું. ભાવ સાથે યોગ્ય રીતે વાંચવા માટે પાઠનો અર્થ છાત્રાંએ ખરોખર સમજવો જોઈએ; માટે સમજુતી શિખવતાં પહેલાં શુદ્ધ ઉચ્ચાર સાથે અને વિરામચિહ્નને અનુસારે યોગ્ય રથજે અટકી વાંચતાં પ્રથમ શિખવવું. એવી રીતે વાંચતાં આવડ્યા પછી અર્થ સમજાવવો અને તે આવડ્યા પછી ભાવ સાથે વાંચતાં શિખવવું.

(ઇ) શબ્દ અને શબ્દસમુદાયની સમજુતી—ઉપર જે પરિચ્છેદ લખવાને કહ્યો છે તેમાં અધરા શબ્દો અને શબ્દ સમુદાયોની નીચે લીટી દોરવી. પછી એ શબ્દો એક પછી એક અનુક્રમે લખવા અને તેની જે સમજુતી આપવી હોય તે લખવી. પ્રદર્શન ને ચિત્રનો ઉપયોગ કરવો હોય તો તે પણ લખવું.

(ઈ) વ્યાકરણ, વાક્યપૃથક્કરણ અને વ્યુત્પત્તિ—જે જે શબ્દોનું પદ્મચ્છેદ કરાવવું હોય, જે વાક્યનું પ્રયક્કરણ શિખવવું હોય અને જે શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ શિખવવી હોય તે અનુક્રમે લખી તેની સામા યોગ્ય ઉત્તર લખવો તે તે શિખવવામાં પૂર્વગત જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી 'જન-ણીતા પરથી અજણ્યા પર જવાનું' મૂળ કેવી રીતે લાગુ પાડશે તે દર્શાવવું.

(ઉ) દરેક પરિચ્છેદ એ રીતે શિખવવો અને દરેકને અન્તે વર્ગને તેનો સાર પૂછવો; તેમજ શબ્દોની જોડણી, ઉચ્ચાર, વ્યુત્પત્તિ વગેરે જે શિખવ્યું હોય તેનું પુનરાવર્તન કરવું.

(જી) કાળા પાટીઆ પર લખવાની યાદી તૈયાર કરી લખવી.

જોડણીના દોષો.

ગઈ હાસિક પરીક્ષા વખતે કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ તેમજ વધુ શિક્ષણ સેવા આવેલા શિક્ષકોના ઉત્તરપત્રોમાં જોવામાં આવેલા જોડણીના દોષોની ટીપ નીચે આપી છે. એ વિષે અગાઉ નિયમસહિત સંવિસ્તર લખવામાં આવ્યું છે, તેમજ અશુદ્ધ શબ્દોની માત્ર ટીપો પણ આપવામાં આવી છે (જુઓ શાળાપત્ર પુ. ૪૨ પૃ. ૧૨૯—૧૪૦, તેમજ શાળાપત્ર પુ. ૪૬ પૃ. ૮—૧૫), તેમ છતાં જૂલો વારંવાર થયાંજ કરે છે તેનું કારણ શુદ્ધ લખાણ તરફ દુર્લક્ષજ છે. શિક્ષકો તેમજ જોડણી શિક્ષકો થવાના છે તેઓ આવી જૂલો કરે તો પ્રાથમિક શાળાનું શિક્ષણ કેમ મુધરે ? એવી જૂલો કૉલેજમાં શિક્ષણ સેતા વિદ્યાર્થીઓ કરે છે તો ખહારના શિક્ષકો જોડણી અશિક્ષિત છે તેઓ કરે તેમાં તો નવાઈજ શી ! આવી જૂલો શિક્ષિત તેમજ અશિક્ષિત શિક્ષકો ન કરે એવા હેતુથી તેમનું લક્ષ આકર્ષવા નીચે યાદી આપી છે. આશા છે કે સર્વ શિક્ષકો એ તરફ યોગ્ય લક્ષ આપી એવી જૂલો કરતાં અટકશે. શુદ્ધ ઉચ્ચાર ને શુદ્ધ લખાણ તરફ ધ્યાન આપવું એ તેમનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે એ તેમજો કદી વીસરવું નહિ.

અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
અપૂર્ણાંક,	અપૂર્ણાંક	પારિભાષીક	પારિભાષિક
અપૂર્ણક,		સાર, રહેતુ,	સાર્ક, રહેતું,
અપૂર્ણક		જતુ, ખીજુ,	જતું, ખીજું,
ત્રીરાશી,	ત્રિરાશિ	ત્રીજુ, સાદુ વગે-	ત્રીજું, સાદું
ત્રિરાશી	"	રે (અનુસ્વારની ખામી)	વગેરે
પંચરાશી	પંચરાશિ	નિચે	નીચે
બહુરાશી	બહુરાશિ	મુક્ત	મુક્ત
રસીક, સ્વભાષીક	રસિક, સ્વાભાષિક	રથલ	રથલ
માનસીક	માનસિક		

अशुद्ध	शुद्ध
निरस	नीरस
परिक्षा, निरिक्षा	परीक्षा, निरीक्षा
भूष्य	भुष्य
सतत्	सतत्
सौहार्द्यता, स्वाश्रयता	सौहार्द्य, स्वाश्रय
प्राधान्यपण्य	प्राधान्य
पुनरावृत्त,	पुनरावृत्त,
पुनरावर्तन	पुनरावर्तन
शास्त्रिय	शास्त्रीय
अन्तरदर्शन	अन्तर्दर्शन
लिन, तल्लिन	लीन, तल्लीन
समक्षीयाण्यु	समक्षीयाण्यु
भूभिति, त्रिकोण्यु-	भूमिति, त्रिको-
भित्ति, त्रिकोण्यु	भूमिति, त्रिकोण्यु
शरीर, शारीरिक	शरीर, शारीरिक
पीष्टपेषण्यु	पिष्टपेषण्यु
हानी, निति	हानि, नीति
दृष्टी, स्थापित, वृत्ति,	दृष्टि, स्थिति, वृ-
प्रिति, आकृति	त्ति, प्रीति, आकृति
दुर	दूर
रमण्यु, समरण्यु	रमण्यु
क्षीयर्थ	क्षयर्थ
नीर्था	निष्ठा
कृतिभ	कृत्रिम
रक्षुर्ति	रक्षुर्ति
त्रोत्र	त्रिन्
रक्षित, कक्षित,	रक्षित, कक्षित,
परिमीत	परिमित

अशुद्ध	शुद्ध
द्रष्टा	दृष्टा
द्रष्टान्त, प्रप्ति	दृष्टान्त, वृत्ति
प्रथकरण्यु	पृथकरण्यु
धर्माष्ट रोगीष्ट	धर्मिष्ठ रोगिष्ठ
गंभीरपण्यु	गंभीरपण्यु
शपूष्यु	सपूष्यु
तीररक्षार	तिररक्षार
परिशिलन	परिशीलन
रपष्टिकरण्यु	रपष्टीकरण्यु
नान्यतर	नान्यतर
अन्ने	अने, अन्ने
अनुरवार	अनुरवार
अनुनासिक	अनुनासिक
अनुक्रम	अनुक्रम
वर्णन	वर्णन
कर्तरीप्रयोग	कर्तरिप्रयोग
शरणी	सरणी
अनुकुण	अनुकूण
अमूक	अमुक
उद्योग	उद्योग
अकगण्यु	अकगण्यु
शंभ्या	सभ्या
आस, आंश,	अश
आस	
सुक्ष्म	सूक्ष्म
परिणाम	परिणाम
संशय, संशय	संशय
विशेषण्यु	विशेषण्यु

અશુદ્ધ	શુદ્ધ
વિશેષ	વિશેષ્ય
વિષેશ	વિશેષ
નીરૂપયોગી	નિરૂપયોગી
અદ્રશ્ય	અદૃશ્ય
પુસ્તક	પુસ્તક
ઉદાર	ઉદાર
ઉત્પન્ન, ઉત્પન્ન	ઉત્પન્ન
ઉત્સાહ	ઉત્સાહ
અવશ્ય	અવશ્ય
રપટ	રપટ
ન્યૂનતા	ન્યૂનતા
દોશ	દોષ
ઉત્તમ	ઉત્તમ
એકાગ્રહતા	એકાગ્રતા
વિસ્તીર્ણ	વિસ્તીર્ણ
સ્વઆશ્રય	સ્વાશ્રય
સૂચક	સૂચક
રૂચી	રૂચિ
વ્યવહારિક,	વ્યાવહારિક
વ્યવહારીક	"
વ્યાપનિ	વ્યાપિ
અન્યમિત	અનિયમિત
શુદ્ધ	શુદ્ધ
અવતાર	અવતાર
ધાતું, હેતું	ધાતુ, હેતુ
સમુદ્ધ	સમુદ્ધ
ગૂમ	ગુમ
વ્યવહાર, વ્યાવહાર	વ્યવહાર

અશુદ્ધ	શુદ્ધ
મળે છે	મળે છે
મળતું	મળતું
વિગેરે	વગેરે
વહન્યાભાવ	વહન્યભાવ
દુષિત	દૂષિત
વિશિષ્ટ	વિશિષ્ટ
ગાયત્ર	ગોત્ર, ગાય- પણું
વાખ્યા, વાખ્યા	વ્યાખ્યા
નીયમિત	નિયમિત
આવશ્યકતા	આવશ્યકતા
સુન્ય	શૂન્ય
ઉદાત	ઉદાત
નિગમ	નિગમન
અભ્યાસ	અભ્યાસ
લઘુતમ,	લઘુતમ
લઘુતમ	"
સત્તાંશ	શતાંશ
સદ્ગ્તાંશ	સદ્ગ્તાંશ
મૂળતત્વ	મૂળતત્ત્વ
સમુદ્ર મથન	સમુદ્રમથન
ધન્વન્તરી	ધન્વન્તરિ
કામદૂગા	કામદુધા
સારકું	શાર્કું
અમૃત	અમૃત
વાસુકી	વાસુકિ
મણી	મણિ
વિશ્વ	વિષ્વ

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
અક્ષોદિણી	અક્ષોદિણી	સુદ્ધિ	શુદ્ધિ
બહુમિહી	બહુમીહિ	આરોગ્યતા	આરોગ્ય
અવ્યભાવ,	અવ્યયીભાવ	હૃદય	હૃદય
અવ્યયભાવ	"	વનસ્પતી	વનસ્પતિ
આધિન	આધીન	જીર્ણ	ઝીર્ણ
સ્વાસ	શ્વાસ	સંદેહ	સંદેહ
પિતાંબર	પીતાંબર	ત્રીજીઆ	ત્રિજ્યા
કાર્થોનીક	કાર્થોનિક	ધાન	ધ્યાન
એસીક	એસિક	પૃથ્વી	પૃથ્વી
બાષ્પબવન	બાષ્પબવન	વિસુમત,	વિયુવટત
મતિદિન	મતિહીન	વિશુષ્ટ	"
પરીચય	પરિચય	દ્વીશ	દ્વિશ
પૂષ્કળ	પુષ્કળ	ચિન્હ	ચિન્ન
અમુલ્ય	અમૂલ્ય	ઉભયાન્વી	ઉભયાન્વયી
છીદ્ર	છિદ્ર	સિતકટીબંધ	શી તાટિ- બંધ
ગિતાહાર	મિતાહાર	આસથ	ઔપથ
બિભત્સ	બીભત્સ	દરેક માણસો	દરેક માણસ
અપ્રીય	અપ્રિય	વસ્તુઓ દ્વારા	વસ્તુદ્વારા
કદાપી	કદાપિ		

લીટીને છેડે શબ્દો અધુરા હોય તો અધુરા છે એમ બતાવવા આડી લીટી મૂકતા નથી.

સામાસિક શબ્દોના અવયવો છૂટા પાડે છે—માનસ શાસ્ત્ર, માયાળુ પણું.

‘આદય’ જેવા અશુદ્ધ શબ્દો. ‘આદય’ એવો બાપામાં શબ્દજ નથી. એને બદલે ‘પૂર્વગ’ વાપરવો.

‘આસક્તિ, સમજણ, કટાપણ, ઉદાર, માયાળુ વગેરે શુદ્ધો’—શુદ્ધો ગણાવતાં નામની સાથે વિશેષણો વાપરે છે.

કિન્ડર્ગાર્ટન.

(સાંધણુ ૪૪ ૫૪ થી)

બક્ષીસ ૧૩ મી.

પ્રસ્તાવના:—આ ઉદ્યોગમાં કાતરથી કાગળોના કડકાઓ કાપી, કાપેલા કડકાઓ છુટા કરી, તેમને કાર્ડબોર્ડ કે પાટીઆં ઉપર લાઢી કે સુંદરથી સુંદર દેખાય તેમ ચોડવાના છે. કાતર જેવું ધારવાળું હથિયાર બાળકોને વાપરવા યોગ્ય નથી એમ ધારીને ઘણા વિદ્વાનો આ ઉદ્યોગ બાળકને લાયક ગણ્યતા નથી, પરંતુ આ ઉદ્યોગ બાળકને કેટલો પ્રિય છે તે સૌ જાણે છે. જ્યારે લાગ કાવે ત્યારે બાળક કાતર લેવા ચૂકતું નથી અને દરેક ઘરમાં તેમની અગ્નિનતાથી કાતરથી કાપેલી અને તેથી થયેલા તુકસાનવાળી ચીજોનો ઢગલો હોય છે. બાળકોની રગતો અને તેમનાં સ્વાભાવિક વલણોનું અવલોકન કરવાનો અને તેને સીધી દિશામાં દોરવાનો ક્રોએલ સાહેબના સંબંધનો આ એક વિશેષ દાખલો છે કાપવાનું અને તેના ધાટ કરવાનું વલણ બાળકના જન્મ સાથેજ જન્મ પામે છે; અર્થાત્ તેનું ખીજ બાળકમાં હોય છેજ; તે તેને અમુક નિયમોમાં લાવીને દુનિયાદારીમાં ઘણી મદદરતની કાતર જેવી ચીજ વાપરવાની અને તેથી સુંદર ધાટો બનાવવાની તેમની ટેવને કેળવી ઉત્તેજન આપવું એ કંઈ જોણું અગત્યનું નથી. બાળકનો આ ઉદ્યોગ સીધે રસ્તે દોરવામાં ન આવે તોપણ બાળકની એ ટેવ જવાની નથી, તેમજ તેઓ ઉપયોગની વસ્તુઓ કાતરના સાધનથી નકામી કર્યા વિના રહેનાર નથી. આ તેમનો વખત નિરર્થક તુકસાન કરવામાં જાય તેના કરતાં ઉપયોગી અને આનંદ ઉપજાવે તેવા ધાટો બનાવવામાં જાય તે વિશેષ પસંદ કરવા લાયક છે.

બાળક કાતરથી સ્વચ્છ રીતે અને ચોકસાઈથી કાતરતાં શીખે એ તેમની પાછળની નિયાળની છંદગી ગાળવામાં બહુ અગત્યનું યર્ધ પડે છે, છોકરીઓને આગળ જતાં કપડાં સીવવાનો, અને તે પછી કપડાં વેતરીને સીવવા લાયક કપડાં તૈયાર કરાવવાનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. આ બક્ષીસ તેમને એક ઘણીજ સારી મદદગાર યર્ધ પડે તેમાં આશ્ચર્ય થું છે? જેમને કાતર વાપરવાની છૂટ નથી તેમને હાથે સારો નમુનો કપાય તે પહેલાં કેટલાં કપડાં બગડે છે, તેનો ખ્યાલ કરીએ તો

પુઠું ઉપર કાગળ ચોઢવામાં આવે છે, સારપછી કેટલીક વારે ચુંદર કે લાહી સુંકવાથી જે ભાગ તરફ ઘાટ કે ખીજો કાગળ ચોઢવામાં આવ્યો હોય તે બાજુ તરફ પુઠું વળવા માંડે છે, માટે કાગળ લગાડવા પછી આપું પુઠું સુકાય ત્યાંસુધી તેને બે પાટલાની સપાટી કે એવી કોઈ ભારવાળી, અને જોની આપછી સપાટી સરખી રીતે દાબે તેવી બે વસ્તુઓની વચ્ચે દબાવી મૂકવું.

(૭) હાથ ધોવાને પાણી અને લોવાને રૂબાલ વગેરેની સગવડ રખાવવી.

(અપૂર્ણ.)

મીઠું.

(સાંધણુ ૫૪ ૨૨૧ થી).

હિંદુસ્તાનમાં જુદે જુદે ઠેકાણે બનતું મીઠું.

સૂરના-ગયા અકમાં આ વિષયની સરખાતમાં ' સોડીઅમ એક ભાગ અને ક્લોરાઇડ બે ભાગ (NaCl_2) ' લખેલું છે તે સુધારીને ' સોડીઅમ એક ભાગ અને ક્લોરાઇડ એક ભાગ (NaCl) એમ વાચવું

મદ્રાસ ઇલાકો—અહીં પહેલાંના વખતમાં બે રીતે મીઠું બનાવવામાં આવતું. (૧) સમુદ્રના ખાસ પાણીમાંથી (૨) ખારી માટીમાંથી. આ બીજી રીતે એટલે ખારી માટીમાંથી મીઠું બનાવવાની હાલ સરકાર તરફથી મના કરવામાં આવી છે, અને જોરસાથી કોમોરીન બ્રશિર સુધી દરીઆ કિનારે મીઠું પકવી આખા ઇલાકાને પૂર પાડે છે. યોડુ ઘણું મીઠું મુખર્ષ ઇલાકાથી અહીં આયાત થાય છે. સન ૧૮૮૯-૯૦ માં આ ઇલાકામાં કુલ ૧,૨૨૧,૦૦૦ મણ (૮૨૬ રતલનો) મીઠું સરકાર તરફથી અને ૮,૧૯૭,૦૦૦ મણ મીઠું ખાનગી રીતે પકવાયું હતું.

મુખર્ષ ઇલાકો—આ ઇલાકામાં સમુદ્રના કાંઠા પર દરીઆના પાણીમાંથી ઘણાં વર્ષો થયાં મીઠું પકવાય છે. ફક્ત યાણા પાસેજ મીઠું પકવવામાં ૨૦,૦૦૦ કરતાં વધારે માણસો કામે લગાડવામાં આવે છે. પહેલાં ખંભાત પાસે મીઠું પકવવામાં આવતું, પણ સન ૧૮૮૧ માં ત્યાંના નવાગ સાયે થયેલા કોલકરાર પ્રમાણે બ્રિટિશ સરકારે દર વર્ષે નવામને ચાળીસ હજાર રૂપીઆ આપવા કરી ત્યાં મીઠું પકવવાનું બંધ કર્યું છે, અને આખા

ખંભાત રાજ્યને અમુક દરે મીઠું પુરું પાડવાનો ડગલ ક્યો છે. દક્ષિણમાં પહેલાં ખારી માટીમાંથી મીઠું બનાવતા, પણ આ રીતે બનાવેલું મીઠું ધણું અશુદ્ધ હોવાથી આ રીત સરકારે બંધ કરી છે. મુજરાતમાં વીરમગામ પાસે ખારાઘોડામાં અને વલસાડ પાસે ધારાસંથામાં મીઠું પકવાય છે. ખારાઘોડા પાસેની જમીનમાં કુવા ખોદી કુવા પામેજ નાના ક્યારા કરે છે જમીનની સપાટીથી પાણી ધણુંજ પાસે હોવાથી કુવા બહુ ઊંડા ખોદવા પડતા નથી. કુવામાંથી પાણી કાઢી પાસેના ક્યારામાં ભરી સૂર્યના તાપથી સુકાવા દે છે. કેટલાક દિવસ સુધી દરરોજ સવારે ક્યારા પાણીથી ભરે છે. બધા પાણીનું આબખાવન થયા પછી રહેજ મીઠું લીલું હોય છે ત્યારે તેમાં દંતાળા જેવું ઓળતર ફેરવે છે તેથી મીઠાના ગાંગડા છુટા પડે છે, તેમાં ગાંગડા ભરી અગર પર ઢગલા કરે છે ગોવા, દીવ, દમણ વગેરે પોર્ટુગલના સરખાનોમાં મીઠું પકવી લાં પુરું પાડવા ઉપરાંત બ્રિટિશ રાજ્યમાં કરાર પ્રમાણે મોકલે છે. સન ૧૯૦૦-૦૧ માં આખા મુંબઈ ઇલાકામાં ૯૫ લાખ મણ મીઠું પકવાયું હતું અને તેની કુલ પેદાશ ૨૨,૬૦૦,૦૦૦ રૂપીઆની થઈ હતી. તેની પહેલાંની સાલમાં આ કરતાં ૨. ૭૩,૬૦૦ વધારે પેદાશ થઈ હતી.

ખંભાત—પહેલાં મીડનાપુર, જેસર વગેરે ઠેકાણે આ ઇલાકામાં મીઠું પકવાતું, પણ હાલમાં બહાર, ભાગસપુર, મોંગીર અને કલકત્તાની પાડોશમાં મીઠું બનાવાય છે. બાલાસોર પાસે સમુદ્રના પાણીમાંથી મીઠું પકવવામાં આવે છે. આ ઇલાકામાં ધણું મીઠું ઇંગ્લંડથી આયાત થાય છે. જર્મેનિ, ઇટાલી, એડન, અરબસ્તાન વગેરે ઠેકાણેથી પણ અહિં મીઠું આયાત કરાય છે.

આસામ—અહિં પણ પહેલાં ખારા પાણીમાંથી મીઠું પકવવામાં આવતું. બોરહટ અને સદીયા પાસે ઇ. સ. ૧૮૦૯ માં એક લાખ મણ મીઠું પકવાયું હતું કાચાર, મણીપુર, ચીતગોંગના પહાડી ભાગમાં હાલ પણ કુવાના ખારા પાણીમાંથી મીઠું પકવાય છે.

બ્રહ્મદેશ—પેશુ પ્રાંતમાં ખારા પાણીનાં પુષ્કળ ઝરણાં છે. અહિં સોદાના વાસણોમાં ખારું પાણી ઉકાળી મીઠું બનાવે છે. પણ આ રીતે

ખનાવેલું મીઠું આખા પ્રાંતને પુરૂં પડતું નથી. ત્યાં પણ અંગાળાની પેઠે સીવરપુલના મીઠાની આયાત છે.

અયોધ્યાનો ઉત્તર ભાગ, ગદવાલ અને કમાઉન પ્રાંતમાં ટિબેટમાંથી મીઠું આવે છે. ૧૮૮૫ ના એપ્રિલથી ૧૮૯૦ ના માર્ચ આખર સુધીના ૧૨ માસમાં ૩૩,૦૦૦ મણ મીઠું ટિબેટથી આ પ્રાંતોમાં આયાત થયું હતું.

વાયવ્ય પ્રાંતોમાં પહેલાં કુરાના ખારા પાણીમાંથી મીઠું ખનાવતા, પણ તેમાં સુરોખાર, સોડીયમ કાર્બોનેટ અને મેગ્નેશિયમ સલ્ફેટનો ભેગ હોવાથી તે હલકી જાતનું ગણાતું અને તેમાં ખરચ પણ ધણો થતો. આ ઉદ્યોગ બ્રહ્મનંદ શહેર અને મુઝફ્ફર પરગણામાં જમના નદીની નજીકમાં ધણો ચાલતો, પણ હાલમાં સસ્તે ભાવે અને સાફ મીઠું પંજાબમાંથી પૂરું પડવાથી તે બંધ થયો છે.

દિલ્હીની ઈશાનમાં ૩૦ માઇલ દૂર ચુરગામ અને રોહટક પ્રગણામાં પણ મીઠું પકવાય છે અને મુલતાન પરી મીઠું કહે છે. તે ઝીણું દણે અને કંઈક અશુદ્ધ વધારે હોય છે. અયોધ્યા અને વાયવ્ય પ્રાંતોના કટ-શાક ભાગમાં તે વપરાય છે.

રજપુતાના—અહીં જુદે જુદે ધણે ઠેકાણે મીઠું પકવાય છે. સાંખર સરોવરમાંથી ધણું મીઠું ખનાવવામાં આવે છે. આ સરોવર ૭૫° ૫' પૂર્વ રેખાંશ અને ૨૬° ૫૮' ઉત્તર અક્ષાંશ પર અરવલીના કુંગરાની પૂર્વે આવેલું છે. વરસાદના દિવસમાં આસપાસના પહાડી પ્રદેશમાંથી નદીઓ અને ઝરણો દ્વારા લાવી આ સરોવરમાં નાખે છે. તે ઋતુમાં સરોવરનો વિસ્તાર લગભગ ૨૦૦ ચો. માઇલ જેટલો થાય છે. મે અને જુન માસમાં પાણી સુકાવાથી મીઠું પહેલદાર રૂપમાં જમીન પર બાજે છે. તે મીઠું ઘોળું અને ઘોળા આસમાની રંગનું હોય છે. અકબર અને તેની પછીના પાદશાહો આ સરોવરમાંથી મીઠું પકવી તેની ઉપજ લેતા હતા. મોગલ પાદશાહીની પડતી થતાં તે જોધપુર અને જયપુરના રાજાને કબજે આંધું. તેમની પાસેથી ૧૮૭૦ ના ફેબ્રુઆરીની ૧ લીના કરારથી દર વર્ષે પૂરું લાખ રૂપિયા આપવા કરી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે તે ગણાતે રાખ્યું, ત્યારથી તે ૧૮૯૦ સુધીમાં ત્યાંથી ૬૨,૦૦૦,૦૦૦ મણ મીઠું નીકળી ચુક્યું છે, મીઠું પકવ-

વાનું ખરચ અહીં ફક્ત મળે એક આનો પડે છે. આ મીઠામાં ૮૭૫ ટકા જોટલો સોડીયમ ક્લોરાઇડ, ૭૫ ટકા સોડીયમ સલ્ફેટ અને ૪૫ ટકા સોડીયમ કાર્બોનેટ રહેલો છે. નદીઓના ક્ષારો સરોવરમાં પડે છે અને સાંતું પાણી ખીજે ઠંડાણે બહાર જતું નથી તેથી બધા ક્ષાર સરોવરમાં જ રહે છે. અહીં ખેતી માટે મીઠું બને છે. (૧) જાછડું પાણી સુકાવાથી એની મેળે જમીન પર મીઠું બાજે છે. (૨) ઠેકઠેક ઠંડાણે ક્યારા કરી સૂર્યના તાપથી પાણી સુકાવા દઈ ક્યારામાં બાજેલું મીઠું એકઠું કરે છે.

આ સિવાય રજપુતાનામાં ડીડવાન (Didwana), પચબદ્ર, ફેલોડી, લુણી વગેરે ઠંડાણે મીઠું બનાવાય છે.

સાંખર સરોવરથી ૪૦ માઇલ દૂરનો પ્રદેશ જે જોધપુર રાજ્યને કબજે છે તેમાં ૩૪૨ ગાઈલના વિસ્તારમાં વરસાદના દિવસોમાં સરાસરી ૬ થી ૮ ઇંચ જાડાઈનું પાણી બરાબ છે. આ પાણીમાંથી મીઠું બનાવાય છે. જોધપુરના રાજા પાસેથી બ્રિટિશ સરકારે દર વર્ષે ૨૦૦,૦૦૦ રૂપિયાના ગણતથી આ પ્રદેશ રાખેલો છે, અને તેમાં મીઠું પકવે છે. સૂર્યના તાપથી પાણી સુકાવાથી જમીન પર બાજેલું મીઠું એકઠું કરે છે, તે સિવાય સાં કુના ખોદીને ક્યારામાં પાણી બરીને પણ મીઠું બનાવે છે. અહીં દર વર્ષે ૩૬ લાખ મણ મીઠું પાકે છે તે શેકવટી, જોધપુર વગેરે દેશી રાજ્યમાં અને હિસાર, સહરાનપુર, મોઝફ્ફરનગર વગેરે ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યમાં ખપે છે. અહીં મીઠું પકવવાનું ખરચ દર મણે ૪૬ પાઈ થાય છે.

૮ માઇલ સાંખી અને ૨૬ માઇલ પહોળી પચબદ્રની ખીણ જોધપુરથી નેર્નરલ કોલમાં ૫૦ માઇલ દૂર છે, સાં પણ મીઠું પકવાય છે, જોધપુરના રાજા પાસેથી દર વર્ષે ૧,૭૦,૦૦૦ રૂપિયાના ગણતથી મીઠું પકવવા આ ખીણ બ્રિટિશ સરકારે રાખેલી છે અહીંથી નીકળેલું મીઠું ધણુંજ શુદ્ધ હોઈ તેમાં ૯૯.૮૭ ટકા જોટલો સોડીયમ ક્લોરાઇડ હોય છે. શરદીની ઋતુમાં તે મીઠું હિંદુસ્તાનના ખીજા બધા મીઠા કરતાં ઘણું ઓછું ઓગળી જાય છે. ૧૦૦ થી ૪૦૦ ફૂટ લાંબા, ૬૦ થી ૧૦૦ ફૂટ પહોળા અને ૧૦ થી ૧૨ ફૂટ જાડા ખાડા કરી તેમાં ખીણનું પાણી ભરે છે. જે ત્રણ વર્ષે તે પાણી સુકાય છે. થોડું ઘણું સુકાયા પછી તેમાં કાંટાનાં ઝાંખરાં નાખે છે કે જેથી મીઠાના પડેલું તેને વળગી રહે. પાણી

તદન સુકાઈ ગયા પછી મચ્છરો જાખરાં પરથી મીઠું ઉઠરડી ટોપલીઓ મરી બહાર કાઢે છે. અહીંનું મીઠું જોધપુરના રાજ્યમાં તથા મધ્ય હિંદમાં વપરાય છે.

પચ્ચત્રની પાસે કચ્છના રણમાં ફેલાતી છુછી નદીના પ્રદેશમાં પણ મીઠું પકત્રાય છે. આ મીઠું બ્રિટિશ સરકારમાં લાવવાની મનાઈ છે. અહીં ફક્ત ૫,૦૦૦ મણ મીઠું પકત્રી નજીકના ગામને વાપરવાની છૂટ છે.

જોધપુરની હિતરે ૬૦ માઇલ દૂર ફેલોડી પાસે મીઠું પકવાય છે. બ્રિટિશ સરકારે આ કારખાનું પણ જોધપુરના રાજા પાસેથી રૂપીઆ ૪,૫૦૦ ના ગણા-તથી રાખેલું છે. જોધપુર અને મિકાનેરના રણમાં રહેનારને આ મીઠું પૂરું પડે છે.

એકદર રજપુતાનામાં પાકતું મીઠું. મણ=૮૨૬ પૌંડ.

		મણ.
૧૮૮૯ ના એપ્રિલથી ૧૮૯૦ ના માઝ આખર સુધી	સાંમર	૩૮,૩૪,૮૦૫;
	ડીડવાન	૩,૭૭,૦૬૮;
	પચ્ચત્ર	૬,૧૪,૯૦૧;
	ફેલોડી	૪૪,૯૫૫;
	દિલ્લી	૩,૨૮,૮૫૧;

કુલ ૫૨,૦૦,૫૮૦

પુંજાબ—મીઠાને માટે આ પ્રાંત આખી દુનીઆમાં જાણીતો છે. સિંધુ અને જોધમની વચ્ચેના પ્રદેશમાં, કોહટ પાસે અને મંડીના રાજ્યમાં એમ ત્રણ ઠેકાણેથી સિંધવ ખોદી કાઢવામાં આવે છે.

જોધમ અને સિંધુની વચ્ચેનો જે પ્રદેશ ૭૧° ૩૦' થી ૭૦° ૩૦' પૂર્વ રેખાંશની અને ૩૨° ૨૬' થી ૩૦° ઉત્તર અક્ષાંશ વચ્ચે સિંધ સાગર દોહ્યામની હિતરે આવેલો છે સાંથી પુષ્કળ સિંધવ નીકળે છે. તેનો વિસ્તાર લગભગ ૧૫૨ ચોરસ માઇલ છે. એવી ગણતરી કરી છે કે તેમાં ૧૦ ધન માઇલ અથવા (૭૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ ટન) સિંધવ છે. આ મીઠું ધર્જુન શુદ્ધ રૂપમાં હોવાથી તેવું ખાણોમાંથી નીકળે છે તેવું જ ખોરાકમાં વપરાય છે તેમાં એકડે ૯૮ ભાગ જટલો સોડિયમ ક્લોરાઇડ હોય છે. લોહક્ષારના ભેગને લીધે તેનો રંગ રતાસ પડતો હોય છે, મેયોની ખાણો અહીં સર્વથી મોટી ગણાય છે, મેયો નામે વાઈસરોયે ૧૮૭૦ ના એપ્રિલમાં આ ખાણોની ખુલાકાત લેવાથી તેવું આવું નામ પડેલું છે, ખાણોમાંથી ધામુવે અને ગાડાં મારફત સિંધવ

ખંઠાર કાઢે છે. આ ખાણ ૧૮૪૯ માં પંજાબની સાથે ઇંગ્લેન્ડ સરકારને કેળવે આવી, સારથી ૧૮૯૦ સુધીમાં લગભગ પંદર લાખ ટન જેટલો સિંધવ તો વેચાઈ ગયો છે. ૫૫૦ ફૂટ જાડાઈનો મીઠાનો યર અને ૧,૦૦૦ ફૂટ જાડાઈનો ખારી માટીના યર મળી ૧૫૫૦ ફૂટ ઊંડાઈમાં ત્યાં મીઠું બરેલું છે. ૧૮૭૦ માં આ ખાણોના મીઠાની નિકાસ ૧૨ લાખ મણ જેટલી હતી તે વધીને હાલ ૨૦ લાખ મણ જેટલી થઈ છે. આ મીઠું સિંધનો પૂર્વના બધા પંજાબ ઇલાકામાં સિંધની ઉત્તર ભાગમાં, કાશ્મીર અને વાયવ્ય પ્રાંતોના ઉત્તર ભાગમાં વપરાય છે. બનારસ અને ગયાના જનાણુ તેમજ સાધુઓ અને પવિત્ર માણુઓ આજ મીઠું ધર્મની ખાતર વાપરે છે. મેયોની ખાણોથી નૈર્વેસમાં ૭૦ માઇલ દૂર વાર્યાની ખાણોમાંથી અને તેજ ખાણોથી વાયવ્યમાં ૧૦૦ માઇલ દૂર કાલાબાગ પાસે ની ખાણોમાંથી પણ સિંધવ નીકળે છે,

૧૮૮૯—૯૦ માં એક વર્ષના મીઠાના વેચાણનો આંકડો,
મણ.

મેયોની ખાણો	૧૯,૬૮,૪૬૬.
વાર્યા	૧,૩૯,૩૯૧.
કાલાબાગ	૨૮,૬૮૨.

સિંધુની પશ્ચિમે અફઘાનિસ્તાનની સરહદ પર પેશાવર અને બન્નુની ખાણો વચ્ચેનો પ્રદેશ ને ૩૨° થી ૩૩° ઉત્તર અક્ષાંશ અને ૭૦° ૩૫' થી ૭૨° ૧૮' પૂર્વ રેખાંશની વચ્ચે છે તેમાંથી જ્યાંજ્યાં સિંધવ નીકળે છે. આ ભાગને કાહટનો મીઠાનો પ્રદેશ કહે છે. તેમાં લગભગ ૧,૦૦૦ ચોરસ માઇલના વિસ્તારમાં મીઠું બરેલું છે, અને આખી દુનિયામાં વધારેમાં વધારે મીઠું અહીં છે એમ ગણાય છે. કેટલેક ઠેકાણે ૧,૦૦૦ ફૂટ જાડાઈના મીઠાના યર છે કાહટની ખાણોનું મીઠું રંગે ધોળું આસમાની છે, તેમાં ૯૯ ટકા જેટલો સોડીયમ ક્લોરાઇડ રહેલો છે. અહીંની ખાણોમાં કેટલેક ઠેકાણેથી ખોદીને અને કેટલેક ઠેકાણેથી સુરંગથી મીઠું કાઢવામાં આવે છે. કાહટનું મીઠું આસરે ૬૦,૦૦૦ ચો. માઇલના વિસ્તારમાં વપરાય છે. અફઘાનિસ્તાનના કંદહાર, બલ્ક, ગીઝની સુધી તે વેચાય

સન ૧૯૦૧-૦૨ આખા મુળાઈ ઇલાકામાં ૨૭,૩૧,૦૦૦ મણુ મી-
ઠું વપરાયું હતું આ ઇલાકામા માથાદીક સરાસરી વપરાશ નીચે પ્રમાણે
નીચેનાં બે વર્ષમાં હતો.—

આખા મુળાઈ ઇલાકામા	૧૯૦૦-૦૧	૧૯૦૧-૦૨
	૨૮૯	૨૮૯
સરાસરી	૧૧-૩૮	૧૦-૭
ગુજરાતમાં	૮-૭	૮-૮
ઈલાકાના બાકીના ભાગમાં	૧૨	૧૧-૪

મીઠાનો ઉપયોગ:—પુરાતન કાળથી મીઠું ખોરાકમાં વપરાય છે. સં-
સ્કૃતમાં એને લવણ કહે છે. મીઠું ખોરાકને રવાદિષ્ઠ બનાવે છે, જઠરમાં
જઠર રસ (ગેસ્ટિક જ્યુસ) પેદા કરે છે તેથી જઠરમાં તેમજ આતરડામાં
પાચનક્રિયાને ગદદ થાય છે, ખાધેલું મીઠું પિશાબ તથા પરસેવા સાથે
ગળાઉ સ્થિતિમાં બહાર નીકળી જાય છે. ઠારને પણ અનાજ અગર ક-
પાસીઆ સાથે મીઠું ખવડાવે છે. મીઠાથી કાઢવાણુ બંધ કરાય છે. તે
સાથુ તથા હાઇડ્રોકલોરિક એસિડ (મીઠાનો તેજબ) બનાવવામાં ઉપયોગી
છે. કેટલાંક ખાતરોમાં પણ મીઠાનો ઉપયોગ થાય છે. સિંધવનાં જુદી
જુદી જાતનાં રમકડાં તથા ઝુમ્મરો વગેરે બનાવે છે.

વાચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા.

(સાંધણુ ૪૪ ૨૨૩ થી જરી.)

બાળપૌથી.

૫૪.

૧૨ અજગર ધણુ બાળકોએ જોયો નથી હોતો, તેમજ ચિત્ર પણ ધણું
ઝોખ્ખુ દેખાતું નથી માટે વાદી જેવા ખેલાડી કોઈ પ્રસંગે
આવે તારે શિક્ષકે નજરે દેખાડવા ચૂકવુ નહિ.

૧૩ જે ઠેકાણે ચાનો પ્રચાર નથી તે ઠેકાણે શિક્ષકોએ 'ચા અને
તેને તૈયાર કરવા' વિષે સામાન્ય જ્ઞાનનો પાઠ પ્રલક્ષ આ તૈયાર
કરીને આપવો. જ્યાં એ ચખ્દ નરજાતિમાં વપરાતો હોય ત્યાં
છાકરાઓને કહેવું કે ધણુ લોકો નારીજાતિમાં પણ ખોલે છે.

- ૧૫ એક સ્વરની નિશાનીવાળા શબ્દો આપેલા છે, તે શિખવ્યા પછી, તેવા જીન શબ્દો પણ શિક્ષકે યોજને શિખવવા.
- ૧૬ 'ડીલ' અને 'દીલ' શબ્દ વાચનમાળામાં જે અર્થમાં વાપર્યા છે તેના ઉપર શિક્ષકે ખાસ ધ્યાન રાખવું.
 ડીલ = શરીર, દીલ = મન.
- ૧૭ 'ગાળી' અને 'ગુલાબ' વિષે સામાન્ય જ્ઞાન આપવું.
 'ખુલાખી' વિશેષ (સંઘાવાચક) નામ છે.
- ૧૮ આ પાઠ શિખવ્યા પહેલ 'રંગ' વિષે સામાન્ય જ્ઞાન આપેલું હોવું જોઈએ.
 'હડાડે' ને કેટલાક 'હરાડે' બોલે છે.
- ૨૦ 'શાંતી' એને સંઘાવાચક એટલે વિશેષનામ ગણી તે નિયમ પ્રમાણે જોડણી લાગુ પાડેલી છે, તે શિક્ષકે ધ્યાનમાં રાખવું અને એનો યોગ્ય પ્રસંગે ઉપયોગ કરવો. મૂળ સંસ્કૃત શબ્દ 'શાન્તિ' છે.
- ૨૦ 'ચમચક' આ શબ્દ ચરત જીવામાં સાધારણ વપરાશનો છે. કનકયાના પુછડા આગળ જુદા રંગનો ઢાંકો ચોટેલો હોય છે તેને 'ચમચક' કહે છે, 'બંગડી' 'કુમતું' પ્રસક્ત બતાવવાં.
- ૨૧ 'તાંબડી' દૂધ દોવાનું ધાતુનું વાસણ. એ પ્રસક્ત બતાવવું અને આ શબ્દ સાર્વજનિક નથી, તેથી ગામમાં ન વપરાતો હોય, તો ત્યાંના શબ્દમાં તેનો અર્થ કહેવો.
- ૨૨ જનાવરો બોલતાં નથી, પણ બાળકોની ગમ્મત ખાતર કેટલાક પાઠ આવા લખેલા છે, તેમ જૂની વાર્તાઓ પણ બાળકોએ સાંભળી હશે, તે ઉપર તેમનું ધ્યાન ખેંચવું, 'વદાલા' એ ખરકરીમાં લલચાવવાને બોલું કહે છે, તે સંગમવનું, કારણ કે બિલાડી તો ઉદરને ખાઈ જવા બોલાવે છે.
- ૨૩ પાંજરું અને પોપટ પ્રસક્ત બતાવવાં.
- ૨૪ પાંખો ઊંચી નીચી કરે સારે 'ફડ ફડ' એવો અવાજ થાય, 'ફડવું, સાંધવું' ફક્ત પ્રસક્ત કરીને શિખવવું.

૨૬ ' પતાસાં, દીકડી, રેવડી, ધરાક, દુકાનદાર ' એ શબ્દોના અર્થ પ્રસક્ત વસ્તુઓથી અને દુકાન આગળ લઈ જઈને શિખવવા.

૨૭ ' ત્રાજવું ' બતાવો.

૨૮ શિક્ષકે પોતે પ્રથમ આ રામનો મહાવરો કરવો, છોકરાઓ સાથે ગાવું, અને તેમને ગવડાવવું, સાખી એટલે દોહરા જેવી બે લીટીઓ છે. તે ગાતાં ફરવાનું નથી પણ ભીમ રહેવાનું છે.

' મેળવણી ' થી ચતા રંગો શિખવેલા હોવા જોઈએ.

' સાયમાં ' ' સુંદર ' ' હોંસે ' ' આનંદ ' એ અધરા શબ્દોના અર્થ બરાબર દેખાતોથી ઠસાવવા.

૩૦ નીચેની બાબતો પર શિક્ષકે ધ્યાન આપવું:—

૧ બાળક ચંદ્રમાને જોઈને ખુશ થાય છે.

૨ તેને કદ, અતર વગેરેનું બાન હોતુ નથી તેથી ગમે તે વસ્તુ માગે છે, અને હાથમાં આપવાની કે ગળવામાં ધાલવાની હઠ કરે છે.

૩ ' નવ લખ ' એ શબ્દ ' ધણી ' ના અર્થમાં સમજાવવો.

૪ ' અરધો ધ. '—' મુગટ ' વિષે સામાન્ય જ્ઞાન આપવું, ધરમાં કે મંદિરમાં દેવને માથે ચળકતા મુગટ હોય તે બતાવવા. ચંદ્રના રોજ જુદા જુદા (અર્ધા, આખા મુગટ જેવા) આકાર હોય તે પર તેમનું લક્ષ્ય ખેંચી આ લીટીઓ સમજાવવી.

૫ ચંદ્રનું તેજ આંખમાં આવવાથી સુખદાયક હોય છે, તેથી બાળક તેનું તેજ આંખમાં આંજવાની માગણી કરે છે.

૬ ચંદ્ર વેગળો છે અને જતો, જણાય છે, માટે, બાળક જાણે છે કે તે ભડે છે અને જતો રહેશે; માટે તેને જાતો, આલવાનું કહે છે, કે જતો રહે જાવિ.

૭ બાળક માખાપને સર્વ શક્તિમાન, તેમજ પોતાની ખાતર બધુંજ કરશે તેમ માને છે.

૮ શિક્ષકે રાગ બરાબર ગાતાં શીખવે, અને પછી સાથે ગાઈને શીખવે.

(અપૂર્ણ)

કેલવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની ચાલુ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૪ માહે સપ્ટેમ્બર સન ૧૯૦૭ ખુધવારે સવારના દસ વાગે, અને તે પછીના દિવસોએ રાત્રીકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે. આ પરીક્ષા સાતમા ધોરણમાં થશે, માટે જેમણે સાતમા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હોય, તેવા વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

૨. સન ૧૮૮૦ ના સપ્ટેમ્બર માસના શાળાપત્રમાં નમૂનો છપાયે છે, તે મુજબ મેહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતાં જણાવ્યું કે ઉમેદવારની ઉમ્મર ૧૭ વર્ષથી વધારે, અને ૨૨ વર્ષથી ઓછી છે. તેમ કાંઈ ઓડખાંપણ નથી, ને ચાલચલગત સારી છે. ચાલચલગતની બાબતમાં ખાસ તપાસ કરી પોતાની ખાતરી કરીતેજ મેહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપ્યું.

૩. સર્ટિફિકેટમાં ઉમ્મરનાં વર્ષ, માસ અને દિવસ લખવાની સાથે, અંગ્રેજી અને ગૂજરાતી જન્મતિથિ લખવા ચૂક્યું નહિ.

૪. સત્તર વર્ષ કરતાં નાની ઉમ્મરના ઉમેદવારને પરીક્ષા આપવા સારું મંજૂરી મેળવવાની જરૂર નથી. તે ખાસ થશે તો પણ તેને દાંહેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૫. બાવીશ વર્ષ કરતાં ઓટી ઉમ્મરના વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપવા માટે, તેમ ખાસ થયા પછી કોલેજમાં દાખલ થવા સારું, કાઠિયાવાડ એજન્સિના મેહેરબાન એજ્યુકેશનલ ઓફિસર સાહેબ બહાદુરની ખાસ

પરવાનગી મેળવવી પડશે, તેઓ પાસ થશે તોપણ તેમને કૉલેજમાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૬. જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પહેલાંના બાર માસમાં એક કરતાં વધારે મેહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય, તેમણે તે સધળાનાં સર્ટિફિકેટ લાવવાં. આલચલગતની બાબતમાં તો પરીક્ષા પહેલાં એક માસ અગાઉનું સર્ટિફિકેટ ખાત્રી લાયક ગણાયો.

૭. પરીક્ષા થઈ રહ્યા બાદ લાયક જણાયેલા ઉમેદવારોને શરીર સંબંધી તપાસ માટે મેહેરબાન દાકતર સાહેબ પાસે મોકલવામાં આવશે, માટે તેમણે વધારે વખત રોકાવું પડશે.

૮. દર વર્ષે પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર બનતાં યુધી શાળા-પત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે. પણ પરીક્ષાની તારીખ ઉતાવળે જણાવવાની જેની આતુરતા હશે, તેને રાજકોટમાં રહેતા તેના લાગતા વળગતા તરફથી અગર સ્કૉલરો તરફથી તે મળી શકશે, કારણ કે તારીખ મુકરર થયેથી તુર્ત કૉલેજના નોટિસ બોર્ડ ઉપર તે જાહેર કરવાનો રિવાજ છે.

રાજકોટ.
તારીખ ૧ જુલાઈ સન ૧૯૦૭.

B. H. BUCH,
પ્રિન્સિપલ,

કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ, રાજકોટ.

જાહેર ખબર,

હાઈ અને સ્પેશયલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કૉલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

(ઇ. નં. ૧૭૭૯, તા. ૬-૬-૦૭.)

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૭ ના મુબાઈ સરકારી એજેન્ટ બાગ ૧ ને ૯૬-૯૮ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમો મુજબ ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં ત્રણ ત્રણ સરકારી સ્કૉલરશિપો આપવા સાર સોમવાર તા. ૨૫ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૭

ભાગ ૧ લાને ૯૫-૯૬ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા “ નુધારેલા નિયમો ” માંથી મળી આવશે. નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજ કરવાથી આ ધારાની નકલો મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની તમામ મુખ્ય સરકારી અને મદદ સેનારી શુભરાતી નિશાળોમાં જાહેરખબરો ચોટવાના પાટીમાં ઉપર પણ તેની નકલો ચોટવામાં આવી છે.

અમદાવાદ. } F. B. Pendarves Lory.
તા. ૨૨-૫-૧૯૦૭. } એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર વિભાગ.

જાહેર ખબર.

હાઈ અને રેપેશયલ સ્કૂલોમાં આપવાની

કાગ્રી શહાબુદ્દીન રફોલરશિયો.

(ઈ. નં. ૧૭૭૯, તા. ૬-૬-૧૯૦૭.)

આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે કાગ્રી શહાબુદ્દીન એન્ડાર્મેન્ટ ફન્ડમાંથી અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાની કોઈ પણ જાહેર સ્કૂલના મુસલમાન ઉમેદવારોને હાઈ અને રેપેશયલ સ્કૂલોમાં પાંચ પાંચ રૂપીઆની જે રફોલરશિયો આપવા સાર તા. ૨૫ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૬ને રોજ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા સેવામાં આવશે. અમદાવાદ જિલ્લાના ઉમેદવારોની અમદાવાદ હાઈસ્કૂલના મકાનમાં અને ખેડા જિલ્લાના ઉમેદવારોની નડિયાદ હાઈસ્કૂલના મકાનમાં પરીક્ષા સેવાશે. તા. ૨૬ મી મે સને ૧૯૦૪ ના મુખ્ય સરકારી ડ્રેફ્ટ બા. ૧ લાને ૬૩૬-૬૪૦ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા કામચલાઉ નિયમોમાં જણાવેલી સરતો મુજબ આ પરીક્ષા સેવાશે.

૨. પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજીઓ તથા ફી અમદાવાદ અને નડિયાદ મધ્ય રથજોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ આવતી તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ મુધીમાં સેવાશે.

અમદાવાદ. } F. B. Pendarves Lory.
તા. ૨૨-૫-૧૯૦૭. } એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર વિભાગ.

ઝાહેર ખબર.

ત્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા તા. ૭ મી ઑક્ટોબર ૧૯૦૭ બુધવારને રોજ અને સાર પછીના દિવસોમાં સદરહુ કૉલેજના મકાનમાં થશે.

ઝોડિટર.

ઝાહેર ખબર.

ત્રેમચંદ રાયચંદ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

મહેરજાન ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બહાદુરના ઇ. નં. ૨૮૦૭ તા. ૧૫-૭-૦૭ ને આધારે ખબર આપવામાં આવે છે, કે અગદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની આહુ વર્ષની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧૪ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૭ શુક્રવારને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ સદરહુ ટ્રેનિંગ કૉલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે.

૨. ઉમેદવારોની પરીક્ષા નવા સાતમા ધોરણના વિષયોમાં લેવાશે. વાચનના વિષયમાં તેમણે નર્મમઘ (આવૃત્તિ ૬ ઠી સને ૧૮૯૪ ની સાલની) માંથી ૫૪ ૧-૧૦૦ અને કાવ્યદોહનમાંથી ત્રેમાનદના નળાખ્યાનની પહેલી ૫૦૦ લીટીઓ તૈયાર કરવી. નવા સાતમા ધોરણના પાંચમા વિષયમાં 'આરોગ્યવિદ્યા' ને બદલે 'વિદ્યાના પાઠો' રાખેલા છે તે જાગત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી.

૩. છેક નાના જણાતા, બહેરા, ઓછુ દેખનારા, અથવા બેબાકા કે બહુ અશુદ્ધ ઉચ્ચાર કરનારા ઉમેદવારો પસંદ કરવામાં આવશે નહિ. -

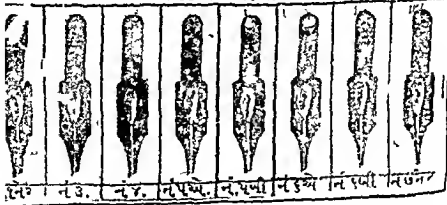
૪. ઉમેદવારો પાસે ત્રીજા દરજ્જાનાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ હોવાં જોઈશે.

૫. ગઈ સાલમાં અને તે પહેલાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા બધા ઉમેદવારોએ પોતપોતાણું તે પરીક્ષાનું સર્ટિફિકેટ પોતાની સાથે લેતા આવવું. તે પૈકી જેઓ આહુ સાલમાં આપકરણની પરીક્ષા આપવા જવાથી એ વિષયના દોકડા બરવા સાર પોતાણું સર્ટિફિકેટ તે પરીક્ષાના પ્રેસિડેન્ટને આપી આવ્યા હોય, તેમણે પ્રેસિડેન્ટની સહીનો ઝ.

દરકત શિક્ષક કોપીખુકોના જ દરેક આગતા ગુદા ગુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇગલાડથી મહોટે ખર્ચે બનાવી મગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૫-૬. કિંમત રૂ. ૦૦, બોક્સમાં બોક્સ ૮ બોક્સ મગાવનારને ૬૫ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ યા તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૫ ટકા મળશે. વેલ્યુએબલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મગાવનારને ખર્ચના બાજુ વધારે લાગશે ભૂલી જતા નહીં, અને પૈસા પહેલાથી મોકલાવનારને બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે.

નમુના
આદરજી કાવસજી માસ્તરજી
દરકત શિક્ષક કોપીખુકોની
સ્ટીલપેનોના

જાહેર
ખજાનો

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી દરકત શિક્ષક કોપીખુકો તથા શિક્ષકોના પ્રગટ કરતા અને કમિશન એલન્ટ. ધોળી તળાવ મુકેબંધ.

સૂચના.

આ પત્રમાંથી સર્વે લખાણ એકિટરે તરફ મોકલવું. નોંટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. મહી વગરનાં લખાણ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

• - છાપના મોકલેલું લખાણ એજાએ અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અમુક માગમાં છાપના અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણ પાછું મોકલના બંધાના નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાખાખાતોના તેમજ બીજા-ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

ગતીઓર મોકલનારે કૃપા ઉપર પોતાનું કેટલાં અને શી બાબતો પૈસા છે તે એજાએ અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂન થવાનો સંભવ છે. પો-કટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઘો આવતો વધારે મોકલના; પોરદ સિંવાય બીજા ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રનો ફિગત આગાઉથીજ વગમ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ ત્રાખી છે; પોરદેજ માફ. છૂટક નકલના પોરદેજ માથે અઢી આના; પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ મુખીના પનારવાળા સિફકો તથા રકોલરોને ટપાસ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ જીલ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર-છપેકે ખાતે રૂ. ૧ મુખી આપવામાં આવશે. અચાપત્રનો એમાં સમાગ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાવમાં નીચે પ્રમાણે દેરદાર કયો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:-

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

રૂ.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાલ અને તે પછી
૧...	...	ના અગીઆર માસ લગી દર મામે
દસથી વધારે લીટીઓ મોટે રૂ. ૧)		ફેરવો અર્થે પડશે. છ માગ માટે
ની લીટીઓ નલુ પ્રમાણે.		પહેલે મહિને પૂરો ચાલ, અને પછી
આર માસ લગી લાગલાગટ દમે		દરેક મામે ફેર ચાલ લેવાશે.

શાખાપત્રની માથે કોઈ પણ હુકમિસ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

REGISTERED NO. B, 43.

અંક ૬ મો.

પુસ્તક ૪૬ મું.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ભાસ.....	૨૫૭-૨૬૩
લેખન... ..	૨૫૭-૨૫૮
બ્રહ્મદેશની કેળવણી... ..	૨૫૮-૨૫૯
શિક્ષકના આવશ્યક ગુણો.	૨૫૯-૨૬૩
આર વેદિયા પરિતોની વાર્તા.	૨૬૩-૨૬૫
ઝોક પાટા ઉપર ચાલતી આગગાડી.	૨૬૬-૨૭૫
જોગળનું શિક્ષણ	૨૭૬-૨૮૧
ધાત્યનમાળાના કેટલાક ખુવાસા..	૨૮૧-૨૮૩
કેળવણીખાતાની ખખરો... ..	૨૮૪-૨૮૮
પહેલી ચોપડી (ઝોસ, ઝેમ, ચોકતી) નું નીકળી જવું.	૨૮૪
હાર્દ અથવા ગિરલ સ્કેમના દાખવ થવાના કે ઉઠી જવાના નિયમો.	૨૮૫-૨૮૬
મહાલક્ષ્મી શીમેલ ટ્રે. કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા	૨૮૬-૨૮૭
નવી સાતમી ચોપડીની મંજૂરી	૨૮૮
પરચુરણ	૨૮૮

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ યુનાઈટેડ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ખાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકો ચલાવવાનો શુક્રમ કર્યો.

આ કોપીયુકો માટે જે જે સદગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટો મળ્યા છે. તેમનાં નામ અમારી દરેક કોપી વાંચવાથી ખાત્રી થશે.

દરેક શિક્ષક કોપીયુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા પારીઓ જેઓ ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નક્કલ ખરીદી તેઓને સેંકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે; પેકિંગ અને ફ્રેવેનો ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નક્કલ સુધી મંગાવનારને સેંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ

આમળ માલ લઈ જવાના ખર્ચ માલ મંગાવનારને ચિર સમજવો.

૫. દુડી મોકલાવનારે બરખર દેખાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડના સર્વ માસ્તરોને તથા જુસ્સેલરોને વિનંતિ પૂર્વક જખાવવાનું કે દરેક શિક્ષક કોપીયુકોની સાથે અમેજી બીજી દોઢ પૃષ્ઠ ગુજરાતી તથા અમેજી જુકો સેંકડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની મોકવળો કરી છે. એક વખત કામ પાત્રી ભેજાથી ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું. નોંધપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ સું.

સપ્ટેમ્બર, ૧૯૦૭.

અંક ૯.

માસ.

લેખન—શાળાના અભ્યાસક્રમમાં લેખન એ એક અગત્યનો વિષય છે. એ વિષય પર જેવું જોઈએ એવું ધ્યાન આપાતું નથી. પરિણામ એ થાય છે કે ધણાખરા છોકરાઓ એવા ખરાબ અક્ષર લખે છે કે તેવાં-ચતાં કંઠાઓ લખે છે. ગુજરાતી અને અંગ્રેજી સરકારી લખાણોમાં અંગ્રેજી લખાણ કરતાં ગુજરાતી લખાણ વધારે ખરાબ હોય છે. એનું એક કારણ એ છે કે બંને ભાષાના અક્ષર સરખી રીતે ખરાબ હોય તોપણ અંગ્રેજી ભાષાના લખાણમાં શબ્દો તો છૂટા હોય છે તેથી તે લખાણ ગુજરાતી ભાષાના લખાણ કરતાં ઓછો ત્રાસ આપે છે. ગુજરાતી ભાષામાં તો ધણાખરા લેખકો શબ્દો પણ છૂટા પાડતા નથી. આથી લખાણ ઘણું શુંચવણીઉં યાય છે ને કોઈ કોઈ વખત અર્થનો અનર્થ પણ સમજાય છે. આ ઉપરથી જણાશે કે છોકરાઓને શબ્દો શબ્દો છૂટા લખવાની ટેવ પાડવી જરૂરની છે. હાલેલા ગ્રંથોમાં શબ્દો છૂટા હોય છે તે તરફ તેમનું લક્ષ ખેંચી તેવી રીતે લખતાં શિખવવું. સારા અક્ષર લખવા એ એક કળા છે, ને એ કળા કેળવવી એ શિક્ષકનું કામ છે. બાળવર્ગમાં અક્ષર લખતાં શિખવાય છે. આરંભમાં અક્ષરોનાં મૂળતત્ત્વો શિખવાય છે, પછી કિંગ્ડોર્ન પદ્ધતિ પ્રમાણે કડીઓથી અક્ષરો બનાવતાં શિખવાય છે ને છેવટે અક્ષર લખતાં શિખવાય છે. આમાં મુખ્ય લક્ષમાં રાખવાની બાબત એ છે કે અક્ષરોના જુદા જુદા ભાગો વચ્ચે યોગ્ય પ્રમાણ સચવાવું જોઈએ. કેટલીક વખત છોકરાઓ એ પ્રમાણે બરાબર સાચવતા નથી ને ગમે તેવા બેડાળ અક્ષરો લખે છે. શિક્ષકે એ બાબત પર ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. એક અક્ષર ગમે તેમ લખતાં આવડે એટલે લખતાં આવડે.

ડ્યો ઝીમ સમજવું નહિ. જ્યારે તે ખરેખર લખતાં આવડે સારેજ આં-
પડ્યો સમજવું. જરૂર લાગે તો અક્ષરો રસેટ પર લખી આપી તે પર
છુટાવી સારા અક્ષર લખતાં શિખવવું. શબ્દો લખાવતી વખતે ંધા અ-
ક્ષર સરખી હોરમાં સરખા લાંબા લખ્યા છે કે નહિ તે પર લક્ષ આપવું.
વાંકી લીટીમાં લખવાની તેમજ નાનામોટા અક્ષરો લખવાની ધણાને ટેવ
હોય છે તે ટેવ સુઝવવી એ શિક્ષકનો ધર્મ છે. શિક્ષકે હમેશાં નમુનાદાર
લખાણુ છોકરાંને બતાવવું ને વાંકુચુંકું કે નાનામોટા અક્ષરવાળું લખાણુ
કબૂલ કરવું નહિ. આ પ્રમાણે શિક્ષક કામ કરશે તો શિષ્યવર્ગના લખા-
ણમાં ઘણો સુધારો કરી શકશે.

બ્રહ્મદેશની કેળવણી—બ્રહ્મદેશના કેળવણીખાતાના સને૧૯૦૫-૦૬ના રિપોર્ટ પરથી નીચેની જાણવા જેવી હકીકત માલમ પડે છે:—

બ્રહ્મદેશમાં ૨ આર્ટસ કોલેજો, ૨૩ હાઈ સ્કૂલો અને ૪,૭૦૯ પ્રાથ-
મિક શાળાઓ છે. હાઈ સ્કૂલોના શિક્ષકોમાં ધણાજ યોગ્ય જાતી કેળવણી
પામેલા છે અને તેમની શિક્ષણપદ્ધતિમાં તેઓ કંઈ સુધારો કરતા નથી.
પ્રાથમિક શાળામાં વર્નાક્યુલર શાળાઓ અને ઍંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળાઓનો
સમાવેશ થાય છે. વર્નાક્યુલર શાળાઓની સંખ્યા ધણી વધારે છે. માત્ર
ધનાદ્ય પુરુષોજ ખોતાનાં છોકરાંને અંગ્રેજી શિક્ષણ આપવા ઇચ્છે છે.
સાધારણ સ્ત્રિતિના લોકોની મરજી હોય તોપણ તેઓ તે શિક્ષણ આ-
પવા જેટલો ખર્ચ કરી શકતા નથી. સરકારી નોકરી મેળવવા માટે અ-
ંગ્રેજી બાપાના જ્ઞાનની જરૂર હોવાથી તે શીખવાની ઇચ્છા દિન પ્ર દિન
લોકોમાં વધતી જાય છે અને ઍંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળાના ઉપરીઓ એ જ-
ત્તિને સ્વાર્થને લીધે ઉત્તેજન આપે છે. વળી ઍંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળાઓમાં
દાખલ થવા માટે વર્નાક્યુલર બાપાના જ્ઞાનની ત્યાં જરૂર નથી, તેથી કેટ-
લાક વર્નાક્યુલર શાળામાં શીખ્યા પહેલાં ઍંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળામાં દાખલ
થાય છે. ત્યાં તેમને દૃષ્ટિ તો વર્નાક્યુલર જ્ઞાન ગમે છે; પણ વર્નાક્યુલર
બાપાનું શિક્ષણ ત્યાં જાણુ હોવાથી તેમનું સ્વભાપાનું જ્ઞાન નહિ જોવું હોય
છે. આવા કેટલાક શિષ્યો વચ્ચેથી શીખવાનું છોડી દે છે તેઓને સ્વભા-
પાનું જ્ઞાન નથી મળતું તેમજ જે યોગ્ય અંગ્રેજીમાં શીખે છે તે પણ તેઓ
સમજતા નથી.

શારીરિક કેળવણી—ધણી ખરી ઔલો—વર્નાકુલર શાળાઓમાં ફિલ શિખવાય છે, તે સાધારણ રીતિ ઠીક છે. પણ છોકરાં કે શિક્ષક કાંઈને ખરેખરી પ્રિય થતી નથી. હિંદુસ્તાનમાં પણ ઘણે બાગે એમજ થાય છે. એનું મુખ્ય કારણ એ છે કે શિષ્ય કે શિક્ષક ફિલતો હેતુ ખરોખર સમજતા નથી, તેથી ગતિઓ માત્ર યાન્ત્રિક થાય છે.

શિક્ષકના આવરયક ગુણો—વિયયનું જ્ઞાન, તે જ્ઞાન શિષ્યમાં મૂકવાની શૈલી વગેરે ગુણો ઉપરાંત ધણા આવશ્યકના ગુણો તરીકે મિ. વિલિયમ જે. કલ્કસ્ટન ‘ટીચર્સ એડ’ (જુલાઈ ૧૯૦૭) માં નીચેના ગુણો વર્ણવે છે:—

સમભાવના ઓટલે દિલસોજી—બાળકોના શિક્ષકમાં એ મોટામાં મોટો ગુણ છે. શિક્ષકે બાળકની સાથે સંપૂર્ણ સમભાવના રાખવી જોઈએ. તેણે દરેક શિખવવાની બાબત બાળકની દૃષ્ટિથી જોવી જોઈએ. બાળકને શિખવતી વખતે તેણે બાળક બનવું જોઈએ અને તેની શક્તિનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી દરેક વિષય તેનાથી સમજાય એવી બાબતોમાં તે એવા સ્વરૂપમાં મૂકવો જોઈએ. મનજને તરફી પડ્યા વગર છોકરાં સમજી શકે એમ દરેક બાબત સરળ અને સુગમ કરવી જોઈએ. ‘સર્વ ધંધામાં શિક્ષણ ઉત્કૃષ્ટ ધંધો છે, પણ સર્વ ધંધામાં નબળામાં નબળો વેપાર છે.’ એમ વિદ્વાનોએ જે કહ્યું છે તે યુક્ત છે. જેને એ ધંધા પર પ્રેમ નથી તે કોઈપણ દિવસ સારો શિક્ષક થઈ શકે નહિ. કુલર બરોબર કહે છે કે ‘સારો શિક્ષક પોતાના ઉપદેશનો કઠિન ભાગ હૃદયમાં રાખી છોકરાંથી પચાવી શકાય એવો ભાગ તેમને આપે છે.’ છોકરાંની શક્તિ જાણવી એમાં ઉત્તમ શિક્ષણનું સ્વરૂપ રહ્યું છે. તેમના હૃદયની પરીક્ષા કરો, તેમના મનના વિચારો જાણો અને તેમની ખુદી અહણ કરી શકે એવા સારા અને સરળ સ્વરૂપમાં તેમને શિખવો. ધણા શિક્ષકો પોતાનાં કામમાં જોઈએ તેવા સદ્ગુણ થતા નથી તેનું કારણ એજ છે. શિષ્યની શક્તિ કેટલી છે, તેમનાં મનમાં શિક્ષણ ઘણા કરવા માટે તે તેમના સમક્ષ કેવા સ્વરૂપમાં મૂકવું જોઈએ, પ્રશ્નનો ઉત્તર ખોટો આવે તો તે શા કારણથી ખોટો આવ્યો છે—એમાંનું કંઈ તેઓ જાણી શકતા નથી તે તેથીજ તેમનું

શિક્ષણ રસિક અને અસરકારક થતું નથી. આનોદડ ઉત્તમ શિક્ષક હતો તેનું કારણ તેમાં સમભાવના હતી તેજ હતું. તેને માટે એમ કહેવાય છે કે શિષ્યનાં મન પારખવાની તેનામાં અતુલ શક્તિ હતી. તેના શિષ્યો કહેતા કે આપણી મનોવૃત્તિ આપણે દર્શાવી રાહીએ તેના ક્રરતાં પણ આનોદડ વધારે સારી રીતે દર્શાવે છે. આ પ્રમાણે શિષ્યનાં મનની શક્તિ પારખી તેના પ્રમાણમાં શિક્ષણ દોરવું એજ સમભાવના અને એ સમભાવના જેનામાં હોય તે ઉત્તમ શિક્ષક. એવી સમભાવના પ્રાપ્ત કરવા માટે બાલસ્વભાવના સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણની અને વિવેચકશક્તિની આવશ્યકતા છે. વળી એ સમભાવનાની સાથે માયાગુણનું જોડાયેલું હોવું જોઈએ. તેમ થવાથી શિક્ષક પર શિષ્યનો પ્રેમ બંધાશે; અને તે દિવસે દિવસે વધતો જઈ પૂન્યભાવનું સ્વરૂપ પકડશે અને તે એટલે દરજ્જે જશે કે શુરુ વગર શિષ્યને ખીલકુલ એન નહિ પડે અને તેના શિક્ષણમાં તે તક્ષીન થશે.

આનંદી સ્વભાવ — એ શિક્ષકનું બીજું આવશ્યક લક્ષણ છે. એનીજ સાથે નિયમિત હાસ્ય ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ પણ તેનામાં હોવી જોઈએ. આ શક્તિથી શિક્ષણ રસિક થશે ને જેમ તે શિષ્યવર્ગને બહુધા શુષ્ક, કંટાળારૂપ લાગે છે તેવું લાગશે નહિ. ‘જેઓ આદિ પ્રવેશ કરે તેમણે આનંદનો ત્યાગ કરવો’ એમ નિશાળને દરવાજો મોટે અક્ષરે બાંધ્યું ન હોય તેવી ધણીખરી શાળાઓની રિવાજ છે. આવી શાળામાં છાત્રો જતાં કંટાળે ને છૂટે કે આનંદ પામે એમાં શી નવાઈ! અર્થાત્, શિક્ષકમાં એવું ગાંભીર્ય ન જોઈએ કે શિષ્યવર્ગને તેનું શિક્ષણ લાંબું લાગે. તેનામાં હાસ્ય ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. અને તેના તેજ નિયમિત ઉપયોગ કરવો જોઈએ. શુરુશિષ્ય વચ્ચે જે યોગ્ય અન્તર રહેવું જોઈએ તે લાંબ ન થાય તેમજ બ્યવસ્થાનો પણ ભંગ ન થાય તે તેજ ધ્યાનમાં રાખવું. એ લક્ષમાં રાખી આનંદી સ્વભાવથી અને પ્રસંગે પ્રસંગે છાત્રોને રમુજ પડે એવી રીતે શિક્ષક શિષ્યવર્ગે તો તેનું શિક્ષણ આવશ્યક રૂપે રૂળાણૂત થશે. આનંદી સ્વભાવ કેળવવો એ શિક્ષકના ધંધામાં જેવું ઉપયોગી છે તેવું બીજા કોઈ ધંધામાં નથી. એને પણ છાત્રોને શિક્ષણ આપવાનું છે ને તે બધાની શક્તિ સરખી હોતી નથી. મન્દમાં મન્દ મતિવાળાને શિક્ષણ માલ થાય એવી રીતે તેજ શિષ્યવર્ગ જોઈએ. વિવિધ

સ્પષ્ટ થયા છતાં ન સમજાયાથી તેને ઘણી વાર નાઉમેદી યશ અને તેના મિત્રજ નવાના ઘણા પ્રસંગ આવશે. પરંતુ તેણે સહનશીલતા અને ધૈર્ય રાખવાં અને આનંદી સ્વભાવનો કદી ત્યાગ કરવો નહિ. અભ્યાસથી આ ગુણ તે સહજ પ્રાપ્ત કરી શકશે. ઘણા શિક્ષકો મન પર કાબુ મેળવવાનો આરંભથીજ પ્રયત્ન કરે છે અને લાંબા અભ્યાસથી તેમાં વિનય મેળવે છે. આથી તેમનાં શરીર તેમજ મન સ્વસ્થ રહે છે. આનંદી સ્વભાવથી આ પ્રમાણે તેમને પોતાને તેમજ શિષ્યવર્ગને લાભ થાય છે.

શિક્ષકનો ત્રીજો આવશ્યક ગુણ યોગ્ય ધાંટો છે. શિક્ષકશાસ્ત્રીને પોતાની કળામાં હસ્ત નેટલા ઉપયોગી છે તેટલોજ શિક્ષકને ધાંટો ઉપયોગી છે. જેમ બને તેમ તેનો થોડો ઉપયોગ કરો, જેમ બને તેમ નરમાશથી બોલો અને જેમ બને તેમ સ્પષ્ટતાથી બોલો. બરાડા પાડવાથી વર્ગમાં ધોંધાટ થશે; કેમકે અનુકરણશક્તિથી છોકરાઓ પણ તેમ કરતાં શીખશે. જે હુકમ કરો તે માત્ર એકજ વાર કરો ને તે નમ્ર અવાજથી કરો. આથી છોકરાને ધ્યાન આપી સાંભળવાની ટેવ પડશે; કેમકે તેઓ જાણે છે કે શિક્ષક ફરીથી બોલનાર નથી. શિક્ષકે યાદ રાખવું કે યોગ્ય ધાંટાથી બોલવું એ તેના જીવનનું મુખ્ય સાધન છે. એ શક્તિ પર તેણે નોકરીનાં વર્ષો નિર્ગમન કરવાનાં છે; માટે નકામા બરાડા પાડી શક્તિ ક્ષીણ કરવી નહિ. તેમજ છેક મન્દ રીતે કે જોઈએ તેથી વિશેષ ધીમે ધાંટે બોલવાથી શિષ્યવર્ગનું ધ્યાન આકર્ષાશે નહિ. વર્ગના પ્રમાણમાં, દૂરમાં દૂર બેઠેલો છોકરો પણ સ્પષ્ટ સમજી શકે એવા ધાંટાથી તેમજ યોગ્ય ઢબેશિક્ષકે બોલવું. તેનું બોલવું ગાંભીર્ય અને ઉત્સાહસૂચક હોવું જોઈએ, મન્દ અને સામાને મન્દ બનાવે એવું નહિ.

તીવ્ર નજર અને તીવ્ર કુર્ણ એ પણ શિક્ષકનું અતિશય આવશ્યક લક્ષણ છે. તીવ્ર નજરની ખામીને લીધે ઘણી વાર શિક્ષણ નિષ્ફળ થાય છે ને વર્ગમાં અવ્યવસ્થા થાય છે. ઘણાખરા શિક્ષકો જે છોકરાને પ્રશ્ન પૂછે છે તેના પરજ પોતાની નજર ચોંટાડે છે. વર્ગમાં અન્ય સ્થળે થું થાય છે તે પર તેમનું બીલકુલ લક્ષ હોતું નથી. આનું પરિણામ એ થાય છે કે તેઓ એકને પ્રશ્ન પૂછી તે તરફજ ધ્યાન આપતા હોય છે તે પ્રસંગે વર્ગમાં બીજા છોકરાઓ વાતો કરતા હોય છે, કે ગમે તેમ ખેડા હોય છે કે એથી આ.

બળ વધી મસ્તી પણ કરતા હોય છે. શિક્ષકની નજર ચપળ હોય તો આને મોંનું કંઈ બનવા પામતું નથી. છોકરાંનું કંઈ પણ કૃત્ય તેની નજર બહાર ન જાય એવી તેની નજર ચપળ ને તીવ્ર હોવી જોઈએ. આપણે જે કંઈ કરીશું તે શિક્ષક જાણ્યા વિના રહેશે નહિ એમ શિષ્યવર્ગ સમજે એવી તેની નજર હોવી જોઈએ. આથી વર્ગમાં વ્યવસ્થા સચવાશે અને શિક્ષણ પ્રત્યે ધ્યાન આકર્ષવું સુગમ પડશે. તીવ્ર નજર જેવી જરૂરની છે તેવાજ તીવ્ર કાન પણ જરૂરના છે. વર્ગમાં કોઈ પણ રચણે વાત થતી હશે તો તે તીવ્ર કર્ણવાળો શિક્ષક સહજ પકડી પાડશે. ધણીખરી વખત શિક્ષકો વાચનનો વિષય લે છે તે વખતે એક છોકરા પાસે વંચાવતા હોય છે તેજ વખતે બીજા છોકરા પણ ધીમેથી વાંચે છે. પરંતુ શિક્ષકનું તે તરફ લક્ષ જતું નથી. ધણીવાર વર્ગમાં ગણગણાટ થાય છે તે પણ શિક્ષક પકડી કાઢી અટકાવતા નથી. આનું કારણ કર્ણની મન્દતા સિવાય બીજું શું ? જો કર્ણ તીવ્ર હોય તો આવી બાબત તરફ લક્ષ ગયા વિના કેમ રહે ? માટે તીવ્ર નજર અને તીવ્ર કર્ણ એ શિક્ષકમાં ધણાંજ જરૂરનાં છે; અને નજર અને કર્ણ કેળવી ચપળ બનાવવાં એ શિક્ષકનો ધર્મ છે.

ઉત્સાહ અને સ્ફૂર્તિ એ પણ શિક્ષણનું એવુંજ આવશ્યક અંગ છે. ઉત્સાહી શિક્ષક શિષ્યવર્ગમાં પોતાનો ઉત્સાહ પ્રેરે છે. ઉત્સાહ વગર શિક્ષણ નિર્માલ્ય છે. મન્દ શિક્ષકની મન્દતા શિષ્યમાં બિતરે છે. ઉત્સાહ એ શિક્ષણનું જીવન છે અને એ વિનાનું શિક્ષણ મૃતપુલ્ક છે. શિક્ષકમાં પોતાના ધંધાને માટે પ્રેમ હશે તેમજ તેમાં આસક્તિ હશે અને કામ કરવામાં સ્ફૂર્તિ હશે તો શિક્ષણ ઉત્તમ થશે, શિષ્યવર્ગ પણ ઉત્સાહી, ચપળ, પોતાના કામમાં પ્રેમાળ અને આસક્ત માલમ પડશે.

નીતિ કેળવવા તરફ પણ શિક્ષકે લક્ષ આપવુંજી ધણી જરૂર છે. શિષ્યવર્ગ પર જામી નીતિની જાડી છાપ પાડો. તમારી પોતાની નીતિ જાંચા પ્રકારની રાખો. નીતિ તરફ પ્રેમ અને અનીતિ તરફ તિરસ્કાર દર્શાવો. તમારા દૃષ્ટાન્ત અને વર્તનથી નીતિના સંસ્કાર છોકરાંનાં મન પર પાડી દૃઢ કરો કે તે કદી પણ જતા ન રહે. વળી એ સંસ્કાર પાડવામાં બચતો કદી પણ ઉપયોગ કરવો નહિ. શિક્ષાના ભયથી નીતિમાન હોવાનું ડોળ માત્ર થશે. એવા શિષ્યો એ ભયમાંથી મુક્ત થશે કે તરતજ પાછા

અનીતિમાં આવશે; માટે બચને સાધન તરીકે વાપરશો નહિ. તમારા પોતાના વર્તનરૂપી દાખલાથી તેમજ પ્રસંગે પ્રસંગે યોગ્ય ઉપદેશથી નીતિ પર પ્રેમ અને અનીતિ પ્રતિ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરો. ગૃહશિક્ષણ પર શિષ્યની નીતિનો આધાર છે અને શાળામાં તેઓ યોડોજ વખત શિક્ષકના કબજામાં રહે છે એ ખરી વાત છે. પરંતુ હજી બાળાવસ્થામાં હોવાથી તેમનાં મન ક્રોધમળ અને સંસ્કારને યોગ્ય છે અને શિક્ષક ધારશે તો પોતાના વર્તન અને બોધથી તે પર ઘણો સારો સંસ્કાર પાડી શકશે.

આ પ્રમાણે વિષયનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન તેમજ શિક્ષણપદ્ધતિનું જ્ઞાન હોવા ઉપરાંત શિક્ષકમાં સમાનભાવ, આનંદી સ્વભાવ, ઉત્સાહ, આસક્તિ અને પોતાના ધંધા પર પ્રેમ તેમજ જાતી નીતિ એ ગુણો ધણા આવશ્યક છે. વળી તેની નજર અને ધન ચપળ હોવાં જોઈએ અને ઘાંટો તેમજ બોલવાની ઢગ પ્રતિષ્ઠા પાડે એવાં હોવાં જોઈએ. આ ગુણો પર 'શાળાપત્ર'માં અનેક વાર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે; પરંતુ મનહતા અને સમાનભાવનો અભાવ વગેરે એટલા બધા શિક્ષકોમાં જોવામાં આવે છે કે એ વિષે વારંવાર તેમનું લક્ષ ખેંચવું જરૂરનું છે.

ચાર વેદિયા પંડિતોની વાર્તા.

કોઈકે નગરીમાં ચાર બ્રાહ્મણના છોકરા વસતા હતા, તેઓ વચ્ચે દૃઢ મૈત્રી હતી. બાળપણમાં તેમને વિચાર સૂઝ્યો કે દેશાન્તર જઈ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. આ ઉપરથી તેઓ વિદ્યા સંપાદન કરવા કાન્યકુબ્જ (કનોજ) ગયા. સાં એક વિદ્યામઠમાં જઈ વિદ્યા બધુવા લાગ્યા. બાર વરસમાં તેઓ સર્વવિદ્યામાં કુશળ થયા. પછી ચારે જણે વિચાર કીધો કે આપણે હવે બહુી રહ્યા છીએ, માટે ગુરુની આજ્ઞા લઈ સ્વદેશ પાછા ફરીએ. આમ નિશ્ચય કરી ગુરુની પાસે જઈ તેની અનુજ્ઞા માગી. ગુરુએ રાજી ચઈ સ્વદેશ જવા રમ્મ આપી. હવે તેઓ પોતાનાં પુસ્તકો સાથે લેઈ ચાલતા થયા. ચાલતાં ચાલતાં ચાર રસ્તા ભેગા મળે એવું એક ચત્તર આવ્યું અને સાંથી કયે માર્ગે જવું તેની તેમને સમજણ પડી નહિ. એવામાં એક પુસ્તક ઉઘાડ્યું તો તેની નજર નીચેના વાક્ય પર પડી:—

મહાજનો ચેન ગતઃ સ પન્થાઃ

એટલે જે રસ્તે મહાજન ગયું હોય તેજ માર્ગ સમજવો; અર્થાત્, મોટા માણસો જે માર્ગ ચાલે તેજ માર્ગ ચાલવું. આ વાક્યનો અર્થ તેઓ એવો સમજ્યા કે જે રસ્તે ધણું માણસો જાય તે રસ્તે જવું. ફલિતાર્થ સમજ્યા વગર સખ્દાર્થને અનુસરી ચાર રસ્તામાંથી જે તરફ શખને જાયકી ઝાણું ટાળું જતું હતું તે તરફ તેઓ વળ્યા અને શ્મશાન પહોંચ્યા. સાં એક ગધેડું દીધું. એટલામાં તેમાંના એકને નીચેનું વાક્ય યાદ આવ્યું કે—

उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रुविग्रहे ।

राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥

ઉત્સવમાં, વિપત્તિમાં, દુષ્કાળમાં, શત્રુ સાથે લડાઈમાં, રાજદ્વારમાં તેમજ શ્મશાનમાં જે સાથે રહે તે બાન્ધવ. આ વાક્યનું સ્મરણ થયું ને પેલા ગધેડાને શ્મશાનમાં જોયું તથા તેને તેઓએ પોતાનો બાન્ધવ ગણ્યો. ને તેને ચારે જણુ ગળે વળગી કોટી કરવા મંડી પડ્યા. એટલામાં સાં દૂર નજર કરતાં તેઓમાંના એકે હતાવળું દોડવું આવતું પ્રાણી દીધું. અને ‘ધર્મસ્ય ત્વરિતા ગતિઃ’ (ધર્મની ગતિ ઉતાવળી છે,) એ વાક્ય સાંભરવાથી તે દોડતા આવતા જાટને તેઓ ધર્મ સમજ્યા. હાઈ ધર્મેણ યોજયેત્—મંદ કે વહાલાને ધર્મ સાથે જોડવો, એવું વચન ળીળને યાદ આવવાથી તેમણે શ્મશાનબાંધવ-ગધેડું, જે તેમનું મંદ હતું તેને ધર્મરૂપ જાટને ગળે બાંધ્યું. આ વાત એક ઝાણુએ ગધેડાના માલીક ધોળીને કહી. તે આવી પંડિતોને મારવા જતો હતો એટલામાં તેઓ નાસી ગયા. પછી તેઓ આગળ ચાલ્યા. રસ્તામાં એક નદી આવી. તેમાં એક પાંદડું તરતું જોયું. આ ઉપરથી એક પંડિતને આ વાક્ય યાદ આવ્યું કે ‘આગમિष्यति यत् पत्रं तदस्मांस्तारयिष्यति’ ને પત્ર આવશે તે આપણને તારશે. પ્રલયકાળના સંબંધમાં આ વાક્ય કહ્યું છે તેનો વિચાર કર્યા વિના તણાતા પાંદડા પર ચાર પંડિતોમાંનો એક સૂતો, એટલે તે પાણીમાં તણાવા લાગ્યો. આ પ્રસંગે બાકીના ત્રણ હોકરામાંના એકને આ વચન યાદ આવ્યું:—

સર્વનાશો સમુત્પન્ને અર્થે ત્યજતિ પण्डितः ।

अर्थेनं कुरुते कार्यं सर्वनाशो हि दुःसहः ॥

આ ઉપરથી તેણે પેલા નદીમાં તણાતા પંડિતની એટલી તાણી તેનું માયું કાપી નાંખ્યું. પછી ત્રણ પંડિતો આગળ ચાલ્યા. રસ્તામાં એક ગામ આવ્યું. હાં તેમને જુદે જુદે ઘેર જન્મવાનું નિમન્ત્રણ મળ્યું. આથી તેઓ જુદે જુદે ઘેર જન્મવા ગયા. એકને ધીખાંડથી યુક્ત સ્તરદેશી જન્મવાને મૂકી. પંડિતના મનમાં વિચાર આવ્યો કે દીર્ઘસૂત્રી વિનश्यति (દીર્ઘસૂત્રી વિનાશ પામે છે.) આ વાક્યનો ખરો અર્થ તો એ છે કે જે હાં આ તાંતણા ખેંચી ખેંચી કામ કરે છે, અર્થાત્, વિલંબ કરે છે તે વિનાશ પામે છે. પંડિતે સ્તરદેશીમાં તાંતણા દીડા એટલે એણે ધાયું કે એ ખાધાથી વિનાશ થશે. આથી બોજન કર્યા વગર હાંથી પંડિત ચાલ્યો ગયો. બીજા પંડિતને જન્મવામાં માલપૂડા મૂક્યા. તેણે કહ્યું—

‘ अतिविस्तारविस्तीर्णं तद्भवेन्न चिरायुषम् । ’

ધણા વિસ્તારમાં જે પથરાયલું હોય તેનું દીર્ઘ આયુષ્ય હોતું નથી. આ ધણા હાંખા પૂડા છે માટે એ ખાધાથી દીર્ઘાયુષ્ય નહિ થાય, એમ સમજી તે હાંથી જમ્યા વગર ચાલ્યો ગયો. ત્રીજાને બોજનમાં વડાં મૂક્યાં. તેણે વિચાર કીધો કે છિદ્રેષ્વનર્થા ચઢ્ઢલીમવન્તિ છિદ્રમાં ધણા અનર્થ થાય છે—ફાટામાં સડુ પગ ધાલે છે. આ વડાંમાં છિદ્ર છે માટે તે ખાધાથી અનર્થ થશે, આમ વિચારી તે પણ બોજન જમ્યા વિના હાંથી ચાલતો ગયો.

આ પ્રમાણે તે પંડિતોની રૂપે રૂપે મસ્કરી થઈ, માટે માણસે માત્ર પુરતકપાકો થવું ન જોઈએ. તેમણે દુનીઆનું યાન મેળવી બ્યવહારકુશળ થવું જોઈએ. વળી કેઈ પણ પુરતક વાંચતી વખતે અન્યકારનો આચય ખરેખર ગ્રહણ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ઉપર ઉપરથી અર્થ સમજવાથી અને હાર્દ કે અંદરનું તાત્પર્ય પરિપૂર્ણ રીતે ન સમજવાથી માણસને લાભને જાહેરે ગેરલાભ થાય છે.

એક પાટા ઉપર ચાલતી આગગાડી. અમત્કારિક શોધ.

પીસમુ સેકું બેકાંને હજી ઘણાં વરસ થયાં નથી; તોપણ આટલાં થોડાં વર્ષમાં ઘણી શોધો થઈ છે. તેમાંથી સૌથી વધારે અમત્કારિક તેમજ ઉપયોગી શોધ ગિ. બ્રેનને કરી છે. રેલવે ઉપર ચાલતી ગાડી-ઓ અને ઘીર્ન વાહનો, જેવાં કે-મોટરગાડી-ઈત્યાદિમાં ગાયરોસ્કોપ (Gyroscope) નો નિયમ લગાડી એક પૈડાની એકજ દારથી ચાલે તેવી શોધ તેણે કરી છે. ગિ. બ્રેનન આયર્લેન્ડનો રહીશ છે, અને તે ફ્રાન્સનારમાં જન્મ્યા હતા. તેની ઉમ્મર નવ વરસની થઈ ત્યારે તે ઓસ્ટ્રીઆમાં ગયો અને ત્યાં રહ્યો તે દરમ્યાન તેણે 'ટારપેડો' ની શોધ કરી, તેથી તેનું નામ દુનીયામાં દરેક ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું છે. તેણે એ શોધ કરી તે પહેલાં, એટલે જ્યારે તેની ઉમ્મર પંદર વરસની હતી ત્યારે તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે જમીનમાંજે માલ તેમજ ઉતાડ્યો તેજ જવાનાં સાધનોમાં એક મોટો ફેરફાર થોડા વખતમાં થવો જોઈએ.

મધ્ય આ વિચાર આ જીવાન શોધ કરનારના કુમળા મગજમાં ફરી ગયો હતો. તોપણ તે કઈ રીતે પાર ઉતારવો તે શોધી કાઢવું એ કંઈ સહેલું નહોતું. પહેલો ગુચવણુભરેલો સવાલ તેના મનમાં એ આવ્યો કે ભવિષ્યનાં વાહનોને સારૂ કેવો રસ્તો હોવો જોઈએ. તેને માટે પોલાદનો, 'કોન્ક્રીટ' નો અથવા ઘીજ કોઈ નવી જાતના પદાર્થનો સાધારણ સપાટ રસ્તો ચાલશે? જ્યારે કોઈ પણ વાહન ઘણાજ વેગથી ચાલતું હોય છે ત્યારે એક જાતના બળ (Force) નો આપણને (જેમ રેલવેગાડીમાં બેઠા હોઈએ છીએ ત્યારે જણાય છે તેમ) અનુભવ થાય છે. વળાણ (curve) ઉપર ગાડી ચાલે છે ત્યારે ઉતાડ્યો એક બાજુએ ઢળી પડે છે. આ બળ (Force) ને અંગ્રેજીમાં મધ્યોત્સારી (Centrifugal force) કહે છે. ગિ. બ્રેનને લાગ્યું કે ઘણા વેગથી ચાલતાં વાહનોને સારૂ કેવો રસ્તો જોઈશે તે નક્કી કરવામાં આ બળની ખાસ કરીને ગણતરી થવી જોઈએ. આ બળને જ્યાંસુધી દૂર કરીએ તદ્દિ ત્યાંસુધી અગવડ અને દુઃખ સમજવું સાધારણ રેલવે ઉપર જ્યારે ગાડી વળાણ ઉપર ચાલે છે ત્યારે સડકના બંને પાટા એક સપાટી ઉપર

હોતા નથી પણ એક ઊંચો અને બીજો નીચો હોય છે, કારણકે ગાડી ઝડપથી ચાલે સારે તે પાટા ઉપરથી ખસી જવી ન જોઈએ પાટાની ઊંચાઈ અમુક ગતિને માટે રાખેલી હોય છે. એટલે તેટલીજ ગતિને માટે ચાલી શકે.

મિ. બ્રેનન છેવટે એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે ભવિષ્યનો રસ્તો એક પાટાનો થવો જોઈએ. પહેલો વિચાર તેને એવો આવ્યો કે પાટો જમીન ઉપર નહિ, પણ વીજળીના તારની માફક ઊંચે રાખવો અને તેના ઉપર ગાડીઓ એવી રીતે ચલાવવી કે ગંધોત્સારી જળની આસરથી બહારની જાણુએ પોતાની મેળે લટકી શકે. આ યોજનાથી ઉપર જણાવેલી મુ. સ્કેલી દૂર થઈ શકે છે અને આવી જાતની રેલવે એલ્બરટ્ટમાં થોડા વખત સુધી ફતેહમદ રીતે ચાલી શકી.

પણ આવી રેલવેનું ખર્ચ ધણુંજ થઈ જાય છે. તેટલા માટે તેણે આ રેલવેનો પાટો જમીન ઉપર નાંખવાનો નિશ્ચય કીધો. આ નક્કી થયા પછી બીજો પ્રશ્ન એ ઊભો થયો કે એક પાટા ઉપર ઘણા વેગે જતી ગાડીઓ ઉધી થઈ ગયા વગર કેવી રીતે ચાલી શકે? ગાડીઓ પડી ન જાય તે સારૂ તેને બીજી જાણુએ પૈડાં તો હોવાંજ જોઈએ, અને જો આમ કરે તો એક કરતાં વધારે પાટા નાંખવા પડે અથવા તો બીજી કંઈ એવી ગોઠવણ કરવી પડે કે જેથી ટેકવી રાખનારાં પૈડાં જમીન ઉપર ચાલી શકે. આ વખતે બ્રેનને આ શોધનો વિચાર પડતો મૂક્યો અને બીજી શોધ કરવામાં પોતાનું મન લગાડ્યું. પણ ઉપરના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનો ઊભો રહ્યો છે તે તેના ચિત્તમા નિરતર થયાં કરતું. આખરે મિ. બ્રેનને આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનું મનમા લીધું. જેવી રીતે નટ લોકો એક દોરડા ઉપર પોતાનું બધું વજન ટેકવી રાખી ઊભા રહે છે તે પ્રમાણે ગાડીઓ સમતોલ રાખવાની યુક્તિની યોજના કરવાનું શરૂ કર્યું. તેને આ યુક્તિ વ્યાવહારિક લાગી, પણ કામ કરવાને સારૂ ઘણીજ શુંચવણભરેલી થઈ પડી. તેણે ફરીને આ જાણતનો વિચાર સુલતવી રાખ્યો અને બે વરસ સુધી બીજું કામ કર્યું, પણ બધો વખત આ વિચાર તેના મનમાંથી ખસતો નહોતો, અને આજથી થોડા વખત ઉપર ફરીથી પોતાનું ધ્યાન તે તરફ લગાડ્યું.

એક ગૃહસ્થે એને પૂછ્યું કે “આ પ્રશ્નનો નિર્ણય લાવવામાં તમે નયરોસ્કોપનો કેવી રીતે ઉપયોગ કર્યો?” મિ. એનને જવાબ આપ્યો કે “આ વિચાર મને અગિઆર વર્ષ ઉપર થયો અને મેં નયરોસ્કોપનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરવામાં કેટલાંક વરસ ગાળ્યાં પાંચ વર્ષ ઉપર તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે મને સૂઝ્યું. અભ્યયન જોવું એ છે કે જ્યારે હું કેન્સર શહેરમાં હતો ત્યારે એક ફેરીઓ નયરોસ્કોપિક ભગરડાઓ વેચતો હતો તે જોતાં મને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મળ્યો નિર્ણય સૂઝ્યો. અલગત મારે ઘેર એવા ભગરડા હતા, પણ મેં યોગ ફ્રંક ખરીદી તેની પાસેથી એક ભમરડો ખરીદ્યો, મારા ગળવામાં મુક્યો, અને હોટેલના પાછા આજ્યા પછી મેં ઉતાવળથી આ ગોધ જોળી કાઢી.”

“ત્યારે તો તમારી આ શોધ કંઈ એકાએક પ્રેરણાનું પરિણામ નથી પણ અથાગ મહેનતનું ફળ છે.”

“શોધ કરનાર તરીકે હું એક (પેસિમિસ્ટ) નિરાશાવાદી છું. પણ હું મારી શોધ કરવા એટલી જાણી મહેનત લેઉં છું કે મને તે ચાલુ રાખવાનો હમેશાં ઉમંગ રહે છે. ‘ટોરપેડો’ના સંબંધમાં તેજ પ્રભાવે હતું.”

મિ. એનન નાની વયનો હતો ત્યારથીજ તેનામાં નૈસર્ગિક શક્તિ હતી. પોતાના વર્ગના છોકરાઓના યુદ્ધ ભગરડાઓથી બહુ સારી રીતે ફરે એવા પોતાના ભમરડાની આર તેણે ઘણી જારીક અણીવાળી કરી. તેણે આ પ્રભાવે સાબીત કરી આપ્યું કે અણીવાળી આરવાળો ફરતો ભમરડો સ્થિર રહેતો નથી. પણ ધ્રુમ ધ્રુમ કર્યા કરે છે. આનું શું કારણ છે તેની તેને તે વખત ખબર પડી નહિ. પણ અલગત તેને પછીથી ગાલમ પડ્યું કે ભમરડાની યુદ્ધ અણીના ધસારાથી ભમરડો જાણ્યાર ઊભો રહી શકે છે બજારમાં ભમરડાનું જે રમકડું મળે છે તે એક સાદામાં સાદો નયરોસ્કોપ છે. નયરોસ્કોપને એક ભારે વાટવાળું પૈડું હોય છે તેની ધરીને કાઢખૂણે જોરથી ફેરવવામાં આવે છે. જ્યાંસુધી પરિવર્તન ઘણું જડપથી થતું હોય છે સાંસુધી પૈડું ગુરુત્વાકર્ષણના બળની સામે જીલું રહે છે જ્યારે તે જડપથી પોતાની ધરીની આસપાસ ગોળ ફરે છે ત્યારે તે પૈડું પોતાના રેકાના (આર) ના અણીઆની આસપાસ આમ તેમ હાલે છે. મિ. એનને એની ગતિ કેમ વધારવી એ શોધી કાઢ્યું છે, અને તેની આ શોધના

બળથી ગાડીઓ, વગેરેને એક પાટા ઉપર બરાબર ઊભી ચલાવવા ન્યૂ-રોસકોપનો ઉપયોગ કીધો છે. મિ. ઝેનન એક બ્યાવહારિક બાહોશ ઈન્જનેર છે અને યાંત્રિક તરીકે તેનામાં હિત્ત પ્રકારની બુદ્ધિ છે. આ શોધ કરવામાં તેણે પોતાની બધી ચતુરાઈ વાપરી છે અને તેણે જે આ અદ્ભુત યંત્ર બનાવ્યું છે તે દરેક રીતે સંપૂર્ણ છે.

આ શોધને પૂર્ણ સ્થિતિએ લાબ્યા પછી તેણે એક નમુનાની ગાડી બનાવી અનુભવશ લીધી, તેમાં તેને આસાધારણ વિનય મળ્યો. નાના ડબ્બાના પ્રયોગ ઉપરથી એટલું તો નિઃસંશય સિદ્ધ થાય છે કે એક પાટા ઉપર રેલવે ગાડીના ડબ્બાને પૂર્ણ ગતિએ ચલાવવું એ સંભવિત છે. આ પ્રયોગથી ઘણી નવી શોધ થવાનો સંભવ રહે છે અને યોગ્ય વખતમાં દુનીઆના બ્યવહારમાં આપણે મોટો ફેરફાર જોઈશું એમાં કાંઈ પણ સંદેહ નથી. આ નમુનાની ગાડીનો પ્રયોગ કરતાં મિ. ઝેનને તેમાં એક આખી રેલવે ગાડીનો ભાર બયો હતો, તે ભાર ગમે તેવી રીતે બરવામાં આવ્યો હતો અને ગાડી દોડતી હતી તે વખતે તેણે લાકડી વતી ગાડીમાનો ભાર આમતેમ ખસેડ્યો પણ હતો. આટલું બધું કર્યા છતાં ગાડી બરાબર સીધી રહી હતી. વળી ગાડી દોડતી હતી તે વખતે તેણે ભાર એકજ બાજુએ કરી દીધો. તેનું પરિણામ એ થયું કે તે બાજુ જરા ઊંચી થઈ. બ્યારે ગાડી ઊભી રહે છે ત્યારે પણ આજ પ્રમાણે થાય છે. વળાણ ઉપર બ્યારે ગાડી ચાલે છે સારે તે અંદરની બાજુએ ઢળે છે પણ હાલની ગાડીઓની માફક મધ્યગિંદુની બહાર ઢળી પડતી નથી.

મિ. ઝેનનને એક શુદ્ધરૂપે પૂછ્યું કે હાલની ગાડીઓમાં તમારા ન્યૂ-રોસકોપનો ઉપયોગ કરવા એ ખર્ચોગ છે ?

મી. ઝેનને જવાબ આપ્યો. "ના, મેં ગણતરી કરી છે કે એ માધ્યમનો રસ્તો કરતાં જોટલા ખર્ચનો બચાવ થશે તેટલા ખર્ચમાં ૩૦ ટનનો બોમ્બે જેવી જાન્ય એવી ગાડી બનાવી શકાશે રસ્તો કરવામાં જે બચાવ થશે તે ઘણોજ છે અને રિંદુસ્તાન, ઑસ્ટ્રેલિયા, આફ્રિકા, અને કનેડા જ્યાં શહેર અને ગામડાઓનો સંબંધ કરવાને સારૂ ઘણા લાંબા રસ્તા ઉપર પાટા નાંખવાની જરૂર છે ત્યાં હાયદો અનંદદાયક થશે.

લાકડાના વખતમાં લશ્કર કુચ કરે એટલીજ ઝડપે એક દિવસમાં ૨૦ અથવા ૩૦ ગાંધણી લાઇન તૈયાર કરી શકાશે. રસ્તા ઝડપથી તૈયાર કરવાની મેં એક રીત શોધી કાઢી છે. નાના લાકડાના સ્લિપર ઉપર રેલ એટીને પહેલેથી તૈયાર રાખવામાં આવે છે. આવા કડકાઓ એક ડબ્બામાં બરી રેલ કરવાના રસ્તા આગળ લઈ જવામાં આવે છે. એક યંત્ર ગાડી ઉપર હોય છે તે એક એક કડકો ઊંચકી આગળ જઈને જમીન ઉપર નાંખે છે, એટલે લાઇન ઉપર તેને સજડ કરી લેવામાં આવે છે. ડબ્બો તેના ઉપર ચાલે એટલા વખતમાં ખીજે કડકો નાખે એવી રીતે આગળનો રસ્તો તૈયાર થઈ જાય છે.”

“પણ રસ્તાની જમીનને એક સરખી સપાટ કરવી જોઈએ ?”

“ના, તેવું કંઈ નહિ. ફક્ત જરૂરનું એટલું છે કે રસ્તા ઉપર ટેકરા અને ખાડા વગેરે હોય તે સાફ કરવા સારૂ થોડા માણસોની ટોળા મોકલવી જોઈએ. ટેકરીની બાજુએ જો જરૂર હોય તો સ્લિપરો નાંખી શકાય. ટેકરી ઉપરના રસ્તા ઉપરથી સ્લિપરો સરી ન પડે તેટલા સારૂ ટેકરા નાંખવાની જરૂર છે. આવી રેલવે ટેકરીઓનો ચત્રાવ ૫ માં ૧ હોય હાંસુધી તો ચાલી શકે છે. ધણી મોટા વળાણુ ઉપર પણ ચાલી શકે છે, અને એક નદી ઉપરથી જવાને સારૂ એક પોલાણનું દોરડું હોય તેટલુંજ બસ છે કારણ કે તેના ઉપર થઈને ગાડી જઈ શકે છે. અથવા તો નદીમાં લાકડાના એક સરખી ઊંચાઈના સોટાની હાર કરી તેના ઉપર એક પાટો નાંખી, તે ઉપર પણ ગાડી ચાલી શકે છે. પાંચ ઈંચના બ્યાસ વાળા દોરડા ઉપર ધણી એક ૩૦ ટન ભરેલી ગાડી સહેલાઈથી ટેમ્સ નદી ઓળંગી શકે.”

“તમારી શોધથી ખરચમાં ખીજ શા બચાવ થશે ?”

“જો એક પાટો નાંખવો પડશે તે હમણાં વાપરવો પડે છે તેના કરતાં વજનમાં હલકો થશે; કારણ કે મારો વિચાર ગાડીનો બોજો બે પૈડાં ઉપર નાંખવાનો નથી પણ ગાડીની નીચે જોટલાં પૈડાં હોય તેમાં વહેંચી નાંખવાનો છે. હાલની ગાડીઓમાં બધો બોજો આગળનાં બે પૈડાં ઉપર આવે છે; તેથી પાટો વધારે ભારે નાખવો પડે છે. ઉપરની ઝાકવણથી બ્યારે ગાડી એક પાટા ઉપરથી ખીજ ઉપર ચડશે ત્યારે આગળના ભાગવાનો ખીલકુલ સમય રહેશે નહિ; એક બાજુએ ગતિ આવશે નહિ

તેમ હોંચકાના જેવી ગતિ પણ રહેશે નહિ. ગાડી તદ્દન એક સરખી રી-
તે ચાલશે અને બવિધ્યમાં જરા પણ આચકા વગર મુસાફરી કરવાનું
ધણુંજ સુખદાયક થઈ પડશે. હમણુંજેવા આચકા આવે છે તેવા ગાડીમાં
આચકા આવવાનો ખીલકુલ સંભવ રહેશે નહિ, તેથી ગાડી હલકા સા-
માનની બનાવી શકાશે અને ગાડીમાં આચકા અને ધસારો નહિ રહેવા-
થી ગાડીઓ વધારે લાંબા વખત સુધી ચાલી શકશે.”

“આ બધું તમે કહ્યું તે તો ખરું, પણ તમારો જયરોસ્કોપ એક-
દમ બંધ પડી ગયો તો એક બર્ષકર અકસ્માત થવાનો સંભવ ખરો ?”

“પહેલાં તો મને આ મુશ્કેલી ધણીજ મોટા પ્રકારની લાગી, પણ
હવે મને તેમજ ખીજ હોંશિયાર માણસોને પૂરું ખાતરી થઈ છે કે
આવો અકસ્માત બનવાના સંભવ ધણીજ ઓછા છે. જેમ હમણાંની રે-
લવે ગાડીનાં બોધકર ફાટી જવાનો સંભવ ધારી શકાય તેવુંજ આવું
પણ છે.”

“પણ ગાડી એકદમ ચાલતી બંધ થઈ જાય તો શું થાય ?”

“તે સીધી ઊભી રહે. ગમે તે વખતે ગાડીઓને ટેકા મૂકી શ-
કાય. જયરોસ્કોપ ચલાવનારી શક્તિ બંધ થઈ જાય ત્યાર પછી બે દિ-
વસ સુધી જયરોસ્કોપ ગતિમાન રહે છે, અને પહેલા પાંચ કલાક સુધી
તેમની ગતિ એટલી બધી હોય છે કે ગાડીઓ ઊંધી વળી જતી નથી
પણ સીધી ઊભી રહે છે.”

“તમારું જયરોસ્કોપ ચલાવવા ધણીજ મોટી શક્તિની જરૂર શું
નથી ?”

હમણાં મેં જે ગાડીઓ બનાવી છે તે દરેકને ફે હોર્સ-પાવર કરતાં
સહજ વધારે શક્તિ બેઈએ છીએ. આ ગાડી ૪૫ ફૂટ લાંબી છે. અને ૧૨
ફૂટ પહોળી છે. તેમાં ૨૦ થી ત્રીસ ટન ભાર બરાબ છે. જયરોસ્કોપિક
પૈડાંનો વ્યાસ ત્રણ ફૂટ ૭ ઇંચ છે અને એક મિનિટમાં ૩૦૦૦ આંટા ફરે છે.
તે અવકાશમાં ફરે છે. હવા ખાલી કરવાની રીત સાધકસ રખરખા ગાડીના
ટાયરની હવા ખાલી કરવાની રીત જેટલીજ સાદી અને સહેલી છે. સાં-
ચા કામમાં તેલ આપોઆપ પુરાય છે અને તેમની સમાજ રાખવાની
જરૂર ઓછી છે. વીજળીના બળથી પૈડાં ફરે છે. તેનું કુલ વજન આ
સરે બે ટન છે.”

“સારે તો અભળત તમારી શોધનો મોટરગાડીમાં ઉપયોગ કરી શકાય ?”

“હા, અને જે પૈડાંવાળી મોટરગાડીમાં આ રીત રાખવાથી હાલની ગાડીઓમાં જે આંચકા અને નમી પડવાનું થાય છે તે કંઈ થશે નહિ અને જેવી રીતે સો વરસ ઉપરની ટ્રાઈસિકલને બદલે બાઈસિકલનો ઉપયોગ વધી પડ્યો તેવી રીતે જ્યારેસ્કોપવાળી મોટરગાડીઓ થવાથી હાલની મોટરગાડીનો ઉપયોગ ખીલકુલ નહિ થાય એમ મારી ખાતરી છે.”

“તમારી શોધનો વહાણમાં ઉપયોગ ચર્ધ શકે કે ?”

“હાલના જેવાં સ્થાયી વહાણોને તે શોધ કામની નથી. પણ જે હોડીમાં એવી ખરાબ રીતે ભાર ભરવામાં આવે કે તેથી તે અસ્થિર રહેતી હોય તો મારી શોધ વાપરવાથી હોડીને ઊંધો થવાનો ભય ઓછો રહે. જે વહાણો અસ્થિર રહેતાં નથી તેમને આ શોધથી કંઈ ફાયદો થતો નથી. ટાપેડોને બિ. હક્કીકે જ્યારેસ્કોપ લગાડ્યો હતો પણ આ હોડી પોતાની મેળે ચાલતી નથી. પુલ ઉપર એક માણસ ઊભો રહીને તેને ચલાવે છે. આમ હોવાથી જ્યારેસ્કોપ ફક્ત તેને સ્થિર રાખી શકે છે, બહુ સ્થિર ન રહી શકે એવાં વહાણ જનાવવાને હવે કાંઈ વાંધો નથી, અને તેમને જ્યારેસ્કોપ લગાડવાથી તોફાની સમુદ્રમાં પણ ઊંધાં પડવાની ખીલકુલ દેહેશત રહેતી નથી અને તે વહાણ પોતાની મેળે ચાલી શકે છે.”

“જડવાના સાંચામાં તમારી શોધ લગાડવાની કે ?”

એ યંત્રોને તો જ્યારેસ્કોપની ખાસ જરૂર છે. ખીજી ઘણી ચીજો ન જોઈએ; પણ હવે પછી બનતાં યંત્રોમાં તેમને સ્થિર રાખવા માટે જ્યારેસ્કોપની તો જરૂર છે. પવનની ગતિ મને તે દિશામાં હોય તોપણ તે યંત્રો ખીલકુલ નમી પડતાં નથી.”

“તમારી શોધ વિશે લોકોનો કેવો મત છે ?”

“મારી શોધથી જે ગળબળાટ થયો છે તે જોઈ મને ધણીજ અચ્છો લાગે છે. મારી પાસે એ બાબત ઘણા કાગળો આવે છે અને વર્તમાનપત્રોમાં એ બાબત ઘણા લેખ આવે છે. તેનો હિંદમાં ઉપયોગ થવાનો

સંભવ છે એમ હિંદી સરકાર જણાવે છે. હું “ ઇન્ડિયા ઓફીસમાંથી હમણાંજ આવું છું અને તે બાબતના અખતરા કરવા સારૂ ૬૦૦૦ પૌંડની રકમ આપવાનો ઠરાવ મને ઇન્ડિયા કૌન્સિલ તરફથી મળ્યો છે. ઉપરાંત લશ્કરી ખાતા તરફથી અને એનન ટૉર્પેડો કારખાનામાં કામ કરવાની રજા મળેલી છે અને રેલવે બાબતના અખતરા કરવા સારૂ તેની આબુ-બાબુબીડની જમીન મને આપી છે. એક મોટી ગાડી બનાવવાના કામમાં હું મંડ્યો છું અને ૧૮ મહીનામાં તે ચલાવવાને હું શક્તિમાન થઈશ.”

આ શોધથી ભવિષ્યમાં નવાઈ જેવાં કામ થશે એમ એનન સાહેબ આશા રાખે છે. ઑસ્ટ્રેલિયા જેવા મોટા ખંડમાં જળરોરકોપિક રેલવેની મુખ્ય લાઇનો યોગ્ય વખતમાં થશે એટલુંજ નહિ પણ દરેક મુખ્ય લાઇનને ઘણીજ વધારે હલકી ધાતુઓના પાટાવાળી શાખાઓ જોડાશે એમ આશાબર્યાં વચનો એનન સાહેબ બોલે છે. એનને બનાવેલાં ગાડાંનાં પૌંડની ધરીઓ ઘણી નાની છે અને તેમ હોવાથી મુખ્ય લાઇનના સૌથી બારે ધાતુના પાટા ઉપર તેમજ શાખાવાળી લાઇનોની હલકી ધાતુના પાટા ઉપર પણ સરખીજ ઝડપથી ચાલી શકે છે.

વધારાનો ખુલાસો.

વાયકોના જાણવાની બહાર નહિ હોય કે આજથી વીસ પચીસ વર્ષ ઉપર ઉતાવળે રસ્તામાં મુસાફરી કરવા માટે લોકો બાઇસીકલ તેમજ ટ્રાઇસીકલ (ત્રણ પૌંડની સાઇકલ) વાપરતા હતા. ટ્રાઇસીકલ રિયર રહી શકતી પણ તેને બહુ વેગે દોડાવવાને બાઇસીકલ કરતાં વિશેષ બળ વાપરવું પડતું; પણ પહેલાંની બાઇસીકલોમાં આગલું પૌંડ હાલની બાઇસીકલ કરતાં બહુ મોટું હોવાથી અકસ્માત થવાનો ભય વિશેષ હતો તેથી ત્રણ પૌંડની સાઇકલ લાંબો વખત ટકી રહી. હાલની બાઇસીકલોના પૌંડ બહુ ઊંચાં નથી તેથી અકસ્માત થવાનો ભય પણ કમી છે. તેને લીધે જ્યારથી એનો ઉપયોગ થવા માંડ્યો ત્યારથી ત્રણ પૌંડવાળી સાઇકલો ઉપયોગમાંથી જતી રહેવા માંડી ને હાલ કવચિતજ નેવામાં આવે છે.

ગિ. એનને પણ જોયું કે એક પાટા પર જો રેલવે ગાડી દોડાવી શકાય તો તેમાં બાઇસીકલ પેઢે બળમાં બહુ લાભ થાય ને યોગ્ય બળથી વિશેષ ઝડપ આપી શકાય. એક પાટો ચવાથી આચકા પણ યોગ્ય લાગે,

તેથી ડબ્બા હલકા અને થોડે ખર્ચે થઈ શકે અને તેને પરિણામે તથા દરેક ડબ્બાની પૈડાંની સંખ્યામાં વધારો કરવાથી પાટા પર હલકા અને ઓછી કિંમતના રાખવા પડે. સહેલાઈ પણ નાના ચાલે અને રસ્તો હાલના પાટાઓ માટે પથરા વડે મજબૂત કરવો પડે છે એટલો કરવો ન પડે.

આ પ્રમાણે લાંબ તો ધણા હતા, પણ એક પાટા પર ગાડી સ્થિર રાખવી એ કામ અતિ મુશ્કેલ હતું. એ બાબતે એક સરખો બાર બંધો હોય અને ગાડી પૂર્ણ ગતિમાં હોય ત્યારે તો કદાચ એક પાટા પર પડ્યા વિના દોડી શકે પણ હમેશાં એ બાબતે સરખો બાર થાય એ બનવું મુશ્કેલ, માટે અકસ્માત ચવાનો બહુ ભય હતો તેમજ ગાડી ગતિમાં ન હોય ત્યારે તો ટેકા વિના પડી ગયા વગર નજ રહે એ ખુલ્લું હતું. એ અડચણ દૂર કરવા પૂર્ણ વિચાર કરી બેનન સાહેબે જામરોસ્કોપનાં, મહોની પેટે હવા વગરના અવકાશમાં ફરતાં પૈડાંઓ પર ડબ્બા રાખવાની અદ્ભુત યોજના શોધી કાઢી. ટ્રેન ગતિમાં હોય કે સ્થિર હોય તો પણ જામરોસ્કોપનાં પૈડાં વીજળીક જળથી સદા ગતિમાં હોવાને લીધે ઉપર ટેકવેલો ડબ્બો ગમે તે બાબતે ઓછો વતો બરેલો હોય તો પણ પડી જતો નથી. નદીઓ ઓળંગવાને પુલને સ્થાને અતિશય થોડે ખર્ચે જાડો પોલાદનો તાર અથવા પુલનાં ભુગર્જાને સ્થાને કાદવમાં બેસાડેલા લાકડાનાં ચાંબલાની હાર પર એક પાટો નાંખી નદી કે ખીણો ઓળંગવાની એની મુક્તિ પણ પ્રશ્નસનીય છે. મુળધથી પૂતે જતા કરજટના સ્ટેશનેથી બોરધાટ ચડાવી ટ્રેનને ખડાબે લઈ જવાને એ એન્જિન વાપરવાં પડે છે; તથા ઢાળ માત્ર ૮૩ ફૂટ ૧ ફૂટ ચઢાવ વાળો છે, પણ બેનન સાહેબ ૫ ફૂટ ૧ ફૂટ જાંચાઈ વાળા ઢાળ પર પોતાની ટ્રેનને સહેલાઈથી લઈ જવા કિંમત ધરે છે.

બેનન સાહેબે વાપરેલા જામરોસ્કોપનો નિયમ નીચેના ખુલાસાથી સમજાશે:—

એક પથરાને દોરી વડે બાંધી દોરીનો બીજો છેડો હાથમાં ઝાલી જોડણીની પેઠે માથાની આસપાસ ચક્ર ચક્ર ફેરવશે તો માલમ પડશે કે બાંધણી એ પથરા પૂરતા વેગમાં તમે ફેરવશે સાસુધી તે મધ્યોત્સારી બળને લીધે, શુર્યાકર્ષણથી બંધાઈ નીચે ન પડતાં, એવી રીતે

ફરશે કે દોરી ક્ષિતિજસમક્ષર રહે. તમે પથરા હલકો કે ભારે, શેરનો કે મણુતો, ગમે એટલો લેશો તો પણ જ્યાંસુધી પૂરતા વેગમાં તેને ફેરવશો ત્યાંસુધી તેના પર ગુરુત્વાકર્ષણ અસર કરશે નહિ; એટલે મધ્યોત્સારી બળ ગુરુત્વાકર્ષણને કાપશે.

ત્રીજો દાખલો:—પાણીની બરેલી લોટી કે ઘડો સીધો રહે એવી રીતે બાંધી પૃથ્વીને સમાંતર અથવા લગ ચક્કરમાં ફેરવશો તો મધ્યોત્સારી બળને લીધે લોટી અથવા ઘડો આડો અથવા ઊંચો થવા જતાં પાણી અંદરથી ગુરુત્વાકર્ષણ છતાં નીકળી પડશે નહિ.

ત્રીજો દાખલો:—પાણીની બરેલી તાંબાકુંડીમાં હાથ ધાલી પાણીને ફેરવવાથી બાબુ પરતું પાણી મૂળ સંપાદીથી મધ્યોત્સારી બળને લીધે ગુરુત્વાકર્ષણ વિરુદ્ધ હોયે ચઢેલું માલમ પડશે, તથા મધ્યમાં તમે ખાડો નોશો.

આ દાખલાઓ પરથી મધ્યોત્સારી બળ કેટલું કરી શકે છે તેનો તમને ખ્યાલ આવ્યો હશે. જાધરાસ્કોપ પણ એવું જ યંત્ર છે. પોણા શેર તોલના તથા મણુ ઈંચ વ્યાસના જાડ પિત્તળના ચક્રને પાતળા પોલાદની મણુ ઈંચ લાંબી ધરી હોય છે તે પિત્તળના એક ચપટા કડામાં વ્યાસ રૂપે રહી સુખપૂર્વક ત્વરાથી ફરી શકે છે. ધરીની આસપાસ મજબૂત દોરી બિંટાળા તેને જોરથી ખેંચવાથી મધ્ય ચક્ર કડાની અંદર પોતાની ધરીની આસપાસ વેગથી ફેરે છે. એવી સ્થિતિમાં કડાને ધરીના એક છેડા આગળથી દોરી વડે બાંધી લટકાવ્યું હોય અથવા તેજ છેડા આગળથી એક ગોળ અણીદાર ખીલા પર ટેકવ્યું હોય તો યંત્ર નીચે પડી ન જતાં ચક્રની મધ્યોત્સારી ગતિને લીધે તે દોરી અથવા ખીલાની આસપાસ કડા સાથે ચક્ર ચક્ર રૂપે ફરે છે તે જ્યારે વેગ ઓછો થાય છે સારેજ નીચે પડે છે. એનન સાહેબના જાધરાસ્કોપનાં ચક્રો ૩ ફૂટ વ્યાસનાં છે અને કુલ બે ટન વજનનાં છે તથા વીજળીક બળ વડે એક મિનિટમાં ૩૦૦૦ આંટા લે છે તો ૨૦ થી ૩૦ ટનના વજનના કબાને તથા તેનાં પૈડાંની એકવડી હારને પડવા ન દે એ સફળ સમજાય એવું છે.

એનન કહે છે કે જાધરાસ્કોપે જેમ ટ્રાઇસીકલને ઠાઠી મૂકી તેમ એક પાટાવાળા ગાડી થોડા સમયમાં ઠામ ઠામ ચર્ચી જશે.

ભૂગોળનું શિક્ષણ.

પ્રસ્તાવના.

આપણી નિશાળોમાં શિખવાતા વિષયોમાં ભૂગોળ સૌથી ખરાબ રીતે શિખવાય છે એ તો સૌ કોઈ કબૂલ કરશે. એ વિષય શિખવવાની ખરી પદ્ધતિ ખાતા તરફથી છપાવેલી “શિક્ષકોને સૂચના” નામની ચોપડીમાં સચિસ્તર ખતાવવામાં આવી છે ખરી, પણ એ સૂચનાનો અમલ હજી થોડીજ નિશાળોમાં અને થોડેજ અંશે થયેલો જોવામાં આવે છે. એવું કારણ એ જણાય છે કે સાધારણ શિક્ષકને માટે ખાલી સૂચનાજ પુરતી નથી, પણ એવી સૂચનાઓને (જેની આજના વખતમાં તો ખોટજ નથી) અનુસરીને કૃપા રીતે શિક્ષણપાઠો યોજવા તે ખતાવવાની જરૂર છે. હું ધાંડું છું કે એ જરૂર સ્વીકારીનેજ ખાતાએ જુદા જુદા જિલ્લાની ભૂગોળ તૈયાર કરાવી છે, અને જુની ચર્ચ ગયેલી હોપકૃત ભૂગોળની જગ્યાએ ખીછ નવી તૈયાર કરાવવા માંડી છે. એ નવી ચોપડીઓથી ત્રીજા અને તે ઉપરનાં ધોરણના શિક્ષકોને ભૂગોળશિક્ષણના સંબંધમાં પુરતી મદદ મળશે ખરી, પણ ખીજાં ધોરણના શિક્ષકો તો સાધન વિનાનાજ રહેશે એ જોટ પૂરી પાડવાનો આ પ્રયત્ન છે.

દિશાઓનું જ્ઞાન આ છોકરાંઓને કરાવ્યા બાદ ગામની ભૂગોળ કેમ રાખ કરવી તે અમુક સૂચનાથીજ નહિ પણ થોજ કાઢેલા સવાલોથી ખતાવવામાં આવ્યું છે. એ સવાલો જોતાં ગાલમ પડશે કે એ અને એવા ખીજા સવાલો વડે ગામ સંબંધી દરેક જાતની હકીકત છોકરાં પાસેજ કઢાવવાની છે. શિક્ષકે પોતે છોકરાંઓ પહેલે સવાલે જવાબ ન દઈ શકે તો અધીરા બની હકીકત કહી દેવાની નથી, પણ તેઓને વખત આપીને તથા ફરીથી વધારે સહેલી બાષામાં તેજ મતલબના ખીજા સવાલો પૂછીને તેમજ તેઓ પાસે નિરીક્ષા વગેરેથી તપાસ કરાવી ખરા જવાબ કઢાવવાના છે. એમ કરવાથી ઝીણી નજરથી જોવાની અને તપાસ કરવાની છોકરાંઓને ટેવ પડશે.

સવાલના જવાબ છૂટા શબ્દોમાં આપે તે કબૂલ ન રાખતાં શિક્ષકે છોકરાંઓને જવાબ સંપૂર્ણ વાક્યમાં આપતાં શિખવવું. એમ કરવાથી તે-

મનુ ભાષાગ્રાન સુધરશે અને વાતચીત કરવામાં તેમને ઝડપ આવશે.

માત્ર સવાલજવાબથી છોકરાંઓને કંટાળો ન ઉપજે તે માટે શિક્ષકે વખતો વખત તેમને ચાલતા વિષય સંબંધી વાતચીતમાં ઉતારવાં, અને નિશાળ અથવા ખીજ કોઈ જગ્યાને લગતી હકીકત પરથી વાત જોડીને કહેવી અને તેમની પાસે કહેવડાવવી.

વળી ધોરણમાં માગ્યા પ્રમાણે છોકરાંઓએ લીધેલાં ગ્રાપ પરથી શિક્ષકે જમીન પર પાટીઉં મૂકીને નિશાળના ઓરડાનો નકશો (પ્લાન) મોટા સ્કેલ પર દાઢવો, અને છોકરાંઓ પાસે કુટપટીની મદદથી સ્થેટ પર અથવા ચાક વતી લાકડાની પાટી પર તે દાઢવવો. ઓરડાનો પ્લાન* દાઢતાં આવડ્યા બાદ આખી નિશાળનો પ્લાન* દાઢતાં શિખવવું; અને સ્થારપછી થોડે વખતે નિશાળ અને તેની આસપાસના લત્તાનો અથવા ગામનો નકશો શિક્ષકે દાઢવો. આ હેતુ નકશામાં નિશાળ પ્લાનના સ્કેલ કરતાં નાના સ્કેલ પર બતાવવી, અને જે જે રસ્તે અથવા ફળીઆમાં થઈ છોકરાં નિશાળ આવતાં હોય તે તે નકશામાં બતાવવાને તેમને કહેવું. આ પ્રમાણે નકશા સંબંધી તેમનો વિચાર બંધાશે.

શરૂઆતમાં પગલાં બરીતેજ અંતર મપાવવાનું સુગમ પડશે; અને એક પગલા જોડવું અંતર આંગળીના એક બેડકા જોડેલી લીટીથી બતાવવું ઠીક પડશે.

છેલ્લું એટલું કહેવાની જરૂર છે કે શિક્ષકે શિખવતી વખતે કોઈ પણ જાતનાં પુસ્તક અથવા નોંધ હાથમાં રાખવાનાં નથી. એવાં સાધનોનો ઉપયોગ ધેર અથવા નિશાળના વખત બદલ તે ગમે તેટલો કરે, પણ નિશાળમાં તો તેણે પોતે પાઠ આપવાને ધેર કરેલી તૈયારી સિવાય ખીજે કોઈ આધાર રાખવાનો નથી. વળી શિક્ષકે છોકરાં સાથે ધણીજ સાદી અને તેઓને એકદમ સગજ પડે એવીજ ભાષા વાપરવાનું ધ્યાનમાં રાખવું.

આશા છે કે ઉપલી સૂચના ધ્યાનમાં રાખી શિક્ષકો આપેલા પાઠોનો ઉપયોગ કરશે અને ગામની બૂગોળ હાલ જેમ શિખવાય છે તેના કરતાં વધારે સારી રીતે શિખવાતી યશે.

* નિશાળના ઓરડાનો તેમજ આખી નિશાળનો આકાર દાઢવો વતી છોકરાંઓ ધણી હોંસાથી બતાવશે.

ગામની ભૂગોળ.

ટીપ્પણી—નીચે આપેલા સવાલો સૂચનારૂપે છે. તે ઉપરથી ગામની, કસબાની, અથવા શહેરની સ્થિતિને અનુસરતા બીજા વધારે સવાલો શેક્ષકે પોજવા.

૧ પ્રસ્તાવના—નિશાળનેા ઓરડા.

૧. છોકરાઓ, બાઈયું જુઓ. આ ઓરડાના તમારા માથા પર આવેલા ભાગને શું કહે છે ?
૨. નીચું જુઓ, તમારા પગ નીચે આવેલા ભાગને શું કહે છે ?
૩. આ ઓરડાને કેટલી બાજુઓ છે ?
૪. કેટલા ખૂણા છે ?
૫. કેટલી દિવાલો છે ?
૬. જમણી દિવાલ બતાવો; ડાબી; તમારી સામેની; તમારી પાછળની.
૭. ઓરડાને બારીઓ કેટલી છે ?
૮. તે બારીઓ ક્યાં છે ?
૯. ઓરડાને બારણાં કેટલાં છે ? તે ક્યાં છે ?
૧૦. જમીન પર શું શું મૂકેલું છે ?
૧૧. દિવાલ પર શું શું લટકાવેલું છે ?
૧૨. આ ઓરડો કેટલો લાંબો છે ?
૧૩. પગલાં બરી તેની લંબાઈ કહો.
૧૪. તમારું એક મોટું પગલું કેટલા ફૂટનું થાય છે ?
૧૫. આ ઓરડો કેટલો પહોળો છે ?
૧૬. સુરજ કઈ બાજુએ ભગે છે ? કઈ બાજુએ આથમે છે ?
૧૭. ઉત્તર દિશા તરફ જુઓ; દક્ષિણ તરફ; પૂર્વ તરફ; પશ્ચિમ તરફ.
૧૮. બપોરે બાર વાગે સુરજ ક્યાં હોય છે ?

૨. ગામ.

પાઠ ૧.

૧. તમે રહો છો તે ગામનું નામ શું ?
૨. જ્યાં સુરજ ભગે છે તે જગ્યા બતાવો.
૩. જ્યાં સુરજ આથમે છે તે જગ્યા બતાવો.

૪. ઉત્તર દિશા બતાવો.
૫. દક્ષિણ દિશા બતાવો.
૬. પૂર્વ બતાવો; પશ્ચિમ બતાવો.
૭. નિશાનની કઈ દિશામાં તમારું ઘર આવ્યું છે ?
૮. તમારા ઘરથી કઈ દિશામાં તમારી નિશાન આવી ?
૯. નિશાનથી તમે કેટલા દૂર રહો છો ?

પાઠ ૨.

૧. તમારી નિશાનથી ચોરો કઈ દિશાએ આવ્યો ?
૨. ચોરાથી નિશાન કઈ દિશામાં આવી ?
૩. નિશાનથી ચોરો કેટલો દૂર છે ?
૪. ચોરાથી તમારું ઘર કેટલું દૂર છે ? અને તે કઈ દિશાએ આવેલું છે ?
૫. ઘેરથી નિશાને ચાલીને જતાં તમને કેટલો વખત લાગે છે ? ચોરે જતાં જેટલો વખત લાગે તેટલોજ, વધારે કે ઓછો ?

પાઠ ૩.

૧. તમારા ગામમાં તળાવ છે (અથવા પાસે નદી આવેલી છે) ?
૨. તળાવ છે (અથવા નદી આવેલી છે) તો તે તમારા ઘરથી કેટલું દૂર છે ? તમારી નિશાનથી કેટલું દૂર છે ?
૩. તમારે ઘેરથી તળાવે (અથવા નદીએ) જતાં કેટલો વખત લાગે છે ? નિશાને જતાં જેટલો વખત લાગે છે તેટલોજ, વધારે કે ઓછો ?
૪. તળાવ (અથવા નદી) માં પાણી બારે માસ રહે છે કે સુકાઈ જાય છે ? ક્યારે સુકાઈ જાય છે ?
૫. તમે કોઈ વહેણ જોયો છે ? ક્યાં જોયો છે ?
૬. તમે કોઈ ટેકરી અથવા ડુંગર જોયો છે ? ક્યાં જોયો છે ? તેનું નામ શું છે ?
૭. તમારું ગામ હંચાણમાં આવેલું છે કે નિચાણમાં ? તમારા ગામમાં અને આસપાસ વરસાદનું પાણી ભરાઈ રહે છે કે તે બહાર વહી જાય છે ?

પાઠ ૪.

૧. વરસના મહીના કેટલા ?

૨. વરસાદ કયા કયા મહીનામાં આવે છે ?
૩. ટાઢ કયા કયા મહીનામાં પડે છે ?
૪. તાપ કયા કયા મહીનામાં ઘણો પડે છે ?
૫. હાલ શાના દહાડા છે ? ટાઢના, તાપના, કે વરસાદના ?
૬. દહાડા લાંબા કયારે હોય છે ? ઉનાળામાં કે શિયાળામાં ?

પાઠ ૫.

૧. તમારા ગામ સિવાય બીજું કોઈ ગામ, કર્ણો કે શહેર તમે જોયું છે ?
૨. તમારા ગામને લગતાં કયાં કયાં ગામો આવેલાં છે ?
૩. તમે કોઈ દિવસ કોઈ શહેરમાં ગયા છો ? ક્યાં ? ત્યાં તમે શી રીતે ગયા હતા—પગે ચાલીને કે કેમ ?
૪. તમારા ગામમાં અને તેમાં તમને શો ફેર લાગ્યો ?
૫. તમે કોઈ દિવસ જાનાએ ગયા છો ? ક્યાં ગયા છો ?

પાઠ ૬.

૧. તમે રહો છો હાં આગળ આવેલાં કયાં કયાં ખેતરો તમે જોયાં છે ?
૨. તેમાં શો પાક થાય છે ?
૩. તમે જે ખેતરો જોયાં છે તેમાં કોઈ ફૂલફળ થાય છે ? શું શું થાય છે ?
૪. તમે રહો છો તેની આસપાસ કઈ કઈ જાતનાં ઝાડો આવેલાં છે ?
૫. તમારા ગામમાં કયાં કયાં જનવરો પાળવામાં આવે છે ? અને તે કયા કયા લોકો પાળે છે ?
૬. ગાય ભેંસ શા માટે પાળે છે ?
૭. બકરાં શા માટે પાળે છે ?
૮. ઘેટાં શા માટે પાળે છે ?
૯. ઘી કેમ બનાવવામાં આવે છે ?

પાઠ ૭.

૧. તમારા ગામમાં કયા કયા લોકોની વસ્તી છે ?
૨. કયા લોકોનાં ઘર વધારે છે ? કોનાં સૌથી ઓછાં છે ?
૩. તમારા ગામમાં શો ધંધો રાજગાર ચાલે છે ?
૪. ઘણું બાગે કયો ધંધો ચાલે છે ?

૫. તમારા ગામમાં કોઈ દુકાનદારો અથવા વેપારીઓ છે ? તેઓ શો માલ વેચે છે અને તે માંથી લાવે છે ?
૬. તમારા ગામમાંથી શો માલ પરગામ જાય છે અને શો માલ તમારે ત્યાં આવે છે ?
૭. એ માલ કયે કયે રસ્તે ચઢેને લાવવા લઈ જવામાં આવે છે ?
૮. એ માલ લાવવા લઈ જવાનો ધંધો કોણ કરે છે ?
૯. તમારા ગામમાં કોઈ જાતનાં કારખાનાં છે ? શાનાં છે ?
૧૦. તમે લુહારનું કારખાનું જોયું છે ? કોનું ?
૧૧. કોઈ સુયારનું કારખાનું જોયું છે ? કોનું ?

પાઠ ૮.

૧. તમારું ગામ દરબારી (તાલુકદારી), અથવા ધનામી છે કે સરદારી ?
૨. તમારા ગામમાં મુખી કોણ છે ? વિઘોટી કોણ ઉધરાવે છે ?
૩. મુખી શું કામ કરે છે ?
૪. રાવણીઆને શું કામ કરવાનું છે ?

પાઠ ૯.

૧. તમારા ગામમાં નિશાજ અને ચોરા સિવાય બીજું કંઈ જોવા જોયું છે ?
૨. તે નિશાજની કઈ દિશામાં છે અને ત્યાંથી કેટલે છેડે છે ?
૩. તમારા ગામમાં જાંચામાં જાંચું મહાન કયું છે ?

વાચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૨૫૦ થી જંરી.)

બાળપોથી.

પૃષ્ઠ

- ૩૦ ' ગણ્યા ગણાય નહિ ' છ. બાળકોના સહેલા ઉખાણા અથવા સ-મસ્તાનો ઘખસો છે. ઘણીખરી સુધરેલી નાતોમાં રાતે ગામાપ અને છોકરાંને દુરસદ મળે છે ત્યારે આવા આવા સહેલા ઉખાણાથી બાળ-કને તેઓ ગમ્મત આવે છે અને તેથી તેમની સરખામણી કરવાની શ-કિ વિશેષ ખીલે છે. બાળકો એકઠાં થાય તોપણ આવી રીતે એક

ખીંતને ઉખાણા પૂછી ગમ્મતમાં વખત ગાળે છે. શિક્ષકોએ પોતાના ગામમાં ચાલતા આવતા ઉખાણાઓથી ગાલીતગાર રહેવું જોઈએ. બાળકોને ગમ્મતની સાથે જ્ઞાન આપવાનું આ પથ એક સારું સાધન છે.

ઉખાણાના બે ચાર નમુના:—

- ૧ એક દાળડીમાં બત્રીસ બાવા. (દાંત)
- ૨ વનમાં એક માણસ ફેડ બાંધીને સૂતો. (ધાસનો પ્રજો)
- ૩ ગુંથેલું માથું ને છૂટા છે વાળ,
રોજ રોજ બિડીને ધૂળમાં નાહય. (સાવરણી).
- ૪ બાંચેથી બે ફરીઓ પડી; દીડી પેલા બે જણાએ;
દીડી તે તો દોડ્યા નહિ, ને દોડ્યા પેલા બે જણા.
દોડ્યા તેણે લીધી નહિ, ને લીધી પેલા બે જણાએ;
લીધી તેણે ખાધી નહિ, ને ખાધી પેલા એકલાએ.
ખાધી તેને માર્યો નહિ ને, માર્યો પેલા એકલાને;
માર્યો તે તો રાયો નહિ, ને રાયો પેલા ત્રણ જણા.
(દીડી આખોએ, દોડ્યા પગ, લીધી હાથે, ખાધી મોં-
એ, માર્યો વાંસાને, ને રાયો મોં અને આંખો.)

આવા સંકડો સહેલા ઉખાણા સાંભળવામાં આવે છે. ઉપરના ઉખાણાનો જવાબ ' તારા ' છે. આ પાઠનો સારો ઉપયોગ કરવાનો શિક્ષકને અવકાશ છે.

મારા આલસામાં—આખા આકાશનું પ્રતિબિંબ દર્પણમાં પડે છે,
અને તેમાં બધાં તારા સમાઈ જાય છે.

પલકે—વારા દુરતી ઝાંખા અને તેજદાર ચાપ, ઝગઝગ ઝગઝગ ચાપ.

મલકે—માત્ર અનુગ્રાસ માટે શબ્દ જોઈએ છે. મેદ મદ હસે—
સુંદર અને નાર્યતા દેખાય—એ અર્થમાં શિખવવો.

' અંધારી...-' દેવને છોકરાં આકાશમાં કલ્પે છે, માટે તારા તેમની આંખો હોય, અને ચળકતી હોય તેમ કલ્પના કરે છે.
' અંધારી રાતે. ' કહેવાનો અર્થ એ છે કે અજવાળી રાતે તે દેખાતા નથી કે ઝાંખા દેખાય છે.

‘ નાનકડી—’ આ લીટી માત્ર ઉપરની લીટીને મેળવવા ખાતર છે;
‘ નફારી છોકરીને દેડકે તાણી ’ એને મળતું આ પણ એક
દૃષ્ટાન્ત છે. આ લીટી તો સમજવાય તેમ છે. “દેવની આં-
ખો અંધારી રાતે પોતાની તેજવાળા ચળકતી પાંખો (પે-
પચાં) ઉઘાડે છે. ” એમ બે લીટીનો સામટો અર્થ લેવાય.

૫૪.

૩૧

‘ હુસાવ ’—અગતે એવું સુખ કર કે અમે હસીએ.

છીલ—મન. સાફ—મેલ એટલે પાપ વિનાનું.

આ કવિતાને અંતે નીતિની શીખામણ છોકરાંને મળે એમ શિખવતું.

ગાય—પ્રલક્ષ બતાવી દરેક અંગ દેખાડવું.

સાકર, દહીં, દૂધ, માખણ, ઘી, પ્રલક્ષ બતાવવાં અને તેની
બનાવટ સમજાવવી.

૩૨ પોપટ પોતાના બાળક મિત્ર પ્રત્યે કહે છે, એમ આ કવિતાનો અર્થ
લેવાનો જણાય છે.

જગે, વને—હામ હામ, શહેરમાં અને વગડામાં.

રીઝું,—રીઝતું—હું ખુશ થઈ છું, અને તને ખુશ કરું છું.

ઉઘાડ—પોતાની માફક સૌને પાંખો ધારીને કહે છે.

‘ બોલકાં ભાણું ’—બોલ બોલું. ટહુકડા—પોપટના અવાજમાં
આ શબ્દનો અર્થ લેવાનો છે.

૫૪.

૩૧ વેણુ—વચન.

મીઠું મીઠું—નીતિની શીખામણમાં અર્થ લેવો. ‘ લોકોને સાફ
અને પ્રિય લાગે તેવું બોલજો. ’

નાની—હાડગી...—પોપટ કહે છે કે ‘અમે યોડું શવવાના છીએ,
માટે મરતાં લગી અમે તો ગમ્મત કરવાના; તું ધણું શવજો
અને સાફ બોલવા ઉપરાંત બીજું પણ સાફ અને ઉપ-
યોગનું શીખજો. ”

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

(મહેરબાન ઉત્તર વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના
નં. ૩૬૨૮ તા. ૭-૮-૦૭ ઉપરથી)

સરકારી ઠરાવ.

એડ્યુકેશનલ ડિપાર્ટમેન્ટ.

મુકામ જંજિરે મુંબઈ, તા. ૧ લી જુલાઈ સન ૧૯૦૭.

નંબર ૧૨૧૪.—આ ધલાકાની પ્રાથમિક નિશાળોમાં ચલાવવા સારૂ સરકારે મંજૂર કરેલી ચોપડીઓની જે પુરવણી યાદી તા. ૧૫ મી ડિસેમ્બર સન ૧૯૦૨ ના સરકારના જાહેરનામા નંબર ૨૨૨૮ *માં પ્રસિદ્ધ કરી છે તેમાં સુધારો કરવાની નીચેની યાદી સધળા લોકોની માહિતી સારૂ પ્રસિદ્ધ કરી છે:—

નંબર.	ચોપડીનું નામ.	શેરો.
	ગુજરાતી ચોપડીઓ.	
૧૧	એસ. એમ. શેઠ— ગુજરાતી પહેલી ચોપડી...	કહાડી નાખવી.

આલીજા નેક નામદાર ગવર્નર ઇન્ કોન્સિલના હુકમથી,

આર. ઇ. એન્થોપેન,

(સહી) આર્કિટંગ સેક્રેટરી નિસખત સરકાર.

(True Translation.)

SYED SHAMSUDDIN KADRI,

Oriental Translator to Government.

* સન ૧૯૦૨ ના ડિસેમ્બર મહિનાની ૧૮ મી તારીખના મુંબઈ સરકારી ગેઝીટના ૧ લા ભાગના ૨૦૮૭ માં પાના ઉપર (અંગ્રેજીમાં) જાણ્યું છે.

મહેર ખબર.

(મહેરખાન એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમ નં. ૩૧૭૧

તા. ૨૪-૭-૦૭ ઉપરથી.)

સિંધ પ્રાંત સહિત આ ઇલાકાની કોઈ અથવા મિડલ સ્કુલોના દાખલ રવાના અને તેમાંથી જીડી જવા વિષેના નીચેના સામાન્ય નિયમો, જે આપો અને વાલીઓના છોકરાં સરકારી નિશાળોમાં હાલ બણતાં હોય અથવા હવે જી બણવાના હોય તેમની ખબર અને અનુવર્તન માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે:—

૧. છોકરાના આપ અથવા વાલીએ કાગળથી અથવા રૂબરૂ નિશાળમાં દાખલ કરવાની અરજી કરવી.
૨. તેજ રથળમાં આવેલી બીજી નિશાળના તેજ ધોરણમાંથી દાખલ થવું હશે તો માત્ર નિશાળના ટર્મની શરૂઆતમાંજ દાખલ કરવામાં આવશે. જીજીએને ધણું કરીને મહીનાની શરૂઆતમાં દાખલ કરવામાં આવશે.
૩. જે નિશાળમાં તે છોકરો છેલ્લો બણતો હોય, ત્યાંથી લીવિંગ સર્ટિફિકેટ લાવવું પડશે, અને એ નિશાળને પુરેપુરી ફી આપી નહિ હોય ત્યાંસુધી કોઈ પણ છોકરાને દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.
૪. છેલ્લી નિશાળમાં જે ધોરણમાં તે બણતો હશે તેજ ધોરણમાં તેને ધણું કરીને દાખલ કરવામાં આવશે, પણ જો તેણે તે ધોરણ પુરું કર્યું હશે, અને પોતે ઉપલા વર્ગમાં એસવાને લાયક છે એવી હેડ મારતરને ખાતરી કરી આપશે તો તેને બણતો હશે તેથી ઉપરના ધોરણમાં દાખલ કરી શકાશે.
૫. જુદા જુદા ધોરણોની ફી વિષે હેડ મારતર પાસેથી માહિતી મેળવી શકાશે.
૬. દરેક મહીનાની ફી દસમી તારીખે અગર પહેલાં અગાઉથી ભરવી પડશે. જો કોઈ છોકરો વખતસર ફી નહિ આપે તો તેનું નામ રજીસ્ટરમાંથી કાઢી નાખવાને ખાતર થશે, અને ફરીથી તે દાખલ થાય તે પહેલાં તે મહીનાની ફી પણ ફરીથી દાખલ થવાની ફોની સાથે આપવી પડશે.

૭. જે કોઈ છોકરો નિશાળ છોડવાને ખુશી હોય તો તેનો બાપ અથવા વાલીએ મહીનાની.છેલ્લી તારીખે અગર તે પહેલાં લેખી અથવા રૂબરૂ હેડ મારતરને રીતસર ખબર આપવી. જે આવી ખબર નહિ આપવામાં આવી હોય તો બીજા આવતા મહીનાની થી પણ આપવી પડશે.

હિપરના નિયમો મુદતી છે અને સુધારાને પાત્ર છે.

ડિરેક્ટર સાહેબની
ઑફિસ, પુના.
તા. ૨૬-૬-૦૭,

(સહી) F. G. Selby,
Acting Director of
Public Instruction.

જાહેર ખબર.

મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા, સ. ૧૯૦૭.

ઉત્તર ભાગની તમામ નિશાળોના ગારતરો, આસિસ્ટન્ટો, અને સ્ત્રી-સિક્ષકોને ખબર અપાવામાં આવે છે કે આ કોલેજમાં દાખલ થનાર સ્ત્રીઓની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૨૮ મી ઑક્ટોબર સને ૧૯૦૭ ને રાજ સદરહુ કોલેજના મકાનમાં સવારના ૧૦ા વાગે લેવામાં આવશે. માટે જે સ્ત્રીઓએ પરીક્ષામાં દાખલ થવું હોય તેમણે ખબર મોકલવા જરૂરબસત કરવો.

પરીક્ષા નવા પાંચમા ધોરણ પ્રમાણે લેવામાં આવશે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉંમરની સ્ત્રીઓને દાખલ કરવામાં આવશે નહિ. ઉમેદવારે સાથેના નમુના પ્રમાણે એક પત્રક ભરીને ઑક્ટોબર માસની તારીખ ૨૦ મી સુધીમાં મે. ડે. એ. ઇ. સાહેબના અભિપ્રાય સાથે અમને મોકલવું, અને તે સાથે પોતાની સારી ચાલ ચલગત માટે જે આખરદાર ગૃહસ્થનાં સર્ટિફિકેટ મોકલવાં.

કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા ઇચ્છનાર સ્ત્રીઓને માટે ડીપાર્ટમેન્ટ તરફથી આ ખાસ પરીક્ષા છે. ટર્મના વચલા ભાગમાં આવનાર વિદ્યાર્થીઓને મે. એ. ઇ. સાહેબની ખાસ પરવાનગી વગર દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

અમદાવાદ મહાલક્ષ્મી ફીમેલ } A. E. Brooke,
ટ્રેનિંગ કોલેજ, તા. ૨૨-૮-૦૭. } લેડી મુપરિન્ટેન્ડન્ટ.

ਜਿਵੇਂ—

५५११८

2015

વિશેષ હકીકત		
પ્રતિભાવ દાખલ કરવામાં આવેલો નથી		
જીમ ફ હિમાલ દેવ		
11/08/21 12 માસ 11 માસ		
જીમ ફ હિમાલ દેવ 11 માસ 11 માસ		
સાથ 11 માસ 11 માસ		
11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ		
માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ		
11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ		
પરબોલી હોય તો તેના ધર્મ પ્રતિભાવ ધર્મ તથા નામ; અને કુલ હોય તેના ધર્મ તથા નામ		
11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ		
ઉમર	મા. દિ.	
જન્મતિથિ	તા. મા. સન	
11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ		
11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ		
નામ		
11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ 11 માસ		

મોક્ષનારૂપી મહા

જાહેર ખબર.

(મહેરખાન ઉ. બા. ના જો. ઇ. સાહેબના હુકમ નં. ૩૨૯૯

તા. ૨૬-૭-૦૭ ઉપરથી.)

આ ઉપરથી ખબર આપવામાં આવે છે કે નવી ગુજરાતી વાચન-
માળાની સાતમી ચોપડી સરકારે રીતસર મંજૂર કરી છે અને તે વાપ-
રવાની સત્તા આપી છે. ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓના સાતમા ધોરણ-
માં આજ સુધી કોઈ પણ ગદ્ય કે પદ્યની ચોપડી ચાલતી હોય તેને કે-
ઠાણે હવેથી તે ધોરણમાં આ ચોપડી વંચાવવી.

પ. ઇ. ના ડિરે-
ક્ટર સાહેબની
આજીસ, પુના.
૨૪-૭-૦૭.

}

(સહી) F. G. Selby,
Ag. Director of P.
Instruction.

જાહેર ખબર.

પાર્વતી કુંવર સ્મારક સ્ત્રી કામના પ્રદર્શનને માટે નમુના
વાની મુદત મુક્તળી રાખીને તા. ૦૧૫ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૭ ઠરાવી છે.
વિશેષ ખુલાસા માટે સેક્ટરી રા. રા. કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ, કે રા. રા.
રમણભાઈ મહીપતરામને પુછાવવું.

જાહેર ખબર.

જોઈએ છીએ.

ખેતીના કામમાં માહિતગાર જુવાન માણસ ટ્રેનિંગ કોલેજના ખેતર
માટે જોઈએ છીએ. પગાર યોગ્યતા પ્રમાણે મળશે. વધારે ખુલાસા માટે
નીચે સહી કરનારને જાતે ગળવું, અગર ચરણ કરવી.

ટ્રેનિંગ કોલેજ.
અમદાવાદ.
૨૪-૮-૦૭.

}

વી. જી. સંત.
ખેતી માસ્તર.

દરકત શિક્ષક કોપીખુકોના જ દરેક બાબતો જુદા જુદા કદના આકારોને જ બન્ધ બેસેલી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લાન્ડથી મ્હોટે ખર્ચે જતાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૦-૬. કિમ્ત રૂ. ૦૫, બોક્સમાં બોક્સ ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૬૫ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ યા તેથી વધુ. બોક્સ લેનારને ૧૨૫ ટકા મળશે. વેલ્યુપેએનલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચેના ૦૨૦ વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહી, અને પૈસા પહેલાંથી બોક્સાવનારને બોક્સના ખર્ચેના બે અઘના લાગશે.

જાહેર

નમુના

આદરજી કોવસજી ભારતરજી

દરકત શિક્ષક કોપીખુકોની

સ્ટીલપેનોના

સર્વજી

							
નં. ૧૨૨	નં. ૩.	નં. ૪.	નં. ૫એ.	નં. ૫બી	નં. ૬એ.	નં. ૬બી	નં. ૭નેદ.

આદરજી કોવસજી ભારતર. દરકત શિક્ષક કોપીખુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા અને કમિશન એજન્ટ. ઘોળી તળાવ મુમ્બઈ,

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

સર્વે જાતનાં ઇંગ્રેજી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત પુસ્તકો વેચનાર તથા
પ્રસિદ્ધ કરનાર કાળકાદેવી રાહ-પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ. મુંબઈ.

વૈદક વિલાસ.

મોટું પુસ્તક જોગી, જતી, પ્રખ્યાત વૈદો તથા પદાડી લોકો પાસેથી જખરો ખર્ચ
કરી મોટી મહેનતે મેળવેલ જલદની માફક પુસ્તક પ્રાયદો કરે તેવા અમલકારી દેશી
ઉપાયો તથા આજે લગીની શોધથી ખરેખર અકસીર માલગ પડેલા અંગ્રેજી ઉપાયોથી
મરપુર કોમત ટપાલ ખર્ચ સીખે રૂ. ૫-૭-૦. જે. પી.

ચીફ મેડીકલ ઓફીસર સોયલા કાઠિયાવાડ

લોખંડેરી તથા ધનામ માટે સરકારે મંજૂર કરેલ સ્વૃત્પત્તિસાર બા. ૧, ૦-૬-૦;
તથા ધોરણ માટે ગણિત, ૦-૪-૦, ક.રૂ. ૮૫. જે. બે. ઝવેરી, જુનાગઢ.

આત્મારામ અને હલાળાઈની કંપનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નખરમાં.

કળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખખઈ ઇલાકાની

ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કળવણી ખાતાના ધણી અનુભવી અમલદારોના મત સહ જે

અક્ષરોમાં શુદ્ધ લેખણ શોધી મળી, તથા ધોરણને અનુકૂળ અક્ષરે

તથા લખાણ દળની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં ચઢીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકની સફાઈ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરપેટ) કાંતેરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેન્ એક ન જાળવે સુન્દર રંગની ચાઢીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં ટકાઉ વાપરેલાં છે, જે એક વખત જોવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેંકડે ૩૩ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે; પેટ્રીંગ અને રેફરે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ ખર્ચ તરફ કે રટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને સેંકડે અર્ધો ટકા હકસાધ લઈ ગોઠવી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. મળવાનું ટેકાણું-આતમારામ અને દલાલાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીબુકની ઓફીસ, -કાળકાદવી રોડ નંબર-૨૩૨, મુંબઈ.

ગોખલે કૃત ગણિત ભા. ૩નો ખુલાસો.

તમામ હિસાબ સંપૂર્ણ ખુલાસા સહિત સમજાવેલાં એવો, ગણિતમાં હોશિઆર અને આતુભવી શિક્ષકને હાથે લખાએલો ગોખલે કૃત ગણિત ભાગ૩નો ખુલાસો. ધો. ૬, ૭, યર્ડએડ, પ્રાવેશિક, મેટ્રીક અને સ્કુલકા-ર્નિસની પરીક્ષામાં એસનાર ઉમેદવારોને ખાસ જરૂરનો. લગભગ ૩૨૫ પૃષ્ઠનો. કો. રૂ. ૧. જાણીતા ખુંકસેલરો તથા મહેમંદાવાદ દેસાઈ વરજીવન પુરુષોત્તમદેસા પાસેથી મળશે. ક. સે. રૂ. ૨૫ ટકા. બી-સી-એનની કુ. મહેમંદાવાદ.

વૈદ્યકલ્પતરુ.

દરેક ધરમાં અને દરેક ગામડામાં ફાળવેલ કરવા લાયક વૈદક માસિક.

મહેતાજી સાહેબોને ખાસ વિગાપના કરવાની કે છેલ્લાં બાર વર્ષે થયાં વૈદક જ્ઞાનનો પ્રજ્ઞમાં પ્રસાર કરનાર અને લોકપ્રિય થઈ પડેલ આ માસિકદ્વારા દરેક મહેતાજીએ ગામડાના અજ્ઞાન લોકોને ઉપયોગી થઈ પડવાની તક જ્યાં દેવી નહિ. નહેર લેખકો, વિદ્વાનો અને વાચકોનો ઉત્તમ અભિપ્રાય મેળવવા ઉપસંતના ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા-નું ખાસ ઉત્તેજન મેળવ્યું છે, અને “ભત્રમંડળ પુસ્તકાલય” જેવાં લોકપ્રિયોગી ખાતાએ સંકડો ગામડાઓની લાયબ્રેરીઓ એ માટે મંજૂર કરેલ છે. જનવાસીથી ૧૨ મું પુસ્તક શરૂ થશે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૧ અગાઉથીજ નમુનો ગણત. મળાવી ખાત્રી કરો.

તાંત્રી વૈદ્ય. જયશંકર લીલાધર ત્રિવેદી-અમદાવાદ.

શાળોપયોગી પુસ્તકો.

પદાર્થપાઠ અને ડ્રોઇંગ, ધો. ૫ મુ. રૂ. ૦-૪-૦, ધો. ૪ મુ રૂ. ૦-૩-૦, ધો. ૩ જી રૂ. ૦-૨-૬, ધો. ૨ જી ૦-૨-૩, ધો. ૧ જી રૂ. ૦-૧-૬, અને બાળવર્ગ રૂ. ૦-૧-૦; પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉપ-યોગી-કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિ રૂ. ૦-૮-૦, મુખ્ય ઇલાકા માટે લાય-બ્રેરી થી તરીકે મજૂર સાદું ડ્રોઇંગ ધો. ૬ થી, ૭ મા અને પ્રવે-શક માટે રૂ. ૦-૨-૦. કચ્છ દેશી હિસાબ ભા. ૧ ભા રૂ. ૦-૧-૦, ભાગ ૨ ભા રૂ. ૦-૨-૦, કચ્છ ખાતે ટકરૂ થી. મેમરી ડ્રોઇંગ ફર્સ્ટ ગ્રેડ રૂ. ૦-૪-૦, સેકન્ડ અને થર્ડ ગ્રેડ રૂ. ૦-૬-૦, પ્રેક્ટિકલ જ્યો. મેટ્રી ફર્સ્ટ ગ્રેડ રૂ. ૦-૨-૬, ક્રીડિન્ડ અને કુલર ડ્રોઇંગ ફર્સ્ટ ગ્રેડ રૂ. ૦-૪-૦, છેલી ચાર થી મુંગઈની સ્કૂલ ઓફ આર્ટની ડ્રોઇંગની પરીક્ષા માટે છે. કતો ઉસમાન બી. તથા મહોબતસિંહ મો., આસિ. માસ્તર રે-કોલેજ રાજકોટ.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોંટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનો લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા મુહુર્થો કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે દૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના બૂલ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઘો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે; પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નકલના પુરવઠેજ સાથે અઢી આના; વડરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા સિક્કો તથા સ્કૉલરશીપ ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમા સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

૩.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાન્ડ અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી દર માસે રૂ. ૧ ગણો ચાન્ડ પડશે. ૭ માસ માટે પહેલે નહિને પૂરો ચાન્ડ, અને પછી દરેક માસે રૂ. ૨ ચાન્ડ લેવાશે.
૧...	...	...
૨	...	...
દસથી વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧)		
ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે.		
બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે		

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હેલ્થગિલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

The Conjoint School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ઓક્ટોબર ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ
માસ.....	૨૮૫-૨૮૫
કૃષિનન હીરો	૨૮૫-૨૮૬
દ્યુસિરેનિઆ નામની આગળોટ. ...	૨૮૬-૨૮૭
નવો ક્રમકેટુ... ..	૨૮૭-૨૮૮
અંદની ઉત્પત્તિ. ...	૨૮૮-૨૮૯
ધર્મની આવશ્યકતા... ..	૨૮૯-૨૯૦
બુદ્ધિશીલ શિખવવા માટે સૂચનાઓ... ..	૨૯૦-૩૦૦
ઉત્તર વિભાગ અને ગુજરાતની બુદ્ધિશીલ ...	૩૦૧-૩૧૩
વાચનમાળાના પ્રસાદો ...	૩૧૪-૩૧૭
કેળવણીખાતાની ખબરો	૩૧૮-૩૧૯
નવરોજ પેસનજ સ્કૉલરશિપ ...	૩૧૯
પ્રે. મ. ટ્રેનિંગ કૉલેજ માટે અમદાવાદ ગુ.ની સ્કૉલરશિપો. ૩૧૯-૩૧૯	
નિરાણોનાં ધનામપત્રક ...	૩૧૯-૩૨૦

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

આમદાવાદ.

" ગુનાઈટ " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

(સર્વે દરેક સ્થાપિત રાખ્યો)

દરકત શિક્ષક કોપીખુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને
જાળવ્યું જે સતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લાન્ડથી મોકલે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ
સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી અને ફારસી લખવાને ઘણી સગ-
વડ બરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૦-૫૦ કિમ્ત રૂ. ૧૦, બોક્ષમાં બોક્ષ ૮
બોક્ષ, મંગાવનારને ૬૦ ટકા કમીશન મળશે. તે રૂપયા ત્રણ વધુ બોક્ષ
લેનારને ૧૨૦ ટકા મળશે. વેલ્યુએબલથી રૂ. થી ૬ બોક્ષ મંગાવનારને
ખર્ચના બાજુ વધારે લાગશે. બૂલી જતા નહી, અને પૈસા પહેલાંથી
મોકલાવનારને બોક્ષના ખર્ચના બે આના લાગશે.

જાહેર

નમુના

આદરજી કાવસજી માસરજી

દરકત શિક્ષક કોપીખુકોની

સ્ટીલપેનોના

સ્ટીલ

							
નં. ૧૨૨.	નં. ૩.	નં. ૪.	નં. ૫.	નં. ૬.	નં. ૭.	નં. ૮.	નં. ૯.

આદરજી કાવસજી માસરજી. દરકત શિક્ષક કોપીખુકો તથા
સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કરતા અને કમિશન એજન્ટ, ઘોળી તળાવ મુંબઈ.
એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.
સર્વે ભાતનાં ઇંગ્રેજી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત પુસ્તકો વેચનાર તથા
પસિદ્ધ ફિરનાર કાળકાદિની શેઠ-પ્રિન્સેસ સ્ટીટ. મુંબઈ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ મું.

ઓક્ટોબર, ૧૯૦૭.

અંક ૧૦.

માસ.

કુલિનન હીરો—દૂનસવાલમાં એક ધણેજ કિમતી હીરો માલમ પડ્યો છે, તે અંગ્રેજ સરકારે ખોર લોકોને સ્વરાજ્યનો હક આપ્યો તેની ખુશાલીમાં તેમણે મહારાજા શ્રી એડવર્ડને બક્ષીસ કર્યો છે. એ હીરાને લગતી કેટલીક હકીકત જાણવા જેવી અત્ર આપી છે. એ હીરો દુનીયામાં કિમતીમાં કિમતી છે. એને ઇ. સ. ૧૮૦૫ ના જન્યુઆરિમાં 'પ્રીમિયર ડાયમન્ડ માઇનિંગ કંપની' ની ખાણમાંથી એફ. વેલ્સ નામના 'એવર સી. અરે' (ખાણના દેખરેખ રાખનાર અમલદારે) શોધી કાઢ્યો. એ કંપનિના પ્રમુખના નામ પરથી એ હીરાનું નામ 'કુલિનન' પાડ્યું. એ હીરા આસરે ૪૬ ઇંચ લાંબો, ૨૬ ઇંચ જાડો અને ૨૬ ઇંચ પહોળો છે. એનું તળાઉ ચપટું છે અને બીજે બે સ્થળે પણ તે સપાટ છે, એ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે કોઈ એથી પણ મોટા હીરામાંનો બાંગેલો એ કકડો હશે. હાલની ધર્યા વગરની સ્થિતિમાં તેનું વજન ૩,૦૨૫૬ કેરેટ છે (કેરેટ ૪ ગ્રેનની બરાબર છે) અને તેને ધસીને બરાબર પાસા પાડશે ત્યારે તેનું વજન ૧,૨૦૦ કેરેટને આસરે રહેશે. તેને ધસવાનો ખર્ચ ૩૦,૦૦૦ પાઉંડને આસરે થશે એવી ગણતરી કાઢવામાં આવી છે. વળી તેની કિંમતની ગણના દસ લાખ પાઉંડને આસરે કરવામાં આવી છે; પણ જ્યાં સુધી કોઈ ખરીદનાર મળ્યો નથી ત્યાં સુધી કિંમત બરાબર આંકી શકાય નહિ. એને ઇંગ્લંડ મોકલવાનું કામ કર્મ સહેલું નહોતું; પણ કંપનિનો વ્યવસ્થાપક બુદ્ધિશાળી પુરુષ હોવાથી તેણે યુક્તિ શોધી કાઢી. જુદી જુદી દિશાએ જુદાં જુદાં ખાણસો મોકલવાં કે હીરો કર્મ દિશાએ મોકલ્યો છે તે મોકોના જાણવામાં ન આવે. એ યુક્તિ વારાં લખનારાઓને મણી પ્રિય

તેનાથી બીજા નંબરની આગબોટથી ૭,૦૦૦ ટન વધારે છે. તેનું બજા ૬૮,૦૦૦ અશ્વબળ જેટલું છે અને તેનાથી બીજા નંબરના બળવાળા આગબોટથી ૨૬,૦૦૦ અશ્વબળ વધારે છે. અન્નમાયસની સફર તેરીકે એ આગબોટ તા. ૨૭ મી ઑગસ્ટે ઓનોકથી નીકળીને આયર્લેન્ડની આસપાસ ફરી તા. ૨૮ મીને દિને લિવરપૂલ પાછી ફરી. આ પ્રમાણે તેણે ૭૨૦ માઇલની સફર બે દિવસમાં કરી અને એ સફરમાં કલાકે ૨૬½ માઇલના વેગથી ગઈ હતી. આ ઉપરથી કલાકે ૨૪½ માઇલની સરાસરી વેગ માટે ક્યુનર્ડ કંપનિએ સરકાર સાથે કબુલત કરી છે તે પ્રમાણે એ આગબોટ ચાલશે એમાં સંશય નથી. આયર્લેન્ડની આસપાસ સફર કર્યા પછી તેને અન્નમાયસ તરીકે ૩૦૦ માઇલ ચાર વાર લાગલગત ફેરવવામાં આવી તેમાં પશુ ૨૫૬ થી વધારે માઇલ તેનો સરાસરી વેગ હતો. એ સફરમાં પવન અને લવાની સ્થિતિ સહજ અનુકૂળ અને સહજ પ્રતિકૂળ હતી.

આ આગબોટનું કદ ધણુંજ વિશાળ છે. પહોળાઈ અને ઊંચાઈમાં તે એટલી મોટી છે કે પાર્લમેન્ટની અગાસીનો ધણો ભાગ રોકે અને ઊંચાઈમાં સેંટ પૉલના દેવલયી પણ વધારે છે. તેમાં ૩,૦૦૦ મુસાફરો માય એવી સગવડ છે તેના બાઇલર ને યાન્ત્રિક રચના પણ તેવીજ વિશાળ છે. તેમાં ૨૫ બાઇલરો છે અને ૧૪૨ ભૂમી છે અને તેટલાંજ માણસો તેમાં કામ કરવા માટે ને વરાળ ઉત્પન્ન કરવા માટે જરૂરનાં છે. ધુમાડો નીકળવા માટે ચાર લંબગોળ લૂંગનાં છે. આગબોટની લંબાઈ ૭૮૫ ફીટને આમાં વધારે પહોળાઈ ૮૮ ફૂટ અને ઊંડાઈ ૬૦ થી ૭૭ ફૂટ છે. એને વિતાં રસોડાં, તેનો મામાન ચૂકવાના ખંડો, અને અન્યકાં

તક પર જઈ શકે છે; અને તે તુટકોમાં જવા આવવા સારૂ વીજળીના બળથી ચાલતી યાન્ત્રિક રચના છે. વળી પહેલા વર્ગના મુસાફરોને ખેસવા માટે એવી ગોઠવણ કરી છે કે તેઓ ખુલ્લી હવામાં ખેસે તોપણ તેમને પવન કે હવા લાગે નહિ. ઘણી આગખોટો પર પહેલા વર્ગના ઉતારો માટે જેવી ગોઠવણ છે તેના જેવીજ લગભગ આ આગખોટમાં બીજા વર્ગના ઉતાર માટે સગવડ છે. ત્રીજા વર્ગના ૧૨૦૦ ઉતારો માથે છે તેમને માટે પણ જમવા સારૂ એક વિશાળ ઓરડો છે તેમાં ફરતી ખુ-રસીઓ છે. તેમજ આરામ લેવા સારૂ, બીડી પીવા સારૂ અને ફરવા સા-રૂ તુટકની પણ ગોઠવણ છે.

ઉપરના વર્ણન ઉપરથી યાન્ત્રિક કળા કેટલે દરજ્જે સુધી વધી છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આવશે. કહે છે કે યોડા વખતમાં એથી પણ વિશેષ સુધારા વધારા થવાનો સંભવ છે. વીસમી સદીની આ બલિહારી છે.

નવો ધૂમકેતુ—મીનીચની વેધશાળાના સૂર્યના સંશોધક મિ. બી. ડૉ. બલ્યુ મૉનડર ડેનિઅલ ધૂમકેતુ વિષે ‘ડેલી ડિસ્પેચ’ નામના વર્તમાનપત્રમાં લખતાં કહે છે—‘લગભગ ચાલીસ વર્ષ થયાં નેપચ્યૂનના પરિક્રમણ-માર્ગથી એ કેતુ દૂર છે; પણ તે હવે પરિક્રમણ કરતાં કરતાં શનિના પ-રિક્રમણમાર્ગથી પાસે આવ્યો છે અને ત્રણ વર્ષની અંદર પાસેના પોતાના પરિક્રમણમાર્ગનું જે બિંદુ સૂર્યની પાસે છે ત્યાં તે આવી પહોંચશે. એ બનાવ ખગોળવિજ્ઞાનમાં ઘણો અગત્યનો થઈ પડશે; કેમકે પ્રકાશિત ધૂ-મકેતુઓ સૂર્યમંડળમાં ક્રમચિત્તજ નોવામાં આવે છે અને આ ધૂમકેતુ સિવાય બીજાઓ નોવામાં આવે છે ત્યારે અણુધાર્મિક નોવામાં આવે છે. નળીતા, પરિચિત ધૂમકેતુઓ નાના હોય છે અને એમાં બાગ્યેજ અ-પવાદ હોય છે. અગાઉ ડેનિઅલ ધૂમકેતુ ભવ્ય દેખાતો હતો. ઇ. સ. ૧૪૫૬ માં તેની ૬૦ ડિગ્રી લાંબી પૂંછડી હતી અને આખા યૂરો-પને ત્રાસકારક હતો. એ ધૂમકેતુ ત્રણ વર્ષ રહીને ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં પાછો દેખાશે ત્યારે તેવોજ ભવ્ય દેખાશે એમ આપણે ચોક્કસ કહી શકીશું નહિ; કેમકે સૂર્યમંડળના મહો અને ઉપમહોથી ધૂમકેતુ આ રીતે

જીવ પડી આવે છે કે સહેલથી નહીં થાય છે તેઓ હમેશ ક્ષય પામતાં જાય છે અને વૃદ્ધિ પામી પૂર્વ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો તેમને સંભવ નથી.

મિ. મૅનડર કહે છે કે સર વિલિયમ હગિન્સે એક ધૂમકેતુનું યન્ત્ર વડે અવલોકન કર્યું અને એમ દર્શાવ્યું કે તે સૂર્યના પ્રકાશના પરાવર્તનથી-જ પ્રકાશે છે એમ નહિ પણ પોતાના પ્રકાશથી પણ પ્રકાશે છે. એ મનાવતે આજ આળાસ વર્ષથી વધારે થયા છે. અતિપ્રકાશિત પૂછડી પણ ઘણી પારદર્શક હોય છે તેથી તેના ઘટક રજકણો ઘણા છૂટા પડ્યા છે એ સ્પષ્ટ છે. તેથી ઇ. સ ૧૮૪૩ ના ધૂમકેતુની પૂછડી જેના વ્યાસની ગણતરી આસરે ૩૦ લાખ માઈલ છે અને લંબાઈ ૨૦ કરોડ માઈલ છે તેથી મોટી પૂછડીમાં પણ એ ધૂમકેતુના ઘટક અવયવો છૂટા પડ્યાથી તે બધાંનો સમાવેશ થયે કેટલું મોટું કદ થાય ? ધૂમકેતુના અવયવમાં ક્ષય થવાથીજ પૂછડી થાય છે. બ્યારે ધૂમકેતુ સૂર્યની પાસે આવે ત્યારે તેને બહુ તુકસાન થાય છે. તેના કેટલાક અવયવો જે અતિક્ષિત નથી હોતા તે પીગળી જાય છે. વળી ઘણીવાર અસમ ઉજ્જ્વલાથી કે અદરનો જેસ પ્રુદ્ધો થવાથી કેટલાક અવયવો બાગી જાય છે. કેટલાક હલકા અવયવો શુષ્ક થવાથી તેઓ પૂછડીનો આકાર ધારણ કરે છે. ધૂમકેતુ ક્યાંથી આવે છે એનો નિર્ણય કરવો સહેલો નથી. ઘણાખરા તો સૂર્યમંડળના ખરેખરા અવયવોજ છે જોકે સૂર્યથી ઘણે દૂર જાય છે અને પરિક્રમણ કરતા તેમને ઘણાજ વખત લાગે છે. ઘણું કરીને જે 'નેબ્યૂલા' માથી આપું સૂર્યમંડળ જન્મ્યું છે તેના તેઓ અંશ છે પણ એ મંડળની ગદારના તારામંડળોથી પણ કેટલાક દૂર પરિક્રમણ કરે છે અને સિરિયસ કે એવા કોઈ જીજ્ઞ મંડળમાંથી મુસાફરી કરતા તેઓ આપણી પાસે આંખ્યા હશે એ પણ ન ધારી શકાય એમ નથી.

ચન્દ્રની ઉત્પત્તિ—પ્રોફેસર ડબ્લ્યુ. એચ પિકરિંગ જે હાર્વર્ડ વેધ-

૧ જે તારાનો સમૂહ એટલો બધો દૂર છે કે તેમાંનો એકેક છૂટા દેખી શકતો નથી તેથી કે જેસ પ્રસરી જવાથી આકાશમાં જે ધુમસ આવે એવો દેખાય થાય છે તે

જાળામાં સંશોધન કરે છે તેણે ' હાર્પર્સ ' માં ચન્દ્રની ઉત્પત્તિ વિષે એક મનોરંજક લેખ લખ્યો છે. તે એમ પ્રતિપાદન કરે છે કે ચન્દ્રની ઉત્પત્તિને લીધે પૃથ્વી પર ખંડો અને સમુદ્રો થયા છે. ન્યુઝીલેન્ડના ટાપુ હાલ છે ત્યાં આગળનું પૃથ્વીનું પડ પૃથ્વીના દરવાથી કેન્દ્રોભારી (' સેન્ટ્રીફ્યુગલ ') બળની વૃદ્ધિ થવાથી ઉપસવા માંડ્યું તેમ તેમ સામી બાજુનું પડ ફાટવા માંડ્યું. આ પ્રમાણે તેમાં બે ફાટ થવાથી આદલાન્ટિક સમુદ્ર બન્યો. એ ફાટ બે હજાર માઈલથી વધારે ફાટી તે પહેલાં કેન્દ્રોભારી બળ એટલું બધું વધી ગયું કે પૃથ્વીના પડનો લગભગ $\frac{3}{4}$ ભાગ જટસો મોટો ગોળ ભાગ વચ્ચેથી છૂટો પડ્યો ને તેનો ચન્દ્ર બન્યો. આથી પાસિફિક સમુદ્ર બન્યો ને તેની બને બાજુએ ખંડ થયા બે ચન્દ્ર બન્યાજ ન હોતા અથવા તો તે બન્યો ત્યારે પૃથ્વીનું બધું પડ ખેંચી ગયો હોત તો પૃથ્વી જળમય થઈ ગઈ હોત અને મનુષ્યવર્ગને જાહેરે પૃથ્વી પર માત્ર માછલાંજ ગાલમ પડત.

ધર્મની આવશ્યકતા.

ધર્મ વિષે જાણકના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન કરવા ધણા બાધારા છે; કેમકે વિષય ગહન છે અને દુનીયામાં અનેક પંથ ચાલે છે. પરંતુ સામાન્ય રીતે ધર્મનું બંધારણ નીતિ પર છે. કોઈ પણ ધર્મ અનીતિનો ઉપદેશ કરતો નથી; માટે ધર્મ વિષે સામાન્ય વિચાર કેમ ઉત્પન્ન કરવા અને તેની આવશ્યકતા કેમ સમજાવવી તે વિષે નીચે લખ્યું છે:—

કુંભ જેવો એક સાધારણ પદાર્થ જનાવવાને માટે પણ મૃત્તિકા આદિ સાહિત્ય અને કુંભાર જેવા કોઈ જનાવનારની જરૂર છે. આ પ્રમાણે પદાર્થમાત્ર જનાવવા માટે કર્તા અને સાહિત્ય આવશ્યક છે એમ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે. બે સાધારણ પદાર્થ પણ સાહિત્ય કે જનાવનાર વગર બનતો નથી તો અનેક પ્રકારનાં પ્રાણી, વનસ્પતિ, જીવજંતુ, નદીનાળાં, પર્વત, સમુદ્ર વગેરે ચિત્રવિચિત્ર કુદરતી સ્વરૂપો અને તેની ચમત્કારિક રચનાથી પરિપૂર્ણ અતિવિસ્તીર્ણ જગત્ અને સૂર્ય, ચન્દ્ર, અન્ય ગ્રહો અને ઉપગ્રહો તથા અસંખ્ય તારા વગેરે અખિલ સૃષ્ટિમંડળનો પણ કોઈ કર્તા હોવો જોઈએ, એવો વિચાર મનુષ્યમાત્રના હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતેજ ઉત્પન્ન થાય છે.

જેમ જેમ તે કુદરતને વધારે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી નિહાળે છે તેમ તેમ એ વિચાર વધારે દૃઢ થાય છે અને જગત્કર્તાની અગ્રાધ શક્તિ, ડહાપણ, ન્યાય અને પરમ કૃપાળુપણું તેને સમજાય છે. આ વિચાર સર્વ મનુષ્યને થાય છે અને યશો અને એજ ધર્મનું મૂળ છે.

ધર્મ શબ્દ સંસ્કૃત 'ધૃ' ધારણ કરવું એ ધાતુ ઉપરથી વ્યુત્પન્ન થયો છે. ઈશ્વરસંબંધી જે વિચાર દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં રહ્યો છે અને જેના પર જગતનું બંધારણ છે એજ ધર્મ. સન્માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થવાનું અને અસન્માર્ગથી નિવૃત્ત થવાનું એજ કારણ છે. કોઈ આપણું સહજ કામ કરે છે તો તેનો પણ આપણે ઉપકાર માનવાનું મન થાય છે, જેની આપણે નોકરી કરીએ છીએ તેને દરેક રીતે પ્રસન્ન રાખવા કોશીશ કરીએ છીએ, આમ પ્રત્યક્ષ છે તો જે સર્વશક્તિમાન અને કૃપાળુ ઈશ્વરે મનુષ્યના સુખને અર્થે અનેક તરેહનાં સાધનો પૂરાં પાડ્યાં છે અને તેનો ઉપયોગ કરી જેવું જોઈએ તેવું સુખ પ્રાપ્ત કરવાની તેનામાં બુદ્ધિ મૂકી અન્ય પ્રાણી, વનસ્પતિ અને કુદરતી પદાર્થો તેને વશ કીધા છે, તે ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરવો અને તેનો પાડ માનવો એ તેનું કર્તવ્ય છે એવો વિચાર એની મેજેજ ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતો નથી. વળી જે જેવી પ્રકૃતિનો હોય તેવુંજ તેને ગમે છે પ્રામાણિક અને સત્યશીલ શેઠને કપટી અને જુઠ્ઠા નોકરો સાથે બનવું નથી, એ પણ આપણે પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ; તો સૃષ્ટિમંડળની રચનામાં ફાળે ફાળે જેના ન્યાય અને સમાનતા જોવામાં આવે છે તે ઈશ્વરને ન્યાય અને સત્યજ્ઞ પસંદ પડશે એ પણ સમજવું અઘરું નથી. તેમજ ન્યાય અને અન્યાય, સત્ય અને અસત્યનું સ્વરૂપ પણ કોઈને સમજાવવું પડે એમ નથી. એને માટે કોઈ શિક્ષકની જરૂર નથી. જેનો મહિમા અકળિત છે એવા પરમ દયાળુ ઈશ્વરે મનુષ્યના હૃદયમાં અન્તર્યામી મૂક્યો છે તે તેને સારાનરસારું, સદગુણદુર્ગુણનું યાન આપે છે, સારે રસ્તે ચલાવે છે અને નહારે રસ્તે જતાં અટકાવે છે. તે શુનેગારને શુનો કરતાં અટકાવે છે અને તેથીજ પાપીને પાપ કરતાં અને ખુનીને ખુન કરતાં પણ પ્રથમ આચકો આવે છે. ઘોર પાપ કરતાં અને મોટાં ખુનો કરવામાં રીઠા થઈ ગયલા પુરુષને પણ પ્રથમ પાપ કરતી વખતે 'આ હું ખોટું કંઈ છું' એવો તવચાર આજ્ઞા વિના રહેતો નથી, પણ

કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર, જેને શાસ્ત્રકારો પશ્ચિમ કહે છે, તેમાંથી કોઈનું કે બધાનું જળ વધી જવાથી હૃદયના બોધનું કંઈ આ-લનું નથી અને મનુષ્ય કુમાર્જે જાય છે. જેમ જેમ એ માર્ગમાં તે વધ-તો જાય છે તેમ તેમ ચિદ્વૃત્તિ છેક નિર્જળ થતી જાય છે. પ્રથમ ખોટું કામ કરતાં જે આચકો આવતો હતો તે પણ બંધ થઈ જાય છે અને અનીતિને માર્ગે જવામાંજ આનંદ થાય છે. માટે હૃદયને પવિત્ર રાખવું અને મલિન વિચારોને તેમાં પ્રવેશ કરવા ન દેવો કે દુષ્ટ વૃત્તિને હૃદય પર પ્રાધાન્ય ન મેળવવા દેવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે અને એ કર્તવ્ય તે ઈશ્વરના દરેકજના ચિન્તનથી કરી શકે છે. કાયિક, યાત્રિક અને ગાનસિક પવિત્ર-તામાં માનસિક પવિત્રતા શ્રેષ્ઠ છે. શરીર સ્વચ્છ હોય, સંસ્કારવાળું હોય પણ મન પવિત્ર ન હોય તો બધું નકામું છે. ત્રણ પ્રકારની પવિત્રતા અ-ગત્યની છે અને તે ઉત્તરોત્તર ચઢતી છે. વાણીની પવિત્રતા કાયાની પવિત્રતા કરતાં ચઢતી છે, અને મનની પવિત્રતા બંનેથી ચઢતી છે. વળી તે પર-સ્પર નિકટ સંબંધ ધરાવે છે. કાયા પવિત્ર ન હોય તો મન પવિત્ર ન થાય ને મન પવિત્ર ન થાય તો વાણી વારતવિક રીતે પવિત્ર ન થાય, ત્રણ પ્રકારની પવિત્રતા રાખવી એ આપણી ફરજ છે અને એ ફરજ અદા કરવા માટે ઈશ્વરચિન્તન આવશ્યક છે. ઈશ્વર તરફ મારી શી શી ફરજ છે અને તે મેં બરોબર બજાવો છે કે નહિ તેનો મનુષ્યે વારંવાર વિચાર ક-રવો જોઈએ. એમ વિચાર કરવાથી તેને પોતાના આચરણમાં કંઈ દૂષિત હશે તો તે તરત સમજશે અને તેનું હૃદય પવિત્ર રહેશે; અને હૃદય પવિત્ર રહેશે એટલે વાણી પણ પવિત્ર રહેશે.

ધર્મ વિષે દુનીયામાં અનેક પંથ છે; પણ સર્વ પંથનું મૂળ નીતિ છે. કોઈ પણ ધર્મમાંથી અનીતિનું શિક્ષણ મળતું નથી. કેટલાક લોકો બિ-નમિત્ર તરેહની ધર્મક્રિયા કરી ધર્મનું બાહ્ય સ્વરૂપ સાચવે છે. પણ જો તેમનાં હૃદય પવિત્ર ન થયાં હોય તો એ બાહ્ય ક્રિયા આડંબરરૂપ છે. એ ક્રિયાનો હેતુ મન પવિત્ર કરવાનો છે અને તે ન થાય તો એ ક્રિયા નિષ્ફળ સમજવી. જે મનુષ્યનું હૃદય ઈશ્વરચિન્તનથી પવિત્ર રહે છે અને જે હમેશા નીતિમાર્ગે ચાલે છે તેનેજ ખરો ધર્મિય સમજવો. નીતિનું જળ અવલૂપ્ય છે. જ્ઞાનથી પણ નીતિ ચઢતી છે. જેમ ગમે તેવું સ્તંદુર સરીર એક કાંડના ઝા-

ધાર્મી કદ્મુલ ધર્મ જાય છે, તેમ ગમે તેવું જ્ઞાન અનીતિથી કલંકિત ધર્મ જાય છે. જ્ઞાની પુરુષના જ્ઞાનથી લોકો આશ્ચર્ય પામે છે અને ઉર્જાર કરે છે કે અણુ ! શું એમનું જ્ઞાન છે ! પણ નીતિમાન પુરુષોના નીતિજનને લોકો અન્તઃકરણથી પૂજે છે. અનીતિ રથજે રથજે અને પ્રસંગે પ્રસંગે જોવામાં આવે છે, તોપણ સામાન્ય રીતે અનીતિ કરતાં દુનીયામાં નીતિ વિશેષ છેજ; નહિકર દુનીયા આવેજ નહિ. નીતિનું જળ અહલુત છે. નીતિમાન લોકોના સમક્ષ અનીતિમાન લોકો અનીતિ આચરતાં બીજે છે. આમ જ્ઞાનથી પણ અધિક પ્રજા જે નીતિ તેનો આધાર ધર્મ કે ઇશ્વર-ચિન્તાન પર છે, માટે ધર્મ સર્વને આવરણ છે.

પ્રાથમિક શાળાઓનાં બીજ અને ત્રીજા ધારણામાં ભૂગોળ શિખવવા માટે સૂચનાઓ.

(મહેરબાન ઉત્તર વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની
સૂચનાઓનું ભાષાન્તર.)

- ૧ બીજા ધારણામાં પ્રલક્ષ દેખાડીને અને છોકરાંઓને હાથે મપાવીને જગા, લંબાઈ, અંતર અને કદનો ચિતાર આપવો. પછી શિક્ષકે દિશાઓ સિખવવી અને નકશો શું છે અને શી રીતે કદાચ અને જોવાય તેની ખુલાસાવાર સમજણ પાડવી. પછી નિશાળના મકાનની, અને સારપછી ગામ કે કસબાની ભૂગોળ શિખવવાની છે. 'પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો માટે આપેલી સૂચના' માં જતાવ્યા પ્રમાણેજ આ બધું શિખવવું.
- ૨ આટલું થયા બાદ તાલુકા અથવા પોતાના દેશી રાજ્યની સામાન્ય ભૂગોળ નકશા ઉપરથી શિખવવી. શિક્ષકે જહેલાં તે રાજ્ય કે તાલુકાનો નકશો છોકરાંને જતાવવો અને તેનાં કદ અને આકાર ધ્યાન-પૂર્વક જોવાનું કહેવું. સાર બાદ તેની આસપાસ જે તાલુકા કે રાજ્યો આવ્યાં હોય તે દેખાડવાં. આ પછી સુખ્ય ટેકરીઓ, નદીઓ, વહેણા, નહેરો અને તળાવો જતાવવાં અને તેમનાં નામ શિખવવાં. જો તાલુકો અથવા રાજ્ય દરીઆદિનારે આવ્યું હોય તો જમીનની અં-

દર આવેલી દરીઆની ખાડીઓ શિખવવી. પછી તે તાલુકા કે રાજ્યમાં જે જુદી જુદી જાતની જમીન ધણી માલમ પડતી હોય તેવી જમીનની જાતો વિષે છોકરાંને ખુલાસાવાર સમજણ પાડવી, અને જે જાતના પાક તે તાલુકા કે રાજ્યમાં ધણા થતા હોય તે શિખવવા આ પછી મુખ્ય વેપાર, ઉદ્યોગ અને તેનાં મથકો ખુલાસાવાર કહેવાં, તથા સોકોને આવવાજવાના તેમજ માલ લાવવા લઈ જવાના રેલવેના, પાટી અને કાચી સડકોના, અને નદીઓ, દરીઆ વગેરેના રસ્તાઓની સમજણ પાડવી. આટલું શિખવ્યા પછી શિક્ષકે તાલુકાના રાજ્યવહીવટની સમજણ પાડવી. તાલુકાના મહેસુલ (રેવન્યુ) ખાતાના, ન્યાય ખાતાના અને પોલિસ ખાતાના અમલદારોના સરકારી ઝોલાઓ (નામો) અને તેમની ફરજો શિખવવાં. ગામના ચિતળાકારકુન તથા તે શું કામ કરે છે તે વિષે જ્ઞાન આપવું. આ તથા પછી જાણવા લાયક જગાઓ કહેવી; કસબા તથા ગામોનાં નામ શિખવવાં અને સામાન્ય વર્ણન તેમની આગળ કરવું. આનું શિક્ષણ આપતાં યાદ રાખવું કે છોકરાંઓને માત્ર નામોની યાદી આપવી એ નંકામું છે. જે છોકરાં કોઈ ગામ કે કસબાનું નામ જાણતાં હોય, તે તેની સાથે તે ગામ કે કસબો પોતાના ગામ કે કસબાથી કેટલે દૂર છે, તે કેવડો છે, તેનો સાધારણ દેખાવ કેવો છે, અને લાંબા રહેનારાં ઝોનો મોટે ભાગે શો ધંધો છે, એ વિષેનો પણ કંઈ તેમના મનમાં ખ્યાલ હોવો જોઈએ. દરેક પ્રસંગે નકશાનો ઉપયોગ કરવો અને કોઈ પાક નકશા વિના આપવો નહિ.

- ૩ ત્રીજા ધોરણમાં જિલ્લા અથવા એજન્ટસિની બૂગોળ શિખવાય છે. આ શિખવવા માટે કેળવણીખાતાએ દરેક જિલ્લાની ખાસ બૂગોળ તૈયાર કરાવી છે. અમદાવાદ, ખેડા, ધંચમહાલ અને સુરત જિલ્લાની બૂગોળ બહાર પડી ચૂકી છે, અને રેવાકાંઠા, અને ભરૂચ જિલ્લાની યોડા વખતમાં બહાર પડશે. આ ચોપડીઓ માત્ર શિક્ષકોનાજ ઉપયોગ માટે છે, અને કોઈ પણ કારણુરાર છોકરાના હાથમાં કદી આપવાની નથી, તેમ શિક્ષકે આ ચોપડી છોકરાઓની રખાઈ કવાસમાં વાંચી જઈને તે પ્રમાણે કે પૂરેપૂરી શિખવવી નહિ. શિક્ષકને

જ્ઞાન આપવા ખાતરજ આ ચોપડીઓ તૈયાર કરાવવામાં આવી છે; તેમાંથી શિક્ષકે પોતાને શિખવવાનો દરેક પાઠ તૈયાર કરવો. ચોપડીમાં આપેલી હકીકત પૂરેપૂરી, અને જમી નિશાળોમાં ત્રીજા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓમાં જેટલું જ્ઞાન હોઈ શકે એમ ધારીએ તેના કરતાં વિશેષ છે. શિક્ષણમાં આગળ વધેલી નિશાળોનાં છોકરાં કરતાં પાછળ રહેલી નિશાળોનાં છોકરાં કુદરતી રીતે ઓછું શીખી શકશે, તેટલા માટે પોતાની નિશાળમાં તેમાંથી જેટલું શિખવવું તે નક્કી કરવામાં શિક્ષકે વિવેકબુદ્ધિ વાપરવી, અને તે પ્રમાણે પાઠો તૈયાર કરવા. નિશાળનું શિક્ષણ પુરતું છે કે નહિ તે પરીક્ષા લેનાર અમલદાર દર વર્ષે વિચારપૂર્વક ધ્યાનમાં લેશે અને આ ચોપડીઓનો સારો ઉપયોગ કેમ કરવો તે જતાવશે.

યાદ રાખવું કે જીજ્ઞા ધોરણમાં તાલુકાની ભૂગોળ શિખવાય છે, તેથી ત્રીજા ધોરણમાં જિલ્લાની ભૂગોળ શિખવતાં શિક્ષકે તાલુકાની ભૂગોળ શિખવવાનું જરૂરી રાખવું, અને જીજ્ઞા ધોરણમાં આપ્યું હતું તેના કરતાં વિશેષ ખારીદીથી જ્ઞાન આપવું. જિલ્લાની ભૂગોળમાં તેમના તાલુકા માટે જે જે લખ્યું હોય તે જાંઘું ત્રીજા ધોરણનાં છોકરાંએ જાણવું જોઈએ.

આ ઉપરાંત ત્રીજા ધોરણમાં ગુજરાત પ્રાન્તની સામાન્ય ભૂગોળ પણ શિખવવાની છે. આ ભૂગોળસંબંધી નાનું ચોપાનીઉં થોડા વખતમાં બહાર પાડવામાં આવશે, અને નિશાળોમાં તેની નકલો મોકલવામાં આવશે. આ પાનાં શિક્ષકોએ જિલ્લાની ભૂગોળની પાછળ ચોટી રાખવાં અને જિલ્લા ભૂગોળની પેકેજ તેના ઉપયોગ કરવો. શિક્ષકોએ ગુજરાતની સામાન્ય ભૂગોળ શિખવવી, તેમજ ઉત્તર વિભાગની સાથે પોતાના જિલ્લા (કે એન્જિનિસ) નો સો સંબંધ છે તે દેખાડવો.

ઉપર કહ્યું તેમ જિલ્લાની ભૂગોળ અને ઉત્તર વિભાગની સામાન્ય ભૂગોળ વિષેનું ચોપાનીઉં, શિક્ષકના ઉપયોગ સારજ છે, અને હવેથી ચોથા ધોરણથી નીચેના કોઈ પણ વિદ્યાર્થીની પાસે ભૂગોળ વિષેની કોઈ પણ ચોપડી રાખવા દેવામાં અગર તેમને તે વાપરવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉત્તર વિભાગ

અને

ગુજરાતની સામાન્ય ભૂગોળ.

(ત્રીજા ધોરણના શિક્ષકો માટે મંજુર થયેલી.)

હોકરાઓ પોતાના જિલ્લાની ભૂગોળ શીખ્યા. નજીકના બધા મળાને પાંચ જિલ્લાઓ છે. સુરત જિલ્લાની ઉત્તરમાં જઈએ તો ભરૂચ જિલ્લો આવે. ભરૂચની ઉત્તરે ચાલીએ તો ખેડા જિલ્લાનો થોડોક ભાગ, અને તે પસાર કરીને આગળ જતાં અમદાવાદ જિલ્લો આવે. ખેડા જિલ્લાનો થોડો ભાગ અમદાવાદ જિલ્લાની પૂર્વમાં છે. ખેડા જિલ્લાની પૂર્વમાં પંચમહાલ જિલ્લો છે. તમારા જિલ્લાનો ઉપરી જેમ કલેક્ટર છે, તેમ આ બધા જિલ્લાના ઉપરી પણ કલેક્ટરો છે. એ બધા કલેક્ટરોના ઉપરી કમિશનર સાહેબ છે. તે અમદાવાદમાં રહે છે. સુરત જિલ્લાની નજીક દક્ષિણમાં આવેલો મરાઠી મુલકને લગતો થાણા જિલ્લો પણ આ કમિશનર સાહેબને તાબે છે.

આ છ જિલ્લા ઉપરાંત તેમની પડોશમાં આવેલાં નાનાં દેશી રાજ્યોના નાનામોટા ચાર જયા છે. તેમાંના દરેક જયા ઉપર દેખરેખ રાખનાર સરકાર તરફથી એક પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે, અને તેમના તાબાના મુલકનું નામ એજન્ટ કહેવાય છે. મોટામાં મોટી ઉત્તરમાં પાલણપુર એજન્ટ, તથા ઈશાનમાં મહીકાંઠા એજન્ટ છે તેથી ત્યાં પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે. આ ઉપરાંત રેવાકાંઠા એજન્ટ, અને સુરત એજન્ટ, એ બે જયા નાના હોવાથી ત્યાંના પોલિટિકલ એજન્ટનું કામ પંચમહાલ અને સુરત જિલ્લાના કલેક્ટરો કરે છે.

કમિશનર સાહેબના તાબાના મુલકને “ વિભાગ ” કહે છે. આ વિભાગનું નામ ‘ ઉત્તર વિભાગ ’ કહેવાય છે. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ઉત્તર વિભાગમાં છ જિલ્લા, અને નાની મોટી ચાર એજન્ટો છે.

ઉત્તર વિભાગની પશ્ચિમમાં કાઠિયાવાડ નામની મોટી એજન્ટ

છે, પણ તે ઉત્તર વિભાગના કમિશનર સાહેબને તાબે નથી. ગાયકવાડ સરકારનો મુલક પણ આ ઉત્તર વિભાગમાં સેજમેન થઈ ગયો છે. તે રાજ્ય પણ કમિશનર સાહેબને તાબે નથી.

ચાલુ જિલ્લા બાંહે કરતાં કમિશનરનો તો આ નીચેનો આખો ઉત્તર વિભાગ, કાઠિયાવાડ એન્ડ નિસ, અને ગાયકવાડનો મુલક, એટલું મળાને એક આખો પ્રાંત થઈ શકે છે. એની કુદરતી સ્થિતિ આસપાસના મુલક કરતાં તદ્દન જુદી પડે છે, માટે એ આખા પ્રાંતની ભૂગોળનું વર્ણન કરવું અવરખનું છે. એ પ્રાંત 'ગુજરાત' નામે ઓળખાય છે.

ગુજરાત.

ગુજરાતપ્રાંત આસપાસના ખીજા મુલકથી કુદરતી રીતે છૂટો પડેલો છે, અને તેમાં એકજ ભાષા બોલનાર, તથા સમાન મળતા આચારવિચારવાળા લોકો વસે છે. તેમાં રહેનાર આપણે જ્યાં ગુજરાતી કહેવાઈએ છીએ અને ગુજરાતી ભાષા બોલીએ છીએ.

આગળ આ દેશમાં ગુર્જર નામના લોકો રહેતા હતા તેના ઉપરથી આ પ્રાંતનું નામ ગુજરાત પડેલું છે; પણ પાછળથી આર્ય લોકો, મુસલમાનો, પારસી વગેરે લોકો આ દેશમાં આવીને વસ્યા, અને મળતા આચારવિચારનો થઈ ગયા. આપણાં જમ્હૂરો દેશ ગુજરાત તેમજ આપણી પોતાની ભાષા ગુજરાતી કહેવાય છે.

સીમા:—આપણા દેશનો નકશો જોશે તો માલમ પડશે કે તે છેક ઉત્તરમાં આપણી પર્વતથી દક્ષિણમાં દમણગંગા નદી સુધી. તેમજ પૂર્વમાં દાહોદના પહાડોથી પશ્ચિમમાં છેક દારિકા સુધી ફેલાયલો છે. આપણા ગુજરાત દેશ મુખીને ઉત્તરમાં જઈએ તો શિરોઈ, મારવાડ વગેરે રજપૂતોનાં રાજ્યો આવે. ઈશાન ખૂણમાં મેવાડ, ડુંગરપુર, અને વાંસવાડાં વગેરે રજપૂતનાં રાજ્યો આવે છે. પૂર્વમાં દાહોદ વગેરેની પડોશના પહાડો અને જંગલ પસાર કરીને આગળ જઈએ તો માળવા પ્રાંત આવે. તેથી દક્ષિણ તરફ મહારાષ્ટ્ર એમના

મરાઠાઓનો મુલક આવે છે. પશ્ચિમનો ધણીખરો ભાગ તો બધો દરીઆ-કિનારો છે, એટલે તેથી પેલીમેર મોટો દરીઆ છે તેને અરબીસમુદ્ર કહે છે. વાયવ્ય ખૂણામાં કચ્છ દેશ, અને કચ્છનું રણ છે. તે મૂકીને આગળ જઈએ તો સિંધપ્રાંત આવે છે. કચ્છમાં કંટલેક ઠેકાણે ગુજરાતી ભાષા બોલાય છે છતાં પણ તે ગુજરાતમાં ગણાતો નથી. તે આખા પ્રાંતની બોલી 'કચ્છી' કહેવાય છે.

વિસ્તાર:—ઉપર ગણાવ્યો તે આખો ગુજરાત દેશ અમદાવાદ 1 જિલ્લાથી લગભગ પંદર ગણો મોટો છે. એટલે તેનું ક્ષેત્રફળ લગભગ ૧૦,૦૦૦ ચો. માઈલ છે.

કુદરતી ભાગ:—ગુજરાતમાં પશ્ચિમ તરફનો (૧) ઠાકિઆવાડનો ભાગ તદ્દન જુદો પડે છે તે ભાગ ઉંચાણમાં છે. (૨) તળ ગુજરાતની ઉત્તરનો ભાગ નિચાણમાં પણ રણ નજીક આવવાથી રણને મળતો છે, અને બાકીનો ભાગ નદીઓથી પુરાયલા કાંપનો બનેલો હોવાથી રસાળ છે. આ ભાગ દરીઆની સપાટીથી સહેજજ ઊંચો છે (મધ્ય ભાગ ૭૦૦ ફુટ).

નિચાળ, ડુંચાળ:—ગુજરાતમાં નદીઓ ધણીખરી પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ વહી મમુદ્રમાં પડે છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે ગુજરાતનો ઇલાકો નથી માંડીને છેક દક્ષિણ સુધીનો પૂર્વનો ભાગ ઉંચાણનો પ્રદેશ છે, અને પશ્ચિમ તરફ તેનો ઢાળ પડીને જમીન દરીઆની સપાટીને મળી જાય છે. કચ્છનું રણ એ ખાડવાળી જમીનમાં છે, તેથી તેમાં કોઈ કોઈ વખત દરીઆનું પાણી ભરાઈ જાય છે, અને વનરપતિ થતી નથી.

ઠાકિઆવાડનો વચલો ભાગ જાયો છે અને ચારે તરફ નિચાણમાં છે, કારણ કે વચ્ચેથી નદીઓ નીકળીને ચારે તરફ ફેલાય છે.

ઠાકિઆવાડની રચના ઉપરથી માલમ પડે છે કે આગળ કદાચ એ ટાપુનો સમૂહ હતો. ઠાકિઆવાડ અને ગુજરાતને જોડનારો ભાગ દરીઆનાં પાણીથી ઢંકાયેલો હતો; કારણ કે હાલ પણ તે પ્રદેશ નિચાણમાં અને ખારવાળો છે.

પહાડો:—ગુજરાતની ઉત્તર અને ઇલાકામાં જે જામી જમીન છે તે આરામુરના પહાડ છે. દક્ષિણ તરફ તેને વળતેલા જે પહાડ ગુજરાત

રાતની પૂર્વે જાય છે તે બહુ ઊંચા નથી. પંચમહાલ જિલ્લામાં પાવાગઢ નામે ડુંગર તેનો એક ભાગ છે. ને કાળકા માતાના પવિત્રસ્થાન તરીકે પ્રખ્યાત છે. એ પહાડો દક્ષિણમાં સહ્યાદ્રિને મળે છે. પૂર્વમાં ઉપરના ડુંગરાઓ સાતપુડા, અને વિદ્યાચળના કાંટાઓને મળી જાય છે.

કાઠિયાવાડમાં મુખ્ય પહાડોમાં ગીરનાર ને શેત્રુંજી એ બે પહાડો જાણવા લાયક છે. ખીજા નાના અને નીચા ડુંગરો ઘણા છે.

ગીરનાર ડુંગર હિંદુઓનું તથા જૈનોનું પવિત્રસ્થાન ગણાય છે. તેનાથી પૂર્વમાં થોડે છેટા આવેલો શેત્રુંજી ડુંગર નાનો છે. તેના ઉપર જૈનોનાં ઘણાં દહેરાં છે, તેથી તે જૈન લોકોનું એક મોટું જગ્યાનું ધામ છે.

સ્વનિજઃ—ગુજરાતની જમીનમાંથી કેટલેક ઢેકાણે આરસ, અકીકના પથ્થર, ધર બાંધવા લાયક પથ્થર તેમજ કાંઈ કાંઈ ઢેકાણેથી લોચની કાચી ધાતુ નીકળે છે.

કાઠિયાવાડમાંથી આરસ અને ધર બાંધવાના પથ્થર, અંબાદ પાસે આરાસુરમાંથી આરસ, કાઠિયાવાડના બડાના ડુંગરમાંથી તેમજ પાવાગઢના ડુંગરમાંથી લોહું, રાજપીપળાના ડુંગરમાંથી અકીક, ધર અને અહમદનગરની ખાણમાંથી પથ્થર અને પંચમહાલમાંથી સીસું નીકળે છે.

ખારાધોડામાં કુવામાંથી પાણી કઢાડી પુષ્કળ મીઠું પકવવામાં આવે છે. વલસાડની પાસે દરીઆના પાણીમાંથી પણ મીઠું પકવવામાં આવે છે.

નદીઓ—ગુજરાતની નદીઓ પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ કે ઈશાનમાંથી નૈર્વસ્ત્ય તરફ આવે છે તેમાંથી નીચેની જાણવા લાયક છે:—

(૧) નર્મદા નદી—ગુજરાતની પેલીમેર ધણે દૂરથી નીકળીને માળવામાં યઈ ગુજરાતમાં પેસે છે. તે રેવાકાંઠા એન્ડ્રિસ ને બર્ય જિલ્લામાં યઈ ખમાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર મોટું શહેર ભરૂચ છે. તેના મુખથી સો માઈલ મુધી નાનાં વહાણો ફરી શકે છે ગુજરાતમાં સૌથી મોટી નદી નર્મદા છે.

(૨) તાપીનદી—ગુજરાતની પૂર્વે સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી પૂર્વમાં સુરત જિલ્લામાં યઈ એ પણ અંબાતના અખાતને મળે છે. એના મુખ આગળ સુરત મોટું શહેર છે. એ ખીજા નંબરની નદી છે અને એના મુખથી થોડે દૂર નાનાં વહાણો જાય છે.

(૩) મહીનદી—ગુજરાતની પૂર્વમાં બહુ છેટે આવેલા વિંધ્યાચળના એક શંકામાંથી નીકળી ડુંગરપુર અને વાંસવાડાનાં રાજ્યોમાં યઈ ગુજરાતમાં પેસે છે. રેવાકાંઠા, પંચમહાલ અને ખેડાની સરહદ ઉપર યઈ, ગાયકવાડના મુલકમાં વહી ખંભાતના અખાતને મળે છે. એના મુખ ઉપર ખંભાત બંદર છે, ત્યાં નાનાં વહાણો ચાલી શકે છે.

(૪) સાબરમતી—મેવાડના ડુંગરમાંથી નીકળી મહીકાંઠા એન્જિનિસમાં યઈ ગાયકવાડના મુલક અને અમદાવાદ જિલ્લામાં યઈને ખંભાતના અખાતને મળે છે. એ નદી ઉપર મોટું શહેર અમદાવાદ આવેલું છે.

(૫) ખનાસ—ગુજરાતની પેલીમેર આરામુરના ડુંગરમાંથી નીકળી પાલણપુર સંરચાનમાં યઈને કચ્છના રણમાં પડે છે. એનું પાણી કચ્છના રણમાંજ શોષાઈ જાય છે.

(૬) સરસ્વતી—મહીકાંઠાના ડુંગરમાં અંબાભવાની પાસેથી નીકળી ગાયકવાડના મુલકમાં અને પાલણપુર એન્જિનિસમાં યઈ કચ્છના રણમાં પડે છે. એના ઉપર સિદ્ધપુર અને પાટણ છે આ નદી પવિત્ર ગણાય છે.

(૭) ભાદર—કાઠિઆવાડમાં એ મોટામાં મોટી નદી છે. એ ચોટીલાના ડુંગર પાસેથી નીકળીને પશ્ચિમ દિશાએ વહી અરબી સમુદ્રને મળે છે. એના કિનારા પરનો મુલક ક્ષણદ્રુપ છે.

એ સિવાય બીજી નાની નદીઓ ઘણી છે.

જંગલો:—ગુજરાતમાં ઘણાખરાં નાનાં જંગલો છે. કાઠિઆવાડમાં 'ગીર' નામનું જંગલ છે, તેમાં સિંહ યાય છે. આ જંગલ જુનાગઢના રાજ્યને તાબે છે. પૂર્વના પહાડો જંગલોથી ઢકાયેલા છે.

રણ:—ગુજરાતની છેક ઉત્તર તરફ આવેલો મુલક રણને મળતો છે અને તેમાં પાક ઓછો યાય છે; કારણ કે ઉપરના મુલકની ઉત્તરમાં મારવાડ વગેરેના રણનો ભાગ આવેલો છે. કાઠિઆવાડની ઉત્તરે ખારવાળું કચ્છનું રણ છે.

ચરસાદ:—પશ્ચિમમાં દક્ષિણ તરફ ઘણે દૂર સુધી લંબાયેલો હિંદી મહાસાગર છે. તેનો શંકો અરબી સમુદ્ર છે. તેનાં પવનનાં મોજાં નૈર્જન્યમાંથી ગુજરાતમાં આવે છે, તે વાદળોને ઘસડી લાવે છે, તેથી દક્ષિણ અને પશ્ચિમ

કિનારા પાસે વરસાદ ઘણો વરસે છે. કિનારા પર ધણું કરીને વધારે વરસાદ પડે છે. જેમ જેમ ઉત્તરમાં જઈએ છીએ, તેમ તેમ વરસાદ ઓછો જણાય છે. નૈર્ઋત્ય કોણ તરફ દરિયાનું લંબાણ ઓછું હોવાથી ગુજરાતના ઉત્તર ભાગ ને કાઠિયાવાડમાં વરસાદ ઓછો પડે છે.

દરીઆકિનારે જેટલો વરસાદ વરસે છે, તેટલોજ જ્યાં જ્યાં પુષ્કળ જંગલો છે ત્યાં પણ પડે છે, પણ ખીચોખીચ જંગલો આગળજ વધારે પડે છે.

દક્ષિણમાં (સુરતમાં) ૪૦ ઈંચ વરસાદ પડે છે, ત્યારે ઉત્તરમાં ૨૦ ઈંચ વરસાદ પડે છે.

આવોહવા:—કાઠિયાવાડ પહાડી મુલક હોવાને લીધે લાંબા કેટલાક ભાગની હવા સડી ને ઉત્તર ગુજરાતના જેવી ગણાય છે, પણ ગોહિલવાડ ને હાલારના ભાગની હવા સારી ગણાય છે ગુજરાતની પશ્ચિમ ને નૈર્ઋત્ય તરફ દરીઆકિનારો હોવાથી લાંબી હવા મધ્યમ છે, એટલે શિયાળામાં ઘણું ટાંઢ ને ઉનાળામાં બહુ તાપ લાગતો નથી. પૂર્વ ભાગની હવા જંગલો ધણાં હોવાને લીધે સુખકારી ગણાતી નથી. ઉત્તરના ભાગમાં શિયાળામાં અતિશય ટાંઢ ને ઉનાળામાં અતિશય તાપ પડે છે. લાંબી હવા સડી છે ને તે કાઠિયાવાડને ગળતી છે એકંદરે ગુજરાતની હવા તંદુરસ્તીવાળી ગણી શકાય.

વનસ્પતિ:—ગીરની ઝાડીમાં ઇમારતી લાકડું થતું નથી પંચમહાલ તથા રેવાકાંઠાનાં જંગલોમાં ઇમારતી લાકડું થાય છે અને અમદાવાદ, ખેડા, અને બરૂચ જિલ્લામાં જાળવાનું લાકડું પણ તે જંગમગાથી આવે છે. સુરત એજન્સિમાં ડાંગ, વાંસદા, ને ધરગપુરમાં પુષ્કળ ઇમારતી લાકડું થાય છે. પંચમહાલમાં મહુડાંનાં ઝાડ એટલાં જથ્થા છે કે આખા ગુજરાત ને દક્ષિણમાં લાંબી મહુડાં મોકલવામાં આવે છે. ઇમારતી લાકડાંનાં મુખ્ય ઝાડ સાગ, સીસમ અને ખેર છે. ડાંગમાં પુષ્કળ વાંસ થાય છે. એ સિવાય લીમડો, પીપળો, બાવળ, આંખા, આગલી, રાયણ, વડ, બાખરા વગેરે ઘણી જગ્યાએ થાય છે. કિનારા પર નાજિએરી ને ખચ્ચરીનો ઝાડ થાય છે.

જનાવરો:—આખા હિંદુસ્તાનમાં સિદ્ધ ગીરના ડુંગરમાંજ છે. આ

ઉપરાંત ગુજરાતમાં ઘણે ઠેકાણે વાઘ, દીપડા, રાંછ જેવાં શિકારી પ્રાણીઓ તેમજ હરણું, સાખર વગેરે જંગલમાં થાય છે. આ જનાવરો જંગલની પાસેનાં ગામની ઝાડીઓમાં દીકામાં આવે છે. એ સિવાય પાળી શકાય તેવાં જનાવરોમાં જીંટ, ગધેડાં, ઘોડા, પાડા ને બળદ છે. અગદવાદ, કાઠિઆવાડ ને ઉત્તરમાં ગધેડાં ને જીંટ કામ કરે છે. કાઠિઆવાડના ઘોડા હજુ પણ વખણાય છે તે ઘોડા બાવનગર ને રાજકોટમાં ઉછેરવામાં આવે છે, મોર, પોપટ, ચકલી, કાગડા વગેરે ઘણાં પક્ષીઓ જોવામાં આવે છે સુરત જિલ્લામાં પારડી તાલુકામાં કોલક નદીનાં માછલાં ઘણાં વખણાય છે નવા-નગર પાસેની ખાડામાંથી મોતીની માછલીઓ નીકળે છે. ગુજરાતમાં સાપ અને વીંછીનું જોર ઘણું ઠેકાણે છે.

વસ્તી:—આખા ગુજરાતની વસ્તી આશરે ૮૫,૦૦૦,૦૦. એટલે અગદવાદ જિલ્લાથી આશરે ૧૦ ગણી છે. તેનો આશરે અડધો ભાગ ખ્રિદિશ રાજ્યમાં રહે છે, એધો ભાગ ગાયકવાડને તાબે છે અને એધો ભાગ નાના દેશી રાજ્યોને તાબે છે આશરે અર્ધો લાખ વસ્તી પરદેશી રાજ્યને તાબે છે. કુલ વસ્તીનો પોણા કરતાં વધારે ભાગ હિંદુ છે, ૫ મો ભાગ મુસલમાન છે, આશરે વીસ હજાર પારસી છે, ત્રણ લાખ જૈન છે, પોણા લાખ ખ્રિસ્તી અને બીજા પરચુરણ લોકો છે.

કાઠિઆવાડમાં રજપુતો તેમજ કોઈ પણ બીજા જાતના લોક ઝંટા બાંધે છે અને તે ઝંટા પરથી એ લોક ગુજરાતના લોકથી ઓળખાઈ આવે છે કાઠિઆવાડ મુલક પહાડી છે તેથી લાના લોક ગુજરાતના લોકથી વધારે ગજબુત છે. ગુજરાત ફળદ્રુપ હોવાને લીધે લાં ઘણી જાતો વસેલી જોવામાં આવે છે. તેમનો પહેરવેશ જુદો જુદો ગાલગ પડે છે. ગુજરાતના જગતોગા બીજા અને બીજા અનાય જાતો વસે છે.

ધર્મ:—ગુજરાતમાં મુખ્ય ધર્મો હિંદુ. મુસલમાન, જૈન, પારસી ને ખ્રિસ્તી છે હિંદુઓમાં કેટલાક સ્માર્ત ધર્મ, કેટલાક વૈષ્ણવ ધર્મ ને કેટલાક આમીનાગવણાદિ ધર્મ માને છે. છેક છેલ્લો ધર્મ (આમીનારાયણ) ગાત્ર ગુજરાતમાં જોવામાં આવે છે ને તેનું મોટું જાત્રાનું ધામ વડતાલ છે

* આ અને આધે બીજા ઠેકાણે શિક્ષકે પોતાના જિલ્લાની સાથે સ-રખામણી કરવી.

પારસીઓનું ધામ સુરત જિલ્લામાં ઉદવાડા છે. હિંદુઓનાં સાર્વજનિક યાત્રાનાં ધામ ડાકોર, દારિકા, સિદ્ધપુર, કર્તાળા (ચાણોદ પાસે), અંબાજી, બહુચરાજી વગેરે છે.

ધંધો, ઉદ્યોગ:—ગુજરાતના લોકોને મુખ્ય ધંધો ખેતી છે, તોપણ કેટલાક લોકો મજૂરી અને કારીગરી કરીને પણ ગુજરાન ચલાવે છે. કિનારા પરના લોકો ખેતારીનો, મધ્યમ વર્ગ વેપારીનો ધંધો અને ખીજા કેટલાક લોક ખાનગી તથા સરકારી નોકરી કરે છે.

અમદાવાદમાં હાલમાં કાંતવાવણુવાની મિલો પુષ્કળ વધી ગઈ છે તેથી લગભગ પોણા લાખ મજૂરો તેમાં કામ કરે છે. બીજે દેકાણે પણ મિલો, જીનો વગેરે સાંચા કામો ઉઘડવા માંડ્યાં છે. સાંચા કામમાં એ-રંડીઉં પીલવાનો, ડાંગર ખાંડવાનો, દળવાનો, વહેરવાનો વગેરે ધંધા છે.

હાથની કારીગરીમાં અમદાવાદમાં કસબ, રેશમ, સુતરના તાર તથા તેના વણાટ કામમાં ધણા લોકો કામે લાગેલા છે. સુરતમાં રેશમી કાપડ અને કીનખાખ તથા કસબી કામમાં ધણા વણકરોને રોજી મળે છે. 'ખીજા' નાનાં નાનાં ગામોમાં પણ લોઢાનો, ગાટીનો, રેશમનો સામાન વાય છે, પણ તે બહારગામ મોકલાય એટલા જથ્થામાં થતો નથી.

ચેત્તી:—ધઉં, ખાજરી, કપાસ, ડાંગર, જુવાર, તેલીબીયાં, કઠોળ એ થોડુંધણું ગુજરાતના સવળા ભાગમાં ચાય છે.

નર્મદાનો મુલક કપાસ ને ધઉં માટે, અમદાવાદ જિલ્લામાં 'ભાલ' ધઉં માટે, ખેડા તંબાકુ માટે, સાબરમતીની ઉત્તરનો ભાગ તેલીબીયાં માટે, કાઠિયાવાડ કપાસ માટે, પંચમહાલ મકાઈ માટે, અને નવસારી શેરડી માટે પ્રખ્યાત છે.

વેપાર:—ગુજરાતમાં ખેતીથી અથવા ઉદ્યોગથી પાકે છે તેમાં જે વસ્તુઓ દાખલ પડે છે તે પરદેશ ખાતે મોકલવામાં આવે છે. મોકલવાની ચીજોમાં મુખ્યત્વે કરીને સુતર, અને સુતરાઉ કાપડ, રેશમી કાપડ, કીનખાખ, તેલીબીયાં અને અનાજ છે.

ગુજરાતમાં જે ચીજો થતી અથવા બનતી નથી, તેમજ જે ચીજોને ઘોડી ચાય છે તે પરદેશથી લાવવામાં આવે છે. પરદેશથી લાવવામાં સોનું, રૂપું, લોઢાનો સામાન, સાંચા કામ, (વલાવતી કાપડ, ખાંડ, કાચ, કુરોસીન અને રંગો એ ચીજો મુખ્ય છે.

રસ્તાઓ:—ઉપરનો વેપાર અક્ષાવવા માટે રસ્તાઓની સારી ગોઠવણની ખાસ જરૂર છે, અને તેનું ખરેખરું મુખ્ય બ્રિટિશ રાજ્ય સ્વયંપાયા પછીજ થયું છે. તથા રીતે જવાની મગવા છે:—

(૧) રેલવે માર્ગ, (૨) પાટી અને કામી સડક માર્ગ, (૩) દરી-આ કે નદી માર્ગ.

(૧) રેલવેમાં મુખ્ય લાઈન સુરતથી અમદાવાદ આવાય છે તે છે. તે લાઈનનું નામ બોમ્બે, ખરોડા અને સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા રેલવે છે. તે ગુજરાતની બહારથી આવીને સુરત, બરુચ, વડોદરા, અમદાવાદ થઈને વિરગમાગ સુધી જાય છે. તેની એક શાખા વડોદરાથી ગોધરે થઈ માળવામાં જાય છે. વિરગમાગથી જીન્ને સાંકડો ફાટો વડવાણ, જેતપુર થઈને પોરબંદર જાય છે. તેજ ફાંટાની એક શાખા ધોળેથી બાવનગર પણ જાય છે.

અમદાવાદથી આપુ તરફ સાંકડા પાટા પર રજપુતાના માળવા ફેટે રેલવે જાય છે. આ ઉપરાંત જુદાં જુદાં મોટાં માગોને સાંધનારી જીંજ નાની શાખાઓ પણ ધણી છે.

(૨) બ્રિટિશ રાજ્ય થયા પહેલાં રસ્તા ધણીજ નક્કરી સ્થિતિમાં હતા, પણ હવે ગુજરાતમાં લગભગ દરેક મોટું ગામ પાટી સડકથી સંધાયેલું છે, તેથી પગસ્તાની મુસાફરી સરળ થઈ છે.

(૩) દરિઆકિનારાનો વહેવાર નાનાં વહાણોથી ચાલે છે. ગુજરાતની નદીઓમાં તાપી અને નર્મદા સિવાય બધી નાની છે તેથી એ બેજ નદીમાં યોડા માઈલ સુધી નાનાં વહાણો ફરી શકે છે.

રાજ્યપદ્ધતિ:—તમે જાણો છો કે ગુજરાતમાં ચાર પ્રકારનું રાજ્ય છે—(૧) અંગ્રેજી ખાલસા, (૨) નાનાં દેશી રાજ્યો, (૩) ગાયકવાડનું મોટું દેશી રાજ્ય અને (૪) પરદેશી રાજ્ય.

ખાલસા મુલકને માટે સરકારે નિઠાઓ પાડી સાં કલેક્ટર નીમ્યા છે અને એ સિવાય જીંજ ગોઠવણ છે તે તમે નિઠાની ભૂગોળમાં જોઈ ગયા છો.

નાનાં દેશી રાજ્યોમાં સાં રાજ્ય ચાલે માટે તેમના ઉપર દેખરેખ રાખવાને ઘણાં રાજ્યો વચ્ચે એક પોલિટિકલ એજન્ટ રાખવામાં આવે છે અને જે ભાગ તે સાચવે છે તેનું નામ એજન્ટિસ છે. એવી ત્રણ મોટી

એન્જિનિયરો શુજરાતમાં છે—કાઠિઆવાડ, મહીકાંઠા, અને પાલણપુર. રા-
જ્યનો જયો નાનો હોય તો તેની પડોશના જિલ્લાના કલેક્ટરને એન્જ-
તરીકેનું કામ સોંપવામાં આવે છે. રેવાકાંઠા અને સુરત જિલ્લામાં તેવી
ગોઠવણ છે.

ગાયકવાડનું દેશી રાજ્ય મોટું છે. તેને માટે એક ખાસ રેસિડેન્ટ રા-
ખવામાં આવ્યો છે.

રાજકીય વિભાગો:—

(૧) જિલ્લા:—કપર કહ્યું તેમ અંગ્રેજ ખાલસા મુલકના પાંચ જિલ્લા
પાડેલા છે. આપણા જિલ્લામાં રાજ્ય તરફથી કલેક્ટર, ડેપુટી કલેક્ટર,
મામલતદારો, તલાટી, સુબી વગેરે, તેમજ ન્યાયખાતાના જજ, મુન્-
સફ વગેરે, ફળવણી, પોલીસ, દવાશાળા, વગેરે ખાતાના અધિકારીઓ
રહે છે. એ બધાનાં નામ, અધિકાર, તથા કામકાજ વિષે તમે જિલ્લાની
ભૂગોળમાં શીખી ગયા છો. તેવીજ ગોઠવણ દરેક જિલ્લામાં હોય છે. તે
પાંચ જિલ્લાઓનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) અમદાવાદ જિલ્લો,
અમદાવાદ જિલ્લાની પૂર્વે ને દક્ષિણે (૨) ખેડા જિલ્લો, તેની પૂર્વે
(૩) પંચમહાલ જિલ્લો, ખેડાની દક્ષિણે (૪) ભરૂચ જિલ્લો
અને ભરૂચ જિલ્લાની દક્ષિણે (૫) સુરત જિલ્લો.

* (૧) અમદાવાદ જિલ્લો:—એમાં છ તાલુકા છે. એમાં
સામાં વિરમગામ ને ઘોળકામાં ખાણી બરાવાથી તે વખતે ત્યાંની
હવા બગડે છે. ને સિવાય અમદાવાદ જિલ્લાની હવા એકંદરે તંદુરસ્ત ગ-
ણાય છે.

અમદાવાદ એ શુજરાતમાં સૌથી મોટું શહેર છે તેમાં સૌથી
વધારે વેપાર ચાલે છે. કાપડ વણવાના આશરે ૫૦ સંઘા છે. અહીં કસબ,
રેશમી અને સુતરનું કામ પણ ઠીક ચાલે છે મુસલમાનના વખતની જુની
ધમારતો જોવા લાયક છે. આ શહેર ઉપરાંત-વિરમગામ, ઘોળકા,
ધંધુકા, ઘોઘા, સાણંદ વગેરે મોટાં ગામ છે.

* શિક્ષકે પોતાના જિલ્લાથીજ શરૂ કરવું, પોતાની જિલ્લાની પડોશના
જિલ્લા સેવા ને તેમજ આગળ શિખવવું.

(૨) ખેડા જિલ્લો:—એમાં સાત તાલુકા છે અને મોટાં ગામોમાં નડિઆદ ને કપડવણજ ખરી અગત્યનાં છે. આ ઉપરાંત કાકોદર, વડતાલ વગેરે જગ્યાનાં ઠેકાણાં છે. આ કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે ખંભાતનું મુસલમાની રાજ્ય પણ છે. મુંબઈ ઇલાકામાં જેમ શુજરાત રૂળ-દુપ બગીચા તરીકે છે, તેમ શુજરાતમાં ખેડા જિલ્લો બગીચા તરીકે છે. અર્થાત્, ખેડા જિલ્લાની જમીન ઘણી કસદાર છે.

(૩) પંચમહાલ જિલ્લો:—આ જિલ્લો જંગલોથી ભરપૂર છે, તેથી તંદુરસ્તી સાધારણ છે. તેમાં ત્રણ તાલુકા છે. તેમાં ગોધરા, કાલોલ, દાહોદ અને હાલોલ એ મોટાં ગામ છે. પાવાગઢનો ડુંગર આ જિલ્લામાં છે. આ જિલ્લાનો કલેક્ટર રેવાકાંઠા એજન્સિનો પોલિટિકલ એજન્ટ પણ કહેવાય છે અને તે સંબંધી ખાતું તેના તાબામાં જુદું છે. એમાં રાજપીપળા, છોટા ઉદેપુર, ખારીઆ, લુણાવાડા, સુમ અને વાડાસિતોર, એ મુખ્ય રાજ્યો છે.

(૪) ભરૂચ જિલ્લો:—આ જિલ્લો નર્મદા નદીને કીધે રસાળ છે. તેમાં પાંચ તાલુકા છે, અને નર્મદાને કાંઠે ભરૂચ એ મોટું શહેર છે; આ ઉપરાંત અંકલેશ્વર ને જંજીસર મોટાં ગામ છે અને નર્મદાકિનારે શુકલતીર્થ જગ્યાનું સ્થળ છે.

(૫) સુરત જિલ્લો:—છેક દક્ષિણમાં છે. આખા જિલ્લાની જમીન રસાળ છે. કોઈકોઈ ભાગ સિવાય આખા જિલ્લાની હવા તંદુરસ્ત છે. એમાં આઠ તાલુકા છે અને મુખ્ય શહેર સુરત તાપી નદીને કિનારે છે. આપણા વિભાગમાં તે ખીજા નંબરનું શહેર છે. સાં દસળ, કાપડ વગેરેનો વણાટ સારો છે. ધમારતો, અને રસ્તા સારા છે તેમજ લોકો સાહસિક, હોશિયાર અને મોહલા છે.

વાંસદા, ધરમપુર, રાચીણ અને ઠાંગનાં રાજ્યો સુરતના કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે છે.

(૬) વજન્ટિઓ:—પાલણપુર અને મહીકાંઠા એ બે મોટી એજન્સિ છે અને તેમાં જુદા પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે. તેનો વ્યવહાર કમિશનર ગારફત ચાલે છે.

(૧) પાલણપુર—એજન્સિમાં પાલણપુર અને રાધનપુર એ

એન્જિનિયરો ગુજરાતમાં છે—કાઠિયાવાડ, મહીકાંઠા, અને પાલણપુર. રાજ્યનો જયો નાનો હોય તો તેની પડોશના જિલ્લાના કલેક્ટરને એન્જિનિયર તરીકેનું કામ સોંપવામાં આવે છે. રેવાકાંઠા અને સુરત જિલ્લામાં તેવી ગોઠવણ છે.

ગાયકવાડનું દેશી રાજ્ય મોટું છે. તેને માટે એક ખાસ રેસિડેન્ટ સંખવામાં આવ્યો છે.

રાજકીય વિભાગો:—

(૧) જિલ્લા:—ઉપર કહ્યું તેમ અંગ્રેજી ખાલસા મુલકના પાંચ જિલ્લા પાડેલા છે. આપણા જિલ્લામાં રાજ્ય તરફથી કલેક્ટર, ડેપુટી કલેક્ટરો, મામલતદારો, તલાટી, મુખી વગેરે, તેમજ ન્યાયખાતાના જજ, મુન્સફ વગેરે, કેળવણી, પોલીસ, દવાશાળા, વગેરે ખાતાના અધિકારીઓ રહે છે. એ બધાનાં નામ, અધિકાર, તથા કામકાજ વિષે તમે જિલ્લાનો ભૂગોળમાં શીખી ગયા છો. તેવીજ ગોઠવણ દરેક જિલ્લામાં હોય છે. તે પાંચ જિલ્લાઓનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) અમદાવાદ જિલ્લો, (૨) મહાવાદ જિલ્લાની પૂર્વે ને દક્ષિણે (૩) ખેડા જિલ્લો, તેની પૂર્વે (૪) પંચમહાલ જિલ્લો, ખેડાની દક્ષિણે (૫) ભરૂચ જિલ્લો અને ભરૂચ જિલ્લાની દક્ષિણે (૬) સુરત જિલ્લો.

* (૧) અમદાવાદ જિલ્લો:—એમાં છ તાલુકા છે. ચોમાસામાં વિરમગામ ને ઘોળકામાં પાણી બરાવાયો તે વખતે લાંતી હવા બગડે છે. ને સિવાય અમદાવાદ જિલ્લાની હવા એકંદરે તંદુરસ્ત મનાય છે.

અમદાવાદ એ ગુજરાતમાં સૌથી મોટું શહેર છે તેમાં સૌથી વધારે વેપાર ચાલે છે. કાપડ વણવાના આશરે ૫૦ સંઘા છે. અહીં કસબ, રેશમી અને સુતરનું કામ પણ કીક થાય છે મુસલમાનના વળતની જુની ઇમારતો જોવા લાયક છે. આ શહેર ઉપરાંત-વિરમગામ, ઘોળકા, ધંધુકા, ઘોઘા, સાણંદ વગેરે મોટાં ગામ છે.

* શિક્ષકે પોતાના જિલ્લાથીજ ચર કરવું, પોતાની જિલ્લાની પડોશના જિલ્લા સેવા ને તેમજ આગળ સિખવડું.

(૨) ખેડા જિલ્લો:—એમાં સાત તાલુકા છે અને મોટાં ગામોમાં નડિઆદ ને કપડવણજ ખરી અગલનાં છે. આ ઉપરાંત કાકેર, વડતાલ વગેરે નજરાનાં ઢેકણાં છે. આ કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે ખંભાતનું મુસલમાની રાજ્ય પણ છે. મુઝર્ષ ઇલાકામાં જેમ ગુજરાત રજ-દુપ બગીચા તરીકે છે, તેમ ગુજરાતમાં ખેડા જિલ્લો બગીચા તરીકે છે. અર્થાત્, ખેડા જિલ્લાની જમીન ઘણી ફસદાર છે.

(૩) પંચમહાલ જિલ્લો:—આ જિલ્લો જંગલોથી ભરપૂર છે, તેથી તંદુરસ્તી સાધારણ છે. તેમાં ત્રણ તાલુકા છે. તેમાં ગાધરા, કાલોલ, દાહોદ અને હાલોલ એ મોટાં ગામ છે. પાવાગઢનો હુંગર આ જિલ્લામાં છે. આ જિલ્લાનો કલેક્ટર રેવાકાંઠા એજન્સિનો પોલિટિકલ એજન્ટ પણ કહેવાય છે અને તે સંબંધી ખાતું તેના તાગામાં જુદુ છે. એમાં રાજપીપળા, છોટા ઉદેપુર, બારીઆ, લુણાવાડા, મુથ અને વાડાસિનોર, એ મુખ્ય રાજ્યો છે.

(૪) ભરૂચ જિલ્લો:—આ જિલ્લો નર્મદા નદીને લીધે રસાળ છે. તેમાં પાંચ તાલુકા છે, અને નર્મદાને કાંઠે ભરૂચ એ મોટું શહેર છે; આ ઉપરાંત અંકલેશ્વર ને જંબુસર મોટાં ગામ છે અને નર્મદાકિનારે શુકલતીર્થ નજરાનું સ્થળ છે.

(૫) સુરત જિલ્લો:—છેક દક્ષિણમાં છે. આખા જિલ્લાની જમીન રમાળ છે. કોઈ કોઈ ભાગ સિવાય આખા જિલ્લાની હવા તંદુરસ્ત છે. એમાં આઠ તાલુકા છે અને મુખ્ય શહેર સુરત તાપી નદીને કિનારે છે. આપણા વિભાગમાં તે જીમ નંબરનું શહેર છે. લાં ફસખ, કાપડ વગેરેનો વણાટ સારો છે. ઇમારતો, અને રસ્તા સારા છે તેમજ લોકો સાહસિક, હોશિઆર અને મોછલા છે.

વાંસદા, ધરમપુર, સચીણ અને હાંગનાં રાજ્યો સુરતના કલે-ક્ટરની દેખરેખ નીચે છે.

(૬) વજનસિનો:—પાલણપુર અને મહીકાંઠા એ જે મો-ટી એજન્સિ છે અને તેમાં જુદા પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે. તેનો વ્યવ-હાર કમિશનર મારફત ચાલે છે.

(૧) પાલણપુર—એજન્સિમાં પાલણપુર અને રાધનપુર એ

એ સુસલમાની રાજ્યો મોટાં છે અને વાવ, યરાદ વગેરે નાનાં હિંદુ રાજ્યો છે. આ એન્જલિસ ગુજરાતની છેક ઉત્તરમાં છે.

(૨) મહીકાંઠા એન્જલિસ - ધ્યાનમાં છે. તે પહાડી છે. એમાં ઇંદરનું મોટું રણપુતણું રાજ્ય છે અને ધીન્ન રાજ્યો નાનાં છે. પોલિટિકલ એન્જલિસનો મુકામ સાદરે છે.

(૩) કાઠિયાવાડ એન્જલિસનો પોલિટિકલ એન્જલિસ આપણા ક-મિશનર સાહેબના દેખરેખમાં નથી, મુંબઈ સરકારની દેખરેખ નીચે છે. જમીન, લોકો વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન આગળ આવી ગયું. મોટી એન્જલિસ હોવાથી તેના ચાર પ્રાંતો પાડેલા છે અને દરેકમાં આસિસ્ટન્ટ પોલિટિકલ એન્જલિસ રહે છે.

(૧) હાલાર—એમાં જ્ઞાનગર, મોરબી અને ગાંડલ એ મોટાં હિંદુ રાજ્યો અને એજ મોટાં શહેરો છે પોલિટિકલ એન્જલિસ રાજકોટમાં રહે છે.

(૨) સોરઠ—એમાં જુનાગઢ (સુસલમાની) અને પોરબંદર (હિંદુ) એ બે મોટાં રાજ્યો છે. એ બે શહેરો તેમજ વેરાવળ બદર અને જોતપુર આગસનાં છે. સોમનાથની જગ્યા પ્રભાસપાટણમાં છે.

(૩) ગોહિલવાડ—એમાં ભાવનગર રોટ ગુપ્ત છે અને ભાવનગર, પાલીતાણા વગેરે શહેર છે. પાલીતાણામાં શેરુંજી ડુંગર ઉપર જૈનોની મોટી યાત્રા છે.

(૪) ઝાલાવાડ—એમાં ધ્રાંગધ્રા એ મોટું રોટ છે અને વડવાણ, ધ્રાંગધ્રા, લીમડી. લખતર વગેરે શહેર છે.

(૫) ગાયકવાડી રાજ્ય—આ રાજ્યે આખા ગુજરાતના સાતમાં ભાગની જમીન રોકી છે અને તેમાં વીસ લાખ ગાયકવાડી વસતી છે. ગુજરાતનાં સારામાં સારી જમીન એ રાજ્યને તાબે છે. એ રાજ્યના કડકા વધારે વેપારમાં આવેલા છે અને નિદલા અને એન્જલિસનો સાથે સેજમેજ રેશમી અને કુચે. રાજ્ય કરવા માટે તેના ચાર પ્રાંત પાડેલા છે.

ધમારતો જોવા ડાહરા પ્રાંત—એમાં વડોદરા એ રાજ્યધાનીનું શહેર છે. ધંધુકા, ઘોઘા, ખ કરતાં વધારે ગાયકવાડી વસતી છે. લક્ષ્મીવિલાસ, ન-

* શિક્ષક પેટ્રિ, ઇંગ્લેન્ડ વગેરે સરકારી ગણતો અને બગીચાઓ, નિદલા સેવા ને તેમ જોવા લાયક છે. આ ઉપરાંત આ પ્રાંતમાં પેટલાદ,

પાદરા, ડમોઈ, વગેરે મોટાં ગામ, તથા નર્મદા કિનારે કર્નોળા એ જાત્રાનું સ્થાન છે.

(૨) કડીપ્રાન્ત—એ પાલણપુર એન્ડન્સિ અને અમદાવાદ જિલ્લાની વચ્ચે આવેલો છે. મોટું શહેર પાટણ છે. એ અગાઉ રજપૂતોની રાજધાની હતું. તે ઉપરાન્ત સિદ્ધપુર, અને બહુચરાજી, એ જાત્રાનાં સ્થળ છે. વડનગર, વીસનગર, કડી, મોદેરા, હોંઝા, વગેરે પુરાતન સ્થળો છે. મહેસાણા આગળ રેલવેના ઘણા ફાંટા મળે છે.

(૩) અમરેલી—પ્રાન્ત કાઠિઆવાડમાં છે. એના તાલુકા છટા વેરાયલા છે. મુખ્ય શહેર અમરેલી છે કાઠિઆવાડની છેક પશ્ચિમે દારિકા નામનું જાત્રાનું સ્થળ છે તથા બંદર છે.

(૪) નવસારી—આ પ્રાન્તની જમીન સુરત જિલ્લાની જમીન જોડે બનેલી છે. આખો પ્રાન્ત રસાળ અને ફળદ્રુપ છે. એમાં મોટામાં મોટું શહેર નવસારી છે. તેમાં પારસીની વસ્તી ઘણી છે. આ ઉપરાન્ત ગણદેવી ત્રણવા સાયક ગામ છે.

(૫) પરદેશી રાજ્ય—કાઠિઆવાડની દક્ષિણે દીવબેટ તથા ગુજરાતની દક્ષિણે આવેલું કમણુ બંદર યૂરોપખંડના ફિરંગી લોકોને તાબે છે.

થાળા જિલ્લો.

ગુજરાત પ્રાન્તની બહાર સુરત જિલ્લાની દક્ષિણે થાણા જિલ્લો આવેલો છે એ આપણા ઉત્તર વિભાગનો છેક દક્ષિણનો જિલ્લો છે. આ જિલ્લાનો પૂર્વ ભાગ પહાડી છે અને પશ્ચિમનો ભાગ જે દરિઆકિનારા પર આવેલો છે તે નિચાણનો પ્રદેશ છે. વરસાદ સુરત જિલ્લા કરતાં વિશેષ છે અને લોકોની તંદુરસ્તી લાંબા લોકો કરતાં ઉતરતી છે. પશ્ચિમ ભાગ રસાળ છે અને મુખ્ય પાક ડાંગરનો અને ફળાદિનો છે. પૂર્વ તરફના ડુંગરોમાં જંગલી લોકો વસે છે. પશ્ચિમમાં રહેતારા લોક ઘણાખરા દક્ષિણી છે અને વેપારી વર્ગ ગુજરાતી છે. આ જિલ્લો લગભગ અમદાવાદ જિલ્લા જેવડો છે. એમાં નવ તાલુકા છે અને મુખ્ય ગામો થાણા, વાંદરા, વસાઈ અને કલ્યાણ છે.

વાચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા.

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૨૮૩ થી.)

પહેલી ચોપડી.

પાઠ ૧. ' દિવાળી ' શબ્દનો ' દીવા 'ની સાથે સંબંધ છે એટલું છોકરાંને બતાવી આપવું જરૂર છે. એ બે શબ્દો સરખાવવાને મળતાપણનો સંદર્ભ ખ્યાલ આપવો, એટલે આ રીતે વ્યુત્પત્તિનો પાયો રચવાની શરૂઆત થશે અને છોકરાંઓને શબ્દો સરખાવવાની ઇચ્છા વધશે.

આ છોકરીને રમ્તે ચાલતાં સમસ્યા સૂઝી આવી અને બધી છોકરીઓને રમુજ પાડવા અને તેમની અક્ષત તપાસવા પાછી ફરીને ઉખાણું પૂછ્યું.

' અક્ષર ' શબ્દ બારાખડીના કોઈ પણ એક રૂપ માટે વપરાય છે એ વાત શિક્ષકે ધ્યાનમાં રાખી તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો, કારણ કે ' જોડાક્ષર 'માં 'અક્ષર'નો અર્થ ' વ્યંજન ' થાય છે.

' લીપે શુંપે ' જેવા બીજા શબ્દો કહેવા અને આવા અનુકરણ-વાચક શબ્દોનો ' ઇલાદિ ' જેવો અર્થ થાય છે તે પણ શિખવવું. લીપે-શુંપે, એટલે લીપે અને સાફસુફનું બીજું કામ પણ કરે. વાસણકુસણ એટલે વાસણ અને તેના જેવી બીજી પણ વસ્તુઓ, અર્થાત્, વાસણવગેરે.

વરસ—એટલે શું તે સમજાવવું.

તમારા ભેગી રહું છું—દિવાળી નજીક છોકરી હોય તેમ બોલે છે. ચાર દિવસ સુધી આપણા ઘરમાં દિવાળી છે તેમ જાણીએ છીએ અને પછી જાણે દિવાળી ગઈ હોય તેમ ભાસ થાય છે. ' બીજા ' આવાં દક્ષિણી આપવાં. ખડી, ચુનો, સેવ, પાપડ, સજ્જેરી, ધુધરા વગેરે પ્રત્યક્ષ બતાવાય તો ઘણું સારું, નહિ તો બને તેવી સારી રીતે તે ચીજોનું અને તેની બનાવટનું સામાન્ય જ્ઞાન આપવું.

સાથીઆ—સૌંદર્યનો એક આકાર. કિન્ડર્ગાર્ટનના સૌંદર્યના આકારોની સાથે તેની સરખામણી કરવી. શુદ્ધ સાથીઆનું માંગલિક ચિત્ર

કાઢી બતાવવું, તેમજ કિન્ડર્ગાર્ટનનાં સાધન વડે તેમની પાસે કરાવવું કોઈ પણ સૌંદર્યના આકારને સાથીઓ

કહે છે, એ વાત તેમના ધ્યાન ઉપર લાવવી. માંગલિક પ્રસંગે આવાં ચિત્રો

ખંડી, અખીલ, ચુંનો, શુંલાલ, વગેરે રંગદાર સાધનોથી ધરને કે મંદિરને ખારણે, પરસાળેમાં, માળે કે ખીજ સારી જગાએ પૂરવામાં આવે છે.

સંજોરી—ઘઉંનો રવો, ખાંડ, ખસખસ વગેરે ખીજે મસાલોં ધી-માં સાંતળી, પૂરણ જેવું બનાવે છે. જે પૂરીઓ વણી તેની વચ્ચે તે મૂકે છે કારણ એકઠી કરીને ત્યાં સાંકળાંના અકાડા જેવો શોભીતો આંધાર કરી ધીમાં તળે છે. પ્રાન્તપરત્વે અને સ્વાદની રુચિ પ્રમાણે મસાલા વગેરેમાં ફેરફાર થાય છે, પણ મુખ્ય કૃતિ આ છે.

પાપડ, રોવ—વગેરે શી રીતે થાય છે તે બધા શિક્ષકોના બાણ-વામાં હશે.

ધુધરા—ખસખસ, કોપર, બદામ, ચારોળી, પિસ્તાં વગેરેનો મસાલો બનાવી તેમાંથી થોડો લે છે અને તે ઉપર ઘઉંનું પડ લપેટી ધુધરા જેવો આકાર બનાવી ધીમાં તળી નાખે છે. તે સારા સેકાય અને અંદરનો મસાલો છુટો પડે તો ધુધરાની માફક વાગે છે.

દાડખાનું—આતસળાજી. દારૂ-પીવાનો પદાર્થ છે, તેમજ ફાડવાનો પણ છે; એક પ્રવાહી છે, ખીજે ભુકો છે. એક વનસ્પતિમાંથી, ખીજે કાચલા, ગંધક વગેરેમાંથી બને છે. એ જે વસ્તુઓ તદ્દન જુદી છે એ વાત શિખવવી.

ગીત—અમુક જાતની કવિતાની બનાવટનેજ ગીત કહેવું તેણું કંઈ નથી. આ ઠેકાણે ‘ગીત’ શબ્દથી માવા લાયક કોઈ પણ કવિતા સમજવી. દોહરા પણ તેમાં આવે.

‘ફેડફેડ’—અવાજ ઉપરથીજ ‘ફટાકડા’ નામ પડ્યું છે એ કહેવું.

બાળક હરખ ન માય—‘બાળકનો’ હરખ માતો નથી, કે ‘બાળકમાં’ હરખ માતો નથી એ જે રીતે લઈ શકાય તેમ છે. કોઈ પણ વસ્તુ ઘણી હોય તો વાસણમાં માય નહિ ને ઉભરાઈ જઈ બહાર નીકળે. એટલે આ ઠેકાણે એમ અર્થ સમજ લેવાનો છે કે ખીજને દેખાય તેવી બાળકની એટલો યર્ષ જાય.

૨ સવારથી સવાર સુધી—બાળકને દહાડોજ માત્ર ખાલમાં હોય છે એટલે તેમને આ રીતે સમજાવવું સુતર પડે છે; પણ શિક્ષકે જાણવું જોઈએ કે હવે સુધરેલા લોકો આડી રાતથીજ નવી તારીખ ને નવો વારં ગણવા માંડે છે.

કચેરી—શબ્દ ખરાબર સમજાવવો. સરકારી માણસો જે ઠેકાણે બેસીને કામકાજ કરે છે તે કચેરી. ન્યાયની કચેરીઓને લોકો ‘કોર્ટ’ શબ્દથી વધારે ઓળખે છે.

દેવળ—શબ્દને આપણાં દહેરાં સાથે સરખાવીને તેનો તદ્દાવત પથ શિખવવો. સાહેબ લોકો દેવળમાં જઈ એકલા બેસી પોતાના દેવની મનથી પ્રાર્થના કરે છે અને ઉપદેશ સંભળે છે. તેમના દેવળમાં આપણી માફક પગે લાગવાની એકે મૂર્તિ હોતી નથી.

ગુરુવારને અને નિશાળે બેસાડવાને એટલા માટે સંબંધ છે કે ‘ગુરુ’ અથવા ‘બૃહરપતિ’ સર્વ દેવને વિદ્યા આપનાર હતા.

અઠવાડીઈ—‘આઠ વારીઈ’ ઉપરથી આવ્યો છે. લોકો દિવસો ન્યારે ગણે છે ત્યારે ‘સોમે સોમે આઠ’ એમ ગણે છે, કારણ કે તેમ ગણવામાં તેઓ પહેલો તેમજ બીજો એ બે વાર ભેગા ગણે છે. બુધવારે એક છોકરો જન્મે તો બીજો બુધવારે તેને આઠ દિવસ ધયા ગણે, અને ત્રીજો બુધવારે પછર ગણે. ‘અઠવાડીઈ’ને ‘પખવાડીઈ’ શબ્દ આ રીતે ‘વાર’ની સાથે સંબંધ રાખે છે, તે શિક્ષકે જાણીને તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો. ‘સાતવાર મળીને એક અઠવાડીઈ’ થાય છે, એ આ રીતે સમજાવવાનું છે.

૩ જે નિશાળમાં ‘બાગ’ કે તેમાં લખેલા છોડની સગવડ ન હોય તેમણે કોઈ બગીચામાં જઈ બધા છોડ બતાવવા અને ખીલેલા ક્યારે કહેવાય તે સમજાવવું.

વાવટા—ધનઓ.

ધંટ—જે જાતના થાય છે તે બતાવવા. મોગરીથી વગાડવાના ધંટને ‘ધડિઆળ’ પણ કહે છે બીજા જાતનાનો આકાર જુદો હોય છે. તેની વચ્ચે વગાડવાને ‘જીમ’ ટાંગેલી હોય છે, આપણાં દહેરાંમાં આવા ધંટ ટાંગેલા જોવામાં આવે છે.

પાટીઆની બેઠક—એટલે બેચ, બાંક, બારડી, પાટલી, કે ગંભેરી પણ હોય.

કલાક—અને ‘શીશી’ વિષે સામાન્ય જ્ઞાન આપવું.

ગામનો નકશો—ગામની જમીનની સપાટી ઉપર ચું ચું ને તે ક્યાં

આબુ તે નકશા ઉપરથી જણાઈ આવે. વેગળથી તે જેવું દેખાય છે તેવો આકાર પાડવો તે 'ચિત્ર' કહેવાય. મોર, ચકલીનું 'ચિત્ર' નકશો નથી. આ ભેદના જ્ઞાનનો શિક્ષકે યોગ્ય ઉપયોગ કરવો.

૪ ઈશ્વર નામ—ઈશ્વરનું નામ. ઈશ્વરનો ઉપકાર માની તેની સ્તુતિ કરવી એ તેનું 'નામ લેવું.'

દો મોટાને માન—મોટી ઉમરના, વડીલો, મોટું કામ કરનારા સરકારી અમલદારો વગેરે બધાં 'મોટા'માં સમાય. 'બરોબરીઆ સાથે તેમજ નાના સાથે પણ યોગ્ય સમ્મતાથી વર્તવું' એ શિખામણુ પણ આની સાથે જોડી દેવી.

અંગ—અંગમાંથી—શરીરમાંથી.

ધોતલી—બાળકને પહેરવા લાગક નાનું ધોતીક. કેટલાક 'ધોતી' પણ કહે છે.

અંગરખી—નાનું અંગરખું.

ધોતલી, સુરવાળ, લેધી, અંગરખું કોટ, જોડીઓ, ધાવરી, ઓઠણી બદન એ બધું પ્રલક્ષ બતાવવું અને જુદાં જુદાં કપડાંનો તફાવત સમજાવવો. દરજી થું કામ કરે છે તે જોડાંને પ્રલક્ષ દેખાડવું.

—'તું રમ્યો હશે' ને જાહેરે ઘણા લોકો 'તું રમ્યો હોઈશ,' 'તું રમ્યો હઈશ' એમ પણ જોલે છે, તે વાત બાળકોના ધ્યાન ઉપર લાવવી.

અગય=અડકાય. સુરત જિલ્લા તરફ 'અડકવું'નું વાપરે છે; 'અડકવું' નહિ.

વાડો—ધરતી આગળ, બાજુએ કે પાછળ રાખેલી છૂટક જગા.

ચોક—કોઈ પણ છૂટી ચોરસ જગા. આંગણા આગળ કે પરસાળ આગલી છૂટી અજવાળાવાળી જગાને માટે એ શબ્દ જાસ વપરાય છે.

ચોખ્ખું કહે—લોકો કહે છે કે 'આતું ધરળધું કેવું ચોખ્ખું છે!'

ઉરમન. માઈ મન નિખાલસ અને પાપ વગરનું છે. પાપ એ મેલ ગણાય છે.

એસે જગના નાથ—મારા મનમાં પરમેશ્વર વાસ કરે. હું તેનું હમેશ ચિંતન કરું. મારા મનમાંથી તે કદી ખસે નહિ.

અપૂર્ણ.

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

(અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ બોર્ડના ચેરમેન સાહેબના નં. ૧૧૩ તા. ૨૪ ઓગસ્ટ ૧૯૦૭ ઉપરથી)

નવરોજી પેસ્તાનજી વકીલ સ્કૉલરશિપ પરીક્ષામાં નીચેના સ્કૉલરોને પસંદ કરવામાં આવ્યા છે.

નંબર.	સ્કૉલરનું નામ.	ઉંમર	કઈ નિશાળનો.
૧	'અ' ક્લાસ ચારદા ગણેશ પડિત 'બ' ક્લાસ ડોલી અરદેશર કારબવાલા.	૧૩	મહાલક્ષ્મી પ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.
		૧૪	મહાલક્ષ્મી પ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સહી) P. Lory,

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર વિભાગ

જાહેર ખબર.

(અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડના ચેરમેન સાહેબના નં ૧૧૪ તા. ૨૪ મી ઓગસ્ટ ૧૯૦૭ ઉપરથી)

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિએ બે માસિક સ્કૉલરશિપો દરેક રૂ. ૭) સાંતની અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં રહેનારને ગ્રેમ્યદ રાયવદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં બહુવા જવા માટે કાઢેલી છે તેની શરતો નીચે પ્રમાણે છે —

૧. વિદ્યાર્થી યા શિક્ષક જેને સ્કૂલબોર્ડ પસંદ કરશે તેને તે આપવામાં આવશે.

૨. તે કોલેજની મહેસૂલ પરીક્ષામાં તેણે પાસ થવું જોઈએ.

૩. જેટલો વખત તેણે સ્કોલરશિપ આપી હશે તેટલો વખત સુધી અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિમાં તેણે નોકરી કરવી પડશે; અથવા આ મ્યુનિસિપાલિટિમાં તેની નોકરીની જરૂર ન હોય, તો ફેળવણીખાતામાં જ્યાં મહેરજાન એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ મોકલે તેમાં નોકરી કરવી પડશે.

૪. નોકરીની શરત બાબતનો રીતસર દસ્તાવેજ કરી આપવો પડશે. ઉમેદવારોએ અરજી નીચે સહી કરનારને મોકલવી.

તા. ૨૪-૮-૦૭.

KESHAVLAL M.

ચેરમન સ્કુલ બોર્ડ અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિ.

મહેર અખર.

જોઈએ છીએ.

જેતીના કામમાં માહિતગાર જુવાન માણસ ટ્રેનિંગ કોલેજના ખેતર માટે જોઈએ છીએ. પગાર યોગ્યતા પ્રમાણે મળશે. વધારે ખુલાસા માટે નીચે સહી કરનારને જાતે મળવું, અગર અરજી કરવી.

ટ્રેનિંગ કોલેજ.
અમદાવાદ.
૨૪-૮-૦૭.

વી. જી. સંત.
જેતી ખાસ્તર.

નિશાળોનાં ધનામપત્રક.

જોડાવિભાગ—

ચીખોદા—પટેલ હંચરભાઈ સંકરભાઈ રૂ. ૨૫-૦-૦, પટેલ દાદાભાઈ ઉકાભાઈ રૂ. ૨૫-૦-૦, પટેલ નાયાભાઈ જલેચરભાઈ રૂ. ૩૦-૦-૦, પટેલ દેશાઈભાઈ ગોવિંદભાઈ રૂ. ૨૫-૦-૦ નિશાળ જમાડી. વિરસદ ગેધાભાઈ રતનસોહજી પતાસાં તથા સંમદસ્થાનનાં ઉપયોગ માટે રૂ. ૫) વણસોલ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો. રૂ. ૧૦) ધનામ. સુરકુવા—ગામ

લોકો રૂ. ૬) ઇનામ સીંગળાવ—મતાદર બીખાભાઈ લલ્લુભાઈ રૂ. ૧૦) નિશાળ જમાડી. વિરસદ—કન્યાશાળા વડોદરા રાજ્યના પોલીસકમીસ્તર તરફથી રૂ. ૧૨-૮-૦ ચોપડીઓ. અલારસા—છાટાલાલ બાઈરાકર રૂ. ૧૦-૦-૦ હુમડાં. મહુધા—મૂળજીભાઈ ઝવેરભાઈ રૂ. ૫-૦-૦ પતાસાં. અર્લીફ્રા—ગામ લોકો રૂ. ૭-૦-૦ પુસ્તકો તથા મીઠાઈ. દાવોલ—ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૧૫) પુસ્તકો તથા મીઠાઈ. બોદાલ—ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૩-૭-૦ ઇનામ. વડદલા—ગોર્ધાભાઈ ગોકળભાઈએ નિશાળ જમાડી. આંકલાવ—રા. ડાયાભાઈ નરોત્તમદાસ રૂ. ૪૨-૦-૦ નિશાળ જમાડી. નાપડ—પટેલ મયુરભાઈ અમયાભાઈ રૂ. ૪૫-૦-૦ નિશાળ જમાડી તથા કપડાં આપ્યાં. ખંડાણા—ત્રીકમભાઈ વાંસજી રૂ. ૨૫-૦-૦ નિશાળ જમાડી. ગામ લોકો તરફથી રૂ. ૩-૦-૦ મીઠાઈ. પાળજ—શેઠ સુરચંદ હરજીવનદાસ રૂ. ૮૨-૪-૦ નિશાળ જમાડી, તથા ઇનામ વહેંચ્યાં.

વડોદરાકુંભ—કર્નલ મીડ સાહેબ રૂ. ૧૦) મીઠાઈ, મે. આબાસ તૈયબજી રૂ. ૫) પુસ્તકો, રા. ડોલાભાઈ દુર્લભરામ રૂ. ૧૧) કપડાં, એક ગૃહસ્થ રૂ. ૯-૦-૦ ટોપીઓ. ઓડ—મા. નાથાભાઈ લખાભાઈ રૂ. ૪-૦-૦ નિશાળો જમાડી.

ચીપળાતા—પટેલ ઝવેરભાઈ સંજીભાઈ રૂ. ૧૨) રકુલ જમાડી. નાપડ—પટેલ મયુરભાઈ અમયાભાઈ રૂ. ૧૦૧-૦-૦ રકુલ જમાડી તથા કપડાં આપ્યાં. પટેલ રેવાભાઈ ધોરાભાઈની વિધવા બાઈ રામબાઈ રકુલ જમાડી. રૂ. ૬૦-૦-૦ ખરચ્યા, દેસાઈભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ રૂ. ૬૫-૦-૦ રકુલ જમાડી.

નડીયાદ—શ્રી. ક. નં. ૨ દેશાઈ અમયાભાઈ ઝવેરભાઈ રૂ. ૧૪-૦-૦ કપડાં. મોગર—જુદા જુદા ગૃહસ્થો તરફથી રૂ. ૧૫-૦-૦ સંગ્રહરથાન સારૂ તે પૈકી રૂ. ૦-૮-૦ પતાસાં વહેંચ્યાં. વડોદરા કુંભ કન્યાશાળા કર્નલ મીડ સાહેબ રૂ. ૧૦-૦-૦ ઇનામ.

પાળજ—સોમાભાઈ શંકરભાઈ રૂ. ૨૫-૦-૦ નિશાળ જમાડી, જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૨૫-૦-૦ પતાસાં વગેરે.

વૈદક વિલાસ.

મોડુ પુસ્તક જોગી, જતી, પ્રખ્યાત વૈદો તથા પદાડી લોકો પાસેથી જળરો ખર્ચ કરી મોટી મહેનતે મેળવેલ જાદુઈની આફક તુરતજ ફાયદો કરે તેવા અમરકારી દેશી ઉપાયો તથા અંગ્રીજીની શોધથી ખરેખર અકસીર મોલમ પડેલા અગ્રેજી ઉપાયોથી બરપુર કોંગલ ટપાલ ખર્ચ થીજે રૂ. ૫-૭-૦. જે. પી.

ચીફ મેડીકલ ઓફીસર સાયલા કાઠિયાવાડ.

લાઈબ્રેરી તથા ધનામ માટે સરકારે મંજૂર કરેલ વ્યુત્પત્તિકાર ભા ૧, ૦-૬-૦; તથા ધોરણ માટે ગણિત, ૦-૪-૦, રૂ. ૨૦ ટકા. જે. બે. ડાવેરી, જુનાગઢ.

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ હ નખરમાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યર્થ દલાલાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં ચુદ્ધ વર્ણ સોપી કાઢી, તથા ધોરણને અનુકૂળ અક્ષરોના કદ તથા સખાણુ ઢળતી ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં અઢીઆંત થયાની ખાત્રી થયા પછી ઉપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા જળવવા માટે ગ્રાંખાનાં પત્રાં (ફોર્મરસેટ) કોતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુન્દર રમની શાહીથી છંપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં ટકાઉ વાપરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોમી ખરીદનારને સેક્ટ ૩૩ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલવે ખર્ચ મળુ આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ ખર્ચ તરફ કે સ્ટેશનથી આગળું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજા પુસ્તકો મુજાવનારને સેક્ટ ૩૩ ટકા ટકાસાઈ લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે મળવાનું ટકાવું—આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીબુકની ઓફીસ, કાળકાઢેવી રોડ નંબર-૨૩૨ મુખર્થ.

ગોખલે કૃત ગણિત ભા. ૩નો ખુલાસો.

તમામ હિસાબ સંપૂર્ણ ખુલાસા સંદિત સંગ્રહવેલા એવો, ગણિતમાં હોશિયાર અને અનુભવી શિક્ષકને હાથે લખાએલો ગોખલે કૃત ગણિત ભાગ ૩નો ખુલાસો. ધો. ૬, ૭, યુનિવર્સિટી, પ્રાવેશિક, મેટ્રિક અને સ્કુલશ- ધનવની પ્રીક્ષામાં એસન્ટાર ઉમેદવારોને ખાસ જરૂરનો લગભગ ૩૬૫ પૃષ્ઠનો. કી. રા. ૦-૧૨-૦ નીશીતા ખુસેલ્વરો તથા મહેમદાવાદ દેસાઈ પરજીવન પુર- પોત્તમદાસ તથા અમદાવાદમાં બી.એમ.સી.સી. યુનિવર્સિટીની કંપની તથા પ્રબાશંકર. રવીશંકર ખોસેચી મળગે. ક. મે. ૨૫ ટકા. ખર્ચ મંગીવમારને શિર

ગી-સી-એનની કૃ. મહેમદાવાદ.

લેઘક પૃતક

દરેક ધરમાં અને દરેક ગમિકામાં હાઈલ કરવા લાયક વેદક માસિક.

મહેતાજી મહેમોને ખાસ વિચારના કરવાની કે છેલાં ખાર વર્ષે થયાં વેદક ગાનનો પ્રત્યુગાં પ્રસાર કરનાર અને લોકપ્રિય થઈ પડેલ આ માસિકદાર દરેક મહેતાજીએ ગામડાના અગાધ લોકોને ઉપયોગી થઈ પડવાની તક જ ના દેવી નહિ. જનહર લેખકો, વિદ્વાનો અને વાંચકોનો ઉત્તમ અભિપ્રાય મેળવવા ઉપરાંતના ગાયકવાડ-સરકારના કેળવણી ખાતા- નું ખાસ ઉત્તેજન મેળવ્યું છે, અને "મુન્નમંડળ", પુસ્તકાલય જેવાં લોકપ્રિય ખાતાંએ સંકડો ગાગડાઓની લાયબ્રેરીઓ એ માટે મંજૂર કરેલ છે. જનવાસીથી ૧૨ મુ પુસ્તક શરૂ થશે. પાંચિસ લગભગ રૂ. ૧ અગાઉથી નમુનો મોકલ. મંગાવી ખાત્રી કરો.

ત્રી વેદ, જરાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી-અમદાવાદ.

શાળાપયોગી પુસ્તકો

પદાર્થપાઠ અને પ્રાદીર્ઘવેદ. ૫. સુ. રૂ. ૦-૪-૦, ધો. ૪ થું ૩. ૦-૩-૦, ધો. ૩ જુ ૩. ૦-૨-૬, ધો. ૨ જુ ૦-૨-૩, ધો. ૧ જુ

૩.૦-૧-૬, અને બાળવર્ગ ૩ ૦-૧-૦, પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉપ
યોગી-કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિ ૩ ૦-૮-૦, મુગધ ધનાકા માટે લાય
બ્રદી બુક તરીકે મળૂર સાદુ રોઘળ ધો ૬ ફા, ૭ મા અને પ્રવે
શક માટે ૩ ૦-૨-૦, કચ્છ દેશી હિસાબ લા ૧ લો ૩ ૦-૧-૦,
લાગ ૨ લો ૦-૨-૦, કચ્છ ખાતે ટેકટ બુક મેમરી રોઘળ કચ્છ એક
૩ ૦-૪-૦, સેકન્ડ અને થર્ડ એક ૩ ૦-૬-૦, પ્રેક્ટિકલ જ્યો. મેટ્રી
કચ્છ એક ૩ ૦-૨-૬, ક્રીડેન્ડ અને કલર રોઘળ કચ્છ એક ૩ ૦-૪-૦,
છેલ્લી ચાર બુકો મુગધની, સ્કૂલ ઓફ આર્ટની રોઘળની પરીક્ષા માટે છે
કર્તા ઉસમાન ખી. તથા મહોબતમિહ મા., આસિ. માસ્તર ટ્રે.
કોલેજ રાજકોટ.

ઓરમ્

વિદ્યાકલાનિધિ.

રોયલ ૮ પેજ ૪૮ પાનાતું સચિત્ર માર્શિક પત્ર. ૫૦૦ આલુક
થયેથી શરૂ થશે. અગાઉથી ૩ ડા; પાછળથી ૩ ૪ ૨ ખ.
સાથે. હીન્દની બહાર અગાઉથી ૫ ૨૧૦ પાછળથી ૬૨૧૦

ક્રિતિ આદિની યાદી હેઠે ધરીએ વિધનિધિ કેલા બધી આદરીએ;
સરવે જનો બધું શીખવીએ, નિજ દેશની નિત્ય કૃતે કરીએ

આજ કાલ આપણા દેશમાં સરદેલી માન રહેલી વ્યાપાર, સન-
દેશી હુન્નર વિગેરે બામતો તરફ સર્વેનું લક્ષ્ય લાગ્યું છે. એ આપણા દે,
શની બાવી ઉત્તતિના શુભ ચિ હો છે પરંતુ સરદેશી માલ ઉત્પન્ન કરવા
ની પ્રબળ પ્રચ્છા છતાં, વિદ્યા અને કલાકૌશલથી આપણા દેશીઓ મોટે
ભાગે અજ્ઞાન હોવાને લીધે છને નાણે તેઓ કઈ કરી શકતા નથી આ
વી સ્થિતિ જોઈ ઉપર લખેલી એક કવિની ઉક્તિનું સ્મરણ થવાથી આ
મારિક કાઢવાનો અમે નિશ્ચય કરી છે

વિધિવિધ પ્રકારની વિદ્યાઓ (Sciences) અને કલાઓ (Arts)
ના નિધિ રૂપ આ ગામિકમા વિદ્યા અને કલા સમર્થે ગુરોર અને આ
મેરિકામાં જે જે પુસ્તકો પ્રગટ થયા છે અને ચાપ છે તે સર્વેના આધારે
અનેક વિદ્યાઓ જેમ કે રસાયન શાસ્ત્ર, પદાર્થ વિજ્ઞાન બૂગર્લશાસ્ત્ર,
કૃતિવિદ્યા, ખનિજપદાર્થ વિજ્ઞાન, તેજા અર્થશાસ્ત્ર વિગેરેના અને અનેક
કલાઓનો સંગ્રહ કરાવવા આવશે કોઈ પણ વિદ્યા અથવા કલાના
અથવા ક્રિતિ શુધીનું વર્ણન આપી, તેમાં આવનારા પ્રયોગો અથવા પ
ત્રાનું સચિત્ર વર્ણન આપી, તે વિદ્યા અથવા કલાની ક્રિપતિ, વૃદ્ધિ અને

હાલની સ્થિતિ સંબંધે સવિસ્તર વર્ણન કરવામાં આવશે. મતલબ કે, દરેક વિધા તથા હુન્નરનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન વાંચનારને આપી, કોઈ પણ ચીજ કેમ બનાવવી, તેને લગતા પદાર્થો કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવા, તેને લગતાં યંત્રો, આદિ કેવાં જોઈએ, ઇત્યાદિ સર્વ બાબતોનું જ્ઞાન આપવામાં આવશે.

તે ઉપરાંત કોઈ પણ ચીજને લાગતા પદાર્થો પૈકી ક્રિયા પદાર્થો આપણા દેશમાં બની શકે છે અને ક્રિયા નથી બની શકતા, અને જે પદાર્થો નથી બની શકતા તે પદાર્થો આપણને જાનાવવા હોય તે કેમ બનાવવા, વિગેરે બાબતોનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે, મતલબ કે આ માસિક ધંધો, વ્યાપાર, હુન્નર અથવા વિદ્યા શિખવાની ઇચ્છા રાખનારને સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી થઈ પડશે એટલું જ નહિ, પણ આપણા દેશમાં હરએક ચીજ ઉત્પન્ન કરવાના મદાન સાધનરૂપ થઈ પડશે.

આ માસિકમાં જે જે વસ્તુઓના હુન્નરો વિગેરે ક્રમવાર આવશે તેમાંથી કેટલાકનાં નામ નીચે આપ્યાં છે:—

દેશી અક્ષરો, વિલાયતી સેટા (Seeds), ધૂપ, તથા અનેક પ્રકારનાં મુગંધી દ્રવ્યો; વાળને ઘુંટિ આપનારાં, વાળ વધારનારાં-તેલો; વાળ કાળા કરનારા કલપો; સૂરમાં; દત્તમંજનો; મોં સાફ કરનારા, તથા દાંત મંજુભૂત કરનારાં દ્રવ્યો; કાગળ; પેન્સીલ; રમર; દીવાસળી; અનેક પ્રકારની દેશી તથા વિલાયતી શાહીઓ અને શાહીનો લુંકીઓ; રંગ રંગની શાહીઓ; રમરસ્ટેમ્પ; શીલાછાપ તથા જાપાનાની શાહીઓ; સુતરાઉ, ગરમ તથા રેશમી કપડાં ધોવા તથા રંગવા; જુદા જુદા રંગ; ચીનાઇ માટીનાં વાસણો, જૂનવરનાં ચામડાં, શીંગડો સાફ કરવા તથા તેમાંથી અનેક ચીજો બનાવવી; રમરસ્ટેમ્પ; કોતરકામ; વિલાયતી દવાઓ; બનાવટી સોનું, રૂપું, જરમન મિલવર; હીરા, માણેક, પનાં વિગેરે; જાપાનાના ટાઇપની ધાતુઓ; કારખાનાઓમાંની કચરો બજારી નાખી દીધેલી ચીજોનો ઉપયોગ; ઇત્યાદિ અનેક હુન્નરોનું સવિસ્તર વર્ણન આ માસિકમાં આવશે.

હાલ ફક્ત નામ નોંધાવેા. નામ નોંધાવતી વખતે ગુજરાત શાળા-પત્રનું માગ લખવાનું બૂઝતા નહિ. ૫૦૦ નામ નોંધાયાં કે તરત માસિક ચાલુ થશે. માસિક ચાલુ કર્યા પહેલાં અગાઉથી ચર્ચેલા ચાલકોને જે માસથી માસિક ચાલુ થશે તેની ખખર આપવામાં આવશે. ૧ લો અંક જેમને પસંદ ન પડે તેમણે તે અંક પાછો મોકલવો. અંક પાછો નહિ આવે તો બીજા અંક વેલ્યુએબલથી મોકલીશું. લવાજમ બાકી રાખવામાં આવશે નહિ. અગાઉથી નામ નહિ નોંધાવતાં માસિક ચાલુ થયા પછી આફક થનાર પાસેથી રૂ ૪ લેવામાં આવશે.

૭૦ મધુકર પ્રિન્ટીંગ વર્ક્સ.

૨ જે બોધવાડો.

મુંબઈ, નવંબર ૨.

વીરજી, ગુપ્ત અને કંપની.

પુસ્તકો વેચનારા, પ્રસિદ્ધ કરનારા

તથા કમીશન એજન્ટો.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એકિટર તરફ મોકલવું : નોટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી પગરતા લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપના મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું તે અમુક માસમા છાપના નાથના નાવસદ મહેલું લખાણુ પાછું મોકલના બધાના નધા બરેર હાન ન થવનારે જે જે ખર્ચે મગાવી લેલું.

શાખાખાતાના તેમજ ખા. નો હુદવા કળવણી તથા નિમા-ળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું ત વિના જૂન થવાના સભવ છે. પોસ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અગાઉ આના વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય ખીજી ટિકટો લનામા આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકતો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ છૂટક વકલના પોસ્ટેજ સાન અઢી આના, પદરતા ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધી ૥ પગારવાળા રિફ્ટ તથા સ્કૉનરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેનાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસદ પડશે તો તનો અ. ૧ વગેર ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ સુધી આપનામા આવશે ચર્ચાપત્રને એમા સંમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખબરાના લાવમાં નીચ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના કાવ.

REGISTERED NO. B, 487

અંક ૧૧ મો.

પુસ્તક ૪૬ મું.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

નવેમ્બર ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ
માસ.....	૩૨૧-૩૩૧
વેપારથી ઈંગ્લેન્ડની આબાદી	૩૨૧-૩૨૪
આબોહવા વિષે પાઠ	૩૨૪-૩૨૬
વાહળા વિષે પાઠ	૩૨૬-૩૨૭
નીતિનું શિક્ષણ	૩૨૭-૩૩૧
વરચંદ્રિત પ્રાકૃતપ્રેમસા	૩૩૨-૩૩૭
અળસી... ..	૩૩૭-૩૪૩
એડવર્ડ શિક્ષકસમાજ-ખોરસદ-નો રિપોર્ટ	૩૪૪-૩૪૯
વાચનમાળાના પ્રુલાસા.... ..	૩૫૦-૩૫૧
કેળવણીખાતાની ખબરો (પરચુરણ)	૩૫૧-૩૫૨

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

આમદાવાદ:

" યુનાઇટેડ " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

નહેરુ ખંડ આખા વગર પેર ૫ નક્કો ખાલી ગણ છે અને એક ખાલી
તેના પેર સાથે છે. માટે આ કોઈને તેના વખાણનો કોઈ પણ ખર્ચ
નથી. આ પુસ્તક નિદાન, ચિકિત્સા, વનસ્પતિ વીવેચન અને ધાતુ માર
ખાની માખતમાં તથા દેશી, ન્યુનલી, અને અંગ્રેજી વેદના આનુભવથી,
ઉત્તમજ્ઞ શામડીઆ અને અગ્રી સાહેબની કુટુંબી પુટીનો શોષ કરી અખ
લ્લી આલેખ્ય છે. ચક્રર તથા ગાગડના વેદો, મહેતાજી સાહેબો તથા પુસ્તકો
દેશી ખાતે આ ખર્ચ સાવન છે. આવા ઉપયોગી પુસ્તકનો દર કોઈ જાણ

સાધુ મહેતાજી દેવ-હિતાર્થે તેની મુદ્રા કરાવે, મ. ગા. મુદ્રાકર, રા. ૧)
રાખી છે. વી. પી. થી મંગાવનારને ૦) જ વધુ પડેલા મુદ્રાકર

જેકોઈ જોઈએ તેથી આ; દક્ષિણ, મિશન હિંદી સ્કુલ, અમદાવાદ.
જાણી

પદાધારે વખણાયેલી; ખચીત એક અને સસ્તી,
આખા ખાંદરજી કાવસજી માસ્તરની

દરકત, શિક્ષક, કોપીબુકો, ગા. ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૨, ૫૩, ૫૪, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૪, ૬૫, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૬૯, ૭૦, ૭૧, ૭૨, ૭૩, ૭૪, ૭૫, ૭૬, ૭૭, ૭૮, ૭૯, ૮૦, ૮૧, ૮૨, ૮૩, ૮૪, ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯, ૯૦, ૯૧, ૯૨, ૯૩, ૯૪, ૯૫, ૯૬, ૯૭, ૯૮, ૯૯, ૧૦૦

“કમીશનમાં વખાણ” આંકડો લેવામાં “કમીશનમાં વખાણ”
જાણી જોઈએ તેથી આ; દક્ષિણ, મિશન હિંદી સ્કુલ, અમદાવાદ.

પ્રત્યેકકરો, દેશની અગ્રણીનાં આગેવાને નેણીનાં અંદરથી, ગ્રેડેસરો,
પ્રિન્સિપલો, દેશી સર્વેસ અને સિદ્ધકો, અખલ તથા અગ્રણીના સર્વ જા
દર કોઈ સર્વેસ એક અંગ્રેજી તરીકે કરી અને સિદ્ધકો તરીકે ખોપીપત્રકો.

માટે રજાન ઉદ્દેશ્યે સિદ્ધિ થાય ઉત્તર વિભાગના મહે
વાન આજી અંગ્રેજીકર મ. અંગ્રેજી સાહેબો દરકત શિક્ષક

કોપીબુકોને જ સમગ્રી મંજૂર કરેલા કોપીબુકોમાં એક મળી
છે, અને લખે છે કે આવી કૃતિ આંખી શરૂ કરે કોપીબુકો
મિત્રવાને મંગરૂરી પરાવરણ

ગુજરાત શાઠાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ મું.

નવેમ્બર, ૧૯૦૭.

અંક ૧૧.

માસ.

વ્યાપારથી થયેલી ઇંગ્લેન્ડની આબાદી—ઇ. સ. ૧૭૬૦ સુધી ઇંગ્લેન્ડમાં મુખ્ય ધંધો ખેતીનો હતો. હાલ તેમાં વેપારની ધણી આબાદી થઈ છે, તેનાં ચિહ્નો નીચે પ્રમાણે જણાય છે:—

- (૧) વેપારની અને અનેક પ્રકારની કારખાનાંની પેદાશ વધતી જાય છે.
- (૨) ધણી મીત્રો હવે યંત્રોથી કામ છે.
- (૩) ધણો વેપાર અને ધણાં કારખાનાં દરીઆકિનારાનાં શહેરોમાં અને દાપલાની ખાણો પાસે છે.
- (૪) મુસાફરીનાં સાધનો ધણાં વધ્યાં છે.
- (૫) વસ્તીનો ધણો વધારો થયો છે ને તે ગોટાં શહેરોમાં થયો છે.

આ બધું સાચી થયું તે બધું જ જરૂર છે. ધણાખરા ઇતિહાસકારો આનું પરિપૂર્ણ વિવેચન કરતા નથી. પણ એ ધણી અગત્યની બાબત છે. અગ્રેજ સોડાનાં જીવન, ટેવ અને વિચારોમાં આ મોટો ફેરફાર થયો તેને ઔદ્યોગિક પરિવર્તન કહી શકાય. એ પરિવર્તન સાધારણ રીતે અરાડમા સૈકાના મધ્યમાં શરૂ થયું અને હજી પરિસમાપ્તિ પામ્યું નથી. એનાં કારણો અનેક છે, પણ તેમાં મુખ્ય અરાડમા સૈકાથી થયેલી યાંત્રિક શોધો છે. અરાડમા સૈકાના આરંભમાં ઇંગ્લેન્ડમાં મુખ્ય ધંધો ખેતીનો હતો, તેથી દેશની સામાજિક સ્થિતિ હાલના કરતાં તદન જુદીજ હતી—

- (૧) વેપારોજગાર અને કારખાનાંની પેદાશ નહિ જવાં હતાં. કર્મીકારનો તત્તીયાંશથી વિશેષ ભાગ ખેતીનો ધંધો કરતો હતો.

- (૨) ધણી ઝીંજે હાથની ણનાવટની હતી. મન્ત્રો હજી શરૂ થયાં હતાં.
- (૩) કારખાનાં દૂર દૂર આવેલાં હતાં અને વેપાર પણ હાલ કરતાં ધણે દૂર દૂર પ્રદેશે હતો.
- (૪) વ્યવહારનાં સાધન હાલ જેવાં સુગમ નહોતાં, તેથી મુસાફરી કરવી કઠણ પડતી.
- (૫) વસ્તી આછી હતી અને શહેરો હાલ જેવાં વરતીથી ભરચક નહોતાં.

પણ બસેથી ઓછાં વર્ષની અદર દ્રવ્યોત્પત્તિ અને દ્રવ્યવિભાગની રીતમાં ભારે ફેરફાર થયો છે. સ્પર્ધાના બળથી ઔદ્યોગિક પરિવર્તનને ધણી સહાયતા મળે છે. એ પરિવર્તનનાં પરિણામ ક્રાન્સના રાજકીય પરિવર્તન જેવાં આરંભમાં સુસ્પષ્ટ જણાયાં નહિ, તોપણ હવે તે બહુજ ખુલાં જણાય છે.

(૧) ખેતી સંબંધી પરિવર્તન—અરાડગા સૈકાના આરંભથી ખેતીમાં ધણી ફેરફાર થયા છે. તેમાંના મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે:—

- (અ) 'સામાન્ય ખેતર' થી ખેતીની પદ્ધતિનો નાશ.
- (બ) ધણી પડતર જમીનની પાછળ વાડ કરવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૭૧૦ થી ૧૭૬૦ સુધી આસરે ત્રણ લાખ એકર જમીન અને ૧૭૬૦ થી ૧૮૪૩ સુધીમાં સીતેર લાખથી પણ વધારે જમીનને એ પ્રમાણે ઘેરી તેનો ખેતીમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

(ક) નાનાં નાનાં ખેતરો એકઠાં કરી મોટા કરવામાં આવ્યાં. તેથી નીચેનાં પરિણામો થયાં:—

- (૧) એકૂત અને મજૂરની સંખ્યામાં ઘટારો.
- (૨) અશાસ્ત્રીય કૃષિને બદલે શાસ્ત્રીય કૃષિપદ્ધતિ શરૂ થઈ કરવામાં આવી.

(૩) ખેતીમાં સામાન્ય મુધારો, વધારે સાગે પાક, વધારે સારાં ઢોર, અને કૃષિસમાજોનું બંધારણ થયું.

(૨) કારીગરી સંબંધી પરિવર્તન—ઇંગ્લેન્ડની શાસ્ત્રની સમજી શા.

ખામાં ભિન્ન ભિન્ન શોધોને લીધે ઇ. સ. ૧૭૯૨ પછી કારખા-
નાંની પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી. અગત્યની શોધો અને નવીન
કળાઓ નીચે પ્રમાણે છે:—

૧૭૬૯ આર્કગ્રાઉન્ડ બનાવેલું પાણીનું ચન્ન.

૧૭૬૯ જોન્સ વોટનું વરાળચન્ન.

૧૭૪૦—૧૭૭૦ લોડનું ગાળવાની મુધરેલી રીતો શોધી કઢાઈ.

૧૭૭૦ હાર્ટ્રીવનું કાંતવાનું ચન્ન.

૧૭૭૯ ક્રોમ્પ્ટનનું ૩ કાંતવાનું ચન્ન.

૧૭૮૫ કાર્ટરગ્રાઉન્ડ ચોજેલું, યાન્ત્રિક બળથી (પાણી, વરાળ વગે-
રેથી) ચાલતું શાળનું કારખાનું.

૧૮૨૯ મીલનમનનું ચન્ન.

(૩) વેપારનો વધારો નીચેનાં સાહિત્યોથી થઈ શક્યો:—

(અ) ઇ. સ. ૧૭૭૭થી ખાડીઓ વધારે વધારે ખોદવા-
માં આવી.

(બ) ઇ. સ. ૧૭૮૦ થી પાકી સડકોમાં વધારો થયો
• ને તેમાં યોગ્ય રથને હાંસલ લેવાનાં નાકાં બાંધ-
વામાં આવ્યાં.

(ક) ઇ. સ. ૧૮૩૦ થી આગગાડીની સડકમાં વધારો
થયો.

આ રીતે થયેલા વેપારના વધારાથી નીચેનાં પરિણામો થયાં:—

(૧) પેદાશના વધારા ને ઘટાડાનો વખત નિયમિત થયો.

(૨) ભિન્ન ભિન્ન ધંધામાં કર્મકારોનો વધનો જતો અને મૂંઝૂં
આધાર પોતાના કામ પર થયો.

(૪) દ્રવ્ય વિલાસમાં પરિવર્તન—ખેતીના ધંધામાં ઇ. સ. ૧૭૬૦

થી ૧૮૭૦ સુધી જમીનદારો ઘણા આઘાદ થયા છે, માત્ર યોડાં
જ ખરાબ વરસ ગયાં છે. આ આઘાદોમાં ખેડૂતોને ભાગ મળ્યો
છે. પણ મજૂરોના મુસારમાં વધારો થયો નથી, તેમજ ' સા-
ધારણ માલકીની જમીન ' અને ' ખજાર જમીન ' ને ઘેરી બધ

ખેતીમાં, રોકવાથી તેમને થયેલાં નુકસાનનો પણ તેમને ખદ્દો મળ્યો નથી.

વેપાર અને કારખાનાંના ધંધામાં મુડી રોકનારાનો નવો વર્ગ બંધાયો છે અને તે પ્રજ્ઞળ દ્રવ્ય સંપાદન કરે છે. કર્મકાર અને તેને કામે લગાડનાર શેઠ વચ્ચે ભેદ વધતો જાય છે. કર્મકારો ધંધાને અનુસરતી પોતાની સમાજો બાંધે છે અને વધારે છૂટ મેળવવા હડતાલ પાડે છે.

કારખાનાંમાં મજુરો પાસે જાદુ કામ કરાવવાને લીધે કારખાનાંને લગતા કાયદા રચવામાં આવ્યા છે.

(૫) વસ્તીનો એકદમ થયેલો વધારો—ઇ. સ. ૧૭૫૦ પહેલાં વસ્તી આસરે ૭૦ લાખ હતી. ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં જ્યારે પહેલું વસ્તીપત્રક લેવામાં આવ્યું ત્યારે એકલા ઇંગ્લેન્ડની જ વસ્તી લગભગ ૯૦ લાખ હતી. ઇ. સ. ૧૮૨૧ માં સવા કરોડ, ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં અડી કરોડ અને ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં ત્રણ કરોડને આસરે થઈ.

(૬) ઉત્તર અને દક્ષિણમાં વસ્તીનો મુકાબલો—ઇ. સ. ૧૭૨૦—માં આખી વસ્તીના સંકેડે ૬૦ ભાગ ખેડુતોના હતા. ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં તે ધટીને લગભગ ૨૮ ભાગ જોડતી થઈ. ઇ. સ. ૧૭૬૦થી વસ્તી દક્ષિણને બદલે ઉત્તરમાં અને વચલા ભાગમાં વધારે ગાદી થઈ છે.

આખોહવા વિષે પાઠ આપતાં કેટલીક લક્ષમાં લેવા લાયક બાબત—નીચેનાં કારણોથી દેશની આખોહવા પર અસર થાય છે—

(૧) અક્ષાંશ—જેમ કોઈ રચન વિષુવવૃત્તની પાસે હોય છે તેમ સૂર્યનાં કિરણ વધારે સીધાં પડે છે તેથી ગરમી વિશેષ થાય છે.

(૨) ઊંચાઈ—જેમ રચન દરીઆની સપાટીથી ઊંચું હોય છે તેમ ગરમી ઓછી હોય છે. જેમ જેમ ઊંચે જઈએ તેમ તેમ ઠંડી વધે છે. હિમાલય પર્વત પર બરફ રહે છે તે તરફ છોકરાઓનું ધ્યાન ખેંચવું. કિચટા, વિષુવવૃત્ત પર છે તેપણુ ઊંચે રચને હોવાથી ત્યાં સમશીતોષ્ણતા છે.

(૩) સમુદ્રની પાસે હોયું—એથી જનાજામાં હવા થંડી અને શિયાળામાં ગરમ થાય છે.

(૪) ચાલતા પવનની દિશા.

(૫) પર્વતની હારોની દિશા—ઉત્તરના થંડા પવનને ખાળે છે; આદ્યેસ પૂર્વ પવનને ક્રાન્સના અગ્નિકોણ તરફ આવતાં રોકે છે.

(૬) જમીનનો ઢાળ—કેનેડાનો ઢોળાવ ઉત્તર તરફ છે, તેથી ત્યાંની આબોહવા ઢોળાવ ન હોત ને જેવી હોત તેથી વિશેષ થંડી છે.

(૭) સમુદ્રના પ્રવાહો—મેક્સિકોના અખાતમાંથી વહેતો ઉષ્ણ પ્રવાહ એ શ્લોરિડાની સામુદ્રધુનીમાં યઈને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પૂર્વ કિનારા તરફથી વહી ન્યૂફાઉન્ડલન્ડ આગળથી આટલાન્ટિક સમુદ્રમાં આડો વહે છે. ગલ્ફસ્ટ્રીમથી પશ્ચિમ યૂરોપની આબોહવા ગરમ થાય છે. બ્રાઝિલનાં બંદરોમાં ગરમ કરે એવી થંડી રહે છે, પણ નોર્વેનાં બંદરોમાં એવી થંડી રહેતી નથી. ઉત્તર અમેરિકાના પૂર્વ કિનારાની હવા પર ક્યુપ-એન્ડળના પ્રવાહથી અસર થાય છે.

(૮) ખેતી—જેમ જંગલો કાપવામાં આવે તેમ વરસાદ ઓછો થાય છે. ઈંગ્લેન્ડની આબોહવા સેંકડો વર્ષે પર હતી તે કરતાં વધારે સૂકી અને થંડી છે.

(૯) પર્વતથી વાદળો બંધાય છે તે તરફ પણ સૂકા ખેતરું. બંગાળામાં તેમજ દક્ષિણ ધાટના પ્રદેશમાં વધારે વરસાદ પડે છે. ઈંગ્લેન્ડના પશ્ચિમ કિનારે પૂર્વ કિનારા કરતાં વધારે વરસાદ પડે છે.

(૧૦) પર્વતોથી ધેરાયલા પ્રદેશોમાં વરસાદ નહિ જેવો પડે છે; જેમકે ટિબેટ.

કુદરતી સ્થિતિ અને આબોહવાથી પ્રજાનાં લક્ષણ પર થતી અસર—મનુષ્ય જે રમજે રહેતો હોય તેની કુદરતી સ્થિતિથી તેની ટેવો, રહેણી, જે સમાજમાં તે રહેતો હોય તે સમાજની સ્થિતિ, તેમજ જુદી જુદી પ્રજાઓનાં લક્ષણ અને ઇતિહાસ પર કેવી વિચિત્ર અસર થાય છે તે જાણવું રમુજ છે. દરિયાકિનારે રહેનારા લોકો, જેમને દમોશ હરીઆ જેવા પ્રબળ જળ જોડે સંબંધ છે, તેમનાં લક્ષણો વચ્ચેના પ્રદેશમાં

રહેનારા લોકો જોગને એવા બળ જોડે જાગ્ર બીડવાની નથી તેમના કરતાં તદ્દન બુદ્ધિજી થંશે એ ખુદ્ધું છે. તેજ પ્રમાણે જોગો પર્વતનાં શિખરો ને ઢોળાવો પર રહે છે તેમના કરતાં જોગો મેદાનમાં રહે છે તેમનાં લક્ષણો પણ બુદ્ધિજી થશે.

ટાપુના વતનીઓને નિરન્તર દરીઆ સાથે સંબંધ છે અને એવી પ્રજાની હુંદગી ખલાસીની છે. સંકટ અને ભયમાં પલોટાંવાથી તે સાહસિક થાય છે. તેની સંશોધક વૃત્તિ પ્રેરાય છે. આજણ્યા પ્રદેશો તે શોધી કાઢે છે; ત્યાંના વતની જોડે લેવડદેવડ કરે છે ને વેપાર એ પ્રમાણે ચાલતો થાય છે. તે ચલાવવા તે ત્યાં આસતીઓ મૂકે છે. એ પ્રમાણે સંસ્થાન રચાય છે આ રીતે પ્રાચીન સમયમાં ઓક લોકો ને અર્વાચીન સમયમાં અંગ્રેજ લોકો વેપારી તેજજ સંસ્થાન રચાપનારા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે. ખંડના વચલા પ્રદેશોમાં રહેનારા લોકોમાં આવાં લક્ષણ આવાં પ્રબળ જોવામાં આવતાં નથી. તેમને સાહસિક બટકતું જીવન નિર્ગમન કરવા કંઈ લાક્ષ્ય નથી. તેઓ ઢાર પાળી ખેતીમાં રોકાય છે ને નેથી એક રંધળે રહી નિયમિત હુંદગી ગુજારવી પસંદ કરે છે.

વળી પર્વતવાસીઓ હિમતવાન, સ્વાશ્રયી અને સ્વદેશાભિમાની હોય છે. પર્વતમાં રહેવાથી તેમનામાં સ્વતન્ત્રતાનો બારે જુરસો પ્રેરાય છે. તેમજ પ્રજાકીય પ્રાચીન સંસ્થાન રક્ષણ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય થાય છે. મરાઠા લોકોમાં આવાં લક્ષણ ખુદાં જોવામાં આવે છે.

એ વિષય પર આગલાં રાજાપત્રોમાં પુષ્કળ લખ્યું છે (જુઓ રાજાપત્ર પુ. ૪૪ અને ૪૫, પૃ. ૩૬૦-૬૫ અને ૧૩૫-૩૮).

વાદળાં વિષે છાકરાંને શિખવવા લાયક બાબતોની નોંધ-
૧ હવામાં અદૃશ્ય સ્વરૂપમાં પાણી રહેલું છે. તે વરાળ કહેવાય છે. ચડી સ્લેટ પર ધીમે ધીમે શ્વાસ બહાર કાઢે ને ઝીણાં ઝીણાં પાણીનાં દીપાં બંધાય છે તે પર છાકરાંનું લક્ષ જાયો. થોડી મીનીટમાં એ દીપાં બીલકુલ જતાં રહેશે. પાણી કંઈ સ્લેટમાં પતી ગયું નથી પણ અદૃશ્ય સ્વરૂપે હવામાં જઈ રહ્યું છે. જાહરા ગ્લાસમાં થોડું પાણી નાંખો અને મધાર્ક દીવા પર જીવું કરો. છાકરાં જોશે કે પાણી ઊકળે છે તેમાંથી વરાળ નીકળે છે, અદૃશ્ય યર્થ

જન્ય છે ને યોગ વખતમાં ગ્લાસ ખાલી થઈ જાય છે. આ ઉપરથી અનુમાન કરાવાશે કે પાણી હવામાં જતું રહ્યું છે. વળી એક સૂકું સ્વચ્છ ગ્લાસ લો ને તેમાં બરફ ફેરો એવું થંડું પાણી રેડો. છોકરાં જોશે કે ગ્લાસની બહારની બાજુએ ઝાકળ જેવું દેખાય છે ને બંને બાજુએ પાણીની સેરો ચાલી જાય છે. એટલું બધું થંડું પાણી નહિ હોય તોપણ બહારની બાજુએ પાણીનાં ટપકાં માલમ પડશે. એ પાણી ક્યાંથી આવ્યું ? ગ્લાસની અંદરની બાજુથી તો નહિજ; કેમકે ગ્લાસમાંથી પાણી બીજી બાજુએ નીકળી શકે નહિ એવું છે. સારે એ તો હવામાંથી આવ્યું ને સારું તે અગાઉ અદૃશ્ય હતું. આ પ્રયોગો પરથી અનુમાન કરાવો કે (૧) પાણીને ગરમ કરવાથી હવામાં અદૃશ્ય વરાળરૂપે જતું રહે છે અને (૨) હવાથી વધારે થંડી ગમે તે ચીજથી તે બિનાશ ફરી માલમ પડશે.

૨. વરસાદનું બાન કરાવો અને એવું અનુમાન કરાવો કે તેનું કેટલુંક પાણી પૃથ્વીની સપાટી ઉપરથી વરાળરૂપમાં આશ્વિં જાય છે. વળી તળાવ, નદી, નાળાં, સમુદ્રનું બાન કરાવી સારું પણ સપાટી પર એજ પ્રમાણે થાય છે એવું અનુમાન કરાવો. એ ઉપરથી અનુમાન કરાવો કે હવામાં ઘણી બિનાશ હોવી જોઈએ અને થંડી હવા કરતાં ગરમ હવામાં વધારે બિનાશ છે એમ કહો.

૩. છોકરાં પાસે એવું કહાવો કે સૂર્ય હમેશા પૃથ્વીને ગરમ કરે છે અને પાણીની વરાળ બનાવે છે, અને બીનો રસ્તો કે બીની રમવાની જગા સૂર્ય તેના પર પ્રકાશે છે સારું ઘણી વધારે જલદી સુકાઈ જાય છે. જિની હવા હલકી છે અને આકાશમાં જ્યાં ઘણી થંડક હોય છે સારું જાય છે. જિનાળામાં તાપ પડે છે સારે અદૃશ્ય બિનાશવાળી ઉષ્ણ હવાના મોટા સ્તંભો આકાશમાં જાય છે. જ્યારે તેઓ જાયે થંડા ભાગમાં જાય છે સારે એ બિનાશનાં નાનાં ટીપાં બંધાય છે અને તે એકઠાં થઈ વરસાદરૂપે નીચે પડે છે કે પાછાં વરાળરૂપ થઈ જાય છે.

૪. કેટલીક વાર વહાણના પહોરમાં ધુમસ પડવાથી બહુ દૂર જોઈ શકાતું નથી. મુંઝઈ જેવાં દરિયા કિનારાનાં શહેરોમાં એવું વિશેષ જોવામાં આવે છે. એ ધુમસ એ માત્ર જમીન પર આવેલું વાદળુંજ છે. રાત્રે જમીન ઘણીજ થંડી થાય છે અને હવાને ઘણી થંડી બનાવે છે, અને અ.

ગાઉ જોયું તે પ્રમાણે ચંડી હવામાંથી બિનાશ નીકળીજ નવી જોઈએ; પણ જ્યારે સૂર્ય પાછો જમીનને ને હવાને ગરમ કરે છે, ત્યારે ધુમસ જતી રહે છે એટલે તેની અદૃશ્ય વરાળ થઈ જાય છે.

૫. પર્વત પાસે રહેતા હો તો તમને ધણીવાર તેના શિખરની આસપાસ વાદળું માલમ પડશે, અને પવન જીર્ણ વાદળાંને ધસડી સઘળાય છે તોપણ તે વાદળું ત્યાંજ રહેતું જણાય છે. એનું કારણ શું છે? પર્વતનું શિખર ચંડું છે. ગરમ હવા તેની પાસે આવે છે કે તે એકદમ ચંડી થઈ જાય છે અને તેમાંની બિનાશ છુટી પડે તેનું વાદળું બને છે. તે જેવું ગરમ હવામાં જાય છે કે તે પાછું અદૃશ્ય બિનાશનું રૂપ ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રમાણે એક જાણુ તરફ વાદળાં બન્યાં કરે છે ને બીજી જાણુ તરફ અદૃશ્ય થાય છે એટલે પેલું શિખરપરનું વાદળું અંદે જોઈએ તો કંઈ સ્થિર રહેતું નથી.

૬. કેટલીક વખત પાતળાં વાદળાં હવામાં ધણાં જાંઘાં માલગ પડે છે. એમાસમાં ધણાં ભારે ને નીચાં હોય છે. નીચેના ભાગમાં ધણાં ઠાળાં હોય છે અને ઉપર તેજસ્વી ધોળાં હોય છે. એ વાદળાં કેટલીક વાર એવાં જાણાં હોય છે કે તેથી સૂર્યનો પ્રકાશ અટકે છે ને દિવસે પણ ધનધોર થાય છે ને ક્યારેક દીવા પણ કરવા પડે છે.

૭. વાદળાં સુંદર દેખાય છે એટલુંજ નહિ, પણ ઉપયોગી છે એ હકીકત છોકરાં પાસે કઢાવો. તેઓ સૂર્યની અતિશય ગરમીને ખાજે છે અને બધો પાક બળી જતો અટકાવે છે.

૮. વાદળાં બનવા માટે શેની જરૂર છે તે છોકરાં પાસે કઢાવો—ગરમ, બીની હવા, એને ચંડી કરવાનાં સાધન જેવાં કે પર્વત, શીતળ વન વગેરે. આ ઉપરથી વરસાદ ક્યાં વધારે પડે તેનું અનુમાન કરાવો; તેમજ વરસાદ આવે નહિ એવા ક્યા પ્રદેશો છે તેનું પણ અનુમાન કરાવો.

નીતિનું શિક્ષણ—આ શિક્ષણ બુદ્ધિના શિક્ષણ કરતાં કેટલું બધું ઉપયોગી છે તે વિષે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. ગયા અંકમાં ‘ધર્મની આવશ્યકતા’ ના વિષયમાં કહ્યું છે તેમ હૃદયની કેળવણી સર્વોત્તમ છે. બુદ્ધિબળથી મનુષ્ય માત્ર વિશ્વગય ઉત્પન્ન કરે છે, પણ પ્રેમ અને પૂન્યભાવ

તો હવે બળતીજ ઉત્પન્ન કરે છે. શાળામાં નીતિની કેળવણી પ્રત્યક્ષ ની-
તિપુસ્તકદ્વારા અપાતી નથી, પરંતુ પરોક્ષ રીતે અનેક રીતે આપી શકાય
છે. શિક્ષકે એ વિષય પર ઘણું લક્ષ આપવું જરૂરનું છે. ઇંગ્લેન્ડનું 'બોર્ડ
ઓફ એડ્યુકેશન' શાળાના અભ્યાસક્રમમાં નીતિશિક્ષણને મુખ્ય કરવાના
પક્ષમાં છે. વળી ધર્મસંબંધી શિક્ષણનો વિષય સાં પશુ ધણો તકરારી થઈ
પડેલો હોવાથી છેવટે નીતિશિક્ષણનો વિષય ધર્મશિક્ષણને બદલે દાખલ
થવાનો દ્વરનો સંભવ દેખાય છે.

નીતિને આચરણ સાથે સંબંધ છે. એથી આપણો પોતાની ટેવ પાં-
ખવાના તેમજ ખીજા પ્રત્યે વર્તવાના નિયમો નક્કી થાય છે. ધર્મમાં નીતિ-
નો સમાવેશ થાય છે, એટલે એ વચ્ચે વિરોધ નજ દોનો જોઈએ એ
સ્પષ્ટ છે. આપણા પોતા પ્રત્યે તેમજ સમાજના અન્ય પુરુષો પ્રત્યે આ-
પણા સાં કર્તવ્ય છે તે આપણને નીતિ શિખવે છે.

ખીજા વિષયોની પેઠે નીતિના વિષયમાં શું શિખવવું ને કઈ શૈલીએ
શિખવવું એ બાજુનું જરૂરનું છે. શિક્ષણ કૃણીભૂત થવા માટે બોધ અને
આચરણ બંને સુસંગત થવાં જોઈએ. શિક્ષકનું પોતાનું વર્તન ઉત્તમ પ્રકા-
રનું અનુકરણીય અને દલાન્તભૂત હોવું જોઈએ. અભ્યાસક્રમના વિષય
તરીકે નહિ, પણ સામાન્ય રીતે એ નિયમો પોતાનું આચરણ પ્રમાણભૂત
અને નમુનાદાર ઠપા ઉપરાંત શિક્ષક શું શું કરી શકે તે વિશે કંઈક સૂચ-
ના નીચે આપી છે:—

(૧) સ્વચ્છતાની ટેવ—શિક્ષકે છોકરાંને સ્વચ્છતા રાખવાની
ટેવ પાડવી જોઈએ. શરીર સ્વચ્છ રહેવાથી આરોગ્યને પ્રુદિ મળે છે. અ-
સ્વચ્છ રહેવાથી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે શરીર ને મનનો નિકટ સં-
બંધ હોવાથી શરીર સ્વચ્છ ને પવિત્ર હોવાથી મન પણ પવિત્ર થાય છે.
ધર્મના આચારોમાં આજ દાયકાથી શરીરની સ્વચ્છતા પર લક્ષ આપ્યું છે.
છોકરાંને ગંદાં લુગડાં પહેરીને આવતાં અટકાવવાં. લેમની ગંદી ટેવો (હાનમાં,
નાકમાં, ને મોમાં આંગળી યાજવી) અટકાવવી. પ્રસંગે પ્રસંગે શરીરની
સ્વચ્છતાથી થતા લાભ છોકરાંને કહેવા તેમજ વાચનમાળામાં એવા પાઠો
આવે ત્યારે પણ તેમનું લક્ષ તે તરફ આકર્ષવું. ગરીબ છોકરાંની લાગણી
દુખાય નહિ એવી રીતે તેમને સ્વચ્છતા રાખવાનું કહેવું. ગરીબાઈ હોય

તો મેલાં કપડાં હાથે ધોવાં, પણ તેવાં ને તેવાં પહેરવાં નહિ. બની શકે તેવી રીતે સ્વચ્છ કપડાં પહેરવાની ટેવ પાડવી.

(૨) સભ્યતા ને વિનય—સામાજિક બંધારણ માટે આ ગુણો આવશ્યક છે અને એની ટેવ નિશાળમાં પાડી શકાય એમ છે. પરસ્પર વર્તનમાં તેમજ વડીલ કે ઉપરિ તરફના વર્તનમાં છોકરાને સભ્યતા દર્શાવવાની ટેવ પાડવી. પૂર્ણ વાક્યમાં યોગ્ય રીતે જવાબ દેતાં શિખવવું. હમેશના નિશાળના વર્તનમાં છોકરાં સભ્ય અને વિનયી થતાં રીખશે, એટલે તેમને એવી ટેવ પાડશે ને તે હાંધીમાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. ગમે તેટલી વિદ્યા હોય કે સદ્ગુણ હોય તોપણ તે વિનયથી જ શીખે છે, માટે વિનય એ ગોટું બૂપણ છે.

(૩) પ્રામાણિકપણું, સત્ય અને કર્તવ્ય વિષે પણ બહુ બોધ આપી શકાય. પ્રસંગે પ્રસંગે એ ગુણો વિષે બોધ કરવો. શિક્ષકે પોતાના દાખલાથી એ ગુણો છોકરાંના મન પર દર્શાવવા. જેમનામાં એવા ગુણો જોવામાં આવે તેમની યોગ્ય સ્તુતિ કરવી બૂલવી નહિ. એવી સ્તુતિ બહુ ઉત્તેજન આપનારી થાય છે; ખીમ્મ છોકરાંને પોતાનાં આચરણ સુધારવાનું એથી મન થાય છે. તેમજ જે છોકરાંમાં એ ગુણોનો અભાવ જોવામાં આવે તેમનું યોગ્ય શાસન કયાં વિના રહેવું નહિ. તથા તેમના તરફ અપ્રીતિ દર્શાવ્યા વિના પણ રહેવું નહિ. પરંતુ એ સ્તુતિ અને નિન્દા કે શાસન કરવામાં ઘણી વિવેકબુદ્ધિની જરૂર છે. વિવેકબુદ્ધિ વગર ગમે તેની સ્તુતિ ને ગમે તેવું શાસન ને તે ગમે તે પ્રકારે કરાથી કંઈ અસર થતી નથી. ઘણું કરીને કપડો એકાન્તમાં દેવાથી બહુ અસર થાય છે. એવી સારી અસર ક્લાસમાં બધા દેખતાં કપડો દેવાથી થતી નથી.

(૪) પરોપકારની ટેવ—છોકરાંને જોઈએ તેવી ઉપયોગી ચતાં શિખવવું. ડ્રિય, રમત વગેરે ટેકાણે જઈને સાથે કામ કરવાનું છે તો તેથી એક ખીમ્મની સાથે ને માર્ગ દર્શાવવો. આ પ્રમાણે એક ખીમ્મને મદદ કરવાથી પરોપકારની ટેવ પાડશે, જે ટેવ આગળ જતાં ઘણી કલ્યાણકારક થઈ પડશે. નીચળાઈ છે, તેમાંથી મુક્ત રહેતા શિખવવું. તેમને સમજાવવું. સ્વાર્થથી ને નીચળાઈ છે, તેમાંથી મુક્ત રહેતા શિખવવું.

(૫) સ્વાસ્થ્ય, હૃદય, નિયમિતપણું અને વ્યવસ્થાની ટેવ પાડવી.

યાને તો શિક્ષકને અનેક પ્રસંગ દરરોજ મળશે. છોકરાં નિશાળમાં પોતાના પરજ આધાર રાખતાં, કદી પણ આજમુ રહેવાને બદલે હમેશા ઉઘોગી થતાં, નિયમિત વખતે નિશાળે આવતાં તેમજ ત્યાં દરેક પાઠ કરતાં અને વ્યવસ્થાપૂર્વક કામ કરતાં શીખ્યાં હશે તો એ દેવ જીવનપર્યન્ત રહેશે અને દરેક કામમાં ઘણી ઉપયોગી થઈ પડશે. જે કામ માથે સેશે તેમાં ઉદ્યતાં સાધન એજ છે, અને એ વગર બીજું બધું મિથ્યા છે. શિક્ષક જાને ઉઘોગી હશે તો છોકરાંને નવરાં એસી રહેવા દેશે નહિ; જાને નિયમિત હશે તો છોકરાંને તેવાં યતાં શિખવશે; પદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષણ આપશે તો તેમનીજ પાસે કામ લઈ, માત્ર માર્ગ સૂચવી તેમને પોતાનાજ પર આશ્રય રાખતાં શિખવશે; અને તેને વ્યવસ્થા ગમતી હશે તો અવ્યવસ્થિત કંઈ પણ કામ કબૂલ કરશે નહિ. ગણિતના વિષયમાં છોકરાંને દાખલો કે સિદ્ધાન્ત ન આવડ્યો તો તે તેની પાસે કરાવશે; માર્ગ દર્શાવવાની જરૂર હશે તો તે દર્શાવશે, પણ એથી વિશેષ કંઈ કરશે નહિ. અવ્યવસ્થિત રીતે ગમે તેગ દીધેલો દાખલો કબૂલ નહિ કરે તો છોકરાંને વ્યવસ્થાપૂર્વક કામ કરવાની દેવ પડશે. આ પ્રમાણે આવી દેવો ઘણી નાની નાની જાળોમાં પણ પાડી શકાય છે.

(૬) દ્વિમત રાખવાની દેવ પણ શિક્ષક પાડી શકશે. માત્ર સારીરિક જળ જતાવવામાંજ દ્વિમત પૂરી થતી નથી. સાચું બોલવું, જૂલ થઈ હોય તો તે પણ કબૂલ કરવી, પોતાના અભિપ્રાય સ્વતન્ત્રતાથી દર્શાવવા તે તેમ કરવાથી બીજાની અપ્રીતિ યશે એવો વિચાર ન કરવો—આ અને એવે અન્ય પ્રસંગે પણ દ્વિમતની જરૂર છે.

(૭) આરંભેલું કામ પરિસમાપ્ત કરવાની દેવ તેમજ જે કરવું તે ઉત્તમ કરવાની દેવ પણ કેટલેક અંશે શિક્ષક પાડી શકશે. યોગ્ય ઉત્તેજનથી સારી વસ્તુ તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાથી આવી દેવ તે પાડી શકશે.

આ અને આવી અનેક દેવો પાડવાથી નીતિનું શિક્ષણ પરોક્ષ રીતે અપાય છે. પરંતુ એ બધામાં શિક્ષકનું વર્તન ઘણુંજ ઉપયોગી છે. તેનાં આચરણ અનુકરણીય નહિ હોય તો તેનો ગમે તેવો બોધ વિશળ જશે એટલુંજ નહિ પણ ઉલટી અસર ઉત્પન્ન કર્યા વિના રહેશે નહિ એ અવસ્થા યાદ રાખવું.

વરરુચિકૃત પ્રાકૃતપ્રકાશ.

(સાંધણ ૫૪ ૨૧૦ થી).

અસ્મદો હમહમહઅં સૌ ॥ ૪૦ ॥

અસ્મદઃ પદસ્ય સૌ પરતો હં અહં અહઅં 'ઇત્યેત આદેશા
ભવન્તિ ॥

હં અહં અહઅં કરેમિ ॥

અસ્મદ્ પદને સુ (૫૦ એ૦ ૫૦) પર હં, અહં ને અહઅં એ
આદેશો થાય છે.

હં, અહં, અહઅં કરેમિ=હું કરું છું.

અહમ્મિરમિ ચ ॥ ૪૧ ॥

અમિ પરતોઽસ્મદઃ પદસ્ય અહમ્મિ 'ઇત્યયમાદેશો ભવતિ । સૌ ચ ॥

અહમ્મિ પેક્ષ । અહમ્મિ કરેમિ ॥ માં પ્રેક્ષસ્વ । અહં કરોમિ ॥

અમ્ (દ્વિ૦ એ૦ ૫૦) પર છતાં અસ્મદ્ પદને અહમ્મિ એવો
આદેશ થાય છે ને સુ (૫૦ એ૦ ૫૦) પર છતાં પણ થાય છે.

અહમ્મિ પેક્ષ=માં પ્રેક્ષસ્વ મને જ્ઞે; અહમ્મિ કરેમિ=અહં કરો-
મિ હું કરું છું.

મં મમં ॥ ૪૨ ॥

અમીતિ વર્તતે । અસ્મદઃ પદસ્ય અમિ પરતો મં મમં 'ઇત્યેતા-
વાદેશૌ ભવતઃ ॥

મં મમં પેક્ષ ॥

અમિની અનુવ્રત્તિ કરવાની છે. અસ્મદ્થી પર અમ્ (દ્વિ૦ એ૦

૧ 'ઇત્યેતૌ સ્યાતામ્ ॥ ૪૩,

૧૦) ૫૨ છતાં મં ને મમં એવા આદેશો થાય છે.

મં મમં પેક્વ=મને ને.

અમ્હે જશસોઃ ॥ ૪૩ ॥

અસ્મદઃ પદસ્ય જશસોઃ પરતઃ અમ્હે ઇત્યેવાદેશો ભવતિ ॥

અમ્હે આગદા । અમ્હે પેક્વ ॥

અસ્મદ્ પદને જસ્ (પ્ર૦ ૧૦ ૧૦) ને શસ્ (દ્વિ૦ ૧૦ ૧૦)

૫૨ છતાં અમ્હે એવા આદેશ થાય છે

અમ્હે આગદા=અમે આગ્યા; અમ્હે પેક્વ=અમને ને.

ળો શસિ ॥ ૪૪ ॥

અસ્મદઃ પદસ્ય શસિ પરતો ણો ઇત્યેવાદેશો ભવતિ ॥

ળો પેક્વ ॥ અસ્માન્ પ્રેક્ષ્વ ॥

અસ્મદ્ પદને શસ્ (દ્વિ૦ ૧૦ ૧૦) ૫૨ છતાં ણો એવા આદેશ થાય છે.

ળો પેક્વ=અસ્માન્ પ્રેક્ષ્વ અમને ને.

આઙિ મે મમાઈ ॥ ૪૫ ॥

અસ્મદઃ પદસ્ય આઙિ પરતો મે મમાઈ ઇત્યેવાદેશો ભવતઃ ।

મે કઅં । મમાઈ કઅં ॥

અસ્મદ્ પદને આઙ્ (તૃ૦ એ૦ ૧૦) ૫૨ છતાં મે મમાઈ એવા આદેશો થાય છે.

મે કઅં । મમાઈ કઅં ॥ મં કબુ.

હૌ ચ મઙ્મણ ॥ ૪૬ ॥

૧ ઇત્યેતૌ ભવતઃ ॥ હ.

અમ્હેસુ સુપિ ॥ ૫૩ ॥

અસ્મદઃ પદસ્ય સપ્તમીવિહુવચને સુપિ પરતઃ અમ્હેસુ ઇત્યયમા-
દેશો ભવતિ ॥

અમ્હેસુ ઠિઅં ॥

અસ્મદ્ પદનો સપ્તમીના બહુવચન સુપ્ ૫૨ હતા અમ્હેસુ એવો
આદેશ થાય છે.

અમ્હેસુ ઠિઅં=અમારે વિશે રહેલું.

અસ્મદ્

યુષ્મદ્

એ૦ ૧૦

બ૦ ૧૦

એ૦ ૧૦

બ૦ ૧૦

૫૦ હં, અહં, અહઅં, અમ્હે
અહમ્મિ

તં, તુમં તુજ્ઞે, તુમ્હે

૬૦ અહમ્મિ અમ્હે, ણો
૧૦ મે, મમાઈ અમ્હેહિ

તું, તુમં વો, તુજ્ઞે, તુમ્હે
તઈ, તણ, તુ- તુજ્ઞેહિ, તુમ્હે-
મણ, તુમે, તે, હિ, તુમ્મેહિ
દે, તુમાઈ

૫૦ મત્તો, મઈત્તો, મમા- અમ્હાહિતો,
દો, મમાદુ, મમાહિ અમ્હાસુંતો

તત્તો, તઈત્તો, તુમ્હાહિતો,
તુમાદો, તુમા- તુમ્હાસુંતો
દુ, તુમાહિ

૫૦ મે, મમ, મહ, મજ્ઞ મજ્ઞ, ણો,
અમ્હ, અ-
મ્હાણં, અ-
મ્હે,

તુમો, તુહ, તુ- વો, મે, તુજ્ઞા-
જ્ઞ, તુમ્હ, ણં, તુમ્હાણં
તુમ્મ, તે, દે

૨૦ મઈ, મણ, મમમ્મિ અમ્હેસુ

તઈ, તણ, તુ- તુજ્ઞેસુ, તુમ્હેસુ
મણ, તુમે, તુ-
મમ્મિ

દોર્દો ॥ ૫૪ ॥

પદસ્યેતિ નિવૃત્તમ્ । સુપીતિ વર્ત્તે ॥ 'દ્વિશબ્દસ્ય દો' इत्ययमादेशो भवति सुपि परतः ॥

દોર્દો । દોસુ ॥ દ્વાભ્યામ્ । દ્વયોઃ ॥

પદસ્ય એનો આધિકાર નિવૃત્ત થયો છે. સુપિ એની અનુવૃત્તિ છે. દ્વિ શબ્દનો સુપ્ (વિભક્તિપ્રત્યયો) પર છતાં દો એવો આદેશ થાય છે. દોર્દો=દ્વાભ્યામ્ ત્ ૦ ૫૦ વ૦, બેથી, દોસુ=દ્વયોઃ સ ૦ ૫૦ વ૦, બેમાં.

અળસી.

અળસી એ હિંદુસ્તાનની મુખ્ય કાચી પેદાશોમાંની એક છે, પરદેશ સાથે તેનો પુષ્કળ વેપાર ચાલે છે, તેમજ તેના છોડ પરના રેસા, ફૂલ, ફળ, પાંદડાં વગેરે દરેક બાગ ઉપયોગી હોવાથી તે વિષે કંઈક જાણવાની જરૂર છે.

અળસીનો છોડ દોઢથી સાડાચાર ફૂટ ઊંચો થાય છે. ઉપરના બાગમાં એને ધણી શાખા ફૂટે છે. એનાં પાંદડાં લાંબાં અને સાંકડાં હોય છે. અળકતા આસમાની રંગનાં એને ફૂલ આવે છે. એનું ફળ ગોળ પાંચ ખાંચાવાળું હોઈ દરેક ખાંચામાં બે ખાનાં હોય છે. દરેક ખાનામાં એક એ રીતે ફળમાં એકંદર દરા દાણા થાય છે.

અળસીને ધણી વરસાદની જરૂર પડતી નથી. ઑક્ટોબરની મધ્યમાં આગર નવેંબરની શરૂઆતમાં તેનું વાવેતર કરે છે, અને માર્ચ આખરે તેને પાક તૈયાર થાય છે, એને રેતાળ માટીની જમીન વધારે માફક આવે છે. કાળી જમીનમાં ધઉ વગેરે ઘીંજાં અનાજ સાથે પણ તેનું વાવેતર થાય છે. વરસાદ આવ્યા પછી ત્રણ ચાર વળત જમીન ખેડીને અળસી વચાય છે. એનાં બી જમીનમાં જાણુ ઊંડાં વવાતાં નથી અને વાવ્યા પછી તેના પર માટી ઢાંકી દેવી પડે છે. ધણી વરસાદથી બી કાઢી જાય છે, ઊગીને આસરે ૭ ઈંચ છોડ બહાર આવે છે ત્યારે નીંદવાનું કામ કરે

૧ દ્વિશબ્દસ્ય સુપિ પરે દો इति स्यात् ॥ ५४ ॥

છે. બી વાદીને ખાંડ સાથે પણ પ્રમેહ પર ખવડાવે છે, આગાઉ અળસીને કચરીને તેનું પ્લાસ્ટર કરતાં, પણ ખુદી હવામાં તેના તેલને ચામડી પર રહેવા દીધાથી તુકસાન થાય છે એમ માલમ પડવાથી હાલમાં એ રીત વાપરતા નથી. અળસીમાં ચિકાશ હોવાથી સીસા વગેરેનાં મોઢાં વાતાવરણ ન પેસે એવી રીતે બંધ કરવામાં તે વપરાય છે. જુના વખતમાં ગ્રીક તેનાં બી ખોરાક તરીકે વાપરતા. આગિસિનિયામાં હાલ પણ અળસી સેકીને ખાય છે. તેનો ખોળ દોરને ખવડાવવાથી તે ધીઆળ થાય છે. હિંદુસ્તાનમાં કેટલેક ઠેકાણે શુદ્ધ ખોળ માણસ પણ ખાય છે. દક્ષિણમાં તેની સ્વાદદાર ચટણી બનાવે છે.

અળસીનું તેલ—તત્કાલી પેઠે અળસી પીલવાથી તેમાંથી તેલ નીકળે છે. ઇંગ્લંડમાં વરાળચંત્રની મદદથી તે પીલે છે, પણ હિંદુસ્તાનમાં ધણે ઠેકાણે સાધારણ ધાણીથી તે પીલે છે. તેલ રંગે પિળાશપડતું હોય છે. ચોખ્ખા તેલમાં સ્વાદ અગર વાસ હોતો નથી. એક વખત તેલ કાઢી લીધા પછી જે કુચા રહે છે તે ફરીથી ૧૦૦° સુધી એટલે બહુતા પાણીના ઉષ્ણતામાન સુધી ગરમ ફરીને પીલે છે સારે તેમાંથી કાળાશ-ડતા પીળા રંગનું તેલ નીકળે છે.

તેલના ગુણ અને ઉપયોગ—કારખાનામાંથી ઠાઢેલું પરદેશ ચાતું તેલ શુદ્ધ હોતું નથી. તેમાં સહજ અણુગમતો વાસ હોય છે. આ તેલમાં આયર્ન સલ્ફેટ (લોઢાનો સલ્ફેટ) નાખી ગિત્રણને દલાવી ચારથી છ અઠવાડીયાં સુધી પ્રકાશમાં રહેવા દીધાથી તેનો રંગ તદ્દન બિડી જાય છે. અળસીનું તેલ બહુજ છાછરા વાસણમાં ખુદ્દું રહેવા દીધાથી તે દવામાંનો ઓક્સિજન ચૂસી લે છે, અને તેથી રેઝિન જેવો અર્ધ સ્થિતિસ્થાપક ઓક્સિલિનોલિક એસિડ બને છે, તે રગરને ઘણો મળતો આવે છે. આ તેલમાં થોડો લીથાઈ (લેડ મોનોક્સાઈડ PbO) અને મીનીયમ (Pb₃O₄) નાખી ઉકાળીને તેને છાછર વાસણમાં ખુદ્દું રાખવાથી ઘણીજ ઝડપથી ઉપરનો પદાર્થ બને છે. અળસીના તેલમાં જલદી સૂકાઈ જવાનો ગુણ હોવાને લીધે તેનાં જુદી જુદી જાતનાં વાર્નિશ બને છે. તેનાં ઓપલ પેઇન્ટસ પણ બનાવે છે. ચિત્રકારો ઠંડું અને ઉકાળીને બંને રીતે એ તેલનો ઉપયોગ કરે છે.

બેલ (બાઈલ) તેલ—ઉકાળતું શખ્તને ઈંગ્રેજમાં બાઈલ કહે છે, તે

પરથી અપભ્રષ્ટ બેલ થયો છે. હાલમાં બેલતેલ નામે એક જાતનો વૉર્નિશ મેળે છે તે ઉકાળેલું અળસીનું તેલ છે. બેલતેલ જુદી જુદી રીતે બનાવે છે. મધુજીવ સાધારણ રીત નીચેની છે:—

તાંબાના કે લોઢાના મોટા વાસણનો યોણો ભાગ તેલથી ભરી તેને ધીમા તાપથી બફી પર તપાવે છે. ઉકાળાજિંદુએ આળ્યા પછી બે ત્રણ કલાક તેને તાપ પર રહેવા દે છે તેથી તેમાંની બધી બિનાશ નીકળી જાય છે. તેમાં બીજા કંઈ કચરો ઉપર તરી આવેલો હોય તે કાઢી લીધા પછી લીથાર્જ અને મીનીયમ દરેક સેંકડે ત્રણ ટકા જેટલા તેમાં નાખે છે. આ મિશ્રણમાં થોડું અંબર (Umber) પણ નાખે છે. સાર પછી આસરે ત્રણ કલાક ઉકાળવાની ક્રિયા જરી રાખે છે, અને દેવતા પરથી નીચે ઉતારી વાસણને દશ કે બાર કલાક સુધી ઠરવા દે છે. સાર બાદ તેને એક ટાંકીમાં થોડાં અઠ્યાડીઆં સુધી ભરી રાખવાથી તેમાં નહિ મળા ગયલા લીથાર્જ, મીનીયમ વગેરે પદાર્થો તળાએ બેસે છે. છેવટે આ બેલતેલનાં પીપ ભરી પરદેશ ચલાવે છે, લીથાર્જ અને મીનીયમ ઉપરાંત કેટલીક વાર લેડ એસીટેટ, મેગ્નેશિયમ બોરેટ, મેગ્નેશિયમ બાયકાર્બોનેટ, ઝીંકસલ્ફેટ વગેરે પદાર્થો પણ વપરાય છે આ દ્વારાની અળસીના તેલ પર શી આસર થવાથી તેમાંનો બેજ નીકળી જાય છે અને તે જલદી કોઈ પડી જાય છે, તે પૂરું જણાતું નથી. અળસીનું તેલ ગરમ કર્યા પિના તેમાં લેડ એસીટેટ અને બીજા કેટલાક પદાર્થો નાખવાથી પણ તેનું વૉર્નિશ બને છે.

છાપવાની અને લિથોગ્રાફીમાં ઉપયોગી શાહી બનાવવાના કામમાં અળસીનું તેલ વપરાય છે. ધાતુના વાસણમાં તેલને એટલું બધું ઉકાળે છે કે તેને સહજ ગરમી આપવાથી તેમાં બડકા થાય. ઉકળતા તેલને આ રીતે થોડીવાર સળગવા દીધા પછી તે વાસણને ઢાંકી દે છે. વાસણ ઠંડું થયા પછી તેમાં અર્ધ પ્રવાહી ચીકણો તંતુ ચાલે એવો પદાર્થ બનેલો માલમ પડે છે. આ પદાર્થને પાણી મેળવેલા નાઇટ્રિક એસિડમાં (અંધકના તેજામાં) ઉકાળે છે. અને ઍલીલિન નામે ઉત્પન્ન થતી વરાળ ઊડી જવા દે છે, તેથી નફર ચિકાસ વગરનો પદાર્થ બને છે, તે છાપવાની અને લિથોગ્રાફી શાહી બનાવવાના કામમાં આવે છે.

આ સિવાય રંગવામાં, કૃત્રિમ છડિયા રચર બનાવવામાં, નરમ સાંધુ બનાવવામાં અને સિનોલીયમ નામે એક જાતનું જમીન પર પાથરવાનું

કપડું બનાવવામાં અળસીનું તેલ હપયોગી છે. દાઝવા ઉપર અળસીનું તેલ ચોપડવાથી ફાયદો થાય છે. નાગપુરની આસપાસના ભાગમાં તેનું તેલ ખોરાકમાં વાપરે છે, તેમજ રશિયામાં કેટલેક ઠેકાણે, હંગરી અને પોલાન્ડમાં પણ તે ખોરાક તરીકે વપરાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં જુદે જુદે ઠેકાણે પાકતી અળસી:—

મિલબર્ન્સ ઓરિએન્ટલ કોંગ્રેસ નામના પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિ સન ૧૮૧૩ માં બહાર પડી તેમાં અળસી અગર સણનો પાક હિંદમાં થાય છે તે વિષે કંઈ પણ લખ્યું નથી. તેજ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ સન ૧૮૨૫ માં નીકળી તેમાં લખે છે કે “અળસી બંગાળામાં અને બહાર પ્રાંતમાં કોઈક ઠેકાણે તેલની ખાતર વપરાય છે.” આ ઉપરથી જણાય છે કે ઓગણીસમા સદીની શરૂઆત સુધી અળસીનો પાક હિંદમાં થતો નહોતો. અળસીના વેપારની શરૂઆત સન ૧૮૩૨ થી થઈ છે. હાલમાં તે હિંદની મુખ્ય કાચી પેદાશોમાંની એક હોઈ તેનું વાવેતર આખા દેશમાં ફેલાયું છે.

બંગાળા—ગંગા નદીના કિનારા પર અને તેમાં ખાસ કરીને પટણા અને ભાગલપુર પરગણામાં અળસીનો પાક ધણો થાય છે. આ ઇલાકામાં સૌથી વધારે અળસીનો પાક બહાર પ્રાંતનો ગણાય છે. ખર્દવાન અને આસામમાં પણ કેટલેક ઠેકાણે અળસી વાવે છે. સન ૧૮૮૭ની સાલમાં આ ઇલાકામાં પંદર લાખ એકર જમીનમાં અળસીનું વાવેતર હતું.

વાયવ્યપ્રાંતો—બુદેલખંડ, રોહીલખંડ, ઝાંસી, અલાહાબાદ, ગોરખપુર, આગ્રા પરગણું અને મીરાત વગેરે ઠેકાણે અળસી થાય છે. બનારસમાં તેનું વાવેતર સૌથી વધારે થાય છે. અહીં તથા ગંગા નદીના કાંઠા પર આવેલા અલાહાબાદ વગેરે ઠેકાણે વીધે દશ મણુ કરતાં પણ વધારે અળસી ઊતરે છે. બુદેલખંડ વગેરેમાં વીધે છથી સાત મણુ સુધી ઊતરે છે. આ પ્રાંતોમાં સન ૧૮૮૭માં પાંચ લાખ એકરમાં અળસીનું વાવેતર થયું હતું.

મધ્યપ્રાંતો—આ પ્રાંતોમાં વર્ષા નદીના કાંઠા પર અળસીનું ધણું વાવેતર થાય છે. નાગપુર, રાયપુર, જળેલપુર, ચંદા, સાગર વગેરે ઠેકાણે અળસી વવાય છે. અહીંના પાક મુંબઈ ધણો ચડે છે. આ પ્રાંતોમાં સન ૧૮૮૭ માં સાઠસાત લાખ એકર જમીનમાં અળસીનું વાવેતર હતું હતું.

મુંબઈ ઇલાકો—બંગાળાની પેઠે અહીં આ જાતના તેલીબીયાનો

બહુ પાક થતો નથી. પુના, મોલાપુર, ખાનદેશ, નાસીક, અહમદનગર અને ગુજરાતમાં કોઈક ઠેકાણે અળસી વધાય છે. નર્મદાની ખીણોમાં અને પાટની દક્ષિણે અળસીનો પાક થાય છે. આ ઇલાકાની જમીન અળસીને બહુ માફક આવતી નથી. છ મણુ કરતાં વધારે દર એકરે તેનો પાક જીતરતો નથી. દક્ષિણમાં કરડી સાથે તેનું તેલ ખોરાકમાં વાપરે છે, અને તેની સ્વાદદાર ચટણી પણ જનાવે છે. સન ૧૮૮૭ ની સાલમાં ફક્ત ચાર લાખ એકર જમીનમાં એનું વાવેતર થયું હતું.

આ સિવાય પંજાબમાં કાંચા, સિયાલકોટ, દીનાપોર વગેરે પ્રગણામાં તથા સતલજ કાંઠે સણુ ખનાવવા માટે અળસી વાવે છે. રજપુતાનામાં કોઈક ઠેકાણે તથા વરાહ, મદ્રાસ, અહમદેશ વગેરે ઠેકાણે પણ તે થાય છે.

સન ૧૮૮૭ માં આખા હિંદુસ્તાનમાં એકંદરે આસરે ૨૬ લાખ એકર જમીનમાં અળસીનું વાવેતર થયું હતું.

આટલો બધો અળસીનો પાક હિંદુસ્તાનમાં થાય છે છતાં તેના પર અહીંની કારીગરી લાગુ પડતી નથી રૂની પેઠે તેની કાચી પેદાશ પરદેશ જાય છે. સાં જુદી જુદી જાતની કારીગરી લાગુ પડી તેના ખનાવેલા જુદા જુદા પદાર્થો આ દેશમાં આયાત થાય છે.

અળસીનો વેપાર—અળસીનો કાચો માત્ર મુંબઈ અને કલકત્તા બંદરેથી પરદેશ ખાતે ધણો જાય છે. અળસીનો પ્રથમ વેપાર સન ૧૮૩૨ માં શરૂ થયો. તે સાલમાં ફક્ત દરજત મણુ ખીચી પરદેશ મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. સાર ૧૭૫ દર વર્ષે તેના વાવેતરની સાથે તેની નિકાસ પણ વધતી ગઈ. સન ૧૮૫૦ માં પોણા લાખ મણુ કરતાં પણ વધારે અળસી પરદેશ ખાતે ગઈ હતી. સન ૧૮૮૯ માં ૮૪,૬૦,૦૦૦ હંદ્રવેટ એટલે આસરે ૨,૩૭,૦૦,૦૦૦ મણુ અળસી પરદેશ ગઈ હતી. અહીંથી થયેલી નિકાસ પૈકી મોટે ભાગે તે ઐટલિટનમાં જાય છે. એ સિવાય ફ્રાન્સ, હોલેન્ડ, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, બેલ્જિયમ વગેરે ઠેકાણે પણ અળસી મોકલાય છે. સન ૧૮૮૯ માં એકંદરે અળસીની નિકાસ ૮,૧૨૫,૪૭૫ હંદ્રવેટની હતી.

યુરોપમાં ઘણે ઠેકાણે અળસી વાવે છે, પણ તેનો મુખ્ય ઉપયોગ સણુ ખનાવવામાં કરે છે. રશિયામાં સૌથી વધારે અળસી વાવે છે.

“ ધી એડવર્ડ શિક્ષક સમાજ ” નો વાર્ષિક રિપોર્ટ.

તા: ૬ માહે ઑગસ્ટ સને ૧૯૦૭.

માનવંતા ગહેરખાન પ્રમુખ સાહેબ, અન્ય ગૃહસ્થો અને સમાજના પ્રિય સભાસદો.

“ ધી એડવર્ડ શિક્ષકસમાજ ” નો તા. ૧-૬-૦૬ થી તા. ૩૧-૫-૦૭ સુધીનો નીચે પ્રમાણે આ પહેલવહેલો વાર્ષિક રીપોર્ટ રજુ કરતાં મને બારે આનંદ થાય છે:—

કોના હુકમથી સમાજ સ્થાપન થઈ—(૧) નાગદાર રૂઢ સમીટીના હરાવ નં. ૧૬ તા. ૩૦ માહે જાનેવારી સને ૧૯૦૬ ને અનુસરીને આ સમાજની સંસ્થાપના કરવામાં આવી છે.

સ્થાપન થયાની તારીખ—(૨) આ સમાજની સંસ્થાપના એટલે તેનો જન્મ દિવસ તા. ૨૬ માહે જુલાઈ સને ૧૯૦૭ નો છે.

સમાજનું નામ—(૩) આ સમાજનું નામ પ્રથમ “ શ્રી બોરસદ મ્યુનિસિપલ શિક્ષકસમાજ ” રાખવામાં આવ્યું હતું; પણ તેની પહેલી બેઠક તા. ૨૬ માહે જુલાઈ સને ૧૯૦૬ ના રોજ એટલે જે દિવસ હિંદના માનવંતા નામદાર રોહેનગાહ એડવર્ડનો જન્મદિવસ હતો, તે દિવસે તેની સંસ્થાપના કરવામાં આવી, તેથી તેનું “ શ્રી બોરસદ મ્યુનિસિપલ શિક્ષકસમાજ ” એ નામ જાહેરી “ ધી એડવર્ડ બોરસદ મ્યુનિસિપલ શિક્ષકસમાજ ” રાખવામાં આવ્યું છે.

સમાજનો હેતુ—(૪) આ સમાજનો હેતુ અને ઉદ્દેશ એ છે કે:—

(૧) શાળાઓમાં ચાલતા અનેક પ્રકારના વિષયોમાં ઉત્પન્ન થતી ભૂલકોટીઓનું નિરૂપણ કરવું, તથા—

(૨) પદાર્થપાઠ તથા કિન્ડર્ગાર્ટન જેવા શાળાખાતામાં નવીન દાખલ કરેલા વિષયોનું પ્રીતિપૂર્વક સંશોધન કરવું, તથા—

(૩) જાળકોની શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓની ખીલવણી કરવાને પ્રયત્ન કરવો, તથા—

(૪) નવીન વાચનમાળાના પાઠોમાં ઉત્પન્ન થતી અગવડો દૂર કરવા વિચાર કરવો, તથા—

(૫) નીતિના સમકોર્તુ રદસ્થ સમજવું, એ છે.

કયા વિષયો ચર્ચવાની મના છે—(૫) આ સમાજની મીટિંગમાં સ્વદેશી હીલચાલ, રાજદારી બાબતો અને ધર્મ સંબંધી અગર જેથી ભોક્તાનાં મન ઉઘાડે તેવા વિષયો ચર્ચવા દેવામાં આવતા નથી.

કેળવણી ખાતાને સમાજ હોવાની ખબર આપી છે—

(૬) અત્રેની સ્કૂલખોડે આ સમાજ સ્થાપનામાં આવી છે, એવી ખબર અંગ્રેજી નં. ૨૧૪ તા. ૨૫ માહે માર્ચ સને ૧૯૦૭ થી કેળવણીખાતાના વડા મહેરબાન એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને આપી છે.

સમાજને પોતાના ધારા છે—(૭) સમાર્ત કામ નિર્વિધે સંતોષકારક રીતે ચાલે, તે સારું હોવાપણમરેલા કાયદા કાનુનો ધર્યા છે.

સમાજનો લાભ કોણ લે છે—(૮) આ સમાજનો લાભ મુનિસિપલ શાળાના તમામ શિક્ષકો લે છે; અને તે સિવાય ખીજી શાળાના શિક્ષકો વિદ્યાવિકાસી જનો અને અન્ય ગૃહસ્થોને પણ આ સમાજના ભાગ લેવાને છૂટ છે.

સમાજ કોના પ્રમુખપણા નીચે અને દેખરેખ નીચે ચાલે છે—(૯) સમાજનું કામ દર મીટિંગ વખતે અગાઉથી પસંદ કરી આમત્રણ કરી, બહારથી બોલાવેલા વિદ્વાન, કેળવણીના ઉત્સાહી, અને આજરદાર ગૃહસ્થોના પ્રમુખપણા નીચે ચાલે છે. અને સ્કૂલકમિટિના ખંતીલા કોંસિલર સાહેબો તે કાર્ય ઉપર દેખરેખ રાખે છે. સમાજ અઠવાડીઆમાં માત્ર એકજવાર મળે છે.

સમાજના કામની બાર માસની હકીકત—(૧૦) ગયા બાર માસમાં સમાજમાં ચાલેલા કામકાજની વીગત નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે છે—

મીટિંગોની સંખ્યા ૪૦.

ચર્ચાયેલા વિષયોનાં નામ—પદાર્થ પાઠ, આરોગ્યવિદ્યા, ડ્રાઇંગ, ક્રિન્ડર્ગાર્ટન, રિલ, બૂગોળ, ઇતિહાસ, લેખનકળા, વાચન, કવિતા, વ્યાકરણ, નિબંધ, ગણિત, બાળકેળવણીનો અધ્યયન સાથે સંબંધ, બાળપોથીનું વાચન, પહેલી ચોપડીનું વાચન, કુલ ૧૬.

બોલનાર શિક્ષકોની સંખ્યા ૧૮.

પ્રમુખ તરીકે ખીરાજેલા બહારના ગૃહસ્થોનાં મુખ્યારક નામનું સ્મર-

જી—મિ. દયાગીર ગોહળગીર મ્યુ. સેક્રેટરી, મિ. છોટાલાલ આપુભાઈ પરીખ, મિ. ધનાભાઈ તળસીભાઈ વઢીલ, મિ. લલુભાઈ પ્રેમાનંદ એલ, સી, ઈ., મિ. ગોરધનદાસ આપુજી વઢીલ, મિ. હરખાજી કેશવજી એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલના હેડગાસ્તર, મિ. માણેકલાલ અચરતલાલ પરીખ, મિ. શેરખાનં જીવેખાન અમદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના મુનશી, મી. રેવાશંકર દાદાભાઈ, મિ. વિશ્વનાથ ઘેલાભાઈ, મિ. મણીલાલ છુલાખીદાસ, મિ. મોતીલાલ ગીરધરદાસ વઢીલ, મિ. શામરાવ રાવજી ખેડા જીલ્લાના ખેતીવાડી ખાતાના ક્લાર્ક, મે. રેવરેન્ડ આર હન્ડરસન સાહેબ અને મિ. અરદેસર દરામજી ખીલીમોરીઆ વઢીલ,

જે સદ્ગૃહસ્થોએ આ પ્રમાણે પોતાના દીમતી વખતનો ભોગ આપી સમાજના પ્રમુખરચાને ખીરાજી સમાજ પ્રત્યે દીલસોજી બતાવી છે. તેમનો આ પ્રસંગે અત્યંત ઉપકાર માનીએ છીએ

આ સમાજમાં શિક્ષકની સંખ્યા અને હાજરી બાબત—(૧૨) સમાજમાં શિક્ષકની સંખ્યા ૨૧ છે. રિપોર્ટવાળા વરસમાં દરેક મી. ટિગની સરાસરી હાજરી ૧૭ આવી છે આ સમાજની મીટિંગોમાં આખા વરસમાં ૫ શિક્ષકો વિશેષ વખત ગેરહાજર રહ્યા હતા અને સમાજના રૂલની કલમ ૨૨ પ્રમાણે ગેરહાજર રહેવા બદલ રજા લેવાની પણ બેદરકારી બતાવી છે.

શિષ્યામણના બે બોલ—(૧૨) આ સમાજ સ્થાપવાનો હેતુ ઉપર જણાવેલો છે તેથી એ કામ કરેલું સ્તુતિપાત્ર છે તે વિષે વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી. આવા સ્તુતિપાત્ર કામને દરેક શિક્ષકે ઉત્સાહથી ઉત્તેજન આપી નિભાવવું એ તેમની ખરેખરી ફરજ હતા, કેટલાક શિક્ષકો આ કામને ઉત્તેજન આપવાને બદલે, તે કામ તરફ બેદલી બતાવે છે તે ધણુંજ દિલગીરીભરેલું છે. તેવા શિક્ષકોનાં નામ આ વખતે નહિ આપતાં ફક્ત સૂચનારૂપે મોઘમ ધમારો કરવામાં આવે છે અને મોઘમ ધમારો કરવાનું કાગળ એ છે કે તેઓ પોતાની વર્તણૂક સુધારી સમાજને હવેથી ઉત્તેજન આપતા રહે.

સમાજની મુલાકાત લેનાર—(૧૩) આ સમાજની ખેડા જિલ્લાના મે. ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર વરજરાય સંતોકરાય સાહેબે તા. ૨૨-૧૨-૦૬

ના રોજ મુલાકાત લીધી છે. અને તે વખતે સમાજને શિષ્યામંથુનાં અ-
મૃતમય વચનોથી ઉપદેશ કર્યો છે; તે જદલ તેઓ સાહેબનો ઉપકાર
માનવામાં આવે છે.

સમાજમાં બહારના વ્યાખ્યાન આપનાર—(૧૪) નડીયાદ
હાઈ સ્કૂલના આમિસ્ટ્રેટ માસ્ટર મી. મુળજીભાઈ હરીલાલ ચોકસી એમ.
એ. એઓએ “કિન્ડરગાર્ટનના સિદ્ધાંતો” વિષે તથા “માનસ શાસ્ત્ર અને
કેળવણી એ ત્રિવિધો ઉપર વ્યાખ્યાનો આપી સભાને પોતાની વિદ્વતાનો
લાભ આપ્યો છે. તે જદલ આ સ્થળે તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

કેળવણીનું કોન્ફરન્સ—(૧૫) તા. ૨૨-૬-૦૭ ના રોજ મહેર-
બાન રેસિડેન્ટ ફર્સ્ટ ક્લાસ માસ્ટર ટ્રેટ મિ. નરભેરામભાઈના પ્રમુખપણા
નીચે કેળવણીનું કોન્ફરન્સ બરવાળા આવ્યું હતું, અને તે વખતે મિશન
સ્કૂલના હેડમાસ્ટર મિ. ચોહાન મુળજીભાઈએ ગ્રંથગિતો વિષય બહુ રમુજ
બરેલી રીતે સગમ્ભવ્યો હતો, અને પ્રમુખના વિદ્વતાગરેલા ભાષણોએ
પણ શ્રોતાજનોને અધિક આનંદ આપ્યો હતો. મુખ્ય નિશાળના હે. મા.
હરિલાલે તથા અન્ય નિશાળના મહેતાજી છોટાલાલે પણ એ જુદા વિષયો
ઉપર સારાં વિવેચન કર્યાં હતાં. કેળવણીનું કોન્ફરન્સ બર્યા સખીની વા-
ત મે. એ. ઇ. સાહેબને સ્કૂલ બોર્ડના મહેરબાન ચેરમેન સાહેબે જણાવી
છે, અને આવતા કોન્ફરન્સ વખતે પધારવા આમત્રણ કર્યું હતું. ઉત્તર
આવી ચુક્યો છે. તેમાં તેઓ માહેબ બહાદુરે પધારવા વચન આપ્યું છે.
આશા છે કે તેથી આવતી કોન્ફરન્સ વખતે સર્વને વિશેષ લાભ અને
આનંદ થશે.

(૧૬) આ સમાજના સભાસદ મુનશી મિ. ફેજુમીયાં સાદકમીયાંની
બદલી થવાથી સભાએ એક રિનિયર શિક્ષકઅનુ બોર્યો છે. તેમના વિ-
યોગ માટે સમાજે દિલસોજી બતાવી ઘટિત મન સાથે તેમને સારી દુવા-
ઓ આપી છે.

મેનિક લેન્ટર્નના પ્રયોગો—(૧૭) મ્યુનિસિપાલ સેક્રેટરીએ સમા-
જના સર્વે સભાસદોને મેનિકલેન્ટર્ન (બહુઈમતી) મંગાવી તેની મદદથી
બાળ્ય મકાનોના મહાન પુરષોનાં, પૂત્રોનાં, જંગલોના અને કુદરતી દેખાવો-
નાં ચિત્રો બતાવ્યાં છે.

નવી વાચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૩૧૭ થી)

પાઠ.

પહેલી ચોપડી.

૭ ‘આજે કયું વરસ બેઠું?’ આ છોકરાંઓ સમજે છે કે એકે દિવસે બધાંની વરસગાંઠ આવતી હશે અને સૌને નવાં વર્ષ બેસતાં હશે. એમની આવી અજ્ઞાનતા એજ બાપાને હસી પડવાનું કારણ. માળા દેવતાં ‘ગાંઠ’ આવે સારે માળા પૂરી થઈ ગણાય તેમ આ પણ વરસરૂપી માળાની ગાંઠ, મેર. વરસગાંઠ ક્યારે અને શી રીતે આવે, અને જુદાં જુદાં ગણસેની જુદે જુદે દિવસે આવે છે, તે બધું કારણસહિત સમજાવવું. ‘છોકરાં જન્મવાથી કુટુંબને હર્ષ થાય છે કારણ કે તેઓ સારાં નીકળી કુટુંબની શોભા વધારે એવી તેમને આશા હોય છે, માટે આપણે સારાં ચવાની દ્રવ્ય છે.’ ઇ. નીતિની શિખામણુ જોડવી. જમ્યા પછી મુખવાસ માટે ‘પાન સોપારી’ નો ચાલ છે, તે ન જણતાં બાળકોને જણાવવું.

૮ મોળાઈ—એ શબ્દ બધે વપરાતો નથી. ‘મામાદોઈનાં છોકરાં’ માટે દોઈઆત પણ સાર્વજનિક નથી, તેથી જ્યાં જે શબ્દનો પ્રચાર હોય તે કહીને અર્થ સમજાવવો.

દૂધભાઈ—એકજ ગાનું દૂધ પીને ઉઠ્યા, માટે.

૯ જાણે પંખી કરે કલોલ—પોતે પંખીના રૂપમાં છે. ‘મા પંખીની માફક ખુશી થાય છે’ એવો અર્થ લેવાનો નથી.

ગભરાતી દોડે—મને ગમાડી છતો રાખવાના ઉપાય કરવા સાર. પેટ ભરી ઇ. -હું માંદો તેની ચિન્તાથી સંતોષથી જન્મે નહિ.

૧૦ પ્રત્યેક દેશમાં કે કોમમાં માન આપવાની એકજ રીત કે બાધા હોતી નથી માટે શિક્ષકે તે ધ્યાનમાં રાખી તે બાગની રીત શિખવવી. ભાઈઓ—છોકરાઓને માન આપવાનો શબ્દ છે, તે સમજાવવો, અને ‘નાનાએ મોટા સાથે તેમજ મોટાએ નાના સાથે પણ બિવેકથી વર્તવું જોઈએ’ એ વાત ધ્યાન પર લાવવી.

૧૧ વહાલા કાકા—કુટુંબનાં છોકરાં પૂરે નામ ન લેતાં કેટલાંક કુંડાં લાડનાં, નામ પાડીને સગાંને બોલાવે છે, તેવુંજ આ અને ‘બપો બેન’ છે. શબ્દના અર્થ કદાચ હોય કે ન પણ હોય. અર્થ હોય

તોપણ તે અર્થ ખાતરજ એ નામ પાડે છે એમ સમજવાનું નથી. ખીજા કાકાઓ કંઈ અળખામણા નથી. વહાલા કાકા તેમના ભેગા રમે તેવડા નાના છે. ગદુબાઈ, દતુબાઈ, અંચળખા, એ નાગરિક વ્યક્તિવાચક નામો છે.

રાંદેરી ખોર—રાંદેરમાં પાકતાં. ‘ખારેકી’ ખારેક જેવાં લાંબાં. આ પાકમાં આલેલી વસ્તુઓ પ્રસક્ત બતાવવી. પોંઆ, ધાણા, દળનો લાડુ, વગેરે.

૧૨ દરીઆકિનારાથી જે ભાગ દૂર છે ત્યાંના લોકોને ‘હોડી’ વિશે સંપૂર્ણ ગાન આપવું, હોડી બનાવવી અને તારાવવી.

‘ધીરજ’ નું ટુંકું રૂપ ‘ધીરૂ’ અને ‘કનૈયા’ નું ‘કનુ.’ છે. સદ્ અને તેનો ઉપયોગ શિખવવો.

૧૩ ખંડ—કડકો—કાંચળા કે ચોળા થાય તેવા કાપડના કડકાને ‘ખંડ’ કહે છે. ખંડનો મૂળ અર્થ ‘કડકો’ કે ‘ભાગ’ છે.

માસોખા સારાં છતાં ગંગાની કેળવણી સારી નથી. ‘મણી જેવું થવું પણ ગંગા જેવું નહિ.’ પેાતે બાણવાની મહેનત કરીને પાસ થઈ ઇનામ મેળવવું એ ઠોક, પણ નાપાસ થયા છતા ખીજાને મળેલું ઇનામ પેાતે લેવાની હઠ કરવી એ કંઈ સારો ગુણ નથી એ વાત છોકરાંના ધ્યાન પર લાવવી.

૧૪ હાણુ—હાનિ—નુકસાન.

૧૫ ‘નીકળવાને ફાંફાં મારે છે.’—‘અર્ધાં કોડી દબાઈ હોય અથવા પુરાઈ ગઈ હોય અને છૂટવાને ફાંફાં મારે’ એ અર્થ છે.

(અપૂર્ણ.)

કેળવણીખાતાની ખબરો.

મહેર ખખર.

(મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબના હુકમ નં. ૧૩૨૩ તા. ૨૪-૯-૦૭ નીચે મહેરખાન ઉ. વિ. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમ નં. ૪૯૭૭ તા. ૨-૧૦-૦૭ ઉપરથી).

કેળવણીખાતાની નવી વર્નાકમુલર વાચનમાળાનાં પુસ્તકો તેના પુઠ્ઠા ઉપર છાપેલી કિંમતથી મેળવવાનું કોઈ નિશાળના મહેતાશને સુસ્કેલ પ-

હું હોય તો તેમણે 'મેથર્સ એકમિલન અને કં. લિમિટેડ, મુંબઈ' ને સાંધી મગાવી લેવાં. તેઓ તેમને દસ ટકા કમિશનથી ચોપડીઓ પૂરી પાડવા તૈયાર છે. (મોકલવાનું ખર્ચ જુદું)

મરાઠી, ગુજરાતી, કનેડી અને સિંધી ભાષામાં નીકળેલી નવી વાચનમાળાની યાદી—

બાળપોથી	૦—૨—૬	ચોથી ચોપડી	૦—૭—૦
પહેલી ચોપડી	૦—૨—૬	પાંચમી ચોપડી	૦—૮—૦
બીજી ચોપડી	૦—૩—૬	છઠ્ઠી ચોપડી	૦—૧૦—૦
ત્રીજી ચોપડી	૦—૬—૦	સાતમી ચોપડી	૦—૧૪—૦

(સહી) એકમિલન અને કંપની લિમિટેડ.

પબ્લિશર્સ, મુંબઈ,

જાહેર ખબર.

કુરલા સ્ટેશન સ્કૂલમાં ગુજરાતી ક્લાસ વાસ્તે, એક ટ્રેનિંગ કોર્સે જમાંથી, નવ રૂપિયા અગર બાર રૂપિયાનું સર્ટિફિકેટ મેળવેલા માસ્તરની જરૂર છે જેની આવવાની મરજી હોય, તેણે પોતાના વરિષ્ઠ અધિકારી મારફત અમારા, તરફ અરજ કરવી—પગાર રૂપિયા વીસ તથા લોકલ અલાવન્સ મળશે.

(સહી) N. Dhanjibhai,

ચેરમેન, સ્કૂલબોર્ડ,

કુર્લા મ્યુનિસિપાલિટી.

જોઈએ છીએ.

પહેલા વર્ષમાં પાસ થયેલ ટ્રેન્ડ શિક્ષકો, પગાર રૂ. ૫૬૨; ઉમ્મર જણાવી નીચેના શિરનામે અરજી તરત કરવી.

(સહી) તૈયમઅલી અલીભાઈ
ઓન. સેક્રેટરી મદ્રાસડસની કચેરી.

ગોખલે કૃત ગુણિત ભા. ૩નો ખુલાસો.

તમોમં દિસાખે સંપૂર્ણ ખુલાસો સહિત સમગ્રનેલો એવો, ગુણિતમાં
હોશિયાર અને અતુભવી શિષ્યને હાથે લખાયેલો ગોખલે કૃત ગુણિત
ભાગ ૩નો ખુલાસો. ધા. ૬, ૭, ચડઝેડ, પ્રાવેશિક, મેટ્રીક અને રકુલકા-

મનસની પ્રવૃત્તિમાં બેસતાર હિન્દુવાસને ખાસ જોઈને લગભગ ૩૬૫ પૃષ્ઠનો.
કો. રા. ૦-૧૨-૦૦ ખુણીવાળું બુકસેલરો તમા મહેમદાવાદ દેસાઈ વરજીવન પુર-
મોતમદસ તથા અમદાવાદમાં મીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની તથા પ્રભાશંકર
સ્વીચકર પાસેથી મેળવો કે. સિ. કં. પે. ટકા. મેર્યા મેળવિનરિને શિર.

બી-સી-એનની કુઠું મહેમદાવાદ.

શાળોપયોગી પુસ્તકો.

પદાર્થપાઠ અને દ્રોષંગ, ધા. ૫ મું. ર. ૦-૪-૦, ધા. ૪ મું
ર. ૦-૩-૦, ધા. ૩ મું ર. ૦-૨-૬, ધા. ૨ મું ૦-૨-૩, ધા. ૧ મું
ર. ૦-૧-૬, અને બાળવર્ગ ર. ૦-૧-૦; પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉપ-
યોગી-દિન્ડરગાર્દન પદ્ધતિ ર. ૦-૮-૦, મુંગઈ, મલાકા માટે લાપ-
બદી બુક તરીકે મંજૂર સાદું દ્રોષંગ ધા. ૬ કા. ૭ મા. અને પ્રવે-
શિક માટે ર. ૦-૨-૦. કચ્છ દેશી હિસાબ ભા. ૧ લો ર. ૦-૧-૦,
ભાગ-૨ જોઈ ર. ૦-૨-૦, કચ્છ ખાતે ટાઈટ બુક. મેમરી દ્રોષંગ ફરદે એડ
ર. ૦-૪-૦, સેક્ટર અને થઈ એડ ર. ૦-૧-૦, પ્રેક્ટિકલ બેથ, મેટ્રી
ફરદે એડ ર. ૦-૦-૬, ફીલ્ડ અને કલર દ્રોષંગ ફરદે એડ ર. ૦-૪-૦,
હેલી ચાર-જુદા મુંગઈની રફલ. આઈની દ્રોષંગની પરીક્ષા માટે છે.
દેસી ઉચ્ચમાં બી. તથા મહેમદાવાદ સિલ્હ માં, આસિ. માં રતર દે-
કોલેજ રાજકોટ.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે સખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં સખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું સખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું સખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળાવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય અવકાશો ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓંડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના શૂંચ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઢી આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે; પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે બાકી આતા; પદરના ખર્ચ લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કૉલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગત્ય જગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેમે પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. અધાપત્રનો એમા સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ હીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના ભાવ.

૧.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરા માળ અને તે પછીના અગીઆર માસ સગી કર માસે
૨.	...	કે ગણે માળ પડશે. ૭ માસ માટે
૩.	...	પહેલે મહિને પૂરા માળ, અને પછી
૪.	...	દરેક માસે ૬ માળ લેવાશે.

ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે.

પ્રથમ માસ સગી સાગસાગટ કરો

શાળાપત્રની સાથે હોઈ પણ હુમખિત મહેતવામાં

આપશે નહિ.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ડીસેમ્બર ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ
માસ	૩૫૩-૩૬૧
શિક્ષણસાલ અને શિક્ષણકળા	૩૫૩-૩૬૧
વરચિહૃત પ્રાકૃતપ્રમાણ	૩૬૧-૩૬૬
વાચનમાળાના પ્રમાણ	૩૬૬-૩૬૭
પદાર્થવિજ્ઞાન પ્રવેશિકા	૩૬૮-૩૭૩
ખાળગીત	૩૭૩-૩૭૭
શિક્ષક વર્ગને આપેલાં પ્રશ્નપત્ર	૩૭૮-૩૮૦
નિશાળોનાં ઇનામપત્રક	૩૮૧-૩૮૪

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ:

" યુનાઇટેડ " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વે દક્ષ સ્થાપીત રાખ્યા છે)

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૬ મું.

ડીસેમ્બર, ૧૯૦૭.

અંક ૧૨.

માસ.

શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શિક્ષણકળા—“બુદ્ધિ ખીસવે એવા સ-
પ્રયોજન શિક્ષણમાં બેતો—શિક્ષક અને શિષ્યનો—વિચાર સમાયલો છે તે —

જેઓ મે. ડીપુટી-એજ્યુ-ઈન્સપેક્ટરો તથા ખીજ એવા અધિકારી
સાહેબોની મારફત ગુજરાત શાળાપત્ર મંગાવતા નથી પરંતુ પરબામાં મંગાવે છે
તેઓની તરફથી તા. ૧૫ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૮ સુધીમાં લવાજમ આપ્યા
સિવાય આવતા વરસથી શાળાપત્ર મોકલવામાં આવશે નહિ.

K. P. Trivedi,

એડિટર.

—ચુક નાના રાખવા રાખવના તમ્મ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને શિષ્યે
તે બાબત શીખવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જ્યાંસુધી બંને એ એક-
જ બાબતમાં એકાગ્ર નથી સાંસુધી શિષ્ય શીખ્યો નથી અને શિક્ષકે
ઈર્ષ શિખવ્યું નથી.” ડૉક્ટર ટ્રગલવક્ટ શિક્ષણ વિષે બાપણો.

ઉપર ઉપરથી જોતાં આ પ્રસિદ્ધ શિક્ષણશાસ્ત્રીના બાપણના ઉપલા
ઉતારામાં ધણું મૂલ હોય એમ માલમ પડશે. પરંતુ વિચાર કરતાં માલમ
પડશે કે શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ ઉતારામાં સંક્ષેપમાં આવી જાય છે.
જૂના વિચાર પ્રમાણે શિષ્યના મનમાં હકીકતો બરબી એજ શિક્ષણ મ-
નાવું. પરીક્ષાના પરિણામ પ્રમાણે શિક્ષકને સરકાર તરફથી મદદ મળતી

તેથી નેમ અને નેમ શિષ્યને પરીક્ષાનાં વિષય ગોખાવી તેવાર રાખવાથી ન શિક્ષક કૃતાર્થ થયો એમ સમજતો. આધુનિક વિચાર પ્રમાણે શિષ્યનું મન કેળવી તેની સાહકશક્તિ વધારવી એજ ખરા શિક્ષણનો ઉદ્દેશ છે.

- ધણાખરા શિક્ષકો કેવળ વ્યાખ્યાનપદ્ધતિનોજ પ્રયોગ કરે છે. તેઓ વ્યાખ્યાન કર્યાજ નાચ છે. પણ તેમાંનું કેટલું છોકરાઓનાં મનમાં ઉતર્યું છે તે પ્રશ્ન પૂછી જાણવાની દરકાર કરતા નથી. આથી ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે શિક્ષક અને શિષ્ય જંતેનો પરસ્પર પ્રયત્ન ન હોવાથી શિક્ષણ વિફળ થાય છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે કેવળ વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ નિરુપયોગી અને નિષ્પ્રયોજક છે. ધણાખરા શિક્ષકો ઇતિહાસ કે ભૂગોળ જેવા વિષયોમાં કેવળ વ્યાખ્યાન કર્યાજ નાચ છે ને પ્રશ્નો પૂછે છે તો જોમાં બાએજ વિચાર કરવો પડે એવા પૂછે છે. આથી ઉજડ કે ખારી જમીન પર પડેલા ખીજની પેઠે શિક્ષણ નિષ્ફળ થાય છે. જરૂર જેટલું વ્યાખ્યાન કરતી વખતે પણ વચ્ચે વચ્ચે પ્રશ્ન પૂછવા જોઈએ કે છોકરા લક્ષ આપે છે કે નહિ તે સમજાય. વળી ઇતિહાસ જેવા વિષયમાં લાંબા ઉત્તર દેવા પડે એવા પણ પ્રશ્નો કવચિત્ રચાયત્ પૂછવા જોઈએ કે છોકરાઓને સંબંધ-પૂર્વક લાંબું બોલવાની ટેવ પડે અને તેમના બાષાશાનમાં વધારો થાય, તેમજ તેમની વિવરણશક્તિ કેળવાય. શિષ્યને યોગ્ય રીતે પ્રશ્ન પૂછવાનું પરિણામ એ થાય છે કે તે શિક્ષકને પ્રશ્ન પૂછે છે અને તે ચર્ચા એટલે શિક્ષણ ફળાભૂત થયું સમજવું; કેગકે શિષ્યને વિચાર કરવાની ટેવ પડે છે અને તેની શોધકૃતિ તે શાનતૃષ્ણા પ્રેરાય છે.

આધુનિક કેળવણીમાં શિષ્યની વિચારશક્તિ કેળવવી એ મુખ્ય ઉદ્દેશ ગણાય છે અને તેને સાદુ પદાર્થપાઠનો નવીન વિષય દાખલ કર્યો છે. એ વિષયનો હેતુ આવલોકનશક્તિ કેળવી વિચારશક્તિને ઉત્તેજવાનો છે. પદાર્થપાઠ એવી રીતે શિખવવા જોઈએ કે તે 'હકીકતપાઠ' કહેવાવાને જાહેરે 'અવલોકનપાઠ' કહેવાય. અર્થાત્, પદાર્થને લગતી હકીકત કહી જવાને બદલે અવલોકનશક્તિ કેળવી તે હકીકત છોકરાઓ પાસે દાખવી એ પદાર્થપાઠનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. તેઓ જાતમહેનતથી જે જ્ઞાન મેળવે છે તે ચિરસ્થાયી થાય છે, જો તેમને રસ હત્યન થયે તો જે જો-

શે, સાંભળશે કે શીખશે તે લાંબો વખત યાદ રાખવામાં શ્રમ પડશે નહિ. સ્મરણશક્તિ વિશે વિવેચન કરીએ તો અગાઉની શૈલીમાં જેમ તેના પર અયોગ્ય દગાણુ કરવામાં આવતું તેમ સાંપ્રત શૈલીમાં તે તરફ અયોગ્ય અનાદર દર્શાવવામાં આવે છે, પણ યોગ્ય રીતે જીવન નિર્ગમન કરવા માટે જાળકની સર્વ શક્તિ કેળવવી એ કેળવણીનો હેતુ છે અને એ હેતુ પાર પાડવા માટે સ્મરણશક્તિ ધણી આવશ્યક છે; તેટલા સાથે સ્મરણશક્તિ પરિપૂર્ણ રીતે કેળવવી એ શિક્ષકે મુખ્ય કર્તવ્ય સમજવું જોઈએ. સર્વ વિષયમાં મધ્યમ માર્ગ જાણી ઉત્તમ હોય છે અને તેજ પ્રમાણે આ જાળતમાં પણ મધ્યમ સરણિ અદ્યક્ષ કરવી યુક્ત છે. સમજાવ્યા વગર જોખાથી સ્મરણશક્તિ પર જોએ મૂકવો એ અઠિચિત્કર-વૃથા છે એટલુંજ નહિ પણ હાનિકર પણ છે; તેમજ સ્મરણશક્તિનો અનાદર કરવો કે નિંદવી એ પણ એટલુંજ નુકસાનકારક છે. સમજ્યા પછી ધણી વસ્તુઓ યાદ રાખવાની જરૂર છે. આંકના કોડા, વ્યાકરણનાં સૂત્રો, ગણિતનાં નિયમોનાં સંક્ષિપ્ત રૂપો (ફોર્મ્યુલા), ઉત્તમ કવિઓનાં ઉત્તમ લાલિલયુક્ત અને રસયુક્ત કાવ્યો વગેરે સ્મરણમાં રાખવાથી ગણિત અને જાણ કે સાહિત્યના વિષયમાં જ્ઞાન મેળવવું મુશ્કેલ થાય છે, તેમજ સ્મરણશક્તિ કેળવાય છે. વળી સ્મરણ વગર અનુમાન પણ થાય નહિ અને અનુમાન વગર જ્ઞાનનો સંગ્રહ ઘણો અધુરો રહે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી યોગ્ય નિયમોનું જ્ઞાન મેળવાય છે. ઘણા વિષયોના જ્ઞાનમાં અનુમાનનું કામ પડે છે અને તે અનુમાન વ્યાપ્તિજ્ઞાનના સ્મરણ વિના પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. આ પ્રમાણે સ્મરણશક્તિ ધણીજ પ્રયત્ન શક્તિ છે ને તે કેળવવા તરફ શિક્ષકે પૂરતું લક્ષ આપવું જોઈએ. એ વિશે શાળાપત્ર પુ. ૪૩ પૃ ૧૦૫-૧૧૦ માં વિવેચન કર્યું છે એટલે અત્ર વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. વળી એ પણ લક્ષમાં રાખવાનું છે કે સ્મરણશક્તિ જરોજર કેળવવી હોય તો દરેક પ્રસંગે પ્રત્યક્ષ પદાર્થ દર્શાવીને શિખવવું નહિ, યોડોક અવવાસ થયા પછી પદાર્થ વગર જાળકને વિચારવાની ટેવ પાડવી. આરંભમાં મણકા, લખોટા વગેરે મૂર્ત પદાર્થદ્વારા સમ્પાદ્ધ જ્ઞાન આપવું. પરંતુ સમજવાની શક્તિ આવે એટલે એ પદાર્થો વગર વિચાર કરવાની ટેવ પાડવી.

વાચનના વિષયમાં વિચારશક્તિ જેવી કેળવવી જોઈએ એવી કેળવણી.

તી નથી, વાચન પરથી બાળક જે વાંચે છે તે સમજે છે કે નહિ તે તરત જણાઈ જાય છે. અક્ષરજ્ઞાન થયું હોય છે એટલે માત્ર શબ્દો ઉ-
કેલવા કે રપટ ઉચ્ચાર કરવા કે યોગ્ય સ્થળે આટકવું તેનું નામ વાચન
નથી. જ્યાંસુધી લખાણનું તાત્પર્ય સમજ્યા વગર વાંચે સાંસુધી યોગ્ય
વાચન થાયજ નહિ. અન્યકારનું હાર્દ સમજી યોગ્ય શબ્દ પર ભાર મૂકી
ભાવપૂર્વક વંચાય તોજ યોગ્ય રીતે વાંચ્યું કહેવાય. શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરાવવા
ને યોગ્ય વિરામસ્થળે વિરામ લેતાં શિખવવું એ શિક્ષકે પ્રથમ કરવાનું છે;
પરંતુ એટલું થયું એટલે પોતે કૃતાર્થતા માનવાની નથી. યોગ્ય પ્રશ્નો
પૂછી પાઠનું તાત્પર્ય સમજાવવા પ્રયત્ન કરવો. એમ કરવાથી રસ ઉત્પન્ન
થશે એટલે પાઠનો વિષય છોકરાના સમજાવામાં આવશે અને વિષય સમ-
જાયો એટલે ભાવપૂર્વક વાંચનું અર્થ પડશે નહિ.

ધણા વિષયોમાં આનેદી શિક્ષકને રમુછ રીતે શિક્ષણ આપવાનો
પ્રસંગ ગળશે. એમ રમુછ રીતે શિખવવાથી કે હાસ્ય ઉત્પન્ન કરવાથી
કંઈ શિક્ષકની પ્રતિષ્ઠા ઘટતી નથી, પરંતુ એથી ઉલટું એમ શિખવવામાં
ગૌરવ જાળવવામાંજ શિક્ષકની ચાતુરી રહેલી છે. પ્રસંગે પ્રસંગે શિખવ-
વામાં હાસ્ય ઉત્પન્ન કરવાથી વિષયમાં રસ ઉત્પન્ન થાય છે અને રસ ઉત્પ-
ન્ન થયો એટલે શિક્ષકનું કાર્ય ધણે અંશે સફળ થયું સમજવું; કેમકે રસ
ઉત્પન્ન થશે એટલે જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે દિન પર દિન તૃબ્ધા વધતી
જશે. વિષયમાં રસ ઉત્પન્ન કરવો એજ શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે અને એ જો
તે બરોબર કરી શકે તો તે ઉત્તમ પ્રતિભા શિક્ષક કહેવાય એ નિર્વિવાદ
છે. શાળા છોડ્યા પછી કોઈ પણ વિષયમાં શિખ્યને રસ ઉત્પન્ન ન થયો
હોય ને તેને કેળવવા તરફ તેનું લક્ષ ન જતું હોય તો ધણે બાજે શિક્ષ-
ણમાંજ ખામી છે એમ સમજવું. એવો શિક્ષક જલે પરીક્ષાના પરિણામ
દેખે ટકા કે સોએ સો ટકા લાવી પરીક્ષકનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરે કે લોકમાં
નામના મેળવે; પરંતુ તે ઉત્તમ શિક્ષક કહેવાય નહિ. એવા પુરુષને ઉત્તમ
જાણાવનાર કે પરીક્ષા પાસ કરાવનાર-અંગ્રેજીમાં જેને ' ક્રાય ' કહે છે
તે-કહી શકાય; પરંતુ એને ઉત્તમ શિક્ષક કહેવો એ તો શિક્ષણની મશ્કરી
કરવા જેવું છે. ગમે તે એક પણ વિષય-જે પોતાને રુચિકર હોય તેમાં
પણ રસ ઉત્પન્ન થાય એવા સંસ્કાર જે શિક્ષક પાડી શકે તેજ ઉત્તમ

શિક્ષક, અને જે શિક્ષણથી શાળા છોડ્યા પછી પણ શિષ્યને અમુક કોઈ પણ વિષય કેળવવા તરફ જીવનપર્યંત પ્રેમ જાતી રહે તેજ ઉત્તમ શિક્ષણ. એવા શિક્ષક પરીક્ષામાં ઉત્તમ પરિણામ લાવવાની ક્ષુદ્ર ને સંકુચિત દૃષ્ટિથી શિક્ષણ આપતા નથી. તેઓ તો તે વિષયમાં શિષ્યને તન્મય બનાવવા તત્પર રહે છે અને તેમ થાય છે સારેજ સંતુષ્ટ થાય છે.

વળી પ્રત્યેક શિષ્યની પ્રકૃતિ જાણ્યા વગર શિક્ષણ આપવું નિષ્ફળ જાય છે એ પણ યાદ રાખવાનું છે. હાલના સમયમાં માનસશાસ્ત્ર શિક્ષણ-શાસ્ત્રનું અંગ ગણાય છે તે યુક્ત છે. પરંતુ માનસશાસ્ત્રનું કેવળ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન જાસ નથી. શાસ્ત્રીય જ્ઞાન મેળવી તેને અનુભવમાં મૂકવાની જરૂર છે. આને માટે શિષ્યવર્ગની દરેક વ્યક્તિના ગનતો અભ્યાસ કરવો જરૂરનો છે અને એ કામ જેમ વર્ગ નાનો તેમ ઉત્તમ રીતે થઈ શકે છે. એ જ્ઞાનને અભાવેજ ધણા માની શિક્ષકો પોતાના કામમાં નિષ્ફળ ગયા છે. ‘શિક્ષક અને શિષ્ય’ વિષેના એક પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે ધણા વિદ્વાન્ શિક્ષકો પોતાનું કામ બરોજર કરી શક્યા નથી તેનું કારણ કે તેઓ શું શિષ્યવર્ગ એ સારી પેઠે જાણતા હતા, પરંતુ જેમને શિષ્યવર્ગ તેમની શક્તિનું તેમને અજ્ઞાન હતું. જ્યાંસુધી શિષ્યની શક્તિનું શિક્ષકને જ્ઞાન નથી, જ્યાંસુધી શિષ્યની સ્થિતિમાંજ પોતે હોય એમ તે સમજી શકતો નથી અને જ્યાંસુધી શિષ્યને શું સમજવું અપડે પડશે અને તે કેવા સ્વરૂપમાં તેના મોં આગળ મૂકવાથી તે તેમને સુગમ પડશે તેનું તેને જ્ઞાન નથી. જ્યાંસુધી તે ગમે તેવો માની હોય તોપણ તે ઉત્તમ શિક્ષક થઈ શકશેજ નહિ તેનું જ્ઞાન તેને ગદ્દ કરવાને બદલે હાનિકારક થઈ પડે છે. પ્રોફેસર પેઈન કહે છે કે ‘અમુક વિષયમાં પારંગત થયેલા શિક્ષક પોતાના જ્ઞાનની પરિપૂર્ણતા અને પ્રૌઢતાને લીધેજ તે વિષયનું જ્ઞાન ખીજીને આપવામાં અસમર્થ થાય, તેનું મન હમેશા જ્ઞાનના સિખર ઉપર રહે છે તથા તેની તળેટી પર પરિશ્રમ કરનારાં જાળકોની સાથે તેની સગબાવના થતી નથી. પોતાના ઉચ્ચ પ્રદેશથી નીચે ઊતરી તેમના પરિશ્રમ અને અન્તરાયોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી તે નિવારણ કરવા મથન કરવું તેને ધણું વિકટ થઈ પડે છે. પરિણામ એ થાય છે કે વિદ્વાન્ છતાં પણ એવો શિક્ષક બાળસ્વભાવના અજ્ઞાનને લીધે પોતાના કાર્યમાં નિષ્ફળ થાય છે.’

યુક્ત છે. તે માત્ર પોતાનો કાળક્ષેપ કરે છે, તનદુરસ્તી બગાડે છે તે દે-
શનું નિકન્દન કરે છે. આવી સ્થિતિમાંથી છૂટવું તેમજ છોકરાંને મુક્ત
કરવાં એ તેનો ધર્મ છે. આ બાબત વિષે થોડીક સાદી સૂચના નીચે લ-
ખી છે. તેપર લક્ષ આપવાથી લાભ થશે:—

૧ તમારા નિયમો પ્રથમ તમે પાળો એટલે શિષ્યવર્ગ પણ તે પાળશે.

૨ નિયમો યોગ્ય કાઢો. દૃષ્ટાન્ત વિશેષ દર્શાવો.

૩ જે નિયમ પળાવી ન શકાય એવો કદી પણ કાઢવો નહિ.

૪ બધા હુકમ સ્પષ્ટ બાધમાં કરવા.

૫ હુકમો એક પછી એક બહુ ઝડપથી કદી કરવા નહિ.

૬ હુકમો તે નિયમો તરત માન્ય થાય તે માટે સાવધ રહો. એ
કદી ભૂલવું નહિ.

વળી આપણા શિષ્ય આપણા પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે એવી રીતે
આપણે તેને કેળવવા જોઈએ. ખુશામતની ટેવને અતિશય વખોડી કાઢો,
પરંતુ તમે તેમનું હિત જાળવો છો અને તેમનું અકલ્યાણ તમારે હાથે
થવાનું નથી એવો તેમનો વિશ્વાસ સંપાદન કરો.

સત્ય પર પ્રેમ અને અસત્ય પર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરો. અસત્ય બો-
લનાર છોકરાંને સખત શિક્ષા કરતાં લગાર પણ અચકાશો નહિ. ઘણા
શિક્ષકો આ બાબતમાં ભૂલ કરે છે અને બાળકોને અસત્ય બોલવાના ધ-
ણા પ્રસંગ આપે છે. બાળપણમાં સત્ય બોલાવવા તરફ શિક્ષકો જોઈએ
તેટલું ધ્યાન નથી આપતા તેથી કેટલાં બધાં અસત્ય પરિણામ નીપજે
છે! આપ્રમાણિકપણું જૂઠા દસ્તાવેજ કરવા, જૂઠી સાક્ષી પૂરવી, પૈસા
ઉચાપત કરવા અને એવા ઘણા ધોર અપરાધો બાળપણની અસત્ય બો-
લવાની ટેવનાં પરિણામરૂપ છે. જે તેમને તેમના માબાપોએ તેમજ શિ-
ક્ષકે અસત્ય બોલતાં વાર્યાં હોત તો આવાં પરિણામ કદી ન આવત. પરંતુ
બાળપણમાં દુષ્ટ ટેવને માબાપ કે શિક્ષક અટકાવતાં નથી, તેથી કાલક્રમે
તે અતિપ્રચલિત થાય છે અને આરંભમાં બાળકમાં તેને દૂર કરવાનું સામ-
ર્થ્ય હોય છે, પરંતુ ધીમે ધીમે તેનું જોર વધી તે એટલી બધી પ્રચલિત
થાય છે કે તે તેનો ગુલામ બને છે. પછી ઇચ્છે તોપણ તે દુષ્ટ ટેવ
દૂર કરવાની તેનામાં શક્તિ નથી અને પરિણામ ધણીજ અવાર્ય અને

હાનિકારક થાય છે. આ હુપરથી સમજશે કે આજકાલે નીતિમાન કરવાં એ પ્રથમ માળાપની અને શાળામાં દાખલ થવા પછી તેટલીજ શિક્ષકની ધરણ છે, અને એ ધરણ અદા નહિ કરે તો તેઓ ઈશ્વરની નજરમાં ધોર અપરાધી ગને છે અને એ મહાપાતકર્તાથી તેમની મુક્તિ થવી અશક્ય છે. આશા છે કે માળાપ અને શિક્ષકો પોતાની પવિત્ર ધરણ સમગ્ર બાળકની બુદ્ધિ કેળવવા કરતાં પણ હૃદય કેળવવા તરફ વિશેષ સક્ષ આપશે અને કદી પણ તેમને અનીતિને માર્ગે જવા દેશે નહિ. તેમજ સસ માગમાંથી સવમાત્ર પણ પ્રચલિત થવા દેશે નહિ. તથાસ્તુ.

વરરુચિકૃત પ્રાકૃતપ્રકાશ.

(સાંધણુ ૫૪ ૩૩૭ થી.)

ત્રેસ્તિઃ ॥ ૫૫ ॥

ત્રિશબ્દસ્ય 'સુપિ પરતઃ તિઇત્યાદેશો ભવતિ' ॥

તીર્હિં । તોસુ ॥ ત્રિભિઃ । ત્રિપુ ॥

ત્રિ શબ્દને સુપ્ (વિભક્તિ પ્રસયો) પર છતાં તિ એવો આદેશ થાય છે.

તીર્હિં=ત્રિભિઃ ત્રણ વડે (તૃ ૦ ૧૦ ૫૦).

તોસુ=ત્રિપુ ત્રણમાં (સ૦ ૧૦ ૫૦).

સુભિસુપ્સુ દોર્થઃ ॥ ૫૬ ॥ ૧૮ આ સ્ત્ર પ્રમાણે મિસ્ (તૃ ૦ ૧૦ ૫૦), ને સુપ્ (સ૦ ૧૦ ૫૦) પ્રયોગ પર છતાં તિનો ફ દોર્થ થાય છે.

તિણિ જશ્શસ્મ્યામ્ ॥ ૫૬ ॥

ત્રિશબ્દસ્ય જશ્શસ્મ્યાં સહ તિણિ ઇત્યાદેશો ભવતિ ॥

તિણિ આગદા ॥ તિણિ પેક્ત્વ ॥ ત્રય આગતાઃ । ત્રીન્ મેક્ત્વ ॥

૧. સુપિ પરતઃ એટલું જ માં નથી. ૨. ભવતિ પછી સુપિ પરે છે. ક.

ત્રિ શબ્દનો જસ્ (પ્ર૦ ૧૦ વ૦) ને શસ્ (દ્વિ૦ ૫૦ વ૦) પ્ર-
સયો સાથે તિણિ એવા આદેશ થાય છે. *

તિણિ આગદા=ત્રય આગતાઃ ત્રણ આગ્યા

આદિ તિણિ પ્ર૦ ૫૦ વ૦ છે.

તિણિ પેક્ષ=ત્રીન્ પ્રેક્ષસ્વ ત્રણને બે

આદિ તિણિ દ્વિ૦ ૧૦ વ૦ છે.

દ્વેદુવે દોણિ વા ॥ ૫૭ ॥

દ્વિશબ્દસ્ય જશ્શસ્મ્યાં સહ દુવે દોણિ इत्येताવાदेशौ भवतः ॥

દુવે કુળંતિ । દોણિ કુળંતિ ॥ પક્ષે દો કુળન્તિ ॥ દ્વૌ કુરુતઃ ॥

દુવે પેક્ષ । દોણિ પેક્ષ ॥ પક્ષે દો પેક્ષ ॥ દ્વૌ પ્રેક્ષસ્વ ॥

દ્વિ શબ્દના જસ્ (પ્ર૦ ૫૦ વ૦) ને શસ્ (દ્વિ૦ ૫૦ વ૦) સાથે

દુવે ન દોણિ એવા આદેશો થાય છે

દુવે કુળંતિ ૩ દોણિ કુળંતિ=દ્વૌ કુરુતઃ બે કરે છે ૫૭ ૫૪ મ.

પ્રમાણે દો ૫ણ થાય છે દો કુળંતિ બે કરે છે .

દુવે પેક્ષ, દોણિ પેક્ષ, દો પેક્ષ=દ્વૌ પ્રેક્ષસ્વ બેને બે

ચતુરશ્ચત્તારો ચત્તારિ ॥ ૫૮ ॥

ચતુર્શબ્દસ્ય જશ્શસ્મ્યાં સહ ચત્તારો ચતારિ इत्येताવાदेशौ भवतः ॥

ચત્તારો ચત્તારિ પુરિસા કુળંતિ ॥ ચત્તારો ચત્તારિ પુરિસે

ક્ષ્વ ॥

ચતુર્ શબ્દના જસ્ (પ્ર૦ ૧૦ વ૦) ને શસ્ (દ્વિ૦ ૫૦ વ૦)

પ્રસયો સાથે ચત્તારો ને ચત્તારિ એવા આદેશો થાય છે

ચત્તારો ચત્તારિ પુરિસા કુળંતિ=ચાર પુરુષો કરે છે.

ચત્તારો ચત્તારિ પુરિસે પેક્કલ=ચાર પુરુષોને એ.

एषामामो ण्हं ॥ ५९ ॥

एषां द्वित्रिचतुःशब्दानामामः स्थाने ण्हं इत्ययमादेशो भवति ॥

दोण्हं धणं । तिण्हं धणं । चतुण्हं धणं ॥

દ્વિ, ત્રિ અને ચતુર શબ્દોને આમ્(૫૦ ૧૦ ૧૦)ને સ્થાને ણ्हં એવો અદેશ થાય છે.

दोण्हं धणं=भेनुं धनः तिण्हं धणं=तथ्यनुं धनः

चतुण्हं धणं=चारनुं धन.

शेषो ऽदन्तवत् ॥ ६० ॥

शेषः सुबिधिरदन्तवद्भवति । अकारान्ताद्भिसो हिं इत्ययमादेश उक्त इकारोकारान्तादापि भवति ॥ अग्गीहिं । वाऊहिं ॥ एवं मालांहिं । णईहिं । वहूहिं ॥ अग्गिस्स । वाउस्स ॥ अग्गीदो । वाऊदो । अग्गीदु । वाऊदु ॥ एवं दोहिं तीहिं चऊहिं ॥

શેષ સુબિધિ (શાકાના વિખડિત પ્રલયો પર છતાં વિધિ) અકારાન્તમાં થાય છે તેમ થાય છે.

अकारान्तथी भिस्(५० १० १०) नो हिं ओ आदेश कबो छे (जुओ भिसो हिं ५ । ५) ते इकारान्त ने उकारान्तथी पथु थाय छे. ओ रीते अग्गीहिं वाऊहिं ३पो थाय छे. ओअ प्रभाजे मालाहिं, णईहिं, वहूहिं ३पो पथु थाय छे.

अकारान्तथी ङस्(५० ओ० १०) नो स्तो ओआदेश कबो छे (जुओ स्तो ङस्: ५ । ८) ते पथु इकारान्त ने उकारान्तने थाय छे. अग्गिस्स, वाउस्स ३पो ओ रीते थाय छे.

ओअ રીતે અગ્ગીદો, અગ્ગીદુ, વાઝદો, વાઝદુ ૩પો ૫ । ૬ ૫૦ પ્રમાણે થાય છે. ઙસ્ ને સ્થાને ઓ થતો નથી (૬૧ જુઓ.)

એ રીતે દોહિં તીહિં ચઝહિં રૂપે। યાય છે.

ન ઢિઢસ્યોરેદાતૌ ॥ ૬૧ ॥

ઇકારોકારાન્તાનાં ઢિઢસ્યોરદન્તવદ્ એકારાકારૌ ન ભવતઃ ॥

અગ્નિમ્મિ । વાઝન્મિ ॥ અગ્નીદો । વાઝદો ॥ અગ્નીદુ । વા-

ઝદુ । અગ્નીહિ । વાઝહિ ॥

ઇકારાન્ત ને ઉકારાન્તને ઢિ (સં એં વં) ને ઢસિ (પં એં વં) પર છતાં અકારાન્તને યાય છે તેમ એકાર ને આકાર થતા નથી.

૬ । ૬ પ્રમાણે ઢન્ ને સ્થાને અકારાન્તમાં આ યાય છે તેમ ઇકારાન્ત ને ઉકારાન્તમાં થતો નથી.

૬ । ૯ (હેરેમ્મી) પ્રમાણે ઢિને સ્થાને અકારાન્તમાં એ આદેશ યાય છે તે ઇકારાન્ત કે ઉકારાન્તમાં થતો નથી

અગ્નિમ્મિ (અગ્નિમાં), વાઝન્મિ (વાયુમાં); અગ્નીદો કે અગ્નીદુ કે અગ્નીહિ (અગ્નિથી), વાઝદો કે વાઝદુ કે વાઝહિ (વાયુથી).

ए भ्यसि ॥ ६२ ॥

નેત્યનુવર્ત્તે । ભ્યસિ પરત્ત ઇકારોકારાન્તયોરદન્તવદેત્વં ન ભવતિ ॥

ન એની પૂર્વ સૂત્રમાથી અનુવૃત્તિ કરવાની છે. ભ્યસ્ (પં એં વં) પર છતાં ઇકારાન્ત ને ઉકારાન્તને અકારાન્તની પેઠે એકાર થતો નથી.

૬ । ૧૨ 'एच सुप्यङिङ्सोः' એ સૂત્ર પ્રમાણે ઢિ (સં એં વં) ને ઢન્ (પં એં વં) સિવાય સુપ્ (વિભક્તિ પ્રત્યયે) પર છતાં અકારાન્તના અકારને એકાર યાય છે. ચકારથી દીર્ઘ પણ યાય છે, આથી વચ્છના પં એં વં નાં રૂપે 'ભ્યસો હિંતો સુંતો' ૬ । ૭ પ્રમાણે ભ્યસ્ના હિંતો ને સુંતો આદેશ થઈ વચ્છેહિંતો, વચ્છેસુંતો, વચ્છાહિંતો, વચ્છાસુંતો (સૂત્રમાં ૬ । ૧૨ માં ચકાર છે તેથી દીર્ઘ થઈ) યાય છે. ઇકારાન્ત ને ઉકારાન્તમાં એ એકાર થતો નથી; તેથી

અગોહિતો કે અગોમુંતો (૧૦ ૫૦ ૧૦) ને વાઝહિતો કે વાઝ-
મુંતો રૂપો થાય છે.

દ્વિવચનસ્ય વહુવચનમ્ ॥ ૬૩ ॥

સર્વોસાં વિભક્તીનાં સુપાં તિઙ્ગં ચ દ્વિવચનસ્ય વહુવચનં પ્રયો-
ક્તવ્યમ્ ॥

વૃક્ષૌ । વચ્છા ॥ વૃક્ષાભ્યામ્ । વચ્છેહિં । વચ્છાહિતો ॥ વૃક્ષયોઃ ।
વચ્છાણ । વચ્છેસુ ॥

‘તિઙ્ગો યથા ॥ તિષ્ઠતઃ । ચિટ્ઠંતિ ॥ સર્વં વિભક્તિના સુપ્ (વિભ-
ક્તિપ્રસયો) ને તિઙ્ (કાળવાચક પુરુષપ્રસયો) ના દ્વિવચનને સ્થાને
બહુવચન પ્રયોજવું,

વૃક્ષૌ પ્ર. ને દ્વિ. ૧૦ ૫૦ ૧૦ ને સ્થાને વચ્છાનુપ્ર. ને દ્વિ. ૫૦
૧૦; વૃક્ષાભ્યામ્ ૧૦ ને ૫૦ ૫૦ ૧૦ (૨૦ પ્રાકૃતમા જયી જુઓ સ્વ
૬૪) ને સ્થાને વચ્છેહિં (૧૦ ૫૦ ૧૦) ને વચ્છાહિતો, વચ્છામુંતો,
વચ્છેહિતો, વચ્છેમુંતો (૫૦ ૫૦ ૧૦), વૃક્ષયોઃ (૫૦ ને સં. દ્વિ.
૧૦) ને સ્થાને વચ્છાણ કે વચ્છાણં (૫૦ ૫૦ ૧૦) ને વચ્છેસુ (સં.
૫૦ ૧૦) થાય છે

તિઙ્ના (કાલવાચક પુરુષપ્રસયોના) દાખલા તિષ્ઠતઃ (તે બે બાબા રહે છે)
ને બદલે ચિટ્ઠંતિ (બહુવચન) વપરાય છે

ચતુર્થ્યાઃ પઠી ॥ ૬૪ ॥

ચતુર્થીવિભક્તેઃ સ્થાને પઠીવિભક્તિર્ભવતિ ॥

૧. એવમુદાહાર્યમ્ । યથાસંભવં અંતિ હત્યોમો પુતે વહુવ-
ચનસ્ય સ્યુઃ । એવં દ્વિવચનસ્ય ત એવ સ્યુઃ । ભવંતિ । હોંતિ । હુવં-
તિ इत्यादयः ८.

‘વમ્હણસ્ત દેહિ । વમ્હણાણ દેહિ ॥ બ્રાહ્મણાય દેહિ । બ્રાહ્મણે-
ભ્યો દેહિ ॥

અર્થાં વિભક્તિતે રથાને પશી વિભક્તિ યા.ય છે.

બ્રાહ્મણાય (અં) દેહિ ને બદલે વમ્હણસ્ત (પં) દેહિ (બ્રાહ્મણને
આપ); ને બ્રાહ્મણેભ્યો (અં) દેહિ ને બદલે વમ્હણાણ (પં) દેહિ (બ્રા-
હ્મણોને આપ) યા.ય છે

દ્વિ	ત્રિ	ચતુર્
૩૦ દુવે, દોણિ, દો	તિણિ	ચતારો
૬૦ દુવે, દોણિ, દો	તિણિ	ચતારિ
૮૦ દોહિં	તોહિં	ચઝહિં
૫૦ દોહિંતો, દોમુંતો	તોહિંતો, તોમુંતો	ચઝહિંતો
૫૦ દોણં	તિણં	ચતુણં
૫૦ દોમું	તોમું	ચતૂમું

इति वररुचिकृतै प्राकृतप्रकाशे सर्वनामपरिच्छेदः पष्ठः ॥

વરરુચિકૃત પ્રાકૃતપ્રકાશમાં સર્વનામનો છઠો પરિચ્છેદ સમાપ્ત ॥ ૬ ॥

નવી વાચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા

(સાધણ પૃષ્ઠ ૩૫૧ થી)

૧૬ ‘ એન ઘેન દીવાધેન ’ ‘ શુલ શુલ આગળી ’ ‘ દાઈનો ઘોડો ’ વ-
ગેરે પ્રાન્તપરત્વે જુદે જુદે નામે જોળખાતો એક જ રમત છે.

રમવાની રીત—એક છોકરી એક પગથાઆ ઉપર બેસે; જોતે માથે ઘાવ હોય તે તેના જોળામાં માથુ મૂકી આખો બંધ કરી પીઠ ખુલ્લી મૂકી બેઠી રહે. રમનારી છોકરીઓમાંથી એક તેની પીઠ પર આગળી મૂકે કે ફેરવે એ આગળી કાણે મૂકી તે જુદા જુદા શબ્દોથી આંખો મીચી ઘોડીની મીંચકે બેઠી રહેલી છોકરીને પૂછવામાં આવે છે જો તે સ્પર્શથી જોળખી નામ ખરું કહે તો તે-

તો દાવ છૂટી જાય અને જેનું નામ ખરૂં પડ્યું હોય તેને માથે દાવ આવે એટલે તેને બધા આખોથી ઘેરો ઘડવું પડે. કદાચ જ્યાં આંગણી મૂકી રહેલા સ્વામી કહેલાં તમામ નામો ખોટાં પડે તો છોકરાને નાસી જનારું કહી તે છોકરીને (ધોડાને) છોડી મૂકે, તે જીનને અડકવા જાય જેને અડકે તેને માથે દાવ આવે. તે તેને અડકે તે પહેલ રમનારી છોકરી મુખ્ય બેઠેલી છોકરીને અડકી ગઈ હોય તો પછી તેનાથી તેને અડકાય નહિ તેના અડકના પહેના બધી છોકરીઓ મુખ્ય છોકરીને અડકી જાય તો તેનેજ ફરી દાવ આપવો પડે. આ રમત સ્પર્શન્દ્રિય, કલ્પનાશક્તિ વગેરે ધણીબરી શક્તિઓ ખિલવે છે. છોકરાઓ અને છોકરીઓ બંને તે રમે છે.

૧૭ છેયાં—છોકરા સ્ત્રીઓ એ સખ્ત ધણો વાપરે છે

૧૮ ‘હું’—રમતો હતો—સિંહના જમ્મા માથે રમતો હતો એટલા ઉપરથીજ તેના રાગના ગુણની પરીક્ષા થાય છે તે સિંહથી બીજો નથી અને તેની પાછળ પણ ચપગનાથી દોડી શકે છે.

ખાવો—એક જાતનો સાગી માણસ ગળના કુરને થોડ્ય પાત્ર ધારીનેજ તેને તેણે તે મણિ બેટ કયો સારા માણસજ થોડ્ય ચીજનો થોડ્ય ઉપયોગ કરી શકે.

‘જટા’નો—અર્થ પ્રલક્ષ દેખાડી સમજાવે,

જાવાના—નિરૂપયો પણ તે છોકરો બીજો નથી, એ તેનું નિરૂપણ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

‘જેને અડે’—જે દવકામાં હવકા ધાતુને ?

૧૯ ‘કર્તું’ ‘મર્તું’ એ છોકરાઓનાં નામો છે.

‘અપંગ’—ગમે તે અવયવથી સ્થિત હોય તે ‘અપંગ’ કહેવાય છે, (અપ=રૂર, જલુ રહેલું+અંગ=અવયવ) શુદ્ધ શબ્દ અપાંગ’.

૨૦ ઉજાસને કામ—અજવાળા માટે. હુવા—ધાસ લેવા માટે.

આ પદ ‘ધન્યાશ્રી’ અથવા બીજા કોઈ પણ સંગમાં ગવાશે.

અન્ન—બંને વરસાદનો સમય સમજાવે.

દીએ છે=આપે છે. કાઠિઆવાડમાં આ રૂપ છૂંટથી વપરાય છે.

પદાર્થવિજ્ઞાનપ્રવેશિકા.

(ભાઈલાલ હરિલાલ પટેલ-વસાઈ-તરફથી ગળેલું.)

હાલની ચાલતી વાચનમાળાના પુસ્તકોમાં સૃષ્ટિજ્ઞાનના પાઠો હપા-
યલા છે. તે વાંચી શિક્ષકો બાળકોને સ્પષ્ટ જ્ઞાન આપી શકે નહિ, એ
ખુદ્ધું છે. શિક્ષકોએ વિષયની પુરતી ગાદિતી કે જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તો
બાળકોની શંકાઓ દૂર કરી શકે, નહિ તો શંકાનું નિવારણ કરતાં ગુંચ-
વાશે. તેમ થવાનું પ્રધાન કારણ વિષયસંબંધે પોતાનું અજ્ઞાનપણું છે.
તે ફર્કક અશે દૂર થાય તેવા હેતુથી આ લખવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.
મારે શિક્ષક બંધુઓને વિનંતિ છે કે ખાસ કરી વાંચવા ધ્યાનમાં રાખશે.

શરૂઆતમાં વિદ્યા અગર શાસ્ત્ર એટલે 'એક જાતનું જ્ઞાન' એમજ સમ-
જવામાં આવતું હતું. પરંતુ પછીથી ઘણો વખત થયાં એ શબ્દનો અર્થ વધારે
વિસ્તારવાળો થયો છે, અને હાલમાં શાસ્ત્ર અગર વિદ્યા એટલે 'મોક્ષસ-
જ્ઞાનનો પ્રબંધ' એવો અર્થ કરવામાં આવે છે. ચીજો અને જનાવો સંબં-
ધનું આપણને ઘણું જ્ઞાન હોય છે, પરંતુ તે શાસ્ત્રીય કહી શકાય તેવું હો-
તું નથી. ઉદાહરણ—વિદ્યાર્થીના તુરતજ જાણવામાં આવે છે કે રમવાનો
ડો ને ફૂટ પાંચ ફૂટ ઊંચાઈથી આવે છે, તેના કરતાં ને આઠ અથ-
વા દસ ફૂટ ઊંચાઈથી આવે છે, તેનામાં વિશેષ વેગ હોય છે અને તે વધારે
ઝેરથી વાગે છે. આ જ્ઞાન એટલું બધું સામાન્ય અને ઉપલબ્ધ છે કે તેને
શાસ્ત્રીય જ્ઞાન કહી શકાતું નથી. જ્યારે ઘણી અજગાયશ અને સંભાળ
બરેલા માપેથી તેના શીખવામાં આવે છે કે વીસ ફૂટ ઊંચાઈથી પડે-
લા દડાનો વેગ પાંચ ફૂટ ઊંચાઈથી પડેલા દડાના વેગ કરતાં બમણો
હોય છે, સારેજ હવે તેનું જ્ઞાન વધારે શાસ્ત્રીય છે એમ ગણાય છે.

પ્રકૃતિ અથવા સૃષ્ટિશાસ્ત્રનો અર્થ કુદરતનું જ્ઞાન થાય છે. અને
તેમાં આપણી આસપાસ આવેલા દૃશ્ય જગતના બનાવો અને ચીજો સં-
બંધી જાણવામાં આવેલા મોક્ષસ જ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે. આ જ્ઞાન
આપણો મનની અંદર આપણી પાંચ ઈન્દ્રિયો—પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો (શ્રોત્ર, ચક્ષુ,
ગંધ, શ્રી, ત્વચા), અને હૃદય મન, એ મારફતે પ્રથમે દાખલ થાય છે.
આ જ્ઞાનના કારણેનું શોધન કરવાથી આપણા જીવામાં જોવું આવે છે, કે

જનાવે. આ દુનિયામાં અકસ્માત્ અથવા આપોઆપ જનતા નથી. પરંતુ અમુક ખીનાઓ એકત્ર થવાથી અમુક ચોક્કસ પરિણામ આવે છે.

કોઈ પણ જનાવનું કારણ તે તે જનાવને લગતા અગત્યના પ્રવર્તકોનો એકત્ર સમૂહ છે. સપ્તજા કુદરતના જ્ઞાનથી એવો અનુભવ થયો છે કે એક સરખા કારણથી એક સરખું જ પરિણામ આવે છે, અથવા તો એ વાત ‘સૃષ્ટિસમાનતાનો નિયમ’ એ નામથી ઓળખાય છે. જ્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે કોઈ જનાવ આપોઆપ અગર અકસ્માત્ જન્યો છે, ત્યારે તેનો અર્થ એટલો જ થાય છે, કે તે જનાવનાં મધ્યમાં પ્રવર્તક કારણ શ્યાં છે તે આપણા જ્ઞાનવ્યાપારમાં નથી. ખરી રીતે તો અકસ્માત્ અગર આપોઆપ એવું કંઈ હોજ નહિ.

નિરીક્ષણ અને પ્રયોગ એ બેની મદદથી કયાં પ્રવર્તકો અમુક જનાવને માટે ઉપયોગી છે, અને કયાં નથી તે આપણે જોધી કાઢીએ છીએ, માધારણ નિરીક્ષણ કરતાં શાસ્ત્રીય નિરીક્ષણ વધારે ચોક્કસ છે. ચૂક ન થવા વાસ્તે દરેક પ્રકારની સાવચેતીથી અને જની શકે તેમ હોય ત્યારે ચોક્કસ માપની મદદથી નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે. જનાવના એક અગર વધારે પ્રવર્તકોને જાણીને તેથી પરિણામમાં કંઈ ફેર થાય છે કે નહિ તે જોવા માટેની અજમાયશને પ્રયોગ કહે છે.

‘સૃષ્ટિસમાનતા’ એટલે ‘પ્રવર્તકોનો એક સરખો સમૂહ એક સરખો જનાવ હમેશાં ઉત્પન્ન કરે છે તે’ અથવા ‘એક સરખા કારણમાંથી એક સરખું કાર્ય ઉદ્ભવે છે તે.’ દાખલા તરીકે—તેર ફૂટ લાંબી દોરીને છેડે એક રીસાનો લખોટો બાંધી તેને સૂત્રતો મૂકો, તો તમને માલમ પડશે કે પાંચ મિનિટમાં તે દોડસે આંદોલન કરે છે. ખાતરી થવા વાસ્તે ફરી ફરીને કરી જુઓ. નાનાં તેમજ મોટાં આંદોલન આપી જુઓ; અને તમેને માલમ પડશે કે બધી વખત પાંચ મિનિટમાં દોડસે આંદોલન જ થાય છે. એજ દોરીને છેડે બીજાનું પદાર્થોના કદના અને વજનના લખોટાઓ બાંધી અજમાયશ કરી જુઓ, તો તમેને માલમ પડશે કે બધી વખત પાંચ મિનિટમાં દોડસે આંદોલન થાય છે. આ ઉપરથી તમે શીખી શકો છો કે લખોટાને આંદોલનનો વિસ્તાર પદાર્થ, કદ કે વજન એમાંનું કંઈ પણ પાંચ મિનિટના દોડસે આંદોલન માટે અગત્યનો

પ્રવર્તક નથી. હવે એક દસ ફૂટની દોરી લંબીને અજગાયશ કરી જુઓ તો તમને જણાશે કે તે પાંચ મિનિટમાં દોઢસો વખત કરતાં વધારે વાર આવળ કરે છે. વળી ચૌદ ફૂટની લંબાઈની દોરી લઈ જુઓ તો તે વખતે તમને ગાલમ પડશે, કે તે દોરી પાંચ મિનિટમાં દોઢસો કરતાં ઓછો વખત આવળ કરે છે. આ ઉપરથી દોરીની લંબાઈ એ દરેક આંદોલનના વેગનો અગત્યનો પ્રવર્તક છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

કોઈ પણ જનાવના અવશ્યતાં કે અગત્યનાં પ્રવર્તકો બિનઅવશ્યનાથી જુદા પાડવાં એ કામ કોઈ પણ રીતે સહેલું નથી. સમજાના જાદુના હુન્નરનો આધાર બિનઅવશ્યતાં કારણોનો અવશ્યતાં તરીકે સહેલાઈથી લુલાવો ખવરાવવો તેના ઉપર છે. જાદુગરના ખેલના કેટલાંક અગત્યનાં પ્રવર્તકોને ચાલાકીથી જોનારાઓથી સંતાડે છે; અગર તો જીનઅગત્યનાં અને નજીવાં કારણો ઉપર જોનારાનું ધ્યાન ખેંચે છે, કે જોયો અગત્યનાં કારણો ધ્યાન ખસારે જતાં રહે છે. જ્યારે જોએલા છેલા પરિણામ અને આગલા કારણ વચ્ચે કંઈ પણ સમ્બન્ધ એસાડી શકાતો નથી, એટલે જોનારાઓને અચ્ચેનો ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે વિદ્યાના પ્રયોગો અને જાદુગરની લુઆઈ એને કંઈ સંબંધ નથી.

ચોક્કસ પ્રવર્તકોમાંથી એક બનાવ કેવા નિયમિત ક્રમમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે વર્ણવવું એને 'સૃષ્ટિનો કાયદો' એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ કાયદો એ કારણ નથી, પરંતુ કાર્ય અને કારણ વચ્ચેના સ્થાપિત સંબંધનો હેવાલ છે. દાખલા તરીકે-દોરાને છેડે બાંધેલા નાના લખોટાના આંદોલનને લાગતા વખતનો દોરાની લંબાઈ સાથેનો સંબંધ ખતાવનાર નિયમ એવો છે કે જ્યારે લંબાઈ ચાર, નવ, સોળ વગેરે ગણી વધારવામાં આવે છે ત્યારે આંદોલનનો વખત બે, ત્રણ, ચાર વગેરે, ગણો વધે છે. હવે આ નિયમ એ આંદોલનને વારંવાર લાગતા વખતનું કંઈ કારણ નથી. ગુરુતાકર્ષણ અથવા પૃથ્વી અને તે જીજી ચીજો વચ્ચેનું આકર્ષણ એ આનું કારણ છે.

એક અગર વધારે ઇંદ્રિયો મારફત જે બિના સંબંધી આપણને કંઈ પણ જ્ઞાન થાય છે તે મૂર્ત પદાર્થ કહેવાય છે. ઉદાહરણ—ધંટનો અવાજ, શોષક ચંત્રમાં પાણીનું ચઢવું, ગડગડાટનો અવાજ, વિજળીનો સમ-

કારો, શુભાખ્યાના ફૂલનો ગંધ, એ મર્વે મૂર્ત છે. આમાંનું કોઈ પણ સમગ્ગત્યું હોય ત્યારે કુદરતના કોઈ એક નિયમ સાધનો તેનો સંબંધ બતાવાય છે, કે જે નિયમનો એ મૂર્ત તો એક દાખલો છે. દાખલા તરીકે—સાધારણ રોપક વંશમાં પાણીનું ચડવું, કુદરત અવકાશને ધિક્કારે છે એ દર્શિત નિયમને આધારે છે, એમ ગણાવું હતું, હવે આપણે જાણીએ છીએ કે એવો કોઈ નિયમ અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી અને ઉપલો મૂર્ત વાતાવરણુરે વજન છે એ નિયમ ઉપર આધાર રાખનાર તરીકે સમગ્ગતી શકાય છે.

પદ્યર્થ અને ગતિ આ બંને દરેક દસ્તમાનના મુખ્ય અવયવો અગર તરવો છે. પાગલો ધંટ, અગર આંદોલન પાગલો દડાની ગતિ પારખવી એ હમેશા એક સરખું હોતું નથી, તેથી કુદરતના જુદા જુદા મૂર્ત પદ્યર્થોનો અને તેમના નિયમોનો અભ્યાસ કરતા પહેલાં પદ્યર્થના અગત્યના ધર્મો, અને ગતિના નિયમો આપણે જાણવા જોઈએ, ગાટે આપણે હાથ તેનો વિચાર કરીએ.

પદ્યર્થના સામાન્ય ધર્મો—પદ્યર્થનાં જુદાં જુદાં લક્ષણો છે. પદ્યર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રના કાગને ગાટે તેનું લક્ષણ એવું છે કે—‘જે કોઈ ખરેખર જગા રોકે છે, અને ગતિ અગર જાળ વદન કરનાર સાધન છે.’ હાથો કોઈ જગ્યા રોકતો જણાય છે, પરંતુ ખરેખર રીતે નહિ, કારણ કે તે જગ્યામાં આપણો હાથ તે હાથને ખસેડ્યા સિવાય દાખલ કરી શકીએ છીએ. આ ઉપરથી જણાય છે કે હાથો પદ્યર્થ નથી. પદ્યર્થોનો નિર્જીવ બાગ એ ‘ખીન’ કહેવાય છે. દાખલા તરીકે—પથ્થર, એક રોર ભોદું, પાણીનું ટીપું વગેરે. કોઈ એક અમુક જાતનો પદ્યર્થ તેને દ્રવ્ય કહે છે. દાખલો—રૂપું, પારો, ભોદું અને ભાકડું વગેરે.

કેટલાએક ધર્મો બધી ધીજે અને વસ્તુઓને સામાન્ય હોય છે. આને પદ્યર્થના સામાન્ય ધર્મ કહે છે. તેવા પાંચ અંગે આપ્યા છે. (૧) પરિગેયતા, (૨) ગુરુતાકર્ષણ, (૩) અધિનાય, (૪) વિશાળતા, (૫) અને જડતા.

(૧) પરિગેયતાને નિર્બંધતા પણ કહે છે. અને તેનો અર્થ એ છે કે—કોઈ પદ્યર્થ જગ્યા રોકે છે ત્યારે તે જગ્યા ખીનથી રોકી શકાતી ન-

થી. ખૂચ, પાણી અથવા હવા જેવી વસ્તુઓ લૌકિક ભાષામાં સંદેશાધી ખસેડી શકાય એવાં કહેવાય છે પરંતુ શાસ્ત્રીય ચોક્કસ ભાષા પ્રમાણે નિર્બંધ છે. જે આપણે ખૂચમાં ટાંકણી ઘોચીએ અથવા પાણી કે હવામાં લાકડી દાખલ કરીએ તો તે વખતે ખૂચ, પાણી અગર હવાના દ્રવ્યોને બાળુએ ખસેડીએ છીએ. નીચેના પ્રયોગો બતાવે છે કે હવા પણ નિર્બંધ છે.

પ્રયોગ—એક નાની શીશીને તેનું મ્હોં ઊંધું રાખીને પાણીમાં ધૂરી રાખો, જ્યાંસુધી તેમાંની હવા નીકળી જઈ શકે એવી રીતે વાંકી ધરવામાં નહિ આવે, ત્યાંસુધી તે પાણીથી ભરાશે નહિ, જે તેનું મ્હોં ધણું ઝીણું હશે તો તે મ્હોંને ઉપલી તરફ રાખીને પણ પાણીથી ભરવાને પ્રયત્ન કરેલી પડશે. તેમજ જે કોઈ કાચની ગળણી શીશીના ગળામાં બંધ બેસતી હશે તો તેમાં રેડેલું પાણી પણ ઊતરશે નહિ.

પ્રયોગ—કાચના એક ગ્લાસ ઊંધો કરી પાણીથી ભરેલા નળામાં ઉતારો. ગ્લાસમાંની હવા પાણીમાં દાખલ થતાં અટકાવે છે. એક લાકડાની નાની ચકતી ઉપર સળગતી મીથુનતીના નાનો કકડો રાખી, પ્યાલા નીચે રાખવાથી આ બાબત સહેલી રીતે બતાવી શકાય છે. પદાર્થથી રોકાએલી જગ્યા તે તેનું આકારમાન અગર કદ કહેવાય છે અને તે ધન ઈય, ધન ફૂટ, અથવા ધન મેલ, અથવા ધન સેન્ટિમિટર અથવા લીટર વગેરે જે સમવક પડતા લાગે તેવા રાખેથી વર્ણવવામાં આવે છે. જે કોઈ ચીજ સાદા અગર નિયમિત આકારની હોય છે, તો માપકરણથી એટલે જુમિતિ અને ગણિતના ઉપયોગથી તેના માપો ઉપરથી તેનું આકારમાન ગણી શકાય છે. એક અનિયમિત પરંપરના અથવા ધાતુના હુકડાનું, આકારમાન એવીજ રીતે માપી શકાતું નથી, પરંતુ પાણીના નિર્બંધતાના ગુણથી ગમે એટલી વખત લેવા છતાં અધરામાં અધરા ગણિતથી જે નથી કરી શકાતું, તે એક ક્ષણમાં કરવા આપણે શક્તિમાન થઈ શકીએ.

પ્રયોગ—કાચની નળા અથવા પીપ જેના ઉપર ધન ઈય અથવા ધન સેન્ટિમિટરના આંકો પાડેલા છે, તે લઈ તેમાં અમુક ચોક્કસ નિશાની

અથવા અંક સુધી પાણી રેડો, હવે પથ્થરનો કકડો લઈ તે નળામાંના પાણીમાં ઘુસડો. આથી પાણીની સપાટી કોઈ બીજા નવા અંક સુધી જાયી આવશે, અને આ બે અંકોનો તફાવત તે તે અનિયમિત કકડાનું માપ થશે.

અપૂર્ણ.

વાલ્મીકી.

(લખનાર મિ. લક્ષ્મીરામ આદીતરામ વ્યાસ, સંગીતશિક્ષક, ટ્રેનિંગ કોલેજ.)

ગાન સાથે ફૂલ (કવાયત)

આલ (લશ્કરી કુચની)

ચાલો • વેગે જશે આમ,

સાગા સાગા સાગમ પ-

ગ્રેમે રાખો ધ્યાન તમામ;

ધામ પગા મ ગ રિસા-

ખેલાં ડાખો જમણાં હેતાં,

સાની ઘાપ મગા ગમપ-

શીખો રૂડાં કાંમે દેતાં;

સાની ઘાપ મગા રે-

ચાલો સીધા હારે હાર,

સાગા સાગા સાગમ પ-

ગુરતે રાખી જમણી પાડ

ધામ પગા મગરે સા.

વ્યવસ્થા.

ફરીને જમણા સીધા ચાલો,

સીધેથી ડાખા વધ જાઓ;

વળતા ડાળી જમણી પાંખો,
જ્યજ્ઞેની એ હારો દાખો,
ડાળા જમણા મળતા ખાસ,
ઉપજે ચચચાગેની રાસ;
ફરતા ફરતા દીસે આઠ,
શામે ન્હાને સુંદર ઠાઠ.

—

વિસર્જન.

વિખરી જાતા એના એજ,
ડાળા જમણા સીધા રહેજ,
દાખો તેની હારો છેક,
ઉપજાવી મહો વિગેક,
તેના ફેરા છેલા એક,
ઉજાડે ઢેલી હારે એક
ભિલા રહીને સાથ દમાગો,
ગુરુને કરવા નમ્ર પ્રણામ

‘તાજખ તાજ’ એ રાહ.

ચાલોને આપણ સખી આજ,
ખને ધરિએ નવિન સાજ;
ગુરુજને કરી પ્રણામ,
ઠાઠ કરો તૈયાર તમામ;
નમિ નમિને કુદડો ફેર,
ઉપજે અધિક આનંદ હહેર;
હોસે ફરી રંગીને ખૂબ,
કરિશુ ધણિક ધામ ધૂમ;
ફરીને આમ જમણી પાસ,
રચિશું જૂથ ગોળ ખાસ;

વળી ફરીને હારો હાર,
રાખી ન ચિંતન મન સગાર.

ઈશ્વરસ્તુતિ.

સુંદર અતિ શોભે, સિંચ, વદન કમલ પ્યારું;
મંદ હાસ્ય કપુર ગૌર, અધિક હો દયાળુ,
પૂરણ પૂરણ નટવરણ, રૂપ જો નિરાળુ.

નિર્ગુણ ને સ્મિતકાર, તેજ નગત હાર્યું;

જગના કર્તા, બર્તા, નેતા,

સુખદાતા, બધ ત્રાતા,

સત્ય છે કૃપાળુ;

સુદર અતિ શોભે સિંચ વદનકમલ પ્યારું.

૧

ઋષિ મુનિજન ધ્યાન ધરે, ગુણ અનંત ગાવે;

નિર્મળ યશ કવિ સહસ્ર, પ્રેમથી ચખાવે;

વિશ્વપતિ અગમ ગતિ, મોદથી મલાવે;

જોળન ધન ગળ્ય રંગ, ગતે મતંગ દહાવે;

નાં કદો પશુ શુદ્ધ ચિત્ત ભક્તિને ભુલાવે;

માયા, વિમલા કમલા, અચલા,

શ્રમ સહીને, હિત ધરીને,

દાસને બચાવે,

ઋષિ મુનિજન ધ્યાન ધરે, ગુણ અનંત ગાવે.

૨

માર્યાના.

ધ્યાન ધર પ્રભુનું ચરણ, પ્રેમ હર ધરીને;

સગળું નાં વિશેષ બજન, પાપ જાપ હરીને,

આતું ઈશ આપ સરણ, હુંઝ દરિદ્ર ત્રાતા,

હો અનંત એક રૂપ સુખ અર્પક દાતા,

ન્યાય નીતિપંથ સસ, ધર્મ, એક દહતા,
 મારું એ પ્રસાદ વિશ્વનાથ કષ્ટ હરતા,
 જન્મ મરણ તાપ કલેશ, તવ કૃપાથી હઠતાં,
 વિરા લોભ મોહ વૃથા, શાંતિ ચિત્ત કરતાં;
 દાસ ચિત્ત સાગી રહું, પાદારવિંદ કાળે;
 દીન હું ઉગારો ચોગ્ય, હોય આપ રાગે.

કર્તવ્ય (કલ્યાણ રાગ).
 ' નમામિ મહિપાસુરમર્દિની ' એ રાહ.
 પ્રભુનું પ્રેમે ધ્યાન ધરો,
 ગુરુને બાવે હમેશ બળે;

વિનય રીતિ વિચારીને,
 બહાલથી, માતને તાતને,
 પૂજ્યને વિનવળે;
 પછીથી દેહ સુસજ્જ કરળે.
 પ્રેમે, ધ્યાન ધરો.
 પ્રભુનું પ્રેમે, ધ્યાન ધરો.

પૂર્ણ નિયમે, ખંત ધરીને,
 હોસે પાઠ સંભારળે;
 નવિન અધિક ઉમંગે રંગે,
 લક્ષ આપી મહાસળે.
 પ્રભુનું પ્રેમે ધ્યાન ધરો.

મિત આહાર વિહાર રાખી,
 શિયળ વ્રત સંભાળળે;
 એકવી રહેણી યશની કહેણી,
 સત્ય સંપ નિભાવળે.
 પ્રભુનું પ્રેમે ધ્યાન ધરો.

જાગી વેહેલા રટો પ્રભુનામને,
મગતા દાખો ગુરૂ પદ ગાનને;
દાન ધર્મ દયા સત્ય જાળવી,
જીજી રહેણી નીતિની જાળવી;

સદા ચારે રહીને વિશેષ,
છાંડિ ચિત્ત કલેશ,
તજી વ્યર્થ ગાન, બજી ભગવાન,
કૃપી ગુણુગાન, પીજો અમૃતપાનને.
જાગી વેહેલા રટો પ્રભુ નામને.

વળી દૈહિક દામ સંભાળવાં,
ભોજન રૂચિહર અંશે માણવાં,
ધ્યાને પહનપાહનને લાગવા,
તેમ ધર સુધરાઈ નિહાળવાં,
જેનાં જે જે કામો રોજ હોય,
ભૂલોનાં કામ,
ધરી હર પ્રીત, મહી વિપરીત,
અહી ઉદય રીત, લખી નિજ નીતિને.
જાગી વેહેલા રટો પ્રભુનામને

ગરબી.

સખી શીલતા સાન્નેરે, મારી શીખ હરમાં ધરો;
પતિ પ્રેમે વિરાજે રે, જાવે ગુણ નમ્ર બરો,
નાં કો વચને દુભાવો રે, હેડે દામ સુધરી કરો,
યોજો નીતિ વિચારો રે. સાસરિયામા વ્હાવો લહો.
જેનું મીઠું ભોલતું, મીઠી રહેણી તેમ;
મીઠું સુખ તે ભોગવે દીકો દીકો પ્રભુ કરો નેમ.
મારી સિખ હરમાં ધરો.

શિક્ષક વર્ગની પરીક્ષાનાં પ્રશ્નપત્રો.

પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ્ર ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

વાર્ષિક પરીક્ષા,

મહેતાજી વર્ગ.

બુધવાર, તા. ૨૩ મી ઑક્ટોબર, સને ૧૯૦૭.

(વખત ૧૧ થી ૨ સુધી.)

શિક્ષણશાસ્ત્ર.

૧. તમે કોલેજમાં વધુ શિક્ષણ મારે એક વર્ષ રહ્યા તેમાં તમામ બાધાયાનમાં શો લાભ થયો ?

૨. તમે કોલેજના પુસ્તકાલયમાંથી એ વર્ષમાં ક્યાં પુસ્તકો વાંચ્યાં ને તેથી તમને શો ફાયદો થયો ? -

૩. નવીન શિક્ષણ પદ્ધતિનું રહસ્ય તમારા સમજવામાં આવ્યું હોય તેનું વિવેચન કરો.

૪. વર્ષવર્ષનત તમારા સમક્ષ તમે કયિતપાઠ અપાતા જોયા તેમાં કયા દોષો પર તમારે લક્ષ જેવાયું છે ને તેમાંથી મુક્ત રહેવા શા ઉપાયો ચોજાશે ?

૫. નીચેના વિષયની નોંધ તૈયાર કરો:—

(અ) દર્શાશ અપૂર્ણાકના બાગાકાર.

(બ) અમેરિકા ખડતું કુદરતી સ્વરૂપ (ધોરણ ૭ માં).

૬. (અ) પદાર્થપાઠના શિક્ષણમાં કઈ બાગતો પર લક્ષ આપવું આવશ્યક છે ?

(બ) ખાંડ વિશે પાંચમાં ધોરણ મારે પદાર્થપાઠની નોંધ તૈયાર કરો.

૭. સંવેદન અને પ્રલક્ષમાં શો ભેદ છે ? સંસ્કૃત નૈયાયિકો એ ભેદ કવી રીતે દર્શાવે છે ? શાબ્દિક સંવેદન અને શાબ્દિક પ્રલક્ષનું પ્રયક્ષણ કરી દરેકમાં કયા કયા માનસિક વ્યાપારો આવે છે તે અનુક્રમે કહો. આ

ખાખતના ગાનનો શિક્ષણના વિષય સાથે સંબંધ દર્શાવો.

૮. સ્મરણશક્તિ કેળવવા કયા કયા ઉપાયો યોજાશે ?

૯. શબ્દશક્તિઓ કેટલી છે ? દૃષ્ટાન્ત સહિત સમજાવો. એ ગાનનો તમારા શિક્ષણ વિષયમાં શી રીતે ઉપયોગ કરશો ?

૧૦. કિંગ્ડોમ નક્ષીસો ને હધાગોનો ક્રમ કયા હેતુથી નક્ષી કરવામાં આવ્યો છે તે સમજાવો. પહેલી છ નક્ષીસનાં સાહિત્ય વિવેચન કરો. એ વિષયના શિક્ષણમાં કઈ ખાખત પર લક્ષ આવશ્યક છે ?

ગુરુવાર, તા. ૨૪ મી ઑક્ટોબર, સને ૧૯૦૭.

(વખત ૧૧ થી ૨ સુધી.)

વિદ્યા, પેપર પહેલો.

ગુણ.

૧. છઠ્ઠા ધોરણના છાત્રાઓને ભરતના લોહાનું ગાન છે ? ૧૦
તેમને ધડતરના લોહાનું સંપૂર્ણ ગાન આપવું હોય તો કઈ કઈ હકીકત કહેશે ?

૨. વરસાદ શી રીતે મળાય છે ? ગુજરાત પ્રાંતના મુખ્ય ૧૧
શહેરોમાં પડતા વાર્ષિક વરસાદનું માપ લખો. કયાં કારણોને લીધે
જુદે જુદે રથળે ઓછાવતો વરસાદ પડે છે ?

૩. પુછડીઆ તારાઓ વિષે તમે શું જાણો છો ? ૫

૪. જાનરમાં પાંચ ગણ ખાંડ ખરીદતી વખતે અઢીમણ ૫
એક બાબુએ જોખાવી અને બીજી અઢીમણ બીજી બાબુએ જો-
ખાવીએ તો આપણને ફાયદો છે કે નુકસાન તે સિદ્ધ કરો.

૫. કાયદા બાંધનારી સભા અને કારભારી સભા એ બેમાં ૫
શો ફેર છે ? કાયદા બાંધનારી સભામાં લોકો તરફથી ચુંટી કઢાવવા
કેટલા સભાસદો બેસે છે ?

૬. ફલાલીનનું કપડું શાનું બનેલું હોય છે અને તે ધોતાં ૫
ની સાથે અઢી જાય છે તેનું કારણ શું ?

૭. ઔરિકલ, લેન્સ, સ્વાસનળી, પિત્ત, અને જઠર વિષે જાણતા હો તે લખો.

૮. કાનની સામાન્ય રચના સમજાવો. અવાજ શી રીતે સંભળાય છે ?

દાંતની બનાવટ લખો.

ગુરુવાર, તા. ૨૪ મી ઑક્ટોબર, સને ૧૯૦૭.

(વખતે ૪ થી ૫ સુધી.)

વિદ્યા અને ખેતી.

ગુણ.

૧. નિશાળમાં જાગ જનાવવાની શી આવશ્યકતા છે ? પાઠ આપવામાં તેમજ જાળકોની રસમતા કેળવવામાં જાગનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરશે ? ૧૦

૨. દૂધ, કૌશી (જુદ), આ, કોકો ના ગુણદોષ સરખાવો. ૬

૩. કૌશી અને કોકો ક્યાં ક્યાં થાય છે ?

૪. બીના પ્રસાર માટે કુદરતમાં શી શી યોજના છે ? પાંચ વનસ્પતિના દાખલા આપી સમજાવો. ૪

૫. પાકને કઈ કઈ જાતનાં જંતુઓ કેવી રીતે નુકસાન કરે છે તે સમજાવો. આ પ્રકારનું નુકસાન અટકાવવા તમે શા શા સામાન્ય ઉપાય લેશો ? તીડ આવવા અંગારીઆનાં જીવનવૃત્તાંત વિષે જાણતા હો તે લખો. ૭

૬. વનસ્પતિશાસ્ત્રનું શિક્ષણ ગળવાથી દૂધ અને દૂળ વિષે તમે નવું શું શીખ્યા હો ? પાંચ સામાન્ય દૂધ અને દૂળના દાખલા આપી, તે સંબંધે જાળકોને શું શું અવલોકન કરવાનું કહેશે તે લખો. ૫

૭. જુદાં જુદાં ખાતરોમાંથી વનસ્પતિને કયા કયા પોષક પદાર્થો મળે છે ? વનસ્પતિના જુદા જુદા ભાગને તેને શા ઉપયોગ છે ? ત્રીજે આપેલા છોડને તમે કયું ખાતર આપશો, તે કારણ સાચે લખો. ૮

(અ) દૂધઝાડ, (બ) દૂળઝાડ, (ક) તણધાન્ય, (દ) કઠોળ, (ઈ) શાકભાજી.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

વિરસદ—પટેલ મોતીભાઈ જેઠાભાઈ છોકરાની નિશાળમાં ૩૧. ૭-૦-૦ તથા કન્યાશાળામાં ૩૧. ૫) ઇનામ. આસોદર—સ્કુલ કમી-
ટીના મેમ્બરો તથા ગામ ગૃહસ્થો ૩૧. ૮-૧૧-૬ ઇનામ. આંત્રોલી—
અમીન મૂળજીભાઈ રણછોડભાઈ ૩૧. ૪) ઇનામ. જેસરવા—પા. મથુ-
રભાઈ વેણીદાસ ૩૧. ૮) તથા પા. જેસમભાઈ પુનભાઈ ૩૧. ૮) નિશાળ
જમાડી નાપાડ—પટેલ શામળભાઈ મીઠાભાઈ ૩૧. ૨૬-૦-૦ લુગડાનાં રે-
ન્ન તથા મીઠાઈ. ઝોડ—ભાઈ હીરા, પટેલ વહાલાભાઈ દયાળભાઈની
વીધવા ૩૧. ૪૦, પટેલ હરિભાઈ બાગરદાસ ૩૧. ૪૦) પા. જીવાભાઈ ગો-
પાલદાસ ૩૧. ૪૦) સ્કુલ જમાડી. રંગાઈપુરા—પા. જેઠાભાઈ જેસંગભાઈ
૩૧. ૯) સ્કુલ જમાડી. વીરસદ—પા. કવેરભાઈ મૂળજીભાઈ ૩૧. ૧૮-૪-૦
છીંટ તથા પતાસાં. પટેલ મોતીભાઈ હરીભાઈ તથા મૂળજીભાઈ બફાર-
ભાઈ ૩૧. ૧૬-૦-૦ છીંટ તથા પતાસાં. નાવલી—પટેલ મથુરભાઈ પ્ર-
ભુદાસ ૩૧. ૮-૪-૦ ઝોરણી તથા પતાસાં. કરમસદ—પટેલ શીવાભાઈ
દાદાભાઈ ૩૧. ૨૦-૦-૦ ધડીયાળ તથા મીઠાઈ. વલાસણુ—ઈનામદાર
શિવલાલ પથીચદ ૩૧. ૧૦-૦-૦ ઇનામ. સંદેસર—પટેલ વાધજીભાઈ
ધોરીભાઈ ૩૧. ૧૨-૦-૦ ઇનામ. તરસેડા—પટેલ રામદાસ ધોરીભાઈ
૩૧. ૩૨) સ્કુલ જમાડી. રાસ—પટેલ ડાયાભાઈ બાબરભાઈ ૩૧. ૧૦-૮-૦
કપડાં તથા પતાસાં. ઘોઢાળ—જીવાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ ૩૧. ૨૫-૮-૦
સ્કુલ જમાડી તથા ઇનામ, દેશાઈભાઈ નરસીંહભાઈ ૩૧. ૪૪-૦-૬ કપ-
ડાં આપ્યાં તથા સ્કુલ જમાડી, હાંસજીભાઈ હરીભાઈ ૩૧. ૪૮-૦-૦
સ્કુલ જમાડી તથા કપડાં આપ્યાં ગામડી—મુકરદમ ઝીણા વાહાલા ૩૧.
૧૦) સ્કુલ જમાડી. વડોદ—ચા. હરગોવિંદ નાથાભાઈ ૩૧. ૨૦) શાળા
જમાડી તથા પતાસાં વહેર્યાં. નવાગામ—પા. કાશીભાઈ બચાભાઈ ૩૧.
૧૦-૦-૦ સાળા જમાડી. પોરડા—દેશાઈ મોતીભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ
૩૧. ૧૫-૮-૦ પતાસાં તથા કપડાં તથા પટેલ શોભાભાઈ મુનદાસ તથા
મથુરભાઈ લક્ષ્મદાસ ૩૧. ૧૧-૧૨-૦ કપડાં તથા પતાસાં. હાસરા—કુ-
ન્યાશાળા—દેશાઈ મોતીભાઈ મથુરભાઈ ૩૧. ૧૫૦-૦-૦ કપડાં તથા
મીઠાઈ. વરસેડા—પટેલ લક્ષ્મીભાઈ હરીભાઈ ૩૧. ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જ-
માડી, ગામના ગૃહસ્થો ૩૧. ૫-૦-૦ મીઠાઈ. હાસરા-કન્યાશાળા—શુ-

લાભાઇ જીવાભાઇ પટેલ રૂ. ૧૦૦-૦-૦ ઓરણી તથા મીઠાઇ. મુણાવ
—પા. ઉમેદભાઇ નારણભાઈ તથા નાયાભાઇ સાગળભાઈ રૂ. ૩૦) પટેલ
મોતીભાઇ ઝવેરભાઇ, જગનભાઇ ઉમેદભાઇ તથા પા. વાઘજીભાઇ રૂ. ૧૯)
પા. ખુશાલભાઇ સારાભાઇ રૂ. ૩૩) પા. શંકરભાઇ દયાળજી રૂ. ૩૩)
તથા પા. ચતુરભાઇ રણછોડભાઇ રૂ. ૩૩) રકુલ જમાડી તથા ઇનામ વ.
હેન્ડ્યા. કપડવણજી—મે. ગવરીશંકર હરજીવન બ્યાસ રૂ. ૫) મીઠાઇ.
નાવલી—પા. ખોડાભાઈ સોમાભાઈ રૂ. ૨૪-૦-૦ ઇનામ પા. મરઘા-
ભાઈ નરસીભાઈ રૂ. ૨૭-૦-૦ ઇનામ

અમદાવાદ વિભાગ—

અમદાવાદ—રકુલ નંબર ૨૫ મ્યુનીસીપાલીટી રૂ. ૨૦-૮-૨
તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો તરફથી રૂ. ૪૯-૦-૦ ચોપડી મીઠાઇ ત્રજેરે.
સોયણી—ગાપુજી કેવળચંદ તથા રકુલ કમીટીના મેમ્બરો રૂ. ૭-૪-૦
પુસ્તકો. કહાનવાડી—દાત્રી હીરાભાઇ બેહેચરભાઇ રૂ. ૨૫) નીશાળ
જમાડી તથા કપડાં આપ્યા. ભૂવાલડી—મોતીલાલ હરીભાઇ રૂ. ૨૦)
નિશાળ જમાડી. અમદાવાદ—નં ૨૬. જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૭-૮-૦
નામ. સરોડા—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો રૂ. ૪) ઇનામ. ધોળકા—
૧૬ રકુલમાં રૂ. ૪-૦-૦ મે. આસી. કલેક્ટર સાહેબે પુસ્તકો લાવવા
પર. આંબારેલી—ગામ લોકો તરફથી રૂ. ૪-૧૩-૦ ઇનામ.
કોંકા—ગામ ગૃહસ્થો રૂ. ૮) ઇનામ. શીમજી—રકુલ કમીટી
તથા સયસંગજી રૂ. ૪-૧૨-૦ ઇનામ. વૌઠા—હડીભાઇ નથુભાઇ રૂ.
૮) નિશાળ જમાડી. ગાણુલાલ—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો રૂ. ૭-૩-૬
ઇનામ. ભાયલા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૭-૪-૦ ઇનામ—સરખે-
જી—ગાપુજીભાઈ જગન્નાથભાઈ રૂ. ૪૦૦-૦-૦ રોકડા ઇનામ સાથે ઝવેરી
લક્ષ્મીભાઈ સયજી રૂ. ૨૭ પુસ્તકો શેઠ ભગુભાઈ જોડાભાઈ રૂ. ૨-૨-૦
પતાસાં. વેહેલાવ—કન્યાશાળા—પા. નાયાભાઈ રણછોડભાઈ રૂ. ૧૧
છીટ. ખરવાળા—લોમડી દરબાર તરફથી રકુલ જમાડી વટામણ—
ગામ લોકો તરફથી રૂ. ૭-૯-૬ ચોપડીયો તથા સ્લેટો. રાધનપુર—
મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૭૫) મીઠાઈ ઉવારસદ કન્યાશાળા—દેશાઈ
વલ્લભભાઈ મથુરભાઈ રૂ. ૩૪-૦-૦ કપડાં તથા ચીસાં. આંબારેલીયા.

૫૧—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો રા. ૬-૦-૦ પુસ્તકો, અન્ય ગૃહસ્થો રા. ૭-૦-૦ કપડાં સાર, આંખારેલી—પટેલ ચુનીલાલ નયુભાઈ રા. ૧૨-૬-૬ વાગતું ઘડીયાળ. વળાદ—તારાચંદ લલ્લુભાઈ, પા. લલ્લુભાઈ જીલાભાઈ વગેરે રા. ૧૦-૦-૦ રેખ તથા મીઠાઈ. વાગડ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો રા. ૧૨-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. કેડકા—વહોરા ઇસપચાલી મહમદઅલી રા. ૧૨) વાગતું ઘડીયાળ. અમદાવાદ મ્યુ. સ્કુ. નં. ૨૪ શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજી રા. ૪૫) સુતરાઉ ધોતીયાં શાળામાં આપ્યાં. અમદાવાદ સ્કુલ નંબર ૨૩ રા. અબદુલ લતીફ મહમદ હળીજ સફરી રા. ૩) રા. ડોક્ટર મોદી રા. ૩) શેઠ ગોવીંદલાલ હરીવલ્લભ રા. ૩).

સુરત વિભાગ—

વરાડ—ગાગના સદગૃહસ્થો રા. ૫-૦-૦ ઇનામ. નોગાળા—રા. દાજી દુર્લભ રા. ૧૮) નિશાળ જમાડી વાઘજેય—પેસ્તનજી નરભેરજી ડાક્ટર વીગેરે રા. ૭-૮-૦ ઇનામ. અણીતા—ગામ લોકો તરફથી રા. ૬-૨-૬ ઇનામ. વાંકાનેર—ઉકાભાઈ જાવાભાઈ રા. ૧૦-૦-૦ પેંડા. પટેલ હસન અહમદ રા. ૫) રાકર વહેંચી. દાંતી—શેઠ આરદેશર લીમજી ભાઈ રા. ૫-૦-૦ તથા નસરવાનજી દાદાભાઈ રા. ૩-૦-૦ મીઠાઈ તથા ચોપડીઓ. ગોડસંખા ગોર્ડિંગ સ્કુલ માંડવી—શેઠ ફકીરજી નવરોજી ઇલાવિયા રા. ૨૨-૦-૦ એસેનિયા કલોક વીગેરે, પટેલ જગા કંસારા રા. ૫) પતાસાં વીગેરે. કતારગામ—મોરારજી કુંવરજી દેશાઈ રા. ૧૦-૦-૦ પેંડા કેડાસંખા—દુર્લભ ગોવિંદ રા. ૧૫-૦-૦ ચોપડીઓ તથા પતાસાં. સ. સ્ત્રીન—ડાક્ટર સાહેબ રા. ૩-૦-૦ પતારાં. તલંગપુર—ફરદકલાસ સખજડજ વડોદરા રા. ૪-૦-૦ મીઠાઈ તથા રસાયણ પ્રયોગ સાર સાધન ગાટે. લાગાડાપુર—દેશાઈ વસનજી લલ્લુભાઈ રા. ૧૭-૦-૦ પેંડા તથા ચોપડીઓ વગેરે. સુરત—ખા. સ્કુ. નં. ૨ મે. ગોરદલીંગ સાહેબ રા. ૫) ઇનામ સાર. લાજપુર—ઉરડુ સ્કુલ મે. નવાજખાદા નસર-લાહજાન સાહેબ રા. ૫-૦-૦ ઉરડુ કીતાબો. ઉમરસાડી—સ્કુલ કમીટી રા. ૧૨) ઘડીયાળ તથા રા. ૩) મીઠાઈ અઠવા—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો વીગેરે રા. ૫૧) સ્કુલ જમાડી વીગેરે. સુરત—વહોરવાડ કન્યાશાળા શેઠ તૈયબજી ઇબ્રાહીમ રા. ૧૦) ઇનામ. લાગાતળાવ—શેઠ જગનલાલ

રણુહોડદાસ રા. ૬-૧૨-૦. એજન—શેઠ બચુભાઈ જમનાદાસ રા. ૬-૧૨-૦ એજન—શેઠ ત્રીભોવનદાસ ગોરધનદાસ રા. ૩-૮-૦ નાનપુરા—શેઠ સોરાળજી જમશેદજી સુનાવાળા રા. ૫-૦-૦ નવાપુરા—શેઠ ઝવેરચંદ કૃષ્ણજી રા. ૧૦-૦-૦ બરખાનો ચકલો—શેઠ કાજી કમાલુદ્દીન રા. ૫-૦-૦ એજન—શેઠ ગુલામઅલી ગુલામ મુસ્તફા રા. ૩-૦-૦ હરીપુરા—શેઠ નાગરદાસ મુળચંદ રા. ૨૩-૩-૦ સંઘાડીઆ વાડ—શેઠ કુબેરચંદ રામચંદ રા. ૪-૦-૦ બેગમપુરા—શેઠ કુબેરદાસ રૂઢનાથજી રા. ૩-૦-૦ ગલેમંદી—શેઠ મોતીલાલ રામવજી. રા. ૭-૦-૦ એજન—શેઠ ઇન્દ્રારાગ લાલભાઈ રા. ૬-૦-૦ એજન—શેઠ ત્રીભોવનદાસ માણેકલાલ રા. ૩-૦-૦ એજન—શેઠ છળીલદાસ લલ્લુભાઈ રા. ૩-૦-૦ એજન—લતાના ખીજા ગૃહસ્થો તરફથી રા. ૨૮-૮-૦ ઈંદરપુરા—શેઠ તુરાવા રા. ૪-૦-૦ એજન—શેઠ અમલુલ કરીમખાન સાહેબ રા. ૪-૦-૦ સમ્રામપુરા—શેઠ અ. ગપુર હાજી અ કરીમ રા. ૫-૦-૦ એજન—શેઠ તુરમહમદ અ કાદર ૫-૦-૦ એજન—શેઠ અમલુલહદ છોટનભાઈ રા. ૩-૦-૦ સલાળતપુરા—શેઠ નારણદાસ નરોત્તમદાસ રા. ૩-૦-૦ નાણાવટ કન્યાશાળા ના. ૧—શેઠ મમનલાલ મથુરદાસ રા. ૩-૦-૦ એજન—ધી ગુજરાત વનોકમુલર સોસાઈટી તરફથી રા. ૮-૫-૦ વહોરવાડ કન્યાશાળા ના. ૩—શેઠ તૈયજી ઈસાહીગ રા. ૫-૦-૦-૦.

સરચવિભાગ—

પાનોલી—હર્દુ હોકરા તથા કન્યાશાળામાં શેઠ મોહમદભાઈએ રા. ૧૫-૦-૦ ઇનામ. દયાદેરા—પટેલ હિમરજી સાહેબ અબ્રામ રા. ૪૫-૦-૦ ઇનામ પટેલ ઇસપ મુસે આદમ રા. ૪-૦-૦ વાગતું ટાઇમ પીસ. ગામ લોકો તરફથી આપીસ કલોહ રા. ૧૭-૦-૦ તુ પાનોલી—શેઠ મહમદજી ઇસપજી રા. ૧૭ ઇનામ. મોચ—પા જાપુ આમદે રા. ૪) ઇનામ. શાહપુરા—મે. આરતી. કલેક્ટર સાહેબ રા. ૪) ઇનામ. પાલેજ—ગામ ગૃહસ્થો રા. ૯-૧૧-૦ ઇનામ. દોરા—પટેલ જુમલદાસ ત્રીકમદાસ રા. ૪-૧૩-૬ પુસ્તકો.

અપૂર્ણ.

જાહેર ખખર, આખા વગર પરપ નકલો, ખપી ગઇ છે. અને એકે અવાજે તેની વસંસા આપ છે. માટે આ ઠેકાણે તેના વખાણની કાંઈ પ્રથુ જોર નથી. આ પુસ્તક નિબાન, ચિકિત્સા, વનસ્પતિ કીલેચન અને કાલુ મારણની ખાખતમાં તથા દેશી, યુનાની, અને અગ્રેજ વેદકના અનુભવથી, તેમજ ગાગડીઆ અને જંગલી સોકોની જડી બુટીનો શોધ કરી લખવામાં આવ્યું છે. સહેર તથા ગાગડના વેદો, મહેતાજી સાહેબો તથા વેદકના શોખીનોને આ ખજ સાંવન છે. આવા ઉપયોગી પુસ્તકનો હર કોઈ સાથ લઈ શકે માટે દેશ દિતાયે તેની મૂળ કિંમત રૂ. ૧૫૫. ઘટાડીને રૂ. ૧) રાખી છે. વી. પી. થી મંગાવનારને ૦) રૂ. ૫૫ પડશે.

જેદખ એસા કંઠારીઆ, કલાક, મિરાન હાઈ સ્કૂલ, અમદાવાદ.

સારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી. આદરજી કાવસજી માસ્તરના

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો.

“કુમીશનમાં વધારો” આઠ લાંગમાં “કુમીશનમાં વધારો.”
કેળવણીખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન જોણીતા ગૃહસ્થો, ગ્રેડેસરો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યમંત્રી તથા મુજરાતના સર્વ જાહેર છાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રકો મહેરજાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરજાન માજી ઇન્સ્પેક્ટર મે. જાંબડસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સંધળી મંજૂર કરેલા કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીબુકો વાંચવાને મંગરૂરી ધરાવશે.

મુખ્યમંત્રી તથા સુરેત, લડચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અધ્યક્ષ સદેશ્વરેશ્વરજી પંથ સંધળી કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યાં પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સર્વ કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમનાં તાખાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીબુકો અલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.